V. JURGUTIS

PINIGAI

KAUNAS, 1938

Spaudė „Šviesos“ spaustuvė Kaune, Jakšto 2

AUTORIAUS ŽODIS

Mūsų dienų politikos raktas yra ekonomika, ekonomikos raktas yra pinigai. Su tais gyvenimo raktais yra susieti gyvybiniai tautos reikalai. Kam tie reikalai rūpi, tas turi pažinti ir pinigų klausimus. „Pinigai" norėtų nurodyti kelius pinigų klausimams pažinti. Ta prasme „Pinigai" ir ketina patarnauti ne tik akademiniam jaunimui, bet ir platesniajai inteligentiškai mūsų visuomenei. Ar iš tikrųjų „Pinigai" pajėgs atlikti jiems autoriaus skirtus uždavinius, parodys patsai gyvenimas, tas, pagaliau, vis dėlto teisingas mūsų visų darbų bei raštų kritikas.

Nesu nuogų praeities faktų garbintojas, tačiau esu giliai įsitikinęs, kad tas, kas nori teisingai suprasti dabartį ir tikslingai kurti ateitį, — turi gerai pažinti praeitį. Istorija pasilieka „magistra vitae" — gyvenimo mokytoja.

Tačiau ne vien gyvenimiška istorijos reikšmė vertė mane pasirinkti genetiškai istorinį metodą. Aštuoniolika metų pedagoginio darbo man parodė, kad žymi žmonių dauguma ne tik lengviau supranta, bet ir ilgiau atsimena sunkias abstraktiškas tiesas, jei jos nagrinėjamos istorinės perspektyvos šviesoje. Tie sumetimai paskatino, tur būt, ne tik teisės mokslus, bet ir tokią visa savo esme atitrauktą discipliną kaip filosofiją naudotis genetiškai istoriniu metodu. Tiesa, tas metodas dažnai sudaro pasikartojimų pavojų, tačiau tie pasikartojimai, jei jie faktiškai ir pasitaiko, turi nemažos didaktinės naudos: parodo svarstomąjį dalyką kitoje plotmėje, pagilina jo pažinimą ir palengvina jo atsiminimą.

Istorinė „Pinigų" dalis turi daug grynai teoretinės medžiagos, nes dažnai man rūpėjo ne tiek patys faktai, kiek su tais faktais susietos doktrinos. Todėl istorinėje dalyje skaitytojas ras ne tik pagrindines pinigų teorijos sąvokas bei svarbesniuosius pinigų politikos dėsnius, bet ir ištisas modernines pinigų doktrinas. Mano pasirinktas metodas labai padidino ir išplėtė, palyginti su teoretine dalimi, istorinę „Pinigų" dalį. Teoretinė dalis dažnai virto tik sistematišku pakartojimu viso to, kas tiesioginiai ar netiesioginiai jau buvo iškelta istorinėje dalyje.

Pinigai, kaip tarpasmeninio ekonominio susisiekimo tarpininkai, visa savo esme yra dinaminė jėga, todėl vargu ar įmanoma pinigų moksle nustatyti griežtą sieną tarp pinigų teorijos ir pinigų politikos, kaip mėgina daryti kai kurie ekonomistai. Pinigų statika ir dinamika sudaro vieną vienumą: pinigų politika nuolatos turi remtis pinigų teorijos dėsniais, pinigų teorija pastoviai semia medžiagos iš pinigų politikos duomenų.

Nesu didelis tų „moderninių pinigų teorijų" gerbėjas, kurios dygo ir augo karinės bei pokarinės infliacijos dumblyne. Tos teorijos ne tiek davė akstino gilesnėms pinigų mokslo studijoms, kiek geros progos intelektualiniam grynų teoretikų smaguriavimui. Jei kada praktikai naudojosi tomis „moderninėmis" teorijomis, tai nebent tais atvejais, kai reikėjo pateisinti jų pačių nesugebėjimais, aistromis ir nesąžiningumais sukurtą mūsų dienų pasaulio pinigų anarchiją. Rūpinausi sekti tas teorijas, kurias sukūrė didieji XIX a. ekonomistai, kurias užgrūdino ilgų metų pati gyvenimo ugnis, kurių dėsnius atsidėjęs vykdžiau per septynerius su viršum metus, stovėdamas Lietuvos pinigų kūrimo įstaigos priešakyje.

Vengiau platesniu mastu svarstyti dabartinės Lietuvos pinigų istoriją, nes, mano įsitikinimu, objektingam bet kurio dalyko svarstymui reikia erdvės ir laiko perspektyvos, kurių nei vienos, nei kitos dar neturi dabartiniai Lietuvos pinigai. Tegul būsimos lietuvių kartos, jei tie dalykai bus dar verti minėjimo, apie juos rašo, nes jie jau turės bent laiko perspektyvą. Toje laiko perspektyvoje jų nuomonės galės būti visų mūsų žygių teisingu teismu. Jei, pagaliau, tie ateities lietuviai būtų tokie išsigimę bukapročiai, kad nepajėgtų teisingai ir savo praeities vertinti, tuomet apskritai būtų neverta sielotis dėl tokių lietuvių nuomonės.

Knygų mokslas ir gyvenimo patyrimas — tai du „Pinigų" medžiagos šaltiniai. Mokslu ir gyvenimu buvo pagrįsti darbai ir tų asmenų, kurie man palengvino sukurti „Pinigus". Pirmoje vietoje čia dėkingai turiu paminėti V. D. U. vyresnįjį asistentą p. Dzidą Budrį, kuris ne tik pasiėmė visus rankraščio kalbos taisymo sunkumus, sudarė vardų ir dalykų rodykles, bet ir įnešė į knygą ne vieną vertingą pataisą. Davė man naudingos medžiagos ir darbai jaunų, gabių mano seminarų dalyvių, kurių tarpe turiu ypatingai paminėti: Mešką Eduardą, Pažemecką Juozą, Šileikį Joną, Vaitkevičių Antaną ir Žilinską Vladą. Dipl. teis. Valiukevičius Vytautas maloniai sutiko prisiimti kalbos ir spausdinimo prižiūrėjimo darbus.

Jei, pagaliau, gyvenimas, tas negailestingas ir šviesių iliuzijų griovikas, nepateisintų mano dedamų „Piniguose" vilčių: padėti akademiniam jaunimui jo sunkiuose darbuose ir patarnauti mūsų

inteligentų visuomenei pinigų klausimais, tai vis dėlto „Pinigai“ visuomet pasiliks menka gilios pagarbos duokle milžiniškam darbui tų ekonomistų, kurie sukūrė auksu pagrįstą, pasiūlų bei paklausų dėsniais tvarkomą valiutą, kurios tvirtame aukso prieglobstyje išaugo galinga technikinė naujausių laikų civilizacija ir kilni XIX a. paskirų asmenų ir ištisų tautų laisvos dvasios kultūra, kurios XX a. pradžioje buvo jau beatidarančios visai žmonijai duris į šviesesnę ateitį...

Kaunas,

1938 m. birželio 27 d.

V. JURGUTIS

ĮVADAS

PINIGAI ISTORIKO, POLITIKO, TEISININKO IR EKONOMISTO AKIMIS

Pinigų klausimai sudaro ne tik ekonomisto, bet taip pat istoriko, politiko, teisininko ir filosofo galvojimų bei studijų objektą.

Istorikas, benagrinėdamas žmonijos praeities gyvenimą, tuojau pastebi jame didelį pinigų ir su jais taip artimai susietų brangiųjų metalų vaidmenį. Istorikas lengvai įsitikina, kad visi garsūs didžiųjų vyrų darbai nebūtų įmanomi be pinigų. Jis supranta, kad visai teisingai sakydavo austrų generolas Montecuculli (1608—1681): „Karui reikia pinigų, pinigų ir dar kartą pinigų". Istorikui pasidaro realus gyvenimo veiksnys ir tas Friedricho Didžiojo „paskutinysis talaras", kuris nulemia visų karų likimą. Istoriko nė kiek nebestebina tas reiškinys, kad ir žymius, garsius istorijos faktus kuria ne vien kilniomis idėjomis pagrįsti žygiai, bet ir aukso alkio sukeltos aistros. Paprastai ir gražiausius žmonijos istorijos lapus dar visuomet iš vienos ar kitos pusės nušviečia ir brangiųjų metalų bei pinigų atošvaistės spinduliai. Šiuo atveju pavyzdys geriausias gali būti ir kryžiaus karai, kur kilnus krikščioniškas idealizmas buvo maišomas su žemo materializmo geiduliais. Mūsų laikų įsitikinimu, taip artimai su pinigais susieta ūkio istorija yra ne tik kultūrinės, bet ir militarinės bei politinės istorijos pagrindas.

Politikas negali nesidomėti pinigų reikalais, nes pinigai yra ne tik atskiro žmogaus, bet ir ištisos klasės, net ir visos tautos tvirtas politinės galios šaltinis. Kas mūsų nežino tų, taip sklandžiai Vaičaičio išverstų, Puškino „Šykščiojo Raitelio" ties atvožtomis pinigų skryniomis pasakytų žodžių:

Taip aš čia atnešdamas nors po saujelę
Tą donį paprastą į mano rūsį —
Supyliau savo kalvą — ir nuo josios
Matau aš viską, kas manęs tik klauso.
O kas neklauso manęs? Kaip drąsiai aš

Dabar galiu pasaulį sau valdyti...
Ir viskas manęs klauso, — aš nė vieno.
Aš karaliauju!...
Stipri ta karalystė manęs klauso!
Joje garbė yr' mano, unors, laimė!
Aš karaliauju...

Genialaus Puškino atvaizduotą pinigų galybę rodo mums ne tik liūdnas kasdieninio gyvenimo patyrimas, bet ir kiekvienas žmonijos istorijos lapas. Juk tą žmogų, kurio valstybėje niekuomet nenusileisdavo saulė, įkėlė į Romos imperatorių sostą Fugger'io pinigai. Tuos savo nuopelnus, ir apskritai visą savo galybę, Jokūbas Fugger'is, tas paprasto Augsburgo audėjo Ulricho Fugger'io ainis, ne tik žodžiais, bet ir poelgiais ne kartą primindavo galingam Karoliui V. Visų mūsų dienų kultūringų kraštų politika yra persunkta aistringais pinigų geiduliais. Kas nori įsitikinti, ką galima pinigais nuveikti demokratinėse ir autoritetinėse valstybėse, parlamentuose ir politinėse partijose, ministerijose ir spaudoje ir nesibijo užsikrėsti pesimizmu ir žmonių panieka, tas tegul ima į rankas 1931 m. pasirodžiusią Richardo Lewinsohn'o (Morus'o) knygą „Das Geld in der Politik". Atrodo, kad nedaug teklydo Makedonijos karalius Pilypas II, kuris sakydavo, kad nėra tokių aukštų tvirtovės sienų, kurių negalėtų peršokti aukso maišais apkrautas asilas.

Jei pinigai dažnai laikomi visų dalykų ašimi, nervus rerum, tai jau, be abejo, jie yra mūsų kapitalistinio ūkio pagrindas. Tautos ūkis, nors ir nekuria, kaip kad manė K. Marx, teisės normų, bet vis dėlto yra labai artimai susietas su pačios teisės nuostatais. Juk ne be reikalo taip jautrūs visiems gyvenimo reiškiniams vokiečių teisininkai sukūrė specialią ūkio teisę — „Wirtschaftsrecht". Net patsai Sombart, taip uoliai seniau šalinęs etinius ir teisinius veiksnius iš ūkio gyvenimo, dar pačioje XX amžiaus pradžioje rašė: „Kiekviena socialinė kova turi būti teisėta kova. Tiktai tokiu atveju gali būti išlaikyta teisės šventumo idėja. Be tos idėjos mes įpultume į chaosą"[1]. Berlyno Universiteto profesorius Rudolfas Stammler, nors ir griežtai paneigia K. Marx'o istorinį materializmą, vis dėlto labai tampriai sieja teisę ir ūkį. Stammler'iui teisė yra visuomeninio gyvenimo forma, ūkis to gyvenimo medžiaga[2]. Tačiau, ne tik pati teisė tautos ūkio tarpininkavimu yra susieta su pinigų klausimais, bet ir teisininkas visose teisės srityse turi susidurti su pinigų kuriamais gyvenimo reiškiniais. Teisininkas ne tik civilinėse

[1] Sozialismus und Soziale Bewegung, p. 99.
[2] R. Stammler, Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung.

bylose turi narplioti painius, pinigais pagrįstus, žmonių santykius, ne tik baudžiamose bylose dažnai turi ieškoti piniguose nusikalstamųjų darbų akstino, bet ir valstybinės bei administracinės teisės srityje randa tuos nuostatus, kurie tvarko ne tik viešojo, bet ir tautinio ūkio gyvenimą.

Filosofas, besisielojąs idėjiniais visuomeninio gyvenimo pagrindais, mato piniguose tuos saitus, kurie jungia įvairius daiktus į vieną visumą. Pinigais išreiškiamas dviejų gėrybių tarpusavio santykis ir žmogaus kuriamas tų gėrybių vertinimas. Filosofinę pinigų reikšmę mato Strassburgo profesorius Georg Simmel († 1918) tame, kad pinigai yra šiame pasaulyje aiškiausiai apčiuopiamas dalykas, kad jie yra ryškiausias visuotinos būties reiškinys, kuris parodo visų daiktų prasmę. Piniguose tobuliausiai pasireiškia mūsų dvasios galia parodyti medžiaginiuose daiktuose nemedžiagines vertybes. Piniguose pasireiškia gryni daiktų tarpusavio santykiai, piniguose labiausiai atitrauktos sąvokos pasidaro labiausiai apčiuopiamais daiktais.

Filosofas, kuris nagrinėja žmogaus veiksmus doros mokslo požiūriu, teologas, kurs sub specie aeternitatis, amžino gyvenimo šviesoje, vertina žmogaus darbus, stengiasi nustatyti pinigų vaidmenį individualinei, šeimyninei ir visuomeninei dorovei. Mūsų laikais ekonomistų dauguma ne tik vertina etikos mastu grynai ūkiškus žygius, atseit, tokius žmogaus darbus, kurie siekia grynai medžiaginių reikalų tenkinimo, bet ir stengiasi tokius darbus ištisai persunkti doriniais motyvais. Kai 1935 m. Romos Universiteto profesorius Gustavas Del Vecchio Paryžiaus žurnale „Revue d'économie politique" ėmė atsidėjęs įrodinėti, kad ekonomika turi priklausyti teisės, tai 1936 m. tame pačiame žurnale kitas italų ekonomistas, Turino universiteto profesorius Luigi Einaudi, jau eina kur kas toliau ta pačia linkme ir nori matyti ekonominiuose veiksmuose ne vien egoistiškai hedonistiniams medžiaginiams reikalams patenkinti žygius, bet ir altruistines, grynai idėjiniais sumetimais vykdomas, kultūrinės kūrybos pastangas. „Visuose kraštuose", sako, baigdamas savo rašinį, Einaudi, „pasipriešinimas nedorumams, neteisybėms ir persekiojimams rado paskutinę atramą kartais mažesnėje, kartais didesnėje advokatūros, Bažnyčios ir filosofijos atstovų dalyje. Tai ta dalis išgelbėjo tautos garbę nuo imperatoriaus Barbarosos juriskonsultų, nuo prisiekusių Prancūzų Revoliucijos kunigų, nuo tų filosofų, kurie mėgino teisinti ispanų inkviziciją. Tebūnie man leista pridurti, kad tų didvyrių draugijoje niekuomet netrūko ekonomistų, kurie kovojo tą sunkią kovą tiesos laimėjimui. Gali būti, kad skaičius tų ekonomistų, kurie kentėjo, kurie išsižadėjo žemės turtų, tarnybinių pakėlimų ir garbės, nebus,

palyginti, mažesnis, kaip teisininkų, kunigų ir filosofų. Tebūnie man leista dar pasakyti, kad toje sunkioje kovoje dėl tiesos ekonomistų uždavinys yra labai nedėkingas. Juristai gali šauktis teisingumo jausmo, kunigai Dievo įsakymų, filosofai dorovinės sąžinės reikalavimų, tuo tarpu ekonomistai gali remtis tik logika, kuri yra labai silpnas ginklas tame pasaulyje, kuris beveik išimtinai vadovaujasi jausmais. Dėl to, pasakyčiau, ekonomika reikalauja tobulesnės visuomenės, negu kad buvo praeities ir dabarties visuomenė. Reikalaudama logiškos visuomenės, ekonomika jau rengia tokią visuomenę ir tuo pačiu jau rengia ir doriškai tobulesnę visuomenę".

Jei mūsų dienų ekonomistai, palikdami liberalų, etikos nepriklausomos, ekonomikos kelius, vis tampriau sieja ūkiškus žygius su dorovės reikalavimais bei etikos principais, tai filosofai ir moralistai labai dažnai yra linkę matyti ūkiškuose žygiuose Virgiliaus „Auri sacra fames", prakeikto aukso alkio padarinius[3], kuriuos taip gražiai nurodė Dantė, sakydamas:

A che non reggi tu, o sacra fame
Dell' oro, l'appetito dei mortali?
Voltando sentirei le giostro grame.
(Purgatorio XXII 40—42).

(Kur tu nenuvedi mirtingųjų, prakeiktasis aukso alki. Štai ir aš šiandieną būčiau pragare...).

Moralistas ieško to prakeikto aukso padarinių privatiniame ir viešame žmonių gyvenime, tautos ūky ir valstybės politikoje, jis matuoja tuo aukso alkio matu praeities ir dabarties žmonių gyvenimą. Tiesioginis atskiro žmogaus gobšumo objektas yra pinigai, nes per pinigus eina kelias į visas žemiškas gėrybes. Pinigai atstovauja visus medžiaginius turtus ir visus šio pasaulio malonumus, todėl jie veikia žmogaus dvasią, kaip visa tų turtų bei malonumų suma. Pinigai, virtę atitraukta visų gėrybių bei malonumų sąvoka, sukelia niekuomet nepasotinamą, nežinantį jokių dorinių stabdžių, aistringą gobšumą. Tokio gobšumo padariniai pasidaro žmonijai kur kas žalingesni, jei tas gobšumas pagauna ištisas tautas. Tokiais atvejais, gal ir ne be pagrindo, taikina moralistas visoms tautoms tuos Salustiaus (86—35) tariamai Mithradat'o (132—63) apie romėnus parašytus žodžius „Namque Romanis cum nationibus populis regibus cunctis una et ea vetus causa bellandi est cupido profunda imperi et divitiarum" (Nes romėnai turi vieną ir tai seną su gentimis, tautomis

[3] Aeneis III, 57.

ir visais karaliais kariavimo priežastį — valdžios ir turtų troškimą)[4].

Negalima užginčyti, kad žmonijos praeities istorija nebūtų davusi pakankamai pagrindo tokiai moralistų pažiūrai. Vargu ar galima rasti pasaulio istorijoje karų, kurie nebūtų buvę vedami ekonominės bei politinės hegemonijos sumetimais, arba kitais žodžiais, kurių priežastimi nebūtų „cupido profunda imperi et divitiarum". Daug neklystų tas, kas pasakytų apie visus karus, kad jie yra buvę plėšimo karai, arba, kaip trumpai sako vokiečiai, „Raubkriege". Teisybė, visos tautos, berengdamos ar pradėdamos karus, tikrosioms karo priežastims paslėpti, paprastai iškeldavo idėjinius šūkius, kurie turėjo skatinti žmones negailestingoms tarpusavio skerdynėms. Šiandien įsigalėjusio materializmo ir fizinės jėgos garbinimo laikais nebėra reikalingi ir tokie idėjiniai šūkiai. „Cupido imperi et divitiarum" parodoma visame savo žiauriame nuogume.

Tų „imperi et divitiarum" regimas simbolis ir konkretus reiškėjas yra pinigai. Moralistas, sustojęs ilgesnį laiką ties tais visais baisiais pinigų padariniais, lengvai pradeda matyti piniguose ne tik visų nedorybių šaltinį, bet ir jų įkūnijimą. Tokia psichinė nuotaika kuria arba asketinį pinigų vengimą, kuris lengvai persimeta į piniginių institucijų bei turtingųjų sluoksnių neapykantą, arba patraukia į tokias malonias svajones, kurios, niekuo nevaržomos, kuria tokius naujojo pasaulio rūmus, kur pinigai nebetenka savo kenksmingos galios, nes jie virsta visai nereikalingais dalykais. Dažnai ir šaltas ekonomisto protas, tas ištikimas konkrečių gyvenimo faktų skelbėjas, nebepajėgia atsispirti tokiam maloniam sapnui, tokiai gražiai svajonei, kuri piešia laimingus ateities žmones, kurie aprūpinami visomis ūkiškomis gėrybėmis ar tai pagal turimus reikalus, ar tai pagal atliktus darbus, be jokio pinigų tarpininkavimo.

Be abejo, pinigai nėra kokia amžina, kokia metafizinė kategorija, jie yra tik istorinės žmonijos raidos reiškinys, tačiau taip artimai susietas su pačiu kultūringos žmonijos ūkininkavimo faktu, kad bepiniginio žmonijos stovio svajonė priklauso tai gražių idėjų rūšiai, prie kurių priklauso ir tarptautinė esperanto kalba, dar lengviausiai įgyvendinama, nors ir iki tokios kalbos įgyvendinimo žmonija turi dar gerą gyvenimo kelio galą.

Kitų dalykų, kitų privalumų, negu istorikas, politikas, teisininkas ir filosofas, piniguose ieško ekonomistas. Ekonomistas ne tiek yra susirūpinęs idėjiniais, kiek medžiaginiais pinigų padariniais. Ekonomistas stebi tuos artimus pinigų ir brangiųjų me-

[4] C. Salusti Crispi Catilina et Jugurtha orationes et epistolae. Recognovit Jo. Caspar Orellius. Editio altera. Zürich. 1853. Epistola Mithridatis.

talų saitus bei tų saitų kuriamus ūkio, kultūros ir politikos gyvenimo reiškinius, kurie rėžia tokią gilią istorinės žmonijos raidos vagą. Tąja istorinės žmonijos raidos vaga eidamas, ekonomistas nustato, kad pinigai kaip tik yra tas žmonių kultūrinio gyvenimo bei ekonominio santykiavimo veiksnys, kuris yra organiškai susietas su visa mūsų kapitalistine dabarties tvarka. Mūsų ūkio tvarka neįmanoma be darbo pasidalijimo bei darbo jungimo. Darbo dalijimas bei darbo jungimas, bent dabartiniu mastu, nėra galimas be pinigų. Darbo pasidalinimas bei darbo jungimas kuria mainus, mainai negali būti platesniu mastu išvystyti, jei jiems netarpininkauja pinigai. Kur nėra išvystytų, išplėtotų mainų, ten negali būti ir teigiamos kultūrinės raidos.

Pinigai nėra vien pasingas ūkiško žmonių santykiavimo bei kultūrinio sugyvenimo veiksnys. Pinigai nėra neitralus ūkio reiškinys. Jie veikia ūkišką krašto pajėgumą ir tinkamai tvarkomi virsta svarbiu ekonominės krašto raidos bei kultūrinės tautinės pažangos varikliu. Žinoma, pinigai nėra vienintelis ekonominės bei kultūrinės gerovės kūrėjas, tačiau pinigai pasilieka, be abejo, vienas svarbiųjų ūkiškos bei kultūrinės pažangos veiksnių. Pinigai yra priemonė tautai reikalingoms medžiaginėms gėrybėms gauti. Pinigai yra tas būtinas įrankis, kurį tauta, tinkamai vartodama, gali pasiekti tų tikslų, kuriuos gyvenimas jai stato. Pinigai yra gyvas įkūnijimas tų visų privalumų, kurie jungia visas ūkio gėrybes į vieną vienumą, kuri vadinasi vertė. Ta daiktų vertė yra drauge ir tų daiktų matas. Matuodami pinigais įvairių kraštų ūkio „potencialus", nustatome tų kraštų tarpusavio pajėgumo santykius. Kaip be mūsų krikščioniškos eros metų skaičiavimo nebūtų įmanomi sinchronistiniai (laiko) įvairių tautų santykiai, taip be pinigų mato nebūtų galima įvairių tautų ūkiško pajėgumo santykių nustatyti. Kaip be metro, gramo, ampėro, šviesos matų ir kitų sutartinų, tariamai atitrauktų, matų gražus kosmos, pradedant žvaigždėmis, baigiant atomu, virstų mums vienu chaosu, taip be pinigų mato visi ūkiški tarptautiniai santykiai virstų mums biblišku „togu vabohu".

Tiesa, pinigai patys tiesioginiai negali patenkinti medžiaginių žmogaus reikmenų. Jie turi būti pakeisti kitomis už juos gaunamomis gėrybėmis. Šiuo atveju nėra jokio skirtumo ar pinigais bus brangieji metalai, popieriaus gabalai ar šiaip bet kurie kiti daiktai. Tą pinigų ypatybę ryškiai atvaizduoja sena graikų legenda apie Frygijos karalių Midą, kurio prašomi dievai buvo jam suteikę malonę, kad viskas, ką tik jis paliesdavo, tuojau pavirsdavo auksu. Bado kankinamas Midas, kurio lūpomis paliestas valgis pavirsdavo auksu, turėjo nužemintai prašyti dievus atsiimti suteiktąją malonę. Tos tiesos patvirtinimų randame ne kartą ir žmonijos istorijos lapuose. Užteks tik priminti Skandi-

navų šalis, ypač Švediją, kurios 1916 m. turėjo didelį aukso antplūdį, nuo kurio turėjo tiesiog gintis ir tuo pačiu metu jautė nemaža būtinų gyvenimo dalykų trūkumą.

Pinigai, nors ir atstovauja visoms ūkiškoms gėrybėms, tačiau neturi visų tų privalumų, kuriuos turi kitos, jų atstovaujamos, ūkiškos gėrybės, tačiau pinigai įkūnija tobuliausiu būdu vieną visų kitų gėrybių privalumą — mainams tinkamumą. Tasai ypatingas mainams tinkamumas ne tik padaro pinigus mainų įrankiu ir mokėjimo priemone, bet taip pat paverčia juos ir visų kitų ūkiškų gėrybių vertės matu, įvairių kitų turtų taupymo bei jų perkėlimo priemone.

Jei norėtume trumpai suglausti ekonomisto pažiūras pinigų klausimais, turėtume pasakyti: 1. Pinigai yra toks mainų įrankis, su kuriuo, dabartinėmis mūsų ūkio salygomis, galima įsigyti bet kurių rinkos prekių. 2. Pinigai yra tokia gėrybių vertinimo bei jų skaičiavimo priemonė, kuri įvairias reikmenų tenkinimo požiūrių prekes suveda į vieną bendrą vardiklį — vertės matą. Tie posakiai rodo, kad pinigai nėra vienintelis žmonių darbo bei gyvenimo tikslas, bet atskiro žmogaus ir ištisos tautos ekonominio, kultūrinio ir politinio darbo priemonė. Tad pinigai turi tarnauti gyvenimui, bet nieku būdu ne gyvenimas pinigams. Tą pačią mintį gražiai, aiškiai ir pilnai savo liapidariniu stiliumi išreiškė Vokiečių Reich'o kancleris Adolfas Hitler'is savo 1933 m. kovo 23 d. Reichstago kalboje: „Tauta negyvena ūkiui ir ūkis netarnauja kapitalui, bet kapitalas tarnauja ūkiui ir ūkis tarnauja tautai".

Patys pinigai tik tuomet tegali pilnai išplėtoti savo aktingą ūkiškos kūrybos darbą, kai gausiai laistomi žmogaus darbo prakaitu virsta naujas vertybes kuriančia jėga, kai pasidaro kapitalu, kuris yra ne kas kitas, kaip tik kondensuotas žmogaus darbas ir kurį taip trumpai ir aiškiai nusakė Hitlerio antipodas K. Marx. „Mehrwert heckender Wert", vertybė kurianti viršvertybes.

I DALIS

PINIGŲ ISTORIJA

I Skyrius

PIRMYKŠČIAI PINIGAI

1. PINIGŲ KILMĖS TEORIJOS

Istorikai ir ekonomistai beveik iki pat XIX a. vidurio buvo įsitikinę, kad pinigai yra sąmoningos žmogaus valios padarinys. Vieni, kaip anglų filosofas Locke, manė, kad pinigus sukūrė kolektyvinė žmonių valia, atseit, kuri nors gentis vieną gražią dieną sugalvojusi ir pradėjusi vartoti pinigus; kiti, kaip Berlyno universiteto profesorius A. Beck su savo mokiniu Brandes'u, skelbė, kad pinigai atsiradę kurio nors valdovo įsakymu. Tų visų racionalistinių pinigų kilmės teorijų atsiradimą tenka aiškinti dviem priežastimis: 1. XVIII a. filosofinio racionalizmo srovėmis, 2. sudėtinga pačių pinigų esme ir tikslingai išplėtotomis jų funkcijomis.

XVIII a. liguistai tikėjo žmogaus proto visagalybe ir todėl teisingai buvo pramintas proto garbinimo arba racionalizmo amžiumi. To amžiaus filosofai ir istorikai ne tik pinigų, bet ir kalbos, tikybos bei valstybės atsiradimo priežasčių ieškojo sąmoningame žmogaus valios akte. Sekdami filosofų teorijomis, ir tų laikų ekonomistai, sužavėti žmogaus proto pajėgumu, patys kūrė atitrauktus ekonomikos pradmenis ir tais pradmenimis aiškindavo konkretaus ūkio gyvenimo reiškinius.

Be filosofinių racionalizmo srovių, turėjo įtakos racionalistinei pinigų teorijai atsirasti ir pati pinigų esmė bei jų funkcijos. Istorikai ir ekonomistai tyrinėjo netolimos praeities bei dabarties ūkio reiškinius ir tuojau pastebėjo, kad tas ūkis laikosi pinigais, kad tie pinigai ūkyje atlieka labai svarbias funkcijas ir kad tos visos pinigų funkcijos yra labai tikslingai su-

tvarkytos. Tokio stebėjimo duomens turėjo iškelti mintį, kad toks darnus ūkio mechanizmas, kaip pinigai, vargu begalėjo atsirasti be protingos žmogaus valios akto.

Apie XIX a. vidurį visas atitrauktas, racionalistines teorijas ėmė griauti įvairios empirinės filosofijos srovės ir gamtos mokslų išplėtoti indukcijos metodai. Dabar, tų naujų filosofinių srovių šviesoje, pradedama indukcijos metodu aiškinti ir ūkio gyvenimo reiškiniai. Senovės ūkio santvarkos tyrinėjimai, lingvistinės, folklorinės ir etnologinės studijos bei laukinių tautų gyvenimo įpročių stebėjimai ėmė griauti racionalistiškai deduktyvines pinigų kilmės teorijas. Subjektyvinė, racionalistinė pinigų kilmės hipotezė, pradedama keisti objektyvine, empiriškai evoliucionistine pinigų atsiradimo teorija. Pinigų kilmės ir primityviškų pinigų raidos tyrinėjimai kaskart labiau virsta etnografų ir archeologų, bet nebe ekonomistų ir teisininkų studijų objektu.

Racionalistinėms pinigų kilmės teorijoms suduoda mirtiną smūgį 1892 m. pasirodžiusi anglo W. Ridgeway'o (1853—1926) knyga „The origin of metallic currency and weight standarts". Ridgeway surinko labai turtingą medžiagą laukinių ir senovinių tautų pinigų kilmės klausimais. Ta medžiaga rodė, kad pinigai nėra išrasti ar sukurti sąmoningu vieno žmogaus ar ištiso kolektyvo valios aktu. Ridgeway indukcijos keliu, empiriniu metodu galutinai nustatė, kad pinigai yra ilgos savaimingos kultūrinės raidos padarinys. Mūsų dabartiniai pinigai yra nenutraukiamomis evoliucijos grandinėmis susieti su primityviškais, dar daiktiniais seniausių tautų pinigais. Be Ridgeway'o, empiriškos pinigų kilmės teorijai įsigalėti, nemaža pasidarbavo vokiečių etnologas H. Schurtz (1863—1903).

Artimų ryšių su racionalistinėmis pinigų kilmės teorijomis turi chartalinė pinigų teorija, kurią 1905 m. sukūrė G. F. Knapp (1842—1926) savo veikale „Die Staatliche Geldtheorie". Knapp manė, kad pinigai yra ne ūkiškų veiksnių, bet teisinės santvarkos padarinys. Knapp'ui pinigai yra ne ekonominė, bet teisinė sąvoka, kurios visas svoris pasireiškia valstybės organizme, bet ne prekių rinkoje. Kartais racionalistinėms pinigų teorijoms priskiriama ir K. Menger'io (1840—1921) psichologinė arba subjektyvinė pinigų kilmės teorija, kuri glaudžiai yra susijusi su paskutiniojo naudingumo dėsnio sąvoka. Galima ir sociologo G. Simmel'io (1858—1918) monetines pažiūras laikyti racionalistine pinigų teorija. Simmel teigia, kad pinigus sukūrė reikalas surasti įvairių pasaulio daiktų tarpusavio santykių saitus, nustatyti vieną vieningą visų daiktų ryšį.

Mūsų laikais nelengva būtų ginti bet kurią racionalizmu pagristą pinigų kilmės teoriją, nes tenka laikyti įrodytu faktu, kad pinigai atsirado be sąmoningo atskiro žmogaus ar bet kurio ko-

lektyvo valios akto. Pinigai veikiausiai bus atsiradę visai atsitiktinai, bet, atitikdami tuometines ūkio sąlygas, greit prigijo ūkiškuose žmonių santykiuose. Tolimesnė pinigų raida buvo varoma iš dalies grynai instinktyviškais žmonių kolektyvo veiksmais, iš dalies visai jau sąmoningais paskirų žmonių žygiais. Pagaliau pati, pinigų padedama ir valstybės tvarkoma, tautos ūkio raida sukuria tokias gyvenimo sąlygas, kuriomis pasireiškia visas pinigų tikslingumas ir pasirodo neišvengiamas jų būtinumas tautos ūkio gyvenimui. Tat visai teisingai galime pasakyti: ūkis kuria pinigus, valstybė tvarko pinigus. Tokia objektyvinė, su tautos ūkio raida artimai susieta, pinigų kilmės teorija gali būti pavadinta empiriškai evoliucionistinė teorija.

Empiriškai evoliucionistinė teorija nėra vieninga teorija. Ji suskyla dar į kelias teorijas, kurių svarbiausios, tur būt, bus šios trys: 1. mainų teorija, 2. mokėjimų teorija ir 3. sakralinė teorija.

1. Mainų teorija. Neabejotina, kad pinigai galėjo atsirasti tik tuomet, kai buvo jau atsiradusi privatinė nuosavybė, nes tik tą, ką turima nuosavaus, galima duoti mainais kitam. Paskiro žmogaus nuosavybe anksčiausiai pasidarė tie daiktai, kurie buvo įsigyti asmeniniu darbu, asmeniniais žygiais. Žemė, sakoma, buvusi išdirbama ne vieno asmens darbu, bet visos genties pastangomis, tad ir žemės valdyme *ilgiausiai užsilikęs pirmykštis komunizmas*[1].

Romėnų teisė, kuri buvo pagrįsta ne tik kultūringų Azijos tautų įstatymais, bet ir senoviniais Italijos gyventojų, ypač etruskų, padavimais, jau nuo senai laikė individualine žmogaus nuosavybe karo grobį, kario algą, žmonos dalį, trumpai, viską, kas įgaunama asmeniniu vyro darbu, asmeniniu narsumu ar bet kuriais kitais asmeniniais žmogaus privalumais. Nuosavybės sąvoka savaime iškelia nuosavybės keitimo mintį, ypač paprasčiausią tos nuosavybės keitimo lytį, mainus. Paprastai, mainai prasideda tais daiktais, kurie jau buvo pasidarę privatinės nuosavybės objektais. Labai yra galima, kad tie primityviški mainai vyko bent kiek suprastintai, būtent: plėšimo ir atsiplėšimo, priverstino dovanojimo ir tokio pat atsiteisimo keliais. Plėšimas, prievarta, o gal dar ir vagystė, veikiausiai yra buvę mainų gim-

[1] Pirmykščio žemės komunizmo teoriją, kurią stengėsi pagrįsti B. Hildebrand (1812—1878), turi ir nemaža priešų. Be kitų, W. Kamieniecki savo darbe „Rozwoj własnościna na Litwie" (Kraków, 1914) randa pas senovės lietuvius asmeninę ir žemės valdymo nuosavybę, kuri buvusi asmeniniu darbu kuriama. Darbas ir jėga, tai du pirmykščios nuosavybės šaltiniai. Kas daugiau yra susidomėjęs mūsų talka, kurios pagalba atliekami sunkesnieji, daugiau darbo rankų reikalaujantieji, darbai, tas lengviau supras ir Kamienieckio pažiūras.

dytojais[2]. Kai mainai virsta pastovūs, žmonės stengiasi gaminti ne tik tą, kas jiems patiems reikalingą, bet ir tą, ko kiti pageidauja gauti mainais.

Mainuose žmonės stato du daiktus vieną prieš kitą, juos lygina, vertina. Mainomieji daiktai ne tik skaičiuojami, bet dažnai dar sveriami bei matuojami, nes tik tuo būdu nustatoma vienoda, lygi daiktų vertė. Mainomųjų daiktų vertės lygybė iš karto žmogus nustatinėja grynai išoriniais požymiais, kuriems nustatyti yra reikalingos tam tikros priemonės. Tokiomis priemonėmis iš pradžių esti, paprastai, žmogaus kūno dalys: skaičiuojama pirštais, matuojama ranka, pėda ar žingsniu, sveriama delnu. Delne sveriant sunku buvo griežtai nustatyti brangiųjų metalų svoris, nes ir mažiausias tų metalų trupinėlis turėjo nemažos vertės. Tad, gal būt, pagrįstai spėjama, kad pirmosios svarstyklės buvo padarytos brangiems metalams sverti. Tokį spėjimą, tartum, patvirtina ir mūsų laikais užsilikę primityviški aukso ir brangiųjų akmenų svorio vienetai, kurių vardai pareina nuo įvairių augmenų grūdų pavadinimų, kaip karatas (šv. Jono duonos grūdas, arabų „kirat", graikų „kiration"), grenas (javų, paprastai, miežių grūdas)[3].

Ir senovės žmogus savo primityviškomis priemonėmis vis dėlto šiaip taip pajėgia nustatyti išorinius daiktų pažymius, tačiau tie pažymiai dar nevisuomet parodydavo vidujinę daiktų vertę, kuri mainams turėjo pirmaeilės svarbos. Ta vidujinė vertė buvo laikoma kažin kuo objektingu, glūdinčiu pačiame daikte ir dėlto jos nustatymas primityviškam žmogui buvo tikrai nelengvas dalykas. Tačiau ir tai vidujinei daiktų vertei nustatyti buvo surastas daiktas, kuris anų laikų žmogui atrodė visai tinkamu vertės matu. Kas ir kuriais sumetimais tokius matus sukurdavo, nieko tikro negalime pasakyti. Labai yra galima, kad tas galėjo atsitikti, jei šiuo atveju pavartoti Darwino terminą, natūralinės selekcijas, įgimto pasirinkimo keliu. Juk galėjo koks sumanesnis žmogus pavartoti matu tokį daiktą, kuris kitiems

---

[2] Juk iš karto privalomos pirmagimių galvijų aukos dievams pamažu virsta laisvo noro dovanomis kulto tarnautojams. Kinai, kurie išlaikė labai senovinius papročius, atėjusiam švenčių proga sveikinti svečiui leidžia pavogti paprastai jau tam tikslui padėtą daiktą. Apvogtasis šeimininkas revizituoja svetį ir ta proga vagia, paprastai, jam jau skirtą daiktą. Tos rūšies abipusiai vogimai yra jau tam tikros rūšies mainai.

[3] Karatas 2 decigramu, 1 decigramas $^1/_{10}$ gramo arba $^1/_{10.000}$ kg, grenas $^1/_{20}$ gramo arba $^1/_{20.000}$ kg. Tad grenas yra $^1/_4$ karato. Vokiečių, anglų ir olandų karatai bent kiek skiriasi savo svoriu. Senasis aukso svorio vienetas turėjo 24 karatus. Šiandien auksas 14 karatų, reiškia, kad aukso gabale yra 14 dalių gryno aukso ir 10 dalių priemaišų. 24 karatų auksas bus visai grynas, be jokių priemaišų auksas.

pasirodė kaip tik labai tinkąs tokiam reikalui, todėl ir kiti pradėjo jį naudoti vertei matuoti. Gal būt, kad tokiu keliu kaurio kiaukutų šniūrelis virto žuvų vertės matu: už kaurio kiaukutų šniūrelį buvo galima gauti lygiai tokio pat ilgio žuvį. Panašiai dramblio kaulo dydžiu ar svoriu buvo matuojama kitų, brangesniųjų daiktų, vertė. Tokie vertės matai, vieną kartą įsigyvenę, paprastai, buvo labai pastovūs, ir jei kada buvo keičiami, tai pats kitėjimo procesas eidavo labai iš lėto, pamažu. Tuo būdu ilgainiui susidarydavo tradiciniai įvairių daiktų vertės santykiai, kurie išgyvenę ilgesnį laiką dažnai virsdavo grynai atitrauktomis sąvokomis.

Yra istorikų bei ekonomistų, kurie tuose pirmykščiuose vertės matuose jau nori matyti pirmuosius pinigus. Netenka ginčyti, kad tos pirmykštės daiktų vertinimo priemonės jau atlikdavo vieną pinigų funkciją, būtent, matavo daiktų vertę, tačiau tie vertės matai dar netarpininkauja mainuose, dar nėra mokėjimo priemonė, todėl jų dar negalima laikyti pinigais. Jei tos daiktų vertinimo priemonės kartais ir pačios buvo mainų objektais, tai tik dėl to, kad jos pačios buvo tiesioginiai reikalingos, atseit, jei tokios vertinimo priemonės ir buvo kada imamos mainais, tai dar visai ne tam, kad už jas įsigyti kitų reikalingų dalykų. Pirmieji pinigai atsirado tik tuo momentu, kada žmogus paėmė mainais ir tokį daiktą, kuris tiesioginiai jam nebuvo reikalingas, kuris patsai netenkino jokio medžiaginio reikalo, bet už kurį žmogus galėjo įsigyti kitų tiesioginiai jam naudingų daiktų, kurie jau patys betarpiškai tenkino jo ūkiškuosius reikalus. Kokiu būdu ir kuriais sumetimais pirmą kartą buvo įvykdyti tokie mainai, sunku šiandien ką nors tikro pasakyti. Šiuo atveju primityviškas žmogus, imdamas sau tiesioginiai nereikalingą daiktą, pasielgė priešingai savo visiems kitiems ūkiškiems žygiams. Vienas istorinės teisės mokyklos kūrėjų F. K. Savigny (1779—1861) sako, kad toks primityviško žmogaus poelgis esąs neišaiškinama istorijos paslaptis. Atrodo, kad ir tą paslaptį, jei jau ne visai, tai bent iš dalies galima praskleisti ir dabartinio žmogaus akimis. Tos paslapties raktas, veikiausia, guli primityviško žmogaus ūkininkavimo sąlygose. Pačiomis primityviškiausiomis gyvenimo sąlygomis žmogus, nieko nelaukdamas, suvalgo viską, ką tik pasigamina. Bet neįmanoma buvo vienu kartu sunaudoti papuošalai, ginklai, vergės, vergai ir, vėlesniais laikais atsiradusios, galvijų bandos. Tais iš karto nesunaudojamais daiktais ir pradėta mainyti, kad gavus už juos tų ar kitų reikalingų daiktų. Juo labiau vystėsi ūkio gyvenimas, juo didesnis daiktų skaičius virsdavo tokiais nesunaudojamais dalykais, kuriais buvo galima mainikauti. Juo labiau didėjo tokių mainikavimo objektų skaičius, juo sunkiau buvo surasti tokį žmogų, kuriam kaip tik būtų

reikalingas tas daiktas, kurį norima duoti mainais, kad gauti sau reikalingų dalykų. Tas sunkumas surasti žmogų, kurs norėtų paimti siūlomą mainais daiktą ir duoti už jį pageidaujamą dalyką, nebuvo taip gyvai jaučiamas tol, kol beveik viskas, kas reikalinga, buvo gaminama namuose, nes tokiu atveju nebuvo ir didelio reikalo mėginti įsigyti pageidaujamų daiktų mainais.

Pirmykščių mainų sunkumams įrodyti, paprastai, nupasakojami tie vargai, kuriuos turėjo vienas Afrikos tyrinėtojas, Rodos, Stanley (John Rawlands, 1841—1904), norėdamas įsigyti reikalingų sau daiktų Tanganikos ežero pakrantėse. Keliautojui reikėję pasisamdyti laivelis. Žmogus, turįs laivą, reikalavo nuomos dramblio kaulo, kurio, dėja, europietis neturėjo. Pradėta ieškoti dramblio kaulo ir, pagaliau, suranda žmogų, kuris tokį kaulą turi, tačiau už dramblio kaulą jis reikalauja audeklo, kurio europietis taip pat neturi. Galų gale surandamas žmogus su audeklu, kuris už savo prekę paprašo vielos. Laimei, europietis kaip tik vielos turėjo. Dabar, padarius mainus su ta visa tarpininkų eile, pagaliau buvo galima išsinuomoti laivas.

Panašiems sunkumams išvengti, labai yra galima, kad žmonės jau iš anksto ėmė rūpintis įsigyti tokių daiktų, kurie dažniausia buvo kitų žmonių pageidaujami, nes tik tokiu būdu galima buvo išvengti bereikalingų mainų tarpininkų. Galimas dalykas, kad ir šiuo atveju veikė Darwino natūralinės selekcijos, tai yra, gamtinės atrankos dėsnis arba instinktyvi primityviško žmogaus nuotaika. Tokiu visai natūraliu keliu žmogus galėjo pradėti ieškoti mainams tokių daiktų, kurie patys savaime, tiesioginiai jam nebuvo reikalingi, bet kuriems tarpininkaujant lengviau buvo galima įsigyti kitų jam betarpiškai reikalingų dalykų.

Kai tas „nežinomas žmogus" pirmą kartą žmonijos istorijoje paėmė mainais tiesioginiai nereikalingą daiktą, vien tuo tikslu, kad vėliau už jį gauti jau tiesioginiai reikalingų dalykų, tuomet įvyko pinigų gimimo valanda, nes tuomet daiktas, buvęs iki šiol vien mainų objektu, atseit, preke, virsta mainų tarpininku, mainų įrankiu, arba, trumpai sakant, pasidaro pinigas.

Savotišką, komunizmo principais pagrįstą, pinigų kilmės mainų teoriją yra sukūręs K. Marx (1818—1883). Marx'o nuomone, pinigai kilę dar pirmykščio genties komunizmo laikais, kai viena gentis ėmusi mainikauti su kita gentimi. Tuo būdu mainai bus kilę ne pačioje, vis dar komunizmo pagrindais gyvenančioje gentėje, bet tik santykiuose vienos genties su kita gentimi. Tie genčių mainai atsiradę visai atsitiktinai. Viena gentis, pasigaminusi kurių nors daiktų daugiau, negu jai pačiai buvo reikalinga, tų daiktų perteklių atidavusi kitai genčiai. Apdovanotoji bendruomenė pasistengusi atsiteisti taip pat dovano-

mis ir tuo būdu atsiradę pirmieji pasaulyje mainai. Vėliau paskiros gentys pastebi, kad toks nereikalingų daiktų dovanojimas esąs tikrai naudingas ir todėl pradeda dažniau daryti tokias tarpusavio dovanas, iš kurių pamažu išsivysto pastovūs, normaliniai mainai.

Tiems genčių tarpusavio mainams buvo, be abejo, reikalingi mainomųjų daiktų vertinimo įrankiai. Tad gentys ėmusios ieškoti vieno visiems daiktams vertinti įrankio, būtent, vieno vertės mato, vieno vertės ekvivalento. Tokiu vertės ekvivalentu buvęs paimtas reikalingo daiktui pagaminti darbo kiekis. Tie daiktai, kuriems lengviau buvęs nustatomas tas darbo kiekis, matuojamas darbo laiku, ir buvę pradėti iš karto vartoti mainuose kaip vertės matas, o vėliau tie patys daiktai pradėti imti mainais vien tuo tikslu, kad už juos būtų galima gauti tiesioginiai sau reikalingų dalykų. Šį kartą sunku atsispirti minčiai, kad Marx'as bent kiek dirbtinai spraudžia spėjamus istorijos faktus į savo dogmatinių teorijų rėmus.

Pinigų kilmės mainų teorija, tur būt, yra pati seniausia. Jau Aristotelis (384—322) aiškino pinigų atsiradimą mainais ir tiems mainams vertės mato reikalingumu.

Pinigų atsiradimas suskaldo mainomuosius daiktus į dvi dideles rūšis: vieni daiktai pasidaro mainų įrankiais arba pinigais, kiti daiktai pasilieka, kaip ir buvę, mainų objektais arba prekėmis.

2. Mokėjimų teorija. Kita silpniau pamatuota ir todėl mažiau paplitusi empiriškai evoliucionistinės pinigų kilmės teorijos šaka yra mokėjimų teorija. Tos teorijos kūrėjai mano, kad ne mainai bus pinigus sukūrę, nes mainai yra atsiradę tik vėlyvesniame ūkiškos raidos etape. Anksčiau, negu žmonės ėmė tarp savęs mainikauti, jie jau mokėjo savo ar svetimos genties vyresniesiems dovanas, duokles, baudas.

Tie visi daugiau ar mažiau priverstini mokėjimai ir bus sukūrę pinigus, nes vartojamais tokiems mokėjimams daiktais pamažu pradėta matuoti kitų daiktų vertė, imta tokius daiktus taupyti, kad mokėjimo laikui atėjus, turėtų kuo užsimokėti. Vėliau pradedama tais pačiais mokėjimo daiktais ir mainikauti, nes visi noriai ima tokius daiktus, kuriais galima atsiteisti ir vyresnybei.

Mokėjimų teorija yra, be abejo, visai paprasta ir nuosekli. Tačiau tai teorijai prieštarauja kai kurie svarbūs senovinių kultūringų tautų gyvenimo tyrinėjimo duomenys ir dabartinių necivilizuotų genčių įpročių stebėjimo faktai. Jau sociologas ir ūkio istorikas Max Weber (1864—1920) pastebėjo, kad primityviškomis ūkio sąlygomis nevisuomet tais pačiais daiktais mokama vyresnybei, kuriais savo tarpe mainikaujama, kitaip sakant, ne vi-

suomet tie patys daiktai yra mokėjimo priemonėmis ir kartu mainų įrankiais. Tad vargu begalima aiškinti pinigų kilmė vien tik mokėjimo priemonių atsiradimu. Tiesa, šiandien, kai valstybė savo įstatymais tvarko tautos ūkio gyvenimą, tie patys daiktai virto mokėjimo priemonėmis ir mainų įrankiais, tačiau iš to dar negalim daryti išvados, kad taip yra būtinai buvę ir primityviškomis žmonijos gyvenimo sąlygomis.

Mokėjimų teoriją mėgino pamatuoti seniau Peterburgo komercinio instituto, vėliau Leningrado universiteto profesorius J. Kulišer. Krokuvos universiteto profesorius A. Krzyžanowski mėgina suderinti Kulišerio ir Weberio pažiūras, mėgindamas sukurti mainų ir mokėjimų teorijų sintezę. Krzyžanowski nori įtikinti, kad tie patys daiktai tuo pačiu laiku galėjo būti mokėjimo priemonėmis ir mainų įrankiais, kitaip sakant, žmonės galėjo tais pačiais daiktais mokėti vyresnybei ir varyti mainus.

3. Sakralinė teorija. Pagaliau, trečioji empiriškai evoliucionistinės pinigų kilmės teorijos šaka yra sakralinė teorija. 1924 m. pasirodė nedidelis dabartinio Braunsbergo Akademijos profesoriaus B. Laum'o veikalas, pavadintas „Heiliges Gold", kuriame Laum ieško pinigų kilmės kulto apeigose. Jau nuo seno aukos dievams ir duoklės kunigams buvo tvarkomos įvairiais, tariamai dieviškos kilmės, kulto įstatymais, kurie nurodo, kuriais dalykais reikia daryti dievams aukas ir mokėti duokles kunigams. Tie daiktai, kuriais mokama kunigams ir aukojama dievams, pamažu virsta ir mainų įrankiais, būtent, tais daiktais pradedama ir mainikauti, tie daiktai yra visų pageidaujami, nes visi turi atlikti kulto prievoles. Pinigai yra teisės ir tai dar seniausios teisės, nes dievų teisės, padariniai. Vėlesniais laikais tuos sakralinės arba kulto teisės nuostatus pasisavina ir pasaulinė genties vyresnybė. Dabar pradedama reikalauti mokėti ir genties vyresnybei tais pačiais daiktais, kuriais nuo seno buvo mokama kulto įstaigoms.

Jei šiandien daiktų vertė matuojama pinigais, atseit, jei šiandien pinigai turi ir vertės mato funkcijas, tai tos funkcijos kilmė gali būti aiškinama tik kulto įpročiais. Visi senoviniai kultai, visos senovinės tikybos nustato normas, pagal kurias vieni daiktai gal būti pakeisti kitais daiktais. Kas nori aukoti dievams, bet neturi reikalaujamo daikto, tam kulto įstatymai leidžia pakeisti reikalaujamą daiktą kitu lygios vertės daiktu. Kai ūkio gyvenimas ima labiau diferencijuotis, tai vis dažniau tenka pakeisti, pamainyti vienus kulto dalykus kitais lygiaverčiais kulto dalykais. Tuo būdu pamažu, savaime, tasai kulto reikalaujamas daiktas virsta vertės matu, pagal kurį nustatoma visų kitų, galinčių jį pakeisti, daiktų vertė. Vėliau tuo pačiu daiktu imama

nustatinėti, matuoti ir visų kitų šiaip kasdieninėje apyvokoje esamų daiktų vertė.

Pagaliau ne tiktai mainų įrankio, mokėjimo priemonės ir vertės mato funkcijas Laum išveda iš kulto institucijų, bet dar ir to paties kulto įpročiais Laum mėgina aiškinti įvairius pinigų privalumus. Taip, pavyzdžiui, senovinio kulto apeigose daiktų atvaizdai dažnai būdavę laikomi tuo pačiu, ką ir patys daiktai, kaip pasitaiko dar ir šiandien mūsų dienų magijoje. Panašiai esą, mano Laum, ir su popieriniais pinigais, bankų notomis ar nepilnavertėmis, biloninėmis monetomis, ir tie visi dalykai laikomi tikrais pinigais, nors jie ir neturi, patys savyje, tos vertės, kuri jiems teikiama. Ne tik senos liaudies pasakos, bet ir inteligentingų žmonių pažiūros randa piniguose kažin kokių mistinių veiksnių. Liaudies vaidentuvė sieja pinigus su piktųjų dvasių veiksmais; inteligentingi valdžios organai deda monetose įvairius tikybinio turinio įrašus. Tie visi dalykai taip pat rodo, kad pinigų kilmė yra susieta su kulto įpročiais.

Žmonijos kultūros angoje patsai kultas buvo genties vyresnybės rankose, tat pinigų kūryboje, tam tikra prasme, jau dalyvavo savo užuomazgoje ir pati valstybė. Tuo būdu pinigai yra tikybiškai valstybinės ir ekonomiškai teisinės santvarkos padarinys.

Laumo sakralinė pinigų teorija turi bendrų bruožų tiek su Kulišer'io, tiek su Knapp'o pažiūromis. Laum ir Kulišer mato pinigų kilmę mokėjimų funkcijoje. Laum'ui tie mokėjimai buvo daromi dievams ir kunigams, Kulišer'iui — genties vyresnybei. Laum'ui ir Knapp'ui pinigai yra teisės padarinys. Laum'o nuomone, pinigus sukūrė dievų teisė, Knapp'o pažiūra pinigus sukūrė valstybinė, atseit, žmonių teisė.

Laum, kurdamas savo sakralinės pinigų kilmės teoriją, parodė daug gilių ir plačių istorinių žinių; daug sugebėjimo tinkamai pagal savo pažiūras grupuoti istorijos faktus, gerą nuovoką daryti daugiau ar mažiau pamatuotus spėliojimus ir, pagaliau, nemažą mokėjimą ne tik nuodugniai išanalizuoti visą surinktą medžiagą, bet ir ją perleisti per griežtos mokslinės kritikos koštuvą. Laum šiandieną visai teisingai laikomas vienu geriausių pirmykščių pinigų istorijos žinovu.

2. PIRMYKŠČIAI DAIKTINIAI PINIGAI

Pirmykščiams pinigams atsirasti buvo reikalingos tinkamos ekonominės ir, tam tikra prasme, teisinės sąlygos. Tų sąlygų svarbiausios yra sekančios: 1. asmeninė žmogaus laisvė, nes be asmeninės laisvės negali būti individualinės, privatinės nuosavybės; 2. individualinė bent kilnojamojo turto nuosavybė, nes

primityviškomis sąlygomis tik tokie turtai tegali būti mainų objektu; 3. darbo pasidalinimas, nes kur viskas, kas reikalinga, gaminama savo ūkyje, ten nėra vietos mainams.

Žinoma, primityviškiems pinigams atsirasti visai nėra reikalo, kad tos visos sąlygos, atseit, asmens laisvė, privatinė nuosavybė ir darbo pasidalinimas, būtų taip išplėtotos, kaip mes matome mūsų dabartiniame kapitalistiniame ūkyje. Primityviškiems pinigams atsirasti pilnai užteko, kad tos trys nurodytos sąlygos būtų buvusios bent savo užuomazgoje. Atitinkamai tas tris pirmykščio gyvenimo sąlygas rikiavosi ir įvairios pirmykščių pinigų rūšys, nes pinigai visur ir visuomet yra labai artimai susieti su visomis ūkio gyvenimo sąlygomis.

Kaip nuosavybė iš karto atsiranda nebūtiniems gyvenimui dalykams, taip lygiai ir pirmuosius pinigus sudaro nebūtini gyvenimui daiktai. Pirmaisiais pinigais virsta didesnio ar mažesnio liuksuso, pigesni ar brangesni prabangos daiktai. Tasai reiškinys, kad nebūtini gyvenimui dalykai pasidarė pirmaisiais pinigais, tenka aiškinti dviem veiksniais, būtent, ekonominiu ir psichologiniu veiksniu. Pirmieji pradeda mainytis daiktais kaip tik turtingesnieji žmonės, kuriems nebuvo reikalo ieškoti būtinų gyvenimui dalykų, nes tokius dalykus pagamindavo jiems vergai. Turtingiesiems rūpėjo įsigyti prabangos daiktų, kurių negalėjo jiems patiekti jų pačių ūkis. Prabangos daiktai buvo pageidaujami visų dalyvaujančių mainuose. Tokie daiktai turėjo paklausus ir todėl už juos lengvai buvo galima gauti kitų ir būtinų gyvenimui dalykų. Tie daiktai, už kuriuos galima gauti visų reikalingų dalykų ir virsta paprastai pinigais.

Antras veiksnys, kurs padėjo nebūtiniems gyvenimui daiktams virsti pinigais, buvo psichologinio pobūdžio. Tas veiksnys kaip tik ir nulėmė, kad tie daiktai, kurie nėra gyvenimui būtini, be kurių žmogus gali išsiversti ir pasidarė pinigais. Visų būtinų gyvenimui dalykų žmogus tėra reikalingas tik tam tikro, griežtai riboto kiekio, tuo tarpu tų dalykų, kurie tenkina žmogaus tuštybę, norą išsiskirti iš kitų žmonių, parodyti pasauliui savo didybę, galią, tokių dalykų troškimas bei pageidavimas nežino jokių ribų. Priešingai, labai dažnai juo daugiau tokių dalykų turima, juo didesnis jų noras bei alkis atsiranda. Todėl troškimas tų visų nebūtinų gyvenimui dalykų, kurie tenkina didybės, galios, tuštybės, grožio ir apskritai mūsų dvasios reikalus, nežino jokių ribų. Jei tokių dalykų troškulys nėra pasotinamas, tai jų ir paklausai, ypač primityviškomis gyvenimo sąlygomis, yra kur kas didesni negu būtinų gyventi reikmenų.

Įvairių amžių įvairios tautos yra laikiusios pinigais įvairių įvairiausius daiktus. Kurios tautos kuriuos daiktus laikė pinigais nulėmė, tur būt, ekonominės, socialinės ir politinės kiekvienos

tautos gyvenimo sąlygos. Pirmiausia, pinigų rūšies pasirinkimui turėjo didžiausios reikšmės vienos ar kitos tautos ūkininkavimo būdas, kaip medžioklės, galvijų ar grūdų ūkis, amatų, prekybos, ypač prekybos su svetimos genties žmonėmis įsigalėjimas. Neretai pasitaikydavo, kad ta pati tauta savo vidaus rinkoje turėjo vienus pinigus, prekiaudama su svetimomis gentėmis turėjo kitus pinigus, atseit, tokius pinigus, kurie buvo svetimųjų pageidaujami.

Fiziokratas Turgot (1727—1781) bene pirmasis mėgina klasifikuoti pirmykščius pinigus. Jo manymu, galvijų augintojų tauta viską kainuoja jaučiais ir avinais, žvejų tauta — žuvimis, medžiotojų tauta — kailiais, žemdirbių tauta — rugiais, miežiais, kukuruzais. Nuodugnūs XIX a. moksliniai tyrinėjimai jau mus įgalina kur kas konkrečiau ir plačiau pirmykščių tautų pinigus klasifikuoti. Dabar jau nebedvejodami galime nustatyti bent sekančias pirmykščių pinigų rūšis.

1. S r a i g i ų k a u š a i. Sraigių kaušai buvo labai plačiai vartojama pasipuošimo priemonė ir drauge didžiausiuose žemės rutulio plotuose įsigalėję pinigai. Sraigių kaušus (kiaukutus) randame senovinių kapų iškasenose ir matome puošiančius naujųjų laikų laukinių žmonių kaklus. Įvairių rūšių kiaukutai buvo vartojami pinigais, bet labiausia prasiplatinę buvo kaurio kiaukutai. Visose Ramiojo Vandenyno salose, bet ypatingai Bismarko arkipelage ir Karolinų salose, iki pat paskutiniųjų laikų tie kaurio kiaukutai buvo laikomi pinigais. Jie buvo renkami Indijos vandenyne ir per Indiją, Ceiloną, Siamą ir Afriką buvo plačiai pasklidę po visą pasaulį. Tų kaurių randame ir senovinės Ninivijos griuvėsiuose, ir Pietų Rusijoj kurganuose, ir pagaliau senovės vokiečių, švedų ir anglų kapuose. Matytis, keli tūkstančiai metų kauriai buvo mėgiamiausi skaitlingų tautų pinigai. Dar XIX a. Afrikos prekybai buvo tokie dideli tų kaurių paklausai, kad Londonas ir Hamburgas varė stambią tais kauriais prekybą.

2. A u d i n i a i. Audiniai buvo taip pat, palyginti, plačiai vartojami pinigai. Senovinės Vakarų Europos kronikos, skaičiuodamos turtus, paprastai, deda audinius šalia aukso ir sidabro (aurum, argentum et palia). Rytų Europos kraštai taip pat žinojo pinigus audinius. Audiniais buvo mokamos duoklės ir kontribucijos bei išperkami vergai. 945 metų rusų taikos sutartis su graikais sako, kad už vieną vergą bus duodami du audinių gabalai. Kryme dar XIII a. prekės buvo vertinamos audinių kaina. Riugeno salos gyventojai ilgus amžius nežinojo kitų pinigų kaip tik linines drobes. Laukiniai Afrikos, Amerikos ir Australijos gyventojai ir dabar vartoja audinius, kaip vertės matus. Tibete au-

deklo apykakles, Kinuose ir pietų Sibire šilkinio audeklo gabalai dažnai tebelaikomi ir dabar dar pinigais.

3. Namų ruošos įrankiai: indai ir darbo įrankiai. Ne viename krašte indai eidavo kaip pinigai. Indais buvo skaičiuojami žmonių turtai, nes indai parodydavo, kiek žmonių savo namuose gali pavalgydinti indų savininkas. Be indų, pinigų pareigas eidavo įvairūs įrankiai bei įnagiai. Polinezijos gyventojams pinigais buvo kąstuvai, kai kurioms Afrikos gentims — kirviai, Indijos vandenyno pakraščių žmonėms — meškerės. Iliados duomenimis, graikai laikė pinigais metalinius ir molinius puodus, vazas, trikojus ir geležines gerves. 1886 m. Kretos salos iškasenose buvo rasti senovinės Gurnijos įstatymai, kurie įsako imti baudas metaliniais puodais ir trikojais.

4. Kailiai. Girių gyventojams dažnai pinigais būdavo kailiai, kurie slavų tautų buvo vadinami odiniais pinigais. Kailius vartodavo pinigų vietoje ne tik kartaginiečiai, bet ir senovės lietuviai bei rusai. Amerikos indijonai mokėdavo brangiais bobrų kailiais. Skandinavai dėdavo teismo baudas to ar kito žvėries kailiu pagal nusikalstamojo darbo sunkumą. Kirgizai iki paskutiniųjų laikų vertindavo daiktus vilkų ir avių kailiais.

5. Galvijai. Visos klajoklių, nomadų tautos vartodavo kaip pinigus galvijus. Pagal galvijų skaičių buvo nustatomas žmogaus turtingumas. Piniginiais vienetais buvo laikomi ne tik raguočiai, bet ir kupranugariai, arkliai ir avys. Lotynų pinigų pavadinimas pecunia yra kilęs iš žodžio pecus — galvijai; kapitalas nuo caput — galva, galvijų galva, iš ko vėliau kilo senovinis prancūzų chaptel — galvijų, pelno tikslais, nuomavimas. Mūsų skatikas, slaviškas skotik, skot, lenkiškas skotec (2 grašiai) atsirado iš gotiško skatts, kas reiškia galvijai, iždas, mokestis, turtai. Iš to paties kamieno kilęs ir dabartinis vokiškas žodis Schatz — turtas. Pas žydus galvijai ir pinigai turi tą patį pavadinimą kessepf; indų piniginis vienetas rupia yra kilęs iš sanskritų rupa — galvijai. Tie visi pinigų pavadinimai parodo, kaip arti yra susietos pinigų ir galvijų sąvokos. Senovinėje Graikijoje vieno jaučio ar vienos karvės kaina atitiko vieno auksinio talanto vertę[4]. Visos tautos gyvenančios apie Vidužemio jūrą turėjo vieną piniginį vienetą, jautį. Tas pinigų vienetas vėliau įsigali visoje vidurinėje Europoje ir Azijoje. Vokietijoje išsilaikė galvijų pinigai iki pat X a. (Kugildi). Pas Zulusus pietų rytų Afrikoje iki pat paskutiniųjų laikų galvijai laikyta pinigais. Kai Stanley 1871—72 m. ieškojo Afrikoje dingusio Livinstono, vietos gyventojai klau-

[4] Talantas stambiausias senovės graikų svorio vienetas, kuris buvo dalinamas į 60 minų, kiekviena mina po 100 drachmų. Talanto svoris buvo nepastovus. Vidutiniškai talantas prilygdavo 130—135 grenams aukso.

sinėjo jo, kiek turi karvių Anglijos Karalienė Viktorija, kad pagal tai nustatytų tos karalienės turtus bei politinę galią.

6. Vergai. Žmogus jau nuo senų laikų pasidarė ne tik pirkliu, bet ir prekybos objektu. Vergai turėjo gerus paklausus, tat ir vergų prekyba buvo pelningas verslas. Už vergą lengvai buvo galima gauti bet kurių kitų dalykų ir todėl vergai lengvai pasidarė kitų daiktų vertės matu. Pas puslaukines tautas labiausia branginami buvo stiprūs, tvirti, jauni vyrai, klasiniame pasaulyje brangiausiai mokėta už mokytus vergus, arba šiaip bet kurios srities specialistus. Vergės buvo kainuojamos daugiau pagal jaunumą ir grožį, negu pagal profesinio darbo kvalifikacijas. Homeras vergės vertę lygina keturiems jaučiams, senovinės Islandijos įstatymai laikė vieną moterį lygia trims karvėms.

Be tų visų nurodytų pirmykščių pinigų buvo dar daug įvairių kitų daiktų, kurie įvairiais laikais įvairiuose kraštuose buvo laikomi pinigais. Užteks šiuo atžvilgiu paminėti bent šiuos dažniau pasitaikančius pinigus: žuvys, žuvų odos, briedžiai, tabakas, medvilnė, kakao pupos, akmens druska, tašyti akmens, arbata, opiumas.

3. PIRMYKŠČIAI METALINIAI PINIGAI

Nenuilstanti, žmogaus darbo varoma, ūkio raida kuria, be galvijų ir grūdų ūkio, dar ir amatus. Jau ir primityviški amatininkai pamažu išmoksta kas kart geriau tirpdyti ir valyti metalus, gaminti iš jų namų ruošos įrankius, žemės ūkio padargus, karo ginklus ir kūno papuošalus. Žmonės greitai pastebi įvairių metalų vartojimo galimumus, metalo dirbinių naudingumą ir, pagaliau, kai kurių metalų grožį. Jau tie visi metalo privalumai padaro juos plačiai pageidaujamais dalykais. Be to, jau ir necivilizuotas žmogus lengvai galėjo įsitikinti, kad metalai negenda ir kad, palyginti, paprastomis technikinėmis priemonėmis nesunku pakeisti tų metalų formas, ir tuo pačiu jau panaudoti juos visai kitiems reikalams, negu jie buvo skirti savo ankstyvesniu pavidalu. Tuo būdu varis, švinas, geležis, sidabras ir auksas greitai įgija didelės reikšmės visų tautų gyvenime.

Susidurdami su įvairiais metalais, žmonės ima teikti tiems visiems metalams įvairios, labai nevienodos vertės. Metalai, vėliau praminti brangiaisiais, tauriais ar net kilniais metalais, būtent, auksas, sidabras, elektron[5] buvo brangiau kainuojami, negu visi kiti metalai, nes brangieji metalai turi tokių ypatingų privalumų, kurių neturi kiti metalai. Tie ypatingi privalumai kaip tik ir padaro brangiuosius metalus labiau žmonių pageidauja-

[5] Naturalus sidabro ir aukso mišinys.

mais už visus kitus metalus. Nors brangieji metalai plačiai randami įvairiose žemės rutulio dalyse, tačiau jų kiekis yra labai ribotas ir todėl jų kaina negali, bent jau labai staigiai, atpigti. Visi kraštai gali turėti brangiuosius metalus, ar tai rasdami juos savo žemių gelmėse, ar tai įsigydami už savo krašto gaminius mainais, tačiau nė vienas kraštas neturi tų metalų tiek, kad jų vertė galėtų nueiti niekais. Brangieji metalai žmonijos kultūros angoje kur kas labiau negu dabar, buvo reti, visų pageidaujami ir todėl brangūs. Brangius dalykus galėjo turėti tik turtingesnieji žmonės, kurie, kaip buvo nurodyta, paprastai ir būdavo mainų dalyviais. Brangieji metalai, turtingesniųjų žmonių turimi, visų pageidaujami ir todėl dažnai mainomi, lengvai pasidaro mainų įrankiu.

Brangieji metalai yra tvirti ir palyginti sunkiai naikinami, todėl jie gali būti laikomi nesugedę ištisus amžius. Brangieji metalai yra nesudėtiniai kūnai ir todėl kur jie bebūtų rasti, jie visuomet bus vienodos, tos pačios, rūšies bei kokybės, žinoma, jei tik bus prašalintos nereikalintgos priemaišos. Todėl taip lengvai vienodo svorio to paties metalo gabalai keičiami vieni kitais. Metalus nesunku vienus nuo kitų atskirti svoriu, spalva ir kietumu. Metalų gabalus galima kapoti smulkesniomis dalimis ir ne tik nesunaikinti, bet ir žymiai nesumažinti pirmykštės gabalo vertės, nes sukapotos dalys nesunku vėl sujungti į vieną gabalą. Tas lengvumas metalus skaldyti ir lydinti leidžia metalais vykdyti stambius ir smulkius mokėjimus, ko, žinoma, negalima padaryti, kai mokama indais, audiniais, įrankiais, galvijais, vergais arba net ir brangiaisiais akmenimis, kurie suskaldyti nebetenka žymios dalies savo pirmykščios vertės.

Mažo didumo ir menko svorio brangieji metalai turi vis dėlto, palyginti, didelę vertę, todėl patogu juos laikyti bei saugoti ir nebrangu iš vietos į vietą kilnoti. Brangieji metalai labai sunkiai bet kuriais cheminiais ar fiziniais procesais sunaikinami ir todėl labai mažai galutinai jų teprapuola, nebent kai paskęsta jūroje, žūva žemėje ar išgaruoja tirpdymo ar daiktų pasidabrinimo bei paauksinimo procese. Tas metalų gajumas ir sudaro, kad jų atsarga yra, palyginti, pastovi ir todėl kasmetinis brangiųjų metalų prieauglis bent staigiai žymiai nepakeičia tos atsargos didumo. Tasai metalų atsargos pastovumas nemaža padėjo metalams virsti pinigais. Palyginti pastovi brangiųjų metalų atsarga sudarė reliatyviškai pastovią tų metalų vertę. Be, palyginti, pastovios, iš lėto didėjančios brangiųjų metalų atsargos reliatyviam tų metalų vertės pastovumui turi reikšmės ir tas faktas, kad, pabrangus brangiesiems metalams, žmonės mažiau beperka tų metalų dirbinių, todėl tų metalų kaina niekuomet negali perdaug pakilti. Juk be metalo dirbinių žmogus gali gyventi. Jei brangiųjų metalų kai-

na negali perdaug pakilti, tai ji negali ir perdaug nukristi, nes kai nukrinta brangiųjų metalų dirbinių kaina žmonės tuojau puola juos pirkti. Tas didelis alkis brangiųjų metalų, kurie rodo žmogaus turtingumą bei galią, kaip ir kiekvienas kitas žmogaus dvasios troškulys, niekuomet negali būti pasotintas. Padidėję brangiųjų metalų paklausai tuojau pakelia jų kainas. Šiais visais atvejais brangiųjų metalų kainos pastovumą kaip tik ir sudaro tas faktas, kad tie metalai nėra būtini gyvenimui dalykai.

Pagaliau, metalams padėjo virsti pinigais vis kas kart labiau didėjantis darbo pasidalinimas. Pinigais gali būti tiktai tokie daiktai, kuriuos gali turėti kiekvienas žmogus. Amatininkas negali turėti didesnio galvijų ar grūdų kiekio, žemdirbys nelaiko didesnės amatininko dirbinių atsargos. Pinigais negalėjo virsti tokie daiktai, kurie savo gamyba ar savo laikymu yra susiję su tam tikra darbo rūšimi. Brangieji metalai nėra susieti su bet kuriuo vienu verslu, su bet kuria viena profesija, brangiuosius metalus gali turėti bet kurio užsiėmimo žmogus. Taip maždaug atrodo tie natūraliniai, fiziniai, ekonominiai bei socialiniai brangiųjų metalų privalumai, kurie turėjo paversti juos pinigais.

Netenka ginčyti, kad kai kuriuos brangiųjų metalų privalumus turi ir kiti daiktai, gal būt, kad jie turi vieną kitą tų privalumų dar ir tobulesniu pavidalu, negu patys brangieji metalai[6], tačiau, nė vienas daiktas neturi iš karto, drauge, tų visų natūralinių, fizinių, ekonominių bei socialinių privalumų, kuriais didžiuojasi brangieji metalai ir kurie yra taip reikalingi teigiamam pinigų funkcijų atlikimui. Ta brangiųjų metalų privalumų visuma ir nulėmė, kad brangieji metalai virto pasaulio pinigais.

Jau labai ankstyvame žmonijos ūkio raidos etape metalai užima tarp kitų mainų įrankių pirmąsias vietas. Brangiųjų metalų įsigalėjimas mainų įrankių pozicijose, reikia spėti, įvyko nevisai atsitiktinai ir ne to ar kito žmogaus įsakymu ar noru, bet, greičiausia tuo pačiu keliu, kuriuo ir pinigai atsirado, būtent, natūralaus pasirinkimo keliu. Žmonės pasirenka brangiuosius metalus mainų įrankiais, nes tie metalai turi tuos visus privalumus, kuriuos turi turėti geri, gyvenimui tinkami pinigai.

Spėjama, kad auksas ir sidabras, gal būti dar anksčiau elektronas, pirmiausia virto pinigais turtingame Tigro ir Eufrato slėnyje, senovinės Babilonijos žemėse. Kylraščių plytelės aiškiai rodo, kad apie 2500 m. prieš Kristų babiloniečiai jau mokėdavo brangiaisiais metalais. Tačiau turima pagrindo spėti, kad metalai jau buvo vartojami mokėjimams anksčiau gyvenusių Babilonijos žemėse aukštos kultūros sumerų tautos (4000—2000 pr. Kr.). Babiloniečiai liedindavo brangiuosius metalus, ypatingai

[6] Briliantai yra brangesni už patį auksą.

auksą, patogiais vartoti bei sverti gabalais. Tie gabalai turėjo lazdelių, susuktų spiralinių vielų ir rinkių, žiedų pavidalus. Dažniausia vartojamas aukso gabalas atitikdavo savo verčia vieno jaučio kainą. Toksai gabalas svėrė apie 125—135 grenus arba maždaug $6^1/_2$ gramų. Iš Babilonijos tokia metalo pinigų sistema pasklido po visus Rytų kraštus ir iš Egipto persimeta į Europą. Egiptas kaldino savo pagrindinį pinigą rinkės pavidalo; egiptiečių pavyzdį seka graikai. Graikų talantą žydai vadindavo „kikkar", atseit, rinkis. Babiloniečiai skaičiuodavo po 60, todėl toks skaičiavimo būdas ilgam laikui prigijo visų senovės kultūringų tautų pinigų sistemose.

Kai babiloniečiai ir egiptiečiai dar trečiame-antrame tūkstantyje metų prieš mūsų erą jau turi metalinius pinigus, tai neturtingame Balkanų pusiausalyje tiktai VII prieš mūsų erą šimtmetyje tepasirodo tokie pinigai. Pirmieji Balkanų pinigai Plutarcho (46—120) liudijimu buvo geležiniai. Aristotelis mini, kad ir jo laikais geležiniai pinigai buvę dar labai paprastas dalykas. Smulkioji graikų moneta „obolos" bus greičiausia gavusi savo vardą nuo tam tikros išvaizdos, tam tikro svorio geležies gabalo. „Obolos" graikų kalba reiškia vinis, ašmuo, ieties galas[7]. Tur būt pirmieji geležiniai graikų pinigai kaip tik ir bus turėję tokių vinių išvaizdą. Ilgiausia geležies pinigai išsilaikė Spartoje. Sakoma, kad t. v. Lykurgo įstatymai (VI a. prieš mūsų erą) liepė spartiečiams vartoti geležinius pinigus tam, kad jie neužsikrėstų kapitalistine pinigų taupymo aistra. Be abejo, sunku buvo rinkti pinigus, kai 40 minų (maždaug 76.000 lt) pervežimui buvo reikalingas dviejų — pakinktų vežimas. Be graikų, reikia spėti, vartojo geležinius pinigus ir siriečiai, nes, sakoma, egiptiečiai rinkę Sirijoje duokles geležiniais pinigais. Turime duomenų, kad ir britų tauta yra turėjus geležinius pinigus. Dar XIX a. keliautojai rasdavo vartojamus geležinius pinigus Vakarų ir Vidurio Afrikoje.

Romoje jau nuo V a. prieš mūsų erą pradeda atsirasti metaliniai pinigai. Pirmieji metaliniai Romos pinigai, matyti, yra buvę variniai, kas užsiliko ir lotynų pinigų pavadinime „aes" — varis, aes alienum — skola, atseit, svetimas varis, aerarium — iždas, vario sandėlis. Žinomas Romos teisininkas Ulpianus (170—228) sako „etiam aureos nummos aes dicimus", t. y. ir aukso monetas variu vadiname.

Švino pinigai buvo kaldinami žinomo Sirakūzų tyrono Dionyziaus (357—354) ir kai kurių Romos imperatorių. Viduramžiais yra kalę kartais švininius pinigus ir anglų karaliai.

Kai ėmė smarkiau augti žmonių turtai, kilti ūkio kultūra,

---

[7] „Obolos" $^1/_6$ drachmos; Attikos drachma arti 2 litų, 100 drachmų 1 mina; 6000 drachmų = 1 talantas.

kai žymiai padidėjo mainų skaičius ir mainomųjų daiktų vertė, pradeda išnykti pigesniųjų metalų, geležies, vario ir švino pinigai. Jei kur tų metalų pinigai ir pasilieka, tai tik kaip pagelbiniai pinigai. Tikraisiais pinigais pasidaro auksas ir sidabras.

4. PIRMYKŠTĖS MONETOS

Brangieji metalai, nors ir turėjo visus pinigams reikiamus privalumus, tačiau jie negalėjo visai tinkamai tarpininkauti ekonominiam žmonių santykiavime, nes 1. nepatogu buvo kiekvieną kartą nustatinėti metalo gabalo svorį ir 2. sunku buvo patikrinti metalo grynumą. Svoris iš karto nustatinėta visai primityviškomis svarstyklėmis. Tačiau metalai buvo brangus daiktas, tad ir nedideli svorio netikslumai galėjo sudaryti didesnių nuostolių. Pirmiausia, svarstymo nepatogumams išvengti brangieji metalai pradėta liedinti tam tikro nusistovėjusio pavidalo gabalais. Tokių gabalų svoris buvo jau žinomas platesniajai visuomenei. Vėliau, tie metalo gabalai gauna tam tikrus įkirtimus, kurie turėjo parodyti, kaip, prireikus, patogiausia juos skaldyti. Dažniausia vartojami gabalai buvo lazdelės, vinys ir spiralės vielos rinkės. Tokias rinkes randame ne tik senovės iškasenose, bet ir Europos tautų legendose.

Deja, anų laikų technika dažnai nepajėgdavo visai tikslingai nustatyti brangiųjų metalų gabalų svorį. Žmonės, mokėdami ir tariamai nustatyto svorio gabalais, vis dar to svorio patikrinimui turėdavo sverti pinigus. Todėl ir kai kurios senovinės kalbos tuo pačiu žodžiu vadina „mokėti“ ir „sverti“.

Metalo grynumą nustatyti buvo sunkiau, negu metalo svorį. Nors iš spalvos, svorio, skambėsio nėra jau taip sunku atskirti vieną metalą nuo kito, tačiau tais būdais nelengva nustatyti brangiųjų metalų priemaišų kiekį. Kai buvo pradėta gaminti vienodo, maždaug nusistovėjusio svorio metalo gabalai, tai, be abejo, buvo padaryta didelė pinigų raidos pažanga. Tačiau, tie maždaug vienodo svorio gabalai toli gražu nebuvo dar monetos tikra to žodžio prasme. Jiems trūko metalo grynumo pažymių.

Kas pirmasis pradėjo kalti tokius metalų gabalus, kurie turėjo parodytą svorį ir grynumą, šiandien tebėra dar neišspręstas klausimas. Dauguma istorikų, sekdami Herodotą (484—425), mano, kad tokius metalų gabalus pirmasis pradėjęs gaminti Lydijos karalius Giges, tariamai gyvenęs VII a. pradžioje prieš mūsų erą. Spėjama, kad Giges uždėdavęs tam tikro dydžio ir nustatyto grynumo metalo gabalams savo karališką antspaudą. Jo pinigai veikiausia buvo gaminami iš elektrono, kuris buvo 10 kartų pigesnis už auksą. Tartum ir pačios ekonominės bei gamtinės Lydijos gyvenimo sąlygos paremia tą nuomonę, kad Giges

atstoti, imta gaminti vienodo svorio ir vienodo grynumo metalų gabalus ištisomis rūšimis. Istorija nemėgsta šuolių, tai ir toks šuolis nuo bevardžių „žaliojo metalo" gabalų iki mūsų prasme monetų vargu bebūtų įmanomas.

Tiesa, pirmykščios pinigų raidos kelius, mes dar nepajėgiame aiškiai nustatyti, tačiau gerai žinome, kad vieną kartą atsirado rūšimis gaminami metalų gabalai, kurie tos pačios rūšies ribose atstodavo vieni kitus. Tokie gabalai jau nebebuvo individualūs, bet tik tam tikros rūšies daiktai, kuriuos mes vadiname monetomis.

Patsai vardas „moneta" turi ryšių su lotynų žodžiu „moneo", t. y., įspėju, primenu. Monetos vardu romėnai garbindavę deivę Junoną, kuri juos įspėdavusi grėsiančių pavojų valandą. Tos Junonos Monetos šventykloje buvusi romėnų pinigų kalimo įmonė ir todėl toje šventykloje pagaminti pinigai imta vadinti monetomis. Patys romėnai monetą paprastai vadindavo „nummus", iš graikų žodžio „numos=nomos", t. y. įstatymas. Romėnams moneta buvo pirmiausia įstatyminis pinigas.

Kokia buvo pirmųjų monetų išorinė forma, nieko galutinai tikro negalime pasakyti. Vieni skelbia, kad pirmosios monetos buvusios kiaušinio pavidalo, kitiems atrodo jos buvusios ovalinės metalo skardelės, kuriose iš abiejų pusių buvę įspausti ženklai ar atvaizdai. Turima pagrindo spėti, kad pačiose ankstyviausiose monetose buvo dedami vienoje pusėje bruožai, kitoje taškai. Galimas daiktas, kad tie ženklai neturėjo jokios reikšmės ir buvo tik užsilikę iš tų laikų, kada pinigai buvo metalo gabalai, kuriuose tie bruožai ir taškai nurodydavo kapojimo vietas. Kai kas tuose ženkluose nori matyti senovinius saikų ar svarų pažymėjimus. Be taškų ir bruožų randama primityviškose monetose ir kvadratų ženklai, kurių reikšmė pasilieka taip pat neaiški, kaip ir bruožų bei taškų. Šeštojo šimtmečio monetos turi jau žvėrių ir galvijų atvaizdus, vėliau atsiranda monetose grūdų varpos, dievai, kalimo vietos, pinigų gamintojai ir pagaliau krašto valdovai. Pirmieji valdovai, kurie ėmė dėti savo atvaizdus monetose, bus persų despotai. Jų pavyzdį bus pasekęs Aleksandras Didysis (356—323). Nuo Romos imperatorių laikų plačiai įsigali pasaulyje paprotys dėti monetose valdovų atvaizdus.

Pagrindinis pirmykščių monetų svoris buvo nustatomas pagal senojo mainų įrankio vertę. Kur mainų įrankiu buvo kuris nors galvijas, tenai monetos svoris atitikdavo tokio galvijo kainą. Monetos vertės ir galvijo kainos vienodumą įrodyti ir buvo kalamas monetoje galvijo atvaizdas.

Monetos paprastai buvo gaminamos iš aukso, sidabro ir vario. Paskiri kraštai dažniausia turėdavo kurio nors vieno metalo monetas. Mažoji Azija turėjo aukso pinigus, Graikija — sidabro,

Roma — vario. Iš karto kiekvienas kraštas gamindavosi monetas tokio metalo, kurį rasdavo savo žemėse. Lydiečiai dirba elektrono monetas, nes jie randa tą metalą upės Paktolos smėlyje. Atėniečiai gauna sidabrą iš Lauriono kasyklų. Turtingos variu Apeninų kasyklos teikia varinėms Romos monetoms medžiagą. Vėlesniais laikais ekonominiai, kultūriniai ir politiniai santykiai supainioja paskirų metalų veikimo sritis. Aukso valiuta persimeta iš Rytų į Graikiją, graikų įtakoje romėnai pradeda kalti sidabrinius pinigus. Rytai patekę į Romos valdžią kala varines Romos tipo monetas. Pati Roma pradeda kalti varines monetas Serviaus Tulliaus laikais, būtent, apie 338 m. prieš mūsų erą. Sidabro pinigai pasirodo Romoje apie 268 m., aukso monetos atsiranda tiktai apie 217 m. Auksinės monetos smarkiai paplito Romos valstybėje Cezario (101—44) ir imperatoriaus Augusto (63—14) laikais.

Monetos išradimas buvo nepaprastai svarbus, labai teigiamas ekonominės pasaulio raidos įvykis. Moneta ne tik žymiai sustiprino ir labiau išplėtė ekonominius žmonių santykius, bet ir smarkiai padidino pačią ekonominę žmogaus kūrybą. Tos pačios rūšies monetos yra pastovaus svorio ir vienodo grynumo metalų gabalai ir todėl jos pašalina reikalą nustatinėti kiek kuris metalo gabalas, vartojamas kaip mainų įrankis, yra vertas. Dabar užtenka tik suskaičiuoti monetas. Be to, monetos gimimo momentu pinigas, mainų įrankis, atsipalaiduoja nuo savo medžiagos, nuo metalo. Moneta virsta tartum kaži kokia savarankiška esybe, kaip rodo ir patys savarankiški, skirtingi nuo metalo, monetų pavadinimai: talentas, statera, drachma, as, lira,soverenas, luidoras, markė, litas.

Nors patsai monetų išradimas buvo, be abejo, didelė kultūrinė žmonijos pažanga, tačiau daug turėjo amžių praeiti, kol galėjo pilnai pasireikšti visa ekonominė monetų reikšmė. Tas atsitiko maždaug antroje XVIII a. dalyje ir XIX a. pradžioje. Žmonijos istorijoje buvo nemaža tokių veiksnių, kurie trukdė tinkamą monetų raidą ir nedavė joms parodyti viso savo pajėgumo ekonominiame žmonių santykiavime. Svarbiausi tų, pastojusių monetoms kelią, veiksnių buvo sekantieji trys: 1. silpna, menka monetų gamybos technika, kuri nepajėgdavo nukalti griežtai to paties svorio ir aiškiai vienodo grynumo monetų; 2. monetų susidėvėjimas. Senovės ir viduramžių fiskas, paleidęs vieną kartą monetą į pasaulį, daugiau nebesirūpindavo jos likimu. Kai tokia moneta eidama per rankas apsitrindavo, susidėvėdavo, sudildavo, tai nebuvo galima grąžinti tokią monetą į fisko kasas ir pakeisti ją nauja moneta. Pasaulyje eidavo daugybė tokių sudilusių, nebetekusių savo pilnos vertės monetų, kurias vengdavo imti visi žmonės; 3. sąmoningas monetų bloginimas. Monetas blogindavo

dviem būdais: a. monetas gaminta senojo svorio ir senojo pavadinimo, bet blogesniojo metalo; b. monetas gamindavo senojo metalo ir senojo pavadinimo, bet mažesnio svorio.

Pirmąjį monetą bloginimo būdą vartojo graikai, kurie menkos medžiagos monetas sugebėdavo aptraukti sidabru. Romėnai, būdami menkesniais technikais, turėdavo pasitenkinti sumažinę monetų svorį. Graikų valdovai kartais atiminėdavo iš žmonių senąsias geresnes monetas ir pakeisdavo jas naujomis blogesnės rūšies monetomis. Tokiais atvejais buvo žadama vėliau išpirkti paleistąsias blogas monetas geros rūšies pinigais. Jei koks pažadėtas pakeitimas faktiškai kada įvykdavo, tuomet ta visa pinigų keitimo operacija buvo vien priverstina fisko paskola. Romos imperatoriams pinigų gamyba buvo pastovus pajamų šaltinis. Pinigai nuolatos bloginami vis turėjo pigti ir todėl gyvenimas vis brango. Valdžia negailėjo dekretų smerkiančių žmonių gobšumą, norinčių tariamai pasiplėšti kainų kėlimu. Kai nuolatos pinigai buvo bloginami, jokie dekretai, jokios bausmės negalėjo sustabdyti kainų kilimo.

Senovėje pradėtas pinigų bloginimas eina raudonu siūlu per visą monetų istoriją, beveik iki pat XIX a. Valdovų pavyzdžiu ima pinigus gadinti ir privatiniai asmens, nors toks pinigų gadinimas ir buvo labai smarkiai baudžiamas. Pagerėjus monetų kalimo technikai, sustiprėjus pačios visuomenės pinigų gamybos kontrolei, įsitraukus tautos ūkiui į tarptautinius prekybinius santykius, kurie žymiai pasunkino blogų pinigų vartojimą, pradeda gaišti ir valdovų pasikėsinimai prieš pinigų vertę. Kai valdovai nustojo bloginti pinigus, pasunkėjo tas darbas ir privatiniams asmenims. Kai išnyko beveik visi veiksniai, kurie trukdė teigiamą monetų raidą, kai pati monetų gamybos technika virto labai tobula, kai aiškūs teisiniai nuostatai sutvarkė monetų gamybos, apyvartos ir likvidavimo kelius, kaip tik tuo pačiu metu, būtent, XIX a. pradžioje užkerta kelią tolimesniam monetų įsigalėjimui didelis jos konkurentas banko nota. Dar XVIII a. banko nota buvo vien tik bankų tarpusavio mokėjimo priemonė; XIX a. pradžioje nota pasidaro svarbiu kredito įrankiu, būtent, virsta prekybos pinigu; nuo 1890—1900 m. nota eina drauge su monetomis kaip lygios joms vertės pinigas; nuo 1900 m. notos vis labiau pradeda pralenkti metalo pinigus ir greitu laiku pasidaro svarbiausia mokėjimo priemonė; pagaliau nuo Didžiojo karo pradžios notos pasidaro vienintelių tikru pinigu, nes pilnos vertės metalo pinigų, atseit, aukso monetų nebelieka apyvartoje.

Kai išnyko patogios monetų bloginimo pajamos, XVIII ir XIX a., įvairių kraštų valdžios mėgina atsigriebti popierinių pinigų gamybos pelnais. Popierinių pinigų gamyba, nepateisinama krašto prekių apyvarta, technikiniu terminu vadinama infliacija,

veikė visai panašiu būdu krašto ūkį, kaip ir monetų bloginimas. Valdžios dažnai imdavosi infliacijos priemonių ne vien ieškodamos iždui lengvai gaunamų pajamų, bet ir verčiamos tokių sunkių viešojo gyvenimo sąlygų, kuriomis visi kiti iždo pajamų šaltiniai buvo uždaryti. Kai įsigalėjusios infliacijos padariniai imdavo naikinti tautos ūkio gajumo syvus ir tuo pakirsdavo paties viešojo ūkio pajėgumą, valdžios tuojau griebdavosi energingų kovos priemonių su infliacija arba, technikiniu terminu sakant, pradėdavo varyti defliaciją. Tuo būdu paskutiniais amžiais infliacija ir defliacija eina pakaitomis visų tautų istorijoje. Tad visai teisingai istorija, smerkdama valstybės vykdytus pinigų bloginimus, neužtyli ir tuos didelius nuopelnus, kuriuos turi valstybė, ypač moderninė tautinė valstybė, pinigų sutvarkymui.

Moderninė valstybė, ką tik suskubusi gimti, tuojau imasi globoti krašto ūkį ir todėl kreipia ypatingo dėmesio to ūkio pagrindui pinigams. Pirmiausia, valstybė pasiima išimtiną pinigų gamybos teisę. Tiesa, jau ir viduramžių valdovai žinojo pinigų regaliją, kuri skelbė, kad „jus monetandi principum ossibus inhaeret", t. y. monetas gaminti teisė glūdi karalių kauluose, tačiau tos savo kaulų teisės valdovai nepajėgdavo įgyvendinti. Tie seni, dažnai praeityje vien idėjiniai suvereninės valdžios ir pinigų gamybos saitai, pastebimi ir kai kurių kraštų monetų ar piniginio vieneto varduose: anglai vadina savo vieno svaro monetą soverenu, Skandinavijos valstybės ir senoji Austro-Vengrija savo piniginį vienetą praminė krona, atseit, korona, valdovo vainikas. Pagaliau, ne vien pačių monetų gamybą, bet ir visą piniginę santvarką paima į savo rankas moderninė valstybė. Pinigai, tie nervi rerum, daiktų nervai, yra ne vien kiekvieno privataus ūkio, bet ir viešojo bei tautos ūkių pagrindai, nes nuo pinigų santvarkos pareina ne tik tinkamas privataus ūkio darbas, bet ir ekonominė, kultūrinė bei politinė visos tautos gerovė. Pinigų santvarka yra ne tik artimai susieta su suverenėmis valdžios teisėmis, bet ir su viso krašto ekonominiu, kultūriniu ir politiniu gyvenimu. Pinigų istorijoje lyg kokiame kaleidoskope praeina visa ne tik pačios valstybės, bet ir visos tautos istorija.

Monetų ir suverenumo saitai turi ne tik istorinės, bet ir grynai gyvenimiškos reikšmės. Žmonės mato iškaltus monetose suverenės valdžios ženklus, kurie rodo tos valdžios susirūpinimą pinigų reikalais ir todėl patys ima mažiau bekreipti dėmesio monetų medžiagai. Tokia gyvenimiška monetinių ženklų reikšmė žymiai palengvino pakeisti monetas popieriniais pinigais. Popieriaus gabalas, pažymėtas valdžios ženklais, gaminamas ir leidžiamas į apyvartą valdžios autoritetu, virto ir žmonių akyse teisėtu, tikru pinigu, kai tuo pačiu metu svetimų kraštų monetos pasidarė vien tam tikra savotiškos rūšies prekė.

II Skyrius

VAKARŲ EUROPOS PINIGŲ RAIDA IKI AMERIKOS ATRADIMO

1. VIDURAMŽIŲ VALDOVŲ MONETOS IR MONETINĖ POLITIKA

Tie daiktai, kurie virto mainų įrankiu, mokėjimo priemone ir vertės matu, atsiskyrė nuo kitų mainomųjų daiktų, vadinamų prekėmis ir sudarė savarankišką, skirtingą daiktų rūšį, pinigus. Pinigai įvairiais laikais pasirodydavo gyvenime įvairiais pavidalais. Tuos įvairius pinigų pavidalus galima suskirstyti tam tikromis rūšimis pagal kurį nors vieną dėsnį. Tokios įvairių piniginių pavidalų suskirstymų sudarytos rūšys vadinasi p i n i g ų s i s t e m o s. Kai pinigai rūšiuojami pagal savo medžiagą, galima nustatyti galvijų, kailių, metalų ir kitų įvairių dalykų pinigų sistemas. Kai skirstomi metaliniai pinigai pagal metalų rūšį, bus geležies, vario, sidabro ir aukso pinigų sistemos. Pirmykščių metalinių sistemų pinigų tarpusavio vertės santykis buvo, palyginti, pastovus, nes pastovūs buvo ir pačių tų metalų vertės santykiai.

Kai atsirado monetos, tai pinigai, tam tikra prasme, atsiskyrė nuo savo medžiagos, nuo metalų, kurie pasiliko kaip ir buvę prekė, tuo tarpu moneta pasidarė visai savarankišku daiktu. Paskirų metalų vertės santykis nevisuomet lėmė paskirų monetų tarpusavio vertės santykius. Dabar jau ir to paties metalo monetos, kaip savarankiški vienetai, ima skirtis vienos nuo kitų. Tos skirtingos vertės monetos ne tik nekliudė, bet dar ir padėdavo pinigams atlikti savo pareigas, kol visi paskirų monetų vertės skirtumai turėjo aiškius, iš anksto krašto įstatymais nustatomus, vertės santykius. Tuos aiškius paskirų monetų tarpusavio vertės santykius sudaro pinigų sistema. Vieningą viso krašto pinigų sistemą gali sukurti tiktai centrinė viso krašto valdžia. Tokią valdžią be Babilonijos, Egipto, Persijos, turėjo ir senovinė Roma. Kai Romos Imperija virta griuvėsiais, tai tie griuvėsiai palaidoja ir viso senovinio civilizuoto pasaulio pinigų sistemą.

Dabar Romos Imperijos griuvėsiuose prasideda Vakarų Europos didelės pinigų anarchijos laikai. Nauji pasaulio valdovai, įvairios germaniškos ir gališkos gentys, susidūrusios su klasinio kapitalizmo liekanomis, negali išeiti be monetinių pinigų, todėl romėnų pavyzdžiu, tačiau be romėnų sistemos, ima kalti savus pinigus. Pirmosios germanų monetos ne tik neturėjo jo-

kios sistemos, bet ir pačios technikos atžvilgiu negalėjo būti lyginamos su romėnų monetomis. Kultūrinė žmonijos raida vėl padarė didelį šuolį atgal. Pirmoji germanų gentis, kuri pradėjo kalti monetas, buvo svevai, dabartiniai Vokietijos švabai. Švabai jau apie penktojo amžiaus vidurį kaldino sidabro monetas su įrašu „Jussu Richiari Reges", t. y. karaliaus Richiaro įsakymu. Tos monetos buvo kalamos Bracaros mieste, Ispanijoje. Vėlesniais laikais ostgotai ir vestgotai ima pamėgdžioti Romos monetas, dėdami tose monetose net Romos Rytų Imperijos valdovų atvaizdus arba bent tų valdovų heraldikos ženklus. Matyti, kad ir žuvus militarinei bei politinei Romos Imperijos galiai, moralinė jos reikšmė vis dar buvo didelė net ir pačių germanų tarpe. Savarankesni, negu kitos germanų gentys, ir pinigų klausimais pasirodo vandalai. Aukso monetas ir jie dar pažymi Bizantijos cezarių atvaizdais ar bent vardais, bet sidabro monetose deda savo valdovų vardus.

Frankai kala taip pat rymiško pavidalo monetas, kurių įrašus šiandien vargu beįmanoma išskaityti. Pirmasis frankų monetų išskaitomas parašas bus VI a. valdovo Theodeberto. Theodebertui mirus, pakrinka centrinė frankų valdžia ir paskiri dvasiški bei pasauliniai ponai ima savarankiškai gaminti monetas. Dabar tie ponai deda savo vardus bei atvaizdus monetose. Ponus pradeda pamėgdžioti kalyklų meisteriai: ir jie ima žymėti monetas savo vardais.

Visos germanų monetos kalamos kaskart iš blogesnės rūšies metalo, nes monetas bloginti verčia ne tik pačių valdovų gobšumas, bet ir didelis nuskurusioje Vakarų Europoje brangiųjų metalų trūkumas. Iš pradžių ir Romos Imperijos griuvėsiuose eina dar Konstantino Didžiojo (274—337) sukurtas auksinis pinigas s o l i d u s[8], kuris buvo pakeitęs senovinę Romos monetą aureus, auksinis. Tačiau greitu laiku aukso solidus pasidaro suvargusiai Europai per brangus, per stambus pinigas. Solido vietą užima smulkesnis sidabro pinigas d e n a r a s[9]. Seniausia germanų rašyta teisė t. v. lex Salica apie 486 m. paskelbia tokį denarą piniginiu germanų vienetu. Niekas negali geriau bei ryškiau parodyti ekonominio anų laikų Europos skurdo, kaip tokios mažos vertės piniginio vieneto pasirinkimas. Vakarų Eu-

[8] Solidus, lotynų kalba storas, tvirtas, masyviškas, svėrė 4,55 gr. Solidą primena prancūzų 5 centimų moneta (sou).

[9] Denaras, lotyniškai denarius, iš decem = dešimt, denus (deni) — po dešimt. Vienas denaras turėjo iš pradžių 10, vėliau 16 assų. Ass'as (lotyn. visuma kaipo vienetas) iš pradžių Romos piniginis vienetas. Ass buvo lygus vienam sidabro svarui; vėliau, jau nuo 479 m., vis smukdamas krito dar prieš mūsų erą iki $^1/_{36}$ sv. Denaras, iš pradžių aukso moneta, vis smukdamas Diokleciano (245—313) laikais virto vario moneta.

ropos natūraliam ūkiui nebebuvo reikalingi aukso pinigai; net ir stambesnė sidabro moneta buvo jai mažai tinkama mainų priemonė. Pirmasis, kuris mėgina kurti vieningą visos Vakarų Europos pinigų sistemą, buvo Pipinas (714—768). 750 m. Pipinas nustato, kad iš vieno sidabro svaro būtų gaminami 22 solidai arba šilingai[10], kurių kiekvienas turėjo po 12 denarų. Tuo būdu iš vieno svaro sidabro buvo gaminami 264 d., kiekvienas po 1,24 gr.

Pipino sūnus Karolis Didysis keičia tėvo padarytą pinigų reformą, pakeldamas denaro vertę. Matyti, ūkiško gyvenimo sąlygos tiek pagerėjo, kad prekybiniai sandėriai bei daromi mokėjimai jau reikalavo stambesnių pinigų. Karolis, pirmiausia, padidina senąjį romėnų svarą nuo 327,45 gr iki 436,8 gr. Dabar iš tokio padidinto svaro kalami ne 22 solidai, bet tik 20 solidų. Solidas taip pat, kaip ir seniau, turi 12 denarų.

Karolio Didžiojo reforma ilgiems amžiams nustato Vakarų Europos piniginių sistemų pagrindus. Tais pagrindais gyvena iki pat Didžiosios Revoliucijos prancūzai, anglai dar ir šiandien Karolio nuostatais dalina svarą į 20 šilingų, kiekvieną šilingą į 12 pensų (pennies). Karolio reformos pėdsakus randame ir sutrumpintoje pennies bei pfennig'ų rašyboje. Anglas žymi savo „penny", vokietis savo „pfennig'ą" raide *d*, atseit, denaras. Stambūs Karolio denarai greitai virsta tarptautiniu pinigu. Jie vadinami nuo lotynų žodžio „grossus" storas, stambus „grossi, groši, grašiai". Tokius grašius ėmė kalti visi kraštai. Karolis Didysis ne tik sureformavo pinigų sistemą, bet ir paėmė į savo rankas išimtiną pinigų gaminimo teisę. Jo įpėdiniai nepajėgė atlaikyti monopolinių pinigų gamybos teisių, todėl greitu laiku atsiranda skaitlingi dvasiškiai ir pasauliniai ponai, kurie gamina, nors iš pradžių ir Karolio Didžiojo sistemos pagrindais, bet visai savarankiškai, įvairias monetas.

XI a. įsigali dvi brangiųjų metalų svėrimo sistemos: Paryžiaus svaras ir Troyes[11] svaras. Paryžiaus svaras buvo trumpai vadinamas „poids de marc" (marchė), vėliau numetus žodį „poids", liko vien žodis „marc". Tuo būdu „marc" ir „svaras" virto sinonimais. Kai seni dokumentai sako, „sidabro markė, Köln'o markė" reikia suprasti sidabro svaras, Köln'o mieste vartojamas svaras. Šiandien senojo „poids de marc" atminimas tebegyvena vokiečių piniginio vieneto varde „markė", kuri savo kilme reiškia tą patį, ką anglų svaras ar italų lira. XIV a. „poids

[10] Šilingas veikiausiai iš gotų skiligs, iškreiptas lotynų solidus.

[11] Troyes senosios Prancūzijos provincijos Champagne sostinė. Dabar centrinis departamento Aube miestas. Viduramžiais Troyes buvo labai svarbus tarptautinės prekybos centras.

de marc" ir Troyes svaras buvo suvienodinti ir tuo būdu atsirado naujas svaras, kuris turėjo 244,75 gr. Toksai svaras buvo dalinamas 8 uncijomis[12]. Iš vienos uncijos buvo kalami 24 denarai. Troyes svaras (Troy pound)[13] užsiliko Anglijoje, kur ir šiandien tebevartojamas brangiesiems metalams, brangiesiems akmenims, perlams ir medicinos reikmenims sverti.

Anglosaksai pradeda kalti savo monetas VI a. Jų monetos buvo vario ir sidabro. Savo pinigų sistemą anglai mėgina tvarkyti senoviniais Romos pavyzdžiais. Iš karto pinigai gaminami tik Londone ir Dorobernijoje (dabartinis Canterbury), vėliau ima kalti pinigus ir kitos Britų salų provincijos. Tačiau Anglijoje niekuomet nebuvo privisę tiek savarankiškų, centro valdžios nepriklausomų, pinigų gamintojų, kaip Vokietijoje ar Prancūzijoje. XII a. pabaigoje Henrichas II (1154—1189) įgyvendina Anglijoje sidabrinę sterlingo monetą[14]. 240 pennies buvo vadinamas svaras. Iš čia bus kilęs ir dabartinis terminas sterlingų svaras. Vėliau sterlingo tipo monetas kaldino olandai, skandinavai, Hansos miestai ir portugalai. Anglai išgyveno beveik tokią pat viduramžių pinigų anarchiją, kaip ir Europos kontinento šalys, nors šiaip anglai visuomet sugebėdavo greičiau ir griežčiau, negu kitos šalys, atstatyti savo pairusius pinigus.

Vokiečiai ir vėlyvesniais viduramžių laikais kaldino monetas Karolio Didžiojo monetinės reformos pagrindais, nors labai didelis skaičius ponų, kurie gamino pinigus, ardė bet kurią vieningą pinigų politiką. Ponams pinigų gamyba buvo paprastai vien asmeninių gausių pajamų šaltinis. Net ir patiems vokiečių imperatoriams pinigų gamyba buvo dažnai vien tik gera pasipelnymo proga. Net Hohenstaufai prievarta keisdavo geresnes monetas blogesnėmis. Iš karto tokie esamų krašte monetų pakeitimai būdavo pateisinami naujo imperatoriaus vainikavimo proga. Vėliau, kai iždui buvo reikalingi pinigai, versta žmonės keisti monetas ir bet kuria kita proga.

Tokį pinigų bloginimą periodiškais monetų keitimais šiandieną mėginama teisinti. Tuo tikslu nurodoma, kad toks pinigų

---

[12] Uncia nuo lotynų „unus", vienas, viena dvyliktoji dalis svorio ir pinigų vieneto as (nuo graikų eis, vienas). As'as buvo dalinamas vis dvyliktosiomis dalimis: $^{1}/_{12}$; $^{2}/_{12}$; $^{3}/_{12}$ ir t.t.

[13] Troy pound, turi 373,242 g. Jis dalinamas į 12 Ounces (sutrumpinta Oz), kiekviena „ounce" 20 Pennyweights (dwt = pennies svoriai), kiekvienas pennyweight 24 grains (gr = grenas).

[14] Žodžio Sterlingas kilmė nėra aiški. Veikiausia jis bus kilęs iš žodžio „easterling" rytietis, rytų kraštų žmogus. Pirmuosius sterlingus gamino vokiečių ir danų meisteriai. Sterlingų sidabras vadinasi toks sidabro mišinys, iš kurio anglai gamino savo sidabrines monetas. Jis turi 92,5% gryno sidabro.

bloginimas viduramžių gyvenimo sąlygomis buvęs kraštui kaip tik naudingas, nes: 1. jis neleidęs labai jau atpigti žemės ūkio gaminiams; 2. viduramžių universalizmo laikais, kai visų kraštų pinigai eidavo promaišais po visą pasaulį, jei vienas kraštas ėmė bloginti pinigus, tuojau tą patį turėjo daryti ir kiti kraštai, nes kitaip atėję blogi pinigai būtų išguję iš apyvartos geresniuosius krašto pinigus.

Kai visi, dideli ir maži, ponai, ėmė bloginti monetas, jos pačios darėsi kas kart menkesnės, kol pagaliau virto plonutėmis prasto metalo skardelėmis, kuriose paprastai šaltu kūju buvo išmušami reikalingi įrašai bei atvaizdai. Tokios monetos gavo brakteatų vardą, nuo lotynų žodžio „bractea", plona skardelė.

Kai visų kraštų pinigai ėjo išvien po visą pasaulį, tai pamažu kiekviename krašte susidarė daugybė įvairaus tipo įvairios vertės, įvairaus metalo monetų. Tą monetinę anarchiją dar labiau padidino tas faktas, kad ir to paties krašto ir tos pačios rūšies monetos savo gerumu labai skyrėsi viena nuo kitos. Tokiomis sąlygomis žmonės sudarydami bet kurias prekybines sutartis turėjo nurodyti ne tik mokėjimams vartojamų monetų rūšį, bet ir tų monetų kalimo vietą bei metus, nes tais visais požiūriais galėjo skirtis vienos monetos nuo kitų monetų. Monetinė viduramžių anarchija neleidžia sutraukti pinigines anų laikų formas į aiškias pinigų sistemas ir nustatyti viduramžių pinigų valiutą, kaipo vieną visumą konkrečių, gyvų, krašto įstatymais sankcionuotų pinigų, kuriais teisėtai mokama bet kuri suma ir kurie nėra privalomai keičiami jokiais kitais pinigais. Viduramžiai nežino nei grynai aukso, nei grynai sidabro, nei mišrios aukso ir sidabro valiutos, kuri paprastai vadinasi bimetalinė valiuta[15]. Aukso valiuta sieja piniginio vieneto vertę su aukso tam tikro kiekio kaina, sidabro valiuta sieja piniginio vieneto vertę su sidabro tam tikro kiekio kaina, bimetalinė valiuta sieja savo piniginio vieneto vertę su aukso ir sidabro tam tikro kiekio kaina, atseit, nustato, kad piniginis vienetas turi tiek ir tiek aukso arba tiek ir tiek sidabro.

Kartais viduramžių pinigų santvarka vadinama paralelinė valiuta, tačiau tenka labai paabejoti, ar toks pavadinimas tinka viduramžių pinigams. Paralelinė valiuta, paprastai, vadinasi tokia pinigų sistema, kurioje aukso monetos neatstoja sidabro monetų, arba popieriniai pinigai neatstoja monetų, ir, atvirkščiai, sidabro monetos neatstoja aukso monetų, arba monetos neatstoja

[15] Nuo lotynų „bis" du kartu, dvigubai ir metalas, atseit, dvigubo metalo valiuta. Tokį vardą davė tai valiutai 1869 m. Paryžiaus bankininkas Ceruschi.

popierinių pinigų, bet paraleliškai veikia dvi visai savarankiškos valiutos, būtent, aukso ir sidabro valiutos, arba metalinė valiuta ir popierinė valiuta. Jei vienos valiutos pinigai keičiami kitos valiutos pinigais, tai jie kainuojami beveik tuo pačiu būdu, kaip ir svetimo krašto pinigai. Viduramžiais ne tik sidabro monetos negalėdavo atstoti aukso monetų, bet ir pačios sidabrinės monetos savo tarpe viena kitos neatstodavo, nes tarp įvairių tokių monetų rūšių nebuvo jokio pastovaus vertės santykio. Tais sumetimais negalima vadinti viduramžių piniginės santvarkos paraleline valiuta. Jei jau kalbėti apie viduramžių pinigų paralelizmą, tai tenka kalbėti ne apie paralelines valiutas, bet apie paraleliškai einančias monetas. Viduramžiais visai savarankiškai, vienos šalia kitų, paraleliškai ėjo įvairaus tipo, įvairios vertės, įvairaus metalo mišinio, įvairių šalių monetos.

Tolimesnė viduramžių pinigų istorija yra artimai susieta su miestų daromais pinigų reformos žygiais.

2. VIDURAMŽIŲ MIESTŲ PINIGŲ POLITIKA

Viduramžių pinigų anarchija sudarė tokias gyvenimo sąlygas, kuriomis mokėjimas stambesnių sumų monetomis pasidarė sunkiai beįmanomas dalykas. Žmonės nebepajėgia nustatyti atskirų monetų vertės ir pradeda mokėti sidabro gabalais. Daugiausia su mokėjimais reikalų turėjo pirkliai, tad jie pirmieji ir pradeda vartoti monetų vietoje sidabro gabalus. XIII ir XIV a. miestai pradeda žymėti savo antspaudais tokius mokėjimams skiriamus sidabro gabalus. Kiekvieno miesto antspaudas tuo pačiu jau parodydavo ir sidabro lydinio grynumą, nes ne visi miestai gamindavo vienodo grynumo metalo gabalus. Sidabro lydinių vartojimas taip prigijo, kad tie lydiniai gauna net savarankišką vardą „marca usualis“, vartojamasis svaras.

Be sidabro gabalų pradedama vartoti monetų vietoje v e k s e l i a i arba, gal teisingiau, a k c e p t a i[16]. Akceptai atsiranda apie XII a. vidurį italų ir prancūzų žemėse. Akceptus sukūrė ne vien prekių mainai, bet ir reikalas aprūpinti keliauninkus pinigais. Pakrikusios monetų sistemos pakaitalai, akceptai ir si-

[16] Akceptas turėjo pakeisti pavojingą gyvų pinigų iš vienos vietos į kitą vežiojimą. Pinigų keitėjai paimdavo vietos pinigus ir išrašydavo skolos pasižadėjimo raštą, kuris turėdavo būti apmokėtas pinigų savininko nurodytoje vietoje ir tos vietos monetomis. Mokėjimo vietos pinigų keitėjas, patikrinęs mokėjimo įsakymo dokumentą, dėdavo užrašą „accipio“, t. y. priimu. Iš čia ir kilo akcepto vardas. Viduramžių vekselių kilmės pėdsakai pasiliko kai kurių Europos tautų vekselio pavadinimuose. Italai vadina vekselį lettera di cambio (nuo lotynų cambio keisti, mainyti); prancūzai lettre de change, anglai Billi of exchange, atseit, keitimo laiškas.

dabro gabalai, pilnai tiko stambiems mokėjimams, tačiau išeiti visai be monetų, ypač kryžiaus karų laikais, kai pagyvėjo ir sustiprėjo prekyba, buvo tiesiog negalimas dalykas. Valdomieji ir valdantieji kaskart labiau įsitikina, kad reikia griežtomis priemonėmis tvarkyti pinigų sistemą. Dabar, iš tikrųjų, pradedama reformuoti pinigus.

Pradėtoji pinigų reforma eina trimis kryptimis: 1. atstatyti nupuolusią pinigų vertę, 2. sukurti prekybos monetas, būtent, tokias monetas, kurios skiriamos stambesniems mokėjimams; 3. pašalinti bendru visų kraštų susitarimu nepakenčiamą monetų įvairumą. Tokios reformos skelbėjais ir dalinai vykdytojais buvo miestai. Miestams labai svarbu buvo turėti geri pinigai, kai tuo pačiu metu valdovams buvo labai pelninga gaminti blogi pinigai. Veiklūs miestų pirkliai mėgina suderinti tuos priešingus miestų ir valdovų interesus. Tuo tikslu miestai nutaria pirkti iš valdovų pinigų gaminimo teisę. Iš karto nusiperka teisę gaminti tik smulkius pinigus ir tai tik ribotam, susitarimu nustatytam laikui. Miestai, jau vien savo interesų sumetimais neblogino monetų, tat žmonės pradeda vis labiau pasitikėti miestų pinigais. Pagaliau, miestai, paskatinti tokio žmonių pasitikėjimo, už tam tikrą metinį atlyginimą perka iš valdovų teisę kalti visas monetas. Miestų pavyzdžiu, pinigų reikalais ima tartis su valdovais ištisi kraštai, mėgindami kasmetiniais įnašais atsipirkti nuo monetų keitimo naujomis, blogesnės rūšies, monetomis.

Miestai, pradėję kaldinti pinigus, griežtai pastebi, kad sustiprėjusi prekyba yra reikalinga stambesnio, pastovios vertės, visų pageidaujamo pinigo, arba, kaip šiandien sakoma, prekybos pinigo. Prekybos pinigu jau nebegalėjo būti palyginti nedidelės vertės sidabro moneta. Europa jau tiek buvo ūkiškai atkutusi, kad pajuto stambesnio, atseit, auksinio pinigo reikalą. Tos naujos aukso monetų sistemos pavyzdžių miestai ieško tolimesniuose Rytų kraštuose. Suvargusi, nuskurusi Europa jau nuo senų laikų platesniu mastų nebekalė aukso monetų. Tokias monetas ir viduramžiais dar vis gamina Bizantijos valdovai, kurių aukso monetos, vadinamos b e z a n t a i s, patekdavo kartais ir į Vakarų Europos kraštus. Bizantijos imperatorių pavyzdžiu seka arabai, kuriuos, užėmę Pietų Italiją ir Siciliją, pamėgdžiojo normanai. Pasinaudojęs tų visų tautų patyrimu, apie XIII a. vidurį buvo mėginęs kaldinti aukso monetas Liudvikas IX (1226—1270). Dabar tais, kitų jau pramintais, takais eina kapitalizmo dvasia persisunkę Italijos miestai.

1252 m. Florencijos miestas ima kalti savo aukso monetas, savo „fiorino d'oro", t. y. aukso gėlelė, kurios vienoje pusėje buvo iškalta lelija, antroje pusėje šv. Jono Krikštytojo atvaizdas. Nuo tos gėlelės, viduramžių, italų kalba „fiorino" ir pati moneta

buvo praminta florinu. Tasai vardas ir šiandieną užsiliko Olandijoje, kur piniginis vienetas guldenas dažnai vadinamas florinu. Florencijos florinas turėjo gryno aukso 3,53 g. Niekuo nenorinti nusileisti Florencijai Venecija 1284 m. pradeda kalti florino tipo aukso monetas, žinomas vardu dukatas. Dukato pavadinimas yra kilęs iš Venecijos monetose iškalto įrašo paskutiniojo žodžio „ducatus", kunigaikštija, valstybė[17]. Tas pats dukatas kartais buvo vadinamas „zecchinu" nuo Venecijos pinigų kalyklos vardo „zecca"[18]. Dukatai ir florinai gerai atitiko ekonomines beįsigalinčio kapitalizmo sąlygas ir todėl greitu laiku paplito po visą pasaulį. Vėlesniais laikais kai kurie kraštai dukato ar florino tipo monetoms duodavo ir savus vardus. Vokiečiai tokias monetas vadino guldenais, nuo žodžio „Gold", viduramžių „Guld" auksas. Tat guldenas reiškė auksinis, auksinas. Pas mus prigijo dukato vardas. Dukatai buvo paskelbti šventosios vokiečių tautybės Romos Imperijos pinigu ir susilaukė naujausių laikų. Florinai ir dukatai laimingai išvengė visų kitų viduramžių monetų likimo: jie niekuomet nebuvo sistematiškai bloginami, nes buvo skiriami ne tiek saviems piliečiams, kiek užsienio pirkliams. Pirkliai nesiduodavo apgaudinėjami pablogintomis monetomis ir imdavo tokias monetas pagal jų tikrąją vertę.

Šalia aukso monetų kalta ir toliau įvairaus tipo, įvairios vertės sidabriniai pinigai. Miestai, kuriems svarbu buvo turėti gerus pinigus, atsidėję žiūrėjo, kad vienodo tipo sidabro monetos būtų kalamos vienodos pastovios vertės. Žinoma, pasitaikydavo kartais, kad ir miestai, patekę į sunkesnę ekonominę padėtį, imdavo bloginti pinigus.

Kai pastoviai gerėjanti Europos ūkiška raida vis labiau kėlė stambesnių auksinių pinigų paklausus, sunkioje padėtyje atsidūrė vokiečiai, kurie negalėjo pasigaminti reikalingo savo pinigų kalykloms aukso. Vokiečiai neturėjo nei našių aukso kasyklų, nei aktyvaus prekybos balanso, kuris būtų galėjęs pritraukti į kraštą aukso iš svetimų šalių. Neturėdami aukso, vokiečiai mėgina gaminti tokias sidabro monetas, kurios savo verte galėtų atstoti dukatus bei florinus. Toms naujoms monetoms vokiečiai mėgina sudaryti tam tikromis tarptautinėmis sutartimis platesnę rinką, tačiau tos sutartys nesiekė toliau politiškai suskaldytų pačių vokiečių žemių. Pigesnis sidabras turtingesniuose kraštuose pradeda užleisti savo vietą brangesniajam metalui, auksui. Pagaliau, ir pačios vokiečių valstybių ir miestų sudarytos monetinės sutartys neturėjo didesnės gyvenimui reikšmės, nes vokie-

[17] Monetų įrašo tekstas buvo: „Sit Tibi, Christe, datus, quem Tu regis iste ducatus" Teesie Tau, Kristau, pavesta ta, kurią Tu valdai, kunigaikštija.

[18] Zecca nuo arabų „sike", moneta, pinigus gaminti teisė.

čių žemėse nebuvo tvirtos centrinės valdžios, kuri galėtų priversti ne tik įgyvendinti, bet ir sąžiningai vykdyti vieną kartą padarytas sutartis. Atsidūrę tokioje keblioje padėtyje, vokiečiai vis dėlto iš pradžių mėgina gaminti tarptautinio tipo aukso monetas, tačiau neturėdami pakankamai aukso, jie pradeda pamažu bloginti savo aukso monetas ir tuo būdu užkerta joms kelią į platesnes pasaulio rinkas.

Imperatorius Zigmantas (1361—1437) mėgina sustabdyti aukso monetų bloginimą, bet neturi savo rankose tam reikalingos faktinos valdžios. Gelbėdami savo tautos garbę ir savo pinigų vertę, vokiečiai nutaria nebekalti aukso monetų, bet gaminti atitinkamos vertės stambius sidabro pinigus, kuriuos pavadina senųjų aukso monetų vardu „guldenas", atseit, auksinis, aukso pinigas. Ir iš tikrųjų 1484 m. pradedama kalti Tirolyje sidabro monetas auksinio dukato arba vokišku terminu guldeno vertės. Naujoji sidabro moneta, kad ją lengviau atskirtų nuo tikrojo, auksinio guldeno, iš karto buvo vadinama G u l d e n g r o s c h e n, guldeno grašiai. Tuo būdu šalia auksinio guldeno atsiranda sidabrinis guldenas, arba lietuviškai — sidabrinis auksinas. Sidabro guldenas svėrė 31,8375 g., kas sudaro beveik vieną unciją. Todėl ir pats guldenas dažnai buvo vadinamas uncialis[19]. Guldengroschen greitai prigijo tuose kraštuose, kurie neturėjo aukso kasyklų ir negalėjo gauti jo prekybos keliu. Kad palengvintų sidabriniam guldenui konkuruoti aukso monetas, vokiečiai labai rūpinosi guldeno gamybos technika ir menišku to guldeno papuošimu. Didžiausi tų laikų menininkai Dürer, Kranach, Kraft nesigaili pastangų ir darbo, kad tik geriau pagamintų, labiau papuoštų tą tautinį pinigą, guldeną.

Vėlesniais laikais Guldengroschen buvo pramintas t a l e r i u. Naujasis pavadinimas „taleris" greitu laiku prigijo ir visai nusmelkė senąjį vardą Guldengroschen. Patsai žodis „taleris" yra ne kas kitas, kaip tik sutrumpintas pavadinimas Joachimstaler. XVI a. Tyrolio krašte Joachimo slėnyje, vokiškai Joachimstal, grafas v. Schlick gamino sidabro Guldengroschen'us, kurie nuo gamybos vietos buvo vadinami Joachmistaler'iais. Vėliau, patogumo sumetimais, tas vardas buvo sutrumpintas ir taip atsirado taleris. Senąjį talerį tebeprimena ir šiandien U.S.A. dolerio vardas[20].

---

[19] Uncialis atminimas pasiliko spaustuvių šrifte. Toks šriftas, kuris buvo vartojamas guldeno įrašui, vadinasi uncialis.

[20] U. S. A. doleris rašomas sutrumpintai $. Ką reiškia tas ženklas, nėra vieningos nuomonės. Vieni sako, kad $ tai yra skaitmuo 8, nes doleris pamėgdžioja senovinę ispanų 8 realų monetą. (Real'as, ispaniškai karališkas, ispanų moneta nuo 1497—1870. Realo vertė svyravo nuo 1 lit. 30 c. iki 48 c.). Kiti mato $ dviejų raidžių US monogramą.

3. VIDURAMŽIŲ PINIGŲ TEORIJOS

Viduramžių įnašas į bendrą ekonominę literatūrą, palyginti, yra labai nedidelis. Vienintelis ekonominis klausimas, kuris ir viduramžiais susilaukė platesnių studijų, buvo pinigų klausimas. Viduramžių susidomėjimas pinigų klausimais brendo labai iš lėto, pamažu. Iki XII a. beveik visai nesirūpinta pinigų klausimais, nes natūralaus ūkio sąlygomis pinigai neturėjo didesnio vaidmens nei viešame nei privatiniame gyvenime. Tiktai XII, ypač XIII ir XIV a. pradedama domėtis pinigų klausimais. Tas reiškinys tenka aiškinti dviem priežastimis: kas kart labiau įsigalinčia kapitalistine ūkio santvarka ir 2. Vakarų Europos susipažinimu su Aristotelio raštais „Politika" ir „Etika".

Tais laikais pradeda reikštis dvi pinigų teorijų srovės: nominalizmas ir substancializmas arba metalizmas[21]. Nominalizmas ieško pinigų vertės ne pačioje pinigų esmėje, ne pinigų substancijoje, t. y. ne pinigų medžiagoje, bet krašto įstatymuose. Nominalizmas mano, kad pinigų pirkimo galia priklauso ne pinigų medžiagos, bet krašto teisės. Substancializmas sieja pinigų vertę su pinigų metalu, t. y., kad pinigų vertę nulemia tiktai metalas.

Nominalizmo ir substancializmo sąvokas, kurios sudaro viduramžių piniginių teorijų branduolį, įvedė į viduramžių mokslo tyrinėjimus Aristotelis, kuris teisingai gali būti laikomas viduramžių monetinių teorijų tėvas. Savaime kyla klausimas, kokiu būdu Aristotelio raštai galėjo virsti tuo šaltiniu, iš kurio išėjo dvi viena kitai taip priešingos teorijos, kaip nominalizmas ir substancializmas? Aristotelis nėra parašęs specialios pinigų klausimais studijos, jis nagrinėjo tik atskirus monetinius ūkio gyvenimo reiškinius. Kai Aristotelis domisi pinigais, kaip mainų tarpininkais, jis mano, kad pinigai patys savyje turi turėti didelę vertę, nes kitaip mainuose niekas už juos neduotų jokių turinčių vertę daiktų; tuo tarpu kai tas pats Aristotelis tyrinėja pinigus, kaip daiktų vertės matavimo įrankį, jis skelbia, kad patys pinigai neturi savyje jokios vertės. Pagaliau, svarstydamas, ar pinigai yra turtas, atseit, medžiaginė gėrybė, Aristotelis taria, kad pinigai nėra medžiaginė gėrybė, nes patys pinigai tiesioginiai netenkina jokių žmogaus medžiaginių reikalų. Tuo būdu Aristotelio raštuose glūdi dvi viena kitai priešingos pinigų teorijos:

---

[21] Nominalizmo ir substancializmo terminai yra paimti iš viduramžių filosofinių srovių. Nominalizmas (iš lotynų nomen, vardas) skelbia, kad tik paskiri daiktai yra tikrai realūs, kai bendrosios sąvokos vien tušti žodžiai, gryni vardai (nomina). Realizmas, priešingai, tvirtino, kad bendrosios sąvokos sudaro daiktų esmę, daiktų branduolį ir paskiruose daiktuose yra tikrai realios. Realizmo vardas ekonomikoje buvo pakeistas substancializmu (iš lotynų substantia, esmė, esimas).

pinigai kaip mainų įrankis turi patys savyje vertę; pinigai kaip vertės matas, rodo tik įstatymais jiems suteiktą vertę, pagaliau pinigai, kaip medžiaginės gėrybės, neturi žmonėms jokios tiesioginės vertės. Tos prieštaraujančios Aristotelio pažiūros pasireiškė ir raštuose jo komentatorių, kurie, atstovaudami vienai arba antrai pažiūrai, sukūrė dvi visai skirtingas pinigų teorijas: nominalizmą ir substancializmą.

Aristotelio raštai turėjo, be abejo, labai didelės reikšmės viduramžių pinigų teorijoms, tačiau tie raštai nebuvo vieninteliais tų teorijų šaltiniais. Nemaža viduramžių rašytojų, ypač teisininkų, pagrindė savo monetines pažiūras Romos teisės, arba gal teisingiau Corpus Juris Civilis, nuostatais[22]. C.I.C. mažai tepasisako pinigų klausimais, tačiau turi vieną posakį, kuris padarė didelės įtakos viduramžių rašytojams. To posakio minties branduolys yra maždaug toks: visų pastoviai branginama gerybė, virtusi viešosios teisės institutu, yra naudinga ir turi galios ne savo substancija, t y. ne savo medžiaga, bet savo kiekybe...[23]. Tas posakis viduramžių teisininkų dviem atžvilgiais komentuojamas, buvo pavartotas dviem priešingom pinigų teorijom pagrįsti. Nominalistai rėmėsi žodžiais, kad pinigai yra naudingi ir turi galios ne iš savo substancijos. Substancialistai matė visą posakio svarbą žodyje „kiekybė" (quantitas) ir aiškino, kad jei pinigai yra naudingi ir turi galios... savo „kiekybe", tai toji kiekybė reiškia ne ką kitą, kaip tik tam tikrą brangiųjų metalų kiekį, arba, kitais žodžiais sakant, C.I.C. mato galutinį, tikrąjį pinigų naudingumo bei galios šaltinį tik pinigų medžiagoje, atseit, pinigų substancijoje.

Trečiasis viduramžių monetinių teorijų šaltinis buvo Corpus Juris Canonici[24]. Tame įstatymų rinkinyje buvo popiežiaus Inno-

---

[22] Corpus Juris Civilis (C. I. C.) įstatymų rinkinys imperatoriaus Justiniano I laikų (527—565). Tuos įvairius įstatymus sujungė į vieną kodeksą ir sudarė komentorius XII ir XIII a. Bologn'ijos teisininkai, vadinami Glossatoriai (nuo graikiško glossa, liežuvis, kalba). C. I. C. sudaro 4 dalis: 1. institutiones, Romos teisininkų teisės mokslo vadovėlis, 2. Pandectae sive Digesta, trisdešimt devynių II ir III a. Romos teisininkų raštų ištraukos; 3. Codex constitutionum, Romos imperatorių įsakymai nuo Adriano iki Justiniano (117—527); 4. Novellae (leges), nauji įstatymai, atseit, paties Justiniano nuo 535 iki 563 m. išleistieji įstatymai.

[23] Patsai tekstas skamba taip: „Cuius publica ac perpetua aestimatio difficultatibus permutationum aequalitate quantitatis subveniret, eaque materia forma publiqua percussa usum dominiumque non tam ex substantia praebet, quam ex quantitate, nec ultra merx utrumque, sed alterum pretium vocatur". Paulus L. D. XVIII, c. 1, 229.

[24] Corpus Juris Canonici (C. I. Can.) — Viduramžių Katalikų Bažnyčios įstatymų rinkinys, nustojęs galios 1918 m. gegužės 18 d. Nuo to laiko veikia Codex Juris Canonici (Codex, lotyniškai kamienas). Buvo pradėtas kurti 1904 m., baigtas 1917 m.

kentijaus III (1198—1216) laiškas, 1199 m. rašytas Aragonijos karaliui Pedro II, kuris buvo prašęs popiežių atleisti jį nuo duotos savo pavaldiniams priesaikos nebloginti monetų. Innokentijus ne tik atsisako atleisti karalių nuo priesaikos, bet dar griežtai įsako vykdyti žmonėms duotus pasižadėjimus ir kaldinti teisėto svorio monetas. Innokentijaus laiškas sudaro C. J. Can. monetinių pažiūrų pagrindus. Innokentijaus žodžius panaudojo savo tezei ginti substancialistai.

Ketvirtasis ir paskutinis viduramžių pinigų teorijų šaltinis buvo tų pačių viduramžių pinigų politika bei pinigų įstatymdavystė. Viduramžių laikais „jus monetae" arba „jus monetandi", t. y. monetos teisė arba monetų gamybos teisė virto niekuo nevaržoma feodalų privilegija. Feodalai laiko visus krašto pinigus išimtina savo nuosavybe: jie savo nuožiūra gamina monetas, išima jas iš apyvartos, keičia monetose brangiųjų metalų kiekį ir teikia toms monetoms įvairius vardus. Pinigų reikalai buvo tvarkomi viduramžiais ne visuomenės gerovės, bet feodalų pelno sumetimais. Pinigai, nuolatos bloginami, nebegali atlikti savo uždavinių, bet už tat duoda didelių pelnų valdovams. Toki viduramžių pinigų politika ir įstatymdavystė turėjo sukurti ir ypatingas pinigų vertės teorijas. Valdovas ar feodalas, turėdamas monetų privilegiją, anuomet vadinamą monetų regalija, ėmė save laikyti ir monetų vertės šaltiniu. Kas turėjo teisę gaminti monetas, tas manė galįs savo nuožiūra nustatinėti ir pinigų vertę.

Pinigai yra vertės matas. Valdovas savo nuožiūra nustato visus matus, svarus ir saikus, tad jis gali daryti tą patį ir su pinigais, kurie yra irgi matai, būtent, vertės matai. Pinigai turi nustatytą ir valdovo jiems paskirtą vertę, nes, neturėdami patys vertės, jie negalėtų būti kitų daiktų vertės matais. Ta pinigams priskirta vertė, arba kaip viduramžiais sakydavo „valor impositus", virsta viso nominalizmo ašimi. Pinigams primestos vertės klausimas suskaldo viduramžių rašytojus ir politikus dviem srovėms: vieni laikė valdovo nustatomą pinigų vertę visai teisingu dalyku, kiti buvo priešingos nuomonės, skelbdami, kad pinigų vertę nustato ne valdovo valia, ne įstatymas, bet tos medžiagos naudingumas, iš kurios gaminami pinigai. Pirmajai srovei atstovauja nominalistai, antrajai substancialistai. Vieną ir antrą srovę pagimdė ne tik teoretiniai tyrinėjimai, bet ir patsai konkretus gyvenimas, todėl jos ir buvo taip artimai su tuo gyvenimu susietos. Nominalizmo šalininkai, laikydami įstatymą pinigų vertės šaltiniu, turėjo prieiti išvados, kad monetų bloginimas visai nėra smerktinas darbas, nes jis negali mažinti, vien valdovo valios pareinančios, pinigų vertės. Substancinės teorijos atstovai, pagrįsdami pinigų vertę monetų medžiaga, turėjo smerkti monetų bloginimą, nes pablogintos medžiagos monetos turėjo mažesnę

vertę, menkesnę pirkimo galią. Nominalistinė ir substancinė pinigų teorijos labai artimai susietos su pinigų bloginimo problema, sudarė beveik išimtiną viduramžių monetinių studijų objektą.

Viduramžių nominalistinės pinigų teorijos pagrindus sukuria Aristotelio veikalų komentatoriai. Pirmasis teologas, kuris aiškiai pasisakė nominalistinės teorijos prasme, bene bus tik Albertas Didysis (1193—1280). Pagrindinį pinigų požymį, Alberto nuomone, sudaro ne pinigų substancija, ne medžiaga, bet ūkiška pinigų funkcija, vertės matas. Pinigai, kaip ir kiti saikai bei matai, yra žmonių sukurti, todėl žmonės gali keisti pinigų medžiagą ir duoti pinigams kitą vertę.

Jau kur kas plačiau, ir tai ne vien teoretiškais, bet ir grynai gyvenimiškais sumetimais, svarsto pinigų problemas Tomas iš Akvino (1226—1274). Tomas iš Akvino svarsto pinigų problemas doriškai teisiniu požiūriu ir stengiasi pagrįsti savo nuomones šv. Rašto, C. I. Can., Viduramžių įstatymų ir Aristotelio argumentais. Tomo manymu monetos vardas „nummus, numisma" (iš graikų nomos, įstatymas) rodo, kad pinigai neturi savaiminės vertės. Pinigų vertė pareina įstatymo ir todėl įstatymų galioje yra keisti pinigų vertę arba juos padaryti ir visai beverčiais. Tomas, beieškodamas pinigų vertės šaltinio, nuėjo daug toliau kaip Aristotelis. Kai Aristotelis sako apskritai, jog teisė yra pinigų vertės šaltinis, Tomas jau skelbia, kad valdovo įstatymas kuria pinigų vertę. Nurodęs žinomus Evangelijos žodžius „atiduok kas Dievo Dievui, kas Ciesoriaus Ciesoriui". Tomas aiškina juos ta prasme, kad pinigai yra valdovo arba jį pavaduojančio asmens nuosavybė. Valdovas gali savo nuožiūra keisti pinigų vertę ir laikyti juos asmeninio pelno šaltiniais.

Tokios Tomo pažiūros, žinoma, negalėjo būti suderintos su konkretaus gyvenimo reiškiniais, kurie įsakmiai rodė, jog valdovas pabloginęs pinigus, nepajėgia vien savo įsakymais išlaikyti jų senosios vertės. Tokius reiškinius Tomas pastebėjo ir stengiasi juos išaiškinti. Jis žino, kad pinigai nėra vien „pretium", atseit, savyje beverčiai, kainos reiškėjai, bet drauge ir „res appretianda", turintys vertę daiktai, nes metalai, iš kurių gaminami pinigai, turi tam tikrų privalumų, kurie juos paverčia naudinga ir visų branginama preke. Pagaliau, ne vien stebėdamas gyvenimą, bet ir nagrinėdamas aristotelinę pinigų kilmės teoriją, Tomas turėjo prieiti išvados, kad būtinas ir esminis pinigų privalumas yra jų naudingumas bei vertingumas.

Kas gi yra tie pinigai: tuščias ženklas, paprastas matas, kaip, Tomo manymu, skelbė Šv. Raštas, civiliniai įstatymai ir Aristotelio „Etika", ar daiktas turįs savyje vertę, kaip rodė gyvenimo faktai ir to paties Aristotelio „Politika"? Čia ir Tomas, sekdamas Aristotelį, patenka į prieštaravimus. Jis nebepajėgia suderinti sa-

vo dviejų tezių: pinigų vertės šaltinis yra įstatymai, tačiau valdovas, pabloginęs monetas, nepajėgia jokiais įstatymais atlaikyti tų monetų vertės. Atsidūręs tokioje padėtyje, Tomas ieško pagalbos etikoje. Monetų bloginimas, mano jis, turi negerų padarinių, ir todėl valdovas, nors ir turi teisės keisti pinigų vertę, tačiau neturi tos savo teisės blogam panaudoti. Tuo būdu ekonominis pinigų vertės klausimas Tomui virto etikos problema. Tasai ekonomikos ir etikos bei teisės klausimų painiojimas eina, Tomo pavyzdžiu, per visus vėlyvesniųjų teologų raštus.

Tomas neskyrė monetų gaminimo teisės nuo pinigų vertės nustatymo galios. Monetų gamybos teisė yra teisinio pobūdžio klausimas, pinigams vertės suteikimas yra ekonominė problema. Valdovas gali turėti pinigų gamybos monopolį, bet tuo pačiu dar jis nepajėgs savo nuožiūra teikti pinigams vertę ir vien savo valia nustatinėti pinigų pirkimo galią.

Tomo nominalistinė pinigų vertės teorija beveik šimtą metų nebuvo teoretinių studijų objektu. Ji buvo laikoma visai teisinga, atitinkanti valdovų reikalus ir todėl nebereikalinga jokio naujo pateisinimo, jokio gilesnio pamatavimo. Tiktai sustiprėjusi XIV a. nominalizmo kritika paskatino tos srovės šalininkus ginti savo pažiūrų teisingumą. Naujų esminių argumentų nominalistinei teorijai pateisinti jie nesurado ir todėl, paprastai, kartoja senus Tomo iš Akvino įrodymus.

Substancinė pinigų teorija, teigianti, kad pinigų vertė pareina monetų medžiagos, išgyveno gana įdomią istorinę raidą. Pirmasis viduramžiais tos teorijos mintį iškėlė Izidorius iš Sevill'os (560—636), nurodydamas, kad brangieji metalai yra pinigų pagrindas. Pinigai, Izidoriaus nuomone, turi turėti tris dalykus: metalą, formą ir svorį; kai vieno tų trijų dalykų trūksta, ūkiška gėrybė nebėra pinigas. XII ir XIII a. substancinė teorija įgyja grynai etinį bei teisinį pobūdį. Kanonistai[25] reikalauja teisingo metalo svorio monetose, laikydami monetų bloginimą karališko žodžio laužymu. Monetas bloginti galima tiktai pačių gyventojų sutikimu. Kanonistai sieja pinigų vertę su brangiaisiais metalais ir todėl smerkia monetų bloginimą. Taigi jų doktrina yra grynai etinio pobūdžio. Pinigų bloginimas kanonistams yra ne tiek ekonominis reiškinys, kiek nusikaltimas.

Ne tiek jau etinio, kiek teisinio pobūdžio yra monetinės legistų pažiūros[26]. Pinigų problemos nesudaro tiesioginio legistų studijų objekto. Legistai paliečia monetinius klausimus vien tik praeidami, kai svarsto kitus, grynai teisinio pobūdžio reikalus, kaip pirkimo pardavimo bei mainų sutartys, skolų paimtų gerais pinigais blogomis monetomis gražinimas ir kiti panašūs klau-

[25] C. I. Can. (Kanonų) žinovai.
[26] C. I. C. (leges, įstatymai) komentatoriai.

simai. Apskritai, pripuolamos ekonominės legistų pastabos paskęsta teisiniuose išvedžiojimuose.

Kanonistų ir legistų nuopelnai substancinei pinigų teorijai nėra dideli. Tiesa, vieni ir antri reikalauja, kad monetos būtų pilnavertės, vadinas, kad turėtų „legitimum pondus", teisėtą svorį, tačiau tokį savo reikalavimą pagrindžia ne ekonominiais, bet etiškai teisiniais motyvais. Jie visai nenagrinėja pinigų vertės problemos, jie nesvarsto, ar brangieji metalai turi lemiamos pinigų vertei reikšmės, jie tik tvirtina, kad monetos turi atstovauti brangiųjų metalų vertę.

Jau bent kiek didesnės reikšmės substancinei pinigų teorijai turi Henrichas iš Gando († 1293) ir Duns Scotus (1266—1308). Tie rašytojai sutinka, kad pinigai turi savaiminės vertės, nes metalai, iš kurių gaminami pinigai, yra žmonių branginama vertybė. Henrichas mato metalų vertės pagrindą žmonių darbe, Duns Scotus tų metalų naudingume. Substancinę pinigų vertės teoriją tiek Henrichas, tiek Scotus, palyginti, dar labai silpnai pamatuoja ir tik pripuolamai tepaliečia. Apskritai, visos teologų nuomonės, kurios siejo pinigų vertę su pinigų substancija, su jų medžiaga, nepadarė didesnių įnašų į substancinę pinigų vertės teoriją. Tai buvo daugiau moralinės teologijos, negu ekonomikos studijos. Tiktai XIV a. viduryje Oresme ir Buridanus savo veikaluose ne tik aiškiai formuluoja, bet ir rimtai pagrindžia substancinę pinigų teoriją.

Oresme (1320—1382, Lissieux vyskupas, Prancūzijoje), Buridanus (1300—1388, Paryžiaus Universiteto rektorius) gyveno, ir rašė beveik tuo pačiu laiku, todėl ir juodviejų mintys turi nemaža bendrų bruožų. Jiedu kritikuoja nominalistinę pinigų doktriną, aiškiai išdėsto substancinę pinigų vertės teoriją ir smerkia pinigų bloginimo politiką.

Oresme griauja Tomo iš Akvino nominalistines teorijos pamatavimą Šv. Rašto duomenimis, visai teisingai nurodydamas, kad posakis „Atiduok kas Dievo Dievui, kas Ciesoriaus Ciesoriui" visai nenustato valdovo teisių į pinigus, bet tik į mokesčius. Be to, tas pats Oresme teisingai pastebi, kad Šv. Raštas neužsiima pinigų klausimais. Karaliai negali keisti pinigų vertės, nes pinigai nėra jų nuosavybė. Pinigai yra nuosavybė tų, kurie už pinigus duoda savo darbą arba savo prekes, kitaip sakant, pinigai priklauso visuomenei. Oresme svarsto, kas turi teisės keisti pinigų vertę, tačiau nenagrinėja, ar karaliai vien savo nuožiūra pajėgia nustatyti pinigų pirkimo galią. Tą klausimą imasi spręsti Buridanus, kuris mano, kad pinigų vertė nepriklauso karalių valios, bet priklauso žmonių reikmenų ir to vertinimo, kurį žmonės teikia prekėms apskritai. Valdovas gali primesti pinigams pavadinimą, bet ne vertę. Buridanus bene bus pirmasis viduram-

žių mokslininkas, kuris ima svarstyti monetinius klausimus grynai ekonominių duomenų šviesoje.

Oresme ir Buridanus pinigų vertės pagrindu laiko pinigų medžiagą. Oresme mano, kad pinigai pakeičia, senesnėmis natūralinio ūkio sąlygomis, mainomąsias prekes. Prekės nepatogu mainymo reikalams vežioti su savim, tai jos pakeičiamos pinigais, kurie, palyginti, mažu svoriu išreiškia dideles vertybes. Todėl pinigai ir negali būt tais beverčiais daiktais, kuriems iš šalies primetama vertė. Pinigai pačia savo esme turi didelę vertę, jų pirkimo galia yra pagrįsta aukštai vertinama medžiaga. Buvo laikas, kada ir vario monetos buvo mainų tarpininkais, tačiau, kai padidėjo vario gamyba ir jo kaina krito, tuojau vario monetos turėjo būti pakeistos brangesniais sidabro ir aukso pinigais. Pinigų esmę sudaro pinigų medžiaga, atseit, metalas. Tas metalas yra ir pinigų vertės pagrindas. Brangiojo monetos metalo kiekio padidinimas pakelia monetos vertę, to metalo mažinimas numuša tą vertę.

Bent kiek kitu keliu prieina tų pačių išvadų Buridanus. Žmonių reikmenės yra mainomųjų daiktų mastas. Prekės turi vertę, nes jos yra žmonėms reikalingos ir to reikalingumo laipsnis nustato prekių vertės dydį. Auksas ir sidabras, tiesa, tiesioginiai netenkina plačiųjų gyventojų sluoksnių reikalų, tačiau tie metalai vis dėlto turi didelę savaimingą, esminę vertę, nes jų pageidauja turtingi žmonės savo tuštybės, didybės polinkiams tenkinti. Tokios turtingųjų reikmenės ir sudarė, kad auksas bei sidabras visur turi didelę vertę. Aukso ir sidabro vertė yra ta pati monetose ir lydiniuose, tad monetos yra brangesnės ar pigesnės vien pagal esamą jose metalo kiekį.

Tokiomis pinigų vertės teorijomis Oresme ir Buridanus pagrindžia ir monetų bloginimo politikos kritiką. Valdovas, blogindamas monetų metalo kokybę, ar mažindamas brangiųjų metalų svorį monetose, nepajėgia vien savo suverenumo autoritetu atlaikyti senosios monetų vertės. Toks valdovas atima kraštui reikalingą ir gerą vertės matą. Todėl jiedu smarkiai puola monetų bloginimo politiką. Oresme rašo, jog esą trys būdai traukti pelną iš pinigų: 1.sukčiavimas monetas keičiant, 2. procentų lupimas ir 3. monetų bloginimas. Pirmasis būdas yra biaurus, antrasis nedoras, trečiasis blogesnis už pirmuosius du. Pinigų bloginimas yra paprastas sukčiavimas, kuris įgalina valdovą sutraukti į savo iždą visus geruosius pinigus ir tuo būdu dar labiau padidinti bendrą krašto skurdą. Panašiai rašo ir Buridanus, būtent, kad pinigų bloginimu valdovo gerovė didinama, visuomenės griaunama. Tiek Oresme, tiek Buridanus nurodo, kad monetų bloginimas trukdo pinigams atlikti savo funkcijas, nes bloginami pinigai nebegali būti tinkamu vertės matu ir geru mainų tarpinin-

ku. Tokie pinigai tik painioja prekybinius žmonių santykius, praturtina paskirus asmenis, paverčia skurdžiais plačiąsias gyventojų mases ir, pagaliau, visai pašalina iš apyvartos geresniąsias monetas.

Pastarąjį monetų bloginimo padarinį, atseit, gerų monetų prapuolimą iš apyvartos, Oresme plačiau nagrinėja. Matyti, Oresme jau gerai žinojo geros ir blogos monetos dėsnį, šiandien vadinamą Gresham'o dėsnio vardu[27]. Oresme'ą tenka laikyti tikruoju geros ir blogos monetos dėsnio kūrėju. Jis teigia, kad žmonės stengiasi savo pinigus siųsti ten, kur jie turi didesnę vertę. Jei krašte eina vienodos, tos pačios nominalinės vertės, tačiau skirtingo grynojo metalo kiekio monetos, tuomet užsienio pirkliai pirks krašto prekes už blogąsias monetas ir pardavinės prekes už geruosius pinigus. Tuo būdu pamažu išnyks krašte geresniojo metalo pinigai. Brangesniojo metalo pinigų bėgimas iš krašto dar labiau pagreitės, kai užsienio pirkliai patys gamins blogąsias monetas ir siųs jas į kraštą tuo tikslu, kad jomis iškeisti dar užsilikusias gerąsias monetas. Tuo būdu krašte mažės brangiųjų metalų kiekis, gyventojai ir pats valdovas turės nuostolių, visas gi pinigų bloginimo pelnas atiteks neskaitlingiems užsienio pirkliams.

Oresme smerkdamas pinigų bloginimą, vadindamas jį paprasta apgavyste, vis dėlto mėgina tą pinigų bloginimą pateisinti, jei jis vykdomas karinių ar bet kurių kitų politinių sukrėtimų metu, ypač jei tokiam bloginimui pritaria ir patys krašto gyventojai. Tokiais atvejais pinigų bloginimas Oresme'ui atrodo vien tik racionalus mokestis, kuris 1. trumpu laiku duoda didelių pajamų; 2. lengvai išrenkamas, pašalina visus mokėtojų sukčiavimų galimumus ir nėra reikalingas brangiai kainuojančios administracijos; 3. žmonės nesierzindami moka tokį mokestį, nes dažnai visai nenuvokia monetų brangiųjų metalų sumažėjimo; 4. monetų bloginimas yra teisingiausia mokesčių forma, nes pa-

[27] Sir Thomas Gresham, anglų pirklys ir finansų politikas, karalienės Elzbietos ūkio reikalams patarėjas (1519—1579). Jo vardu vadinamas dėsnis skamba taip: „Blogieji pinigai išstumia geruosius, bet gerieji pinigai negali išstumti iš apyvartos blogųjų pinigų", kitaip sakant, jei kelių rūšių metalas gali būti vartojamas skolų mokėjimams, tai skolininkas visuomet mokės blogesniu metalu. Brangesniojo metalo mokėjimo priemones jis panaudos tezaurizavimui, mokėjimams užsieniui ir pramonės reikalams.

Mūsų laikus pasiekė Gresham'o laiškai, tačiau juose niekur nerandama „geros ir blogos monetos dėsnio formulavimo". Atrodo, kad pirmasis bus priskyręs tą dėsnį Gresham'ui anglų ekonomistas Macleod (1821—1902), kuriam aklai patikėjo vėlyvesni ekonomistai. Buvo ūkio istorikų, kurie „geros ir blogos monetos dėsnio" užuomazgų ieškojo Henrich'o iš Gando raštuose, tačiau Henrich'as svarsto tą klausimą ne ekonominių, bet grynai etinių duomenų šviesoje. Jis stengiasi pateisinti tuos pelnus, kuriuos turi pirkliai išveždami į užsienį geresniąsias krašto monetas.

liečia visus be išimties gyventojų luomus. Oresme iškelti pinigų bloginimo pateisinimai dar ir šiandien tebekartojami visų infliacijos šalininkų[28].

Oresme'o ir Buridano mintys, be abejo, pralenkia visų kitų viduramžių rašytojų pažiūras pinigų klausimais. Niekas viduramžiais nėra taip nuodugniai sukritikavęs nominalistinės pinigų teorijos, kaip kad tą padarę Oresme su Buridanu. Niekas prieš juos nėra taip aiškiai įrodęs pinigų vertės ir jų substancijos saitus. Pagaliau, abu rašytojai smerkdami pinigų bloginimo politiką vadovaujasi, dažniausia ekonominiais sumetimais. Jų visa pinigų bloginimo politikos kritika yra vien asmeninio teoretinio protavimo išdava. Abu rašytojai, jungdami pinigų teoriją ir pinigų politiką, sukūrė pirmą pinigų mokslo sistemą.

Pripažindami didelę Oresme'o ir Buridano minčių svarbą, vis dėlto turime pastebėti, kad tose mintyse esama dar kai kurių ir ankstyvesniojo viduramžių periodo idėjų pėdsakų. Dažnai dar, ypač pas Oresme, etiškai teisiniai elementai griežčiau iškeliami, aiškiau pabrėžiami, negu grynai ekonominiai dėsniai. Pati monetinė politika yra Oresme'ui ne vien teigiamos ekonominės krašto raidos veiksnys, bet ir našus iždo pajamų šaltinis. Praėjo dar daugiau, kaip pusantro šimto metų, kol atėjo tas vyras, kuris nustatė tikrąjį pinigų vaidmenį viešojo ūkio gyvenime. Tas vyras buvo Mikalojus Kopernikas (1473—1543)[29], kuris tiek savo gyvenimo metais, tiek savo visa galvosena priklauso jau ne viduramžiams, bet naujiesiems laikams. Nuo Oresme'o ir Buridano laikų beveik per 150 m. niekas teoretiškai rimtai nebesvarsto pinigų problemų. Jei tais laikais kai kada ir paliečiami monetų klausimai, tai jie, paprastai, nušviečiami vien etikos bei teisės atžvilgiu. Tų laikų autoriai, jei ir negražino monetų problemų tyrinėjimų į XIII a. mokslo lygį, tai jau tikrai nieko naujo nėra davę pinigų ekonominėms studijoms. Pačios Oresme'o ir Buridano monetinės doktrinos labai mažos įtakos teturėjo tolimesnei pinigų mokslo raidai. Be vieno Gabrielio Biel'io (1430—1495)[30], niekas ir cituoti necituoja Oresme'o ir Buridano; nors ir labai dažnai remiasi XIII a. kanonistais ir legistais.

---

[28] Infliacija (iš lotynų inflatio, pasipūtimas, pakilimas, putmenys) didelė, nepateisinama krašto ūkio sąlygomis pinigų gamyba. Pinigų infliacija įvyksta tuomet, kai krašte atsiranda daugiau pinigų, negu reikalinga esamoms rinkoje prekėms ir ūkiškiems patarnavimams apmokėti.

[29] Kopernikas, Varmijos vyskupijos (Rytprūsiai) kanauninkas (nors aukštesniųjų dvasiškio šventimų ir nebuvo gavęs), heliocentrinės planetų sistemos kūrėjas.

[30] Vienas moderninės filosofijos pirmtakūnų, Tübingeno universiteto profesorius, paprastai, nors ir nevisai teisingai, vadinamas paskutiniuoju scholastiku. Scholastikas (nuo lotynų schola, gr. sholé, mokykla), krikščioniškos pasaulėžiūros viduramžių filosofijos bei teologijos sistemos atstovas.

III Skyrius

LIETUVOS PINIGAI IKI AMERIKOS ATRADIMO

1. PIRMYKŠČIAI LIETUVIŲ PINIGAI

Lietuviai pirmiau negu pradėjo gaminti savus pinigus, jau gilioje senovėje sugebėjo vartoti svetimas monetas. Tos lietuvių vartojamos monetos buvo įvairiais laikais įvairios, pagal įvairius politinius bei prekybinius anų laikų lietuvių santykius su kitomis tautomis. Tiesa, dabartinės Lietuvos žemėmis nėjo didieji anų laikų tarptautinės prekybos keliai, pati Lietuva nebuvo joks pasaulinės prekybos centras, tačiau Lietuva turėjo bendras sienas su tais kraštais, kurie varė tarptautinę prekybą ir todėl, nors ir netiesioginiai, dalyvavo tarptautinės prekybos žygiuose. Vakaruose lietuviai turėjo savo kaimynus senovės prūsus, kurie jau platesniu mastu buvo išplėtę tarptautinę prekybą ir tolimus jūros žygius. Prūsų žemėse buvo senovinės gintaro prekybos centras. Klasikinio pasaulio legendos, kurios mini tolimas argonautų keliones aukso vilnos, gal būt gintaro, ieškoti, tartum, nurodo senų laikų prūsų žemės prekybinę reikšmę. Galimas daiktas, kad gintaro ieškodami graikų ir romėnų pirkliai, traukdami dažnai iš rytų ir pietų į prūsų žemes, užkliudavo ir Lietuvos teritoriją. Spėjama, kad mūsų gintaro prekyba bus prasidėjusi daug anksčiau, negu romėnai įsigalėjo pasaulyje, atseit, dar prieš antrąjį mūsų eros šimtmetį. Iš karto gintaro prekybą varė etruskai ir graikai, ypač tie graikai, kurie buvo susispietę Juodosios jūros pakrančių miestuose: Fanagorija, Pantikapėja ir Chersonesas. Mūsų senovinius prekybos santykius su graikais, tartum, patvirtina ir senosios graikų monetos, randamos įvairių Lietuvos vietų iškasenose. Spėjama, kad graikų monetos pateko pas mus anksčiau, negu mūsų protėviai ėmė pilti pilių kalnus, nes tos monetos kaip tik ir randamos senovės piliakalnių iškasenose.

Kur kas daugiau, negu apie graikų pinigus, turime žinių apie Lietuvos teritorijos romėnų monetas. Romos monetų Lietuvos žemėse rasta tiek daug, kad išaiškinti tam nepaprastam reiškiniui kai kurie istorikai ir archeologai buvo bepradedą kalbėti, jei jau ne apie rymišką, tai bent nors apie gališką mūsų tautos kilmę. Mūsų krašte buvo rasta varinių, sidabrinių ir auksinių Romos monetų, kurios veikiausia bus patekusios į Lietuvą įvairiais Romos istorijos laikais. Daugiausia rasta imperijos monetų, nors pasitaikydavo nemaža ir respublikos pinigų. Keli Lietuvoje rasti respublikos „denarai" turi, palyginti, aiškias raides „Lit". Kai kas norėjo tose monetose su įrašu „Lit" matyti senovinius

dar stabmeldiškos Lietuvos pinigus. „Lit" manyta esąs sutrumpintas Litavicus ar Litavoras. Tačiau „Lit" greičiausia reiškia sutrumpinta Lucius Itius, nes kaip tik tokiu vardu buvo vadinamas vienas respublikos laikų Romos pinigų kalyklos viršininkas. Žymi mūsų krašte rastų Romos monetų dauguma yra imperatorių Antoninų laikų, tai yra II ir III mūsų eros amžių. Tų laikų monetos buvo rastos įvairiose Lietuvos vietose jau ne pavienės, bet dideliais kiekiais. Tokie radiniai duoda pagrindo manyti, kad anų laikų lietuviai varė nemenką ir palyginti gyvą prekybą su kultūringomis pasaulio tautomis. Be Romos monetų, mūsų iškasenos nepatiekia jokių kitų II ir III a. monetų, tad tenka manyti, kad tais laikais ėjo Lietuvoje išimtinai Romos pinigai. Ketvirtuoju amžiumi prasideda tamsus Lietuvos pinigų istorijos periodas, kuris baigiasi aštuntuoju amžiumi. To tamsaus periodo nenušvietė nei mūsų iškasenų duomenys, nei bet kurie kiti moksliški mūsų krašto praeities tyrinėjimai. Kartais pasitaiko iškasenose viena kita Bizantijos moneta, kalta tarp IV ir IX a., tačiau tokios monetos paprastai, randamos drauge su kitomis daug vėlyvesnės kilmės monetomis ir todėl reikia manyti jos bus patekusios į Lietuvą jau vėlesniais laikais. Kokia buvo mūsų prosenių mainymo ir mokėjimo priemone nuo IV iki IX a. sunku ką nors tikro pasakyti. Galimas daiktas, kad pinigais vartota kapoti sidabro gabalai, kurie įsigalėję, virto vėlesniais laikais mūsų metaline kapų sistema; gali būti, kad tais laikais atlikdavo pas mus pinigų funkcijas gausūs Lietuvoje ir pageidaujami Pietų Rytų kraštuose žvėrių kailiai, kurie vėlesniais laikais sukūrė kailių grivinų sistemą. Šią paskutinę hipotezę lyg patvirtina ir kilusi IX ir X a. mūsų plati ir gyva prekyba su arabais.

Kai nutrūko Bizantijos ir Venecijos prekybiniai ryšiai su arabų kalifų valstybe, energingas arabų pirklys, nebegalėdamas traukti su savo prekėmis į Vakarus, veržėsi dabar į Rytų Šiaurės kraštus, kurie jį viliojo savo garsiais žvėrių kailių turtais. Už gaunamus kailius, arabai mokėjo Rytų kraštų liuksuso prekėmis, brangiaisiais metalais, ypatingai sidabro monetomis, kurios buvo kaltos įvairiuose Rytų kraštų miestuose. Lietuva ne tik dėl savo įvairios ir turtingos girių gyvūnijos, bet ir dėl savo geografinės padėties ties jūrą ir tarp dviejų slavų prekybos centrų, Naugardo ir Kijevo, užėmė toje arabų prekyboje žymią vietą. Svarbų Lietuvos vaidmenį arabų prekyboje geriausia įrodo gausios mūsų iškasenose arabų monetos. Arabų prekyba, davusi Lietuvai daug pinigų, kaip staigiai atsirado, taip lygiai staigiai ir sustojo. Istorikų nuomone, po 1012 m. nei vienas arabų pinigas nepateko prekybos keliais į Europą. Vėlesniųjų laikų arabų monetos buvo atgabentos į Lietuvą Vytauto laikais atvykusių totorių. Lietuvos totoriai noriai ėmė ir senąsias dar prekybos keliais į

kraštą patekusias monetas, nes jose skaitydavo šventuosius Korano žodžius. Priešingai, lietuviai, pamiršę savo gerus prekybinius IX ir X a. santykius su arabais, nebesugebėdami vartoti arabų gausiai paskleistas mūsų krašte sidabrines monetas, ėmė žiūrėti į jas su kai kuria mistine baime, laikydami arabų monetas šetono ženklais, velnio duotais už žmogaus sielą rankpiniais. Žmonių nepasitikėjimas arabų pinigais greitai juos išnaikino mūsų krašte: vienos monetos dingo žemėje, kitos sutirpo auksakalio puode.

Arabų pramintais takais greitu laiku pradeda eiti į Lietuvą ir Europos pirkliai, nes dar X a. tarp arabų monetų, kaip rodo mūsų iškasenos, pasirodo Bizantijos, Vokiečių ir Skandinavų pinigai. Bizantijos monetų radiniais vargu begalima įrodyti mūsų tiesioginius prekybinius ryšius su Konstantinopoliu. Tos monetos dažniausia patekdavo pas mus slaviškos kilmės pirkliams tarpininkaujant. Vokiečių ir Skandinavų monetos rodo veiklią Lietuvos prekybą su Vakarų Europa. Žinoma, nereikia manyti, kad Lietuva visuomet betarpiškai prekiavo su tais visais kraštais, su tais visais miestais, kurių monetos randamos jos teritorijos žemėse. Tokias monetas lietuviai galėdavo gauti iš įvairių prekybos tarpininkų, kuriais buvo ne tik skandinavai ir vokiečiai, bet taip pat žydai, rusai ir lenkai.

Tryliktuoju amžiumi pradedant vis dažniau patenka į Lietuvą vokiečių pinigai, ne tik rusams ir lenkams tarpininkaujant, bet ir dėl tiesioginių karinių ir prekybinių santykių su kryžiuočiais. Tas militariškas vienuolių ordinas gerai suprato ekonominę ir kultūrinę prekybos reikšmę ir todėl jos ne tik nemanė niekinti, kaip darė kiti anų laikų vienuoliai, bet dėjo dar nemaža pastangų, kad prekybą kuo plačiausia išplėtoti. Nuo XII a. vidurio kryžiuočiai turėjo savas monetas, ženklintas kryžiumi, skydu su kryžiumi ar ricerium su skydu, bet tokių pinigų beveik nerandame mūsų iškasenose. Galima spėti, kad lietuviai tais ar kitais sumetimais nerodė palankumo savo priešų kryžiuočių monetoms.

Jei tikėti mūsų iškasenų duomenimis, pasibaigus laimingam arabų prekybos periodui, mūsų užsienio prekyba turėjo labai sumenkėti. Vidaus prekyba, tur būt, ėjo natūralinių mainų pavidalu. Tačiau ir natūralinių mainų sąlygomis reikalingi yra vertės matas ir mokėjimo priemonė. Tad kyla klausimas, kurie daiktai nuo XI a. buvo mūsų krašto vertės matas ir mokėjimo priemonė. Didelio pagrindo turime spėti, kad tais laikais, slavų pavyzdžiu, ir lietuviams pinigais buvo žvėrių kailiai. Be slavų pavyzdžio, galėjo duoti piniginiai kailių sistemai akstino ir pati kailių prekyba su arabais. Arabų prekyba beveik kiekvienai kailių rūšiai suteikė, palyginti, pastovią vertę ir savotišką techninį vardą. Toks technikinis kailių valiutos terminas buvo ir

grivinas[31]. Grivinai pas mus, kaip ir pas slavus, buvo kailiniai ir metaliniai. Metaliniai grivinai buvo ne tik rinkės ar lazdelės, bet ir grandinėlėje ar virvutėje suvarstytos monetos, kurioms tokiu atveju buvo pridirbamos auselės.

Kurių žvėrių kailiai buvo laikomi pas mus pinigais ir kokio svorio buvo mūsų kailių grivinai, nieko griežtai tikro negalima pasakyti. Reikia spėti, kad lietuvių piniginei sistemai turėjo didesnės įtakos tos rusų gentys, su kuriomis lietuviai tiesioginiai susidurdavo. Tų genčių piniginės sistemos duomenimis tenka dažnai aiškinti ir Lietuvos kailių valiutos klausimus. Atrodo, kad lietuvių grivino svoriui be rusų kraštų, ypatingai Naugardo ir Smolensko, turėjo įtakos ir Vokiečių svorio vienetas. Ar mūsų kailių griviną sudarydavo tam tikras kailių svoris, ar tam tikras kailių skaičius, dar galutinai nėra išspręstas klausimas.

Metalinių Lietuvos grivinų buvimą patvirtina ne tik analogija su juodvižių pinigų sistema, bet ir pati vėlybesnė mūsų pinigų sistemos raida. Kad lietuviai vartoję kailių grivinus ir jais mokėdavę duokles mini ir žinomas XVI a. keliauninkas ir istorikas Guagnini[32] ir žemaičių vyskupijos kanauninkas Stryjkowski. Taip pat ir kai kurie ilgai išsilaikę lietuvių papročiai patvirtina, kad lietuviai turėjo kailių pinigus. Iš mūsų prekybos su rusais duomenų galima spėti, kad labiausiai buvo pas mus įsigalėjusi kailinių pinigų sistema XI, XII ir XIII a. Vėlesniais laikais piniginę kailių sistemą nusmelkia vis labiau įsigalį sidabro pinigai.

2. PIRMIEJI METALINIAI LIETUVIŲ PINIGAI

Kai ėmė stiprėti mūsų krašto ūkis ir pradėjo didėti pinigų paklausai, mūsų senasis, ant kaklo dėvimas, papuošalų grivinas įgauna naują pavidalą, jis virsta tam tikro svorio sidabro lazdele. Smulkesniems mokėjimams tokios lazdelės buvo kapojamos ma-

[31] Grivinas, rusų grivna, metalo, paprastai, sidabro lydinys, kuris buvo svorio ir pinigų vienetas. Rusų grivna svėrė 409 g. (vėlyvesnis svaras), nors kartais, kaip XII a. viduryje, Naugarde, nukrisdavo iki 200 g. arba net ir žemiau. Grivnos metalų svorį rusai bus paėmę iš arabų. Piniginis grivnos vienetas ėjo drauge su kailių pinigais, kurių vienetas buvo vadinamas kiaunių grivna. Pinigais buvo dažniausia vartojami kiaunių ir voverių kailiai. Kiaunių grivna įvairiais laikais įvairiose vietose turėjo įvairų svorį. Grivnos vardas pareina nuo „gryva", arklio karčiai, žmogaus plaukai. Grivna buvo nešiojama „na zagrivke", atseit, ant kaklo, žemiau „gryvos". Metalo grivna iš karto buvo metalo rinkė, kurią buvo galima užsimauti ant sprando, vėliau virto lazdelės pavidalo lydiniu.

[32] Guagnini Aleksandras, gimė Veronoje 1538 m., mirė Krokuvoje 1614 m. Italas, lenkų tarnyboje, pasižymėjęs kaip karo inžinierius, keliavęs po Lietuvą ir davęs, palyginti, platų jos aprašymą.

žesniais gabalais. Kai didėjo mainų skaičius, tai vis dažniau tekdavo kapoti ir pačius grivinus. Tas dažnas grivinų kapojimas duoda jiems ir naują kapos vardą. Dabar grivinas virsta k a p a[33]. Vėlesniais laikais, kai įsigalėjo mūsų krašte rusų kultūros įtaka ne tiek gal žmonių kalboje, kiek oficiališkuose dokumentuose pradeda šalia žodžio „kapa" vartoti ir rusų rublį. Mūsų aktai pirmą kartą mini rublį 1337 m., nors, tiesa, paskutiniais laikais to dokumento autentiškumas yra ginčijamas. Tačiau, negali būti jokių abejojimų, kad Vytauto ir Jogailos rūmai vedė sąskaitybą kapomis arba rubliais. Vytautas skaičiuoja 1398 m. Vilniaus gaisro nuostolius 60.000 „sidabro gabalų arba rublių". Mūsų senovinės kapos nebuvo dar šių dienų prasme monetos, tai buvo, kaip teisingai sako Vytauto aktas, tik sidabro gabalai.

Apie XIV a. vidurį kapose pasirodo šiandien jau aiškiai nebeįskaitomi ženklai, kurie kartais turi, tartum, inkarų atvaizdus, kartais kai kurį neaiškų mūsų Vyties panašumą. Kai kurie archeologai norėjo laikyti tuos ženklus mūsų didžiūnų herbais. Jei tokia pažiūra būtų teisinga, tai tas visas ženklintas kapas tektų laikyti XV a. dirbiniais, nes anksčiau vargu mūsų didžiūnai turėjo savo herbus. Be to, tokiu atveju šie ženklai būtų įrodymas, kad ir pas mus gamino pinigus, ne vien didysis kunigaikštis, bet ir kiti krašto didžiūnai. Mūsų senasis grivinas, kapa, pamažu įgija savarankišką išvaizdą ir savo pastovų svorį. Kapa buvo pailgas, trimis briaunomis, laivelio pavidalo, sidabro gabalas. Perskelta kapa sudaro du trikampios formos gabalus. Kapos ilgis buvo 12 cm., plotis 2 cm., svoris vidutiniškai apie 180 g.[34]. Šie visi skaitmens yra tik apytikriai, nes visos mūsų laikus pasiekusios kapos yra jau bent kiek nusidėvėjusios ir nurūdijusios. Rusų rubliai savo išvaizda ir savo svoriu skyrėsi nuo mūsų kapų. Kapos neturėjo sidabro kokybės pažymėjimų, tad metalo gerumui nustatyti dažnai buvo prakertami ar prakandami kapos kraštai ir pagal metalo kietumą bei spalvą nustatinėta metalo grynumas ir pinigo vertė. Tas pinigų tikrinimo būdas ir bus priežastis, kodėl mūsų iškasenų kapos yra pilnos įvairių įkirtimų. Kapų įkirtimai buvo toks įprastas dalykas, kad ukrainiečiai kitaip ir nevadindavo mūsų kapas, kaip tik k a r b o v a n c a i, atseit, pinigai turį karb'us (įkirtimus, nelygumus)[35].

[33] Panašus vardo pakeitimas įvyksta ir rusuose, kur grivna pradėta vadinti rub, rubl, nuo žodžio rubit', kirsti, kapoti. Maskvos universiteto profesoriaus Manuilovo nuomonė, kad rusų rublis yra kilęs iš sanskritų „rupa" (galvijai), vargu begali būti rimtai pamatuota.

[34] Užsilikusių kapų svoris svyruoja tarp 178—181 g. Kapų forma bei svoris galutinai nusistovėjo tik XV a.

[35] Karbovanco vardas taip prigijo Ukrainoje, kad tenai ne tik rusų caro rublis buvo vadinamas karbovancu, bet ir nepriklausomos Ukrainos pinigų vienetas buvo pramintas karbovanec.

Kapos buvo kalamos, jei jau nevisai gryno sidabro, tai bent tokio metalo mišinio, kuris ir dabar kasdienine žmonių kalba vadinamas grynu sidabru, atseit, turi 80—85% gryno sidabro, todėl ir pačios kapos buvo laikomos gryno sidabro pinigais[36]. Vienas Jogailos išduotas Vytautui vekselis skelbia, kad Jogaila esąs kaltas Vytautui 500 siklų arba 500 gryno sidabro rublių Lietuvos kalimo[37]. Atrodo, kad mūsų kapa niekuomet nebuvo bloginama, ji vis pasiliko gryno sidabro gabalas. Mūsų kapos didžiausio įsigalėjimo periodas, tai gražiausi mūsų galingos praeities laikai: Algirdo, Kęstučio ir Vytauto laikai. Kapa savo forma, savo svoriu ir savo grynojo metalo kiekio pastovumu buvo labai tinkamas pinigas stambesniajai, ypač tarptautinei prekybai. Mūsų kapos eina ne tik etnografinės Lietuvos sienose, ne tik įsigali visuose Lietuvos užkariautuose kraštuose, bet kaskart labiau besivystanti prekyba neša mūsų kapas į Vokietiją, Lenkiją, Moldaviją ir kitas daugiau ar mažiau civilizuotas šalis. Kai 1399 m. Vytautas pralaimėjo mūšį ties Vorksla, Kijevo miestas surenka 3000 mūsų kapų ir jomis atsiperka nuo puolančių totorių. Turtinga Krokuvos miesto kasa ištisais maišais laiko mūsų kapas. Krokuvos miesto bankininkai keičia Jogailai lenkų pinigus mūsų kapomis, kurias visi laiko gera, tvirta valiuta. Mūsų kapos visur turi gerą vardą, visi pageidauja kapų, visi ir visur ima mūsų kapas. Net patys mūsų mirtini priešai kryžiuočiai veda savo sąskaitybos knygas ne tik savo pinigais, bet ir mūsų kapomis. Patsai Didysis Naugardas, tas anų laikų tikrai didis Rytų Europos prekybos centras, 1411 m. nutaria vartoti savo tarptautiniams atsiskaitymams be vokiškų pinigų ir mūsų kapas.

Vytauto Didžiojo remiama mūsų prekyba su vokiečiais atnešė pas mus ne tik nuo seno lietuviams žinomus vokiečių pinigus, bet ir lietuviams visai naujas monetas, čekų grašius. Tie grašiai paplito labai plačiai visame mūsų krašte. Jie randami įvairiose mūsų krašto vietų iškasenose. Jei žiūrėti randamų mūsų krašte grašių kalimo laiko, tai galima spėti, kad pirmieji čekų grašiai bus pasirodę mūsų krašte dar Algirdo ir Kęstučio laikais. Kai susidarė artimesni politiniai ir prekybiniai santykiai su lenkais, čekų grašiai ėmė dar gausiau pas mus plaukti per Lenkiją. Dabar Lietuvoje tų grašių tiek priviso, kad žmonės patogumo sumetimais pradeda skaičiuoti pinigus

---

[36] Pagal XIV a. aukso ir sidabro vertės santykį mūsų kapa būtų verta dabartiniais litais maždaug apie 125 lt, tačiau anų laikų kapos pirkimo galia buvo nepalyginamai didesnė, negu mūsų dabartinės 125 lt. suma. Kapa buvo labai stambus pinigas.

[37] Sikkel viduramžiais bendras monetų vardas, nuo arabų „sikke", monetų kalimas, moneta.

ne savo kapomis, bet svetimais grašiais. Atrodo, kad mūsų kapa vidaus apyvartai per stambus piniginis vienetas.

Palyginę mūsų kapos ir čekų grašio sidabro turinį, matome, kad mūsų kapa buvo verta 57 čekų grašius. Kasdieniniame gyvenime, greičiausia, paprastais patogumo sumetimais, kapa laikyta lygia 60 grašių[38]. Šiandien mes pasakytumėm: „kapa stovėjo aukščiau pariteto", atseit, kapa buvo vertinama brangiau, negu kainavo joje esamo sidabro kiekis.

Kai pradėjo didėti Lietuvoje ekonominė ir politinė lenkų įtaka, pamažu atsiranda mūsų žemėje ir lenkų pinigai. Drauge su tais pinigais pradeda prigyti ir jų skaičiavimo sistema. Lietuvis be savo 60 grašių kapos, jau žino ir lenkišką 48 grašių griviną. Kai vėlesniais laikais pablogėja ekonominė ir politinė čekų padėtis, čekai ima, pamažu, tačiau nesiliaudami, bloginti savo grašius. Nors grašio svoris pasilieka senas, tačiau nuolatos mažėja grynasis grašio sidabras. Mūsų kapa turėjo vis vienodą, tą patį sidabro kiekį, tad ir jos vertė buvo visuomet vienoda, pastovi. Todėl, kai čekų grašiai blogėjo, tai vis didesnis tų grašių kiekis ėjo į mūsų kapą. Jau pirmoje XV a. pusėje kapa dažnai laikyta lygi dviem lenkų grivinoms, kas atitiko 96 pablogintiems čekų grašiams. Žiaurūs tikybiniai karai baisiai nuteriojo čekų žemes ir sugriovė senąją ekonominę čekų gerovę. Čekai kas kart mažiau bekala savo grašių, kas kart mažiau naujų grašių beateina į Lietuvą. Užsilikę mūsų krašte senieji čekų grašiai vis labiau dyla, susidėvi, pasidaro dar mažesnės vertės ir todėl už mūsų pastovios vertės kapą reikia mokėti jau nebe 96 grašiai, bet visus 100 grašių. Tasai naujas grašių kursas, t. y. kapa lygi 100 grašių, nusistovi ilgesniam laikui. Dabar žmonės pradeda skaičiuoti nebe sidabro, bet grašių kapomis.

Sustojus plaukti čekų grašiams į Lietuvą, dar smarkiau pradeda eiti pas mus lenkų pinigai. Mūsų žmonės nemėgo lenkų pinigų, nes jų grynojo sidabro kiekis nebuvo pastovus ir todėl jų vertė nuolatos svyravo. Priešingai, mūsų kapas labai pamėgo lenkai. Mūsų kapos plaukte plaukia į Lenkiją. Jos patenka tenai dviem keliais: 1. Jogaila, turėdamas Lenkijoje didelių išlaidų, visą Lietuvos žemėse gaunamą pelną gabendavo kapomis į Lenkiją. 2. lietuviai apmokėdavo visas gabenamas iš Lenkijos prekes savo kapomis. Kai kryžiuočiai visais galimais būdais trukdė mūsų prekybą su Vakarų Europa, Krokuva buvo virtusi mūsų prekybos centru. Krokuva tarpininkauja tarp Lietuvos ir Hansos pirklių, Krokuva stato Vytautui visas karo reikmenes. Vytautas

[38] Panašų reiškinį galima buvo pastebėti ir mūsų laikais. Pilnas, nenuvertintas U. S. A. doleris turėjo gryno aukso 1,5046316 g, mūsų gi litas tiktai 0,150462 g, tačiau mūsų litas buvo laikomas gyvenime 1/10 U. S. A. dolerio.

ir Krokuvos miestas moka labai gerai vertinti tų prekybinių ryšių svarbą: Vytautas teikia Krokuvos pirkliams didelių privilegijų Lietuvoje, jis prašo pranešti pirmiesiems Krokuvos miesto patricijams savo sumanymą vainikuotis Lietuvos karaliumi; Krokuvos pirkliai Vorkslos žygio proga duoda Vytautui brangias dovanas, tie patys Krokuvos pirkliai neranda geresnio teisėjo savo ginčui su Torno miestu išspręsti, kaip mūsų Vytautas.

Be mūsų kapų, čekų ir lenkų grašių, mūsų iškasenose pasitaiko ir rusų kapos, rusų rubliai, kuriuos atnešdavo keliaujantieji per mūsų žemes svetimšaliai pirkliai. Vokiečiai keliavo per Lietuvą į Rytų Europos prekybos centrus Naugardą ir Pskovą, Kijevo, Naugardo ir Maskvos rusai ėjo prekybos tikslais per Lietuvą į Prūsų žemes. Tie prekybiniai mūsų kaimynų žygiai ir bus atnešę pas mus rusų rublius.

3. PIRMOSIOS LIETUVOS MONETOS

Lietuvos kapos buvo pinigai, bet jos dar nebuvo monetos. Kuriuo laiku atsirado mūsų pirmosios monetos, tai dar ir šiandien galutinai neišspręstas klausimas. Mūsų didžiosios praeities mylėtojai, istorikai ir archeologai, kaip T. Čackis (1765—1813), T. Narbutas (1776—1845), S. Daukantas (1793—1864), J. Basanavičius (1851—1927) ieškojo mūsų monetų dar labai gilioje senovėje, siekdami net Mindaugo laikų. Kiti ejo dar toliau ir mėgino ieškoti mūsų pirmųjų monetų legendarinio Gallokeltų vado Litaviko laikais. Tasai Litavikus, tariamai, su savo žmonėmis pabėgęs iš Galijos nuo Cezario legionų, atsikraustęs į Nemuno pakrantes ir čia sukūręs lietuvių valstybę. Pagrindo sieti mūsų pirmąsias monetas su legendarinio Litaviko vardu, greičiausia bus davusios monetos su įrašu „Lit". Tas įrašas, kaip jau buvo nurodyta, neturi nieko bendro su Litaviku ir reiškia „Lucius Itius", II a. Romos kalyklos viršininko vardą. Be monetų su įrašu „Lit", mėginta ir kitas rastas mūsų žemėse monetas laikyti mūsų senovės pinigais. Deja, atrodo, kad gilesni tyrinėjimai įtikino numizmatikus[39], jog tos visos pirmykštės monetos greičiausia yra svetimų kraštų pinigai, patekę į mūsų prosenelių rankas.

XIX a. pradžioje Vilniaus Universiteto profesorius J. Lelevel (1786—1861)[40] atskleidžia platesniajai krašto visuomenei

---

[39] Numizmatika (nuo graikų nomos, įstatymas, lotynų nummus, įstatyminis pinigas), istorijos pagelbinis mokslas. Numizmatiką sudaro: a. monetų mokslas, b. monetų istorija, c. praktiškas monetų pažinimas.

[40] Savarankiško proto, gilaus ir plataus mokslo ir nepaprasto darbštumo vyras. Nors vokiškos kilmės, tačiau labai karštas lenkų, tam tikra prasme, ir lietuvių patriotas. Buvo Vilniaus universiteto profesorius 1821—1824 m. Mirdamas paliko Prancūzijoje savo turtingą istorinę biblioteką, kurią įsakė

mūsų gražius, šviesios praeities lapus. Romantinė A. Mickevičiaus (1798—1855) ratelio literatūros srovė sužadina tos mūsų galingos praeities meilę. Lietuvos praeities mylėtojai pradeda rinkti visus mūsų senovės palaikus. Susirūpinta tuomet ir mūsų monetomis. Pradėta visur tų monetų ieškoti ir jas supirkinėti. Nesąžiningi Vilniaus auksakaliai, pajutę gerų pelnų šaltinius, ima gaminti mūsų tariamos senovės monetas ir brangia kaina pardavinėti jas mūsų praeities mylėtojams. Tie Vilniaus auksakalių falsifikatai yra jau suklaidinę ne vieną mūsų senovės tyrinėtoją.

Seniausios, jau neabejotinai, mūsų monetos greičiausia bus smulkūs sidabriniai pinigėliai, kurių vienoje pusėje iškaltas ieties smaigalis, antroje pusėje — Gedimino stulpai. Beveik visose tos rūšies monetose, kurias tik pasisekė rasti, kairiajame ieties šone yra iškaltas mažas kryžiukas, kuris dažniausia viena savo kryžine siekia ieties krašto. Pasitaiko ir tokių monetų, kurių kryžiukas yra ieties dešinėje. Be ieties ir kryžiuko, toje pat monetos pusėje stovi ir mažutė raidė *V*, kurią kai kas laiko ir raide *L*. Pasitaiko tos rūšies monetų ir visai be raidžių.

Archeologai ir numizmatikai dar ir šiandien nėra galutinai nustatę, kurio laiko gali būti tie pinigėliai. Pinigėlių kilmės laikui nustatyti turi didelės reikšmės: 1. mūsų iškasenų radiniai, 2. monetų ženklai, ir 3. monetų metrologiniai duomens.

Mūsų iškasenos parodo, su kurio laiko monetomis gulėjo žemėje mūsų pinigėliai. Aštuoniose Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės vietose rasti didesniais kiekiais pinigėliai, gulėjo drauge su stipriai apdilusiais čekų karaliaus Vaclovo IV grašiais ir, palyginti, visai naujomis rusiškomis Jogailos monetomis. Vaclovas IV valdė kraštą 1378—1419. Jogaila kaldino Lvove rusiškus pinigus tarp 1396 ir 1414 m. Tie visi duomenys rodo, kad mūsų pinigėliai yra vėlyvesni, negu pirmieji Vaclovo IV grašiai, nes tie grašiai, kurie buvo rasti drauge su mūsų pinigėliais, yra jau stipriai susidėvėję; tačiau mūsų pinigėliai turi būti ankstyvesni už Jogailos rusiškus pinigus, nes tie pinigai randami visai nauji, kai mūsų pinigėliai yra jau žymiai apdėvėti. Tuo būdu galime pagrįstai spėti, kad mūsų pinigėliai bus kalti po 1378 m., bet prieš 1396 m. Kitos monetos, be čekų grašių ir rusiškų Jogailos pinigų, rastos drauge su mūsų pinigėliais, nurodo maždaug tą patį pinigėlių kilmės laiką.

Atrodo, kad ir ženklai, iškalti pinigėliuose, patvirtina tą patį jų atsiradimo laiką. Tiesa, pati ietis laiko atžvilgiu nedaug ką pasako. Galima spėti, kad ietis pateko į monetas, kaip tautinio

---

grąžinti atgaivintam nepriklausomos valstybės Vilniaus universitetui. 1926 m. Lelevelio 4584 t. knygynas buvo sukrautas atskiroje Vilniaus universiteto bibliotekos salėje.

mūsų prosenelių ginklo atvaizdas, kaip jų kovų už tėvynės laisvę simbolis. Jau didesnės reikšmės mūsų pinigėlių kalimo metams nustatyti turi kryžiukai. Tenka spėti, kad kryžiukai, iškalti šalia mūsų tautinio ženklo ieties, reiškia krikščionybės simbolį. Jei taip, tai reikia manyti, kad tie pinigėliai yra kalti jau po Lietuvos krikšto, būtent, po 1386 m. Toks monetų kryžiukų aiškinimas tik patvirtintų mūsų iškasenų įrodymus. Galima nebe pagrindo tvirtinti, kad anais laikais, kada mes kovojome su kryžiuočiais ne tik karo lauke, bet ir tarptautinės politikos arenoje, mums buvo labai svarbu visais įmanomais būdais, tuo pačiu, žinoma, ir monetomis, kelti savo krikščioniškumą. XIV a. jau vien politiniais sumetimais mums buvo labai naudinga patekti į krikščioniškų tautų šeimą[41].

Jau seniai buvo keliama abejonių, ar tas kryžiaus formos ženklas turi būti laikomas krikščionybės kryžiaus simboliu. Basanavičius, rašydamas 1912 m. A. Jaroševičiaus Lietuvių Kryžių albumui prakalbą, pareiškė nuomonę, kad lietuvių kryžiai esą grynai lietuviškos, senovinės stabmeldiškos kilmės kūriniai. Jei taip būtų, tai ir mūsų pinigėlių kryžiukai neturėtų jokio ryšio su Lietuvos krikštu. Kiti manė, kad mūsų monetų kryžiukas atvaizduoja ne krikščionybės simbolį, bet kryžiuočių ginklą — durklą. Pagaliau, kai kurie numizmatikai matė monetų kryžiukuose vien mūsų sfragistikos ženklus[42]. Nurodoma vienas Kęstučio antspaudas, kuriame pastebimi panašūs mūsų kryželiams ženklai.

Mūsų kryžių kilmės klausimais pasisakė prieš Basanavičių istorikas Totoraitis. Jo argumentai už krikščionišką mūsų kryžių kilmę, atrodo, visai įtikiną. Mūsų kryžiai bus, greičiausia, krikščionybės simbolis, kryžių papuošalai mūsų tautinio liaudies meno kūriniai. Jei monetų kryžiukas būtų vien kryžiuočių stulgio atvaizdas, tai sunku būtų išaiškinti, kuriuo būdu tas kryžiuočių ginklas pateko į mūsų pinigus. Be to, reikia bent kiek vaizduotės, kad mūsų kryžiuky matyti stulgį. Pagaliau, stulgys niekuomet nėra buvęs kryžiuočių herbu. Kęstučio antspaudo ženklai, greičiausia, yra ne kryžiukai, bet, dažnai tais laikais vartojamos antspauduose, lelijos. Tad pinigėlių kryžiukai, galima pamatuotai spėti, rodo, jog mūsų monetos buvo kaltos po 1386 m.

Jei monetos su kryžiukais bus atsiradusios jau krikščioniškos Lietuvos laikais, tai kas reikia manyti apie tas pinigėlių monetas, kurios neturi kryžiukų? Pirmiausia, kryžiukų trūkumas

---

[41] Kryžiuočių intrigos, Falkenbergo šmeištas prieš Vytautą ir Jogailą Konstancijos vyskupų susirinkime.

[42] Sfragistika — antspaudų mokslas (nuo graikų sfragis — antspaudas).

gali būti vien technikinis kalimo netobulumas. Tokią pažiūrą, tartum, patvirtina ir tas faktas, kad monetos be kryžiuko yra labai neskaitlingos. Pagaliau, galimas daiktas, kad monetos be kryžiuko bus kaltos dar prieš Lietuvos krikštą. Gal rimčiausias mūsų numizmatikos žinovas prof. Gumowski mano, kad pinigėliai su kryžiukais ir be kryžiukų yra kalti vienu ir tuo pačiu laiku, nes visų tų monetų esanti vienoda ir ta pati kalimo technika. Jos visos esančios kaltos jau krikščioniškoje Lietuvoje[43].

Toje pat monetų pusėje, kurioje yra ietis ir kryžiukas, stovi ir lotynų šrifto raidė *V*. Raidė *V* kai kurių numizmatikų yra laikoma raide *L*. *V* ar *L* tai daugiausia pareina to, kaip laikysime rankose pačią monetą. Numizmatikų dauguma mato iškaltoje raidėje *V*, bet ne *L*. Jei ir sutiktume pinigėlių ženkle matyti raidę *V*, tai dar nebūtų tuo pačiu išspręstas klausimas, ką šiuo atveju gali reikšti raidė *V*. Šiuo klausimu esama dviejų griežtai priešingų nuomonių: vieni sako, kad raidė *V* reiškia Vytautas, kiti tvirtina, jog tai Vilnius, pinigų kalimo vieta. „Vilniaus teorijos" šalininkai nurodinėja, kad kitos rūšies monetos, kurių darbas yra, be abejo, aukštesnės technikos ir todėl turi būti laikomos vėlyvesnės kilmės, turi raidę *K*, kuri turimais duomenimis gali reikšti tik kalimo vietą Kaunas, tad analogijos keliu reikia manyti, jog ir raidė *V* reiškia ne Vytautą, bet kalimo vietą, Vilnių. Be to, šios teorijos šalininkai pastebi, kad mūsų pirmieji didieji kunigaikščiai nemėgdavę dėti monetose nei savo vardų, nei savo atvaizdų. Priešingos, atseit, Vytauto teorijos šalininkai, gali nurodyti, kad XV a. pabaigoje D. K. Aleksandro monetose esanti raidė *A* tikrai reiškia kunigaikščio vardą, ir kad ta pati raidė *A* vėlyvesnėse monetose jau virto ištisu žodžiu Aleksandras. Tuo būdu raidės *V* klausimas ir šiandien tebėra dar galutinai neišspręstas, nors rimtesnieji mūsų dienų numizmatikai raidę *V* skaito Vilnius, bet ne Vytautas[44].

---

[43] Kryžiukų nebuvimą kai kuriose monetose Gumovski mėgina aiškinti tikrai įdomiu būdu. Jis spėja, kad iš karto buvęs paleistas tam tikras, tiesa, ne labai didelis, skaičius monetų, kurios buvusios papuoštos vien tautiniu ženklu, ietimi. Žmonės tuojau pasigėdę ir naujos, lygiai brangios kaip ir tautybė, tikybos ženklo — kryžiaus. Dabar pastatyta šalia ieties ir kryžius. Tuo būdu, jei panaudoti mūsų dienų srovinę tarmę, buvo įgyvendintas mūsų pinigėliuose šūkis: „Dievui ir Tėvynei" arba gal „Tėvynei ir Dievui". Sunku šiuo atveju atsispirti įtarimui, kad Gumovski matuoja senovės lietuvius mūsų dienų mastu. Ne atrodo, kad anų laikų lietuviai iš karto jau būtų buvę tokie uolūs krikščionys. Jei jau monetos su kryžiukais ir be kryžiukų bus kaltos vienu laiku, tai kryžiukai, jei jų nebuvimas nėra vien technikinis trūkumas, bus greičiausia įdėti valdovų politiniais sumetimais, negu pačių žmonių reikalavimas.

[44] Jei pinigėlių raidė V reiškia Vilnių, tai nebetenka prasmės mūsų archeologo ir Kauno miesto muzėjaus konservatoriaus iš pinigėlio ženklų sudarytas ir Vytauto metais plačiai išgarsintas tariamas Vytauto herbas.

Antroji mūsų pinigėlių pusė turi ženklus, šiandien vadinamus Gedimino stulpais. Sunku nustatyti, ar patsai Gediminas ir ar jo laikais kas kitas vartojo tokius stulpus, tačiau turime neabejotinų įrodymų, kad Gedimino ainiai jau nuo XIV a. vartojo tuos stulpus, kaip savo giminės herbą[45]. Pinigėlių stulpai nėra galutinai nusistovėjusios formos: kartais jiems trūksta vidurinio stulpo, kartais kraštiniai stulpai yra trumpesni, kartais ilgesni už vidurinius stulpus. Jei čia nepasireiškė kalimo technikos trūkumai, tai reikia manyti, kad pinigėlių gamybos metu dar tik tesikūrė Gedimino stulpai. Kokia yra Gedimino stulpų kilmė, nieko galutinai tikro negalima pasakyti. Yra istorikų, kurie spėja, jog pinigėlių stulpai esą Kaffos monetinių ženklų pamėgdžiojimai[46]. Kaffa dėjo savo monetose vartų atvaizdus. Mūsų Gedimino stulpuose, tiesa, galima įžiūrėti senovinių miestų vartų panašumą: viduryje platūs įvažiuojamieji vartai, iš šalių siauresni pėsčiųjų varteliai. Kaffa, kuri varė plačią prekybą, jau nuo XIII a. kaldino monetas su vartų atvaizdais. Sakoma, kad, Algirdui užkariavus Kijevą, Kaffos piniginiai ženklai patekę į Lietuvos monetas. Jei taip iš tikrųjų būtų buvę, tai sunku suprasti, kodėl Algirdo sūnus Vladimiras, valdęs Kijevą, nepavartojo Kijevo monetoms Kaffos ženklų. Jei jau spėti Gedimino stulpuose esant vartų atvaizdą, tai vargu ar yra reikalo siekti Kaffos. Vartai nuo senų senovės įvairiose tautose reiškė suverenumo simbolį: Biblijos teisėjai sėdi vartuose ir teisia žmones, nugalėtojai gauna miesto raktus ir tuo pačiu paima suvereninę miesto valdžią, oficiališkas senosios Turkijos valdžios titulas buvo Aukštoji Porta, atseit, Aukštieji Vartai. Mūsų Didieji Kunigaikščiai galėjo visai savarankiškai pasirinkti vartus, kaip savo suvereninių teisių ženklą, kaip savo herbą.

Kita hipotezė ieško monetų stulpų kilmės Rytų Bažnyčios vėliavų atvaizduose. Nurodoma, kad Algirdo sūnus Vladimiras kaldinęs monetas su tokiais atvaizdais. Jei toji hipotezė būtų teisinga, tai ir ji patvirtintų, jog mūsų monetos buvo kaltos jau krikščioniškosios Lietuvos laikais. Tačiau, sunku tikrai įrodyti, kad mūsų stulpai turi ką nors bendro su bažnytinėmis vėliavomis. Ne mažesnių panašumų galima rasti tarp mūsų stulpų ir įvairių kitų Rytų bei Vakarų Europos monetinių ženklų.

Pagaliau, ką tie stulpai reikštų, kokia bebūtų jų kilmė, vis dėlto jau patsai pinigėlių stulpų formos įvairumas bei nenusi-

---

[45] Gedimino stulpai iškalami 1390 m. ties Vilniumi žuvusio Tautvilo kapo akmenyje; Gedimino stulpais žymi Gedimino giminės mūsų Didieji Kunigaikščiai savo monetas. Mirus paskutiniajam mūsų soste Gediminaičiui Žygimantui Augustui, išnyksta ir mūsų monetose Gedimino stulpai.

[46] Kaffa — Krimo vakaruose Genujos kolonija, vėlyvesnė rusų Theodosija.

stovėjimas duoda mums rimto pagrindo manyti, kad mūsų pinigėliai bus atsiradę XIV a. pabaigoje, nes vėlesniais laikais Gedimino stulpai nebetenka tų visų nevienodumų, atseit, įgauna vienodą, aiškią, beveik šiandieninę formą. Tuo būdu ne tik mūsų iškasenos, bet ir patys pinigėlių ženklai sakyte sako, kad pirmosios mūsų monetos bus atsiradusios tarp 1378—1396 m.

Tam pačiam laikui verčia priskirti mūsų pinigėlius ir jų metrologinių tyrimų duomenys[47]. Pinigėlių metalo mišinys ir visa jų kalimo technika yra labai artima Krokuvos monetų sistemai, kuri buvo vartojama tarp 1386 ir 1396 m. Tai duoda pagrindo tarti, kad mūsų pinigėlius ir Krokuvos monetas gamino to paties laiko ir tos pačios mokyklos meisteriai. Lotyniškas monetų raidės V šriftas rodo, kad kalyklos meisteriai yra buvę ne Rytų, bet Vakarų žmonės.

Pinigėliai yra buvę kalami, be abejonės, ilgesnį laiką. Tą rodo ne tik didelis užsilikusių monetų skaičius, bet ir, palyginti, skaitlingi jų kalimo variantai. Tačiau, kiek metų iš tikrųjų tęsėsi pinigėlių gamyba, dar nieko galutinai tikro negalima pasakyti. Taip pat nieko tikrai aiškaus nežinome, kas kalė tas monetas: Vytautas ar Jogaila. Gumowski yra linkęs manyti, kad pinigėlius kaldino Vilniuje Jogaila, tačiau rimtų tam įrodymų neturi. Jei taip iš tikrųjų būtų buvę, tai tuojau kyla klausimas, ar Vytautas, 1392 m. užėmęs Vilnių, sustabdė tų monetų kalimą, ar tai padarė tiktai 1399 m., kada paties Jogailos juridiškai buvo pripažintas Didžiuoju Lietuvos Kunigaikščiu. Galutinai šį klausimą išspręsti neturime duomenų. Žinoma, galėjo tuos pinigėlius kaldinti ir Vytautas, kuris, 1392 m. užvaldęs Vilnių, galėjo tenai įkurti ir pinigų kalyklą. Ne abejotina, kad Vytautas daugiau negu Jogaila sielojosi Lietuvos reikalais ir todėl galima spėti, kad Vytautas, bet ne Jogaila, bus davęs Lietuvai pirmąsias monetas.

Lengviau negu pinigėlių atsiradimo laikas, nustatomas jų svoris bei grynumas. Pinigėlių svoris turėjo būti 0,30 g, nors turimos dabar monetos sveria bent kiek mažiau, nes jos susidėvėjo apyvartoje ir nurūdijo begulėdamos žemėje. Monetų medžiaga buvo sidabro ir vario mišinys, kuris turėjo gryno sidabro 0,15 g, nors pasitaiko monetų, kurios turi bent kiek daugiau vario negu sidabro. Dešimt pinigėlių sudarydavo vieną čekų grašį, kurs anuomet ėjo Lietuvoje. Mes nežinome, kokiu vardu žmonės vadindavo mūsų pirmąsias monetas. Vėlesnių laikų dokumentai mini, kad į vieną grašį eidavę 10 pinigų arba pinigėlių. Galimas daiktas, kad tos monetos buvo vadinamos tiesiog pini-

[47] Metrologija — matų, saikų ir svarų mokslas.

gėliais. Mūsų laikais pinigėliai kartais vadinami d e n a r a i s, denariukais, nes jie buvo lygūs $^1/_{10}$ grašio. Tokios monetos viduramžiais Vakarų Europoje buvo tikrai vadinamos denarais, tačiau mes neturime jokių duomenų, kad tuo vardu būtų vadinę pinigėlius mūsų žmonės.

Bent kiek vėlyvesnio kilimo, negu pinigėliai, laikomos tos mūsų monetos, kurių vienoje pusėje stovi tas pats ieties smaigalis su kryžiuku, antroje pusėje rusiškas žodis „печат" (p e č a t). Monetų įrašas yra rusiškas, tai jos bus kaltos tuo metu, kada rusų įtaka buvo įsigalėjusi Kunigaikščio Rūmuose. Tas pats rusiškas įrašas davė pagrindo spėlioti, kad tos monetos esančios kaltos ne Vilniuje, bet Lucke, kuris buvo, tartum, antroji Vytauto sostinė. Žodį „pečat" randame senuose mūsų ir rusų dokumentuose. Jis reiškia tą patį, ką dabar „Lietuvos Respublikos vardu". Paprastai, po žodžio „pečat" eidavo kunigaikščio vardas, kuris rodydavo, kieno įsakymu sudaromas tas ar kitas aktas. Mūsų monetose po žodžio „pečat" nėra jokio vardo. Spėjama, kad monetos bus kaltos tuo metu, kai Vytautas faktiškai jau valdė Lietuvą, bet juridiškai dar nebuvo Jogailos pripažintas Didžiuoju Lietuvos Kunigaikščiu ir todėl, nenorėdamas erzinti skaitlingų Lietuvoje Jogailos šalininkų, nedėjęs monetose savo vardo. Tačiau, tai bus vien tik spėliojimas. Monetos „pečat" buvo apie penkis kartus stambesnės už pinigėlius, nes jos buvo gryno sidabro ir svėrė 0,70—0,78 g. Jei į vieną čekų grašį ėjo 10 pinigėlių, tai monetų „pečat" ėjo tik dvi. Todėl monetos „pečat" buvo vadinamos p u s g r a š i a i.

1844 m. Kauno mieste, Neries pakrantėje buvo rastas puodukas monetų, kurios numizmatikams dar visai nebuvo žinomos. Tos monetos vienoje pusėje turėjo jojantį į dešinę raitelį su pakeltu kardu, kitoje tuos pačius, mums jau žinomus, Gedimino stulpus, ties kuriais, vienose monetose aiškesnė, kitose mažiau beįmatoma, stovi raidė K. Raitelis su kardu, tai bus pirmasis mūsų Vyties pasirodymas[48]. Antrasis ypatingas tų monetų po-

[48] Kai kas nori matyti mūsų Vytyje rusų valstybinio herbo Georgijų Pobiedonoscą, Jurgį Nugalėtoją. Vyties ir Pobiedonosc'o giminystę įrodyti rimtais argumentais nelengvas dalykas. Rusų herbo šv. Jurgis iš pradžių buvo ne raitelis, bet stovintis karys, kuris tik Maskvos kunigaikščio Vasilijo Dimitrijevičiaus laikais (1389—1425) pasidarė raiteliu. Sunku teigti, kad dar nevisai prigijęs Maskvoje herbas, būtų buvęs tuojau lietuvių pasisavintas. Be to, rusų raitelis laiko rankose ietį, su kuria vėlesniais laikais ima badyti slibiną, kai mūsų Vytis turi iškeltą kardą. Rusai vadindavo savo raitelį „kopeinik", nuo laikomos rankoje ieties (kopjo), o monetą su „kopeiniku" — kopeika, tuo tarpu mes nei kopeinikų, nei kopeikų ir žinoti nežinojome. Taip pat vargu galima teikti, jog mūsų žodžio „Vytis" ir rusų Vitiaz yra bendras slaviškas kamienas. Mes turime veiksmažodžius vyti, varyti; Vytis — veja priešą iš tėvų žemės (Vytis lenkiškai Pogoń, iš ganać, varyti, vyti),

žymis, tai raidė K, kuri gali reikšti asmens vardą, ar vietos pavadinimą. Jei raidė K turėtų reikšti vardą, tai savaime tuojau prisimena Kęstutis. Tačiau, raidės K monetų technika yra jei jau ne geresnė, tai tikrai ne blogesnė už mūsų pinigėlių. Tokia tobula technika žymiai pasunkina priskirti „raidės K" monetas ankstyvesniam už mūsų pinigėlius laikui. Be to, nurodoma, kad Kęstučio antspauduose būdavęs visuomet status karys su kardu ir skydu, bet ne mūsų monetų raitelis. Be Kęstučio, raidė K tiktų dar dviem Jogailos broliams, Korigailai ir Koributui, tačiau pirmasis gyveno Lenkijoje ir tenai dar 1290 m. žuvo, antrasis, atseit, Koributas valdė Novgorodą Sieverską ir tenai kaldino savo visai kitoniškas monetas.

Jei nenorima priskirti tų monetų Kęstučiui, tai tenka ieškoti monetų kalimo vietos pavadinimo, kuriam tiktų raidė K. Atrodo, kad tokia vieta galėtų būti tiktai Kaunas. Pirmiausia, tos rūšies monetų daugiausia rasta Kaune. Toliau, Vytauto laikais Kaunas buvo žymus strateginis, prekybinis ir administracinis punktas. Kaunas buvo ne kartą ne tik mums, bet ir kryžiuočiams karinių operacijų bazė. Kaune didžiūnai daro suvažiavimus ir iš Kauno veda derybas su priešu[49]. Vytautas nemažai rūpinasi Kauno likimu[50]. Jis puošia Kauną gražiais pastatais, vienuolynais ir bažnyčiomis. Kas žino tuos artimus Vytauto saitus su Kaunu, tam nesvetima bus mintis, kad Vytautas galėjo įsteigti Kaune ir pinigų kalyklą. Pagaliau, ir pačios gyvenimo aplinkybės galėjo priversti Vytautą ne kur kitur, bet tik Kaune kurti pinigų kalyklą. Nuo 1390—1392 m. Vytautas neturi Vilniaus. Kaip tik tuo metu karui su Jogaila jis skolinasi pas kryžiuočius 1000 grivinų, kuriuos labai gerai galėjo perkaldinti monetomis Kauno kalykloje. Pati monetų raidė K yra gotiškos formos, tad monetas bus gaminę vokiečių ar kryžiuočių meisteriai. Tas faktas visai atitiko tuometinę mūsų krašto politinę padėtį.

Kauniškių monetų svoris buvo 0,39 g, gryno sidabro turėjo 0,29 g. Tuo būdu jos yra du kartu brangesnės už pinigėlius. Už vieną raidės K monetą buvo duodami du pinigėliai; už vieną čekų grašį 5 raidės K monetas. Jei pinigėlį pavadinsime denaru, tai raidės K monetas teks vadinti d v i d e n a r i a i s.

Dar vėlyvesnės kilmės, negu „raidės K" monetos, laikomi

---

kai žodžiui „vitiaz" ne taip jau lengvai surandamas rusiškas veiksmažodis. Mūsų dokumentų antspaudai ne kartą rodo mūsų kunigaikščius raitus, todėl savaime galėjo kilti mintis įdėti raitelio atvaizdą ir į monetas.

[49] 1391 ir 1393 m. Kaune Konrado v. Wallenrod'o vaišės Europos riciieriams; 1407 m. Vytauto surengtos Kaune iškilmės sukviestiems pasaulio didžiūnams.

[50] Kai Kaunas du kartu, atseit, 1400 ir 1408 m. sudegė, Vytautas du kartu jį atstatė.

tie Vytauto pinigai, kurių vienoje pusėje yra iškaltas mūsų Vytis, antroje pusėje Vyties skydas su dviem kryžmoms kryžiu. Tos monetos kartais turi ne dabartinį mūsų Vytį, bet raitelį su ietimi, jojantį į kairę. Toks raitelis pasirodo kartais ir vėlyvesniuose Vytauto antspauduose. Vėlyvesnis tokio raitelio pasirodymas antspauduose duoda mums pagrindo manyti, jog ir „raitelio monetos" yra vėlyvesnio kilimo. Visai naujas šių monetų požymis, tai pirmą kartą pasirodę skydo kryžiai. Jogaila pirmą kartą pavartojo monetoms tokį kryžių 1392 m. Ką reiškia tie kryžiai, vartojami kartais ir kitų kraštų heraldikoje[51], šiandien ne lengva pasakyti. Kai kas norėtų matyti juose galutinio Vytauto ir Jogailos susitaikymo simbolį, kiti ieško tuose kryžiuose net Lietuvos ir Lenkijos unijos simbolį, tretieji spėja, kad tie kryžiai esą dalis tam tikro naujo Gediminaičių herbo. Žinoma, gal ir patikimas dalykas, kad Gediminaičiai, pasidarę krikščionimis, norėjo įvesti į savo herbą ir krikščionybės simbolį.

Kokiu vardu mūsų žmonės buvo praminę tas monetas, nieko nežinome. Naugardo metraščiai mini Lietuvos grašius, tad, gal būt, tos monetos ir buvo vadinamos grašiais. Monetų įrašai yra labai neaiškūs, susidėvėję, nudilę, tačiau, neabejotinai rusiški. Lenkijoje tokių monetų pėdsakų nerandame, tad tos „kryžių monetos" bus kaldintos Vytauto, kuris valdė plačias rusų žemes, vartojo savo raštinėje rusų kalbą ir todėl galėjo dėti ir savo monetose įrašus rusų kalba. Ką tie įrašai reiškė — sunku šiandien pasakyti. Monetos, kaip jau buvo minėta, labai blogai išsilaikė ir todėl jų svoris sunkiai nustatomas. Vidutiniškai jos sveria 0,495 g, grynojo sidabro turi 0,379 g. Tos monetos turėjo būti apie $2^1/_2$ kartų brangesnės už mūsų pinigėlius. Spėjama, kad „kryžių monetos" bus paskutinieji Vytauto įsakymu kalti pinigai.

Vytauto laikais ekonominis mūsų krašto gyvenimas jau buvo tiek pažengęs, kad ir gausiai kalamos monetos jau nebegali patenkinti pinigų paklausų, todėl Lietuvoje ėmė eiti nemaža ir svetimų monetų. Be čekų grašių dar gausiai ėjo pas mus rusų ir totorių pinigai. Totorių monetos buvo pažymimos Gedimino stulpais, kurie suteikdavo totorių monetoms pinigų galios Lietuvoje. Patys totoriai nėra antspaudavę savo monetų Gedimino stulpais, tad tuos stulpus mes uždėdavome totorių monetoms[52]. Svetimos monetos, atžymėtos krašto suverenumo

---

[51] Herbų mokslas.

[52] Kokios reikšmės teikė Vytautas monetų ženklams, ryškiai rodo jo derybos su totoriais ties Vorksla. Iš pradžių be kitų taikos sąlygų, Vytautas reikalauja iš kano Timur Kutluko žymėti monetas Lietuvos ženklais. Vytautui ir Kutlukui buvo aišku, kad tie ženklai reikštų totorių priklausomybę nuo Lietuvos. Kai sumaniu derybų vilkinimu Timur Kutlukas susilaukė

ženklais, vadinasi kontrasignuotos monetos. Kontrasignuotos monetos atsiranda pas mus, tur būt, po 1386 m., nes mūsų iškasenose buvo rasta viena totorių moneta, kuri kaip tik 1386 m. buvo išėjusi iš totorių pinigų kalyklos. Tiksliau negalime pasakyti ir kuriomis gyvenimo sąlygomis buvo atžymimos svetimos monetos. Vieni sako, kad Vytautas atidavęs savo asmeninius turtus mūsų iždui, kuris po Vorkslos mūšio buvo atsidūręs itin sunkioje padėtyje. Tuomet nebuvę laiko perkaldinti gautas monetas lietuviškais pinigais ir todėl, išmušus jose Gedimino stulpus, monetos buvusios tuojau leidžiamos apyvarton. Kiti, gal teisingiau, yra linkę manyti, kad svetimos monetos buvusios kontrasignuojamos mūsų muitinėse. Keliaujantieji pirkliai mokėdavo muitus savo krašto monetomis. Muitinės, gavusios tokias monetas, suteikdavo joms krašto pinigų galios, atžymėdavo Gedimino stulpais. Be Gedimino stulpų pasitaiko monetose ir kitoniškų ženklų, tad spėjama, kad kiekviena muitinė turėjusi savo skirtingus antspaudus. Kontrasignuojamos buvo, paprastai, totorių monetos, nes jų įrašai buvo sunkiausiai žmonių išskaitomi.

Vytauto laikų mūsų monetos gausiai paplito ne tik plačiose Lietuvos žemėse, bet ir svetimuose kraštuose, kaip rodo tų kraštų iškasenos. Atrodo, kad plačiausiai po pasaulį bus pasklidę raidės V pinigėliai. Jei mūsų geri, nebloginami, pastovios vertės pinigai buvo svetimų kraštų pageidaujami, tai ir svetimos monetos stambiomis sumomis ėjo mūsų valstybėje. Tas monetas traukė į kraštą ne tik laimingi Vytauto karai, bet ir rūpestinga Vytauto miestų ir sodžių globa, kuri suteikė mūsų kraštui tokios ekonominės ir politinės galios, kurios Lietuva nėra mačiusi nei prieš Vytautą, nei po Vytauto. Ne be reikalo sako Lvovo universiteto profesorius W. Kamieniecki, kad jis esąs įsitikinęs, jog jei kam pasisektų iš tų užsilikusių Vytauto finansų politikos skeveldrų visą jo sukurtą prievolių bei mokesčių organizaciją atstatyti, tai Vytautas pasirodytų dar didesnis, negu yra pagarsėjęs savo garsiais kariniais žygiais.

Tamerlano vado Edigos atvykimo, tuomet jau totoriai stato Vytautui, kaip vieną taikos sąlygų, dėti totorių ženklus Lietuvos monetose. Vytautas atmeta tą reikalavimą drauge su kitomis totorių taikos sąlygomis ir stoja į beviltišką Vorkslos mūšį, kurio laimėjimas laiduotų geniališką užsimojimą ekonomiškai ir politiškai sujungti Baltijos ir Juodąją jūrą ir tuo praskinti lietuvių tautai kelią per Vidurženių jūrą į turtingas pietų šalis. Vorkslos derybos aiškiai parodo, kad totoriai nėra antspaudavę savo monetų Gedimino stulpais.

IV Skyrius

VAKARŲ EUROPOS PINIGINIŲ SISTEMŲ ISTORIJA NUO AMERIKOS ATRADIMO IKI MŪSŲ LAIKŲ

1. MEDŽIAGŲ PINIGAMS GAMYBA IR TŲ MEDŽIAGŲ TARPUSAVIO VERTĖS SANTYKIAI

Brangieji metalai, būtent, auksas ir sidabras, turi didelės reikšmės ne tik pinigų politikai, bet ir pinigų teorijai. Auksas ir sidabras jau tūkstančiai metų yra labai artimai susieti su pinigais, ar kaip pinigams kalti medžiagą, ar tai sudarydami banko notų padengimą arba apdraudimą, ar tai eidami tarptautiniuose santykiuose stambesnių mokėjimų priemonės pareigas.

Aukso ir sidabro gamyba visais laikais veikė piniginių sistemų raidą. Pirmiausia, tų metalų gamybos dydžio pareina jų kiekis, suvartojamas pinigų reikalams. Didesnis ar mažesnis pinigų gausumas pasaulyje lemia pinigų ūkio intensyvumą bei ekstensyvumą, atseit, pinigais vykdomų mainų skaičių paskiruose kraštuose ir kapitalistinio, pinigais pagrįsto, ūkio išsiplėtimą pasaulyje. Toliau, brangiųjų metalų produkcijos dydis veikia tų metalų kainą, nuo kurios pareina, tais metalais pagrįstų, pinigų vertė. Pagaliau, tiek aukso, tiek sidabro kasmet pagaminama ne vienodas kiekis, tad vieno ar kito metalo gamybos padidėjimas keičia aukso ir sidabro tarpusavio vertės santykius ir tuo veikia valiutinę kultūringų pasaulio kraštų politiką. Žymiai padidėjusi XIX a. sidabro produkcija tiek numušė sidabro kainą, kad žymi pasaulio dalis turėjo iš pagrindų keisti savo valiutinę politiką. Atpigusi sidabro kaina ne tik pasunkino stambesnių mokėjimų atlikimą, ne tik griovė taip svarbų ekonominio gyvenimo veiksnį, pinigų vertės pastovumą, bet taip pat suardė piniginę sistemą tų kraštų, kurie buvo savo pinigus pagrindę dviem metalais, atseit, auksu ir sidabru, arba, kitais žodžiais, kurie turėjo bimetalinę arba paralelinę valiutą. Nuolat pinigantis sidabras neleido nustatyti auksinių ir sidabrinių monetų pastovų vertės santykį. Tie artimi brangiųjų metalų gamybos, piniginių sistemų sutvarkymo ir ūkio gyvenimo saitai ir verčia tiek pinigų teoretikus, tiek pinigų politikus susirūpinti tų metalų gamybos klausimais.

Atrodo, jog pagrįstai spėjama, kad žmonės anksčiau pradėjo vartoti auksą negu kitus brangiuosius metalus. Auksas dažniausia randamas grynas be kitų metalų priemaišų ir todėl savo natūraliu žibėjimu lengvai galėjo patraukti ir pirmykščio žmogaus dėmesį. Be to, auksas jau nuo seniai buvo žmonėms

lengvai prieinamas, nes jo smulkūs grūdeliai ar ploni lapeliai randami paupių smėliuose ir atkalnių šlaituose. Pagaliau, palyginti, paprastomis technikinėmis priemonėmis auksas nesunkiai tirpdomas ir paverčiamas įvairiais dirbiniais. Daug sunkesnė buvo sidabro gamyba. Sidabras retai tepasitaiko grynas, be priemaišų, jis kasamas žemės gelmėse ir nelengvai išvalomas. Mūsų laikais apie 75—80% visos sidabro gamybos gaunama kaip šalutiniai gaminiai, drauge su kitais metalais, kaip švinas, cinkas, varis.

Apie senovės ir viduramžių brangiųjų metalų gamybos dydį maža teturime tikrų žinių. Čia reikia tenkintis daugiau ar mažiau pamatuotais spėliojimais. Jau kur kas tikslesnių žinių duoda naujieji laikai. XIX ir XX a. duomenys yra jau beveik visai tikri.

Paprastai, brangiųjų metalų gamybą skirstome pagal įvairius tos gamybos kitėjimus tam tikrais periodais. Tų periodų ilgumas įvairių autorių skirtingai nustatomas. Grynai didaktiniais sumetimais gal patogiau bus pasirinkti kiek galima ilgesnius periodus.

Pirmasis periodas: nuo Romos Imperijos žlugimo iki VIII a.

Romos Imperijos laikais romėnų rankose buvo dideli brangiųjų metalų turtai, kurių žymi dalis buvo gauta iš laimingų karo žygių. Romėnams karai visais laikais buvo pelningas verslas. Be karų, tiekė romėnams brangiuosius metalus ir kasyklos, kurios buvo eksploatuojamos vergų ir teismo nuteistųjų rankomis. Spėjama, kad mūsų eros pradžioje romėnai turėję aukso ir sidabro apie 24 milijardus litų.

Jau nuo Konstantino Didžiojo laikų brangiųjų metalų gamyba ima mažėt, kol, pagaliau, germanams užplūdus Imperijos žemes, visai sustojo. Seniau surinkti turtai ne tik pamažu žūva žemėje ir vandenyje, bet, kas svarbiausia, ima plaukti į Rytus, atseit, į Bizantiją, arabų valstybes ir Indiją. Tie kraštai tiekė Vakarų Europai savo gaminius, tuo tarpu sugriauta ir nuteriota Europa pati nieko nebepajėgė išvežti į svetimas šalis. Tasai brangiųjų metalų gamybos sustojimas ir jų bėgimas į Rytų šalis ir padaro, kad apie aštuntąjį mūsų eros amžių Europa pasijunta labai neturtinga brangiaisiais metalais.

Antrasis periodas: Nuo VIII a. iki XIII a. pabaigai.

Brangieji metalai ima Europoje vėl didėti. Jų gamyba iš pradžių auga labai iš lėto, kol XII ir XIII a. pasiekia žymesnių rezultatų. Pirmieji arabai, užgriebę VIII a. pradžioje dalį Ispanijos, ėmėsi eksploatuoti senąsias Pirinėjų pusiasalio kasyklas. Gausi tų kasyklų produkcija padėjo Ispanijos arabams sukoncentruoti savo rankose didelius turtus. Beveik tais pačiais lai-

kais pradedama eksploatuoti Čekijos, Vengrijos ir Vokiečių kasyklos. XII a. ima gaminti sidabrą italai, XIII a. daro tą patį prancūzai.

Žymi Europoje pagaminamų brangiųjų metalų dalis ir šiame periode vis tebeplaukė į Rytų šalis, nes Europos prekybos balansas su Rytų šalimis buvo pastoviai pasyvus. „Kultūra ėjo iš Rytų į Vakarus", teisingai pastebi Sombart[53], o auksas ir sidabras plaukė iš Vakarų į Rytus. XII ir XIII a. Europos pasyvų prekybos balansą padėjo bent kiek pagerinti laimingi kryžiuočių žygiai į Rytus. Kryžiuočiai dėjo užkariautoms tautoms sunkias kontribucijas, plėšė turtinguosius gyventojus, vogė paslėptus turtus ir visą tą lobį gabeno į Europą.

Pastebėta, kad viduramžiais europiečiai, apskritai, stengėsi traukti iš Rytų auksą patys mokėdami Rytams dažniausia sidabru. Tokia politika sutraukia į Europą, palyginti, nemažus aukso kiekius, kurie ne tik numuša, palyginti su sidabru, aukso kainą, bet ir įgalina kalti aukso monetas.

Trečiasis periodas: Nuo XIII a. pabaigos iki XV a. vidurio.

Sidabro gamyba mažėja, nes pradėtos XII ir XIII a. eksploatuoti sidabro kasyklos, palyginti, greitai išseko. Giliau raustis į žemę nemokėta, nes nežinota, kaip apsisaugoti nuo užplūstančio kasyklas vandens. Tuo pačiu metu sustiprėjusi prekyba su Rytų kraštais traukė sidabrą į Rytus. Dabar, sumažėjęs Europoje sidabro kiekis kelia, palyginti, su auksu, jo vertę; auksas ima pigti. Tačiau ir pati Europos aukso atsarga nebedidėja, nes europiečiai, galutinai pralaimėję kryžiaus karus, nebegali, bent stambesniomis sumomis, gabenti auksą iš Rytų kraštų. Viduramžių pabaigoje Europos brangiųjų metalų atsarga pradeda vėl mažėti.

Ketvirtasis periodas: Nuo XV a. vidurio iki 1545 m.

Trys priežastys staiga paverčia Europą turtingiausia pasaulio dalimi: 1. vokiečiai ir austrai ne tik randa savo žemėse naujas brangiųjų metalų kasyklas, bet pradeda vėl eksploatuoti ir senąsias, jau užleistas kasyklas; 2. portugalai nepaprasta energija ima eksploatuoti Azijos ir Afrikos brangiųjų metalų klodus; 3. ispanai plėšia Meksikos ir Peru turtus.

Vokiečiai ir austrai, kurie tarp 1493 m. ir 1520 m. kasmet pagamindavo apie 35.000 kg sidabro, jau nuo 1520—1544 m. gamina kasmet po 48.000 kg. Portugalai pašalina Afrikos ir Rytų

---

[53] Werner Sombart gimė 1863 m., Berlyno profesorius 1906—1931. Pagarsėjo savo, daugiausia istorinio pobūdžio veikalais apie socializmą ir kapitalizmą; atstovas t. v. „suprantančios" (verstehende) ekonomikos.

Indijos kasyklų savininkus ir ima patys eksploatuoti tas kasyklas. Tie patys portugalai ne tik deda savo kolonijoms sunkias kontribucijas, ne tik plėšia tų kolonijų gyventojus, bet verčia ir pačius gyventojus dirbti kasyklose. Kasyklų eksploatacija varoma tokiu smarkumu, kad portugalai nuveikia į 10 metų tiek, kiek arabai padarydavo į 100 metų. Kiek iš tikrųjų portugalai išvežė brangiųjų metalų iš Azijos ir Afrikos, visai tikrų duomenų neturime. Jei ir buvo vesta kokia kasyklų ir kontribucijų sąskaityba, tai jau plėšimų tikrai neregistruota. Žymi pagaminamo sidabro dalis tuojau eina į svetimus kraštus. Atrastas kelias į Rytų Indiją padidina prekybą su Rytais ir todėl palengvina plaukti sidabrui į Rytų kraštus. Iš Lisabonos nuolat eina sidabro prikrauti laivai, kuriais patys karaliai siunčia pinigus labai pelningos, karaliaus sumonopolintos, pipirų prekybos reikalams. Kiekvienas toks laivas išveždavo nuo 40.000—50.000 talerių sidabro (320.000—400.000 litų).

Reikia manyti, kad daugiau negu portugalai Azijoje ir Afrikoje, prisiplėšė brangiųjų metalų, ypatingai aukso, ispanai Pietų Amerikoje. Tačiau ir ispanų grobio didumą sunku nustatyti skaičiais. Spėjama, kad vien per šį periodą ispanai bus išgabenę iš Meksikos ir Peru aukso ir sidabro apie 240 mil. litų[54].

Penktasis periodas: 1545—1620 m.

Vokiečių žemių kasyklos ima sekti, mažėja ir Afrikos aukso šaltiniai, bet tuo pačiu laiku randamos naujos brangiųjų metalų, ypatingai sidabro, kasyklos Amerikoje. Metinė aukso gamyba, tiesa, ne ką tepadidėja, bet užtat labai pašoka sidabro produkcija. Kai praėjusį periodą metinė sidabro gamyba siekė 92.000 kg, tai šio periodo pabaigoje ji jau prašoka 400.000 kg. Dabar žmonės ne tik daugiau ištraukia sidabro iš žemės gelmių, bet ir išmoksta lengviau atskirti sidabrą nuo įvairių priemaišų, atseit, nuo tų metalų, su kuriais jis randamas susimaišęs žemėje.

Šeštasis periodas: 1620—1700 m.

Šį periodą, visai priešingai negu praeitą, sidabro gamyba mažėja, bet už tat didėja aukso gamyba, kuri pradeda prašokti 10.000 kg metams.

Septintasis periodas: 1700—1800 m.

Staiga padidėjusi ir nuolatos auganti abiejų brangiųjų metalų gamyba — tai šio periodo požymis. Brazilijos kasyklos duoda didelius aukso lobius, Meksika gamina stambius sidabro kiekius. XVIII a. viduryje aukso gamyba buvo pasiekusi net 25.000 kg metams.

---

[54] Vien tik Peru valdovas Atahualpa 1533 m. davė savo gyvybės išpirkimui žinomam konkvistadoriui Pizzarui 38 mil. litų vertės brangiųjų metalų. Pinigai buvo paimti, bet Atahualpa vis vien buvo nužudytas.

Aštuntasis periodas: 1800—1848 m.

Brangiųjų metalų gamyba mažėja. Brazilijos aukso kasyklos išsisemia. Kilusios Centrinėje bei Pietinėje Amerikoje nepriklausomybės kovos sutrukdo Meksikos sidabro kasyklų eksploataciją. Sumažėjusią Amerikos aukso gamybą, bent dalinai, pradeda atstoti smarkiau veikiančios Rusijos kasyklos.

Devintasis periodas: 1848—1871 m.

Randami labai gausūs aukso klodai Kalifornijoje, Australioje ir U. S. A. Dabar į 20 metų pagaminama daugiau aukso, negu per praeitus 250 m. Metinė sidabro gamyba irgi negirdėtai pašoka, pasiekdama $1^1/_2$ mil. kg.

Dešimtasis periodas: 1871—1890 m.

Staiga padidėjusi aukso produkcija, staiga ir nusmunka. Kalifornijos, Australijos ir Rusijos kasyklos pradeda sekti. Jų senesnės produkcijos nepajėgia atstoti kitos kasyklos. Politikai ir ekonomistai susirūpinę klausia, ar greitu laiku nepritruks aukso pinigų reikalams. Tuo pačiu laiku ima kaip tik didėti sidabro gamyba. Sidabro pinigų šalininkai reikalauja įgyvendinti, jei jau ne grynai sidabrinę, tai bent bimetalinę valiutą, atseit, tokią pinigų sistemą, kurioje aukso ir sidabro pinigai eitų lygiomis teisėmis.

Vienuoliktasis periodas: 1890—1937 m.

Aukso gamyba ne tik pradeda atgyti, bet ir nuolatos didėti. Tiesa, po Didžiojo karo buvo žymiai kritusi Šiaurinės Amerikos aukso gamyba, bet užtat negirdėtai pašoko Pietų Afrikos produkcija, kuri nuo 1914 m. iki pat 1934 m. vidutiniškai duodavo 50% visos pasaulinės aukso gamybos. 1934 m. ne tik Pietų Afrikos gamyba sumažėjo, bet ir žymiai pašoko pasaulinė produkcija, tad ir gamybos procentas žymiai pasikeitė Afrikos nenaudai. Nuo 1936 m. Pietų Afrikos kasyklų gamyba vėl ima didėti, duodama 1936 m. virš 37% viso pasaulio pagaminto aukso. Bendras pasaulio pagaminto aukso metinis kiekis nuo 1906—1918 m. svyravo tarp 600.000 ir 700.000 kg. Nuo 1918 m. aukso gamyba pradeda smukti, nukrisdama 1922 m. iki 480.610 kg. Nuo 1922 m. aukso gamyba ima kaskart smarkiau kilti, pasiekdama 1934 m. 851.377 kg, 1935 m. — 933.143 kg, ir 1936 m. — 1.097.429 kg. Pažymėtinas labai greitas SSSR aukso gamybos augimas: kai 1929 m. buvo pagaminta tik 33.760 kg, 1936 m. gauta 227.000 kg.

XIX ir XX a. žymiai padidėjo aukso gamyba ne vien dėl to, kad geografijos ir geologijos mokslai leido geriau pažinti žemės paviršių bei jos gelmes, bet ir dėl to, kad sugebėta žymiai patobulinti metalurgijos chemiją ir kasyklų eksploatacijos techniką.

Kiek, apskritai, yra dabartiniu metu pasaulyje aukso, nieko griežtai tikro negalima pasakyti, nes nežinome, kiek nuo labai

senų laikų jau yra sutezaurizuota aukso Indijoje, Kinijoje ir kituose Rytų kraštuose. Kai kurie teoretikai apskaičiuoja, kad dabar turi būti pasaulyje apie 260 milijardų litų vertės aukso. Tiksliau galime nustatyti aukso kiekį, kuris naudojamas monetiniams tikslams. 1937 m. duomenimis tokio aukso būta 148. 320.000 milijonų litų sumai.

Kur kas didesniu smarkumu, negu aukso produkcija, didėjo sidabro gamyba, kuri XX a. pradžioje pasiekė net 6 mil. kg metams. Karo metu ir pokariniais laikais ta gamyba bent kiek puola, bet jau nuo 1922 m. pradeda didėti, pasiekdama 1929 m. rekordinio skaičiaus 8.117.081 kg. Nuo 1930 m. sidabro gamyba buvo bent kiek sumažėjusi, tačiau nuo 1934 m. vėl smarkiai pašoko, 1936 m. pasiekdama 7.801.316 kg. 1937 m. sidabro gamyba, atrodo, bus davusi gerokai daugiau kaip 8 mil. kg.

Nepastovūs aukso ir sidabro gamybos svyravimai turi, be kitų padarinių, didelės reikšmės aukso ir sidabro tarpusavio vertės santykiui, kuris veikia pasaulio pinigų sistemas, nors, iš kitos pusės, ir pasaulio pinigų sistemos turi įtakos aukso ir sidabro vertės santykiui[55]. Aukso ir sidabro vertės santykis ne tik dėl, palyginti, proporcingai vienodos tų metalų gamybos, bet ir dėl įvairių kitų ekonominių bei politinių veiksnių, buvo maždaug iki pat 1870 m. pastovus ir perdaug nenutolo nuo tariamai Asyrijos ir Babilonijos kunigų nustatyto vertės santykio 1 aukso svaras lygus $13^1/_2$ sidabro svarams. Senovinės Graikijos žemėse tas santykis svyravo tarp 1 : $11^1/_2$ iki $13^1/_3$. Tik tuo metu, kai graikai buvo užkariavę turtingas auksu Persijos žemes, auksas laikinai buvo atpigęs ir jo vertės santykis su sidabru krito iki 1 : 10. Romos Respublika buvo nustačiusi santykį 1 : 11,91. Kai buvo pradėtos eksploatuoti turtingos Akvilėjos aukso kasyklos, auksas tuojau visu trečdaliu atpigo ir jau Cezario laikais aukso ir sidabro vertės santykis buvo 1 : 8,9; tačiau jau pirmaisiais Imperijos laikais auksas vėl pabrangsta ir jo vertės santykis su sidabru pasidaro 1 : 11,3 iki 12,2. Vėlesniais Imperijos laikais, kai ėmė vis labiau įsigalėti politinė ir ekonominė suirutė, auksas vis daugiau prapuolė iš apyvartos ir todėl pabrango, pasiekdamas vertės santykio su sidabru 1 : 14,4, protarpiais net 1 : 18.

Viduramžiais tų dviejų brangiųjų metalų vertės santykis įvairiais laikais, įvairiuose kraštuose svyravo maždaug tarp 1 : 9 ir 1 : 12. Kai kuriais atvejais tas svyravimas buvo ir didesnis, būtent, tarp 1 : 8 ir 1 : 13,6. Nuo XVI a. pradžios pastebimas, tiesa, labai lėtas, bet užtat pastovus, palyginti su sidabru, aukso

---

[55] U.S.A. prezidento Roosevelt sidabro supirkinėjimas notų padengimo reikalams, be abejo, pakėlė sidabro kainą.

vertės kilimas, arba teisingiau, sidabro vertės kritimas. Šiuo atveju kaltinti tenka Ameriką, kuri davė kur kas daugiau sidabro negu aukso ir tuo būdu žymiai padidino sidabro pasiūlas Europos rinkose[56].

Nuo XVII a. vidurio vis smarkesniu tempu kyla aukso vertė. XVIII a. pradžioje aukso ir sidabro vertės santykis pasiekia 1 : 15,21. Tiesa, to amžiaus viduryje aukso vertė bent kiek nusmunka, tačiau greitu laiku atgauna savo senas pozicijas, kuriose laikosi be žymesnių atmainų ištisus XIX-jo amžiaus septynis dešimtmečius, atseit, tą visą laiką aukso ir sidabro vertės santykis sukosi apie 1 : 15,50[57].

Apie 1870 m. aukso gamyba staiga sumažėja, kai sidabro produkcija negirdėtai smarkiai pradeda augti. Tas turėjo sukurti tikrą brangiųjų metalų kainų revoliuciją: auksas brango, sidabras pigo[58]. Kaip tik tuo pačiu laiku vokiečiai ir skandina-

[56] Visas įvykusias po Amerikos atradimo atmainas geriausiai parodo ši lentelė:

Metai	Metinės gamybos vidurkis kg.		Metinės brangiųjų metalų gamybos vidurkis %%		Aukso ir sidabro vertės santykis
	Auksas	Sidabras	Auksas	Sidabras	
1493—1520	5800	47000	11,0	89,0	10,50—11,10
1521—1544	7160	90200	7,4	92,6	11,25
1545—1560	8510	311600	2,7	97,3	11,30
1561—1580	6840	299500	2,2	97,8	11,50
1581—1600	7380	418900	1,7	98,3	11,80

[57] Svarbiausius kitėjimus rodo ši lentelė:

Metai	Metinės gamybos vidurkis kg.		Metinės brangiųjų metalų gamybos vidurkis %%		Aukso ir sidabro vertės santykis
	Auksas	Sidabras	Auksas	Sidabras	
1701—1720	12820	355600	3,5	96,15	15,21
1741—1760	24610	533145	4,4	95,6	14,75
1761—1780	20705	652740	3,1	96,9	14,72
1781—1800	17790	879060	2,0	98,0	15,09
[58]					
1866—1870	195026	1339085	12,7	87,3	15,55
1871—1875	173904	1969425	8,1	91,9	15,97
1876—1880	172414	2450252	6,6	93,4	17,81
1881—1885	154959	2808400	5,3	94,7	18,63
1896—1900	387143	5153642	7,0	93,0	33,48

vai įgyvendina aukso valiutą ir tuo pakelia aukso paklausus, kai demonetizavę, atseit, pašalinę iš tikrųjų, pilnaverčių monetų srities, sidabrą, metą jį į rinką, padidindami ir be to jau nemažus sidabro pasiūlus. Tokia monetinė politika, be pakitėjusių gamybos rezultatų, nemaža paveikė sidabro nenaudai aukso ir sidabro vertės santykius. Nuo 1870 m. iki pat, galima sakyti, 1916 m. aukso vertė, su, palyginti, nedidžiausiais svyravimais, vis kyla pasiekdama 1915 m. santykio su sidabru 1 : 39,83 ir tik staiga 1916 m. nukrinta iki santykio 1 : 29,99, o jau 1920. m. pasiekia 1 : 15,32[59]. Tasai staigus sidabro vertės pakilimas aiškinamas smarkiai padidėjusiais sidabro paklausais. Didelių sidabro kiekių karo metu buvo reikalingi anglai ir prancūzai ne tik atgabentai į Europą kolonijų kariuomenei apmokėti, bet ir įvairiems karo reikalams Azijoje ir Afrikoje, kur žmonės beveik išimtinai vartojo sidabro monetas.

Kai karas buvo baigtas ir sustojo karo reikalams mokėjimai sidabru, tuojau krito sidabro paklausai ir smuko jo kaina. Aukso vertė jau nuo 1921 m. ima smarkiai kilti ir 1933 m. pasiekia santykyje su sidabru iki tol negirdėto lygio 1 : 76,13[60]. Tasai nepaprastas sidabro atpigimas tenka aiškinti ne vien smarkiu sidabro gamybos iki pat 1930 m. didėjimu, bet ir įvairiomis psichologinėmis, ekonominėmis bei politinėmis priežastimis, kurios veikė sidabro paklausus. Sidabras žmonių akyse išėjo, kaip sakoma, „iš mados", jis nebevartojamas įvairių pažibų bei indų gamybai. Patsai tautinis bei tarptautinis ekonominis gyvenimas taip išsiplėtojo, tokiu smarkiu tempu ėjo, kad dažnai teko vykdyti stambūs mokėjimai, kurie buvo susieti su brangiųjų metalų

59

Metai	Metinės gamybos vidurkis kg.		Metinė brangiųjų metalų gamyba %%		Aukso ir sidabro vertės santykis
	Auksas	Sidabras	Auksas	Sidabras	
1916	589840	5743153	10,8	89,2	29,99
1917			9,8	90,2	23,06
1918			8,3	91,7	19,80
1919			8,9	91,1	16,50
1920			8,5	91,5	15,32
60					
1921	496877	5327580	8,4	91,6	25,63
1930	650179	7735703	7,8	92,2	53,25
1933	790033	5261439	13,1	86,9	76,13

iš vieno krašto į kitą kraštą perkėlimais. Tokie perkėlimai kur kas patogiau ir pigiau vykdomi brangiu auksu negu atpigusiu sidabru. Brangiųjų metalų judėjimą po Didžiojo karo dažnai sukeldavo ne tiek objektyvūs ekonominiai, kiek subjektyvūs psichologiniai veiksniai, pagrįsti pasaulio ekonominės stabilizacijos ir politinės pacifikacijos trūkumu. Ekonominis pasaulis vis smarkiau kratėsi pingančio sidabro, kurio vertė pastoviai tirpo ir ieškojo vis brangstančio aukso, kurio pirkimo galia nuolatos augo.

Nuo 1933 m. anglo saksų kraštuose, ypatingai U. S. A. pradedama smarki akcija už sidabro revaliorizavimą bei remonetizavimą[61].

Sidabro pinigų šalininkai mato svarbiausią dabar gyvenamos ūkio krizės priežastį monetariniuose veiksniuose. Jiems atrodė, kad žemės ūkio gaminiai ir visa žaliava dėl to taip atpigo, kad pasaulyje yra per maža pinigų, nes vienas auksas negali aprūpinti visų piniginių pasaulinio ūkio reikalų. Pigesnė sidabro valiuta, atseit, pigesnis realus pagrindas, kurio remiasi pinigų vertė, nebūtų davusi, sako sidabro pinigų šalininkai, taip nupulti žaliavos kainoms. Didžiųjų Europos valstybių, ypatingai Anglijos, eksportas 1929—1936 m. krizės laikais taip smarkiai kritęs daugiausia dėl didelio sidabro atpigimo, nes atpigusios sidabro valiutos kraštas Kinai ir turinti sidabro pinigų apyvartą Indija nebepajėgė įpirkti aukštos aukso valiutos kraštų brangių prekių.

Tuo tarpu patys kinai ne tik nesirūpino kelti sidabro vertės, bet dar stengėsi laikyti tą vertę esamoje aukštumoje, kad tik nenumuštų vidaus rinkoje žaliavos kainų. Kai U. S. A. pradėjo supirkinėti sidabrą brangesne, negu pasaulinės rinkos, kaina, kinai 1934 m. spalių 15 d. įveda išvežamuosius 10% vertės muitus sidabro gabalams, ir $7^3/_4$% monetoms ir monetiniam sidabrui. Pagaliau, 1935 m. lapkričio 3 d. kinai atsisako sidabro valiutos ir tuo, žinoma, dar labiau padidina sidabro pasiūlus pasaulio rinkoje. Kinų pavyzdžiu 1935 m. lapkričio 6 d. pasekė ir Hong-Kongas.

Sidabro pinigų šalininkai gerai supranta, kad savo jėgomis jie negali pakelti sidabro kainos, nes dirbtinai, atseit, gamintojų susitarimu, sunku suvaržyti sidabro gamybą dėl to, kad 75—80% viso pagaminamo sidabro gaunama drauge su cinu, švinu ir variu, kaip šalutinis gaminys. Tokia padėtis ir verčia sidabro revaliorizavimui ieškoti valstybinės pagalbos. Tokią pagalbą sidabro šalininkai ir rado U. S. A. demokratų partijoje, kuri jau nuo senai kovoja už monetines sidabro teises. Kai 1933 m. de-

[61] Revaliorizavimas — senosios vertės atstatymas; remonetizavimas — grąžinimas sidabrui senųjų, lygių su auksu, teisių pinigų apyvartoje.

mokratų partija su Roosevelt'u priešakyje paima į savo rankas U. S. A. gyvenimo vairą, prasideda sidabro revaliorizavimas. Demokratų akciją energingai bei sumaniai parėmė: 1. spekuliantai, kurie matė nepastovios vertės sidabro piniguose gerą pasipelnymo šaltinį; 2. sidabro kasyklų savininkai, kurie laukė naujų sidabrui rinkų; 3. visi, kurie norėjo pigios valiutos, kad ne tik pakeltų žaliavos kainas, bet ir išbrįstų iš sunkių skolų.

1934 m. gegužės 22 d. Roosevelt'as paskelbia, kad iždas supirkinės sidabrą, mokėdamas 50 centų už vieną unciją. Tasai prezidento įsakymas 1935 m. birželio 19 d. virsta kongreso priimtu įstatymu. Dabar iždas turėjo supirkinėti sidabrą, kol jo kaina pakils iki 129 centų už unciją (rinkos kaina buvo 46 c.), ar kol sidabras sudarys 25% metalinio U. S. A. notų padengimo sumą. 1934 m. rugpiūčio 9 d. Roosevelt'as įsako nacionalizuoti sidabrą: į tris mėnesius visi turi atiduoti iždui turimas sidabro atsargas, gaudami 50 c. už sidabro unciją (kaina buvo 46 c.) U. S. A. sidabro gamintojams buuvo mokamos dar aukštesnės kainos[62]. Tokia politika turėjo pakelti sidabro kainą rinkoje, kas, žinoma, davė neblogų pelnų spekuliantams, kuriems padėti kuo mažiausia teturėjo noro Roosevelt'as. Be Roosevelt'o politikos sidabro kainas paveikė jau nuo 1930 m. prasidėjęs sidabro gamybos mažėjimas[63].

Tačiau, sidabro pabranginimas toli gražu nebuvo tokio dydžio, kad būtų galėjęs patenkinti „sidabrininkus" arba būtų davęs iždui galimybės atsiekti pasistatytus tikslus, atseit, sudaryti sidabru 25% metalinio notų padengimo, arba pakelti sidabro kainą iki 129 c už vieną unciją. Tiesa, U. S. A. sidabro atsarga smarkiai didėjo, bet tuo pačiu laiku, susidariusios ekonominės bei politinės pasaulio sąlygos, negirdėtai didino ir U. S. A. aukso fondą ir todėl sidabras negalėjo sudaryti 25% U. S. A. bendrojo brangiųjų metalų fondo. Tuo pačiu metu sidabro supirkinėjimas, rydamas milžiniškas iždo sumas, nepakėlė pasauliniėje brangiųjų metalų rinkoje sidabro kainų tiek, kiek buvo tikėtasi. U. S. A. jau nuo 1935 m. rugpiūčio mėn. ima mažinti sidabro supirkimus tarptautinėje rinkoje ir, pagaliau, tų pačių metų gruodžio mėn. tuos pirkimus visai sustabdo. Laisvos rinkos sidabro kaina ima dar smarkiau smukti, negu prieš Roosevelt'o eksperimentus. Kaip tik tuo pačiu laiku ima vėl didėti ir sidabro gamyba. Aukso ir sidabro vertės santykis 1936 m. jau pasiekia 1 : 77,51. 1937 m. su laikinais svyravimais slenka

---

[62] Nuo 1933 m. gruodžio 21 d. U.S.A. sidabro gamintojai gauna 64,64 c. už unciją, nuo 1935 m. balandžio 71,11 c., vėliau 77,57 c.

[63] Žiūr. pastabą 60, psl. 76.

žemyn, pasiekdamas 1938 m. sausio mėnesyje santykio su auksu Londono rinkoje 1 : 83[64].

Savo krašto sidabro gamintojams U. S. A. iždas ir toliau moka tas pačias aukštas sidabro kainas. Tikslu veikti tarptautines sidabro rinkas, U. S. A. mėgina daryti sutartis su tais kraštais, kurie yra svarbiausieji pasaulio sidabro rinkų statytojai[65]. Deja, ir tos visos sutartys nedavė laukiamų rezultatų. Roosevelt'o sidabro gelbėjimo akciją tenka laikyti nepasisekusia.

2. VAKARŲ EUROPOS PINIGAI NUO AMERIKOS ATRADIMO IKI XIX A. VIDURIO

Antrame viduramžių periode, t. y. nuo 1250 iki 1500 m., Europoje pakaitomis įsigalėdavo tai aukso, tai sidabro pinigai. To reiškinio priežasčių tenka ieškoti šiuose veiksniuose: 1. sidabro ir aukso gamybos didumas; 2. sidabro ar aukso pinigų bloginimas, arba kitais žodžiais sakant, kai blogindavo ar padirbinėdavo sidabro monetas, kildavo aukso pinigų paklausai, priešingai būdavo, kai blogindavo ir padirbinėdavo aukso monetas; 3. dinamiškas ekonominio gyvenimo jėgų augimas, tai reiškia, kad juo labiau plėtojasi ūkio gyvenimas, juo smarkiau plaka jo pulsas, juo daugiau jaučiamas stambesnių pinigų reikalas. Viduramžiai nežinojo banko notų, todėl stambiu pinigu galėjo būti tik aukso moneta, kitaip sakant, kai krašto ekonominė gerovė kilo, turėjo didėti ir aukso pinigų apyvarta.

Kuri suma pinigų buvo Europoje naujųjų laikų išvakarėse, sunku šiandien griežtai pasakyti[66]. Taip pat negalima nustatyti ir kuri esamų apyvartoje pinigų dalis buvo aukso monetos, nors ir turime pagrindo manyti, jog žmonėse radosi daugiau auksinių negu sidabrinių pinigų. Tokią nuomonę mėginama pamatuoti

64

Metai	Metinė gamyba kg.		Metinė brangiųjų metalų gamyba %%		Aukso ir sidabro vertės santykis
	Auksas	Sidabras	Auksas	Sidabras	
1934	851377	5922439	12,6	87,4	71,77
1935	933143	6716757	12,2	87,8	54,33
1936	1097429	7801316	12,3	87,7	77,51

[65] Tokios sutartys buvo sudarytos su Meksika (1936 m. sausio 7 d.), su Kanada (1936 m. kovo 4 d.), su Kinais (1936 m. birželio 18 d.). Turėjo sutartį ir su Anglija, kuri nuo 1938 m. sausio 1 d. nebebuvo pratęsta.

[66] Lyon'o universiteto profesorius Gonnard mano, kad tais laikais Europa turėjusi apie 2 milijardus litų. Žinoma, tuometinė brangiųjų metalų pirkimo galia buvo 4—5 kartus didesnė, negu mūsų laikais.

šiais duomenimis: 1. naujųjų laikų išvakarėse aukso gamyba, palyginti su sidabro produkcija, imant procentais, buvo kur kas didesnė, negu vėlyvesniais laikais, todėl buvo galima santykiniai ir daugiau aukso monetų pagaminti[67]; 2. pinigai ėjo dažniausia tik miestuose, nes sodžius dar gyveno natūralinio ūkio sąlygomis. Miestų gyventojai, ypač amatininkai, pramonininkai ir pirkliai darė jau stambias pinigines operacijas, kuriems buvo reikalingi stambesni auksiniai pinigai.

Naujųjų laikų pradžioje ne tik iš Amerikos plaukia dideli sidabro kiekiai, bet ir, apskritai, santykiniai padidėjo sidabro gamyba, todėl buvo galima gausiau sidabro monetas gaminti. Tuo pačiu metu kaip tik žymiai pakyla ir sidabro monetų paklausai. Vis labiau įsigalinti kapitalistinė dvasia ima skverbtis į sodžių, pradeda smelkti natūralinį sodžiaus ūkį ir sudaro tenai tinkamą dirvą smulkiems sidabriniams pinigams. Dabar sidabro pinigai ima plaukti į sodžių. Sodžius, paimdamas didelius sidabro kiekius, neleidžia sidabro vertei kristi tiek, kiek būtų galima laukti dėl atitinkamai padidėjusios sidabro gamybos[68]. Sodžius, traukdamas į save sidabrą, ne tik sulaikė jo vertės kritimą, bet ir sustabdė prekių kainų kilimą. Jei ne sodžius, tai padidėjusi pinigų apyvarta būtų iškėlusi prekių kainas ir sukūrusi sunkią ekonominę krizę. Tuo tarpu kai pinigų suma padidėjo apie 7 kartus, valgomų dalykų kainos Anglijoje pabrango tik 3 kartus, geležis — $1^1/_2$ karto, darbo atlyginimas — 2 kartu. Reikia spėti, kad ir Europos kontinento kainos nedaug tesiskyrė nuo Anglijos kainų.

Maždaug nuo 1620 m. procentinis aukso ir sidabro gamybos santykis ima keistis: sidabro produkcija mažėja, aukso gamyba ima didėti, tačiau aukso vertė ne tik nekrinta, bet ima dar kilti[69]. Šio reiškinio priežasčių tenka ieškoti naujose ekono-

[67] Žiūr. pastabas 56, 57 ir 58, psl. 75.
[68] Žiūr. pastabą 56, psl. 75.
[69]

Metai	Metinės gamybos vidurkis kg.		Metinės brangiųjų metalų gamybos vidurkis %%		Aukso ir sidabro vertės santykis
	Auksas	Sidabbras	Auksas	Sidabbras	
1581—1600	7380	418900	1,7	98,3	11,80
1601—1620	8520	422900	2,0	98,0	12,25
1621—1640	8300	393600	2,1	97,9	14,00
1641—1660	8770	366300	2,3	97,7	14,50
1661—1680	9260	337000	2,7	97,3	15,00
1690—1700	10765	341900	3,1	96,9	15,00

Žiūr. dar pastabą 57, psl. 75.

minio gyvenimo sąlygose. Greitu tempu stiprėjantis Europos ūkio pulsas, smarkiai besiplėtojantis tarptautinis ūkiškas santykiavimas, vis didėjančios prekybinės apyvartos reikalauja didesnio stambesnių monetų kiekio. Kaip seniau sodžius rijo Amerikos sidabrą, taip dabar Europos miestai ryja pasaulio auksą. Tačiau ne vien ūkio veiksniai kelia aukso vertę, šiuo atveju turi nemažos reikšmės ir psichologiniai žmonių sumetimai. Žmonės gaudo aukso monetas ne tik einamiesiems gyvenimo reikalams, bet ir tezaurizavimui. Nuolatinių karų ir labai dažnų plėšimų laikais lengviau galima laikyti ir paslėpti nedidelius, bet brangius aukso pinigus, negu stambias, dideles, bet menkesnės vertės sidabro monetas.

Tuo pačiu maždaug laiku, atseit, apie septynioliktojo šimtmečio vidurį, pastebimas dar vienas įdomus monetinis reiškinys: nuo 1620 m. sidabro gamyba mažėja, tačiau jo kaina, palyginti su auksu, ne tik nekyla, bet dar krinta[70]. Tam reiškiniui išaiškinti, pirmiausia, tenka pastebėti, kad XVII a. viduryje sodžius jau buvo pakankamai aprūpintas sidabro pinigais ir todėl sodžiaus rinka buvo sidabrui uždaryta, miestai gi, kaip buvo anksčiau nurodyta, jau buvo priaugę stambesniam pinigui, aukso monetai. Be to, žymios Europos dalies sodžius trijų dešimtų metų karo buvo taip nuteriotas, kad ėmė vėl grįžti į natūralinio ūkio padėtį ir todėl apskritai mažiau bėjautė reikalą metalinių pinigų.

Kai sidabras nebeteko savo senos sodžiaus rinkos, jo vertę pradeda veikti tos didelės, dar XVI a. iš Amerikos atvežtos, sidabro partijos. Sidabras pradeda pigti, prekių kainos kilti. Anglija pirmoji suprato pasikeitusią pasaulio monetinę padėtį ir todėl pradėjo vilioti į savo kraštą aukso pinigus. Anglai kaip tik tuo metu mėgina stoti su prancūzais į rungtynes dėl ekonominės pasaulio hegemonijos ir toms rungtynėms laimėti buvo reikalinga tinkama monetinė santvarka. Anglai jau tuomet buvo pakankamai persisunkę prekybine kapitalizmo dvasia, todėl suprato laiko dvasią, kuri buvo ne vien sidabro, bet aukso ir sidabro dvasia.

1695 m. anglų valdžia pagrindžia savo pinigų sistemą dviem metalais: sidabru ir auksu ir abiejų metalų monetoms suteikia lygias teises, kitais žodžiais, anglai 1695 m. įgyvendina b i m e t a l i n ę v a l i u t ą[71]. Tiesa, anglai, kaip ir kitos tautos, jau ir

---

[70] Žiūr. pastabą 69, psl. 80.

[71] Kai kurie autoriai nurodo 1692 m. Apskritai, nelengva susivokti anglų įstatymų datose, nes anglai, dideli tradicijų gerbėjai, ne visuomet griežtai skiria įstatyminius ir paties gyvenimo sukurtus nuostatus.

anksčiau buvo kaldinę aukso monetas[72], tačiau tos monetos, paprastai, buvo skiriamos atsiskaityti su užsieniais, atseit, buvo prekybos pinigai. Anglų aukso moneta buvo vadinama g v i n ė j a (guinea) ir buvo verta nuo 1663—1717 m. 20 šil., nuo 1717—1813 m. 21 šilingo[73]. Savo monetų sistemoje anglai įvertino auksą, palyginti su sidabru, brangiau, negu vertino kiti kraštai, todėl pasaulio aukso monetos ėmė plaukti į Angliją. Tuo pačiu metu anglai padaro kitą labai svarbų pinigų istorijoje žygį, sukurdami 1694 m. liepos 27 d. Anglijos Banką, kuris teisingai laikomas pirmuoju pasaulio notų banku. Anglijos Banko notos jau 1704 m. buvo paskelbtos teisėtomis mokėjimo priemonėmis[74].

Visas anglų monetinės politikos sumanumas pasidaro dar ryškesnis, jei palyginti anglų politiką su kitų Europos kraštų piniginio ūkio žygiais. Kai anglai deda visų pastangų sukurti pastovią valiutą, tai Europos kontinento valdžios pačios sistematingai varo monetų bloginimo darbą. XVII a. tai sistematingo Europos kontinente pinigų bloginimo laikas, tai, taip vadinamas, K i p p e r u n d W i p p e r periodas[75]. Paprastai skiriami du „Kipper und Wipper" periodai: didysis „Kipper und Wipper" periodas, pasireiškęs didesnio monetų kiekio bloginimu 1620—

---

[72] Karalienė Elzbieta (1533—1603) kaldino 1587 m. Sovereno vertės aukso monetas.

[73] Gvinėja nuo vakarinės Afrikos kolonijos vardo. Gvinėja buvo gaminama iš Gvinėjos aukso. Gvinėjos tipo monetos kalta 1662—1816. Dabartiniu metu gvinėjos vardu yra vadinama 21 šilingo pinigų suma ir tasai terminas dažniausia vartojamas mokant daktarams ar advokatams honorarus, taip pat žymint prabangos prekių kainas (pvz., auksinių laikrodžių, kailių ir k.). Brangesnių knygų kainos, žurnalų prenumeratos ir p. taip pat dažnai nurodomos gvinėjomis.

[74] T e i s ė t o s a r b a į s t a t y m i n ė s m o k ė j i m o p r i e m o n ė s v a d i n a s i t o k i o s m o k ė j i m o p r i e m o n ė s, k u r i o m i s s u m o k ė t a s k o l a į s t a t y m ų l a i k o m a g a l u t i n a i l i k v i d u o t a (atsiteista). Ta prasme teisėtos mokėjimo priemonės bus Lietuvos Banko notos ir mūsų monetos, tačiau nebus teisėtos mokėjimo priemonės čekiai, nes čekiu apmokėta skola bus tik tuomet galutinai likviduota, kai patsai čekis bus realizuotas. Nuo teisėtos mokėjimo priemonės reikia skirti p r i v a l o m ą arba v a l i u t i n ę m o k ė j i m o p r i e m o n ę, t. y., kurią priimti neribotu kiekiu niekas neturi teisės atsisakyti. Privaloma mokėjimo priemone pas mus bus tiktai Lietuvos Banko notos.

[75] Žodžių „Kipper und Wipper" kilmė, nors neabejotinai germaniška, nėra visai aiški. Vieni mano, kad kippen reiškia apipiaustyti monetas, wippen — sukčiuoti monetų svoriu, kiti, priešingai, sako; kippen — tai sukčiauti sveriant, wippen — jau pasvėrus numesti, nuversti nuo svarstyklių. Yra ir kitoniškų aiškinimų.

1623 m., ir mažasis „Kipper und Wipper" periodas 1680—1713, kuris nors tęsėsi ir ilgesnį laiką, bet mažesnės tepridarė monetams žalos. Kipperiavimo bei Wipperiavimo metu išimamos iš apyvartos senosios geresnės monetos ir iš jų metalo gaminami blogesni, nors ir didesnės sumos, nauji pinigai. Tie pinigai turi senųjų pinigų vardą, išvaizdą ir teises, tačiau nebeturi senųjų monetų metalo kiekio. Mūsų laikais dažnai mėginama teisinti kipperiavimą bei vipperiavimą, kurie, tiesa, blogino monetas, tačiau kėlė prekių, ypatingai žemės ūkio gaminių kainas. Kipperiavimas bei vipperiavimas XVII a. turėjo tokius pat padarinius, kaip mūsų laikais pinigų devalvacija arba nuvertinimas. Tais laikais, kada krašte ėjo vien tik monetos, kada nebuvo dar įsigalėjusi notų apyvarta, vienintelis pinigų nuvertinimo būdas buvo monetų bloginimas. Tokia pažiūra, be abejonės, dalinai yra teisinga. Jei visos monetos vienu laiku ir vienodu mastu būtų pablogintos, tuomet iš tikrųjų toks monetų bloginimas būtų pinigų nuvertinimas, tačiau taip nebuvo ir todėl monetų bloginimas turėjo visus nepastovios vertės pinigų bei piniginės infliacijos padarinius.

XVIII a. atneša žymų aukso gamybos padidėjimą[76] ir todėl aukso monetos ima dažniau rodytis ir Europos kontinente, ypatingai tokiuose turtinguose kraštuose, kaip Prancūzija ir Olandija. To paties amžiaus pabaigoje aukso produkcija, palyginti su sidabro gamyba, smarkiai nusmunka[77], todėl ir aukso monetos ima retėti. Sidabras užplūdo pinigų kalyklas. Anglai, turėdami bimetalinę sistemą, kurios nuostatai reikalauja, kad kiekvienam atnešusiam į pinigų kalyklą aukso ar sidabro gabalą būtų laisvai pagaminamos aukso ar sidabro monetos, turi griebtis įstatymo priemonių, užkirsti sidabrui laisvą kelią į monetų kalyklas. Žmonės gausiai nešė sidabrą į kalyklas, nes iždas brangiau mokėjo už sidabrą, negu laisvoji metalų rinka. Kai aukso ir sidabro kainos santykis rinkoje buvo 1:15,6, anglų kalykla pagal įstatymų reikalavimą vis dar mokėdavo už sidabrą atitinkamai vertės santykį 1:15,2. Auksas, anglų fisko mažiau vertinamas, negu laisvosios rinkos, pradeda bėgti iš monetų į metalų rinką, nes pavertus aukso monetas metalo lydiniu toks lydinys brangiau kainavo, negu kad rodė nominalinė sutirpdytų monetų vertė.

Aukso monetos apyvartoje nyksta, jų vietą užima pigesni sidabriniai pinigai. Pradeda veikti blogos ir geros monetos dėsnis (vad. Gresham'o dėsnis). Tokia padėtis priverčia anglus sustabdyti laisvą sidabrinių pinigų gamybą, kitais žodžias, anglai atsisako privatinių asmenų atneštą sidabrą paversti monetomis.

---

[76] Žiūr. pastabą 57, psl. 75.
[77] Žiūr. pastabą 57, psl. 75.

Tas įvyksta 1798 m.[78]. Pirmą kartą žmonijos istorijoje buvo uždarytos sidabrui pinigų kalyklos durys, kitaip sakant, pirmą kartą istorijoje sidabras buvo demonetizuotas. Anglai pirmieji sukuria aukso valiutą, kur pilnaverčiais bei pilnateisiais pinigais laikomi tik aukso pinigai. Aukso pinigai pasidaro ne tik teisėtomis mokėjimo priemonėmis, bet ir vienintelėmis privalomomis (valiutinėmis) mokėjimo priemonėmis. Tos naujos pinigų sistemos vieneto vardas pasilieka svaras, nors patsai svaras pakeičia savo esmę ir vertę. Jis nebėra auksinis ir sidabrinis, bet tiktai auksinis. Aukso svaras įgyja savo pilnas pilietines teises tiktai 1816 m., kai sustoja gvinėjų kalimas. Jis turi 7,3223852 g. gryno aukso[79]. Tą svaro svorį anglai niekuomet nebuvo pakeitę, nors ir nutraukdavo, kaip įvyko 1931 m. rugsėjo 21 d., svaro saitus su auksu. Anglų svaras pamažu įsigyja sau naujų vasalų: šalia anglų svaro atsiranda Egipto svaras, Australijos svaras, Naujosios Zelandijos svaras, Pietų Afrikos svaras, Palestinos svaras. Metropolijos svaras, visos Britų Imperijos siuzerenas, Britų pasaulio suverenas, jei jis pasirodo didingos aukso monetos pavidalu, vadinamas tiesiog s u v e r e n u (Sovereign), tačiau kiekvienu pavidalu jis visuomet pasilieka S t e r l i n g u.

Anglų 1798 m. įstatymas nustatė svaro, atseit, anglų piniginio vieneto grynojo aukso svorį, bet ne jo vertę, ne jo pirkimo galią. Paties piniginio vieneto vertę, jo įpirkimo galią nustato rinkos kaina to aukso kiekio, kurį įstatymas nuskyrė piniginiam vienetui. Dabar reikalingą kraštui sidabro pinigų kiekį nustato ir kaldina pati vyriausybė. Tų sidabrinių pinigų vertę nustato ne jų medžiaga, ne pasaulio metalų rinka, bet krašto įstatymai. Anglų įgyvendinta sidabro demonetizacija turėjo, be abejo, paveikti ir sidabro rinką: sidabro paklausai mažėja, sidabro kaina, nors jo gamyba ir žymiai puolė, vis dėlto pradeda kristi, sidabro ir aukso santykis dar labiau keičiasi sidabro nenaudai[80].

[78] Kartais nurodomi 1795 m. Skirtumas pareina, greičiausia, iš to, kad anglai ne iš karto galutinai uždarė kalyklos duris laisvam sidabro plaukimui.

[79] Kas atitinka 22 karatu aukso 123,2745 grenas.

[80]

Metai	Metinės gamybos kg. vidurkis		Metinės brangiųjų metalų gamybos vidurkis %%		Aukso ir sidabro vertės santykis
	Auksas	Sidabras	Auksas	Sidabras	
1801—1820	14612	717460	2,0	98,0	15,56
1821—1830	14216	460560	3,0	97,0	15,80
1831—1840	20289	596450	3,3	96,7	15,75
1841—1850	54759	780415	6,6	93,4	15,83

Žiūr. dar lentelę 57, psl. 75.

Tenka girdėti ir mūsų laikais kaltinimų, kad tuometinė anglų vyriausybė kažkuriais savanaudiškais sumetimais demonetizavusi sidabrą ir tuo sukūrusi pasaulio ūkio priklausomybę nuo vieno metalo, būtent, aukso ir todėl atsiradusi, kaip sakoma, pasaulinė aukso diktatūra. Aukso diktatūra buvusi priežastimi jau ne vienos sunkios pasaulio ūkio krizės. Piniginio vieneto pirkimo galia dviejų metalų, būtent, aukso ir sidabro balansuojama, buvusi kur kas pastovesnė negu palikta vieno metalo, atseit, aukso vertės likimui, kuriam lemiamos reikšmės turi ne tik, dažnai visai pripuolamas, gamybos didumas, bet ir tautinio bei klasinio egoizmo diktuojami politiniai veiksniai. Jeigu ir ieškoti visų ūkio krizių priežasties vien monetiniuose veiksniuose (kas, be abejo, yra klaidinga), tai ir tuomet dar vargu bebūtų rimto pagrindo kaltinti Angliją.

1798 m. anglų įstatymas tik konstatavo tai, kas jau faktiškai buvo gyvenime įvykę, atseit, aukso pinigų paklausų įsigalėjimą. Pasaulinio masto prekybos krašte, Anglijoje, pilnaverčių sidabrinių pinigų amžius buvo jau praėjęs; sidabras virto biloninių, smulkiems mokėjimams skiriamų, pinigų medžiaga[81]. Tuo būdu valiutinis anglų įstatymas ne tiek yra pats naujų ūkio reiškinių priežastimi, kiek pasikeitusių pasaulio ūkio sąlygų bei naujos metalų rinkos padėties padarinys. Anglai ir šiuo atveju pasidarė dideliais realistais, kurie sugeba ne tik teisingai įvertinti dabartį, bet ir gerai nuvokti būsimąją pasaulio ūkio raidos linkmę.

Tuo metu, kai anglai deda auksą savo pinigų pagrindu, kai atima pilnaverčių pinigų teises sidabro monetoms, Europos kontinentas ne tik gina sidabrinių pinigų teises, bet ir tarpvalstybinėmis sutartimis mėgina apsaugoti sidabro valiutos reikalus. Tokią Europos kontinento monetinę politiką tenka aiškinti gal netiek valdančiųjų sluoksnių monėtiniais reikalais nenusivokimu, ar asmeniniais sumetimais palaikyti sidabro kainas, kiek, tur būt, bendru Europos kontinento nepribrendimu aukso valiutai.

Vokiečių ir austrų žemėse XVIII a. veikia drauge dvi savarankiškos valiutos: aukso ir sidabro, atseit, vokiečiai ir austrai turėjo p a r a l e l i n ę v a l i u t ą, kurioje aukso monetos juridiškai neatstoja sidabro monetų, o sidabro pinigai neatstoja

---

[81] Bilonas, prancūziškai billon, iš bille — lydinys. Seniau brangiųjų ir paprastųjų metalų junginys, vėliau vario monetos su nedidele sidabro priemaiša, arba net ir grynai varinės monetos. Šių dienų prasme bilonai vadinasi, apskritai monetos, kurių nominalinė, atseit, įstatymais teikiama vertė, neatitinka realinę jų vertę, atseit, rinkos teikiamą jų medžiagai kainą. Mūsų sidabro vario-aliuminijaus ir bronzos monetos yra bilonai. Biloniniai pinigai vadinami nepilnaverčiais pinigais.

aukso pinigų[82]. Nors pagal įstatymą vokiečių žemėse buvo dvi valiutos, aukso ir sidabro, tačiau, pamažu, vis labiau ima įsigalėti sidabro valiuta, aukso monetos apyvartoje pranyksta. Šiuo atveju pasireiškė ne tik t. v. Gresham'o dėsnio veikimas, bet ir, palyginti, žemas ekonominis vokiškųjų žemių lygmuo. Vokiečių žemės nebuvo dar priaugusios grynajai aukso valiutai. Pagaliau, ne bereikšmės čia buvo ir tam tikras psichologinis veiksnys, tam tikra grynai vokiška galvosena. Vokietis nuo senai buvo pratęs laikyti sidabro monėtas savo tautiniais pinigais, kurie gaminami iš jo tėvynėje randamo metalo, sidabro. Net patsai aukso pinigas, guldenas, Vokietijoje buvo virtęs sidabro moneta, pasidarė taleriu. Aukso moneta atrodė vokiečiui svetimas pinigas, skiriamas ne krašto vartojimui, bet užsienio mokėjimams. Vokietis laikė savo sidabro pinigus pastoviais pinigais. Kai keitėsi aukso ir sidabro vertės santykis, vokiečiui atrodė, kad svyruoja ne sidabro, bet aukso kaina[83]. Pagaliau, Trisdešimties Metų Karo nuteriotoje Vokietijoj patys pinigų vertės svyravimai nebeturėjo didesnės reikšmės, žymiai nusilpnėjus ekonominio gyvenimo pulsui, nebeliko intensyvios, gyvos pinigų apyvartos. Kai beveik visai išnyko apyvartoje aukso monetos, senoji paralelinė vokiečių valiuta virto faktiškai gryna sidabro valiuta.

Sidabro valiutos įsigalėjimą Vokietijoje pagreitino du dalykai: 1. antroje XVIII a. pusėje žymiai padidėjo, palyginti su auksu, sidabro gamyba ir todėl apskritai imta daugiau gaminti sidabro monetų; 2. anglai, besirengdami aukso valiutai, įvairiomis priemonėmis viliojo pas save vokiečių aukso monetas. Kai jau faktiškai įsigalėjo vokiečių žemėse sidabro valiuta, tai vokiečiai patvirtina tą faktą ir savo įstatymais. 1857 m. vokiškų žemių atstovai susivažiuoja Vienoje ir paskelbia, kad vokiečių pinigai — tai sidabro pinigai. To nutarimo nepriima, jau pakankamai kapitalizmo dvasia persisunkęs, palaikąs gyvus prekybinius ryšius su užsieniu, laisvas Bremeno miestas.

Kaip vokiečių paralelinė valiuta paties gyvenimo eiga virto sidabro valiuta, taip lygiai tokiu pat būdu ir prancūzų bimeta-

---

[82] Paralelinėje valiutoje aukso ir sidabro monetų vertės santykį nustato ne įstatymas, bet rinka. Visose skolų pasižadėjimų sutartyse turi būti nurodoma, katros valiutos pinigais bus mokama skola. Paralelinė valiuta gali būti ne vien aukso ir sidabro, bet popierinių pinigų ir vieno bet katro metalo valiuta. Kai paralelinė valiuta yra faktiškai drauge einančios dvi valiutos, tai bimetalinė valiuta yra viena, vieninga valiuta, tik susieta su dviem metalais.

[83] Panašų reiškinį buvo galima pastebėti 1920—1923 m., kai markė galvatrūkčiais krito žemyn. Vokietijoje tuo metu buvo, paprastai, sakoma doleris brangsta. Priešingai, jei kada markė laikinai atkusdavo, bent kiek pakildavo, tai buvo sakoma, kad doleris krinta, doleris pinga.

lizmas virto sidabro monometalizmu, atseit, beturėjo tik sidabro monetas[84]. Bimetalizmas arba bimetalinė valiuta reikalauja, kad kiekviena pilnateisė moneta būtų tiek verta, kiek verta yra rinkoj jos medžiaga, vis vien ar tai bus aukso ar sidabro moneta. Aukso ir sidabro rinkos vertės santykis nebuvo pastovus, tad ir prancūzai dažnai turėdavo keisti savo monetų metalo turinį, atsižvelgdami brangiųjų metalų rinkos kainų, nes kitaip būtų faktiškai nutrūkę įstatymų nustatyti aukso ir sidabro monetų vertės saitai. Juridinis aukso ir sidabro monetų vertės santykis turėjo atitikti aukso ir sidabro rinkos kainas. Kai XVIII amž. pradžioje Brazilijos kasyklos pradėjo duoti nepaprastai daug aukso ir tuo žymiai padidino pasaulinę aukso gamybą, tai ir Prancūzijoje plačiai pasklinda aukso monetos, tačiau, kai antroje XVIII a. pusėje ne tik apskritai, bet ir palyginti su sidabru, sumažėjo aukso gamyba ir todėl jo kaina pakilo, aukso monetos pradeda apyvartoje nykti[85].

Aukso monetas gaudo auksakaliai, nes aukso monetų medžiaga yra brangesnė kaip jų teisinė vertė; tas monetas vilioja anglai, kurie moka už aukso monetas ne pagal jų įstatyminę vertę, bet pagal jų medžiagos rinkos kainą; slepia jas juodai dienai atsargus pilietis, nes laiko jas geresniais, tikresniais pinigais, negu sidabro monetas. Norėdami trumpai apibūdinti tuos visus prancūzų pinigų rinkos reiškinius, turėtume pasakyti, kad XVIII a. antroje pusėje veikė Prancūzijoje t. v. Gresham'o dėsnis. Pastebėjęs aukso monetų trūkumą, generalinis finansų kontrolieris[86] Calonne (1734—1802) 1785 m. nustato naują aukso ir sidabro monetų vertės santykį pagal faktišką tų metalų rinkos kainą. Rinkoje buvo duodama už vieną aukso svarą 15,5 sidabro svarų. Dabar ir prancūzų iždas kala iš vieno aukso svaro tokį pat livrų kiekį kaip iš 15,5 svarų sidabro[87]. Calonne'o nusta-

[84] Monometalizmas, iš graikų monos vienas; vienintelis ir „métallon" — metalas, vieno metalo pinigai. Monometalizme pilnos vertės (valiutiniai) pinigai gali būti tik vieno katro metalo, sidabro ar aukso, kai bilonas gali būti bet kurio metalo.

[85] Žiūr. past. 57, psl. 75.

[86] Generalinis finansų kontrolieris priešrevoliucinės Prancūzijos finansų ministeris.

[87] Livre, iš lotynų libra, litra, svaras, prancūzų piniginis vienetas, susietas su sidabro ar aukso svaru. Livre'os dydis įvairiose vietose įvairiais laikais buvo nevienodas. XVIII a. pabaigoje viena livre'ą atitiko 0,98765 vėlyvesnio franko. Livre'a turėjo 12 sous (solidų); sou 12 deniers (denarų). Livre'a buvo panaikinta ir įgyvendintas frankas 1795 m. balandžio 7 d. Franko kilmė siekia XIV a. Frankas nebuvo piniginis vienetas, bet monetos pavadinimas. Franko monetos įrašas buvo „Joannes rex francorum" — Jonas frankų, atseit, laisvųjų žmonių karalius. Nuo 1576 m. buvo vėl kalamos franko tipo monetos. Franko ir livre'os vardai buvo dažnai vartojami pakaitomis.

tytas aukso ir sidabro monetų vertės santykis veikė gerai iki pat XIX a. vidurio, kuomet sidabro gamyba negirdėtai pašoko ir todėl turėjo atpigti patsai sidabras[88]. Žmonės nebedavė kalyklai aukso, nes auksas buvo tenai pigiau vertinamas negu rinkoje. Dabar visi kas gali neša į kalyklą sidabrą, kur jis perkamas brangesne negu rinkoje kaina. Naujų aukso monetų niekas nebekaldina, senosios t. v. Gresham'o dėsnio veikiamos pranyksta iš apyvartos. Prancūzai antru atveju juridiškai turi bimetalinę, faktiškai sidabrinę, valiutą.

Panašiais keliais ėjo pinigų raida ir tų kraštų, kurie, Prancūzijos pavyzdžiu, buvo sutvarkę savo pinigų sistemą bimetalizmo pagrindais. Kai kurios valstybės, pastebėjusios faktišką sidabrinių pinigų įsigalėjimą krašte, tuojau pasiskubino net tam tikrais įstatymais patvirtinti susidariusią naują padėtį. Sidabro pinigų Europos kontinente įsigalėjimas taip paveikė ekonomistus ir politikus, kad tas faktas nebeatrodė jiems laikinu ekonominio gyvenimo raidos reiškiniu. Pradėta tikėti, kad sidabras ilgiems amžiams pasiliks Europos kontinento valiuta.

Tai bendrai iliuzijai pasiduoda ir tokie realūs žmonės, kaip olandai. 1847 m. naujo didelio sidabro kainų kritimo išvakarėse olandai atsisako bimetalizmo ir paskelbia sidabro valiutą. Turtingi olandai dar XIX a. pirmoje pusėje turėjo krašte nemaža aukso monetų, nes jų kalykla brangiau mokėjo už auksą, negu metalų rinka. Tad visi nešė auksą į kalyklą ir didino auksinių monetų apyvartą. Prieš tokį aukso monetų įsigalėjimą pirmiausia sukyla sidabro kasyklų savininkai. Juos paremia platesnieji gyventojų sluoksniai, kurie buvo įsitikinę, kad tautinis olandų pinigas yra sidabro pinigas, kurį, iš svetur atėję, aukso pinigai tiesiog varą iš krašto. Spauda ir parlamentas palaiko tokį žmonių įsitikinimą. 1852 m. olandai išima iš apyvartos visas krašte esamąsias aukso monetas ir tuo būdu faktiškai įgyvendina dar 1847 m. paskelbtą sidabro valiutą.

Ištisais amžiais aukso ir sidabro vertės santykis daugiau ar mažiau svyravo, todėl ir pinigų rinkoje nuolatos ėjo arši tų dviejų metalų kova. Pagaliau ima rodytis, kad sidabras nugalėjo auksą Europos kontinente ir civilizacijos paliestuose Azijos kraštuose: Kinuose, Japonijoje ir Indijoje. Auksas atlaiko savo pozicijas Anglijoje, Australijoje, Portugalijoje ir faktiškai U.S.A. Dabar politikai ir ekonomistai pradeda skelbti, kad auksas ir sidabras, jau galutinai pasidaliję veikimo sritimis, ir todėl jei jau ne visiems amžiams tai bent ilgesniam laikui turėsiančios baigtis tų dviejų metalų rungtynės, kurios taip drumstė ekonominį pasaulio gyvenimą. Tokią pažiūrą, tartum, patvirtino ir tas

[88] Žiūr. pastabą 58, psl. 75.

faktas, kad ir pats aukso monetų skaičius nedidėjo ir tuose kraštuose, kur jos ėjo lygiomis teisėmis su sidabro monetomis. Aukso gamyba, palyginti su sidabru, iki pat XIX a. vidurio buvo labai maža ir todėl ji negalėjo patiekti pasauliui gausesnės monetinės medžiagos[89].

3. VAKARŲ EUROPOS PINIGAI NUO XIX A. VIDURIO IKI DIDŽIOJO KARO

XIX a. vidurys — tai ne tik brangiųjų metalų gamybos, bet ir tų metalų paklausų revoliucijos laikas. Pirmiausia, staiga ir smarkiai padidėja aukso gamyba ir tuo pačiu metu labai pakyla aukso paklausa, nes finansinio kapitalizmo sukurtas kredito ūkis reikalavo nuolatinių stambių ir greitai vykdomų mokėjimų[90]. Tokiems mokėjimams kaip tik geriausia tiko monetų ir lydinių pavidalu auksas. Taip pat padidėja ir sidabro produkcija bei paklausa. Sidabro reikalauja ne tiek Europa, kiek Azija, kur svarbiausis sidabro konsumentas yra Indija. Kaip tik tuo metu Indija ima didelę sidabro paskolą ir pradeda statyti Europai, sidabru apmokamą, medvilnę. Penkių metų tarpe, atseit, nuo 1855 iki 1860 m., buvo išvežta iš Europos į Indiją 172.000 kg.

89

Metai	Metinis gamybos vidurkis kg.		Metinis brangiųjų metalų gamybos vidurkis %%		Aukso ir sidabro vertės santykis
	Auksas	Sidabras	Auksas	Sidabras	
1801—1820	14612	717460	2,0	98,0	15,56
1821—1830	14216	460560	3,0	97,0	15,80
1831—1840	20289	596450	3,3	96,7	15,75
1841—1850	54759	780415	6,6	93,4	15,83
1851—1855	199388	886115	18,4	81,6	15,41
1856—1860	201750	904990	18,2	81,8	15,30
1861—1865	185057	1101150	14,4	85,6	15,40

[90] Žiūr. pastabą 89.

Finansinis kapitalizmas tai finansinio, piniginio kapitalo amžius. Finansinis kapitalas — tai bankų rankose esamas piniginis kapitalas. Tas kapitalas parodo savo visą galią bei pajėgumą kreditų, ypač tarptautinių kreditų pagrįstame ūkyje. Be piniginio kapitalo, skiriami dar pramonės ir prekybos kapitalai. Pramonės kapitalas — tai medžiaginės vertybės, tarnaujančios gamybai, prekybos kapitalas — tai pirklių naudojamas kapitalas. Pagal tų trijų kapitalų rūšių įsigalėjimą tarptautiniame ūkyje skiriami ir trys kapitalizmo raidos periodai: prekybinis kapitalizmas, pramonės kapitalizmas ir finansų kapitalizmas.

sidabro daugiau, negu visame pasaulyje tais metais buvo jo pagaminta.

Aukso produkcija auga, sidabras plaukia į Indiją, o tai, žinoma, turi veikti tų metalų tarpusavio vertės santykį. Visą laiką, maždaug nuo 1500 m., iš lėto, retkarčiais su mažais pagerėjimais, žemyn slinkusi sidabro kaina dabar pradeda kilti. Aukso ir sidabro vertės santykis keičiasi: nuo 15,83 (1841—1850 m.) pakyla iki 15,41 (1851—1855), o vėliau ir iki 15,30 (1856—1860). Tuo būdu aukso kaina krenta žemiau monetoms kalti nustatyto prancūzų įstatymo vertės santykio: 1:15,50. Bimetalinė Prancūzija pirmoji pajuto brangiųjų metalų vertės kitėjimo padarinius. Dabar žmonės ima nešti į monetų kalyklą jau ne sidabrą, bet auksą, nes ten už jį brangiau moka, negu laisvoje metalų rinkoje. Aukso pinigai išstumia iš apyvartos sidabro monetas, nes aukso pinigai dabar yra kaip tik tie blogesnieji pinigai, kuriuos mini blogosios ir gerosios monetos arba vadinamas Gresham'o dėsnis.

Prancūzijos ūkio organizmas traukia į save gausiai kalamas aukso monetas ir tuo sulaiko laukiamą dar didesnį aukso kainos kritimą. Dabar prancūzai visai nesipriešina aukso antplūdžiui, kaip kad seniau spirdavosi prieš sidabro įsigalėjimą aukso sąskaita ir nesiima jokių priemonių sidabro monetų apsaugai. Tai jau aiškus įrodymas, kad prancūzų ūkis buvo reikalingas stambesnio, brangesnio, auksinio pinigo. Ne tik bimetalinė Prancūzija, bet ir monometalinės sidabro valiutos kraštai, kaip Belgija, Italija, Šveicarija maloniai sutinka aukso pinigų įsigalėjimą ir stengiasi įstatymais legalizuoti jau faktiškai besikuriančią aukso valiutą. Dabar pačios ūkio sąlygos verčia ir Vokietiją užmiršti 1857 m. Vienos suvažiavimo nutarimus ir atidaryti auksui monetų kalyklos duris.

Maloniai paties gyvenimo sutiktas auksas neranda palankumo politikų bei ekonomistų tarpe, kurie pradeda galvoti, jog vis didėjanti aukso gamyba turėsianti galutinai sugriauti aukso kainas. Visai atpigęs auksas, aiškus dalykas, nebegalės būti pasaulio pinigu. Tiktai labai nedidelis ekonomistų skaičius suprato, kad finansinio kapitalo laikais tarptautinis ūkis, kas kart smarkiau besiplėtodamas, turės ryti vis didesnius aukso kiekius ir tuo pačiu turės apsaugoti aukso vertę nuo galutino žlugimo.

Atpigęs auksas taip įsigali pinigų apyvartoje, kad pradėta justi smulkesnių sidabrinių pinigų trūkumas. Sidabro monetos, virsdamos sidabro lydiniais, bėgo iš pinigų rinkos į metalų rinką, kur jos buvo brangiau vertinamos, negu pinigų rinkoje. Pirmosios Jungtinės Šiaurės Amerikos Valstybės, kad sulaikytų apyvartoje smulkesnes monetas, paverčia visas smulkesnes kaip

1/2 $ sidabro monetas bilonu. Smulkios sidabro monetos nebekalamos tokio grynojo sidabro svorio, kad monetos metalo kaina atitiktų pinigų vertę. Kai monetos metalo medžiaga pasidarė pigesnė, negu pinigų vertė, buvo labai nuostolinga paversti tokią monetą metalu[91]. Amerikos pavyzdį seka Europos kontinento kraštai. Susidariusi metalų rinkoje padėtis parodė visų pasaulio kraštų monetinių reikalų bendrumą: pasaulio brangiųjų metalų rinka vienodai veikė visų kraštų pinigines sistemas.

Viso pasaulio monetinių reikalų bendrumą pirmosios suprato lotynų kilmės tautos, kurios, Prancūzijos vadovaujamos, 1865 m. gruodžio 23 d. sudaro Lotynų Monetų Uniją, į kurią įeina Prancūzija, Belgija, Šveicarija ir Italija. Unijos valiuta buvo piniginės franko sistemos bimetalizmas. Iš vieno kg. aukso kalamas toks pat frankų kiekis, kaip iš 15,5 kg. sidabro, atseit, lotynų monetų unijos buvo nustatytas aukso ir sidabro vertės santykis 1:15,5[92]. Lotynų monetų unija įsigaliojo 1866 m. rugpiūčio 1 d. ir turėjo pasilikti galioje iki 1880 m. Vėlesniais laikais ji buvo vis prailginama. Smulkios nuo 2 frs. monetos buvo paverstos bilonu, kurių kiekvienam gyventojui buvo skirta po 6 fr. Niekas negalėjo atsisakyti imti bilonų iki 50 fr. Iždo kasos ėmė bet kurią bilonų sumą. Unijos kūrimo metu Belgija, Šveicarija ir Italija reikalavo aukso valiutos. Prancūzija, priešingai, norėjo bimetalizmo, nes: 1. sidabro demonetizacija galėjo numušti sidabro kainą ir tuo sudaryti didelių prancūzams nuostolių, 2. pakeltų aukso paklausus, padidintų jo kainą, kas turėtų pabranginti pinigus ir atpiginti prekes. Smarkus prekių atpiginimas būtų turėjęs sukelti smarkią ūkio krizę. Tie sumetimai galų gale ir nulėmė bimetalinės valiutos pasirinkimą. Visuose Unijos kraštuose lygiomis ėjo visų Unijos narių monetos.

Prancūzai, kurie pirmieji iškėlė monetų unijos mintį, tikėjosi, kad vėliau ir kitos kontinento valstybės įeis į Uniją. Deja, gyvenimas greitai sugriovė prancūzų optimizmą. Tiktai viena Graikija 1868 m. teįstojo į Uniją. Tiesa, Ispanija, Bulgarija, Rumunija, Serbija, Suomija ir Venezuella įgyvendino prancūzų franko dydžio piniginius vienetus, tačiau į pačią Uniją neįėjo. Gal būti, kad ir pačių Unijos narių tarpe kilę nesusipratimai pasunkino naujų narių prisidėjimą. Tų nesusipratimų kaltininkės buvo Italija ir Graikija, kurios, juridiškai būdamos Unijos nariais, faktiškai turėjo popierinę, palyginti su kitais Unijos na-

[91] Jei kas paverstų medžiagą mūsų sidabro monetas, tai pagal 1938 m. sausio mėnesio Londono biržos sidabro kainą būtų gavęs už 1 lt. monetą apie 15 c., už 2 lt. apie 30 c., už 5 lt. apie 75 c. ir už 10 lt. apie 1 lt. 50 c.

[92] Iš vieno kg. aukso buvo kalami 3444,44 frs. Toks pat skaičius frankų buvo kalamas ir iš 15,5 kg. sidabro.

riais mažesnės vertės, valiutą[93]. Atitinkamai italų ir graikų popierinių pinigų vertę, buvo vertinamas jų krašte ir bilonas, tačiau tas pats bilonas, patekęs į kitus Unijos kraštus, ėjo lygiomis teisėmis su vietos bilonu, atseit, iki 50 frs. buvo imamas ta pačia kaina, kaip ir valiutos monetos[94]. Susidarė labai kebli padėtis, pigesnės popierinės valiutos bilonas, patekęs į metalinės valiutos Unijos kraštus, automatiškai įgauna tą pačią vertę, kurią turėjo tų kraštų bilonas.

Dabar tas mažesnės vertės bilonas plaukte plaukė į tuos Unijos kraštus, kurie turėjo metalinę valiutą. Kai tie kraštai grąžindavo tokį biloną jo kilmės kraštui, tai tas kraštas mokėdavo už biloną tik pagal savo krašto piniginio vieneto vertę. 1878 m. italai sutiko vieną kartą išpirkti susispietusį Unijos kraštuose savo biloną, mokėdami už 100 centesimi ne vieną savo lirą, bet vieną franką, tačiau drauge pareiškė, kad tokia kaina daugiau nebeišpirks savo smulkiųjų pinigų. Tuomet sveikų valiutų Unijos kraštai uždaro Italijos bilonui savo sienas, nors toks elgesys ir prieštaravo Unijos nuostatams. Tiktai 1885 m., kai Italija atstatė savo metalinę valiutą, buvo likviduoti tie nesusipratimai. Tokio masto nesusipratimų, kaip su Italija, neturėta su Graikija, nes pati jos geografinė padėtis neleido, bent didesnėmis partijomis, suplaukti jos bilonui į Prancūziją, Šveicariją, Italiją.

Daug didesnių sunkenybių, negu biloniniai pinigai sudarė Unijos kraštams sidabro ir aukso vertės nepastovumas. Unijos

---

[93] Popierinė valiuta vadinasi tokia pinigų sistema, kurioje pilnaverčiais pinigais laikomi popieriniai pinigai, kuriais galima atsiteisti bet kuri suma ir kurių piniginis vienetas nėra susietas su jokiu metalu. Popieriniai pinigai gali būti bankiniai ir valstybiniai. Bankinius leidžia notų bankas, popierinius — valstybės įstaiga. Bankinių popierinių pinigų pavyzdžiu gali būti dabartinės Anglijos Banko notos, valstybinių popierinių pinigų — SSSR rubliai iki 10 rub.

[94] Valiutos monetos arba valiutos pinigai bus visų teisėtų mokėjimo priemonių branduolys. Valiutos pinigais ne tik galima mokėti bet kurią neribotą sumą, bet jie taip pat jokiais kitais pinigais privalomai nebekeičiami. Valiutos pinigai yra definityviniai, galutini pinigai. Kai banko notos, kurios yra paskelbtos teisėtomis mokėjimo priemonėmis, keičiamos aukso monetomis, tai valiutos pinigai bus aukso monetos, kai pačios notos bus tik provizoriniai, laikini pinigai. Jei notos keičiamos tik metalo lydiniais ar devizomis, tuomet nėra visai aišku, ar tokios notos bus definityviniai, ar tik provizoriniai pinigai. Lotynų monetų Unijoje valiutos pinigais buvo aukso monetos ir 5 frs. sidabro moneta. Aukso monetų dydis buvo įvairiuose Unijos kraštuose įvairus: Prancūzija turėjo 100, 50, 40, 20, 10 ir 5 frs. aukso monetas; Italija: 100, 50, 20, 10, 5 lirų; Belgija 20 ir 10 frs.; Šveicarija — 20 frs.; Graikija — 20 drachmų.

kūrimo metu tikėta, kad į Uniją įeis, jei jau ne visos pasaulio valstybės, tai bent jų dauguma. Tokiu atveju aukso ir sidabro vertės santykių stabilizavimas būtų pilnai įmanomas dalykas, nes beveik visas pasaulis pirktų sidabrą tik tokia kaina, kuri atitiktų aukso ir sidabro santykį 1:15,5. Deja, be Graikijos nė viena kita valstybė neprisidėjo prie Unijos ir neparėmė prancūzų keliamos vieno pasaulinio pinigo idėjos. Prancūzai, kurie davė pasauliui metrinę saikų, matų ir svorio sistemą, norėjo duoti ir vieną vieningą visam pasauliui valiutą. Tuo tikslu 1867 m. jie sukviečia 19 Europos valstybių konferenciją, kurioje dalyvavo ir U.S.A. Konferencija nepadaro vienos pasaulinės valiutos reikalu jokio nutarimo, bet tik pasiūlė piniginius paskirų kraštų vienetus suderinti su franko paritetu[95]. Šiuo klausimu anglai, vokiečiai ir olandai padaro savo rezervų. Atrodo, kad tie rezervai buvo visai pamatuoti, nes kiekvieno krašto piniginis vienetas turi atitikti to krašto ūkio sąlygas, turi turėti ūkio paritetą. Negalima pasakyti, kad tuo metu visų Europos kraštų būtų buvęs vienodas turtingumas. Jei kas buvo toje konferencijoje pozityvaus nuveikta, tai nebent tas, kad visi kraštai, išskyrus Olandiją, buvo įtikinti, jog susidariusiomis pasaulio ūkio sąlygomis tinkamiausia valiuta yra aukso valiuta.

Konferencijai pasibaigus, piniginės sistemos reikalais inicia-tyvą ima į savo rankas Prancūzija, iš kurios visi ir laukė pirmųjų valiutinės reformos žingsnių. Ir iš tikrųjų, prancūzai sudaro tos reformos reikalams komisiją, kuriai pradėjus savo darbus įvyksta faktas, kuris pasaulio istorijos knygose atskleidė naują lapą, kurio antraštėje, žmonijos laimei ar nelaimei, buvo išrašytas jau ne Prancūzijos, bet Vokietijos vardas: prasideda 1870 m. vokiečių prancūzų karas.

Tuo pačiu metu, kai karas griovė prancūzų valiutinės reformos planus, nelauktas aukso ir sidabro vertės santykių kitėjimas ėmė ardyti prancūzų pinigų sistemą. Apie 1870 m. ima mažėti aukso gamyba ir didėti sidabro produkcija. Sidabras ima pigti[96]. Jo kaina 1871—1875 m. eina pagal vertės santykį su auksu 15,97,

---

[95] P a r i t e t a s, iš lotynų „par" — lygus, reiškia pirmiausia piniginio vieneto lygumą tam tikram metalo kiekiui. Lito paritetas yra 0,150462 g. aukso, nes lito vertė yra lygi vertei 0,150462 g aukso. Be to, paritetas gali būti ir santykyje vieno piniginio vieneto su kitu piniginiu vienetu. Taip, markės paritetas su litu bus 2,38, atseit, už vieną markę reikia duoti, arba viena markė yra lygi 2,38 lt. Pagaliau, kalbama ir apie ū k i o p a r i t e t ą, kai piniginio vieneto dydis atitinka krašto ūkio sąlygas. Kiekvienas kraštas turi turėti tinkamo didumo piniginį vienetą. Taip Anglija turi 29,37 kartus didesnį piniginį vienetą (£) negu Lietuva, nes Anglija yra kur kas turtingesnis kraštas kaip Lietuva.

[96] Žiūr. pastabą 58, psl. 75.

vėliau krinta iki proporcijos 17,81, kai oficiališkas Lotynų Monetų Unijos kursas buvo 15,5. Dabar pasidaro labai pelninga pirkti rinkoje sidabrą ir gabenti jį į bet kurią Unijos kalyklą, kad iš 15,5 kg sidabro nulietų tiek frankų, kiek pagaminama iš vieno kg aukso. Aukso kg kainavo Londone 17,81 kg sidabro (maždaug nuo 1876 m.), tuo tarpu Unijos kalyklos duodavo jau už 15,5 kg sidabro tiek frankų, kiek buvo galima pagaminti iš vieno kg aukso, tuo būdu kiekvienam kg aukso tekdavo pelno 2,31 kg sidabro. Visi spekuliantai perka Londone sidabrą ir didžiausiomis partijomis gabena jį į Unijos kalyklas. Kalyklos negali atsisakyti priimti sidabro, nes bimetalizme be aukso ir sidabras buvo valiutos metalas, iš kurio kiekvienam atnešusiam sidabrą turėjo būti pagamintos valiutos monetos[97]. Unijos kalyklos dirba dieną ir naktį, leisdamos į kraštą didžiausius sidabrinių 5 frs. monetų kiekius.

Blogesnieji, atseit, šiuo atveju sidabriniai pinigai stumia iš apyvartos geresniąsias aukso monetas. Dabar visu smarkumu pradeda veikti blogosios ir gerosios monetos dėsnis (t. v. Gresham'o dėsnis). Lotynų Monetų Unijos kraštai griebiasi priemonių prieš tą sidabro pinigų antplūdį ir ima nustatinėti kiekvienai dienai kalamų monetų kiekį. Toks monetų kalimo suvaržymas, nors ir laužė pagrindinius bimetalizmo dėsnius, būtent, laisvą pilnaverčių aukso ir sidabro monetų gamybą, tačiau nesustabdė sidabro plaukimo į kalyklas. Spekuliantai kantriai laukė, kol iš jų atgabento sidabro bus pagamintos monetos. Daugiausia sidabro plaukė į Belgijos kalyklą, nes ji buvo arčiausia pasaulinės brangiųjų metalų rinkos, Londono. Sidabro pervežimas iš Londono į Belgiją pigiausiai kainavo. Kai nieko negelbėjo dieninės sidabro monetų gamybos normos, nebematyta kitos išeities, kaip tik visai sustabdyti laisvą sidabro monetų kalimą. 1876 m. be jokio tarpusavio susitarimo vienas po kito Unijos nariai ima uždarinėti sidabrui savo kalyklų duris. Tiktai 1878 m. tie savarankiški ir žygiai buvo patvirtinti bendru susitarimu.

Dabar kiekvieno krašto valdžia nustato ir kaldina reikalingą apyvartai pilnaverčių sidabrinių monetų kiekį, tačiau taip seniau laisvai pagamintos, taip dabar pačios vyriausybės kalamos si-

---

[97] Valiutos metalas tai tas metalas, iš kurio gaminami valiutos pinigai. Laisvas, arba kaip sakoma, privatinė sąskaita, valiutos pinigų gaminimas valstybės kalykloje yra vienas pagrindinių grynos metalinės valiutos reikalavimų. Valiutos monetų vertė turi atitikti jų medžiagos vertę, tat monetos turi būti laisvai paverčiamos metalo gabalais ir metalo gabalai laisvai kalami monetomis. Tik tokiu atveju moneta kainuos tą patį, ką ir jos medžiaga.

dabro valiutos monetos[98], laikomos pilnateisiais pinigais, kuriuos kiekvienas turi imti neribota suma ir kurie visais atvejais atstoja aukso monetas. Tuo būdu ir sustabdžius laisvą sidabro monetų kalimą, pasiliko bent tas vienas bimetalizmo nuostatas, kad lygiomis teisėmis ėjo aukso pinigai ir sidabrinės valiutos monetos. Taip sutvarkyta bimetalinė valiuta buvo praminta šlubuojanti valiuta[99]. Tokią valiutą juridiškai ir faktiškai turėjo visi Unijos kraštai iki pat Didžiojo karo.

Visai kitais keliais, negu Lotynų Monetų Unijos kraštai, eina tvarkydama savo pinigų sistemą laimėjusi 1870/71 m. karą Vokietija. Vokiečiai, sukūrę vieną imperiją, Reich'ą, visomis priemonėmis pradeda siekti politinės pasaulio hegemonijos. Pastovi politinė pasaulio hegemonija neįmanoma be ekonominės hegemonijos, kurią gali sukurti tik didelė ekonominė krašto gerovė. Tokios gerovės kūrimo būtina sąlyga yra gerai sutvarkyta pinigų sistema. Tad ir vokiečiai, pirmiausia, pašalina senąją Vokietijos žemių valiutinę anarchiją ir įgyvendina visame Reich'e vieną vieningą pinigų sistemą. Savo stambiu mastu padarytai pinigų reformai vokiečiai panaudojo didelės 5 milijardų frankų prancūzų sumokėtos karo kontribucijos dalį. Atmindami valiutinės 1867 m. Paryžiaus konferencijos nutarimus ir visai teisingai pagaudami savo krašto ūkio gyvenimo pulsą, vokiečiai pasirenka ne sidabrinę ar bimetalinę, bet auksinę valiutą, nors ir Vokietijoje netrūko bimetalinės, arba net grynai sidabrinės, valiutos šalininkų.

Vokiečių uždėta prancūzams kontribucija galėjo būti mokama ne tik auksu, bet ir sidabru. Tuo metu, kai prancūzai mokėjo kontribuciją, sidabras kaip tik ėmė pigti, todėl prancūzai stambiomis partijomis grūdo sidabrą į Berlyną. Be to, ir normaliniais prekybos keliais pingantis sidabras užplūsta Vokietiją ir stumia dar esamas apyvartoje aukso monetas. Reicho vyriausybė labai sumaniu žygiu jau 1871 m. liepos 3 d. sustabdo laisvą sidabro monetų gamybą ir tais pačiais 1871 metais gruodžio 4 d. išleidžia piniginio vieneto įstatymą, kuris pakeičia senąjį vokiečių pinigą, talerį, nauju piniginiu vienetu marke, kuri sudarydavo

---

[98] Atseit, 5 frs., 5 l. (lirų, kartais „lit" = lira italiana), 5 d. (drachmų) monetas.

[99] Kas ir kuriais sumetimais taip pavadino tą reformuotą bimetalizmą, sunku ką nors tikro pasakyti. Gali būti, kad jis buvo taip pavadintas dėl to, kad vienas dviejų svarbiųjų bimetalizmo nuostatų, atseit, laisvas sidabrinių valiutos monetų kalimas nebeveikė; gal būti ir dėl to, kad naujojo bimetalizmo aukso koja pasiliko sveika, automatiškai, nuolatos gaivinama krašto auksiniais syvais, kai antroji, atseit, sidabro koja, laikoma apmirusia ir jau nebe paties krašto, bet tik vyriausybės rūpesčiu palaikoma.

1/3 talerio. Tas pats įstatymas nustato aukso ir sidabro vertės santykį, lygiai tokį pat, kaip ir Lotynų Monetų Unijos, atseit, 15,5. Ta nauja šlubuojanti Vokiečių valiuta buvo tik laikinas tiltas į aukso valiutą, kuri iš tikrųjų ir buvo paskelbta 1873 m. liepos 9 d. Naujosios valiutos piniginis vienetas yra markė, kuri turi gryno aukso 0,358 g. Laisvai kalami valiutos pinigai yra tik aukso monetos, tačiau senasis taleris, nors ir laisvai nekalamas, pasilieka definityvišku valiutos pinigu iki pat 1907 m.[100] Šiaip visos kitos sidabro monetos buvo paverstos bilonu.

Kai Vokietija pasisakė už aukso valiutą, noromis nenoromis, kaip paprastai tokiais atvejais atsitinka, turėjo eiti vokiečių pėdomis ir artimais ekonominiais ryšiais su Vokietija susietos skandinavų valstybės: Švedija, Danija, Norvegija, kurios paskelbia taip pat aukso valiutą[101]. Prasidėjus tokiu plačiu mastu sidabro demonetizacijai, sunkioje padėtyje atsidūrė dar 1847 m. įgyvendinusi sidabro valiutą Olandija. Dabar, atpigęs sidabras plaukia ne tik prekybos, bet ir spekuliacijos keliais į sidabro valiutos kraštą Olandiją, kur tuojau pinigų kalykloje virsta guldenu. Drauge su pingančiu sidabru pigo ir pats olandų guldenas, kuris atstovavo olandų sidabro valiutą. Olandai, norėdami gintis nuo plūstančio sidabro ir sustabdyti guldeno vertės kritimą, laikinai sustoja kaldinę guldenus. Sustojus pinigų gamybai, kraštas greitai pajuto pinigų trūkumą. Teko vėl atidaryti pinigų kalyklą ir vėl iš visų kraštų ėmė plaukti į Olandiją sidabras. Olandai vėl uždaro savo pinigų kalyklą. Tuo būdu olandai, nors juridiškai ir turi sidabro valiutą, faktiškai nebeturi nei sidabrinių, nei auksinių monetų laisvo kalimo. Olandai turėjo aprūpinti pinigais ir savo plačias kolonijas ir todėl greitu laiku vėl pasijuto krašte didelis pinigų trūkumas. Kai sumažėjo krašte pinigų apyvarta, pinigai pradėjo brangti, jų vertė ėmė kilti. Pabrangę pinigai pakėlė gamybos išlaidas, nes ir pabrangus pinigams teko tą patį guldenų skaičių mokėti už darbą ir už žaliavą. Pabrangusi gamyba labai pasunkino prekių išvežimą, nes, palyginti, pigesniais užsienio pinigais sunkiai buvo įperkamos brangios

---

[100] Talerio medžiaga toli gražu nebuvo verta trijų auksinių markių, tačiau taleris buvo paliktas drauge su marke pilnaverčiu pinigu. Šiuo atveju turėjo lemiamos reikšmės vokiečių prisirišimas prie savo senųjų pinigų.

[101] Artimi ūkio saitai, paprastai, automatiškai kuria artimus valiutos saitus, ir priešingai, artimi valiutiniai saitai žymiai palengvina artimų ekonominių ryšių sudarymą. 1931—1933 m. pasaulio suskilimas sterlingų ir aukso blokais ryškiai patvirtina tą tiesą. Švedija ir Danija nuo 1875 m. sausio 1 d. turi monetų Uniją, prie kurios prisidėjo Norvegija 1877 m. sausio 1 d. Tuo būdu atsirado, Didžiojo karo metu suirusi, Skandinavų Monetų Unija, kurios pagrindu buvo aukso krona 0,4032 g.

olandų prekės. Dabar jau pats gyvenimas verčia olandus įgyvendinti aukso valiutą. Nusileisdami, bent dalinai, to gyvenimo reikalavimams, olandai leidžia privatine sąskaita gaminti aukso monetas, tačiau juridiškai palieka sidabro valiutą. Pagaliau 1877 m. ir juridiškai sustabdoma laisva sidabrinių valiutos monetų gamyba, tačiau, patsai sidabras dar ne tik nedemonetizuojamas, bet vyriausybė įgaliojama tinkamu laiku vėl pradėti gaminti pilnavertes sidabro monetas. Deja, to tinkamo laiko dar ir dabar tebelaukiama.

Artimai su Europos pinigų istorija yra susieta ir U.S.A. piniginės sistemos raida. U.S.A. dar nuo 1792 m. turėjo bimetalinę pinigų sistemą, kurioje, pagal blogosios ir gerosios monetos dėsnį, pakaitomis labiau įsigalėdavo tai sidabriniai, tai auksiniai pinigai. 1861—1865 m. pilietinis karas griauja bimetalizmą ir pakeičia jį popierine valiuta. 1865 m. pasibaigus karui, mėginama atstatyti senąjį bimetalizmą, tačiau greitu laiku pradėjęs pigti sidabras neleido ir U.S.A. atlaikyti reikiamos bimetalizmui aukso ir sidabro pusiausvyros. Ir U.S.A. 1873 m. sustabdo laisvą sidabro monetų gamybą.

Austrai ir rusai, kurie turėjo paralelines sidabro ir popierio valiutas, buvo irgi priversti sustabdyti laisvą vis pingančio sidabro monetų gamybą

Tuo būdu XIX a. paskutiniojo ketvirčio pradžioje sidabro valiuta atsilaikė tik kultūros paliestose Azijos valstybėse, Meksikoje ir kai kuriuose Pietų ir Centro Amerikos kraštuose. Dabar beveik visame kultūringame pasaulyje auksas pradeda nugalėti sidabrą, tačiau tolimesni aukso laimėjimų žygiai turėjo sustoti ir tai dėl šių maždaug priežasčių: 1. Kai kurie kraštai, kaip Rusija, Austrija, Pietų ir Centro Amerikos valstybės nebuvo dar tiek ekonomiškai subrendusios, kad būtų gyvai jautusios aukso valiutos reikalą. Tų kraštų ekonominio gyvenimo pulsas nebuvo dar tiek greitas ir smarkus, kad to pulso sukeliamų mokėjimų nebūtų galima vykdyti ir pigesniu sidabru[102]; 2. pati aukso produkcija nuo 1871—1890 m. sumažėjo ir todėl mažiau beteko aukso monetiniams reikalams[103]; 3. U.S.A. kur kas mažiau beduoda aukso kitiems kraštams, laikydama jį savo valiutos reikalams; 4. auksas pradėjo smarkiau, negu senesniais laikais, plaukti į Indiją.

Tie visi veiksniai susilpnino aukso pozicijas pinigų arenoje ir todėl sustiprino sidabro šalininkų agitaciją grąžinti sidabrui senąją monetinę padėtį. Sidabrininkų[104] agitaciją sumaniai, tačiau,

---

[102] Nereikia niekuomet užmiršti ekonominės krašto plėtros ir valiutos bei jos piniginio vieneto saitų.

[103] Žiūr. pastabą 58, psl. 75.

[104] Taip, paprastai, vadinami sidabro remonetizacijos šalininkai.

vargu ar nuoširdžiai, parėmė anglai, kurie neketindami pas save įgyvendinti bimetalizmo, norėjo tik pakelti sidabro kainą, nes Indijoje patys turėjo sidabro valiutą. Sidabrininkų pastangomis 1878 m. U.S.A. sukviečia valiutos reikalais konferenciją, kuri tiktai tiek tenuveikė, kad nutarė „sidabras tinka monetoms", kas, tiesą pasakius, ir seniau nesukeldavo jokių abejonių. Niekais nuėjus 1878 m. konferencijai, sidabrininkai sukoncentruoja savo jėgas U.S.A. kongrese[105], kur turi didesnio pasisekimo. Kongresas nutaria pirkti kasmet nuo 2 iki 4 milionų dolerių sidabro ir kaldinti penkių dolerių monetas. 1878 m. įstatymas veikė iki pat 1891 m., kada buvo sustabdytas penkių dolerių monetų kalimas, tačiau sidabras ir toliau buvo už tą pačią sumą supirkinėjamas ir laikomas kaip notų padengimas.

Sidabrininkai nesitenkina U.S.A. kongrese laimėjimais, bet 1881 m. priverčia Prancūziją ir U.S.A. sušaukti naują valiutos reikalams konferenciją. Toje konferencijoje kai kurios valstybės pasisakė už bimetalizmą, bet tik ta sąlyga, jei pas save įgyvendins bimetalizmą Anglija ir Vokietija. Nei anglai, nei vokiečiai nenori grįžti prie bimetalizmo, tai niekas ir nepasikeičia pasaulio valiutos santvarkoje. Pagaliau, dar kartą 1891 m. U.S.A. inicijuoja šaukiama valiutinė konferencija Briuselyje, kuri, kaip ir ankstyvesnės konferencijos, neduoda jokių rezultatų.

Tuo tarpu sidabro gamyba vis didėja ir atitinkamai vis krinta sidabro kaina. Didelis sidabro atpigimas ir pakilusi krašto gerovė verčia 1892 m. Austriją, 1894 m. Rusiją ir 1897 m. Japoniją įgyvendinti aukso valiutą. Net pati Indija, tas tradicinis sidabro valiutos kraštas, 1893 m. sustabdo laisvą sidabro monetų kalimą. Toks Indijos vyriausybės žygis tuojau numušė sidabro įvežimą į kraštą. Tą pirmiausia pajunta U.S.A., kurios geriausia sidabro rinka buvo Indija. Susiaurėjus sidabro rinkai, turėjo dar labiau kristi sidabro kaina. Tą smarkiai pajuto U.S.A., kurios buvo ne tik svarbiausios pasaulio sidabro gamintojos, bet ir turėjo didžiausias sidabro atsargas[106]. Naujai susidariusi padėtis paskatina sidabrininkus dar kartą pradėti kovą dėl sidabro. Šį kartą sidabrininkai pasirenka kovos lauku nebe ekonomiką, bet politiką.

1896 m. U.S.A. prezidento rinkimai eina valiutiniais šūkiais: demokratai su savo kandidatu Bryan'u pasisako už sidabrą, respublikonai su Mac Kinley už auksą. Rinkimus laimi respubli-

[105] U.S.A. kongresas yra senato ir atstovų rūmų sudaryta Jungtinių Valstybių tautos atstovybė.

[106] Indai sustabdė laisvą sidabro monetų kalimą 1893 m. U.S.A. 1892 m. pagamino sidabro 1.975.481 kg, kai visas pasaulis tais metais tebuvo pagaminęs 5 mil. kg.

konai, tačiau ir demokratai dar turi tiek jėgos, kad priverčia vyriausybę 1898 m. pasiųsti delegaciją į Europą varyti propagandą už sidabro remonetizaciją, atseit, už sidabro grąžinimą į pilnaverčių monetų pozicijas. Delegacija koncentruoja visas savo jėgas Anglijoje, nes Anglija tuomet dar laikė savo rankose ekonominės ir politinės pasaulio hegemonijos vadžias. Anglai sutinka palikti sidabro valiutą Indijoje, bet tik ta sąlyga, kad kitos didžiosios valstybės įsivestų sidabro valiutą ir kad pati Indijos vyriausybė pasisakytų už sidabro valiutą. Apie sidabro valiutos grąžinimą pačioje Anglijoje, žinoma, negalėjo būti ir kalbos. Nė viena didžiųjų valstybių nepasisakė už sidabro remonetizaciją ir indai atsisakė palikti pas save sidabro pinigus. Tuo būdu ir labai suktai Anglų paduota sidabrininkams viltis nuėjo niekais.

Pralaimėję ir politines kovas sidabrininkai daugiau ar mažiau ramiai laikosi iki pat 1929 m. ekonominės krizės laikų. Tuo tarpu ir pačios U.S.A. meta sidabro iliuzijas, ima skubiai taupyti auksą ir 1900 m. paskelbia aukso valiutą. 1903 m. U.S.A. sukeltoje pinigų klausimais konferencijoje jau nė vienas balsas nebekyla už sidabrą. Jei kas dar užsimina sidabrą, tai tik tam, kad sutvarkyti jo visai pairusius santykius su auksu. Pagaliau, 1905 m. ir Meksika įsiveda aukso valiutą. Didžiojo karo išvakarėse visas daugiau ar mažiau civilizuotas pasaulis, jei dar ne visur juridiškai, tai tikrai jau faktiškai, turi aukso valiutą.

4. PINIGAI DIDŽIOJO KARO METU

1914 m. rugpiūčio 1 d. nematoma Apveizdos ranka atskleidė naują ekonominės, politinės ir finansinės pasaulio istorijos lapą. Jau nusistovėjusios aukso valiutos pagrindais visų civilizuotų valstybių piniginės sistemos, karo audros pagautos, pateko į tokią anarchiją, kurios žmonijos pinigų istorija nebuvo dar niekuomet mačiusi. Karo sūkurys parbloškė ne tik kariavusių, bet ir neitralių kraštų valiutas. Didysis karas dar kartą įrodė artimus bendrus visų kraštų valiutų saitus. Tokio reiškinio priežasties tenka ieškoti ne tik tarptautinio ūkio sudarytuose tarpusavio paskirų kraštų ryšiuose, bet ir tame metale, kuriuo buvo pagrįstos visų valstybių valiutos, atseit, aukso metale.

Jokių karų laikais pinigai nebuvo išgyvenę tokių sukrėtimų, kaip Didžiojo karo metu, nes niekuomet dar tarp savęs nekovojo ištisos tautos su visais savo medžiaginiais ir dvasiniais resursais. Praeities karai būdavo, paprastai, tik paskirų kariuomenių, bet ne ištisų tautų rungtynės. Didžiojo karo metu visos tautos kovojo šūkiu: „Viskas karui", tad tam karui paaukota ir pastovi krašto valiuta.

Jau vien tik pasirodžiusi laukiamo karo šmėkla įnešė didelę suirutę į kapitalų ir pinigų rinką[107]. Kilus karo pavojui, iš viso pasaulio ėmė plaukti į New-Yorką procentiniai ir dividendiniai popieriai, kuriuos visi nori parduoti ir gauti devizas[108]. Gautos už paduotas vertybes devizos, paprastai, telegrafinės pinigų perlaidos[109], buvo tuojau siunčiamos Londono bankams, nes Londonas buvo pasaulio pinigų rinkos centras, kur buvo vykdomi tarptautiniai mokėjimai. Pirmą biržos[110] darbo dieną, po to, kai liko nutraukti diplomatiniai Austrijos ir Serbijos santykiai, atseit, 1914 m. liepos 27 d., sustoja veikusi New Yorko devizų rinka. New Yorkas nebepajėgia persiųsti į Europą gaunamas už parduotas vertybes pinigų sumas[111].

Kapitalistinį pasaulį pirmą kartą sukrėtė baisus finansinės panikos drebulys, nes nutrūko tas jautrus kapitalistinio pasaulio nervas, kuris jungė Londono ir New-Yorko pinigų rinkas. Minios žmonių reikalauja New-Yorke persiųsti pinigus į Londoną,

---

[107] K a p i t a l ų r i n k a tai ilgo termino kreditų rinka, kurioje eina procentiniai ir dividendiniai popieriai. Procentiniai popieriai (obligacijos) tai ilgo termino paskolos dokumentai, kurie duoda pastovius procentus. Dividendiniai popieriai yra dalyvavimo įmonėje dokumentai (akcijos, pajai, etc.), kurie duoda dividendą, atseit, metinio įmonės pelno dalį. Dividendas nėra pastovus, bet pareina metinio pelno didumo.

P i n i g ų r i n k a tai trumpo termino kreditų rinka, kurioje eina krašto ir užsienio trumpalaikio kredito dokumentai (vekseliai, čekiai, perlaidos) ir gyvi pinigai.

[108] Popieriai plaukė į New-Yorką, nes New-York'as buvo ta pasaulinio masto kapitalo rinka, kuriai negresė dar karo pavojus. Neramiais karo pavojų laikais pinigai vengia kapitalų rinkos ir spiečiasi pinigų rinkose. D e v i z o m i s seniau vadinta užsienyje mokami ir užsienio valiuta išrašyti vekseliai. Mūsų laikais devizų sąvoka virto kur kas platesnė: devizomis vadinama ne tik užsienio vekseliai, bet ir užsienio čekiai, įvairios piniginės perlaidos ir net užsienio notos.

[109] Telegrafinės pinigų perlaidos į U.S.A. ir iš U.S.A. per vandenyną, bankine kalba dažnai vadinamos tiesiog „kabeliai".

[110] B i r ž o s — reguliariški pirklių ir prekybos tarpininkų skirtoje vietoje susirinkimai tikslu prekiauti standartinėmis (ne individualinėmis) vertybėmis, ar rūšimis suskirstytomis viena kitą atstojančiomis prekėmis. Biržos gali turėti du transakcijų objektus: pinigines vertybes ir prekes. Pagal tuos du skirtingus objektus skiriamos ir dvi biržų rūšys: pinigų ir prekių biržos. Pinigų biržoje koncentruojasi kapitalų ir pinigų rinka ir todėl pinigų birža verčiasi: procentiniais ir dividendiniais popieriais, lioterijų bilietais, notomis ir monetomis, vekseliais, čekiais, piniginėmis perlaidomis ir brangiaisiais metalais.

[111] Kitaip sakant, New-Yorko bankininkai nebeturėjo pas Europos bankininkus pinigų. Kad padarytų piniginę perlaidą, arba kitais žodžiais, kad duotų bankininkui įsakymą išmokėti nurodytam asmeniui tam tikrą pinigų sumą, reikia turėti pas tą bankininką pinigų.

tačiau niekas nedaro perlaidų iš Londono į New-Yorką. New-Yorko bankai negali apmokėti siunčiamų perlaidų gaunamomis perlaidomis. Kai tokiu būdu New-Yorkas pritrūko Europos devizų, jų kursas[112] nepaprastai pakilo. U.S.A. bankai siunčia auksą į Londoną, kad juo apmokėtų daromas perlaidas. Deja, laivai nepajėgia paimti stambių aukso partijų, draudimo bendrovės atsisako drausti siuntinius bent kiek įmanoma kaina. Karo šmėkla metė pirmuosius šešėlius visam pasaulio ūkio gyvenimui.

New-Yorko devizų rinkos katastrofa tuojau atsiliepė Londono akceptų (vekselių) rinkoje. Londonas buvo viso pasaulio akceptų prekybos centras, nes tarptautinės prekybos operacijos buvo kredituojamos akceptais, kurių mokėjimo vieta buvo Londonas. Pasaulio verslovininkai laikydavo Londono bankuose savo pinigus, kad išpirktų savo akceptus. Tų pinigų Londono bankuose pasigamindavo, parduodami biržoje procentinius ir dividendinius popierius. Kai sustojo veikusi New-Yorko devizų rinka, kai New-Yorkas nebepajėgė persiųsti gautus už vertybinius popierius pinigus į Londoną, visi tie vertybiniai popieriai ėmė vėl plaukti į patį Londoną. Kai karas stovi ties durimis, niekas nenori pirkti užsienio procentinių bei dividendinių popierių, todėl jų kursas katastrofiškai krinta. Londono kapitalų rinkoje prasideda panika. Dabar viena po kitai sustoja Europos biržos. Liepos 31 d. uždaro savo duris ir Londono birža.

Sustojus Londono biržai, tik už aukso lydinius begalima įsigyti gyvų pinigų. Tuojau užsienyje anglų svaro kursas pakyla aukščiau savo pariteto, atseit, už čekio, perlaidos ar vekselio svarą, arba trumpai sakant, už devizų svarą reikėjo daugiau duoti aukso, negu nustato anglų piniginio vieneto įstatymas, būtent, daugiau kaip 7,32238 g. Anglų svaras pasidarė brangesnis už jo vertę nustatantį aukso kiekį. Tą pačią dieną, kai sustojo veikusi Londono kapitalų rinka, sustabdo savo veikimą ir New-Yorko kapitalų rinka. Kai nebeveikia birža, sunku realizuoti turimas vertybes, gauti gyvų pinigų ir išpirkti savus vekselius. Londono billbrokeriai[113] atsiduria sunkioje padėtyje, nes niekas nebeišperka savo vekselių. Vyriausybė, sekdama susidėjusią padėtį, rugpiūčio 2 d. paskelbia billbrokeriams moratoriumą[114]. Kai, pasinaudodami moratoriumu billbrokeriai nebeišperka bankuose savo vekselių, bankai pasilieka be gyvų pinigų, kurių negali pasigaminti ir parduodami turimus vertybinius popierius, nes nebeveikia biržos. Nebelieka kitos išeities, kaip paskelbti bendrą

---

[112] Kursu vadinasi devizų kaina, išreikšta krašto pinigais.

[113] Billbrokeriai — vekselių makleriai, bankininkai, kurie verčiasi vekselių prekyba.

[114] Skolų mokėjimo atidėjimas.

visų skolų moratoriumą, ką vyriausybė ir padaro rugpiūčio 6 d. Dabar visame krašte sustoja pinigų cirkuliacija ir ima stingti viso ūkio organizmas. Tokią kritingą valandą Anglijos Bankas, gavęs valdžios garantiją, prisiima billbrokerių skolų pasižadėjimus ir išperka jų vekselius bankuose. Pinigai, tas ekonominio organizmo kraujas, patvinsta vėl krašto ūkio gyslose. Kaip Anglijos Bankas padėjo billbrokeriams, taip dabar vyriausybė susirūpina sunkia įmonininkų padėtimi. Paleidus iš Anglijos Banko pinigų sroves į krašto ūkio organizmą, jau be baimės buvo galima nuimti ir moratoriumą. Anglijos ūkio pulsas vėl ėmė atgyti, tačiau Londono, kaip tarptautinio kapitalų ir pinigų centro, pozicija, buvo palaužta. Senosios savo finansinės padėties Londonas niekuomet jau nebeatgavo.

Jei vien tik besiartinančio karo šmėkla įnešė tokią suirutę į pasaulio pinigų ir kapitalų rinkas, tai patsai tikrasis karas ne tik sugriovė pinigų ir kapitalų rinkas, bet ir griuvėsiais pavertė pačius pinigus ir pačius kapitalus. Didžiosios valstybės, dar besirengdamos karui, gerai žinojo, kad karo laimėjimai priklauso ne vien tik ginkluotų krašto pajėgų, dvasinės gyventojų nuotaikos, bet ir medžiaginių šalies išteklių. Vokiečiai, dideli mėgėjai tautą jaudinančių šūkių, ne be reikalo kartodavo: „Das Geld ist Waffen. Die Waffen bedeuten Sieg" — pinigai yra ginklai. Ginklai reiškia karo laimėjimą.

Tų materialinių išteklių parūpinimui jau nuo Agadiro krizės laikų[115], prasideda tikros didžiųjų valstybių aukso taupymo bei koncentravimo rungtynes. Visi žino, kad karo metu griūva tarptautinis kreditas ir už viską tenka mokėti grynu auksu. Karui prasidėjus, visos valstybės ne tik uždraudžia išvežti auksą, bet dar imasi visų priemonių padidinti savo brangiųjų metalų atsargas ir tuo tikslu nebekeičia notas auksu, suvaržo jo laisvą prekybą krašte ir įvairiais būdais vilioja iš žmonių krašte pasklidusias aukso monetas. Anglai uždėjo faktišką auksui embargo[116], tačiau, pasitikėdami savo piliečių politiniu susipratimu ir giliu patriotizmu, palieka laisvą aukso apyvartą krašte. Anglijos Bankas juridiškai ir karo metu keičia savo notas aukso monetomis ar aukso lydiniais, tačiau beveik niekas nesinaudoja savo teise keisti auksu notas. Tikrieji anglai nedaro to ar tai patriotiniais

---

[115] Agadiras, Marokko uostas. 1911 m. įėjęs be jokio pranešimo į uostą vokiečių karo laivas „Panther" turėjo palaikyti vokiečių pretenzijas į Marokko. Tas sukūrė t. v. II Marokko krizę. Kai visa Europa vieningai atsistojo Prancūzų pusėje, „Panther" tamsią naktį apleido uostą.

[116] Embargo, ispaniškai sulaikyti. Uoste ar teritorialinėse vandenyse prekybinių laivų bei jų krovinių sulaikymas ar net konfiskavimas. Šiuo atveju, draudimas išvežti auksą.

sumetimais, ar tai vengdami viešosios anglų visuomenės nuomonės keršto, spekuliantai bijo saugumo organų daromo patikrinimo, ar jų gaunamas auksas nėra kartais skiriamas išvežti į užsienius. Tiesa, karui užsitęsus, buvo įstatymo keliu įgyvendinti du nereikšmingi aukso apyvartos suvaržymai: buvo uždrausta tirpdyti aukso monetas ir reikalauti bet kurio agio[117] už aukso monetas.

Anglai, rodydami daug pasitikėjimo bei nuolaidumo savie-siems piliečiams, sugebėjo labai griežtomis priemonėmis naudoti savo sąjungininkų aukso resursus. Tam anglai turėjo nemaža progų, nes jie žymia dalimi finansavo[118] ir Didįjį karą, lygiai taip pat, kaip ir senesniuosius Europos kontinento karus. Tiekdami amuniciją ar duodami paskolas, anglai dažnai reikalavo iš savo sąjungininkų mokėti, ar bent mokėjimo laidavimu, atgabenti savo auksą į Angliją. Be to, Anglijos Banko aukso atsargai padidinti, anglai paima Egipto ir Indijos bankų aukso fondus ir sumonopolina visą Australijos, Afrikos ir Kanados kasyklų aukso gamybą.

Savo svaro kursą atlaikyti, tuo pačiu, žinoma, ir savo aukso atsargas išsaugoti, anglai ne tik ima savo sąjungininkų auksą, bet dar reikalauja iš tų pačių sąjungininkų mokėti už pristatomą amuniciją ir tiekiamus dominijų bei kolonijų maisto produktus kaip tik to krašto pinigais, kokie buvo tuo metu reikalingi Anglų iždui. Tuo keliu gaudami užsienio valiutas, anglai galėjo neparduvinėti savo „svarų" neitralių valstybių biržose[119]. Dabar anglų sąjungininkai turėdavo mesti savo pinigus į tas biržas, kad parūpintų anglams reikalingos užsienio valiutos. Šiuo atveju anglų politikos gudravimą suprasti, tenka prisiminti, kad ir pinigai yra prekė, tiesa, savotiškos rūšies prekė, bet vis dėlto prekė ir todėl, kai didėja pinigų pasiūlai, krinta jų kaina. Tad pilnai supran-

---

[117] Agio (itališkai patogumas), priedas prie įstatymais nustatytos kainos. Aukso agio — priemoka prie įstatyminės monetų kainos. Priešinga sąvoka yra disagio, atseit, nuolaida nuo įstatyminės kainos.

[118] Finansuoti — parūpinti kapitalų, kredituoti, parūpinti pinigų. Finansavimo operacijos eina kapitalų rinkoje ilgaterminiu kredito dokumentais: obligacijomis, paskolos įkaito lakštais (nekilnojamo turto įkeitimu) ir akcijomis. Kreditavimas eina pinigų rinkoje trumpalaikio kredito dokumentais: vekseliais, įvairiais kilnojamų turtų įkeitimo aktais, kartais čekiais ir perlaidomis. Gyvenime nevisuomet nustatomos aiškios sienos tarp kreditavimo ir finansavimo operacijų.

[119] Neitralių kraštų biržose apsirūpindavo visi kariaujantieji kraštai reikalinga užsienio valiuta. Tų kraštų biržų skelbiami kariaujančių kraštų devizų kursai rodydavo, lyg koks barometras, kiekvieno kariaujančio krašto finansinį, tuo pačiu, žinoma, ir ekonominį pajėgumą, kuriame, tartum kokioje prizmoje, buvo regimas ir militarinis kariaujančio krašto potencialas.

tama, kuriais sumetimais anglai taip vengė siūlyti savo „svarus“ neitralinių valstybių pinigų rinkose. Tomis visomis priemonėmis, anglai, vykdydami karo metu ir labai stambius mokėjimus užsieniams, ne tik nesumažino, bet beveik dar padvigubino savo brangiųjų metalų atsargas[120]. Tačiau, kur kas smarkiau, negu brangiųjų metalų atsarga, didėjo notų ir valdžios popierinių pinigų apyvarta, kuri nuo 1913—1920 m. pašoko net 15 kartų. Tokia padėtis turėjo paveikti ir anglų svaro kursą. Jau 1915 m. pabaigoje ėmė jis svyruoti, vėliau labai pamažu slinkti žemyn, kol, pagaliau, 1918 m. gale jis neteko 2,10% savo tikrosios vertės.

Mus visus stebina ta titaniška galybė ir tas antžmogiškas pasiaukojimas, kurį vokiečiai parodė karo laukuose, kovodami su savo, palyginti, silpnais sąjungininkais prieš 27 galingas valstybes, tačiau ne ką mažesnį pajėgumą parodė tie patys vokiečiai ir ekonominėje srityje, kurios tikroji ašis visuomet buvo finansiniai resursai. Nuo Agadiro incidento laikų, atseit, nuo 1911 m., kai vokiečiai galutinai pasiryžo kariauti, iki karo pabaigai, jie daugiau, negu patrigubino savo aukso atsargą. Paties karo metu vokiečiai, negaudami iš užsienio jokios finansinės paramos, ne tik moka tam užsieniui auksu, bet dar ir didina savo aukso atsargas[121]. Tas sumas vokiečių valdžia ir ypač talentingas Reichsbanko prezidentas V. Havenstein (1857—1923) įvairių įvairiau-

---

[120] Anglijos Banko brangiųjų metalų atsargos kitėjimus rodo ši lentelė:

Pabaiga metų	Metalas
	1000 £
1915	51.476
1916	54.305
1917	58.337
1918	79.112
1919	91.342

[121] Reichsbanko (Vokiečių notų banko) aukso atsargos kitėjimai:

Pabaiga metų	Milionais markių
1910	777,8
1912	880,1
1915	2445,2
1917	2406,5
1918	2262,2

siomis priemonėmis sugebėjo išvilioti iš Vokietijos gyventojų[122]. Žinoma, nemaža dar aukso išspaudė ir Vokiečių karo vadovybė iš okupuotų kraštų gyventojų.

Prancūzai nenori labai jau toli patriotinėse pastangose atsilikti nuo vokiečių ir rūpinasi karo metu taip pat didinti savo notų banko aukso atsargas, tačiau toli gražu ne tokiu pasisekimu, kaip tai padarė vokiečiai[123], nors šiuo atveju tiek ekonominės, tiek politinės prancūzų sąlygos buvo nepalyginamai geresnės kaip vokiečių.

Dar liūdnesnį vaizdą matome kitose trijose didelėse kariaujančiose valstybėse, kurių gyventojai nepasižymėjo nei dideliu turtingumu, nei patriotiniu pasiryžimu aukoti savo turtus tėvynės aukure, atseit, Austro-Vengrijoje, Italijoje ir Rusijoje. Tuose kraštuose aukso atsargos karo metu ne tik nedidėjo, bet vienur didesniu, kitur mažesniu greitumu tirpte tirpo[124]. Taip,

---

[122] Havenstein buvo Reichsbanko prezidentu arba valdytoju iki pat 1921 m. ir todėl dažnai laikomas senosios vokiečių markės žlugimo kaltininku. Šiuo atveju tenka kaltinti ne Havensteiną, bet tuometines Vokiečių vyriausybes, kurių įrankiu buvo Havenstein'as. Markės katastrofą organizavo pati valdžia. Juk markę galutinai palaidojo ne Havenstein, bet jo įpėdinis Dr. Schacht 1923 m. Markės katastrofa buvo priemonė kovoti prieš Versalės taikos sutarties Vokietijai užkrautas reparacijas, prieš Ruhr'o srities okupaciją ir, pagaliau, tinkamiausias būdas panaikinti vidaus karo skolas.

[123] Prancūzijos Banko aukso atsargos kitėjimai:

Pabaiga metų	Metalas milionais frs.
1910	1171,9
1912	1719,1
1915	3320,3
1918	4417,3

[124] Austro-Vengrijos Banko kitėjimai:

Pabaiga metų	Metalas milionais kronų
1910	1320,5
1912	1209,8
1915	744,8
1918	285,7
Italijos Bankas, mil. lirų:	
1910	975,2
1912	1022,0
1915	1077,0
1918	žinių nėra
1919	804,8

trumpais bruožais, atrodo bent svarbesniųjų kraštų karui pasirengimo bei paties karo laikų aukso politika.

Neitralės valstybės, kai tik prasidėjo karas, panikos pagautos, kad jų auksas nepabėgtų į kariaujančius kraštus ne tik uždraudžia aukso išvežimą, bet ir sustabdo notų keitimą auksu. Tokių priemonių imasi ne tik Skandinavų valstybės, bet ir Olandija, Šveicarija, Japonija. Tačiau, greitu laiku patsai gyvenimas parodė visą tos panikos beprasmiškumą ir iškėlė visai priešingą reiškinį, būtent, auksas iš kariaujančių kraštų stambiomis partijomis plaukė į neitrales šalis. Neitralūs kraštai gamina kariaujantiems kraštams reikalingas prekes, tarpininkauja jų prekybinėms operacijoms, teikia prieglaudos jų kapitalams, virsta dirva jų finansinėms operacijoms. Visas prekes bei visus patarnavimus kariaujantieji kraštai apmoka auksu, nes jei patys nebegamina prekių išvežti ir neturi komercinio kredito, tarptautinis komercinis kreditas beveik visai nutrūksta karo metu. Neitralių kraštų prekės tokiu smarkumu eina į kariaujančias valstybes, kad pačiuose neitraliuose kraštuose prekių kainos iš karto stipriai pakyla, o vėliau ima net tiesiog trūkti pačių prekių. Neitralūs kraštai imasi įvairių priemonių, kad sulaikytų prekes krašte, tačiau tos visos priemonės nieko negelbsti. Kariaujantieji kraštai turi turėti būtinų karui dalykų ir todėl, nesivaržydami jokia kaina ir jokiomis priemonėmis, rūpinasi gauti reikalingų prekių. Dabar jau ne prekės, kaip esti normaliais laikais, ieško pinigų, bet pinigai aukso pavidalu ieško prekių ir nesulaikomai eina ten, kur tik gali rasti tas prekes. To aukso tiek suplaukia į neitralius kraštus, kad jie jau pirmaisiais dvejais metais padvigubina, arba net patrigubina savo aukso atsargas[125]. Toks aukso

---

(Turima pagrindo spėti, kad rodomas auksas žymia dalimi skolintas).

Rusijos Valstybės Bankas, mil. rublių:

1910	1231,9
1912	1327,3
1914 (liepos 1)	1740,0
1917	1292,1

[125] Štai keletas pavyzdžių to aukso antplūdžio:

Šveicarijos Bankas turėjo 1913 m. gale 170 mil. frs., 1916 m. gale 345 mil. frs., 1918 m. gale 415 mil. frs.

Olandijos Bankas turėjo 1913 m. gale 151 mil. guld., 1916 m. gale 588 mil. guld., 1917 m. gale 698 mil. guld.

Ispanijos Bankas turėjo 1913 m. gale 480 mil. pes., 1916 m. gale 1251 mil. pes., 1918 m. gale 2228 mil. pes.

Panašia proporcija augo ir Skandinavijos valstybių notų bankų aukso fondai.

antplūdis sudaro savo rūšies aukso infliaciją, kuri atpigina pinigus, iškelia prekių kainas ir bendrai veikia visą krašto ūkį, jei ne visai tokiu pat, tai tikrai panašiu būdu, kaip ir popierinių pinigų infliacija.

Neitralės valstybės, bijodamos kenksmingų tautos ūkiui pinigų infliacijos padarinių, imasi priemonių sustabdyti tą netikėtą aukso antplūdį. Pirmoji Švedija 1916 m. vasario 8 d. įstatymu atleidžia savo notų banką nuo prievolės priimti auksą ir už jo kilogramą duoti notomis 2.400 kronas. Tų pačių metų balandžio 28 d. pasirodo karališkas dekretas, kuris sustabdo privatine sąskaita aukso monetų kalimą. Tuose griežtuose ir, kaip vėliau pats gyvenimas parodė, labai neprotinguose žygiuose prieš auksą, pasireiškė ne tik visuomenės baimė didelio, nors ir laikino pobūdžio gyvenimo pabranginimo, bet ir žinoma ekonomisto, Stockholmo profesoriaus Gustavo Cassel'io teorijų įtaka[126]. Greitu laiku Švedijos pavyzdžiu turėjo pasekti Norvegija ir Danija, nes tos visos trys valstybės sudarydavo Skandinavų monetų Uniją, kurioje visų narių — valstybių monetos eidavo lygiomis. Dabar, Švedijai uždarius auksui kalyklos duris, vis dėlto auksas būtų galėjęs plaukti į Švediją per Norvegijos ir Danijos kalyklas. Olandai, tiesa, neuždarė savo kalyklų auksui, tačiau įsileisdavo į kraštą tik tokį auksą, kurio pasirodymas ties Olandų siena galėjo būti įrodytas transakcijomis, padarytomis išimtinai Olandijos naudai. Ispanija numušė aukso pirkimo kainą. Ir tų dviejų kraštų žygiai faktiškai niekuo nesiskyrė nuo aukso monetų kalimo privatine sąskaita sustabdymo.

Kai kariaujantieji kraštai sustabdė notų ir biloninių monetų keitimą auksu, jie atpalaidavo savo pinigų inkarus nuo aukso dugno ir leido jiems smukti žemiau jų auksinio ekvivalento, kai neitralūs kraštai uždraudė auksą paversti pinigais, jie taip pat nukirto tų piniginių inkarų retežius, kuriais pinigai laikėsi savo auksinio dugno ir leido jiems pakilti aukščiau jų aukso ekvivalento. Dabar pinigai, nebetekę tų tvirtų inkarų, kurie rišo juos su pastoviu aukso dugnu, buvo svaidomi aukštyn ir žemyn tų gyvenimo audrų, kurias iškeldavo militariniai, politiniai, ekonominiai ir net grynai psichologiniai veiksniai.

Kai neitralių kraštų gyventojai skundėsi aukso antplūdžiu, tai kariaujančių kraštų gyventojai, kur kas skaudžiau kentėjo dėl

---

[126] Cassel (g. 1866) nori atpalaiduoti pinigus nuo aukso saitų ir susieti juos su prekių indeksu (su prekių kainomis). Jis mato pinigų vertės (kainos) pastovumą ne jų saituose su auksu, bet jų pirkimo galios pastovume. Nesvarbu, kiek turi piniginis vienetas aukso ir bendrai, ar jis turi kurių ryšių su auksu, bet svarbu, kad už tą piniginį vienetą visuomet būtų galima nupirkti tą patį prekių kiekį.

perdidelio popierinių pinigų gausumo, arba infliacijos. Pirmųjų tos infliacijos užuomazgų tenka ieškoti toje finansinėje panikoje, kuri buvo pagavusi kariaujančių kraštų gyventojus dar karo paskelbimo išvakarėse. Visi, net ir toliausiai gyvenantieji nuo spėjamų karo laukų, puola imti iš visų kredito įmonių savo sutaupas ir mėgina keisti gautas notas monetomis ar metalo gabalais. Tuo būdu visuose į karą stojančiuose kraštuose į kelias dienas buvo pakeltos iš kredito įmonių tiesiog astronominės pinigų sumos. Tačiau dar didesnes pinigų sumas paleido į kraštą pačios vyriausybės, kurios nuo pirmosios mobilizacijos dienos turėjo tenkinti negirdėtai didelius finansinius karo reikalus.

Tas staigus ir didelis pinigų apyvartos padidėjimas ne iš karto padidino pinigų pasiūlus, nes paimti iš bankų ar gauti iš iždo kasų pinigai iš pradžių buvo tezaurizuojami galimiems, labai neaiškios, netikros ateities reikalams, ir todėl ne iš karto ėmė mažinti pinigų vertę, kelti prekių kainas ir apskritai veikti krašto ūkį. Tačiau visų kraštų vyriausybės ėmėsi įvairių galimų priemonių užkirsti kelią tai panikai ir sustabdyti kredito įmonių puolimą. Tuo tikslu kredito įmonės ima mokėti indėlius tiktai ratomis, duoda už sutaupas didesnius procentus, valdžios skelbia skolų moratoriumus. Tuo tarpu valdžioms rūpi neduoti apmirti ūkio gyvenimui, nes tezaurizuoti pinigai stabdo ūkio gyvenimo pulsą, ir nedidinti notų bankų notų emisijos pozicijų, nes staiga padidėjusi notų emisija rodys staiga sumažėjusį notų banko pajėgumą. Notų emisija turėjo jau ir, be to, žymiai padidėti, nes valdžios ne tik nebekaldino naujų aukso ir sidabro monetų, bet dar stengėsi įvairiomis priemonėmis esamas išimti iš apyvartos. Monetų vietą turėjo užimti notos. Tačiau notų emisija visuose kraštuose, išskyrus Prancūziją, kur veikė notų kontingentai, turėjo aukso stabdžius, atseit, buvo nustatyta, kurį paleistųjų notų dalis turi būti padengta auksu.

Dabar tenka tų stabdžių veikimą arba sustabdyti, arba įkurti naują popieriniams pinigams leisti įstaigą, kuri tokių stabdžių neturi. Anglai, tradicijų žmonės, neliečia Anglijos Banko aukso stabdžio, bet paveda iždui leisti popierinius pinigus vadinamus „currency notes“[127]. Rusai, austrai ir italai tiesiog pašalina auksinius savo notų bankų emisijos stabdžius, atseit, nebelieka jokio teisinio santykio tarp turimos aukso atsargos ir paleistųjų notų sumos. Vokiečiai pašalina Reichsbanko aukso stabdžius, padidina savo 4 taip vadinamų „Privatinių notų bankų“[128] kon-

[127] Currency notes buvo paleista 1914 m. 38 mil. £, 1918 m.—323, 2 mil. £.

[128] Vokietija turėjo 4 privatinius notų bankus: Bavarijos, Saksonijos, Würtembergo ir Badeno notų bankus. Pirmieji du galėjo paleisti notų iki 70 mil. mk., antrieji du iki 27 mil. mk. Tie bankai buvo senųjų nepriklau-

tingentus ir kuria „Darlehenskasse", atseit, „Skolinimo Kasą", kuri ėmė įkaitu karo paskolos lakštus ir leido smulkias notas iki 50 markių. Toji „Darlehenskasse", imdama įkaitu karo paskolos lakštus, palengvino Reichui platinti tuos paskolos lakštus, bet drauge leisdama savo notas, kurios nors ir nebuvo paskelbtos teisėtomis mokėjimo priemonėmis, tačiau buvo visų imamos, nes jas ėmė iždas ir Reichsbankas, žymiai prisidėjo prie Vokiečių infliacijos sukūrimo. Vokiečių Vakarų Europos okupuotoms sritims gamino, vokiečių įsakymu, popierinius pinigus Briuselio bankas „Societé Générale", okupuotos Lietuvos žemėms — „Darlehenskasse Ost" ir Lenkijai — „Polnische Landesdarlehenskasse". Tų visų naujai sukurtų emisijos įstaigų popieriniai pinigai galėjo eiti tiktai jiems nurodytose srityse ir patekę į užsienius virsdavo paprastais popieriaus gabaliukais.

Normaliais laikais, be auksinio stabdžio, veikė dar ir kiti notų emisijos stabdžiai, kurių svarbiausias buvo pristatomų diskontui komercinių, atseit, iš prekybinių sutarčių kilusių, vekselių suma. Karo metu beldžiasi į notų bankų duris ne tiek įmonininkai, kiek iždas. Iždas neturi komercinių vekselių, todėl teko ir šį antrąjį emisijos stabdį, t. y. komercinius vekselius pašalinti. Dabar komerciniams vekseliams prilyginami tie trumpalaikio kredito dokumentai, kuriuos gali patiekti iždas. Tokiais dokumentais yra iždo vekseliai ir iždo bonai[129]. Komercinius vekselius kuria prekybos sutartys, iždo vekselius ar iždo bonus kuria iždo pinigų reikalas, kuris karo metu nežino jokių ribų. Todėl tuo momentu, kai buvo notų bankams leista duoti už iždo vekselius ar iždo bonus notas, buvo plačiai atidarytos infliacijai visos notų bankų durys.

Kontinento vyriausybės vis dėlto neina tuojau dideliu skubotumu pro tas duris į bankų kasas, nes bijo, kad paleistos astronominėmis sumomis notos, padidins pinigų pasiūlus kaip tik tuo metu, kada rinkoje sumažėjo jų paklausai[130]. Tokiomis sąly-

somų valstybių palikuonys. Privatinių notų bankų notos buvo teisėtos mokėjimo priemonės tik kiekvienos paskiros valstybės, arba pagal Weimaro (1919 m.) konstituciją, tik kiekvieno paskiro krašto ribose. 1933 m. notų emisijos teisė privatiniams notų bankams buvo atimta. Savo notas jie turėjo likviduoti iki 1936 m.

[129] Iždo bonai, tai, iždo trumpalaikio kredito dokumentai, kurie yra iždo vekselio pobūdžio ir todėl neturi mokamų nuošimčių kuponų, atseit, atkarpų, kurias pristačius iždo kasoms išmokama priklausomi procentai, bet yra diskontuojami, kaip ir visi kiti vekseliai.

[130] Pinigų paklausai rinkoje sumažėjo, nes sumažėjo prekių gamyba. Vienas svarbiausių pinigų vertės ramsčių, tai parduodamų krašte pagamintų prekių ir esamų apyvartoje pinigų sumos pusiausvyra. Karas negirdėtu smarkumu griovė tą pusiausvyrą.

gomis leidžiamos astronominėmis sumomis notos greitu laiku būtų taip sunaikinusios pinigų vertę, kad tolimesnis karo vedimas būtų pasidaręs nebeįmanomas dalykas. Teko ieškoti dar kitų karo finansavimo šaltinių. Teoretiškai, be popierinių pinigų emisijos, karo reikalams buvo galima pasigaminti pinigai dar šiais dviem keliais: 1. mokesčiais, 2. užsienio ar vidaus paskolomis.

Pirmasis kelias, atseit, mokesčiai ekonomikos, o gal net ir politikos atžvilgiais buvo teisingiausias, tačiau Didžiojo karo sąlygomis jo vieno toli gražu neužteko. Tiesa, anglai beveik išimtinai mokesčiais dengė dažnus XIX a. karus su Afganistanu, o taip pat Krymo ir Boerų karus. Jie mėgino ir žymią Didžiojo karo išlaidų dalį apmokėti mokesčių pajamomis. Tuo tikslu jie apkrauna labai sunkiais mokesčiais turtingesniuosius, ypač karo metu pasipelniusius, sluoksnius.

Žinoma, turtingesnieji linkę dengti karo išlaidas paskolomis ar popierinių pinigų gamyba, kuri visu savo sunkumu prislėgia ne tiek turtinguosius, kiek plačias neturtingąsias gyventojų mases. Mokesčiais dengti karo išlaidas turėtų ir tam tikros politinės reikšmės, nes kai tektų tuojau pakelti visus medžiaginius karo sunkumus, labai galimas dalykas, kad greitai atslūgtų ir karingas visų imperialistų ūpas[131]. Tačiau, mokesčių kelias turi tų blogumų, kad jis užkrauna kariaujančiai kartai ir taip jau fiziškai bei morališkai karo nukamuotai dar labai sunkią medžiaginę mokestinę naštą. Tokią naštą anglai nepabijojo pasiimti, tačiau buvo priversti taip pat labai plačiai panaudoti ir vidaus bei užsienio paskolų kelius. Neišvengė anglai ir karo finansavimo popierinių pinigų emisija, nors, tiesa, tie popieriniai pinigai buvo ne tiek Anglijos Banko notos, kiek iždo leidžiamos „Currency notos“[132].

Kitus karo finansavimo kelius pasirenka vokiečiai. Paskolos ir popierinių pinigų gamyba — tai svarbiausieji finansiniai Vokiečių karo ginklai. Vokiečiams buvo uždarytas užsienio paskolų kelias, tad teko sutvarkyti karo finansavimą vidaus piniginiais resursais. Tą vokiečiai padarė paprastu, tačiau, reikia pripažinti, gana sumaniu būdu. Jie imdavo iždo vekseliais ir iždo bonais iš Reichsbanko ir kitų emisijos įstaigų pinigus ir tuos pačius pinigus vėl sutraukdavo į iždą kas pusmetį leidžiamomis paskolomis. Vokiečiai buvo išleidę iš viso 9 karo pasko-

---

[131] Jei kada žmonija iš tikrųjų nuoširdžiai norės taikos, tai tarptautinei taikai laiduoti užteks vienos vienintelės sutarties: dengti visas karo išlaidas mokesčiais.

[132] Anglijos Banko notų buvo 1914 m. 36,2 mil. £, 1918 m. — 70,2 mil. £, kai Currency notes 1914 m. buvo 38,5, o 1918 m. — 323,2 mil. £.

las 89 milijardų sumai ir paskleidę krašte (atseit, nediskontavę emisijos įstaigose) iždo bonų 31 milijardo sumai. Jau nuo 1916 m. kovo mėnesio leidžiamų karo paskolų pajamomis nebepajėgia išpirkti visų diskontuotų emisijos įstaigose iždo bonų bei vekselių, tad ima smarkiai didėti popierinių pinigų apyvarta, kuri 1918 m. gale pasiekė 30 milijardų markių. Naudodami paskolas ir emisiją, vokiečiai, kaip beįmanydami, vengė karo reikalams mokesčių. Jie norėjo kariauti ir karą laimėti be stambesnių finansinių savo tautos aukų. Vokiečiai buvo įsitikinę, kad visas karo išlaidas turės apmokėti nugalėti priešai, tad geriausia esą kariauti skolintais pinigais ir padarytas skolas palikti sumokėti nugalėtiems priešams. Tokia paskolų bei popierinių pinigų infliacijos politika buvo labai naudinga stambiems įmonininkams, turtingiems kapitalistams ir suktiems spekuliantams. Jie visi sugebėjo pasipelnyti markės kritimu, kurios vertę numušė popierinių pinigų infliacija. Žinoma, kaip visų kraštų, taip ir vokiečių karo finansavimas negalėjo būti be medžiaginių aukų, tačiau, kai Anglijoje pakėlė tas aukas turtingesnieji sluoksniai, Vokietijoje garbė mokėti karo išlaidas — teko neturtingesniems žmonėms, ypatingai darbininkams.

Trečiuoju, pavojingiausiu karo finansavimo keliu, atseit, vien popierinių pinigų emisijos keliu, eina Rusija. Tiesa, vargu bet kuris kitas būdas surasti karui lėšas buvo tuomet įmanomas Rusijoje. Mėginti dengti karo išlaidas mokesčiais vargu ar buvo galima, nes senoji rusų mokesčių sistema buvo labai neelastinga[133], naują asmeninį pajamų mokestį pradėta kurti tik pačiu karo metu ir pagaliau visai neįgyvendinta. Užsienyje gauti paskolos buvo maža vilties, nes ir patys rusų sąjungininkai, jei ką rusams skolindavo, tai nebent karo medžiagą ir tai dar dažnai reikalaudami apdrausti skolą aukso įkaitais. Vidaus paskolos neturėjo pasisekimo, nes Rusijoje trūko ne tik stambesnių kapitalų, bet ir gilesnio politinio susipratimo bei tautiškos nuotaikos. Tuo būdu karui finansuoti liko tik vienas kelias — popierinių pinigų spausdinimas. Tuo vieninteliu keliu, kuris liko ir kurį rodė mažiausio pasipriešinimo linkmė ir eita[134].

---

[133] Neelastinga mokesčių sistema bus tuomet, kai mokesčiai sunkiai gali būti didinami ar mažinami. Rusijos gavinio sistemos mokesčiai buvo neelastingi, nes juos smarkiau pakėlus lengvai buvo galima sunaikinti pačius mokesčių šaltinius.

[134] Popierinių pinigų emisija Rusijoje tūkstančiais rublių:

Metai	Notų suma
1915	5.304.619
1916	8.591.300
1917	18.917.010

Visai tokioje pat, kaip Rusija, padėtyje atsidūrė ir Austro Vengrija. Tad ir ji finansavo karą popierinių pinigų spausdinimu[135].

Bent kiek geresnėje padėtyje buvo, tik 1915 m. pradėjusi karą, Italija, kuri susilaukė didesnės finansinės paramos iš savo sąjungininkų, tačiau ir ji didžiausią karo išlaidų dalį padengė popieriniais pinigais. Neturtinga Italija negalėjo nei žymiai pakelti mokesčių nei gauti vidaus paskolų. Popierinius pinigus Italijai gamino trys notų bankai ir patsai iždas[136]. Popierinių pinigų gamyba augo negirdėtu greitumu[137]. 1917 m. Italijos Banko pranešimas sako, kad reikėję pagreitinti privatinių popieriaus fabrikų darbą, kad gavus reikalingą notoms popierių ir nayviškai didžiuojasi, kad notų spaustuvės veikusios tuo pačiu smarkumu, kaip ir amunicijos fabrikai. Tokia gamyba, žinoma, turėjo numušti liros vertę, kuri, pradėjusi kristi 1916 m., jau 1918 m. nebeteko 42% savo vertės.

Prancūzija, panašiai kaip ir Vokietija, nors ir ne tokiu atviru būdu, vengė mokesčiais paliesti turtuolių kapitalus. Turtinga Prancūzija finansavo karą paskolomis ir notų emisija[138]. Karas Prancūzijai kaštavo nuo 200—300 milijardų frankų. Vien tik karo laikų biudžeto deficitai siekė 108 milijardų frs. Negalima pasakyti, kad tuometinė prancūzų vyriausybė būtų labai jau susirūpinusi tų milijardinių skolų grąžinimu ar amortizavimu, biudžeto deficitų padengimu, astronominės notų emisijos likvidavimu. Vyriausybė ramiai sau kartojo tuometinio finansų ministerio Klotz'o lūpomis „L'Allemagne payera" — Vokietija mokės. Deja, ta Vokietija taip ir nemokėjo. Didžiojo karo metu faktiškai subyrėjo ir Lotynų Monetų Unija, nes trijų į karą stojusių Unijos narių kraštuose nebeliko valiutos monetų ir tuo būdu

---

[135] Popierinių pinigų emisija Austro-Vengrijoje tūkstančiais kronų:

Metai	Notų suma
1915	7.162.355
1917	18.439.695
1918	35.588.605

[136] Karo metu Italijoje, be Italijos Banko, dar veikė du notų bankai: Neapolio Bankas ir Sicilijos Bankas.

[137] 1914 m. liepos 31 d. buvo notų 2.764 milijonai, 1916 m. gale popierinių pinigų jau buvo 6,330 mil., 1917 m. gale — 10.174 mil. ir 1918 m. — 12.000 milijonų.

[138] 1914 m. sausio 1 d. turėjo vidaus skolų 33.858 mil. frs. 1919 m. sausio 1d. turėjo vidaus skolų 124.320 mil. frs. ir dar užsienio skolų 27.328 mil. frs. arba iš viso 151.648 mil. frs.

Prancūzijos Bankas buvo paleidęs 1914 m. liepos 5 d. 5912 mil. frs., 1915 m. — 13 milijardų, 1917 m. — 22 milijardų frs., 1918 m. gale — 30 milijardų frs.

pats savaime išnyko Unijos sutarties objektas. Juridiškai Lotynų Monetų Unija buvo galutinai likviduota tiktai 1932 m.

U. S. A. doleris buvo vienintelė tarptautinė valiuta, kurios notų keitimas nebuvo sustabdytas per visą karo metą, tačiau ir U. S. A., kai stojo į karą ir ėmė remti savo sąjungininkus kreditais, turėjo 1917 m. rugsėjo 7 d. uždėti auksui embargo. Draudimas išvežti auksą ir padarė, kad neitralių Europos valstybių, ypač Skandinavų pinigai, ėjo su agio santykyje su doleriu[139]. Tasai agio siekė vienu laiku net 42%, dažnai būdavo artimas 30% ir tik apie karo pabaigą krito iki 10%. Nors U. S. A., tiekdamos Europai karo reikmenes ir duodamos stambias paskolas, sutraukė pas save didžiausias aukso atsargas (1924 m. tos atsargos buvo išaugusios iki 4.408 mil. $, kas sudarė 47,19% viso monetinio pasaulio aukso), tačiau ir jos stojusios į karą ėmė žymia dalimi finansuoti tą karą notų emisija[140]. Aukso infliacija, kurią pasekė kredito infliacija[141] ir, pagaliau, plačiai pasklidę karo paskolų lakštai pakėlė amerikiečių pirkimo galią, sudarė didelius prekių paklausus ir išpūtė prekių kainas. Prasideda U. S. A. „prosperity", atseit, „gerovės" periodas.

Neitralės valstybės, kurios dar 1916 m. buvo taip pabūgusios aukso antplūdžio, jau 1917—1918 m. ima labai pasigesti geltonojo metalo. Dabar visai pamatuotai pradedama kalbėti apie besiartinančią jau ne aukso, bet popierinių pinigų infliaciją, bei piniginio vieneto vertės kritimą. Baimingi spėliojimai greitu laiku turėjo virsti liūdna tikrove. Neitralės valstybės turėjo didelių išlaidų savo neitralumui saugoti, turėjo pakelti žymų gyvenimo

---

[139] Neitralės valstybės gaudavo daugiau dolerių, negu buvo reikalinga jų pačių mokėjimams U.S.A. Jei nebūtų aukso embargo, tos valstybės tuojau už turimus dolerius būtų gavusios, pagal dolerio paritetą, iš U.S.A. auksą. Dabar tekdavo pardavinėti dolerius rinkoje, kur nevisuomet būdavo pakankamai doleriams paklausų. Tas sudarydavo, kad dolerių devizos, U.S.A. teritorijoje keičiamos auksu, Europos valstybėse būdavo pigesnės už tų valstybių devizas. Be to, dėl jau aukščiau nurodytų priežasčių, pačios neitralių valstybių devizos stovėdavo dažnai aukščiau pariteto.

[140] Dvylika pagrindinių U.S.A. notų bankų (Federal Reserve Bankai):

Metų pradžioje	Turėjo aukso (1000 $)	Buvo paleidę notų (1000 $)
1915	344.963	13.486
1916	453.713	14.130
1917	1.671.133	1.254.488
1918	2.090.274	2.802.366

[141] Kredito infliacija vadinama toks bankų tiekiamų kreditų padidėjimas, kuris prašoka rentingos (apsimokančios) tautos ūkio gamybos pajėgumą.

pabranginimą, turėjo išgyventi sunkų tarptautinio kredito pairimą ir, pagaliau, smarkiai nukentėti nuo kariaujančių valstybių procentinių popierių ir popierinių pinigų kurso kritimo.

5. PINIGAI NUO DIDŽIOJO KARO IKI VALIUTINĖS 1931 M. ANARCHIJOS

Kai buvo suskaitytos 1920 m. Briuselio konferencijoje visų kariavusių valstybių karo išlaidos, pasirodė, kad Didysis karas kaštavo apie 2.250 milijardų litų. Visų valstybių skolos nuo 1913 m. pakilo 88 milijardais litų ir siekė 537,6 milijardų litų. Vienos tik U. S. A. patiekė Europai, kuri nuklojo savo jaunais tvirtais vyrais Europos, Azijos ir Afrikos laukus, 110 milijardų litų sąskaitą.

Kai kovota, kaip karo metu buvo sakoma, už bendrus idealus (nors tie idealai vėliau ir pasirodė medžiaginiai anglosaksų, ypatingai amerikiečių, interesai), Amerika skolina priešvokiškai koalicijai iš tos pačios koalicijos už karo reikmenes paimtus pinigus, koalicija guldė Amerikos garbei ir naudai savo vaikus ir drovėjosi vertinti jų gyvybę ir kraują aukso pinigais. Amerika, stodama į karą, darė pelningą operaciją, nes ji paskelbė Vokietijai karą kaip tik tuo metu, kada Vokiečių submarinai ir entantės blokada labai pasunkino prekybinius ryšius su Europa; skolindama sąjungininkams iš jų pačių gautus pinigus irgi negalima pasakyti, kad būtų turėjusi nuostolių. U. S. A. patiekė Europai tokias sąskaitas, kurių jokių prekių išvežimu ištisais dešimtmečiais nebuvo galima padengti, tuo labiau, kad pati U. S. A. pastatė įvežamoms prekėms beveik neperžengiamas muitų sienas. Tokios skolos ir tokiomis sąlygomis vargu galima padengti ir visos Europos kelių žmonių kartų vergišku darbu. Panašios, kaip amerikiečiai, aukso karštligės pagautos, ir Europos valstybės pradeda tiekti viena kitai astronomines skolų sąskaitas. Šiuo atveju visai netenka ir kalbėti apie liguistus Versalės taikos kūrėjų reparacijų skaičiavimus. Europos politikai siuntinėja vieni kitiems astronomines skolų sąskaitas kaip tik tuo metu, kada taip svarbus pasaulio ūkiui atstatyti gamtos turtų šaltinis, Rytų Kolosas, Rusija, draskėsi baisiose kruvinose spazmose, sukrėsdama viso kapitalistinio pasaulio ekonominius pagrindus. Rytų koloso spazmatiški šūkiai randa atbalsio Centrinės Europos valstybėse, kurios nualintos blokados ir pralaimėjusios karą jau beveik buvo išėjusios iš pasaulio ūkio organizacijos. Tokiomis sąlygomis vargu ar buvo labai protinga rašyti milijardines sąskaitas ir laukti įplaukiančių, pagal tas sąskaitas, milijardų.

Didysis karas taip buvo sunaikinęs tiek laimėjusių, tiek pralaimėjusių kraštų ūkius, kad, pasibaigus karui, nebuvo jokios

galimybės nei padidintais mokesčiais, nei naujomis paskolomis padengti padidėjusias išlaidas. Tuo labiau, kad karui pasibaigus, niekas nerodė ir mažiausio palinkimo skolinti valstybei pinigus. Tokiomis sąlygomis teko griebtis lengviausio pinigų gamybos būdo — popierinių pinigų spausdinimo. Toji nauja pinigų gamyba nebuvo pateisinama nei naujų prekių gamyba nei jau pagamintų prekių mainų intensifikacija, atseit, apyvartos pagreitinimu. Be naujų prekių gamybos ar be pagamintų prekių mainų intensifikacijos kuriami pinigai turi visuomet sukurti pinigų infliaciją. Infliacija, iškeldama pinigų pasiūlus aukščiau paklausų, numuša pinigų vertę ir išpučia prekių kainas. Kai pradėta gaminti pinigai ne prekių gamybai, bet karo palikimui likviduoti, kai kurie, ypač Centrinės Europos, kraštai taip išvystė tokią pinigų gamybą, jog jų pinigų vertė nusmunka tiek, kad virsta beveik paprastais popieriaus gabalais, kurie nustumia tų kraštų ūkį į tokią anarchiją, kurioje buvo bepradedą svyruoti mūsų senos kultūros ir civilizacijos pagrindai ir ėmė reikštis ekonominės ir politinės mirties simptomai. Beveik nebetekę bet kurios vertės pinigai ne tik ima marinti kreditą, bet ir patį pinigų ūkio organizmą. Ne tik tarptautinėje prekyboje, bet ir krašto viduje, ypatingai Rusijoje ir Vokietijoje, žmonės ima grįžti prie natūralinių mainų. Ne be pagrindo ima žmonėms rodytis, kad Europos kultūra padarė kokio tūkstančio metų šuolį į praeitį; dabar ir mokslo vyrai pradeda kalbėti apie Europos Vakarų kultūros sutemas.

Pinigų infliacija taip smarkiai sukrėtė pasaulio ūkį, turėjo tokių žiaurių padarinių, kad ne tik ekonomistai bei politikai, bet ir visi susirūpinę savo krašto ateitimi žmonės ėmė klausti: 1. kur yra tikrosios infliacijos priežastys, 2. kokie yra infliacijos padariniai ūkio gyvenime ir 3. kuriomis priemonėmis galima pašalinti infliaciją ir atstatyti normalią pinigų santvarką. Ties tais klausimais tenka dabar sustoti.

Kurios buvo pokarinės infliacijos priežastys, tai trumpai suglaudę galime nustatyti šias: 1. Valstybės, pralaimėjusios karą, buvo reikalingos stambių lėšų ne tik savo kariuomenės demobilizacijai, bet ir nugalėtojų okupacinei kariuomenei išlaikyti. Nugalėtoms valstybėms visi stambių pajamų šaltiniai buvo uždaryti — jiems liko tik popierinių pinigų spaustuvė; 2. Nepalankūs nugalėtiems kraštams tarptautinės politikos įvykiai mušdavo žemyn jų pinigų vertę[142]. Nukritusi pinigų vertė tuojau reikalaudavo

[142] Taip vokiečių markė smarkiai krito, kai paaiškėjo 1921 m. Londono Konferencijoje 132 milijardų aukso markių reparacijų suma, kai 1922 m. nenusisekė anglų vokiečių derybos dėl reparacijų moratoriumo, kai buvo Lenkijai atiduota Silezijos dalis, arba kai 1923 m. prancūzai su belgais okupavo Ruhr'o sritį.

apyvartai didesnio piniginių ženklų kiekio, atseit, nominališkai didesnės pinigų sumos. Tad, kiekvieną kartą kai krinta pinigų vertė, tuojau reikia paleisti naują vis didesnę pinigų sumą; 3. Dažnai pinigų vertė krisdavo ne dėl kurių nors realių ekonominių ar politinių duomenų, bet vien dėl grynai psichologinių veiksnių. Jei žiūrėti vien paleistųjų į apyvartą pinigų sumos, tai nekartą pinigai turėjo turėti didesnę vertę, negu faktiškai turėjo, kainos turėjo būti žemesnės, negu iš tikrųjų buvo. Pinigų vertė krito ir prekių kainos kilo grynai psichologiniais sumetimais. Žmonės, matydami, kad pinigų vertė nuolatos krinta, prekių kainos nuolatos kyla, ima nebetikėti savo pinigais ir visais galimais būdais jų kratytis. Kiekvienas stengiasi pirkti jei ne pastovius užsienio pinigus, tai bent kokius nors daiktus, kurie dažnai pačiam pirkėjui visai nebuvo reikalingi; 4. Tarptautiniai spekuliantai, pasitikėdami ūkiškų nugalėtų kraštų pajėgumu, iš pradžių spekuliavo tų kraštų pinigų vertės kilimu, vėliau susigriebę ne tik ėmė kratytis jau supirktų pinigų, bet dar pradėjo varyti smarkią spekuliaciją tų pinigų vertės kritimu; 5. Kilę nugalėtuose kraštuose revoliuciniai sukrėtimai sutrukdė normalų kūrybinį tų kraštų ūkio darbą, kas, žinoma, turėjo neigiamai paveikti pinigų vertę ir tuo pačiu jau padidinti infliaciją. Jau nuo seno pastebėta, kad visos revoliucijos ardo pinigų sistemą ir gimdo infliaciją; 6. Nugalėtų kraštų valdžios buvo patekurios į tokių žmonių rankas, kurių visa politinė bei ekonominė ideologija buvo aiški turtų paskirstymo bei vartojimo klausimais, tačiau labai mažai išplėtota ir nusistovėjusi turtų gamybos reikalais. Tie žmonės smarkiai didino valstybės išlaidas, ypatingai socialės apsaugos reikalams, tačiau mažai tesirūpina kokiomis pajamomis galės padengti tas išlaidas. Paprastai, tos visos išlaidos buvo apmokamos naujų popierinių pinigų gamyba.

Tačiau, ne tik nugalėtieji, bet ir nugalėtojai turėjo išgyventi pokarinės infliacijos sunkumus. Neišvengė jų net tokia Anglija[143], kai 1919 m. kovo mėnesyje U. S. A. iždas nustojo rėmęs savo lėšomis sąjungininkus, anglų svaras pradeda smarkiais šuoliais smukti. 1919 m. gale svaras nebetenka 22,63% savo vertės, 1920 m. pabaigoje — 27%.

Daug blogiau buvo su Prancūzija ir Belgija, kurios turėjo atstatyti savo nuteriotus kraštus. Karas Prancūzijai kainavo didelių sumų, bet už tat jis buvo laimėtas. Pokariniai laikai kainavo kur kas daugiau ir ne tik nieko nebuvo laimėta, bet dar

---

[143] 1919 m. Anglija turėjo popierinių pinigų 443,5 mil. £ (Anglijos Banko notų 87,3 ir „Currency notes" 356,2 mil. £), kai 1913 m. iš viso buvo Anglijos Banko notų tik 29,6 mil. £, kurios buvo 118,2% padengtos auksu. 1919 m. padengimas siekė tik 27,0%.

daug buvo nustota. Per septynerius metus po karo paliaubų, atseit, 1926 m. sausio 1 d. Prancūzija turėjo skolų 500 milijardų frs., už kuriuos mokėjo vienų palūkanų 24 milijardus frs., notų apyvartoje buvo 55 milijardai, frankas buvo netekęs 89% savo vertės (1926 m. birželio 20 d.)[144]. Prancūzijos valiutai buvo suduotas pirmasis smūgis, kaip 1919 m. U. S. A. iždas nutraukė Prancūzijai savo kreditus. Antrą smūgį frankui sudavė spekuliantai, kai 1923 m., nustoję tikėti, jog vokiečiai mokės reparacijas, ėmė spekuliuoti franko kurso kritimu. Tokios spekuliantų atakos pasireiškė ypatingu smarkumu 1925 ir 1926 m.

Vokiečių okupacinė valdžia buvo atėmusi Belgijos Bankui teisę leisti notas. Be Société Générale de Belgique paleistųjų notų, vokiečiai užplukdė Belgiją savo markėmis. 1918 m. lapkričio 11 d. Belgijos Bankas atgauna savo emisijos teises ir, išpirkdamas vokiečių markes, paleidžia savo notas. Vokiškų markių krašte buvo daug, tad ir notų teko paleisti daug. Be notų, buvo paleista nemaža ir iždo pinigų. Atitinkamai tokią pinigų inflia-ciją krito ir franko vertė[145].

Pokarinės italų liros smukimą nulėmė ne tik didžiausia iždo finansų netvarka, bet ir smarkus visuomeninis bruzdėjimas, aršios socialinės kovos, mėginimai sukelti visuotinį streiką. Valstybė ėmė gyventi jau ne mokesčiais, bet paskolomis iš Italijos Banko ir savo leidžiamais popieriniais pinigais[146].

Infliacijos padariniai pasireiškia visose ekonominio gyvenimo šakose, būtent: 1. gamyboje, 2. kapitalų kūryboje, 3. gaminių bei pelno paskirstyme, 4. vartojime.

Infliacija, tiesa, iš pradžių skatina gamybą, nes, atsiradus krašte daugiau pinigų, dirbtinai pakeliamas vartojimas. Tačiau, infliacijos sukelta gamyba nėra patvari, nes jos akstinas nėra realus, bet dirbtinis, atseit, toks pinigų prieauglis, kuris nepateisinamas, nei naujų prekių gamyba, nei jau pagamintų prekių mainų intensifikacija. Tos rūšies pinigų prieauglis didina esamų krašte pinigų sumą, tačiau mažina jau esamos pinigų sumos vertę. Infliacijos skatinama gamyba gali duoti pelno paskiriems asme-

---

[144] Kai 1919 m. sausio 1 d. Prancūzija turėjo skolų 151.648 mil. frs., tai 1926 m. sausio 1 d. jau 495.481 mil. frs., atseit, taikos metu skola priaugo 343.833 mil. frs. Kai 1918 m. gruodžio mėn. notų apyvartoje buvo 30.250 mil., tai 1926 m. liepos 22 d. jau 55.006 mil. fr., atseit, priaugo 24,756 mil. frs. Kai 1918 m. frankas buvo netekęs 8% savo vertės, tai 1926 m. liepos 22 d. jau 89%.

[145] Belgijos Bankas trumpu laiku paleido 5.800 mil. frs., iždas 1.800 mil. frs.; iš viso 7.600 mil. frs., tuo tarpu Belgijos Banko aukso atsarga siekė maždaug 270 mil. frs. Jau 1919 m. gale frankas nebetenka 47% savo vertės, 1920 m. — 59%, 1921 m. — 61%, 1922 m. — 65% ir 1923 m. — 74%.

[146] Jau 1920 m. buvo apyvartoje 21 milijardas lirų. Liros vertė krito 82%.

nims, bet tik viso tautos ūkio sąskaiton. Tas ypatingai ryškiai pasirodo, kai infliaciniais pinigais bankai ima kredituoti prekių gamybą[147].

Infliacijos metu ne tik nebekuriama naujų piniginių kapitalų, bet ir sunaikinami eilės metų sunkiu darbu sudaryti kapitalai. Infliacijos metu taupyti yra nuostolingas dalykas, nes visų piniginių santaupų vertė kasdien tirpte tirpsta. Infliacijos metu pelninga gyventi svetimomis taupmenimis, kurios vėliau grąžinamos savininkams nusmukusiais, dažnai net beverčiais, pinigais. Šiuo atveju labiausia nukenčia tie asmens, kurie manė savo, dažnai viso amžiaus, darbo vaisiais, savo sutaupomis, ramiai pagyventi paskutiniąsias savo dienas, atseit, valstybinių paskolos lakštų ir šiaip jau procentinių popierių laikytojai, pensininkai ir indėlių savininkai. Jie visi pirko procentinius popierius, mokėjo į pensijų fondą, dėjo į kredito įmones indėlius gerais pinigais, tuo tarpu dabar gauna palūkanas, pensijas ar savo indėlius nusmukusiais, pigesniais pinigais, o kartais net tiesiog beverčiais popieriukais. Ypatingai skaudžiai jaučia daromą infliacijos skriaudą tie žmonės, kurie sunkiais tėvynės laikais siaurindami savo asmeninius reikalus, norėdami padėti valstybei, perka valstybinius paskolos lakštus ir vėliau gauna tų lakštų procentus arba net ir pačią paskolos sumą tokiais nebetekusiais savo vertės pinigais. Infliacijai pajėgia atsispirti tik realiniai kapitalai: įmonės, namai, žemės. Todėl infliacijos metu visi kratosi piniginių kapitalų ir stengiasi juos pakeisti realėmis vertybėmis. Tokių vertybių paklausai pakelia, paprastai, jų kainas daug aukščiau, negu galima laukti pagal faktiškąją pinigų vertę. Pakilusios realių vertybių kainos dar labiau numuša pinigų vertę, negu turėtų būti pagal esamą apyvartoje pinigų sumą.

Infliacijos metu gaminių ir pelno paskirstymas griauna nusistovėjusią socialinę tautos struktūrą, ardo normalinius paskirų klasių santykius. Infliacija rečiau tepadaro žalos stambesniems kapitalams, kurie sugeba krašto pinigus paversti pastovia užsienio valiuta, akcijomis, arba šiaip jau kilnojamais ir nekilnojamais turtais[148]. Darbininkai tų kraštų, kurie duoda darbinin-

[147] Įmonininkai gauna paskolas bankuose vienos vertės pinigais, o grąžina skolą kitos, jau kritusios vertės, pinigais. Infliacijos metu, kai pinigų vertė kasdien krinta, bankai skuba gautus vekselius perdiskontuoti notų banke. Tokiu atveju pinigų kritimo nuostolius turi pakelti notų bankas. Notų banko nuostoliai — tai jau viso krašto nuostoliai.

[148] Infliacijos metu, ypatingai ankstybesnioje jos stadijoje, kyla paklausai dividendinių popierių ir smunka, jei jau nevisai išnyksta, procentinių popierių paklausai. Kai pinigų vertė krinta, įmonės duoda didesnius nominališkus, tais kritusiais pinigais, pelnus ir tuo pačiu, žinoma, ir didesnius dividendus. Priešingai, procentiniai popieriai ir kritusios vertės pinigais duoda vis tą patį vienodą, dar gerais pinigais nustatytą, procentą.

kams koalicijos teisę, gali kartais išsikovoti atitinkamai puolusią pirkimo galią darbo algos padidinimą, tačiau faktiškai retai kur darbininkams tepasiseka atlaikyti tokį realinį atlyginimą[149]. Daug sunkiau, negu darbininkija, išgyvena infliaciją vidurinis luomas, t. v. smulkioji buržuazija, valdininkija ir laisvųjų profesijų žmonės. Jų pajamos infliacijos metu dažnai ir nominališkai nedaug ką tepakyla, todėl reališkai jos labai sumažėja, arba net visai nueina niekais. Įsibėgėjusi infliacija tiek numuša pinigų vertę, tiek iškelia prekių kainas, kad turi žymiai pablogėti ūkiškas platesniųjų gyventojų sluoksnių pajėgumas, sumažėti jų vartojimas ir tuo pačiu, žinoma, susilpnėti krašto gamyba. Juo labiau krinta pinigų pirkimo galia, juo didesnė darosi viso ūkio stagnacija. Tokiais atvejais visiems pradeda aiškėti, kad pinigai patys savyje nėra krašto turtas, bet vien tam tikra teisė į krašto turtus. Ta teisė tik tuomet tegali būti pilnai patenkinama, pilnai realizuojama, kai atitinkamai pinigų sumos augimą, didės ir krašto turtai, arba teisingiau, krašto prekės. Kiekvienas naujai gimstąs krašto pinigas turi būti uždirbtas, žinoma, nebūtinai jau to asmens, kuris tuos pinigus gauna.

Pagaliau, infliacija veikia vartojimą, įgyvendindama labai pavojingus krašto ūkiui principus, kurie skelbia „netaupyk, bet pirk, vis vien ar tau dabar perkamasis daiktas reikalingas ar ne; jei neturi savų pinigų, tai skolink ir pirk; bet kuris daiktas bus visuomet geresnis, negu pinigai". Mūsų kapitalistinė ūkio santvarka gyveno iki pat Didžiojo karo taupumo instinktu, sutarčių pildymu ir svetimos nuosavybės gerbimu. Infliacija pakeičia taupumą išlaidumu, nes ne taupymas, bet išlaidumas pasidaro pelningas[150]. Infliacija, net juridiškai ir pildomas pirkimo pardavimo sutartis paverčia niekais, nes pirkėjas ir tuo atveju, kada iš tikrųjų atsiteisia, faktiškai apgauna pardavėją[151]. Infliacija įgalina savintis, šiaip, kitais atvejais įstatymų saugojamą, privatinę nuosavybę, nes ji sukeičia vietomis kreditorių ir skolininką. Kai pinigai yra pastovūs, kreditorius už pavestą kitam asmeniui naudoti kapitalą ima palūkanas ir gyvena skolininko darbu; priešingai, kai infliacija nuolatos mažina pinigų vertę, tai skolininkas, gavęs paskolą geresniais pinigais, grąžina ją blogesniais, atseit, mažesnės vertės pinigais ir tuo būdu ne tik naudoja kreditoriaus kapitalą, bet dar gyvena ir jo darbu.

---

[149] Tas pats nominalinis atlyginimas bus tuomet, kai darbininkai gauna tą patį piniginių vienetų kiekį, o tas pats realinis atlyginimas bus tuomet, kai darbininkas už gautą darbo algą galės nupirkti tą patį prekių kiekį.

[150] Taupomų pinigų vertė kasdien mažėja, tuo tarpu pirkto daikto vertė, bent nominališkai, atseit, smunkančiais pinigais, kasdien didėja.

[151] Perkama, paprastai, kreditan. Pirkėjas, grąžindamas sutartą sumą, faktiškai sumoka jau ne sutartą sumą, nes moka puolusios vertės pinigais.

Tie visi infliacijos padariniai ryškiai parodė pasauliui, kad infliacija gręsia dideliais pavojais ne tik mūsų ūkio organizacijai bei esamai politinei santvarkai, bet ir drauge pakerta dorinio žmonių sugyvenimo šaknis. Gal būti, kad neblogai infliacijos padarinius apibūdino buvęs Olandų notų banko valdytojas Vissering: „Velnias, — sako Vissering, — paklaustas, kokiu būdu galima visai sunaikinti kurį nors kraštą, pareiškė, kad geriausia tai galima padaryti sugriovus to krašto pinigus. Tokiu atveju visa, kas buvo didžiu, virsta mažu; kas gulėjo apačioje, iškyla į viršų; kas buvo viršūnėse, tas grimsta į padugnes".

Minėti baisūs infliacijos padariniai ir paskatino Europos vyriausybes 1920 m. sukviesti tarptautinę finansų konferenciją Briuselyje. Jokių teigiamų rezultatų ta konferencija nedavė. Ji nenurodė kelių, kaip išbristi iš infliacinės klampynės. Konferencija padaro bendrą, be jokios gyvenimiškos reikšmės, nutarimą, kad infliacija turi būti tuojau ir visur sustabdyta. Toks nutarimas neįnešė jokių pakeitimų į tolimesnius infliacijos kelius.

Didesnės pasaulio pinigų atstatymui reikšmės turėjo 1922 m. balandžio mėnesio tarptautinė ekonominė konferencija Genujoje. Genujos konferencija jau mėgina nurodyti kelius, kuriais būtų galima išbristi iš infliacijos dumblyno. Konferencijai atrodė, kad tinkamiausia priemonė pasaulio pinigų sanacijai bus a u k s o d e v i z ų v a l i u t a[152]. Aukso devizų valiuta savo esme yra aukso valiuta, nes jos piniginis vienetas yra susietas su tam tikru aukso kiekiu, atseit, yra tiek vertas, kiek yra vertas tas aukso kiekis, su kuriuo tas piniginis vienetas yra susietas. Aukso devizų valiuta neturi aukso monetų apyvartos, tai yra aukso valiuta, be aukso. Krašte eina tiktai notos, kaipo privaloma mokėjimo priemonė. Užsienio mokėjimams notos keičiamos devizomis, už kurias mokėtojas gali gauti aukso atitinkamai krašto piniginio vieneto paritetą. Šiuo atveju devizos yra tik paprastos tarpininkės tarp krašto pinigų ir aukso, nes auksas gaunamas ne tiesiog už savo krašto pinigus savo krašto notų banke, bet už gautas savo

---

[152] Patsai vardas aukso devizų valiuta (Golddewisenwährung, Gold exchange standard, l'étalon de change d'or devises) yra sukėlęs nemaža nesusipratimų. Šiaip patsai vardas sako, kad ta valiuta yra pagrįsta tokiomis devizomis, kurios yra keičiamos auksu. Tokia valiuta jau buvo žinoma ir prieškariniais laikais, nors faktiškai ji ir buvo bent kiek kitaip tvarkoma. Aukso devizų valiutai galima priskirti pinigų sistemas, veikusias Indijoje nuo 1893 m., Argentinoje nuo 1899 m. ir Philipinuose nuo 1903 m., kurios keitė tik užsienio mokėjimams savo pinigus aukso lydiniais. Jei nenorima susipainioti sąvokose, tenka skirti prieškarinę ir pokarinę aukso devizų valiutą. Prieškarinė aukso devizų valiuta buvo Indijos ir Argentinos tipo, pokarinė aukso devizų valiuta keičia savo notas kiekvienu pareikalavimu devizomis.

krašto notų banke devizas, tų devizų kilmės krašte[153]. Notos apdraudžiamos, arba, kaip paprastai sakoma, padengiamos ne aukso lydiniais (nors ir jie gali būti), bet tokiomis devizomis, už kurias galima gauti aukso, būtent, aukso valiutos kraštų devizomis.

Genujos konferencijai atrodė, kad tokia valiuta geriausia tinka toms Europos valstybėms, kurios buvo ūkiškai suvargusios ir neturėjo beveik jokių aukso atsargų, neišvengiamai reikalingų aukso valiutai įgyvendinti. Be to, ta pati Genujos konferencija pagrįstai bijojo, kad pradėjus vienu kartu visai Europai grąžinti aukso valiutą, gali pakilti aukso paklausai, ir labai iškelti aukso kainą, tuo pačiu, žinoma, ir pinigų vertę ir tuo būdu numušti prekių kainas. Tokia staigi kainų revoliucija gręsė nualintai Europai sunkia ūkio krize.

Tačiau, kurie keliai bebūtų pasiūlyti valiutų sanacijai, visuomet pirmiausia reikia likviduoti, pašalinti infliaciją. Kol veikia infliacija, tol negali būti ir kalbos apie bet kokią valiutų sanaciją, nes didėjanti pinigų apyvarta ir mažėjanti jų vertė sugriaus ir geriausiai sugalvotų sanacijos priemonių padarinius. Infliacijos likvidavimas paprastai vadinasi defliacija[154]. Defliacija, kuri likviduoja tikrąją, atseit, numušusią pinigų vertę, infliaciją, gali būti vykdoma trimis būdais: 1. revaliuacija, 2. devaliuacija ir 3. demonetizacija.

Revaliuacija arba revalvacija[155] atstato senąjį piniginio vieneto paritetą, atseit, grąžina pinigams jų senąją vertę. Po Didžiojo karo savo pinigus atstatė revaliuacijos keliu anglai, švei-

---

[153] Kai reikia mokėti J. A. Valstybėse, tai krašto notų bankas duoda čekį ar padaro perlaidą į U.S.A. Realizavus čekį ar perlaidą, gaunamas auksas. Čekio ar perlaidos kaina krašto pinigais apskaičiuojama pagal krašto piniginio vieneto ir U.S.A. dolerio paritetą, atseit, pagal santykį tų aukso kiekių, su kuriais yra susieti krašto piniginis venetas ir doleris.

[154] Defliacijos sąvoka nėra nusistovėjusi ir aiški. Dažnai pastaraisiais laikais defliacija laikoma gyvenamos krizės priežastimi. Tokiu atveju defliacija vadinama pinigų apyvartos mažinimas kaip tik tuo metu, kada ne tik nesumažėjo, bet gal dar padidėjo prekių gamyba. Defliacija, mažindama pinigų pasiūlus, didina pinigų vertę ir numuša prekių kainas. Defliacija kartais siejama ir su biudžeto išlaidų mažinimu.

Defliacijai kartais priešpastatoma redefliacija, kas reiškia defliacijos pašalinimą, atseit, infliaciją. Kai nedrįstama siūlyti tiesiog infliacijos, tuomet kalbama apie redefliaciją. Kartais vartojamas dar terminas refliacija, kas turi reikšti „mažą" infliaciją. Dažnai keliamas klausimas, kuris pinigų padidėjimas jau tenka laikyti infliacija. Juridiškai infliacija bus tuomet, kai notų bankas paleidžia didesnei sumai notų, negu leidžia įstatymais nustatytas jo aukso atsargos dydis: faktiškai infliacija bus tuomet, kada paleistųjų pinigų suma prašoka prekių mainų reikalus.

[155] Revaliuacija iš lotynų revaleo, revalesco, pasitaisau, atgaunu savo senąsias jėgas.

carai, švedai, olandai ir norvegai. Devaliuacija bus tada, kada įstatymo keliu piniginio vieneto nominalinis paritetas numušamas iki prekyvietės kurso, atseit, juridiškai pinigai atpiginami. Piniginis vienetas pasilieka senojo pavadinimo, tačiau naujos vertės. Po Didžiojo karo savo pinigus devalvavo suomiai, belgai, italai ir prancūzai. Demonetizaciją pravedant, visai pašalinami senieji nusmukusios vertės, ar jau visai beverčiai pinigai. Senosios notos, buvusios monetos, nebelaikomos pinigais. Senųjų notų laikytojams neduodamas jokis arba tik labai menkas atlyginimas, senųjų monetų savininkai gali tas monetas sunaudoti kaip ir kiekvieną kitą medžiagą. Senosios valiutos piniginio vieneto paritetas kartais pakeičiamas kitu, dažnai žemesniu paritetu, atseit, naujieji pinigai tokiu atveju yra mažesnės vertės. Naujas piniginis vienetas gauna dažnai ir kitą vardą. Po Didžiojo karo savo senuosius pinigus demonetizavo: vokiečiai, austrai, čekoslovakai, vengrai, lenkai, rusai, estai, latviai ir lietuviai.

Dabar tenka susipažinti su paskirų valstybių pasirinktais defliacijos keliais. Teoretikai ir praktikai sutinka, kad reikia dėti visų pastangų pastoviai pinigų vertei atlaikyti, tačiau, jei jau vieną kartą pinigų vertė krito, tai geriau bus neatstatinėti senosios pinigų vertės. Tokiais atvejais gal geriausia bus stabilizuoti svyruojančią, nepastovią pinigų vertę ir vėliau devalvuoti pinigus iki stabilizuoto vertės lygio[156]. Jei kada nusistatoma pinigams grąžinti jų senąją vertę, atseit, juos revaliuoti, tai turi būti jau iš anksto įgyvendintos bent šios 4 sąlygos: 1. iždo pajamų bei išlaidų pusiausvyra arba trumpai biudžeto pusiausvyra; 2. aktyvus mokėjimų balansas[157]; 3. nepertoli nuėjusi pinigų infliacija ir todėl neperdaugiausia numušusi pinigų vertę; 4. aukso ar devizų

---

[156] Stabilizacija, iš lotynų stabilis, pastovus. Skiriama faktiška (de facto) stabilizacija ir juridiška (de jure) stabilizacija. Faktiška stabilizacija įvairiomis ekonominėmis, politinėmis ar net ir administracinėmis priemonėmis sustabdo pinigų vertės svyravimus. Juridiška stabilizacija paskelbia įstatymo keliu pinigų vertę pastovią ir, pagal nustatytą vertę, pradeda keisti notas brangiaisiais metalais arba užsienio pinigais.

[157] Mokamasis balansas arba tarptautinių mokėjimų balansas vadinasi vienos šalies mokesčiai kitoms šalims ir kitų jai. Apskritai, yra priimta tarptautinius mokėjimus skirstyti į tris pagrindines grupes: 1. prekybinės kilmės tarptautiniai mokėjimai (mokėjimai už eksportą ir importą, kontrabandinė prekyba ir k.); 2. patarnaujamos, arba darbo, kilmės tarptautiniai mokėjimai (už transportą, pašto, telegrafo patarnavimus, turistų išlaidos, draudimo premijos, prekybos komisinių patarnavimų ir kiti panašios kilmės tarptautiniai mokėjimai) ir 3. kapitalų kilmės tarptautiniai mokėjimai (procentai už kreditus bei paskolas, skolų atlyginimai ir k.). Skirtumas visų mokėjimų ir įplaukų vadinasi mokamojo balanso saldas, kuris gali būti aktyvus (įplaukos didesnės už mokėjimus) ir pasyvus (mokėjimai didesni už įplaukas). Aktyvus mokamasis balansas padengiamas aukso arba kapitalų įvežimu, pasyvus — išvežimu.

atsarga, kuri įgalintų keisti revaliuotos valiutos notas, jei jau ne aukso monetomis, tai bent aukso lydiniais ar užsienio pinigais.

A n g l i j a. — Anglai, pasiryžę atstatyti savo pinigų vertę, jau nuo 1920 m. sistemingai stengiasi sudaryti reikalingas revaliuacijai sąlygas. 1924 m. jau, galima sakyti, tos visos sąlygos beveik buvo įvykdytos. Vyriausybės sudarytas ūkio reikalams tirti komitetas nurodė revaliuacijos kelius: riboti popierinių pinigų emisiją, nebedidinti valstybinių skolų, nuimti aukso embargo ir pradėti keisti notas auksu. Europos kontinento pinigų suirutė žymiai palengvino anglams revaliuacijos kelius, nes kapitalai bėgo iš kontinento į Angliją, didino svaro paklausus ir automatiškai didino svaro vertę[158]. Tokių, laikinai atbėgusių, kapitalų padedamas svaras beveik pasiekė savo pariteto, tačiau anglai klaidingai manė, kad svaras kyla kūrybinių krašto vidaus ūkio jėgų stumiamas. Tąją klaidą 1931 m. anglai brangiai apmokėjo[159]. Jei kas ir trukdė galutiną svaro revaliuaciją, tai tik ir faktiškai jau pabrangusių svarų pirkimo galios žemumas. Pinigai beveik jau pasiekė prieškarinio pariteto, tačiau prekių kainų indeksas (rodyklė) stovėjo 50—60% aukščiau prieškarinių kainų[160].

Darbo partijai, kuri tuomet laikė savo rankose Anglijos politikos vairą, atrodė, kad ir juridiškai atstačius senąjį prieškarinį pinigų paritetą, prekių kainos pasiliks pokarinės, atseit, aukštos, 50—60% didesnės negu prieš karą. Toks pinigų pirkimo galios kritimas turės pabranginti gyvenimą, pakelti gamybos išlaidas, pasunkinti eksportą, sumažinti krašto produkciją ir padidinti nedarbą. Darbo partijos nuomonę palaikė eksportui dirbanti pramonė, kuri bijojo, kad, pakilus pinigų vertei, turės pasunkėti eksportas. Priešingos nuomonės buvo kiti ūkiški Anglijos sluoksniai, ypatingai bankininkai, draudimo ir laivininkystės įmonių savininkai, kurie mokėjo grąžinti Londonui jo senąsias pasaulinio piniginio centro pozicijas. Tų sluoksnių atstovai nebepalaiko darbo partijos parlamente, parlamentas buvo paleistas ir paskelbti nauji rinkimai, kuriuos laimi jau ne darbo partija, bet konservatoriai.

Konservatoriai, ne tik Britų Imperijos, bet ir anglų svaro prestižo garbintojai, buvo atviri svaro revaliuacijos šalininkai. Konservatorių vyriausybė 1925 m. balandžio 28 d. panaikina auk-

---

[158] Europos kontinente žmonės nenori laikyti savo sutaupų nuolatos smunkančiais pinigais. Jie perka už savo krašto pinigus kylančios vertės anglų svarus ir laiko juos Anglijos bankuose.

[159] 1931 m. anglams teko atsisakyti aukso pariteto.

[160] Atseit, pinigai buvo beveik prieškarinės vertės, tačiau prekių kainos buvo beveik 60% aukštesnės už prieškarines kainas. Prekės tebesilaikė to lygmens, kurį buvo pasiekusios karo ir pokariniais laikais, kai svaro vertė buvo kritusi.

sui embargo ir leidžia Anglijos Bankui duoti išvežimui aukso lydinius kiekvienam, kas pristatys atitinkamą teisėtų mokėjimo priemonių sumą[161]. Pagaliau, 1925 m. gegužės 13 d. paskelbiamas aukso valiutos įstatymas (Gold Standard Act), kuris nustato: 1. Anglijos Bankas nekeičia savo notų aukso monetomis, tačiau notos pasilieka teisėtomis mokėjimo priemonėmis; 2. Anglijos Bankas nekeičia monetomis ir valdžios popierinių pinigų (Currency notes); 3. Panaikinamas privatine sąskaita aukso monetų kalimas. Teisė reikalauti paversti monetomis atneštą į kalyklą auksą paliekama tik Anglijos Bankui; 4. Anglijos Bankas savo centrinėje būstinėje darbo valandomis privalo kiekvienam, kas tik pareikalaus ir atneš teisėtas mokėjimo priemones, parduoti aukso lydinius kaina 3 £ 17 sh $10^1/_2$ d. už unciją (Oz.). Lydiniai turi turėti maždaug 400 oz.[162]. Nustatyta aukso kaina atitinka senąjį svaro paritetą 7,32238 g. Aukso valiuta be laisvo aukso monetų kalimo, be aukso monetų apyvartos, tačiau su auksu padengtomis notomis, kurios kiekvienu pareikalavimu keičiamos aukso lydiniais, vadinasi a u k s o g a b a l ų arba a u k s o l y d i n i ų v a l i u t a[163].

Š v e d i j a. — Anglų pėdomis greitai pasekė, su anglais labai artimais ūkiškais saitais surišti, švedai. Tačiau švedų ūkis neturėjo tokio masto vidujinio kūrybinio pajėgumo, kaip anglų ūkis; į Švediją neplaukė tiek užsienio kapitalų, kurie būtų automatiškai kėlę kronos vertę, todėl švedams teko ne tiek grynai ekonominėmis priemonėmis, kiek vienu teisiniu aktu bei su tuo aktu susietais politiniais bei administraciniais žygiais pakelti kronos vertę. Tokiomis sąlygomis atstatę savo kronos paritetą, švedai turėjo išgyventi daug sunkesnę, negu anglai, defliaciją. Norėdami, atitinkamai pabrangusius pinigus, atpiginti gyvenimą, švedai turėjo imtis labai griežtų priemonių, kad numuštų prekių kainas, sumažintų darbo algas ir apskritai visus kitus uždarbius.

Š v e i c a r i j a. — Bent kiek lengvesnėje padėtyje, negu Švedija, atsidūrė, revaliuodamos savo pinigus, Šveicarija ir Olandija. Šveicarijos Bankas deda visų pastangų, kad atlaikytų notų apyvartos lygį, kuris buvo 1920 m.[164]. Turėdamas didelę aukso atsargą, Šveicarijos Bankas be didesnių sunkenybių sulaiko visus franko

---

[161] Teisėtos mokėjimo priemonės šiuo atveju buvo Anglijos Banko notos ir valdžios Currency notes.

[162] Uncija (oz) = 31,1035 g; 400 oz = 15,5412 kgr.

[163] Tokią valiutą anglai vadina „gold bullion standard", prancūzai — „l'étalion de change d'or lingots", vokiečiai — „Goldkernwährung". Aukso devizų valiuta laikoma dažnai viena aukso gabalų valiutos rūšimi.

[164] 1920 m. aukso turėjo 627 mil. frs., paleistų apyvarton notų buvo 934 mil. frs., taigi notų padengimas auksu siekė 67%.

svyravimus artimose senajam paritetui ribose[165]. Patsai bankas dažnai daro intervencijas[166] pinigų rinkoje ir pagal reikalą tai supirkinėja, tai pardavinėja savo frankus, tuo būdu mažindamas ar didindamas frankų pasiūlus rinkoje. 1925 m. pabaigoje frankas tik tiek besvyravo, kiek svyruoja, paprastai, bet kuri kita aukso deviza. Auksas pradeda rodytis apyvartoje, tačiau, visuomenė, pasitikėdama savo notomis, jo netezaurizuoja. Federalinė taryba leidžia išvežti auksą, tačiau auksas nebėga iš krašto[167]. Visi laukia juridinės franko stabilizacijos, tačiau Šveicarijos valdžia vis delsė, matyt, norėdama pačiame gyvenime patikrinti naujos valiutos veikimą ir, jei kur reikalinga, dar ją patobulinti.

Tiktai 1929 m. gruodžio 20 d. įstatymas, duodamas naujų notų bankui statutą, nustato ir naujus krašto valiutos pagrindus. Tas įstatymas uždeda notų bankui prievolę keisti savo notas aukso monetomis, tačiau, kol pradės keisti savo notas aukso monetomis kiti svarbesniųjų kraštų notų bankai, Šveicarijos Bankas gali pasirinkti notų keitimui vieną šių trijų būdų: a. Šveicarijos aukso monetas, b. prekybinio svorio aukso lydinius (apie 12 kg.), c. aukso devizas, atseit, devizas tokių kraštų, kurie turi laisvą aukso prekybą. Notos keičiamos aukso kursu 1 frc. = 0,290.322 g. aukso. Tuo būdu Šveicarijos valiuta buvo grynosios aukso valiutos, aukso gabalų valiutos ir aukso devizų valiutos sintezė. 1929 m. įstatymas tik faktiškai likviduoja senąjį Lotynų Monetų Unijos bimetalizmą, nes jis nieko nesako, koks yra Šveicarų piniginis vienetas, bet tik nustato, kuriomis vertybėmis ir kokiu kursu yra keičiamos Šveicarijos Banko notos. Tiktai 1931 m. birželio 3 d., greičiausia verčiama Tarptautinių Mokėjimų Banko nario prievolių[168], Šveicarija paskelbia savo valiutą aukso valiuta, kurios piniginis vienetas frankas turi 0,290.322 g aukso, atseit, vienas aukso kg atitinka $3.444^4/_9$ franko.

---

[165] Vienas doleris paritetu buvo vertas 5,1826 frs. Aukščiausis dolerio kursas 1920 m. buvo 6,60 frs., žemiausis 5,46; 1921 m. — 6,58 frs. ir 5,11 frs.; 1922 m. — 5,37 frs. ir 5,09 frs.; 1925 m. — 5,20 ir 5,12. Jau 1925 m. frankas grįžo į paritetą.

[166] Intervencija, iš lotynų interventio, įsikišimas, tarpininkavimas. Pinigų ar kapitalų rinkoje intervencija reiškia vertybių pirkimą ne tikslu įdėti į tas vertybes turimus pinigus, bet palaikyti tų vertybių kainą. Panašiai, intervencija gali būti daroma tam, kad numuštų vertybių kursą. Jei nėra kitų pirklių, tuomet perka tas, kuris intervenuoja, kuris yra suinteresuotas palaikyti perkamosios vertybės kainą.

[167] Tai reiškia, kad visuomenė nekeičia savų pinigų užsienio pinigais. Jei visuomenė pardavinėtų savus pinigus užsieniui, tuomet užsienis tuojau pareikalautų pakeisti pirktus pinigus auksu ir auksas pradėtų bėgti iš krašto.

[168] Tarptautinių Mokėjimų Banko, Bazelyje, statutas reikalavo, kad visi jo nariai, notų bankai, turėtų aukso valiutą. Šiuo atveju išimtis buvo padaryta tiktai tiems kraštams, kurie turėjo mokėti reparacijas.

O l a n d i j a.—Drauge su karu pasibaigė ir gerosios Olandijos valiutos dienos. Krito dideli prekybinio laivyno pelnai, sustojo pelningos komercinės bei prekybinės operacijos. Aukso atsarga pradėjo mažėti, tuo tarpu notų apyvarta ne taip jau lengvai davėsi mažinama[169]. Guldenas ėmė smukti žemyn, pasiekdamas žemiausio vertės kritimo 1920 m. lapkričio mėnesyje, kai nebeteko 26% savo vertės. Nuo 1921 m. guldenas pradeda taisytis. Notų bankas pradėjo mažinti teikiamus kreditus ir tuo būdu sustabdė notų apyvartos didėjimą. Vokiškos markės pakrikimas padidino vokiečių kapitalų plaukimą į Olandiją, pakėlė Olandų guldeno paklausus ir sustiprino jo vertę. 1925 m. pradžioje Olandų guldenas jau buvo de facto stabilizuotas, trūko tiktai stabilizacijos de jure. 1925 m. balandžio 28 d. nuimamas auksui embargo, tačiau leidžiama Olandijos Bankui neduoti aukso tiems kraštams, kurie patys yra suvaržę laisvą aukso prekybą. 1926 m. Bankas panaudojo ta teisę ir nedavė aukso Vokietijai, 1931 m. sutrukdė auksui plaukti į tuos kraštus, kurie buvo atsisakę aukso valiutos. Kai buvo juridiškai atstatytas aukso paritetas, užsienio kapitalai pradėjo taip gausiai plaukti į Olandiją, kad olandai ėmė manyti, jog turį perdaug aukso ir todėl savo aukso dalį pavertė devizomis. Šito žingsnio po 1931 m. valiutinių įvykių turėjo labai gailėtis[170]. 1925 m. lapkričio 17 d. notų bankas nusistato pamėginti paleisti į apyvartą aukso monetas. 1925—1926 m. iš tikrųjų buvo paleista apie 24 mil. guldenų. Olandų guldenas pradeda gyventi paprastu, normaliniu gyvenimu.

D a n i j a.—Liūdniausius patyrimus su pinigų revaliuacija turėjo danai, kurių pinigai buvo kritę beveik 40%. Taip smarkiai kritę pinigai, paprastai, nerevaliuojami, bet stabilizuojami ir vėliau devaliuojami. Tiesa, ir pati danų vyriausybė nemanė taip staiga ir

---

169

Metų pabaiga	Aukso atsarga milijonais	Notų apyvarta guldenais	Padengimas %
1919	637	1033	62
1921	606	1013	61
1923	582	1066	55
1924	505	935	54

170 Auksas gulėdamas sandėlyje neduoda jokio pelno, tuo tarpu paverstas devizomis, patekęs į užsienio bankų indėlių ar einamųjų sąskaitų pozicijas, duoda kraštui pajamų, gaunamų palūkanų pavidalu. Olandai buvo pavertę savo auksą vokiečių ir anglų devizomis, kurios išgyveno 1931 m. sunkius sukrėtimus: anglų svaro vertė krito, vokiečių markė buvo taip suvaržyta, kad užsienio indėlininkas, norėdamas atgauti iš Vokietijos savo indėlį, turėjo atsisakyti priklausomos sumos dalies.

greitai grąžinti pinigams senąją prieškarinę vertę, bet tą atliko pasaulio spekuliantai, žinoma, danų ūkio sąskaita[171]. Ir iš tikrųjų, 1926 m. pabaigoje danų pinigai grįžo į paritetą. Tokio didelio, atseit, 40% ir tai dar staigaus pinigų pabrangimo padariniai buvo tikrai sunkūs: gyvenimas labai pabrango, nes pinigų vertė pakilo 40%, kai prekių bei patarnavimų kainos paliko senos, gamyba ir eksportas apmiršta, beveik trečdalis gyventojų atsiduria be darbo. Prasidėjusi ūkio krizė ypatingai skaudžiai paliečia kredito įmones. Trys stambiausi krašto bankai[172] ir labai didelis skaičius kooperatinių kredito draugijų sustabdo mokėjimus. Sunku ir spėti, kokių nuostolių būtų pridariusi revaliuacija Danijai, jei ne anglų ir švedų laiku suteikta piniginė Danijos ūkiui pagalba.

Lengvesnis defliacijos kelias ir todėl tinkamesnis silpnesniems tautos ūkiams ir labiau nupuolusių pinigų kraštams bus devaliuacija. Devaliuotieji pinigai, nors faktiškai ir yra mažesnės vertės kaip senieji, tačiau juridiškai jais leidžiama mokėti visas senąsias skolas, laikant naująjį devaliuotą piniginį vienetą lygiu senajam dar nedevaliuotam vienetui. Devaliuacija reikalinga yra bent trijų sąlygų: 1. biudžeto pusiausvyros, 2. aktyvaus mokėjimų balanso ir 3. infliacijos sustabdymo. Devaliuacija gali pilnai pasisekti ir mažesne užsienio valiutos ir brangiųjų metalų atsarga, negu yra reikalinga revaliuacijai[173]. Dar prieš devaliuaciją, atseit, prieš juridišką naujojo pariteto nustatymą, paprastai, pinigai stabilizuojami. Jei pasirodo, kad stabilizuotas pinigų vertės lygis atitinka ūkiškas krašto sąlygas arba, kaip sakoma, atitinka ūkišką krašto paritetą ir todėl nesudaro tokių ūkiškų sąlygų, kurios mažintų notų banko aukso bei devizų atsargas, tuomet išlaukus naujojo piniginio vieneto vertės lygio mėginimo laiką,

---

[171] Spekuliantai pirko danų kronas ir dėjo jas indėliais į danų bankus, tikėdami, kad tuo būdu sudaromi danų kronų paklausai turės pakelti kronų vertę. Kai tokiu būdu kronų vertė pakils, spekuliantai atsiims iš bankų geras, pabrangusias kronas, tuo tarpu kai patys bus sudėję į tuos bankus pigias, blogas kronas.

[172] Den danske Landmansbank, Privatbanken į Kjöbenhavn, Kjöbenhavns Handelsbank.

[173] Devaliuacijoje paliekamas jau nusistovėjęs, faktiškai stabilizuotas, nusmukęs piniginis vienetas, tiktai juridiškai fiksuojamas senojo piniginio vieneto nusmukimas. Kai vien tik juridiškai fiksuojama, kas jau faktiškai yra anksčiau įvykę, tai neįnešama į gyvenimą jokių atmainų, todėl ir devaliuacija nesukelia jokio puolimo keisti savo pinigus užsienio valiuta.

Reikia skirti dar ir kitą devaliuacijos rūšį. Mūsų svarstomoji devaliuacija yra priemonė išbristi iš infliacijos. Ji juridiškai numuša jau faktiškai krintusių pinigų vertę. Devaliuacija gali būti pavartota ir faktiškai visai nekrintusių pinigų vertės sumažinimui. Šios paskutiniosios rūšies devaliuaciją matome 1936 m. valiutų sukrėtimuose.

įstatymo keliu nustatomas naujas, jau faktiškai stabilizuotas piniginis vienetas. Devaliuacija neatstatinėja senosios pinigų vertės, nesukelia dirbtino gyvenimo brangumo ir todėl neturi tų neigiamų ekonominių ir socialinių padarinių, kurie pastebimi revaliuacijoje.

S u o m i j a 1877 m. rugpiūčio 9 d. buvo įgyvendinusi aukso valiutą, kurios piniginis vienetas markka (smk) buvo lygus frankui. Didysis karas ir jį pasekęs sunkus karas su bolševikais taip numušė suomių markę, kad ji nebeteko net $^7/_8$ savosios vertės. 1925 m. gruodžio 21 d. markė devalvuojama. Dabartinis jos paritetas 0,078948 g.

B e l g i j a.—Kai 1923 m. sausio 11 d. belgai įžygiavo drauge su prancūzais į Ruhr'o sritį, tai buvo padaryta pradžia mirtinam belgų franko smūgiui: Belgijos frankas neatlaikė 4 milijardų frs. Ruhr'o okupacijos išlaidų, kurios buvo padengtos vien tik popierinių pinigų gamyba. Jau tų pačių metų pabaigoje notų apyvarta pašoko iki 7022,3 mil. ir valstybės skolos iki 42 milijardų frs. 1923 m. rugpiūčio 10 d. įvedama griežta devizų kontrolė. Gal būt, kad jos dėka notų apyvarta laikosi 1924—1925 m. 7900 mil. frs., aukso atsarga 274 mil. frs. ir patsai frankas nekrinta žemiau 25% senosios vertės. Belgai pradeda galvoti apie savo franko stabilizaciją de jure, arba kitais žodžiais, apie devaliuaciją. Ne tik ilgesnį laiką pastoviai besilaikąs frankas, bet ir palankūs Belgijai užsienio įvykiai, tartum, skatinte skatino belgus devaliuoti savąjį franką: Dawes'o planas[174] sureguliavo reparacijų mokėjimus, kurių tam tikra dalis turėjo tekti Belgijai, Washingtono sutartis sutvarkė Belgijos skolas. 1926 m. vasario 27 d. išeina įstatymas, kuris įsako notų bankui keisti notas aukso ar sidabro gabalais ar devizomis. Sidabro gabalų kaina apskaičiuojama auksu pagal rinkos aukso ir sidabro vertės santykį. Naujojo franko kursą bent kiek vėliau nustatė karaliaus dekretas. Naujasis

---

[174] Reparacijų komisija (Repko), kuriai Versalės taikos sutartis pavedė nustatyti Vokiečių mokamą karo nuostolių atlyginimo sumą ir nurodyti tokios sumos mokėjimo kelius, sukvietė 1923 m. lapkr. 30 d. ekspertų komisiją, kuriai pirmininkavo velyvesnis U.S.A. ambasadorius Londone Charles Gates Dawes, kurio vardu pavadinta ne tik pati komisija, bet ir jos raportas. Komisija turėjo surasti priemonių atstatyti Reich'o biudžeto pusiausvyrą ir stabilizuoti vokiečių pinigus. 1924 m. balandžio 16 d. Vokiečiai priima komisijos pasiūlytą planą (Dawes'o Planą), kurį įgyvendina 1924 m. rugpiūčio 16 d. Londono susitarimas. Planas veikė iki 1929 m. rugsėjo 1 d. Dawes'o planas panaikina militarinę Vokietijos kontrolę, nurodo kelius ekonominiai Reich'ą atstatyti, teikia Vokietijai 800 mil. markių paskolą Reichsbanko notoms padengti ir uždeda Vokietijai prievolę mokėti kasmet reparacijų po 2,5 milijardo mk. Keturiems pirmiesiems anuitetams (metiniams mokėjimams) duodama lengvatų. (Visa reparacijų suma nenustatoma. Per 5 Daweso plano gyvavimo metus Vokiečiai sumokėjo 7970 mil. RM.).

frankas beturėjo tik 24% senojo franko[175]. Tačiau, naujai iškilę iždo sunkumai greitai turėjo palaidoti franką. Iždas paėmė iš banko stambią paskolą, kuri labai padidino pinigų apyvartą[176], pakėlė jų pasiūlus ir numušė jų vertę. Dar tų pačių metų kovo mėnesyje frankas pradeda smarkiais šuoliais leistis žemyn[177].

Toks netikėtas ir, reikia pasakyti, negirdėtas valiutos žlugimas tuoj į kelias savaites po juridinės stabilizacijos sujaudina visą visuomenę. Devaliuaciją įvykdęs ministeris Jansen apleidžia savo vietą. 1926 m. gegužės 29 d. sudaromas tautinės vienybės kabinetas, kuris imasi griežtų bei skubių priemonių franką stabilizuoti. Tiesa, iš pradžių frankas ir toliau slenka žemyn, nebetekdamas net 88% savo senosios vertės, tačiau jau rugpiūčio mėn. pradeda taisytis. Naujas finansų ministeris Franqui labai atsargiai imasi valiutos sanavimo darbų. Pirmiausia, jis sudaro 1926 m. spalių 5 d. sutartis su svarbesniaisiais pasaulio notų bankais, kurie pasižada, jei būtų reikalas, palaikyti Belgijos Banką įvairaus pavidalo kreditais[178]. Po to, spalių 22 d. gaunama New-Yorke, Londone, Amsterdame, Züriche ir Stockholme 100 mil. dolerių paskola. Tokiais resursais šarvuota, ir tokių skaitlingų rimtų notų bankų padedama, Belgija drąsiai jau gali imtis monetinės reformos žygių. Toji reforma įvykdoma karališku dekretu 1926 m. spalių 25 d. Dekretas palieka franką, kaip vidaus (krašto) skaičiavimo vienetą, kai piniginis valiutos vienetas paskelbiama b e l g a, kuri lygi 5 frs. Belga turi gryno aukso 0,20911 g.[179]. Belgos keičiamos aukso ar sidabro lydiniais ir devizomis. Keitimo būdą pasirenka pats bankas. Jei bankas duoda sidabro lydinius, tai jie apskaičiuojami auksu pagal rinkos kainą. Naujoji devaliuacija numušė 85,58% senojo prieškarinio franko vertės. Dabar prasideda normalus ir ramus Belgos gyvenimas, kuris tęsiasi penkerius metus.

I t a l i j a.—1922 m. spalių m. fašistai darė savo garsųjį žygį į Romą. Patsai žygis nebuvo jokia revoliucija, tai buvo tiktai paradas, tačiau fašizmas valdžioje, tai jau tikra revoliucija. Toji revoliucija randa visai pakrikusią lirą. Ją atstatyti neįmanomas dalykas, kol nebus sutvarkyti tos liros pagrindai: finansai, ūkis ir pagaliau pati visuomenė. Mussoliniui pasiseka sutvarkyti viešojo

---

[175] Senasis paritetas tebuvo 1 £ = 25,22 frs., dabar 1 £ = 107 frs.

[176] Iždas paskolina bonų išpirkimui 1500 mil. frs. Notų apyvarta pašoko iki 9 milijardų.

[177] Iš pradžių 1 £ = 121 frs., vėliau 130 fr., kai paritetas atitiko 1 £ = 107 frs.

[178] Tokios sutartys buvo sudarytos su notų bankais: Anglijos, Prancūzijos, New-Yorko, Italijos, Vokietijos, Japonijos, Olandijos, Šveicarijos, Švedijos, Austrijos ir Vengrijos.

[179] £ = 175 fr. arba 35 belgom.

ūkio finansus, jam pasiseka padaryti tvarką tautos ūkyje, jis pajėgia pakeisti dvasinę italų tautos nuotaiką: įkvėpti jai didybės jausmus ir darbo meilę, tačiau, ir Mussolini negali paversti nuskurusią Italiją turtinga šalimi, merdėjančią valiutą padaryti visų pageidaujamu tarptautiniu pinigu. Kova dėl liros buvo sunki ir ilga. Pirm negu lirą stabilizuoti, reikėjo ją apginti nuo savųjų nepasitikėjimo, nuo svetimųjų spekuliacijos. Ir šioje kovoje italai vartoja tuos pačius ginklus, kaip ir kitose savo kovose: jėgą bei prievartą, tvarką ir minių nuotaikos veikimą. „Aš ginsiu lirą, — šaukė dučė 1926 m. rugpiūčio 18 d. savo kalboje Pesaro, — iki mano paskutiniojo kvapo, iki mano paskutiniojo kraujo lašo... Lira, kuri yra mūsų ūkio simbolis, kuri yra mūsų ilgų kančių, mūsų kieto darbo simbolis, turi būti ginama. Ji bus tvirtai ginama, kiekviena kaina ginama". Norėdamas paskleisti kuo daugiausia entuziazmo, norėdamas sukelti kuo daugiausia pasitikėjimo lira, Mussolini perdėjo liros pajėgumą. Jis užsispyrė ne tik lirą apginti ir jau esamu lygiu ją stabilizuoti, jis nori lirą revaliuoti. Apie liros revaliuaciją jis jau retkarčiais minėjo, tačiau tam griežtai pasipriešino protingas finansų ministeris Volpi. Tiesa, Volpi turėjo išvažiuoti „studijuoti Turkijos ūkį", tačiau lira liko nerevaliuota. Liros revaliuacija Italijai būtų buvusi tikra katastrofa. Jei tokie turtingi kraštai, kaip Anglija ir Švedija, taip sunkiai išgyveno revaliuacijos sudarytą gyvenimo pabrangimą, tai ką besakyti apie neturtingą, neturinčią didesnių aukso bei devizų atsargų, Italiją.

Mussolinio pastangomis lira, kuri buvo netekusi 82% savo prieškarinės vertės, pradeda taisytis, ji pakyla iki 23% savo senosios vertės. Tarpais ji mėgino kilti net dar aukščiau. Mussolini pradeda parengiamuosius darbus galutinam liros stabilizavimui. Pirmiausia, 1926 m. birželio 30 d. atiduoda notų emisijos monopolį Italijos Bankui, kuriam tenka Neapolio ir Sicilijos bankų ne tik emisijos teisės, bet ir aukso atsargos. 1926 m. rugsėjo 12 d. karaliaus dekretas sutvarko iždo skolas bankui ir, pagaliau, Anglijoje ir U.S.A. gaunama stabilizacinė 125 mil. dolerių paskola. Paskola buvo gauta labai greitai ir visai netikėtai, bet dar greičiau ir dar labiau nelauktai 1927 m. gruodžio 21 d. buvo įgyvendinta liros stabilizacija de facto arba devaliuacija. Liros notos pradedama keisti nemažesniais kaip 5 kg aukso gabalais arba devizomis. Liros paritetas vieton prieškarinio 0,290322 g nustatomas 0,07919. Naujoji lira nebeteko 72,47% savo senosios vertės. 1928 m. birželio 7 d. įstatymas patvirtina naują liros paritetą ir 1930 m. kovo 12 d. apvainikuoja visus valiutinius įstatymus, paskelbiant devizų laisvę. Lira dabar atsistoja tvirtomis kojomis: ją saugoja Italijos Banko 10 milijardų aukso ir devizų atsarga, kuri sudarė visų paleistųjų notų (17 milijardų) 80% padengimo.

Prancūzija. — Kai žlugo vokiečių, austrų ir vengrų valiutos ir pasidarė nebetinkamais spekuliacijos objektais, viso pasaulio spekuliantai metėsi spekuliuoti franko kritimu[180]. Be pasaulinių spekuliantų žygių, franko vertę numušė ir pastovūs, vis didėjantieji biudžeto deficitai, kurie vertė iždą imti pinigus iš banko ir tuo vis didinti notų apyvartą[181]. Politiniai ir ypatingai bankiniai sluoksniai siūlo pašalinti biudžeto deficitus, sumažinti notų apyvartą ir stabilizuoti franką ir, pagaliau, grąžinti jam jo senąją prieškarinę vertę. Politikus ir bankininkus smarkiai palaikė ir platesnioji prancūzų visuomenė, kurioje buvo labai daug procentinių popierių laikytojų. Franko nuvertinimas turėjo žymiai sumažinti jų gaunamas pajamas. Kai 1926 m. frankas ėmė skubiai ir smarkiai kristi, buvo sudaryta speciali valiutos reikalams ekspertų komisija, kuri pasisakė už franko devaliuaciją. Pagaliau ir vyriausybė įrašo į savo programą franko devaliuaciją, tačiau parlamento intrigų buvo greitai nuversta. Ateina Herriot'o, socialistų remiama, vyriausybė, kuri nesivaržydama naudoja Prancūzijos Banko sandėlius. Prancūzai, bijodami socialistų reikalaujamų aukštų kapitalų mokesčių, skubiai gabena savo kapitalus iš Prancūzijos. Frankas galvatrūkčiais lekia žemyn, nebetekdamas 1926 m. liepos 20 d. 89% savo vertės. Subruzdusi Paryžiaus visuomenė nuverčia Herriot'o liberališkai-socialistinę vyriausybę.

Tokiomis sunkiomis sąlygomis atsistoja vyriausybės priešakyje buvęs Didžiojo karo metu respublikos prezidentu Raymond Poincaré. Jau patsai Poincaré vardas teigiamai veikia franką. Visuomenė, pasitikėdama Poincaré, pradėjo pasitikėti franku. Jau 1926 m. liepos 22 d. Poincaré paveda Prancūzijos Bankui 31 mil. dolerių, įgaliodamas naudotis tais doleriais franko kursui palaikyti. 1926 m. rugpiūčio 7 d. įstatymas leidžia Prancūzijos Bankui pirkti rinkoje auksą, sidabrą ir devizas ir įsako imtis priemonių stabilizuoti pinigus galutinam franko atstatymui.

---

[180] Spekuliacija à la baisse, kurios paprasčiausia forma bus pardavinėti frankus sutartam terminui sutarta kaina ir rūpintis, kad sutartą dieną, kada reiks parduotus frankus įteikti, jie būtų pigesni, negu sutarta kaina. Spekuliantas pigesne kaina nuperka frankus ir įteikia tam, kam buvo iš anksto brangesne kaina juos pardavęs.

[181]

Metai	Iždo skola bankui	Notų apyvarta	Franko atpigimas
	milijonais frankų		% %
1922	23.600	36.359	62%
1924	22.600	40.603	72%
1925	35.950	51.085	81%
1926 (liepos m.)	38.350	55.006	89%

Tuo pačiu metu mažinama Bankui iždo skola, siaurinama notų apyvarta. Frankas dabar ima savaime taip smarkiai kilti (nes grįžtantieji iš užsienio kapitalai didina jo paklausus), kad eksportinė prekyba pradėjo bijoti gamybos pabrangimo ir išvežimo pasunkėjimo. Kad sustabdyti spekuliaciją, jau nebe franko kritimu, bet kilimu, 1926 m. gruodžio 23 d. Prancūzijos Bankas stabilizuoja de facto franką. Ta faktina franko stabilizacija buvo įvykdyta paprasčiausiu būdu: atėjęs į Paryžiaus biržą Prancūzijos Banko atstovas pareiškė: aš perku ir parduodu frankus kursu £ = 122,25 frs. Toks pareiškimas laidavo devizų pardavėjams, kad Prancūzijos Banko nurodytu kursu jie visuomet ras pirkėją ir devizų pirkėjams, kad tuo pačiu kursu jie visuomet ras pardavėją, nes tuo kursu pirks ir pardavinės frankus patsai Prancūzijos Bankas.

Didelė Prancūzijos Banko aukso ir devizų atsarga buvo tikras laidas, kad Bankas pajėgs atlaikyti pažadėtą franko kursą. Po stabilizacijos franko kursas rodė tiktai labai nedidelius svyravimus. Svaras, paprastai, kainavo 122—124 frs. Faktinas franko stabilizavimas išsilaikė 18 mėnesių, nes Poincaré sunku buvo pasiryžti juridiškai sumažinti franką beveik penkis kartus ir tuo būdu užvilti tuos visus, kurie, pasitikėdami valstybe, buvo pirkę senais gerais frankais valstybės paskolos lakštus. Vyriausybės galvos svyravimą franko devaliuacijos reikalu pastebi ir sukti pasaulio spekuliantai. Jie mano, danų kronos pavyzdžiu, pasipelnyti ir franko kilimu. Tais sumetimais spekuliantai už devizas perka frankus ir laiko juos Prancūzijos bankuose ta viltimi, kad franko vertė bus pakelta. Todėl į Prancūziją suplaukė tiek pinigų, kad bankai nebepajėgia tikslingai sunaudoti pas juos sudėtus indėlių pinigus.

Prancūzijos Bankas, matydamas susidariusią padėtį, pradeda spausti vyriausybę juridiškai stabilizuoti franką. Be to, Prancūzijos Bankas turėjo ir kitų išskaičiavimų paskubinti juridinę franko stabilizaciją. Prancūzijos Bankui apsimokėjo keisti savo notas ne devizomis, bet auksu, nors patsai keitimo mechanizmas auksu ar devizomis vienas nuo kito esminiai ir nesiskiria. Kai Prancūzijos Bankas labai stambiomis sumomis buvo verčiamas 1926 m. gruodžio 23 d. pasižadėtu kursu supirkinėti devizas, kurios spekuliacijos sumetimais plaukė į Prancūziją, tai jisai vienui vienas rūpinosi franko likimu[182]. Priešingai, kai Prancūzijos Bankas aukso valiutoje pradės supirkinėti už savo notas, įstatymais nustatyta kaina, auksą, tuomet jis privers ir kitus notų ban-

[182] Jei Prancūzijos Bankas nebūtų pirkęs siūlomų rinkoje devizų, tuojau jų kursas, palyginti su franku, būtų pigęs, arba kitais žodžiais, frankas būtų ėmęs brangti, to kaip tik norėjo išvengti Prancūzijos Bankas.

kus susirūpinti franko padėtimi, nes supirkinėjamas Prancūzijos Banko auksas mažins tų bankų aukso atsargas[183]. Prancūzijos Banko raginimas, sunkūs kitų valstybių revaliuacijos eksperimentai, visi tie argumentai, kurie iškeliami prieš nupuolusios valiutos atvertinimą, paveikė Poincaré, kuris, pagaliau, pasiryžta devalvuoti franką ir savo garsioje 1928 m. birželio 25 d. parlamento kalboje ėmėsi pateisinti tokį savo žygį. Tą pačią dieną paskelbiamas įstatymas, kuris įgyvendina Prancūzijoje aukso valiutą. Naujos valiutos piniginis vienetas buvo lygus 0,05895 g aukso. Frankas nebeteko 79,69% savo senosios vertės[184]. Prancūzijos Banko aukso atsarga, kuri senaisiais frankais siekė 5886 mil. frs., buvo perkainota naujaisiais frankais ir sudarė 28.935 mil. frs. Visa ta suma, kuri buvo gauta aukso ir devizų fondo apskaičiavimu naujais frankais, kiek ji prašoko senosios aukso ir devizų atsargos sumą, buvo paimta į iždą, tačiau, grąžinta Prancūzijos Bankui, kaipo atlyginimas iždo skolos. Prancūzijos Bankas savo centrinėje būstinėje keitė savo notas aukso gabalais, kurių vertė buvo maždaug 215.000 frs.[185]. Kai frankas buvo stabilizuotas, pradėjo grįžti, pabėgę iš Prancūzijos infliacijos metu, kapitalai. Aukso fondas buvo pakilęs iki negirdėto lygio — 83359 mil. fr. (1932.XII.2).

Teisinis franko nuvertinimas praėjo be jokių krašto ūkio sukrėtimų, nes jau 18 mėnesių frankas buvo beveik tuo pačiu vertės lygmeniu stabilizuotas, kurio 1928 m. birželio 25 d. buvo juridiškai devaliuotas. Sėkmingai franko stabilizacijai ir devaliuacijai ne be reikšmės buvo prancūzų tautos taupumas bei turtingumas, didelė Prancūzijos Banko aukso ir devizų atsarga ir, pagaliau, paties vyriausybės galvos, Raymond'o Poincaré's, autoritetas, jo energinga ir sumani ekonominė ir finansinė politika, kuri ne tik nugalėjo biudžeto deficitus, bet ir sumažino iždo skolas ir suaktyvino prancūzų mokėjimo balansą.

Trečiasis defliacijos kelias yra demonetizacija, kai visai panaikinami senieji pinigai ir jų laikytojai labai mažai arba net ir visai neatlyginami. Senasis pinigų vienetas pakeičiamas nauju, paprastai, naujo pariteto ir naujo vardo piniginiu vienetu. Demonetizacija pasirenkama tais atsitikimais, kai pinigų vertė tiek nukritusi, jog nebėra vilties nei revaliuacijos, nei devaliuacijos priemonėmis pagydyti krašto valiutą. Paprastai, demonetizuojami

---

[183] Aukso valiutoje, kurios piniginis vienetas yra susietas su tam tikru aukso kiekiu, notų bankas nebėra tiesioginiai suinteresuotas devizų kursais. Tokiu atveju notų bankas gali devizų nepirkti ir nepardavinėti. Jis turi tik pirkti ir pardavinėti savo notas už auksą, pagal nustatytą aukso paritetą.

[184] Seniau iš vieno kg aukso gaminta 3444 fr. 44 c., dabar — 16.963 frs.

[185] Mažesniais lydiniais keisti nebuvo jokios prasmės, nes tai tik būtų palengvinę bergždžią aukso tezaurizavimą.

tokie pinigai, kurių jau kratosi patys žmonės, kurie liovėsi buvę prekybos objektu. Todėl patsai juridinis demonetizacijos aktas yra tik patvirtinimas susidariusios faktinės ekonominės padėties.

Vokietija. — Klasinis demonetizacijos pavyzdys yra Vokietija. Tur būt, pirmą kartą Vakarų Europos istorijoje pinigų vertė taip žemai krito, kaip buvo puolusi 1923 m. Vokiečių markė. 1923 m. tai didžiausios infliacijos ir didžiausio markės vertės kritimo metai[186]. Kur buvo tikrosios tos neregėtos infliacijos priežastys, sunku šiandien pasakyti. Vokiečiams nepalankūs ekonomistai yra linkę manyti, kad vokiečiai visai sąmoningai sudarė tokią infliaciją, norėdami protestuoti prieš Ruhr'o srities okupavimą[187], sužadinti pasaulio pasigailėjimą savo padėtimi ir pasipiktinimą okupantais, paversti niekais vidaus valstybės paskolas, palengvinti savo dirbinių eksportą ir, pagaliau, įrodyti savo nepajėgumą mokėti reparacijas. Kaip tenai bebūtų buvę, vienas yra neabejotinas dalykas, kad astronominė 1923 m. infliacija yra vis dėlto artimai susieta su Ruhr'o okupacija, jau bent vien dėl to, kad, vokiečių organizuotas, pasingas okupantams pasipriešinimas kainavo jiems virš 200 mil. kas savaitė[188]. Ta suma juo labiau didėjo, juo daugiau krito markė.

Vis vien kieno rankos ir kuriais sumetimais kūrė infliaciją, jos padariniai buvo tikrai baisūs. Žiaurus visuomenės sukrėtimas sunaikino vidurinį luomą, įnešė skurdą į platesniųjų sluoksnių gyvenimą ir apiplėšė taupius piliečius. Jei toji 1923 m. infliacija ir buvo Vokietijai naudinga, ji vis dėlto įdiegė vokiečių sielose didelį ta infliacija pasibaisėjimą. Liaudies atmintyje pasiliko neišdildomas tos infliacijos nedorybių atminimas. Liaudis ima keikti valdančiuosius, kuriuos laiko atsakingais už tą monetinę

186

Metai	Notų apyvarta (milijardais mk.)	Dolerio kursas markėmis
1920	69	73
1921	113	184
1922	1280	7.350
1923	496.507.424.772	4.200.000.000.000

187 Reparacijų komisija nustatė, kad vokiečiai sąmoningai nevykdo 1921 m. gegužės 5 d. Londono susitarimo nustatytų reparacijų ir todėl 1923 m. sausio 11 d. prancūzų ir belgų kariuomenė, kaip represijos priemonė, okupavo turtingą ir labai supramonintą Ruhr'o sritį.

188 Visi turėjo nustoti dirbę bet kurį atlyginamą darbą. Reich'as kiekvienam mokėjo už nedirbimą tą pačią darbo algą, kuri anksčiau buvo gaunama už darbą. Tai buvo t. v. pasingas pasipriešinimas.

katastrofą. Ji pradeda klausytis balso tos opozicijos, kuri svarbiu savo programos punktu pastatė markės pastovumą ir pasižadėjo daugiau niekuomet nebekartoti infliacijos. Toji opozicija buvo jaunų žmonių būrys, vadovaujamas iki tol mažai kam žinomo Adolfo Hitler'io, kuris dar 1920 m. Münchene paskelbė 25 punktais savo mokslą, kuris buvo persunktas misticizmu, bet drauge ir realizmu, kuris buvo nacionalistiškas ir drauge socialistiškas. Tačiau dar nebuvo išmušusi Hitler'io valanda.

Vokiečių infliacijos metu didelis pinigų vertės kritimas ir negirdėtas prekių kainų kilimas visai neatitiko notų emisijos dydį. Pinigų emisija buvo kur kas mažesnė, negu rodė pinigų vertės kritimas ir prekių kainų kilimas[189]. Markę mušė žemyn jau ne vien ekonominiai, bet ir psichologiniai veiksniai. Niekas nebetikėjo marke ir visi jos kratėsi. Negirdėtas pinigų vertės kritimas reikalavo labai didelės notų apyvartos, tačiau spaustuvės nesuskubdavo pakankamai pagaminti notų ir todėl kraštas nuolat jautė didelį piniginių ženklų trūkumą. Viešojo ūkio išlaidoms padengti nebebuvo kitų tinkamų pajamų šaltinių, kaip tik notų emisija. Pinigų vertė tokiu smarkumu krito, kad tarp iždo pajamų įplaukimo ir tų pajamų sunaudojimo laiko pasidarė tokia didelė vertės spraga, jog 1923 m. nuo rugsėjo mėnesio tikrosios iždo pajamos bepadengdavo tik 2,4% visų išlaidų. Tokiomis sąlygomis pinigų atstatymas turėjo susidurti su neregėtomis sunkenybėmis, nes biudžeto pusiausvyra yra būtina bet kurios valiutinės sanacijos priemonė.

Vokietija ieško žmogaus, kuris išvestų ją iš infliacinės klampynės. Tokiu žmogumi pasirodo naujas Reichsbanko prezidentas Hjalmar Schacht[190]. Jo uždavinys buvo sustabdyti senosios markės emisiją ir sukurti naują markę. Tuo tikslu jisai sustabdo iždo bonų diskontavimą (lapkričio 15 d.), stabilizuoja de facto popierinę markę (lapkričio 20 d.) kursu doleris = 4,2 bilijonai markių, atseit, viena aukso markė lygi vienam bilijonui popierinių markių[191].

Lengviau buvo sustabdyti senųjų markių emisiją, negu sukurti naujus pinigus. Kad sukurtų naujais pinigais pasitikėjimą, reikėjo turėti padengimą, tuo tarpu Reichsbankas beturėjo aukso

---

[189] Jei visas 1923 m. esamas apyvartoje markes įkainuoti rinkos kaina, tai jos visos buvo padengtos 100% esamu Reichsbanko sandėliuose aukso fondu. Tačiau, markė vis dėlto krito ir toliau.

[190] Gimė 1877 m. Dirbo atsakingose didžiųjų vokiškų bankų vietose. 1923 m. valiutos komisaras, vėliau, tais pačiais metais, Reichsbanko prezidentas. 1930 m. pasitraukė, nesutikdamas su reparacijų sutvarkymu Young'o planu. 1933 m. grįžta į Reichsbanką. 1934—1938 m. drauge ir ūkio ministeris.

[191] Tą, ką vokiečiai vadina bilijonu, prancūzai vadina trilijonu, nes vokiečių milijardą prancūzai vadina bilijonu.

tiktai 467 mil. markių. Schacht'as nutaria panaudoti naujųjų pinigų padengimui visus Vokietijos nekilnojamuosius turtus: žemės ūkius, pramonę, prekybą. 1923 m. spalių 15 d. pasirodo trumpas vyriausybės pareiškimas, kad esą nusistatyta įkurti banką, kuris leistų rentines markes. Popierinė markė pasilieka ir toliau teisėta mokėjimo priemonė. Rentinės markės bus įmamos visų viešųjų kasų. Jos bus laiduotos visos Vokietijos žemės nuosavybės ipoteka, prekybos, pramonės ir bankų obligacijomis, išleistomis aukso valiuta. Tos obligacijos apmokamos 5%. Rentinės markės galėjo būti keičiamos tomis obligacijomis. Lapkričio 15 d. Rentinis bankas (Rentenbank) pradėjo veikti su 3.200 mil. markių kapitalu, kurį sudarė ipoteka, uždėta Vokietijos ūkiui. 1923 m. gruodžio 14 d. rentenmarkė buvo paskelbta lygi aukso markei, arba vienam bilijonui popierinių markių.

Mintis pagrįsti pinigų vertę nekilnojamais turtais nebuvo nauja. Ją randame prancūzų revoliucijos sukurtuose „mandats territoriaux"[192] ir mūsų merdėjančios Didžiosios Kunigaikštystės laikais žinomame Ossovskio popierinių pinigų projekte[193]. Vokiečių Rentenbankas turėjo avansu paskolinti iždui 1.200 mil. markių ir tuo būdu atleisti Reichsbanką nuo tiekimo kreditų valstybei. Tas kreditas padėjo iždui imtis subalansuoti biudžeto išlaidas bei pajamas. Reichsbankas tiekė ir toliau prekybai ir pramonei kreditus, tačiau davė juos ne savo markėmis, kurių daugiau nebeleido, bet rentenmarkėmis. Kai Reichsbankas nustojo leidęs naujas popierines markes, jam pasiseka laikyti tas markes stabilizuotu kursu doleris = 4,2 bilijonų markių.

Kai markė buvo stabilizuota, pasaulio ekonomistai susidomėjo, kokiu būdu toji naujoji rentenmarkė, laiduota ne visai jau pinigų padengimui tinkamomis vertybėmis, atseit, nekilnojamais turtais, galėjo sustabdyti tokį smarkų senosios markės vertės kritimą, stabilizuoti ją krašte, įgyvendinti nustatytu kursu senųjų ir naujųjų pinigų keitimą ir, kas svarbiausia, stabilizuoti senuosius pinigus užsienyje. Tas klausimas, be abejo, vertas susidomėjimo. Jei popierinė markė, kaip tik tuo laiku buvo stabilizuota New Yorko biržoje, kuomet pasirodė rentenmarkė, tai čia, be abejo, nebuvo rentenmarkės nuopelnas, bet Reichsbanko intervencijos biržoje padarinys. Jei jau kalbėti apie rentenmarkės šiuo atveju nuopelnus, tai nebent ta prasme, kad rentenmarkės

---

[192] „Mandats territoriaux" 1796 m. kovo 19 d. Prancūzų revoliucijos sukurti popieriniai pinigai, laiduoti nacionalizuotais turtais, atseit, konfiskuotomis bažnyčių, politinių nusikaltėlių bei emigrantų žemėmis. „Mandats territoriaux" turėjo eiti lygiomis su metalo monetomis, tačiau jų vertė greitu laiku taip krito, kad 1797 m. vasario 16 d., panaikinus priverstiną „mandats territoriaux" kursą, jie tuojau virto paprastais popieriaus gabalais.

[193] Žiūr. I dalis, skyr. V. 3.

pasirodymas padarė Reichsbanko intervenciją ne tik psichologiš-kai galima, bet ir sėkminga, nes užsienis pradėjo tikėti vokiečių pastangomis atstatyti savo valiutą. Panašią psichologinę reikšmę turėjo rentenmarkė ir vokiečių vidaus pinigų rinkai. Jei nekalbėti apie tai, kad naujų, dar savo kritimu nediskredituotų, pinigų pasirodymas teigiamai veikė žmonių nuotaiką, tai tų naujų pinigų įgyvendinimas davė galimybės Reichsbankui sustabdyti neribotą notų spausdinimą ir tuo būdu sulaikyti tolimesnę infliaciją.

Jei pats rentenmarkės pasirodymas turėjo tiktai psichologinės reikšmės, tai tolimesnis jos veikimas turėjo jau visai realių materialinių padarinių. Išvežti į užsienį didelio markės kritimo laikais kapitalai grįžta į kraštą, kelia vokiečių pinigų paklausus, aktyvina mokėjimo balansą ir tuo būdu žymiai palengvina Reichsbankui laikyti ne tik popierinių markių, bet ir pačių rentenmarkių kurso pastovumą. Kapitalo grįžimą į kraštą dar padidina atsargi, restrikacijos[194] pagrindais vedama Reichsbanko kredito politika. Valiutinių operacijų su užsieniu palengvinimui ir pastovių kreditų tiekimui 1924 m. buvo sukurtas su 10 mil. £ kapitalu Golddiskontbank[195]. Rentenmarkė buvo tikra prasme krašto vidaus pinigas. Patys vokiečiai dėjo visų pastangų, kad rentenmarkė ne tik nebūtų užsienio biržose kotiruojama[196], bet ir apskritai nepatektų į užsienį. Neliesdami užsienyje kotiruoti rentenmarkės, vokiečiai lengvai apsaugojo jos vertę nuo kritimo. Patekusi į užsienį rentenmarkė galėjo būti pristatyta iškeisti tomis vertybėmis, kuriomis ji buvo apdrausta, tuo tarpu, tos vertybės kaip tik buvo beveik nerealizuojamos ir todėl, kaip notų padengimas, buvo iliuzorinės vertybės. Rentenmarkės padengimas ir nulėmė, kad pati rentenmarkė buvo tiktai laikinas, pereinamasis pinigas į tikrąją aukso markę. Tą suprato gerai ir pats Schacht'as.

Vokiečiai, darydami infliaciją, parodė didelį savo krašto nuskurimą, kurdami rentenmarkę davė savo gerų norų įrodymą sanuoti savo valiutą, todėl dabar ramia sąžine galėjo pagal Versalės taikos sutarties 234 str. šauktis reparacijos komisijos, kad

---

[194] Restrikcija, iš lotynų restrictio, susiaurinimas. Notų bankai mažina teikiamų kreditų sumą dviem būdais: a. pakeldami paskolų (diskonto) procentus, atseit, pabrangindami kreditą ir b. tiesiog sumažindami teikiamų kreditų sumą. Šis paskutinysis kreditų mažinimo būdas vadinasi restrikcija.

[195] Golddiskontbank turėjo ne tik anglų svarais nustatytą kapitalą, bet ir ketino leisti svarais nusakomas notas, tačiau to nepadarė. Golddiskontbankas priguli šiandieną Reichsbankui, kuris turi jo akcijų daugumą. Nuo 1925 m. Golddiskontbankas finansuoja eksportą ir žemės ūkį.

[196] Kotiruoti, iš prancūzų coter (lotynų kamienas quot, viduramžių quota), skelbti kainas, pirkti ir pardavinėti viešoje vietoje, ypatingai biržoje. Kartais vietoje kotiruoti sakoma „notuoti", atseit, žymėti vertybinių popierių kainas biržoje.

ji patikrintų Vokietijos mokėjimo pajėgumą ir nustatytų jų skurdą. Reparacijų komisijos iniciatyva 1923 m. lapkričio 30 d. sušaukiamas ekspertų komitetas, žinomas Daweso komiteto vardu, kuris sudaro Daweso Planą[197]. To plano nuostatais 1924 m. rugpiūčio 30 d. Vokietijos parlamentas priima naują pinigų įstatymą. Naujas Vokiečių piniginis vienetas Reichsmarkė yra senosios markės pariteto, atseit, turi 0,35842 g aukso. Reichsmarkės turi būti keičiamos aukso monetomis, aukso gabalais ir aukso devizomis, tačiau keitimo laiko pradžia nustatoma Reichsbanko valdybos ir Generalinės Tarybos vienbalsiu nutarimu. Tokio nutarimo niekuomet nesusilaukta ir, tiesą pasakius, nebuvo ir reikalo. Vokietija, visu Daweso plano veikimo metu (1924—1929), turėjo pakankamai aukso ir užsienio valiutos, kurie plaukė į Vokietiją paskolų pavidalu. Vokietija gauna tuomet ne tik 800 mil. markių Daweso paskolos, bet dar prisivilioja apie 24 milijardus markių privatinių paskolų. Pinigai plaukia į Vokietiją viliojami ne tik jos racionalizuotos pramonės pajėgumo, bet ir aukštų, vokiečių bankų mokamų, procentų. Tą dirbtiną, svetimais kapitalais sukurtą, Vokietijos gerovę rodo ir Reichsbanko balansai[198]. Tuo metu Vokietija stato užsienio pinigais visoje valstybėje kolosalinius sporto stadionus, didingas geležinkelių stotis, gražias mokyklas, erdvius sporto baseinus.

Pilnam Vokietijos laimėjimui reikėjo dar panaikinti Daweso planu užkrautus reparacinius mokėjimus ir sulaikyti krašte privatinius, į Vokietiją suplaukusius, kapitalus. Vienas ir antras dalykas pasisekė Schacht'ui.

1928 m. Tautų Sąjungos susirinkime Reicho kancleris pareikalauja ne tik Reino srities evakuacijos, bet ir „pilno bei galutinio" reparacijų sutvarkymo. 1929 m. vasario 11 d. prasideda tais klausimais derybos, kurios baigėsi 1930 m. sausio 20 d. Young'o plano priėmimu[199]. Planas panaikina bet kurią vokiečių ūkio ir vokiečių finansų kontrolę, duoda Reich'ui 300 milijonų dolerių paskolą, sumažino ir nustato reparacijų sumą 34,9 mili-

[197] Žiūr. pastabą 174, psl. 128.

[198]

Metų pabaiga	Aukso atsarga	Notų apyvarta	Aukso padengimas
	milijonais reichsmarkių		% %
1924	760	1.941	39,2
1926	1.831	3.735	49
1928	2.729	4.930	55,4

[199] Young'o planas, pramintas nuo pirmininkaujančio U.S.A. bankininko Owen'o Young'o (gimė 1874 m.). Young'o planas, vadinamas taip pat naujuoju planu, turėjo pakeisti Daweso planą.

jardų markių, kurių mokėjimas turėjo būti baigtas 1988 metais, tačiau baigėsi 1931 m., kai gegužės 9 d. U. S. A. prezidentas Hoover, Reich'o prezidento Hindenburgo prašomas, paskelbė vieneriems metams tarptautinių skolų mokėjimo moratoriumą. Vis labiau įsigalinti pasaulinė krizė padaro nebeįmanomais bet kuriuos reparacinius mokėjimus. 1931 m. gruodžio mėn. ypatingas Tarptautinių Mokėjimų Banko komitetas, Reicho vyriausybės prašomas, nustato Vokietijos nepajėgumą mokėti reparacijas. Lozannos konferencija (1932 m. birželio 16 d. iki liepos 8 d.) panaikina galutinai reparacijų mokėjimus[200]. Nusikratę reparacijų mokėjimų, vokiečiai turėjo galvoti apie sulaikymą krašte privatinėmis paskolomis suplaukusių pinigų. To antrojo uždavinio įvykdymas susijo su smarkiais ne tik Vokietijos, bet ir visos Europos monetiniais sukrėtimais. Vokiečiai, gautus trumpam laikui užsienio kreditus, sudėjo į įmones arba šiaip į ilgo laiko kredito operacijas. Viskas ėjo gerai, kol kreditoriai pasitikėjo Vokietija ir nereikalavo grąžinti savo pinigų. Deja, 1931 m. vidurvasarį tas pasitikėjimas staiga palūžo.

Austrija demonetizavo savo pinigus sunkesnėmis, sąlygomis kaip Vokietija. 1919 m. rugsėjo 10 d. Saint-Germain'o taikos sutarties sukurta Austrija—tai mažas kūnas su didele pavandeniavusia galva, maža teritorija su didele buvusios didelės valstybės sostine, Viena. Austrija, kaip ir Vokietija, pirmaisiais pokariniais laikais, patekusi į socialdemokratų rankas, mėgina labai plačiai, niekuo nesivaržydama, gyventi ir dengia savo dideles išlaidas beveik išimtinai popierinių pinigų spausdinimu. Stambias sumas leido ne tik įvairiems socialiniams draudimams, bet ir aprūpinti geromis pensijomis visus subėgusius dabar į Vieną buvusios Austro Vengrijos karininkus ir valdininkus. Tokia politika ne tik turėjo numušti, bet ir užmušti Austrijos kroną. Austrija atsistoja ne tik ties finansinės, bet ir apskritai ties ekonominės bedugnės krantu. Socialdemokratai palieka ministerių kėdes. Vyriausybės priešakyje atsistoja prelatas Seipel'is, kuris mėgina iškelti Austrijos klausimą tarptautinėje plotmėje. Seipel'iui pasiseka gauti per Tautų Sąjungą ir Tautų Sąjungai laiduojant, 1922 m. spalių mėn. tarptautinę paskolą, tačiau Austrija turi prisiimti Tautų Sąjungos finansinę kontrolę ir pasižadėti nesidėti su Vokietija iki 1942 m.[201]. Tais pačiais 1922 m. buvo

---

[200] Lozannos konferencija buvo dar palikusi 3 milijardus markių reparacijų, kurios turėjo būti ateityje tam tikromis sąlygomis ir tam tikriems, atskiru susitarimu nustatomiems, tikslams sumokėtos. Lozannos susitarimas nebuvo ratifikuotas. Reparacijos faktiškai buvo palaidotos.

[201] Draudimas dėtis su Vokietija buvo jau nustatytas Saint Germain'o sutartyje. Ženevos protokoluose numatytas draudimo terminas 1942 metai buvo 1932 metais, kitos paskolos proga, prailgintos iki 1952 m.

įkurtas notų bankas, kuris pradėjo veikti 1923 m. sausio 1 d. 1922 m. spalių 24 d. įstatymas įgyvendina Austrijoje aukso gabalų valiutą, kurios piniginis vienetas šilingas turi 0,21172086 g aukso. Notų keitimo auksu pradžia turėjo būti nustatyta atskiru aktu. Šilingas didesniais ar mažesniais sunkumais laikėsi pariteto iki pat didžiųjų monetinių sukrėtimų laiko, atseit, iki 1931 metų vasaros.

V e n g r i j a, agrarinis kraštas, lengviau išgyveno infliacijos ir defliacijos vargus. Vengrai iki Austro Vengrų monarchijos žlugimo turėjo bendrą su Austrais valiutą, kurios notas leido Austro-Vengrijos Bankas. 1918 m. spalių 26 d., monarchijos nuvertimo dieną, krona buvo nebetekusi $^2/_3$ savosios vertės, nors notų apyvarta buvo padidėjusi karo metu 15 kartų, ir aukso atsarga sumažėjusi beveik tris kartus[202]. Užsienis kroną brangiau vertino, negu buvo galima laukti pagal jos infliacijos didumą ir todėl kronos pirkimo galia užsienyje buvo beveik du kartu didesnė kaip krašto viduje. Padėtis visai pasikeičia pokariniais laikais: užsienis padeda kroną žemiau vertinti, negu patsai kraštas. Vengrų pokarinė infliacija, nors ir nepasiekė tokio didumo, kaip kituose Centrinės Europos kraštuose, tačiau ilgiausia užsitęsė, nes baigėsi tiktai 1924 m. birželio 24 d., kai naujas notų bankas atidarė savo langelius. Vengrijos pokarinė infliacija buvo taip įvairi, kaip įvairūs buvo tais laikais jos politiniai rėžimai: kiekvienas rėžimas varė savotišką infliacijos politiką, Monarchijos griuvėsiuose įsikūrusios pusiau socialistinės liaudies respublikos finansų ministeris paskelbė įvedąs „tokius sunkius mokesčius, kurių dar istorija nėra mačiusi", tačiau nepajėgė išrinkti ir tų mokesčių, kuriuos nustatė seni, veikiantieji įstatymai. Tenka šauktis popierinių pinigų spaustuvės pagalbos. Valstybės išlaidos beveik išimtinai dengiamos popierinių pinigų emisija. Rėžimo ideologai mėgina pateisinti tokią politiką, nurodydami, kad infliacija tai geriausias kelias socialinę lygybę įgyvendinti. Toji socialinė infliacija paskandina pinigų klampynėje biudžetą ir tuo sukuria tinkamą dirvą tarybų valdžiai, kuri 1919 m. kovo 21 d. pagauna Vengrijos likimą į savo rankas.

Austro-Vengrijos Bankas atsisako duoti tokiai vyriausybei pinigų. Nauji valdovai, principiniai bet kurių pinigų priešai, vi-

202

Metai	Notų apyvarta	Aukso atsarga
	tūkstančiais kronų	
1914.VI.30	2.325.146	1.194.702
1918.XII.31	35.588.605	342.653

sai nesivaržo su pinigų gamyba, nes pinigai vis vien turėsią žūti kaip tik bus įgyvendinta „visuomenės rekonstrukcija". Jie įsako pašto taupomajai kasai gaminti popierinius pinigus, bet kadangi kasa nesuskumba patenkinti valdžios organų pinigų reikalavimų, patys paleidžia į darbą pagautas Austro-Vengrijos Banko 25 ir 200 kronų klišes. Kai buvo nuversta „Sovietų" vyriausybė, Austro-Vengrijos Bankas 1920 m. sausio 2 d. vėl atidarė savo kasas. 1921 m. liepos 31 d. popierinių pinigų emisijos funkcijas paima iš Austro-Vengrijos banko speciališkai tam tikslui sukurta emisijos įstaiga, kurią nuo 1922 m. rugpiūčio 1 d. pakeičia Vengrijos karališkas emisijos institutas. Instituto statutas draudžia skolinti iždui pinigus, tačiau tas nuostatas pirmiau faktiškai, o vėliau (1923 m.) ir juridiškai buvo pašalintas. Tautinė vyriausybė, nors ir naudoja pinigų spaustuvę, tačiau deda didžiausių pastangų išeiti paprastomis iždo pajamomis. Tos pastangos ir padarė, kad Vengrija nejautė tokio didelio reikalo, kaip kitos valstybės, stabilizuoti savo pinigus.

Sanuodama savo valiutą, Vengrija eina jau pramintais, gyvenimo patyrimo išmėgintais, Austrijos keliais. Ji kreipiasi į Tautų Sąjungą, prašydama stabilizacinės paskolos ir 1924 m. balandžio 26 d. paskelbia, visai tais pačiais pagrindais, kaip ir Austrija, savo notų banko statutą. Notų bankas turėjo atidaryti savo kasų langelius 1924 m. birželio 24 d., tačiau iždas neturėjo reikalingos notoms padengti aukso atsargos. Paskolos gavimas iš Tautų Sąjungos užsitęsė, iždas teturėjo savo kasose vieną milijoną Šveicarų frankų. Dabar ateina iždui į pagalbą Anglijos Bankas, suteikdamas 4 milijonų svarų avanso, kurį, gavus Tautų Sąjungos paskolą, turėjo grąžinti. Tais pinigais ir pradeda veikti notų bankas. Kronų kursas buvo susietas su anglų svaru, kuriam atatiko 346.000 kronų. Notų Bankas atsidėjęs rūpinasi, kad tas svaro ir kronos vertės santykis būtų visuomet išlaikytas. Kai 1925 m. svaro vertė kilo, drauge su juo kilo ir krona. Kai anglų svaras 1925 m. balandžio 28 d. pasiekia pariteto, ir vengrų krona sustabdo savo kilimą.

Kai notų banko aukso ir devizų atsarga padidėjo ir tuo pačiu sustiprėjo tarptautinė vengrų kronos padėtis, pradėta galvoti ir apie naują piniginį vienetą. 1925 m. lapkričio 18 d. paskelbiamas naujas įstatyminis pinigų vienetas pengö, kuris turi 0,263.158 g aukso ir yra vertas 12.500 kronų. Dabar krona atsipalaiduoja nuo svaro ir laikosi vertės santykio 12.500 kronų = 0,263.158 g aukso. Patsai pengö iš pradžių yra vien tik idėjinis pinigas, kuriuo skaičiuojama, bet kurio apyvartoje nėra. Mokama kronomis, bet skaičiuojama pengais. Pagaliau, 1927 m. pasirodo ir pačios pengų notos, kurios su labai nežymiais svyravimais iki pat 1932 m. laikosi savo pariteto.

Čekoslovakija labai įdomiu būdu sukūrė savo pinigus. Čekoslovakams teko laimės turėti tikrai gabų, energingą finansų ministerį Rašiną (1867—1923). Jo sumanymu 1919 m. vasario 25 d. buvo išleistas įstatymas, kuris reikalavo visas esamas Čekoslovakijos teritorijoje Austro-Vengrijos Banko notas antspauduoti. Tuo būdu norėta apsiginti nuo naujų to banko notų antplūdžio. Antspaudavimo proga turėjo būti sulaikyta 50% atneštųjų notų. Tokia priemonė turėjo sumažinti notų apyvartą ir pakelti jų vertę. Tačiau įstatymas numatė įvairias to sulaikymo išimtis: kas atnešė ne daugiau kaip 300 kronų, iš to nieko nebuvo sulaikoma, kas įsigijo notas darbo alga ar šiaip bet kuriais uždarbiais, tas turėjo atiduoti tik $^1/_4$ atneštųjų notų. Dėl šių išimčių buvo sulaikyta mažiau kaip 30% visų suneštų antspauduoti notų. Tokiu būdu įvykdyta notų defliacija, negalima sakyti, kad jau būtų buvusi labai žymi.

Tolimesnei infliacijai užkirsti kelią 1919 m. balandžio 10 d. įstatymas uždraudžia daugiau paleisti notų, negu išnešė antspauduotų notų suma, pridėjus Čekoslovakijos teritorijoje esamų Austro-Vengrijos Banko skyrių einamųjų sąskaitų sumą ir dar priskaičius esamų apyvartoje kasos bonų sumos pusę[203]. Antspauduotos Austro-Vengrijos Banko notos jau iki 1920 m. liepos 1 d. buvo pakeistos čekų popieriniais pinigais, kuriuos leido t. v. „bankinė įstaiga". Sulaikytos antspaudavimo proga notos nebuvo konfiskuojamos, bet įrašomos į tam tikrą sąskaitą apmokamą 1%. Ta sąskaita vėliau buvo panaudota naujai uždėtiems turtų mokesčiams sumokėti. Iš kurio buvo sulaikyta didesnė suma, negu reikėjo mokėti turtų mokesčio, tam permokėtoji suma buvo grąžinama.

Sumani finansinė bei monetinė Rašino politika sustiprino kronos padėtį, ir net žymiai pakėlė jos vertę. Kronos ateitis atrodė visai tikra, nes ji rėmėsi stambiu devizų portfeliu[204]. Tačiau, kai 1919 m. liepos 6 d. Rašin paliko ministeriją, krona susvyravusi pradėjo slinkti žemyn. Krona smuko drauge su vokiečių marke, nes čekoslovakai buvo susirišę su Vokietija artimais prekybiniais ir apskritai ekonominiais saitais.

1921 m. čekoslovakų valiutos likimą ima į savo rankas Karel Engliš. Jis rūpinasi atpalaiduoti kč[205] nuo vokiečių markės saitų ir pakelti jos vertę. Tas jam pasiseka padaryti 1922 metų spalių mėn. Jau buvo visos reikalingos sąlygos kronai stabili-

[203] Kasos bonai — tai įdėtų bankuose indėlių liudijimai.

[204] Devizų fondas dažnai vadinamas devizų portfeliu, panašiai, kaip banko diskontuotieji, ar šiaip priimti duotų paskolų laidavimui, vekseliai, vadinami vekselių portfeliu.

[205] kč — čekų kronos sutrumpinimas.

zuoti esamų vertės lygiu, tačiau tų pačių metų spalių mėnesio pabaigoje grįžęs vėl į valdžią Rašin užsimoja taip iškelti kč vertę, kad ji prilygtų senajai Austro-Vengrų kronai. Jau kronos kursas ir taip buvo kur kas daugiau pakilęs, negu buvo kritusios prekių kainos. Taip pabrangus gyvenimui, pabrango gamyba ir pasunkėjo eksportas. Čekoslovakų prekės, palyginti su kitų pigios valiutos kraštų gaminiais, pasidarė brangios.

Sunku pasakyti, kurių rezultatų būtų davusios Rašino pastangos, jei kažikokio fanatiko ar gal liguisto žmogaus atentatas 1923 m. vasario 18 d. nebūtų nutraukęs jo gyvenimo siūlo. Po Rašino mirties krona vis dar kyla, nors ir su labai žymiais svyravimais. Čekų krona kyla pasaulio rinkoje ne vien dėl to, kad užsienis ėmė ja labiau pasitikėti, bet ir dėl to, kad bankinė įstaiga nuolatos darė biržoje stiprią intervenciją. Viena pati finansų politika, kaip ji bebūtų sumani, nuosekli ir griežta, gali, tiesa, pakelti pinigų kursą, bet vargu ar gali pajėgti laikyti tą kursą pastoviu. Kurso pastovumas popierinėje valiutoje neįmanomas be emisijos įstaigos ar apskritai iždo intervencijos. Tokią nuomonę ryškiai patvirtina ir čekų krona, pradėjusi nuo 1923 m. stabilizuotis kursu, doleris = 34 kč. Tokią stabilizaciją padarė įmanomą ne tiek sumani čekoslovakų finansų politika, kiek intervencija bankinės įstaigos, kuri pirko ir pardavinėjo devizas kursu doleris = 34 kč.

Pasisekusi kronos stabilizacija paskatino kurti notų banką, kuris pradėjo veikti 1926 m. balandžio 1 d., nors įkurtas buvo 1920 m. balandžio 14 d. įstatymu, papildytu ir pakeistu 1925 m. balandžio 23 d. Pradėjus veikti notų bankui ir pati krona buvo juridiškai stabilizuota. Kronos vertė buvo nustatyta ne tam tikru santykiu su auksu, bet su U. S. A. doleriu, kuris tuomet buvo laikomas aukso valiutos prototypu. Dolerio ir kronos kursas buvo nustatytas 2,90—3,03 dol. už 100 kč. Tuo kursu maždaug ir laikėsi kč. iki pat 1934 m. Kč. notos buvo keičiamos ne aukso gabalais, bet aukso devizomis.

L e n k i j a. — Atgimusi Lenkija rado savo žemėse penkių rūšių pinigus: 1. lenkų markę (kriesnotas)[206], 2. vokiečių markę, 3. ostmarkę, kuri ėjo rytinėse Lenkijos dalyse, 4. Austro-Vengrų kroną ir 5. rusų rublį. Prie jų prisideda dar viena, jau šeštoji, pinigų rūšis, pačių lenkų leidžiama markė, kuri turėjo pakeisti visas seniau ėjusias pinigų rūšis. Tokiomis sąlygomis viešpa-

[206] Vokiečiai buvo įsteigę Varšuvoje „Polnische Landes Darlehenskasse" Lenkų krašto skolinamąją kasą, kuri leido notas. Notų vertė buvo susieta su vokiečių marke. Tad lenkų markė buvo ne savarankiška, bet šalutinė valiuta (Nebenwährung). Lenkų markės buvo vadinamos Kriesnotos, nes jos turėjo kasos vedėjo Kries'o parašą.

tauja didžiausia monetinė anarchija. Pakeitusi visas kitas smunkančių pinigų rūšis, lenkų markė pati pradėjo smukti. Čia veikė ne tik bendros pokarinės infliacijos priežastys, bet ir sunkus karas su bolševikais, kuris buvo finansuojamas popierinių pinigų gamyba. Karui pasibaigus neturėta priemonių sustabdyti jau labai įsigalėjusios infliacijos. Svarbiausias iždo pajamų šaltinis pasidarė pinigų spaustuvė[207]. Jau 1924 m. pradžioje už vieną dolerį tekdavo mokėti vieton 4,197 m. nuo 10—15 milijonų markių.

1924 m. sausio 11 d. seimas įgaliojo vyriausybę įgyvendinti naują pinigų sistemą ir įkurti naują banką. 1924 m. balandžio 14 d. dekretu sukuriamas zloty, kurio vertė turėjo atitikti 1.800.000 zlotų. Tų pačių metų balandžio 23 d. įgyvendinama aukso valiuta ir zlotas paskelbiamas lygus frankui, atseit, 0,290.322 g aukso vertės. Zlotų notos juridiškai buvo keičiamos aukso gabalais, faktiškai už notas buvo galima gauti tiktai devizas. Zlotas laikosi pariteto iki 1925 m. liepos mėnesio, kada vieną kartą susvyravęs pradėjo sistematiškai slinkti žemyn. Zloto kritimo priežastys: biudžeto deficitai, kurie buvo padengiami notų ir bilono emisija[208], pasyvus prekybos balansas[209], labai didelė bilonų gamyba[210], ne atsargi, perdaug liberališka Lenkų banko kredito politika, kuri labai išpūtė notų apyvartą[211]. Tuo pačiu metu aukso atsarga labai mažai tepadidėjo ir palyginti didelis devizų fondas visai ištirpo[212]. Atitinkamai tokią padėtį smunka ir zloto vertė[213].

Didžiausio zloto vertės kritimo metu 1926 m. gegužės mėn. įvyksta maršalo Pilsudskio perversmas, kuris sukūrė Lenkijos gyvenime ne tik „moralinę", bet ir ekonominę bei monetinę revoliuciją. Geras derlius, labai gera pasaulinė ūkio konjunktūra, atidariusi lenkų anglims plačiausias rinkas, sukuria ekonominius bei monetinius Pilsudskio revoliucijos laimėjimus. 1926 m. biudžetas baigiamas su pertekliumi, aukso ir devizų fondai auga, zloto

---

[207] 1908 m. pabaigoje buvo apyvartoje markių 1 milijardas,
1920 m. . . . . 50 „
1922 m. . . . . 793 „
1924 m. . . . . 596.244 „

[208] 1924 m. — 189 mil., 1925 m. — 225 mil. zl.

[209] 1924 m. — 212 mil. zl. deficito; 1925 m. — 331 mil. zl. deficito.

[210] 1924 m. — 89 mil. zl., 1925 m. — 282 mil. zl. Bilonas buvo leidžiamas ne vien per Lenkų banką, bet ir tiesioginai per iždo kasas. Tuo būdu susidarė krašte dvi savarankiškos emisijos.

[211] Paskolos privatiems asmenims: 1924 m. — 166,8 mil. zl., 1925 m. — 336,4 mil. zl. Notų apyvarta: 1924 m. — 111 mil., 1925 m. — 500 mil. zl.

[212] Auksas: 1924 m. — 90,8 mil., 1925 m. — 122,4 mil. Devizos: 1924 m. — 250 mil., 1925 m. — veik nieko.

[213] 1925 m. gale zlotas neteko 25% savo vertės, 1926 m. gegužės mėn. — 53%.

vertė kyla[214]. Zlotas stabilizuojamas de facto tuo kursu, kuris buvo 1926 m. rugsėjo mėn., būtent, 58% savo senosios vertės.

Tokiu lygiu stabilizuotas zlotas laikosi be didesnių svyravimų apie 14 mėnesių. Lenkai įsitikina, kad tokios vertės zlotas kaip tik atitinka ekonominį jų krašto paritetą. 1927 m. spalių 13 d. pasirodo dekretas, kuris juridiškai stabilizuoja zlotą, devaliuodamas jį iki 58,12% senojo pariteto. Dabar zlotas turi 0,16879 g aukso[215]. Lenkų Bankas keitė savo notas aukso gabalais ar devizomis, paties pasirinkimu, savo centrinėje būstinėje ir tik tuo atveju, kai buvo pristatoma keisti daugiau kaip 20.000 zl. Ta juridinė zloto stabilizacija buvo galima tik tuomet, kai buvo gauta užsienyje 7% 20 metų stambi 62 mil. dolerių ir 2 mil. svarų paskola. Tuo pačiu metu 14 stambesniųjų pasaulio notų bankų suteikia Lenkų Bankui 20 mil. dolerių rediskonto paskolos[216].

S. S. S. R. — Komunistai, pagavę Rusijos vairą į savo rankas, pradėjo varyti tokiu greitumu ir tokiu mastu infliaciją, kad iš karto pralenkė ir pačius infliacijos meisterius, vokiečius[217]. Tokia infliacija buvo sukelta ne tik paties gyvenimo reikalavimų, bet ir komunistinės pinigų doktrinos. Komunistų valdžia buvo reikalinga didelių pinigų; revoliucija yra brangus dalykas, revoliucijos sukurtas pilietinis karas yra dar brangesnis dalykas, tačiau brangiausiai kainavo krašto ūkio suvalstybinimas. Naujoji vyriausybė, negaudama nei užsienyje, nei krašte paskolos, neturėjo jokio kito pajamų šaltinio, kaip tik popierinių pinigų gamybą, kurios vieninteliais stabdžiais buvo dažų ir popieriaus trūkumas. Be centro valdžios, gamino dar pinigus ir įvairios, pilietinio karo metu susikūrusios, vietinės vyriausybės. Tačiau, ne tik gyvenimas, bet ir pati komunistų doktrina pataikavo infliacijai. Tos doktrinos dėsnius pilnai atitiko ta panieka ir tas pasibiaurėjimas, kuriuos žmonėse sukėlė infliacijos kuriami pinigai. Komunistų doktrina nori pašalinti iš ūkio gyvenimo pinigus, ypatingai pinigus susietus su brangiaisiais metalais. Marksizmas[218] nori pa-

[214] 1926 m. biudžeto perteklius — 54 mil. Aukso fondas: 1926 m. — 135,2 mil., 1927 m. — 318,9. Devizos: 1926 m. — 125 mil., 1927 m. rugsėjo m. — 220 mil. Zlotas liepos mėn. atgauna 58% savo senosios vertės, atseit, buvo dar netekęs 42%.

[215] Iš vieno kg gryno aukso gaminama 5924,44 zl. Vienas senasis doleris = 8, 9141 zl., vienas senasis frankas = 1,72 zl.

[216] Lenkų Bankas gali diskontuoti tuose bankuose 20 mil. dolerių savo diskontuotų vekselių. Rediskontuoti reiškia antru kartu diskontuoti, arba perdiskontuoti jau diskontuotus vekselius.

[217] 1918 m. — 61 milijardas rub., 1919 m. — 225 milijardai rub., 1920 m. — 1168 milijardai, 1921 m. — 17.548 milijardai ir taip toliau vis auga tie astronominiai skaičiai.

[218] Marksizmas, Karolio Markso (1815—1883) sukurta moksliško socializmo teorija. Marksizmas remiasi dviem dėsniais: istoriniu materializmu, arba teisingiau būtų pasakius ekonominiu determinizmu, ir klasių kova.

keisti pinigus darbo bonais. Niekas ryškiau negali parodyti, kiek mažai komunistai tesirūpino pinigais, kaip tas faktas, jog iki pat 1919 m. balandžio 1 d. spausdino pinigus su senaisiais kapitalistinės valdžios atvaizdais. Pirmieji „sovietų" pinigai dar turį pažymėjimą, kad jie keičiami auksu, bet jau nuo 1920 m. kovo mėn. to pažymėjimo vietą užėmė obalsis „Visų kraštų proletarai, vienykitės".

Po 4 metų pinigų naikinimo sovietai susigriebia ir imasi atstatinėti pinigų sistemą. Pirmiausia, 1921 m. spalių 6 d. kuriamas Valstybės Bankas, kuris vėliau, būtent, 1922 m. spalių 11 d. gauna teises leisti notas. Tas pats 1922 m. spalių 11 d. įstatymas nustato ir naują piniginį vienetą, červoncą, kurio vertė atitiko Caro laikų 10 rublių aukso monetos vertę. Červonec tai buvo senobinė, dar Petro Didžiojo sukurta, aukso moneta, žinoma vardu „Imperiolas". Dabar červonec buvo ne moneta, bet piniginis vienetas, kuris turėjo 7,7423436 g aukso. Aukso paritetas pasiliko teoretinis, nes Gosbankas[219] nekeitė savo notų auksu. Už patekusius į užsienį červoncus iš pradžių Gosbankas atsiskaitydavo su užsienio kredito įmonėmis devizomis, vėliau nustojo tai daręs, nurodydamas, kad červoncai negali teisėtu būdu patekti į užsienius.

Gosbanko atsargią červoncų emisijos politiką ardė valdžios varoma infliacinė rublių emisija. Dabar nusistatoma imtis griežtesnių priemonių prieš tą infliaciją. Dar 1921 m. lapkričio 3 d. dekretas buvo paskelbęs, kad nuo 1922 m. sausio 1 d. visi senieji rubliai turi būti pakeisti naujais 1922 m. emisijos rubliais, kurių vienas naujasis rublis lygus 10.000 senųjų rublių. 1922 m. spalių 22 d. įsakoma nuo 1923 m. sausio 1 d. pakeisti 1922 m. rublius naujais 1923 m. rubliais, kursu vienas 1923 m. rublis lygus 100 rub. 1922 m. laidos. Tuo būdu červoncą konkuravo 1923 m. rubliai, kurie buvo lygūs 100 rub. 1922 m. laidos ir 1 mil. rub. senesniųjų laidų. Kaip paprastai tokiais atvejais, blogieji pinigai išstumia geruosius[220]. Tą kenksmingą dualizmą reikėjo būtinai pašalinti ir tai buvo padaryta 1924 m. Tų metų vasario 6 d. dekretas sukuria iždo popierinius pinigus (bilietus) 5,3 ir 1 aukso rublių vertės. Vasario 14 d. dekretas sustabdo senųjų rublių emisiją ir kovo 7 d. dekretas įsako keisti 1923 m. rublius, kursu vienas aukso rublis = 50.000 rub. 1923 m. emisijos. Tuo būdu vienas červoncas pasidarė lygus 500 milijardų senųjų popierinių rublių. 1924 m. rugsėjo 1 d. S.S.S.R. turi jau visai tvarkingą pinigų sistemą: Banko notų (červoncų) 331 mil. rub., iždo bilietų — 181 mil. ir sidabro monetų — 42 mil. rublių.

---

[219] Gosbankas, sutrumpintai Gosudarstvenyj bank, valstybės bankas.
[220] Blogosios ir gerosios monetos, arba t. v. Greshamo dėsnis.

Sutvarkę savo pinigus, Sovietai vis dėlto nepajėgė juos paversti laisva valiuta, kurioje būtų laisvai keičiamos notos aukso gabalais ar devizomis. Toks laisvas keitimas prieštaravo visai sovietų santvarkai, kur Gosbankas turėjo devizų prekybos monopolį ir valstybė turėjo prekių prekybos monopolį. Tokioje santvarkoje ir piniginio vieneto pastovumas yra visai dirbtinis dalykas. Deja, greitu laiku tokiu pasirodė ir S.S.S.R. červonco pastovumas. S.S.S.R. mokėjimų balansas buvo pasyvus, suvalstybintas krašto ūkis rijo didžiausias sumas, kurių nemažą dalį turėjo parūpinti notų ir iždo bilietų emisija. Popierinių pinigų apyvarta didėjo, tuo tarpu aukso ir devizų atsarga mažėjo[221], realinė rublio vertė, atseit, jo pirkimo galia pradėjo smukti. Rublis nebeteko jau 1927—28 m. bent 60% savo vertės. Nieko negelbsti ir labai griežti 1926 m. liepos 31 d. devizų suvaržymai ir 1929 m. naujasis Gosbanko statutas. Rublį gali gelbėti ne popieriniai dekretai, tik marksizmo ideologijos niekinamas auksas. Dabar aukso galybę ima suprasti ir S.S.S.R. valdžia.

B a l k a n a i. — Pagaliau, Tautų Sąjungos palaikoma, visą pasaulį pagavusi, piniginių sistemų sanavimo banga pasiekia ir neturtingas Balkanų valstybes. Jos visos Tautų Sąjungos parama gauna stabilizacijos kreditus, kuria vyriausybės nepriklausomus notų bankus, prisiima kreditorių skiriamus užsienio „patarėjus" ir juridiškai devaliuoja jau faktiškai nusmukusias savo valiutas.

Graikija 1928 m. gegužės mėn. 14 d. gauna 17,9 mil. dolerių ir 4,07 mil. svarų 6% paskolą, įgyvendina aukso devizų valiutą, kurios piniginis vienetas buvo drachma, turinti 0,19526 g aukso. Bulgarija 1928 m. rugsėjo 27 d., gavusi 5 mil. svarų paskolą, juridiškai stabilizuoja savo levą kursu 1 doleris = 138 levas arba 1 leva 0,01086956 g aukso. Daug sunkiau vyksta valiutos stabilizavimas Jugoslavijai, kuri ilgą laiką negalėjo gauti stabilizavimo paskolos, nes nenorėjo sutvarkyti senųjų Serbijos skolų. Pagaliau, gavusi 1025 mil. francūzų frankų paskolos 1931 m. ge-

221

Metų pradžia	Popierinių pinigų apyvarta (milijonais rublių)	Aukso atsarga (mil. rublių)
1925	742	171,4
1926	1.269	154,7
1927	1.412	174,2
1928	1.667	167,6
1929 (vidurkis)	2.313	215,3

gužės 12 d. devaliuoja savo dinarą iki 0,0265 g aukso. Dar žemesniu kursu turėjo devaliuoti savo valiutą Rumunija, kurios leja 1926 m. Züricho biržoje buvo kritusi iki 2 c, nors prieškariniais laikais buvo lygi vienam frankui. Kai buvo gauta stabilizavimo paskola, Rumunija pakelia savo lejos kursą ir, pagaliau, stabilizuoja 1929 m. vasario 7 d. kursu leja = 3,2 centų, kas atitiko 0,009 g aukso.

Portugalija. Savotiškais keliais ėjo portugalų valiuta, kuri visuomet labai artimais saitais buvo surišta su anglų svaru. Portugalai buvo pirmoji Europos kontinento tauta, kuri, Anglų pavyzdžiu, įgyvendino aukso valiutą. Tai buvo padaryta 1854 m. liepos 29 d. Piniginiu vienetu buvo paskelbtas tūkstantis reisų vardu milreis, kurio paritetas buvo 1,62585 g aukso. Kai žlugo monarchija, 1911 m. gegužės 22 d. milreiso vardas pakeistas į „escudo“[222]. Dar monarchijos laikais sunkios krizės metu, 1891 m. liepos 9 d. buvo sustabdytas notų keitimas brangiaisiais metalais. Tokia tvarka pasiliko ištisus 40 metų. Nuo 1891 m. escudo (dar tuomet milreis) atsipalaidavo nuo savo pariteto ir pamažu smuko žemyn. Karas pakirto escudo pajėgumą, o pokarinė infliacija beveik visiškai jį sugriovė. 1924 m. escudo nebeteko daugiau kaip 97% savosios vertės. Finansų administracijos netvarka, nerūpestingumas ir viešojo skatiko pasisavinimai bei eikvojimai graužė escudo šaknis. 1928 m. balandžio 28 d. Olivier Salazar paima valdyti finansų ministeriją. Salazar'o diktatūra, pagrįsta ne tiek disciplina, kiek gera valia, ne tiek prievarta, kiek pasitikėjimu, sanuoja finansus ir drauge su jais krašto valiutą. Nuo 1928 m. iki 1931 m. escudo be didesnių svyravimų laikosi kurso 1 £ = 108,25 escudos. Tas faktinas escudo stabilizavimas skatina ir juridiškai jį stabilizuoti. 1931 m. birželio 9 d. nustatomas naujas escudo paritetas 0,0665 g aukso. Escudo nebeteko 95,91% savosios vertės. Escudo buvo keičiamas aukso gabalais ir devizomis. Anglų svaro ir pusės svaro monetos paliktos ir toliau teisėtomis mokėjimo priemonėmis. Portugalijos bankas laikė savo pinigus Anglijoje ir keitė savo notas paprastai Anglijos devizomis[223]. Tie artimi Portugalijos ir Anglijos bankų ryšiai, vos trims mėnesiams praslinkus, turėjo labai brangiai kaštuoti Portugalijai.

Ispanija. Visų Europos kraštų viena tik Ispanija liko nepaliesta tos didelės valiutų stabilizacijos bangos. Karo metu iškilusi aukščiau pariteto ispanų pezeta dar 1919 m. ėjo, palyginti su kitomis didžiomis pasaulio valiutomis, su 12% agio. Ispanijos Bankas teisingai galėjo didžiuotis, kad jis yra vienas stip-

[222] Escudo reiškia tą patį, ką ir prancūzų l'écu, moneta.

[223] Portugalijos Bankas 1931 m. liepos m. turėjo 213 mil. escudos aukso ir 522 mil. devizų, kurios beveik visos buvo laikomos Anglijoje.

riausių pasaulio notų bankas. 1921 m., kai buvo prailginama Ispanijos Banko notų koncesija, bankui buvo uždrausta be ministerių kabineto sutikimo mažinti aukso atsargą. Ispanai manė, kad neliesdami savo aukso fondo, jie pajėgs išlaikyti savo pezetą toje aukštumoje, į kurią buvo ją iškėlęs karas. Marindami savo aukso fondą, ispanai užmiršo, kad tas fondas turi būti gyvas organizmas, kuris aktingai veikdamas, atseit, didėdamas ir mažėdamas turi stovėti savo krašto valiutos sargyboje. Karo sukurta komercinė ir monetinė Ispanijos gerovė buvo dirbtinis dalykas, kurią atėjusi taika lengvai sugriovė. Jau nuo 1920 m. prekybos balansas virsta pasyviu ir biudžetas pradeda rodyti vis didėjančius deficitus, tačiau pezeta šiaip taip laikosi iki 1928 m., kuomet žlugusi diktatūra sudarė patogias sąlygas spekuliacijai. 1930 m. pabaigoje pezeta nebetenka 44% savo vertės. Tuomet griebiamasi įvairių administracinių priemonių pezetos kursą palaikyti, ir kai tos visos priemonės neduoda lauktų rezultatų, nutariama pezetai atlaikyti ne tik panaudoti turimą aukso fondą, bet ir ieškoti užsienyje stabilizacinės paskolos. Tarptautinių Mokėjimų Bankas sutinka duoti 3 mil. svarų paskolą, užsienio bankų konsorciumas pasižada paskolinti 60 mil. dolerių, Anglijos ir Prancūzijos notų bankai taip pat nori ateiti į pagalbą. Ispanija gyvena aukso valiutos įgyvendinimo išvakarėse. 1931 m. balandžio 14 d. paskelbiama respublika ir aukso valiutos įgyvendinimas sutrukdomas.

6. PINIGAI NUO VALIUTINĖS 1931 M. ANARCHIJOS IKI 1938 M.

Didelėmis valdžios pastangomis bei sunkiomis gyventojų aukomis buvo aukso pagrindais atstatyti karo ir pokarinės infliacijos sugriauti pinigai. Auksas vėl pastato savo sostus valstybės iždinėse bei bankų kasose ir ėmė tvarkyti nusistovėjusiais, senai išmėgintais principais tautinius ir tarptautinius ūkio santykius. Deja, šį kartą aukso sostai pasirodė ne tiek tvirti, kaip to buvo galima laukti. Politinės pasaulio pacifikacijos bei ekonominės jo stabilizacijos nebuvimas ir 1929 m. prasidėjusios pasaulinės ūkio krizės bangos paplovė ir tvirtus iždinių bei bankų aukso sostus.

A n g l i j a. — 1931 m. rugsėjo 21 d. pirmieji anglai sustabdo 1925 m. balandžio 28 d. aukso valiutos aktą ir atpalaiduoja savo svarą nuo aukso štandarto[224]. Tasai anglų žygis buvo visai ne-

[224] Standard — anglų kalba turi bent 10 sąvokų. Monetiniais klausimais standard gali reikšti normalinį svorį, normalinį matą, probavimo svorį, grynąjį monetų metalą, monetų pėdą (skaitmenį, kuris parodo, kiek iš vieno svorio

tikėtas ne tik užsieniui, bet ir pačiai anglų visuomenei, tačiau, atrodo, kad jis buvo ištisos eilės aukščiau įvykusių faktų, gal net ir neišvengiama, išvada. Anglų svarą, kaip jau buvo minėta, 1925 m. padėjo pakelti iki pariteto pabėgę iš Europos kontinento dėl piniginės suirutės kapitalai. Kai vienas po kito kontinento kraštai atstatė savo pinigines sistemas, tie kapitalai, laikinai prisiglaudę Londone, palieka Angliją ir grįžta į namus. Tuo pačiu metu patys anglai, pasitikėdami valdomais kapitalais, ėmė tiekti stambesnes paskolas užsieniui, pirmoje eilėje Vokietijai. Svaras pasidarė daugiau siūlomas, kaip klausiamas. Be to, prekybinis Anglijos balansas darėsi vis labiau pasyvesnis[225], reparacijų ir karo paskolų grąžinimas nuėjo niekais[226], ekonominė krizė numušė prekybinio laivyno pajamas[227], ir žymiai sumažino užsienyje investuotų kapitalų pelnus[228]. Tie visi veiksniai ir nulėmė, kad ilgus metus buvęs aktyvus Anglijos mokėjimų balansas 1931 m. pasidaro pasyvus. Jo deficitas siekia maždaug 110 mil. £. Pasyvus mokėjimų balansas ryja Anglijos Banko aukso atsargas. Tuo pačiu metu ir didžioji ekonominė krizė savo sunkia letena prislėgė Britų salas: aukšti gamybos kraštai numušė eksportą ir pakėlė vidaus rinkoje dirbinių kainas, biudžetas paskendo deficituose, $2^1/_2$ milijonų bedarbių slopino darbo rinką.

1931 m. gegužės 14 d. uždaro savo duris vienas didžiausių pasaulinio masto bankų „Oesterreichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe“[229]. Pasaulio pinigų rinką sukrato pirmieji ateinančios monetinės anarchijos šiurpuliai. Žmonės, pamatę to milžino griuvimą, puola kitas kredito įmones ir reikalauja savo indėlių. Panika greitu laiku persimeta iš Austrijos į Vokietiją. Vokiečių bankai neranda kitos išeities, kaip tik uždaryti savo kasų langelius, kol vyriausybė sulaiko visus užsieniams mokėjimus. Dabar anglų kreditai įšąla Vokietijoje kaip tik tuo laiku,

---

vieneto galima pagaminti pinigų vienetų, pav., 1 kg: 0,152462 g duoda 6646,196, tai bus mūsų valiutos monetų pėda), valiutą.

Šiuo atveju, anglai atpalaidavo savo svarą nuo aukso standarto, reiškia, kad anglai pašalina aukso paritetą, nutraukė tuos saitus, kurie riša svarą su 7,322382 g aukso.

[225] 1929 m. — 381 mil., 1930 m. — 387 mil., 1931 m. — 411 mil. £ deficito.

[226] 1929 m. gauta 25 mil., 1930 m. — 19 mil., 1931 m. — 16 mil. £.

[227] 1929 m. — 130 mil., 1930 m. — 105 mil., 1931 m. — 80 mil. £.

[228] 1929 m. — 250 mil., 1930 m. — 220 mil., 1931 m. — 165 mil. £.

[229] Credit-Anstalt tarybos pirmininku buvo pats Louis Rothschild, jo svarbiausiais akcininkais buvo Rothschild-Gutmann; Anglo-International Bank, London; Kuhn Loeb et &, New-York; Guranty Trust &, New-York; Goldmann Sachs et &, New-York; Bank für Auswärtigen Handel, Berlin. Bankas turėjo savo portfelyje svarbių Vokietijos, Čekoslovakijos, Lenkijos, Austrijos, Olandijos pramonės ir kredito įmonių akcijas. Savo kredito operacijomis bankas siekė visų pasaulio dalių.

kada, išgąsdinti Austrijos ir Vokiečių bankų katastrofos, kapitalistai ima reikalauti ir iš Anglijos bankų savo indėlių. Kredito bankai neša savo vekselių portfelius į Anglijos Banką ir gauna svarus. Svarai tuojau keičiami devizomis, devizos beregint virsta auksu[230]. Per keletą savaičių Anglijos Bankas nebetenka daugiau kaip 30 mil. £ aukso. Nuo liepos 8 d. iki 29 d. Anglijos Banko aukso atsarga krinta nuo 165 iki 132 mil. £. Padėtis kas valandą darosi sunkesnė. Anglijos Bankas ir Anglijos iždas ieško paramos pas kaimynus: New-Yorkas ir Paryžius atidaro jiems doleriais ir frankais kreditus iš pradžių iki 50 mil. £, vėliau pakelia tą kreditą iki 200 mil. £. Auksu nepadengiamų notų kontingentas pakeliama nuo 260 mil. iki 275 mil. £. Bet niekas negelbsti. Rugsėjo mėn. dar didesniu smarkumu pasikartoja svaro puolimas. Svaro aukso pozicijos buvo pralaimėtos.

Rugsėjo 19 d. Anglijos Bankas kreipiasi į vyriausybę, prašydamas atpalaiduoti jį nuo prievolės keisti notas aukso lydiniais. Sekančią dieną vyriausybė sustabdo banko prievolę nustatyta kaina keisti notas aukso gabalais. 1931 m. rugsėjo 21 d. įstatymas patvirtina vakarykštį vyriausybės nutarimą. Atpalaiduotas nuo savo aukso dugno svaras, tiesa, su tam tikrais laikinais šuoliais į viršų, pradėjo pamažu slinki žemyn[231]. Jau 1931 m. pabaigoje svaras buvo netekęs 30% savo vertės. Laikinus svaro vertės kilimus anglai pasistengdavo numušti savo intervencija rinkoje. Anglai suprato, kad pakilusio svaro jie nepajėgs atlaikyti, Be to, dar visų atmintyje tebebuvo sunkūs, pakelto svaro sudaryti, 1925 m. pergyvenimai.

Anglų svaro kritimo priežasčių kai kas nori ieškoti 1925 m. įgyvendintoje aukso gabalų valiutoje, manydami, kad aukso valiuta su aukso monetų apyvarta būtų nesumažinusi anglų svaro puolimus. Deja, istorijos patyrimas neduoda pagrindo tokiems spėliojimams. Kai pasaulyje nėra politinės pacifikacijos bei ekonominės stabilizacijos, ypatingai smarkesnių politinių ar ekonominių sukrėtimų metu žmonės tezaurizuoja aukso monetas ir keičia notas bet kuriomis kitomis vertybėmis.

Taip pat vargu bus teisinga matyti anglų svaro katastrofoje

---

[230] Už gautus svarus kapitalistai perka U.S.A. dolerius, Prancūzijos frankus, Olandų guldenus. Nei U.S.A., nei Prancūzija, nei Olandija, nei kiti pastovios valiutos kraštai tokio valiutinio sukrėtimo metu nebelaiko svarų, bet tuojau pareikalauja iš Anglijos Banko paritetu pakeisti juos auksu, atseit, pasiima už kiekvieną svarą 7,322382 g aukso.

[231] Kraštai, kuriems buvo reikalingi svarai mokėjimams, skubėjo dabar įsigyti atpigusius svarus už auksą. Tie svarų paklausai kėlė svarų kursą ir didino Anglijos Banko atsargą. Tokiu būdu indai metė į Londono rinką dalį savo amžiais sutezaurizuoto aukso, kuris tuojau atgaivino Anglijos Banko aukso fondą.

vien tik laikiną pereinamąjį reiškinį, sudarytą kapitalų transfero sunkumų[232]. Tiesa, pokariniais laikais vienašališki, atseit, neprekybinės kilmės, kapitalų iš vieno krašto į kitą kraštą judėjimai buvo nepaprastai dideli. Tuos judėjimus sukėlė ne tik reparacijų bei karo skolų mokėjimai, bet ir politinė pasaulio netvarka bei jo ekonominė suirutė, kuri vertė kapitalus ieškoti vis naujų saugesnių vietų ir todėl keisti savo gyvenimo bei veikimo vietas. Neabejotina, kad transfero sunkumai pakirto 1931 m. vokiečių markės laisvę, neabejotinai, kad nebetekusi laisvės, įšalusi Vokiečių žemėse, markė sudavė sunkų smūgį anglų svarui, tačiau vien transfero sunkumais negalima išaiškinti svaro katastrofos. Čia veikė ištisas politinių, ekonominių ir psichologinių veiksnių kamuolys. Jei čia būtų kalti vien transfero sunkumai, tai, kai tik buvo su kaupu atstatytas Anglijos Banko aukso fondas, svaras tuojau būtų buvęs grąžintas į savo senas aukso pozicijas, nes dabar jam transferas pasidarė visai nebepavojingas. Pagaliau, nebebūtų buvę tam svarui ir kur bekeltis, nes nuo 1933 metų pradėjo viena po kitos irti ir visos didžiosios tarptautinės pasaulio valiutos.

Anglijos galybė ir Anglijos pasididžiavimas buvo jos karo laivynas ir valiutos svaras. Dabar tos dvi galybės, tiedu anglų pasididžiavimo objektai, beveik tuo pačiu laiku palūžo: karo laivynas, sustreikavęs, atsisako plaukti į manevrus, svaras nutraukia savo saitus su auksu. Tie įvykiai kruvinai pažeidžia anglų didybės jausmus, tačiau jie nenori ir negali kapituliuoti prieš visą pasaulį. Pro pirmąjį įvykį jie praeina tylomis, karo laivyno streiko tartum nebuvę, antrąjį jie nori paversti sumaniu, jau iš anksto numatytu, savo politikų bei ekonomistų žygiu. Anglai pradeda didžiuotis (nuoširdžiai ar nenuoširdžiai — tai jau kitas klausimas) savo valiutine katastrofa. Anglų ekonomikos teoretikai, pasigavę tą katastrofą, skelbia naujas monetines doktrinas. Kaip seniau anglų ekonomistai padėjo anglų valdžiai kurti jos pasaulinę, auksu pagrįstą, monetinę hegemoniją, taip dabar jie stiprina visame pasaulyje naujojo popierinio svaro pozicijas. „Tikrasis tarptautinis pinigas, — skelbė tie ekonomistai, — tai nėra auksas, bet sterlingų svaras, nes monetinis pasaulio polius yra Londonas. Aukso vertė pareina svaro, bet ne svaro vertė aukso. Gal kitaip buvo seniau, bet dabar to nebėra. Tai praeitis. Svaras nebėra

---

[232] Transferas (iš lotynų transfere — perkelti, anglų transfer — perkėlimas), mokėjimai užsieniui užsienio pinigais. Normališkais laikais transferą sudaro tik prekybos balanso likučių (saldo) išlyginimas, kurį vykdo savo aukso ir devizų atsarga notų bankas. Transfero sunkumai kyla tada, kai vykdomi vienašališki, atseit, prekyba nepagrįsti, mokėjimai. Tokiais atvejais mokantis kraštas turi visų mokamąją sumą įnešti pinigais ir tuo tikslu mesti stambias savo pinigų sumas į rinką. Tokie stambūs pinigų pasiūlai lengvai pakerta krašto pinigų sistemos pagrindus.

reikalingas auksinio ramsčio. Palikime tą stabą, tą fetišą, kuriam mes taip ilgai lenkėme savo galvas. Mes norime mūsų pačių tvarkomų pinigų. Mes nebūsime palikti gamtos užgaidoms, mūsų reikalus tvarkys protingų žmonių valia, kuri rūpinsis mūsų pinigų pastovumu, atitinkamai britų interesams". Taip maždaug kalbėjo Cambridge'o Universiteto profesorius John Maymard Keynes ir jo skaitlingi mokiniai[233]. „Aukso visagalybė virsta fetišu, jo jėga pasidaro mitu. Svaras neatsipalaidavo nuo aukso, jis nusikratė aukso. Anglai išsilaisvina iš aukso vergijos ir pasiima į savo rankas pasaulio ūkio vadžias", pritarė jiems kiti anglų ekonomistai. Kaip seniau kalbėjo apie „žmogų mašinos vergą", taip dabar su tokia pat panieka kalba apie „žmogų aukso vergą". Atsirado ekonomistų ir kituose kraštuose, kuriems rodėsi, kad auksas jau galutinai nuverstas nuo savo sosto.

Anglų politikos vyrai dideliu pasididžiavimu mano dabar pradedą naują žmonijos ūkio istorijos erą. Ir iš tikrųjų, atrodė, kad patsai gyvenimas pradėjo pritarti tai naujai anglų monetinei strategijai. Didžiosios Britanijos ūkis pradeda pamažu taisytis — prekyba atgyja, mokėjimų balansas išsilygina, kapitalai pradeda grįžti, biudžetas susibalansuoja, nedarbas mažėja, konversija pasiseka[234]. Tie visi teigiami ūkio reiškiniai paskatina anglus nebegrąžinti svarui jo buvusio pariteto.

Tačiau, būtų labai klaidinga ieškoti visų tų teigiamų ūkio reiškinių priežasties vien aukso štandarto pašalinime. Anglai tuo pačiu laiku, kai atsisakė aukso valiutos, atsisakė ir prekybinio liberalizmo, įgyvendindami protekcinius muitus. Tas turėjo irgi paveikti Anglijos ūkį teigiama linkme. Laisvos prekybos kraštas, iš visų pusių apsuptas apsaugos muitų sienomis, turėjo virsti kaimynų išnaudojimo objektu. Jei anglai ir turėjo iš svaro nuvertinimo kurios naudos, tai toji nauda parėjo ne tiek iš paties nuvertinimo, kiek iš nepaprastai tvirtos anglų pinigų rinkos organizacijos, kuri privertė tiek krašto vidaus, tiek ir užsienio prekių bei patarnavimų rinką prisitaikyti svarui ir nedavė svarui taikytis vidaus ir užsienio ūkiui. Todėl ir atpigintas svaras beveik atlaikė senojo svaro pirkimo pajėgumą. Anglai pajėgė priversti ir užsienio žaliavos tiekėjus imti naujais atpigusiais svarais tą pačią svarų sumą, kurią jie gaudavo senais, geraisiais svarais. Tos pačios anglų pinigų rinkos pajėgumu tenka aiškinti ir tą faktą, kad žmonės netikėjo bent ilgesniam laikui svaro nuvertinimui. Visi laukė svaro grįžimo į paritetą ir stengėsi už auksą ir kitas vertybes įsigyti pigesnių svarų ir pelnyti jų kurso pakilimu.

---

[233] Keynes gimė 1883 m. Cambridge ir nuo 1920 m. yra ten pat profesorius.

[234] Konversija (iš lotynų converto — apsukti, apversti, pakeisti), paskolos procentų ar paskolos grąžinimo sąlygų pakeitimas.

Pagerėjusi ūkio padėtis grąžina anglams pasitikėjimą savo svaro ir savo ūkio pajėgumu. Pastatę muitų sienas ties Anglijos ribomis, jie jaučiasi jau taip tvirti, kad norėtų tas sienas nukelti prie visos Imperijos ribų. Imperija turi dabar anglams atstoti platųjį pasaulį. Jei anglų ūkio imperializmas[235] tuo tarpu tenkinasi Imperijos ribomis, tai monetinis imperializmas turi kur kas platesnių užsimojimų. Monetinis imperializmas stengiasi įsigalėti visuose tuose kraštuose, kurie savo politika, savo prekyba, savo paskolomis ar savo istorija yra patekę į anglų idėjų bei gyvenimo orbitą. Tasai monetinis Anglų imperializmas ir nulėmė, kad svaras krisdamas nutraukė ir kitų kraštų saitus su auksu. Anglų svaro likimą paseka Australijos, Naujosios Zelandijos, Egipto, Palestinos ir Pietų Afrikos svarai, Portugalijos escudo, Švedų, Norvegų ir Danų kronos, Suomių markė, Indų rupija. Vėliau prie tų anglų svaro palydovų prisidėjo Irako dinaras, Irano rialis, Estijos krona ir Latvijos latas. Tie visi kraštai atsisakė aukso pariteto ir susiejo savo pinigų likimą su anglų svaru. Tų kraštų piniginiai vienetai pasilaikė senuosius paritetus su svaru arba sukūrė visai naujus paritetus[236]. Taip, patsai gyvenimas sukūrė vienodos piniginės sistemos valstybių ratą, pramintą sterlingo bloku. Anglų ekonomistai stengiasi tam blokui sukurti ir idėjinius pagrindus, spauda deda visų pastangų padidinti to bloko šalininkų skaičių. Ta uoli agitacija sustiprina anglų piliečio pasitikėjimą svaru. Jis mato, kad sterlingo bloko valiutų rate svaras yra pastovus vertės matas, pagal jo vertę rikiuojasi visos kitos bloko valiutos. Jei aukso vertė laisvoje rinkoje kyla, tai vien dėl to, kad auksas yra paprasta prekė. Tokiais atvejais aukso kaina kyla, bet jokiu būdu ne svaro vertė krinta. Drauge su svyruojančia aukso kaina svyruoja ir užsienio aukso valiutos, kai tik vienas svaras, pačios sterlingo bloko imperijos viešpatis, lieka pastovus. Taip manė eiliniai Anglų piliečiai.

Tačiau kitos nuomonės svaro pastovumo klausimu buvo valdantieji Anglijos sluoksniai. Jie gerai žinojo, kad svaras svyruoja, jie gerai nuvokė, kad svaro vertės kritimas bei kilimas gali būti lygiai žalingas Britų Imperijai. Todėl jie pradeda sekti svaro likimą. Dažniausia jiems teko tramdyti svaro užgaidas kilti į viršų. Kai tik pagerėjo pramonės ir prekybos padėtis, kai siaučianti krizė sudarė pavojų kontinento valiutoms, svaras pasidaro daugiau klausiamas, negu siūlomas. Leisti svarui pakilti, bet

[235] Imperializmas šiuo atveju viešpatavimas, hegemonija.

[236] Taip lato paritetas su svaru buvo 25,22 latų vienas svaras ir tas pats paritetas pasiliko ir dabar; tuo tarpu danai nustatė savo kronai naują paritetą su svaru: 1931 m. vienas svaras buvo 18,1595 kronos, dabar 22,4 kronos.

drauge neatpiginti gyvenimo, būtų lygu pabranginti gamybą ir pasunkinti eksportą, tai būtų lygu užleisti pasaulio rinkas U.S.A., kuri gamybai papiginti nuvertino dolerį, tai būtų lyg leisti doleriui vėl įsigalėti pinigų rinkoje ir palikti jam vadovauti atsipalaidavusias aukso valiutas. Visai panašiai galvojo ir U.S.A. vadovai ir todėl tais pačiais sumetimais nedavė pakilti doleriui. Tos Anglijos ir U.S.A. pastangos neduoti pakilti savo valiutai, dažnai virsdavo tarpusavio rungtynėmis priešingos pusės valiutos pakėlimui.

Tokiam svaro „tvarkymui" reikalingas buvo tinkamas monetinis įrankis, kuris ir buvo sukurtas dar 1932 m. balandžio m. vardu „Išlyginamasis Fondas"[237]. Fondas priklausė iždui, bet valdyti buvo pavestas Anglijos Bankui. Tam fondui iš pradžių buvo skirta 150 mil. £, vėliau 1933 m. kapitalas pakeltas iki 350 mil. ir 1937 m. iki 550 mil. £. Kai svaro paklausai didėjo ir jis imdavo rodyti noro kilti, „išlyginamasis fondas" tuojau mesdavo į rinką svarus, padidindavo jo pasiūlus ir tuo nuslopindavo jo užgaidas šokti į viršų. Priešingai, kai susidarydavo dideli svarų pasiūlai, fondas turima aukso atsarga supirkinėdavo svarų perteklių rinkoje. Tačiau, fondas turėdavo išeiti į rinką dažniausiai tais atvejais, kai svaras rodydavo kilimo tendencijos. Fondo pastangomis ir tenka aiškinti nuolatinis, beveik iki 1935 m. vidurio, svaro kritimas. Matyti, anglai įsitikino, kad senasis pilnas svaras nebeatitinka ekonominį Britų Imperijos paritetą. Žemiausias svaro kursas buvo 1935 m. kovo 6 d., kai jis buvo nebetekęs 43% savo senosios vertės. Vėliau jis bent kiek pakilo ir dabar vis laikosi maždaug 60% senosios vertės. Nuolatos plaukianti kontinento kapitalų banga, dolerio grasinimai atpigti, jei tik pamėgins toliau smukti svaras, palaiko faktiną svaro pastovumą. Faktiškai beveik stabilizuotas svaras, nesutinka juridiškai stabilizuotis. Svaras nori pasilikti „laisvas" ir savo laisvei pateisinti suranda daugiau ar mažiau svarių argumentų. Gal svarbiausias tų argumentų bus karinių U.S.A. skolų klausimas. Kol Amerika neatsisako skolų reikalavimo, tai vis pasilieka atviri transfero ir valiutos klausimai. Tiems klausimams užbėgti už akių juridiniu svaro stabilizavimu Anglija nenori. Anglija vis dar vengia susieti svaro likimą su auksu ir geriau laiko savo svarą t v a r k o m ą j a v a l i u t a.

Anglų ūkio politikos vadai, nors ir neduoda svarui auksinių pamatų, patys nenutraukia ryšių su auksu. Aukso valiuta tebėra tas tikslas, kurio siekia monetinė anglų politika. Tai rodo ne-

[237] Patsai vardas išlyginamasis fondas (Equalisation Fund) turėjo parodyti, kad svaras stovi patsai savo jėgomis ir nėra jokio reikalo jį laikyti. Sukurtas fondas tik išlygina konjunktūrinius svaro svyravimus, kurių negali išvengti ir bet kuri kita, nors ir aukso, valiuta.

vienas buvusio iždo kanclerio Neville'io Chamberlain'o pareiškimas parlamente, tą patvirtina ir dabartinio iždo kanclerio Sir'o John'o Simon'o žodžiai 1937 m. lapkričio mėnesio viduryje Žemesniuose Rūmuose[238]. Tokius ministerių pareiškimus atitinka ir veiksmai Anglijos Banko, kuris labai rūpestingai didina banko aukso atsargas[239]. 1937 m. rugsėjo m. Anglijos Bankas turėjo gryno aukso 76.843.000 oz, kas sudaro dabartiniais svarais 537,9 mil. £. Be to, išlyginamasis fondas turėjo 39.854.000 oz, kas sudaro 249,0 mil. £. Tuo būdu Anglai turėjo aukso 816,9 mil. £. Tokios didelės aukso atsargos Anglai niekuomet dar nebuvo turėję.

Dažnai klausiama, kokiu būdu Anglijos Bankas tokiu greitu laiku sukūrė tokį didelį aukso fondą. Jis supirkinėjo visą auksą, kurį patiekdavo Londono rinkai Pietų Afrika, Australija, Indija ir S.S.S.R.[240]. Be to, išlyginamasis fondas supirkinėja frankus, kurie bėga iš pakrikusios Prancūzijos į Angliją. Supirktus už svarus frankus, fondas patiekia iškeisti Prancūzijos Bankui auksu ir gautą auksą kursu 85 sh. už oz. atiduoda Anglijos Bankui. Anglijos Bankas ir Anglijos Iždas supirkinėja, kaip įmanydami, auksą, rodo jam didžiausio palankumo, teikia aukščiausios pagarbos kaip tik tuo metu, kada, nuo konkretaus gyvenimo nutolę, teoretikai ekonomistai paskelbė auksą atgyvenusiu savo laiką fetišu, arba net beprasmiu praeities mitu. Juo labiau teoretikai šalinosi nuo aukso, juo smarkiau pasaulio tautos pradėjo pulti prie to aukso. Geltonasis metalas nemėgsta politinių ir ekonominių suiručių, todėl jis bėga iš sudrumsto Europos kontinento į ramias Britų salas, atseit, kaip tik tenai, kur įstatymas jį paniekino, nutraukdamas jo saitus su krašto pinigais. Tai geriausias įrodymas, kad aukso jėga nepareina įstatymo. Kai įstatymas paskelbia popierinę valiutą, žmonės puola taupyti auksą. Popieris — tai vyriausybės užgaidos bei norai, auksas — tai pati gamta, tai visa žmonijos praeitis. Aukso troškimas yra pagrįstas

---

[238] Sir John Simon pranešė, kad išlyginamojo fondo nemanoma paversti pastovia, nuolatine institucija. Jau esančios nustatytos ir priemonės fondui likviduoti ir jis būsiąs likviduotas, kai tik leisianti padėtis.

[239] 1931 m. rugsėjo 21 d. (senojo svaro žlugimo diena) Anglijos Bankas turėjo 135 mil. £; 1932 m. — 117 mil., 1933 m. — 190 mil., 1935 m. — 200 mil., 1936 m. — 313 mil., 1937 m. rugsėjo mėn. — 326,4 mil. Auksas skaičiuojamas senaisiais pilnais svarais.

[240] Kokiais kiekiais pasirodo auksas Londono rinkoje, rodo vien tas faktas, kad 1937 m. gegužės 31 d. S.S.S.R. metė į rinką 412 aukso lydinių, kurių suma siekė 1.200.000 £. Mesdami staiga ir dar tokias dideles partijas aukso į rinką, Sovietai tai daro ne kuriais ekonominiais, bet politiniais sumetimais. Tos rūšies aukso pasiūlai sudrumsčia brangiųjų metalų rinką, kelia visuomenėje aukso atpigimo baimę ir skatina aukso laikytojus mesti jį į rinką ir tuo būdu dar labiau mušti jo kainą.

tvirtais psichologiniais žmonių veiksniais, kuriuos dar labiau sustiprina ilgų amžių žmonijos praeitis. Bergždžias dalykas kovoti prieš pačios prigimties kuriamus veiksnius, pavojingas yra dalykas griauti ilgų žmonijos gyvenimo amžių sukurtas tradicijas, nes istorinė žmonijos raida yra vienas nenutraukiamas retežis. Tą visą supranta anglai ir kuria galingiausią senojo pasaulio aukso fondą.

Portugalija. — Jei anglų svaras po 1931 m. katastrofos greitu laiku atgavo beveik visą savo autoritetą, jei jis galėjo pasididžiuoti tą katastrofą pasekusiais, nors ne iš tos katastrofos kilusiais, laimėjimais, tai to džiaugsmo nerodė svaro satelitai, sterlingo bloko valiutos. Svarbiausis tų satelitų Portugalija savo ministerio pirmininko lūpomis paskelbė „kad valiutos kritimas yra tai nelaimė, kurią tenka pakelti. Pinigų vertės pastovumas — tai tikras tautos moralės įrodymas". Portugalija, kurios užsienio prekybos ketvirtadalis buvo su Anglija, kurios kapitalai gulėjo Londone, neturėjo kitos išeities, kaip tik sekti svaro pėdomis. Vasalas escudo, su rezignacija seka savo siuzereną, sterlingą. 1931 m. gruodžio 29 d. įstatymas patvirtina jau įvykusį faktą. Escudo keičiamas dabar tiktai svarais tuo pačiu santykiu kaip ir prieš 1931 m. rugsėjo 21 d., būtent, 1 £ = 110 escudų. Escudo lygiai tokiais pat laiptais eina žemyn, kaip ir svaras ir vis laikosi santykio 1 ir 110. Tiesa, laikinai 1933 m., kai pradėjo bijoti didelio svaro kritimo, escudo mėgina palikti savo senąjį siuzereną, ieško naujų ponų dolerio ir franko asmenyse ir ima svarą kainuoti jau ne 110, bet 104 escudos. Tačiau tai buvo tik laikinis paklydimas. Escudo vėl grįžta prie savo senojo pono ir lig šios dienos lieka jam ištikimas. Gilaus proto, kilnios dvasios ir švarių rankų vyro Olivier'o Salazar'o tvarkomas Portugalijos ūkis rodo vis aiškesnių gėrėjimo požymių, nors ir Portugalija buvo, gal būt, net ir daugiau kaip kiti kraštai paliesta pasaulinės ūkio krizės. Tai rodo ne tik nuolatiniai biudžeto pertekliai ir vis didėjanti aukso ir devizų atsarga[241], bet ir 1937 m. gruodžio 1 d. visų devizų ir kapitalų judėjimo suvaržymų panaikinimas.

Švedija. — Antrasis sterlingo bloko kraštas Švedija nors ir ne tokiu būtinumu, kaip Portugalija, vis dėlto turėjo pasekti

241

Metų sausio 1 d.	Auksas	Devizos
	milijonais escudų	
1932	293,5	697,8
1934	775,1	356,2
1936	910,1	560,5
1937	911,6	737,9

svaro likimą. Jau 1931 m. rugsėjo 28 d. švedai sustabdo savo notų keitimą auksu ir nustato savo kronos santykį su auksu 1 £ = 19,40 kronų. Tas santykis seniau buvo 18,1595. Tuo būdu švedai nuvertino savo kroną santykyj su svaru 6,41%; santykyje su auksu — 44%. Tas pats kronos ir svaro santykis tebesilaiko ir šiandieną. Žinomas aukso priešas prof. G. Cassel buvo pradėjęs 1936/37 m. agitaciją už nutraukimą kronos saitų su svaru, tačiau vyriausybė pareiškė nenorinti paversti kronos visai savarankiška valiuta. Cassel'į paskatino stoti į kovą su svaru pakilusios Anglijoje prekių kainos. 1937 m. lapkričio 17 d. bankai nutaria nebemokėti %% užsienio bankams už indėlius, privatiems asmenims mokama tik 4%.

N o r v e g i j a. — Bent kiek didesniu procentu santykyje su svaru nuvertino savo kroną Norvegija. Norvegijos krona santykyje su svaru nebeteko 8,75%. Vienas £ pasidarė lygus 19,90 kronoms. Tas santykis visą laiką buvo ir dabar tebėra išlaikytas.

D a n i j a. — Tiek savo kroną pakeldama, tiek ją numušdama turėjo išgyventi nemažus sunkumus agrarinė Danija. Į antrą dieną, kai anglai sugriovė savo aukso štandartą, būtent, rugsėjo 22 d., danai uždeda auksui embargo. To paties mėnesio 29 d. sustabdo savo notų keitimą kitomis vertybėmis ir prisideda de facto prie sterlingo bloko, tai reiškia, įstatymais nenustato savo kronos santykių su svaru. Lapkričio 18 d. suvaržo laisvą devizų prekybą. 1933 m. pradžioje ūkininkų reikalavimu nustatomas kronos santykis su svaru: vienas £ = 22,40 kronos. Krona nebetenka santykyje su svaru 19%, su auksu — 52% savo vertės. Nežiūrint pakartotinų 1935 ir 1936 m. ūkininkų reikalavimų, paremtų streikais, dar labiau nuvertinti kroną, valdžiai pasiseka atlaikyti nustatytąjį svaro ir kronos santykį. 1937 m. gruodžio 22 d. parlamentas bent kiek sušvelnino griežtus devizų suvaržymus ir žymiai padidino laisvai įvežamų prekių sąrašą. Krizė ypatingai sunkiai prislėgė agrarinę Daniją, kuri gyvena savo žemės ūkio gaminių eksportu. Sunkią Danijos padėtį rodo ir vis mažėjantis jos aukso fondas[242].

E s t i j a. — 1933 m. rugsėjo mėn. surišo savo kronos likimą su svaru Estija. 1924 m. Estija sukūrė idėjinę skaičiavimo kroną, kurios vertė atitiko Skandinavų kroną ir turėjo 0,4032258 g aukso. Nuo 1928 m. sausio 1 d. pasirodė apyvartoje ir pačios kronų notos. Anglų svaro kritimas sudavė nemenką smūgį estų kronai, tačiau estai neseka anglų pavyzdžiu, bet tik įveda valiutų suvaržymus. Tie suvaržymai nepajėgia išgelbėti kronos likimo. 1932 m. pabaigoje uždedamas devizų pirkimui 15% mokestis,

[242] 1925 m. — 209,4 mil. kr., 1932 m. — 146,9 mil., 1934 m. — 133,2 mil., 1936 m. — 118,0 mil., 1937 m. — 117,9 mil. kr.

tai reiškia, faktiškai 15% nuvertinama krona. Pagaliau 1933 m. birželio 28 d. estai atsisako aukso standarto, nuvertina savo kroną ir prisideda prie sterlingo bloko. Tačiau ir įėję į sterlingo bloką, nepajėgė atlaikyti pasirinktojo kronos ir svaro santykio 1 £ = 18,159 ekr. ir turėjo nusileisti iki santykio 22,40 ekr. už £.

Latvija. — Bene paskutinieji bus įėję į sterlingo bloko ratą latviai, kurie 1936 m. rugsėjo 28 d., padrąsinti prancūzų franko katastrofos, juridiškai atsisakė nuo aukso valiutos, nustatydami savo lato vertę vienas £ = 25,22 latų. Faktiškai jau daug anksčiau buvo atpalaidavę savo latą nuo aukso, nes Latvijos Bankas pirkdamas devizas darydavo 15—20% primokėjimus prie lato ir perkamųjų devizų pariteto kainos. Latas buvo sukurtas 1922 m. rugpiūčio 3 d. Jo paritetas buvo lygus aukso frankui, kuris turėjo 0,290322 g aukso. Toks paritetas, kaip parodė gyvenimas, neatitiko Latvijos ekonominio gyvenimo lygį. Jis buvo aiškiai peraukštas. Pagerėjusi Latvijos ūkio padėtis leido bent kiek suminkštinti griežtus devizų suvaržymus.

*

* *

Tarptautinė Londono ūkio konferencija, kuri posėdžiavo 1933 m. nuo birželio 12 d. iki liepos 28 d., buvo įtraukusi į savo darbų programą ir pasaulio pinigų klausimo sutvarkymą. Ta konferencija ne tik nedavė nieko gero pasauliui, bet dar padarė jam ir nemaža žalos, ypatingai pasaulio valiutos reikalams. Kai U. S. A. delegacija pareiškė, kad jos valdžia neketina juridiškai stabilizuoti dolerio ir Anglija atsisakė duoti pasižadėjimą nebemušti savo svaro vertės, susidarė pavojus dolerio ir svaro nuvertinimo rungtynių. Tokios pinigų atpiginimo rungtynės sudarė didesnių ekonominių sukrėtimų pavojų aukso valiutos kraštams ir, be abejo, būtų paskatinusios tų kraštų infliacijos šalininkus dar smarkiau reikalauti atpalaiduoti pinigus nuo aukso pagrindo. Be to, kaip tik pasaulyje pasklido žinia, kad nei U. S. A., nei Anglija nestabilizuoja savo pinigų, tuojau kilo gandai, apie prasidedančias tų dviejų valiutų rungtynes, taip pat ir apie laukiamus kitų aukso valiutos kraštų pinigų nuvertinimus. Tie gandai verčia tų kraštų bankų indėlininkus atsiimti savo pinigus iš bankų, kol dar pinigų vertė nėra sumažinta. Prasideda be galo smarkus Prancūzijos, Šveicarijos ir Olandijos bankų puolimas. Visi skuba atsiimti savo pinigus ir pakeisti juos aukso gabalais. Minėtų kraštų notų bankų aukso atsargos tirpsta ne dienomis, bet valandomis. Tokiomis sunkiomis gyvenimo sąlygomis Prancūzija sukviečia į Paryžių Belgijos, Olandijos, Šveicarijos, Italijos ir Lenkijos atstovus, kurie, susirinkę Prancūzijos Banko rūmuose, tarėsi, kaip sustiprinti paskirų aukso valiutų kraštų pa-

dėtį ir sustabdyti bankų puolimą. Pasitarimas nevaržo paskirų kraštų notų bankų veikimo, bet tik iškelia bendrus tvirtos, aukso valiutos interesus ir sustiprina pasiryžimą bendromis jėgomis ginti tokią valiutą. Tas pasitarimas ir sukūrė jokiomis sutartimi nesaistomą aukso valiutos kraštų bloką, pramintą, analogiškai Sterlingo blokui, Aukso bloku.

Tiek grynos teorijos reikalavimų, tiek paties gyvenimo reikalų požiūriu tvirtesnė turėjo būti aukso bloko pozicija, tačiau tautiniai ir tarptautiniai, politiniai bei ekonominiai veiksniai, pagrįsti sunkios gyvenamos krizės padariniais ir, pagaliau, sterlingo bloko nevisuomet drauginga politika turėjo pakirsti aukso bloko šaknis.

Belgija. — Pirmoji aukso bloko kraštų griūva Belgija. Sunkus buvo Belgijai smūgis svaro kritimas, kuris padarė didelį plyšį jos prekybos balanse. Mokėjimų balanso pusiausvyrą suardė kapitalų bėgimas iš krašto, pasaulis nustojo tikėti belgos pastovumu. Mažėjo bankų indėliai, tirpo notų banko auksas[243]. Tačiau, sunkiausia, jei jau ne visai katastrofinga, padėtis buvo susidariusi kredito bankuose. Belgų kredito bankai buvo mišraus tipo[244] ir todėl nemaža indėlių pinigų buvo sudėję į finansavimo operacijas iš kurių negalėjo, bent greitu laiku, atgauti sudėtų pinigų, tuo tarpu kai indėlninkai reikalavo tuojau grąžinti indėlius. Belgų bankai negalėjo pasigaminti pinigų ir notų banke, nes neturėjo pakankamai tam bankui tinkamų kredito dokumentų[245]. Be to, notų bankas ir norėdamas nebūtų galėjęs padėti vienu laiku visiems didiesiems Belgijos bankams.

Tokiomis sąlygomis 1935 m. vyriausybė atsidūrė ties dilemą: bankų krizė ar pinigų krizė. Dvi savaites belgų politikai laužo sau galvas, kas daryti; ieško pagalbos Paryžiuje, tačiau Paryžius atsisako padėti. Kai ne tik užsienis, bet ir patsai kraštas nebepasitiki savo pinigais, tai jokia reali pagalba nebėra įmanoma. Pagalbos pinigai būtų pilami į tuščią maišą. Ir pinigų reikalais, kaip ir bendrais politikos klausimais, ateitis priklauso tik tam, kas tiki tąja ateitimi. Atrodo, kad belgai tuomet buvo nustoję tikėti savo ateitimi. Valdžia nori grąžinti tą

---

[243] 1934 m. (sausis) — 13.734 mil., 1935 m. (kovas) — 11.293 mil. frs.

[244] Mišraus tipo kredito bankai vadinasi tokie bankai, kurie varo kreditavimo ir finansavimo operacijas.

[245] Kredito bankai, kai staiga jiems prireikia didesnės pinigų sumos, neša į notų banką savo vekselių portfelį ir notų bankas už gerus, jam tinkamus, vekselius duoda gyvus pinigus. Kredito bankas, kuris turi notų bankui tinkamus vekselius visuomet gali laukti iš notų banko tokios paramos, nebent visi, bent dauguma krašto kreditų bankų vienu laiku suneštų savo vekselių portfelius notų bankui. Tokiu atveju ir notų bankai gali nebeištesėti. Priešingai, finansavimo dokumentai netinka notų bankui ir už juos notų banke, paprastai, negalima gauti pinigų.

tikėjimą ir imasi griežtų ne tik ekonominių, bet ir politinių reformų. Sukuriama nauja vyriausybė, kurią sudaro visų svarbesniųjų krašto srovių atstovai. Kovo 18 d. buvo įgyvendintas devizų suvaržymas, tačiau visiems buvo aišku, kad tokiame tarptautinio judėjimo ir pramonės bei prekybos krašte, kaip Belgija, kuris dar stovėjo pasaulinės Briuselio parodos išvakarėse, devizų suvaržymai buvo tikra nesąmonė. 1935 m. kovo 31 d. karaliaus dekretu nustatomas naujas belgos paritetas 0,150632 g aukso. Bankas keičia savo notas devizomis. Devaliuacijos operaciją belgai laiko nusisekusią, nes auksas ir kapitalai pradėjo grįžti į kraštą, mokėjimų balansas ėmė taisytis, turinti visų piliečių pasitikėjimą vyriausybė atstato biudžeto pusiausvyrą. Patsai devizų išlyginimo fondas per ištisus metus neturėjo darbo, belga stovėjo pati savo kojomis. 1936 m. kovo 31 d. atstato notų keitimą aukso lydiniais.

Belgų devaliuacija sukėlė ekonomistų tarpe nemaža ginčų. Netenka ginčyti, kad po devaliuacijos belgų gamyba padidėjo, nedarbas sumažėjo. Bet klausimas, ar tie reiškiniai buvo devaliuacijos ar bendros, pagėrėjusios pasaulio konjunktūros padariniai. Neabejotina, kad 1935 m. ekonominė pasaulio padėtis bent kiek pasitaisė ir todėl padidėjo prekių paklausai. Devaliuotos belgos kraštas buvo, bent iš pradžių, pigesnių kainų šalis ir todėl tenai susikoncentravo užsienio paklausai. Tuo metu prasidėjusios smarkesnės pasaulio ginklavimosi rungtynės davė darbo belgų metalurgijos ir mechanikos įmonėms. Pasaulinė Briuselio paroda irgi padidino belgiškų prekių paklausus. Pagaliau, tautinės vienybės vyriausybė vedė labai protingą, sumanią politiką; energingai kovojo su kainų kilimu smulkmenų prekyboje, išlygino biudžetą, pašalina nereikalingas valstybės išlaidas, sulaikė darbo algų kilimą, suderino socialinių reformų išlaidas su ūkišku krašto pajėgumu ir, pagaliau, sugebėjo labai jau žmoniškų būdu numalšinti kilusias krašte socialines riaušes.

P r a n c ū z i j a. — Antrojo aukso bloko krašto, Prancūzijos, devaliuaciją lydėjo visai priešingi, atseit, neigiami ūkio bei politikos reiškiniai. 1928 m. monetinės reformos davė Prancūzijos ūkiui ir Prancūzijos pinigų rinkai kelių metų taiką bei ramumą. Prasidėjusi 1929 m. U. S. A. ūkio krizė veja pasaulio kapitalus į pacifikuotą Prancūzijos pinigų bei kapitalų rinką. Prancūzijos aukso fondas auga negirdėtu greitumu[246]. Vokiečių pinigų krizė, svaro ir dolerio kritimai nesukelia Prancūzijoje didesnių monetinių sukrėtimų. Tai atsargios, protingos prancūzų kredito įmonių politikos padarinys. Tačiau politinės prancūzų

[246] 1928 m. — 30.121,2 mil. frs., 1930 m. — 45.954,9 mil., 1932 m. — 79.480 mil., 1933 m. — 80.980 mil. frs.

linijos nepastovumas, sunkios jų parlamentarizmo ligos, valdžios autoriteto sumenkėjimas ir vis augą biudžeto deficitai pradeda graužti ir tvirtas franko šaknis. Vis dažniau spaudoje, susirinkimuose, net ir parlamente pasigirsta grąsinimai kapitalui. Jautrus ir baimingas kapitalas pradeda slėptis: bėga į užsienį ar paskęsta krašto vidaus slėptuvėse. Bankų indėliai mažėja, Prancūzijos Banko auksas tirpsta[247]. Biudžeto deficitai didina pinigų apyvartą[248]: frankas, turįs beveik 80% aukso padengimą, pradeda pasaulio rinkose svyruoti. Prancūzai išsigąsta, nutyla laikinai parlamento demagogija, sugniūžta jo intrigos, sudaroma tautinės vienybės vyriausybė, buvusio prezidento Doumergue'o vadovaujama. Auksas grįžta į Prancūziją[249]. Mokėjimų balansas taisosi, nors kainos ir nenusileidžia iki pinigų vertės tinkamo lygio. Vyriausybė ieško paramos pinigų rinkoje, bet ne kapitalų rinkoje, būtent, ima trumpalaikes paskolas iždo bonais, bet ne ilgo termino paskolas valstybės paskolos lakštais.

Vyriausybių pasikeitimai pirmoje 1935 m. pusėje sudrumsčia vėl pinigų rinką. Kai tų pačių metų birželio 7 d. Laval'is sudaro „vienybės" kabinetą, biudžeto deficitas siekia beveik 7 milijardų frs, geležinkelių deficitas prašoko 4 milijardus, valstybės skolos siekia 340 milijardų frs.[250]. Turtinga kapitalais Prancūzija, dar taip neseniai finansavusi savo pinigais ne vieną plataus pasaulio valstybę, nebeperka net 6% apmokamų savo iždo bonų. Vyriausybė mėgina pradėti drąsią bei energingą ūkio politiką, numuša beveik $^1/_5$ paprastąsias valstybės išlaidas, priverčia Prancūzijos Banką sumažinti diskonto %% nuo 6 iki 3, tačiau ir toji vyriausybė nepajėgė suvaldyti parlamento demagogijos ir valstybės griovimo darbą varančių gaivalų veikimo. Auksas vėl bėga iš Prancūzijos, kuri pradeda nebetikėti savo franko pastovumu[251].

Spekuliantai ir infliacijos šalininkai vis aukščiau kelia galvas. Jie nurodinėja, kad anglai ir belgai, numušę pinigų vertę, atpiginę gamybą, padidinę eksportą; jie įtikinėja, kad Prancūzija su savo „aukštos" vertės frankų pasidariusi brangus pasaulio kraštas, jie, atsidėję įkalbinėja spaudoje, susirinkimuose, parlamente,

---

[247] Nuo 1932 m. gruodžio 2 d. iki 1933 m. sausio 13 d. Prancūzijos Bankas nebeteko 1.300 mil. frs.

[248] 1933 m. kovo mėn. — 85.224 mil., kai 1932 m. rugpiūčio m. buvo tik 80.602 mil. frs.

[249] 1934 m. nuo kovo 2 d. iki spalių 19 d. grįžo į Prancūzijos Banką daugiau kaip $8^1/_2$ milijardų frs. aukso.

[250] Kai 1919 m. sausio 1 d. buvo tiktai 151.648 mil. frs. Prancūzų vyriausybės taikos metu per 15 metų sugebėjo padidinti valstybės skolas 188 milijardais. Taika prancūzams daugiau kainavo, negu karas. Pilnai supranatamas prancūzų patriotų susirūpinimas Prancūzijos ateitimi.

[251] 1935 m. kovo m. — 82,5 milijardai frs., liepos m. — 71,2 milijardai, gruodžio — 66,1 milijardas frs.

kad Prancūzija dar kartą numušdama savo pinigų vertę sulygins savo prekių bei patarnavimų kainas su kitų kraštų kainomis, kad pinigai turi tarnauti ūkiui, bet ne ūkis pinigams. Spekuliantus ir infliacininkus paremia pramonininkų dalis, kurie tikisi atpigusiais pinigais, bent laikinai, padidinti eksportą ir pagyvinti vidaus rinką. Tačiau, skaitlingi rentininkai, dar skaitlingesni „galvos ir rankų" darbininkai visai nenorėjo keisti žvirblio rankose į gervę debesyse. Žvirblis — tai pastovios pajamos ir užtikrintas rytojus, gervė — tai spėjamas išjudinimas ekonominio gyvenimo, kuriam devaliuacija turėjo suduoti „botago smūgį" (anot prancūzų „cout de fouet régénérateur").

Nuolatos keliamos devaliuacijos kalbos vis dėlto pasiekė vieno dalyko: platesniuose gyventojų sluoksniuose įsigali įsitikinimas, kad frankas nėra neliečiamas, pastovus, tvirtas pinigas. Bergždžiai, nuolatos besikeičią ministeriai vienas po kito neigė gręsiančius frankui pavojus ir niekino pesimistus. Platesnioji prancūzų visuomenė žinojo, ko verti ministerių žodžiai.

Dar 1935 m. pabaigoje franko padėtis vis tebėra, palyginti, tvirta. Jo padengimas auksu prašoka 70%. 1936 m. pradžioje pagerėjusi pasaulio ūkio padėtis paveikia bent kiek ir prancūzų ūkį, tačiau, ateinanti rinkimų kampanija sukelia politinių neramumų, kurie tuojau ima slopinti atkuntančio ūkio pastangas. 1935 m. biudžetas duoda 5 milijardų frs. deficitą (be geležinkelių deficito), mokesčių našta ir suinteresuotų sluoksnių pasipriešinimas neduoda atpiginti gyvenimo. Prancūzija pasidaro du kartu brangesnis kraštas, kaip Belgija, vidutiniškai brangesnis kaip Didžioji Britanija, Olandija ir Švedija. Gyvenimo brangumas sukėlė visuotinį nepasitenkinimą. Socialistai ir komunistai pradeda eksploatuoti didelį, beveik visai pamatuotą, minių nepasitenkinimą. Parlamento rinkimų rezultatai buvo jau nulemti.

Gegužės 3 d. rinkimus laimi socialistai ir komunistai. Birželio 4 d. sudaromas naujas socialisto Leono Blium'o vadovaujamas ministerių kabinetas. Prasideda sunkios frankui dienos. Jau anksčiau frankas nekartą turėjo išgyventi smarkius, krašto vidaus politikos sukurtus, sukrėtimus. Tokiais atvejais atlaikydavo franko padėtį tik visų tautiškai nusistačiusių partijų koalicija, kuri sustabdydavo demagogines agitacijas. Apskritai, nuo karo pabaigos frankas dėl užsienio padėties galėjo būti ramus. Jam visuomet grėsdavo vidaus pavojai. Frankas turėjo bijoti tiktai prancūzų. Tai geriausia patvirtino 1936 m. įvykiai. Nuo birželio mėnesio prasideda nenutraukiama streikų grandinė, nesiliaujančios įmonių okupacijos, nuolatinės ekonominės ir politinės netvarkos. Tuo tarpu vyriausybė užsiima paskubomis leidžiamais socialiniais įstatymais. Ta vyriausybė, tartum, užmiršo, kad ir reikalingiausios bei teisingiausios socialinės bei ekonomi-

nės reformos turi būti daromos palaipsniui, nes visuomenė ir krašto ūkis reikalauja laiko, kad prisitaikytų toms reformoms.

Turėdami tokį vaizdą prieš akis, taupytojai skuba paslėpti savo turtus saugioje vietoje. Dabar prancūzų kapitalai bėgte bėga į Londoną, Ženevą, Briuselį, New Yorką. Prekių, važmos ir darbo kainos smarkiai kyla. Vidutinė ir smulkioji pramonė, staiga prislėgta naujų socialinių prievolių našta, tiesiog nebežino ką ir daryti. Eksportas duoda didelį šuolį atgal. Auksas mažėja Prancūzijos Banko sandėliuose[252]. 1936 m. birželio 23 d. įstatymas leidžia iždui imti iš Prancūzijos Banko avanso sąskaiton paskelbtos 10 milijardų frankų paskolos iždo bonais. Deja, avansai buvo paimti, bet bonų nebuvo išpirkta ir pusės. Vyriausybė tvirtina norinti laikyti franko paritetą, tačiau tuo pačiu metu deda visų pastangų prikalbėti kitas valstybes imtis monetinių reformų. Kai vienos valstybės būtų devaliuavusios savo valiutas, kitos jas stabilizavusios, tuomet ir franko nuvertinimas būtų atrodęs, didelės, pasauliniu mastu daromos, monetinės reformos neišvengiamas žygis. Tačiau, ne atrodo, kad bent viena valstybė būtų panorėjusi rišti savo likimą su prancūzų franku.

Rugsėjo 25 d. pasklinda gandai, kad vyriausybė nusistatė numušti franko vertę. Visi puola keisti frankus auksu. Rugsėjo 26 d. Prancūzijos Bankas pakelia nuo 215.000 frs. iki 5 mil. frs. tą minimalinę sumą, už kurią galima gauti aukso. Manyta tuo būdu sumažinti aukso pareikalavimus Prancūzijos Banke. Dabar bankai perka stambiomis sumomis auksą ir pardavinėja pirktą auksą smulkesniais gabalais savo klientams[253]. Rugsėjo 26 d. paskelbiama per radiją franko devaliuacija, kuri švelniai pavadinama „alignement"[254], atseit, pritaikymas prie kitų valiutų. Ką faktiškai reiškė tas „alignement", visi gerai suprato. Finansų ministerio Vincent Auriol pareiškimas apie franko nuvertinimą buvo pasaldintas pareiškimu, kad Prancūzija rugsėjo 25 d. susitarusi su Anglija ir U. S. A. teikti tarpusavio valiutinę paramą ir remti ūkišką bendradarbiavimą.

„Trijų susitarimas" praktiškos vertės, bent Prancūzijai, neturėjo. Jei kas juo pasinaudojo, tai tik Anglija. Kai rugsėjo 28 d. Prancūzija uždėjo embargo auksui, tai minėtų trijų valstybių spalių 18 d. buvo susitarta, kad jų iždai galės pakeisti auksu supirktas susitariusios šalies devizas. Prancūzų frankai bėgo į

---

[252] 1934 m. gruodžio pabaigoje buvo 82.124 mil. frs., 1935 m. birželio m. — 71.017 mil. frs., 1935 m. gruodžio m. — 66.295 mil. fr., 1936 m, kovo — 65.587 mil. frs., 1935 m. birželio m. — 52.999 mil. frs., 1936 m. rugsėjo m: — 50.111 mil. frs.

[253] Per savaitę, kuri baigėsi rugsėjo 25 d., buvo paimta iš Prancūzijos Banko 2580 mil. frs.

[254] Alignement, matavimas pagal pratiestą virvę, arba virvės pagalba.

Angliją ir palaikė svaro kursą. Dabar Anglija ramiai supirkinėja frankus, nes žino, kad juos tuojau galės pakeisti auksu. Tuo tarpu į Prancūziją nebėgo jokie pinigai ir todėl ji neturėjo ko patiekti Anglijai ar U. S. A. keisti auksu. Vėliau, lapkričio 23 d., prie „trijų pakto" prisideda Belgija, Olandija ir Šveicarija, tačiau vieni Anglai nesutinka tiems kraštams duoti auksą už savo devizas, nes bijojo, kad ir jų svarai gali plaukti į tuos kraštus.

Pagaliau, spalių 2 d. paskelbiamas spalių 1 d. įstatymas, kuris pastovaus pariteto franką pakeičia judančiu tarp dviejų paritetų piniginiu vienetu. Tie du paritetai, tarp kurių gali svyruoti frankas, nustatomi 0,0387 ir 0,0441 g aukso. Tasai franko lankstumas, be abejo norėjo, pamėgdžioti nesusieto su jokiu aukso kiekiu svaro lankstumą, ir bent kiek sustingusį dolerio lankstumą, kuris faktiškai laikėsi pastovaus pariteto, bet kurį vykdomoji U. S. A. valdžia gali savo nuožiūra nustumti iki kito dar mažesnio, įstatymais numatyto, pariteto. Gal būti, kad toks svyruojąs franko paritetas buvo sudarytas 1935 m. belgos pavyzdžiu, kurią įstatymas leido stabilizuoti tarp 70 ir 75% senosios vertės. Tačiau belga buvo tuojau stabilizuota karališku dekretu 72% senojo pariteto, ko nepadarė Prancūzų valdžia.

Prancūzijos Banko auksas perkainuojamas naujaisiais frankais pagal jų aukštesnįjį paritetą, būtent, 0,0441 g. Ta grynai buchalterinė operacija duoda 17 milijardų frankų, kurių 10 milijardų pavedami naujai sukurtam franko „reguliavimo fondui". To fondo uždaviniai yra tie patys, ką ir anglų išlyginamojo fondo. Jei žiūrėti U. S. A. fondo (2 milijardai dolerių) ir Anglijos fondo (350 mil. £) didumo, tai prancūzų fondas buvo labai jau menkas, tačiau, jei žiūrėti katastrofingos prancūzų iždo padėties, tas fondas iždo finansams buvo perdidelė auka.

Tas pats įstatymas reikalauja, kad kiekvienas asmuo, kuris turi aukso gabalą, kurio svoris prašoka 200 g, atiduotų turimą auksą Prancūzijos Bankui ta kaina, kuri buvo prieš paskutinįjį franko nuvertinimą, arba sumokėtų Prancūzijos iždui tą kainos skirtumą, kuris susidaro, kai kainuojamas auksas senaisiais ir naujaisiais frankais. Nuslėptas auksas turėjo būti konfiskuojamas. Stebėtinas dalykas, kad nebuvo pareikalauta nei atiduoti Prancūzijos bankui turimų devizų, nei sumokėti jų kainos skirtumų. Juk devizų ir aukso savininkų iš franko nuvertinimo pelnai buvo lygūs. Tasai aukso grąžinimo, ar dėl franko nuvertinimo turėto iš aukso pelno, sumokėjimo reikalavimas pasirodė neįvykdomas ir todėl po 2 mėnesių jis turėjo būti panaikintas, tačiau suskubo pridaryti nemaža sunkumų, sukelti daug nepasitenkinimų bei piktumų.

Dabar valdantieji sluoksniai laukia iš franko nuvertinimo tų pačių teigiamų padarinių, kurių tariamai turėjusi Didžioji Bri-

tanija. Jie, tartum, buvo visai pamiršę, kad anglams padėjo laimingai likviduoti šiaip jau nelabai girtiną žygį, kokiu , be abejo, buvo atpalaidavimas franko nuo aukso pariteto, ne tik pačios Didžiosios Britanijos ypatinga pasaulio ūkyje padėtis, bet ir labai atsargi bei protinga jos vyriausybės politika ir, pagaliau, klaidingi jos kaimynų politikos bei ekonomikos žygiai. Tie patys prancūzų politikai dar buvo pamiršę ir tai, kad devaliuacija pati savaime dar nėra pakrikusių pinigų reikalo išsprendimas, dar nėra pinigų sanacija. Devaliuacija visa savo esme yra kraštui užkrauta bausmė, yra skaitlingiems krašto gyventojams uždėta atgaila, kuri sunkiomis aukomis turi atpirkti krašto vadovybės padarytus apsileidimus bei klaidas. Jei kada devaliuacija gali būti naudinga, tai ji, pirmiausia, turi pašalinti tuos visus apsileidimus, tas visas klaidas. Prancūzijos vadovaują sluoksniai, 1936 m. kaip tik to ir nepadarė. Todėl ir buvo bergždžia bei visai nereikalinga devaliuacijos auka, kuri buvo užkrauta didelei Prancūzijos gyventojų daliai. Tie visi veiksniai, kurie pastūmėjo Prancūziją į devaliuaciją, dirbo savo darbą ir po įvykdytos devaliuacijos. Visuomeninė netvarka vis labiau didėja. Kraštutinieji visuomenės gaivalai veikia dar didesniu įtempimu. Jie reikalauja struktūrinių visuomeninės organizacijos pakeitimų. Tokiomis sąlygomis kapitalas nėra linkęs tikėti raminantiems finansų ministerio žodžiams bei jo teikiamiems pažadams. Vyriausybė daro ir toliau iš beveik tuščios iždo kasos sunkiai pateisinamas išlaidas. Klusnūs valdančių partijų ekonomistai toms išlaidoms pateisinti kuria savotišką teoriją, pramintą „pirkimo galios teorija". Pagal tą teoriją darbininkai, tarnautojai ir bedarbiai, gavę valdžios duosnumu naujų pinigų, tuojau pasiskubins juos išleisti ir tuo padidins įvairių gėrybių paklausus ir įneš gyvumą į prekybą bei pramonę. Valdžios teoretikai užmiršo paklausti, iš kurių šaltinių vyriausybė paims tuos pinigus, kuriuos gausiai dalins darbininkams, bedarbiams ir tarnautojams. Vis vien kuriuo būdu bus pasigaminti tie pinigai: infliacija, mokesčiais ar paskolomis, visuomet tai bus pinigai paimti iš vienų ir atiduoti kitiems. Jie griaus vienų žmonių gerovę, kad pagerintų kitų žmonių būvį. Tie pinigai kiekvienu atveju bus paimti iš pinigų bei kapitalų rinkos, kurios pirmoje vietoje turėtų aprūpinti įmones ilgo termino kreditu. Kiekvienas sveikas ūkis žiūri pirmiausia aprūpinti tas įmones, kurios gamina produkcijos įrankius. Tokios įmonės gyvena vertybinių popierių emisija. Atimti pinigus iš tos rinkos, kur prekiaujama vertybiniais popieriais ir duoti juos mėsai, tabakui ar alkoholiui pirkti, vargu ar kuomet bus naudingas krašto ūkiui žygis.

Tuo pačiu laiku, kai buvo skelbiama „pirkimo galios" teorija, krito darbininkų darbo našumas. Juo labiau mažėja darbo

našumas, juo smarkiau krinta krašto gamyba. Juo labiau krito krašto gamyba, juo smarkiau kyla prekių bei patarnavimų kainos. Juo daugiau pakyla kainos, juo smarkiau pašoka visos biudžeto pozicijos. Nuolatiniai streikai ir socialinė netvarka dar labiau sumažino gamybą ir tuo dar labiau išpūtė ir be to jau nemažas biudžeto pozicijas.

Pakilusios prekių kainos pabrangina gyvenimą, pabrangęs gyvenimas iškelia reikalavimą pakelti darbo algas, pakilusios darbo algos vėl kelia prekių kainas. Prasideda kiekvienos infliacijos metu taip gerai žinomas „pragaro ratas". Pakilusios prekių kainos panaikina ir tas laikinąsias lengvatas, kurias buvo davusi devaliuacija eksportininkams. Prancūzija pasidaro vėl, kaip ir buvusi, brangus kraštas. Tasai brangumas ir nulemia astronominius prekybos balanso deficitus[255].

Kraštas, kuris gyvena nuolatinėmis suirutėmis niekuomet negali turėti pastovių pinigų. Tą visiems žinomą tiesą turėjo dar kartą patvirtinti Prancūzija. Vyriausybė užsispyrusi tvirtina, kad jokiu būdu nebus antrosios devaliuacijos, tačiau pačios vyriausybės kuriamos gyvenimo sąlygos jau spiria ją eiti devaliuacijos keliais. Valdžios optimizmas negali pakeisti nuoseklios paties gyvenimo faktų raidos. Du mėnesių po 1936 m. devaliuacijos vyriausybė gyvena tais pinigais, kuriuos davė jai Prancūzijos aukso fondo naujais pinigais apskaičiavimas. Kitų pinigų nebeliko, pradėta gyventi Prancūzijos Banko lėšomis. Iždas leido savo bonus, kuriuos įvairiais keliais turėjo pirkti Prancūzijos Bankas. Greitu laiku iždui suteiktos paskolos pašoka banko balansuose rodomus krašto ūkiui suteiktus kreditus.

Ne tik banko balansai, bet ir patsai gyvenimas rodo aiškių infliacijos požymių. Mato tą ir pati valdžia ir todėl griebiasi paskutiniųjų priemonių gelbėti padėtį. Dabar ta pati valdžia degina visa tai, ką taip neseniai garbino. Pirmiausia, kovo mėn. iždas gauna geležinkelių tarpininkavimu Anglijoje 40 mil. £ paskolos. Tuo pačiu metu išleidžiama vidaus paskola, kurios grąžinimas ir procentų mokėjimas laiduojamas užsienio valiutos kursu[256]. Tai buvo oficiališkas pripažinimas, kad prancūzų tauta nustojo tikėjusi savo franku. Žinomi liberalinės ekonomikos atstovai kviečiami tvarkyti valiutos reguliavimo fondą[257], leidžiama laisva užsienio ir vidaus aukso prekyba, kratomasi „pirkimo galios" teorijų svaigulio ir tų visų doktrinų, kurios mėgina teisinti budžeto netvarką. Vyriausybė, nežiūrėdama savo šali-

[255] Pirmieji 8 mėnesiai 1937 m. duoda 12 milijardų frs. deficito.

[256] Jei frankas kris, tuomet tokių paskolos lakštų laikytojai gaus didesnį frankų kiekį, atitinkamai tuometinį dolerių ar svarų kursą.

[257] Baudouin, direktorius „Banque de Indochine" ir Paryžiaus Universiteto profesorius, Prancūzijos Banko garbės valdytojas Rist.

ninkų griežtų protestų ir smarkių grąsinimų, mėgina pasukti ūkio politiką tą linkme, kuri eina asmens laisvės, privatinės nuosavybės ir darbo pasidalinimo keliais. Deja, jau viskas per vėlu.

Tauta nebepasitiki savo vyriausybe ir nebetiki savo franku. Auksas palieka ūkiškai pakrikusią, socialinių kovų draskomą Prancūziją: vien tik per birželio mėnesį perėjo per Prancūzijos sienas 7.800 mil. frs. aukso. „Reguliavimo fondo" lėšos išsenka. Jos vėl papildomos Prancūzijos Banko ištekliais. Pakviesti tvarkyti „reguliavimo fondą" ekonomistai atsistatydina. Frankas smunka Londono rinkoje[258]. Termininės dolerių ir svarų biržos sutartys eina šuoliais į viršų[259]. Valiutos reguliavimo fondas vėl tuštėja, iždas beturi savo kasose apie 20 mil. frs.[260]. Birželio 16 d. parlamentas įgalioja vyriausybę leisti iki 1937 m. liepos 31 d. dekretus, kuriais būtų atstatyti krašto finansai, apsaugotos taupmenos bei valiuta, sutvarkytas viešasis kreditas ir atlaikytas franko paritetas. Birželio 21 d. senatas atsisako duoti vyriausybei jau parlamento suteiktus įgaliavimus. Leon Blum su savo draugais palieka ministerių kėdes.

Naują ministerių kabinetą sudaro Chautemps, kuris paveda finansus realaus proto ekonomistui Bonnet'ui. Naujas kabinetas gauna labai sunkų palikimą. Jam tenka tuojau šauktis pagalbos Prancūzijos Banko, kuris suteikia iždui 15 milijardų frs. avanso; suvaržyti terminines biržos sutartis[261], prašyti bankų pasunkinti devizų operacijas[262]. Birželio 30 d. senatas suteikia naujam kabinetui tuos visus įgaliavimus, kuriuos birželio 21 d. buvo atsisakęs duoti Blium'o vyriausybei. Tačiau kraštas ne iš karto ima rodyti pasitikėjimą naujai vyriausybei, kurios sąstate mato žymų senosios vyriausybės narių skaičių. Žmonės bėga nuo franko. Vyriausybė tam bėgimui sustabdyti uždaro biržas. Kai liepos 1 d. atidaromos biržos, frankas Londono biržoje tuojau padaro didelį šuolį žemyn[263]. Tą pačią dieną Prancūzijos Banko balan-

---

[258] £ = 110,60 fr. Reguliavimo fondas mėgina laikyti tuo kursu franką, tačiau nebepajėgia, frankas slenka žemyn.

[259] Doleriai ir svarai perkami tam tikrai dienai (terminui) daug aukštesne kaina frankais, negu sutarties sudarymo dieną mokama.

[260] Litais apie 5,5 milijonus. Jei tą sumą pritaikyti mūsų valstybės išlaidų lygiui, tai mūsų iždas būtų tokiu atveju turėjęs apie 200.000 litų. Tokios padėties mūsų iždas nuo 1922 m. dar niekuomet neturėjo.

[261] Skiriasi kasos ir termino biržos sutartys. Kasos sutartys vykdomos antrą dieną, termininės — sutartu terminu. Tas terminas, paprastai, yra paskutinioji vieno ateinančiųjų mėnesių diena (ultino), arba kartais ir vidurinė mėnesio diena (medio).

[262] Bankai buvo prašomi pardavinėti devizas, kiek galima, tik užsieninių mokėjimų reikalams. Norėta pasunkinti devizų pirkimą taupymo ir spekuliacijos tikslais.

[263] £ = 123½ frs. ir po kelių valandų dar smuktelėjęs laikinai sustoja kursu £ — 130 frs.

sas berodo 54.859 mil. frs. aukso. Per vieną paskutinę savaitę Bankas neteko aukso už 2,5 milijardus frs. Atsakingi Anglijos ir U. S. A. finansų vedėjai deda pastangų pakelti pačios vyriausybės ir visos krašto visuomenės pasitikėjimą savo valiuta ir savo pajėgoms[264], tačiau niekas negelbsti, nes per ištisus metus laužyti sveikos ekonominės politikos pagrindai be jokio pasigailėjimo keršija visam kraštui.

Vyriausybė liepos 1 d. nutaria nutraukti bet kuriuos ryšius franko su auksu, kas reiškė, leisti frankui smukti žemiau 1936 m. spalių 1 d. nustatytos žemutinės pariteto ribos, būtent, žemiau 0,0387 g aukso vertės. Dabar dar kartą apskaičiuojamas Prancūzijos Banko auksas jau žemutiniu (0,0387 g) 1936 m. spalių 1 d. paritetu ir tuo apskaičiavimu gauta 7 milijardų suma pavedama naujai įsteigtam[265] „rentų palaikymo fondui"[266].

Naujoji vyriausybė atsisako savo pirmtakūnų ūkio politikos, ne tiek žiūri atitrauktų doktrinų, kiek realaus gyvenimo reikalų: rūpinasi subalansuoti biudžetą ir pakelti darbo našumą, apsaugoti žmonių taupmenis, konsoliduoti trumpalaikes iždo paskolas[267] didinti mokesčius, siaurinti iždo paskolas Prancūzijos Banke. Tų pastangų įtakoj nuo 1937 m. lapkričio mėn. Prancūzijos Banko aukso fondas pradeda pamažu didėti ir patsai frankas stabilizuotis, nors jau nuo 1938 m. sausio pradžios pradeda vėl rodyti kritimo tendencijos[268].

Šveicarija. — Kai 1931 m. žlugo senasis svaras — šveicarų frankas laikėsi; jis išlaikė taip pat 1933 metų dolerio ir 1935 m. belgos žlugimą, bet kai 1936 m. nusmuko prancūzų frankas

---

[264] Anglijos iždo kancleris Sir John Simon ir U.S.A. iždo sekretorius Morgentau siunčia vieną dieną ir vienodo turinio telegramas prancūzų finansų ministeriui, kuriose pareiškia, kad su džiaugsmu laukia tolimesnio trijų iždų bendradarbiavimo.

[265] 1937 m. liepos 22 d.

[266] Rentos, negrąžinamos valstybinės paskolos, už kurias iždas moka tik procentus.

[267] Konsolidacija reiškia kelių savarankiškų paskolų sujungimą į vieną naują paskolą. Konsolidacijos pagalba iždas paverčia nefunduotas (trumpalaikes, paimtas iždo bonais, iždo vekseliais) paskolas funduotomis (ilgalaikėmis, paimtomis valstybės paskolos lakštais) pakolomis. Nefunduotos paskolos yra labai pavojingos krašto valiutai, nes iškilus bet kuriam pinigų pastovumo pavojui, žmonės ne tik nebeperka naujų iždo bonų, naujų vekselių, bet grąžina iždui ir seniau pirktus bonus bei vekselius. Kai privatiniai asmens neperka iždo bonų ar vekselių, iždas yra verčiamas kreiptis į savo krašto notų banką. Notų bankas, supirkinėdamas arba priimdamas įkaitų iždo bonus, didina notų apyvartą. Tokiu atveju didinama notų apyvarta neina drauge su naujų prekių gamyba, tad ji kuria notų infliaciją. Tais sumetimais iždo bonai dažnai vadinami potencine infliacija (infliacija in potentia — infliacija galimybėje).

[268] Kaune mokėta už 100 frs.: 1936 m. IX m. — 21,08 lt., X m. — 20,26, XI — 20,09, XII — 20,15, 1937. I — 19,87.

— drauge su juo griuvo ir šveicarų frankas. Šveicarų frankas pasidavė tik po sunkių 5 metų kovų. Frankui teko kovoti ne tik su biudžeto bei mokėjimų balanso deficitais, bet ir su notų banko devizų ir aukso fondo nykimu. Tą fondą puolė ne tik nepasitikį franko pastovumu kapitalistai, bet ir norį šveicarų tautos sąskaita pasipelnyti tarptautiniai spekuliantai. Šveicarų notų bankas iš pradžių laiko dideles užsienio devizų atsargas ir tomis devizomis keičia savo notas. Svaro kritimo padaryti nuostoliai parodo bankui, kaip pavojinga pasitikėti užsienio pinigais. Dabar devizos pakeičiamos auksu, kuris, nors nuo 1932 m. ir nuolatos tirpo, vis dėlto sėkmingai gina franko paritetą[269]. Kaip kituose kraštuose, taip ir Šveicarijoje varoma smarki inflia-cionistų agitacija. Atsiklausta šiuo reikalu tauta 1935 m. birže-lio 2 d. pasisako prieš infliaciją. Monetinė šveicarų politika eina tinkamais sveikos valiutos keliais.

1935 m. birželio 20 d. notų bankas sudaro su krašto kredito bankais sutartį, kuria kredito bankai pasižada nedalyvauti nei savo, nei trečiųjų asmenų sąskaita, bet kuriose spekuliatyvinio pobūdžio pinigų operacijose ir vengti su savo klijentais tokių operacijų, kurių objektu yra auksas. Aukso arbitražas[270] su už-sieniu ir pardavinėjimas aukso pramonės reikalams pasilieka laisvas. 1935 m. birželio 19 d. uždraudžiamos bet kurios termi-ninės aukso ir devizų operacijos ir už prasižengimus nustatomos piniginės bei kalėjimo bausmės. Tos visos priemonės, drauge su antplūdžiu svetimų kapitalų, kurie bėgo iš socialinių kovų draskomos Prancūzijos veikia notų banko aukso atsargos di-dėjimą[271].

---

[269] Šveicarijos notų banko aukso atsarga (milijonais frankų):

Vidurkis metų

1932	—2544,3
1933	—2120,9
1934	—1787,6
1935	—1454,9
1936.IX	—1533,4

[270] Arbitražas yra biržos operacija, kuri išnaudoja to paties objekto vietos ir laiko kainų skirtumus. Arbitražininkas perka ten, kur yra pigiausia kaina ir tuo pačiu metu parduoda ten, kur yra brangiausia kaina. Arbitraži-ninkas gali įterpti į savo dvilypę pirkimo pardavimo operaciją dar ir trečiąją vietą. Taip, pav., Londono arbitražininkas parduoda Londone latus, tačiau, tų latų jis gali nepirkti Rygoje už svarus, bet, žinodamas, kad Kaune yra brangūs svarai, o litai brangūs Rygoje, jis perka už svarus Kaune litus ir už litus perka Rygoje latus, kuriuos jau yra pardavęs Londone. Arbitraži-ninkas pelnosi tų pačių vertybių kainos skirtumais įvairiose vietose. Arbi-tražo objektais gali būti vekseliai, dividendiniai ir procentiniai popieriai, de-vizos ir auksas.

[271] 1935 m. birželis 1172,4 mil. frs., 1935 m. gruodis 1388,6 mil. frs., 1936 m. birželis 1410,7 mil. frs.

Tuo tarpu 1936 m. rugsėjo 25 d. įvyksta prancūzų franko katastrofa. Šveicarų frankas suspausta širdimi leidžiasi drauge žemyn su savo viengenčiu prancūzų franku. Šveicarų frankas nebeturi kitos išeities: Prancūzija ir Šveicarija ne tik buvo susietos artimais prekybiniais ryšiais, bet, kas svarbiausia, nemaža prancūzų kapitalų gulėjo šveicarų bankuose. Kai prancūzų frankas atpigo, tie visi kapitalai galėjo tuojau pradėti plaukti atgal į Prancūziją[272]. 1936 m. rugsėjo 26 d. Federalinė Taryba nutaria numušti ir savo franką tuo pačiu procentu, kai ir prancūzai. Sekančią dieną tas nutarimas paverčiamas įstatymu. Šveicarų franko paritetas nustatomas tarp 0,190 ir 0,215 g aukso. Frankas nebeteko 25,94—34,55% savo senosios vertės. Tuo pačiu metu Federalinė Taryba įsako notų bankui laikyti franką tokiu vertės lygiu, kuris atatiktų 30% nuvertinimo ir tame lygyje, su labai nežymiais svyravimais, visą laiką švecarų frankas stovėjo. Notų banko valdytojas Dr. Bachmann 1937 m. vsuotiniame akcininkų susirinkime pareiškė, kad yra pageidaujamas franko kurso pastovumas ir todėl frankas bus laikomas lygiui 0,203 g (30% žemiau senojo pariteto).

Aukso prekyba buvo palikta laisva. Aukso fondas buvo perkainuotas naujais frankais. Perkainavimas davė apie 600 mil. fr. To pertekliaus sunaudojimo reikalas sukėlė krašte nemaža ginčų: socialistai siūlė jį panaudoti viešiems darbams finansuoti, laisvųjų pinigų šalininkai[273] siūlė išdalyti akcininkas, notų bankas reikalavo palikti banke. Notų banko vadovybės nuomone, tas auksas turėjo sudaryti franko kurso reguliavimo fondą. Staigus 600 mil. frs. paleidimas į kraštą, kaip to reikalavo laisvųjų pinigų šalininkai ir socialistai, sukurtų krašte naują, niekuo pačios tautos neuždirbtą, pirkimo galią ir, be abejo, turėtų infliacijos padarinių. 1937 m. gruodžio 15 d. federalinė taryba pritarė banko nusistatymui ir paliko auksą banke.

---

[272] Šveicarų frankai buvo pirkti dar visu trečdaliu brangesniais prancūzų frankais. Dabar, iškeitus nenuvertintus šveicarų frankus atpigusiais prancūzų frankais, buvo galima gauti visu trečdaliu daugiau prancūzų frankų, negu seniau buvo mokėta už šveicarų frankus. Taip prancūzui buvo pelninga atsiimti iš šveicarų savo kapitalus, nes: 1. jis gauna daugiau frankų negu buvo pats davęs, 2. tais frankais gali užsimokėti visas senas skolas, 3. gali pirkti Prancūzijoje kilnojamų ir nekilnojamų turtų, nes ir nuvertinus pinigus ne iš karto pakyla gėrybių kainos, 4. po pirmojo nuvertinimo nelaukta, bent greitu laiku, antrojo nuvertinimo, 5. mokami už kapitalus procentai Prancūzijoje buvo daug aukštesni kaip Šveicarijoje.

[273] Laisvieji pinigai — tai pinigai, kurių vertė nėra susieta su jokia gėrybe, atseit, nei su metalais, nei su kitomis ūkiškomis gėrybėmis. Laisvieji pinigai nėra nei metalinė, nei indeksinė (susieta su prekių kainomis) valiuta. Jie dažnai vadinami tirpstantieji pinigai, nes jie tam tikru nustatytu laiku nebetenka atitinkamos savo vertės dalies tuolaikinio turėtojo sąskaiton.

Nors šveicarai ne tik nesididžiavo savo devaliucija, bet dar apgailestavo, kad gyvenimo sąlygos privertė juos nuvertinti savo franką, tačiau politinė jų krašto pacifikacija, sumani jų ekonominė bei monetinė politika, sukūrė didelį pasaulio kapitalistų pasitikėjimą franku. Pasaulio kapitalai pradėjo plaukti į Šveicariją tokiu smarkumu, kad patys šveicarai turėjo susirūpinti kokiu būdu sustabdyti tą kapitalų bangą. Užsienio kapitalai mūsų neramiais laikais pasidarė labai nepastovūs svečiai. Čia, tik jie atėjo į kraštą, čia vėl, bet kurių neramumų ar net gandų proga, palieka kraštą. Tas staigus kapitalų antplūdis sudaro visuomet pinigų pastovumui pavojų. Paprastai, tokie kapitalai ateina trumpalaikių indėlių pavidalu, todėl jų negalima sunaudoti ilgalaikėms paskoloms, arba investacijoms[274]. Tikrų trumplaikių kreditų paklausų tokiai sumai, kuriai ateidavo kapitalai, šveicarai neturėjo. Tokiomis sąlygomis užsienio kapitalai virsta kredito įmonėms ne tik nereikalinga, bet ir tiesiog žalinga našta. 1937 m. spalių 7 d. Šveicarijos notų bankas paskelbia, kad jisai priima auksą tiktai iš kitų kraštų notų bankų. Pagaliau, lapkričio 8 d. tikslu sustabdyti užsienio kapitalų antplūdį, notų bankas susitaria su kitais krašto bankais: 1. nemokėti jokių procentų už užsienio kapitalus, grąžinamus kiekvienu pareikalavimu, 2. visi, buvusieji tuo laiku bankuose neterminiai indėliai bei einamosios sąskaitos turi būti trumpiausiu laiku paversti 3 mėnesių indėliais, 3. užsienio kapitalai, sudėti trumpesniam kaip 6 mėnesiam laikui, turi būti apmokėti 1% komisijos, 4. procentai mokami tik tuo atsitikimu, jei kapitalai yra sudėti ne trumpesniam kaip 9 mėnesių terminu, 5. bankai nepriima laikyti Šveicarijos notų ir tuo atveju, kai tokioms notoms laikyti išsinuomuojami seifai[275]. Negalima pasakyti, kad ir tos priemonės būtų labai jau atbaidžiusios pasaulio kapitalus nuo Šveicarijos. Kapitalistai geriau norėjo blogiau valgyti, t. y. neturėti pelnų, bet už tai ramiai miegoti.

O l a n d i j a. — Visai panašiomis sąlygomis, kaip Šveicarija, buvo priversta nuvertinti savo guldeną Olandija. Kai 1936 m. rugsėjo 26 d. atėjo žinia apie prancūzų franko nuvertinimą, olandai, nieko nežiūrėdami, nutaria laikyti savo guldenų, tačiau, kai ir šveicarai atsisakė senojo pariteto, olandai rugsėjo 27 d. uždeda auksui embargo, kas buvo lygu atsisakymui aukso stan-

---

[274] Kai trumpo termino indėliai naudojami ilgo laiko kreditams, tai, indėlius pareikalavus, bankas gali neturėti kuo juos grąžinti, nes ilgatermininių kreditų, ir ypatingai investacijų, negalima trumpu laiku atgauti.

[275] Kapitalistas, laikydamas banke savo sutaupas Šveicarijos notomis, lengvai išvengtų 1% komisijos ir turėtų kiekvienu laiku laisvus pinigus. Seifai (iš anglų safe — saugus) — bankų išnuomojamos klientams spintelės vertybėms laikyti.

darto. Pati Olandija neturėjo jokio reikalo nuvertinti savo pinigus: jos kredito bankų padėtis buvo visai gera, notos buvo 86,7% apdraustos auksu, tačiau, tos pačios priežastys, kurios nuvertino šveicarų franką, privertė ir Olandiją atsisakyti aukso pariteto. Rugsėjo 30 d. įstatymas patvirtino auksui embargo ir atleido notų banką nuo prievolės keisti notas auksu. Tačiau, guldenas nevirto palaida valiuta. Olandija kuria „valiutos reguliavimo fondą", kuriam skiria 300 mil. guldenų. Tas kapitalas susidarė ne iš notų banko aukso perkainavimo, bet sukurtas iždo bonais ir 100 mil. aukso paskola notų banke. Paskola buvo greitu laiku grąžinta. Kapitalai, ieškodami saugios vietos, tokiu smarkumu pradėjo plaukti į Olandiją, kad jos notų banko aukso atsarga augo ne dienomis, bet valandomis[276]. „Valiutos reguliavimo fondas" dabar turi tik vieną rūpestį: žiūrėti, kad guldenas nepakiltų. Fondas nepardavinėja supirktą auksą Olandijos Bankui, bet leidžia į rinką iždo bonus. Tuo būdu auksas nedidina notų apyvartos, arba, kaip sakoma, yra sterilizuojamas. Šiuo atveju Olandija seka U. S. A. ir Anglijos iždų pėdomis.

Olandijos Bankas vis dar tebevertina savo auksą senaisiais guldenais. Banko vadovybė mano, kad pirmiau reikia padengti nuostolius iš 1931 m. svaro kritimo, ir tik tuomet kalbėti apie guldeno nuvertinimo pelną. Pagaliau, jei toks pelnas ir atsirastų, jis turėtų eiti banko atsargoms sustiprinti. Patsai Olandijos Bankas 1936 m. lapkričio 23 d., drauge su Šveicarijos ir Belgijos notų bankais, prisidėjo prie tų pačių metų rugsėjo 25 d. U. S. A., Anglijos ir Prancūzijos susitarimo ir todėl turi teisės keisti pirktas prancūzų devizas aukso lydiniais. Toji operacija ir veikia taip labai greitai augantį Olandijos Banko aukso fondą. Prancūzų bėgančiais kapitalais maitinamas, Olandijos Bankas tiek sustiprėja, kad 1936 m. sausio 31 d. nesibijo leisti terminines devizų operacijas ir tų pačių metų birželio 17 d. paskelbia, kad, nežiūrėdamas 1936 m. rugsėjo 30 d. aukso embargo, gali leisti auksą išvežti.

Italija. — Italija 1927 m. gruodžio 21 d. stabilizavusi savo pinigus nauju paritetu ėmėsi griežtų defliacijos priemonių: valdininkų, tarnautojų ir darbininkų darbo algos, butų nuomos ir prekių kainos buvo mažinamos trimis atvejais. Bet kuris pasipriešinimas buvo griežtai baudžiamas. Tomis priemonėmis, tiesa, pasisekė atpiginti gyvenimą krašto viduje, bet neišlygino pasaulio rinkose užsienio valiutų nuvertinimo padarinius. Svaro, dolerio ir visų jų palydovų nuvertinimai pastatė lirą į sunkią padėtį. Biudžeto bei prekybos balanso deficitai pradeda didėti. Jie veikia liros kursą. Valdžia imasi priemonių numušti liros pasiūlus:

[276] 1936 m. rugsėjis — 670 mil. guldenų, 1937 m. sausis — 719,6 mil. guldenų, 1937 m. liepos — 1245,9 mil. guldenų.

muitų tarifais, licencijomis ir kontingentais suvaržomas importas, devizų pirkimas leidžiamas tiktai prekybos reikalams, griežtai kontroliuojamas notų, čekių ir vertybinių popierių išvežimas į užsienį. Italai deda pastangų atlaikyti liros aukso paritetą, tačiau vartoja tam reikalui tokias priemones, kurios vargu besuderinamos su laisvos aukso valiutos nuostatais. Tos visos priemonės pavertė lirą blokuota valiuta, kuri, jei ne juridiškai, tai bent faktiškai nebeturi laisvoje rinkoje pilnos aukso vertės[277].

Nuo 1934 m. žiemos lira nebėra laisva valiuta. Italija nutaria užkariauti Abisiniją ir nusistato paaukoti savo lirą Afrikos Imperijos reikalams. Italija tuo pačiu rūpestingumu organizuoja savo liros defenzyvą, kuriuo organizavo militarinę ofenzyvą. Ištisa ekonominių bei politinių priemonių eilė turi saugoti lirą ir sumaniai paslėpti nuo žmonių akių jos vertės smukimą. 1934 m. gruodžo 8 d. pasirodo net 5 dekretai, kuriais sumonopolinama visa devizų prekyba. Kas vieną kartą pradeda eiti devizų varžymo keliu, tam sunku yra besustoti. Dabar ir Italijoje pasirodo vienas po kito valiutos apyvartą varžantieji dekretai. 1935 m. kovo 31 d. uždaro savo sienas labai skaitlingiems dirbiniams arba pusdirbiniams. Ta priemonė nori pagerinti prekybos balansą. Tų pačių metų gegužės 17 d. skiriamas liros diktatorius, gegužės 20 d. rekvizuojami visi krašte esantieji vertybiniai popieriai, birželio 18 d. išimamos iš apyvartos sidabro monetos. Abisinija turėjo sidabro valiutą, todėl sidabras buvo reikalingas „diplomatinei ofenzyvai" pačioje Abisinijoje. 1935 m. liepos 22 d. Italijos Bankas atleidžiamas nuo prievolės dengti 40% auksu savo notas. Taigi buvo pašalintas bet kuris notų gamybos stabdis.

Kai 1935 m. spalių pradžioje italų kariuomenė perėjo Abisinijos sieną, lira jau buvo nebetekusi 8% savo vertės. Romai teko dabar vesti karą dviem frontais: Afrikoje prieš etiopus, Europoje prieš Ženevos sankcijas. Italija laimėjo abiejuose frontuose, tačiau lira išėjo sužalota. Abisinijos karas Italijai kainavo apie milijardą lirų, bet Italija laimėjo didelę, dalinai turtingą, teritoriją, kurios eksploatacija sustiprins Italijos mokėjimo balansą, kuriuo bus galima pagrįsti pastovius krašto pinigus. Sankcijų fronte pralaimėjo Ženeva. Sankcijų blokada nesutrukdė Abisinijos užkariavimo ir nesumažino Italijos reikšmę Europos politikai, bet dar sustiprino ekonomiškai Italiją, nes išmokino ją gyventi savo gaminiais. Tiesa, sankcijos sumažino Italijos eksportą ir tuo pablogino jos mokėjimų balansą, tačiau Italija greitai sugebėjo

---

[277] Blokuota arba varžoma valiuta vadinasi tokia valiuta, kurios piniginiai ženklai laisvai nebekeičiami paritetu brangiųjų metalų lydiniais ar monetomis. Blokuotoji valiuta gali būti tvarkoma (anglų svaras) ir kontroliuojama (mūsų litas).

išlyginti to balanso spragas. Jei kas nukentėjo tuose Italijos dviejų frontų kovose, tai nebent Italijos Banko aukso fondas. Nuo 1935 m. spalių 20 d. Italijos Bankas nebeskelbia reguliariškai savo balansų, tačiau negali nuslėpti savo aukso fondo sumažėjimo[278], nors laisvu piliečių duosnumu ir valdžios prievarta buvo tas fondas vis papildomas. 1935 m. lapkričio 20 d. iždas sumonopolina aukso pirkimą. Tų pačių metų lapkričio 27 d. iždas siūlo privatiems asmenims pirkti auksą, tačiau nustato 18,53% brangesnę kainą, negu leido 1927 m. liros paritetas. Tuo būdu pati valdžia pripažino bent 18,53% liros vertės kritimą. 1936 m. pradžioje sustiprinama užsienio prekybos kontrolė, suvalstybinamas kreditas ir kovo 3 d. nacionalizuojamas notų bankas[279]. Tos visos priemonės leido lirai laikytis oficiališkoje rinkoje iki pat 1936 m. rudens 89% senosios vertės lygiu, tačiau notos laisvoje rinkoje beturėjo 62% savo pariteto.

Mussolini pradėdamas Afrikos žygį, be abejo, jau buvo nutaręs paaukoti lirą, tačiau ta lira, ir žlugdama, laimėjo Italijai Abisinijos Imperiją. Iš pradžių nebuvo aišku, katruo keliu eis monetinė Mussolin'io politika: Vokietijos, kuri suvaržė savo valiutą ir įgyvendino įvairių kursų devizas, ar Prancūzijos, kuri nuvertino savo pinigus. Sekdamas Vokietijos pavyzdį, Mussolini 1936 m. kovo 20 d. kuria turistų lirą, kuri yra 31% pigesnė negu kitos lirų devizos[280]. Tačiau, neatsisakydamas pigesnių turistinių lirų, Mussolini, eidamas Prancūzijos pėdomis 1936 m. spalių 5 d. devaliuoja savo lirą tik ne franko, bet dolerio procentiniu lygiu. Tuo būdu liros devaliuacija siekė 40,94%. Naujoji 1936 m. lira beturi 0,01946 g gryno aukso ir yra lygi $^1/_{19}$ dolerio, tačiau ir lirai, kaip prancūzų ir šveicarų frankams ar U. S. A. doleriui paliktos tam tikros svyravimo ribos, kurios leidžia numušti lirą dar 10%. Stabilizuota lira kol kas griežtai laikosi savo naujojo pariteto. Turistų lira yra pigesnė 6—10% už paprastąją normalinę lirą.

L e n k i j a. — Penktasis aukso bloko kraštas Lenkija, nors ir nedevaliuavo savo pinigų, tačiau nepajėgė atlaikyti laisvos auk-

---

[278] Paskelbti Italijos Banko duomenys rodo: 1935 m. rugsėjis — 4382,8 mil. lirų, 1935 m. gruodis — 3027,3 mil. lirų, 1936 m. gruodis — 3958,8 mil. lirų, 1937 m. vasaris — 3959,0 mil. lirų. Čia neįeina nei Italijos Banko devizos, nei iždo brangiųjų metalų ir devizų atsargos.

[279] Notų banko akcijos vardinės. Jos gali priklausyti taupomosioms kasoms, ir kredito bei draudimo įmonėms. Akcinis kapitalas 300 mil. lirų. Senosios akcijos buvo išpirktos.

[280] Turistų liras gali įsigyti užsienio bankuose keliaujantieji į Italiją. Iždas primoka bankams prie tokių lirų 31% lirų vertės, bet uždirba netiesioginiu būdu, kai turistai naudoja valstybines susisiekimo priemones, vartoja akcizuotas prekes ir apskritai palieka krašte užsienio pinigus. Tokiomis papigintomis liromis viliojami į kraštą užsienio turistai.

so valiutos. Ir Lenkija turėjo patirti to posakio teisingumą, kad, kaip taika yra paliaubos tarp dviejų karų, taip ir pastovi valiuta yra tik rimties laikas tarp dviejų krizių. Stebėtinas supuolimas: zlotas, Pilsudskio rūpesčiu atstatytas, tol laikėsi sveikas, kol laikėsi Pilsudskio sveikata. 1935 m. gegužės 12 d. mirdamas Pilsudskis nebeturėjo išgyventi zloto pakrikimo. Prasidėjusi pasaulinė ūkio krizė buvo privertusi ir Lenkiją imtis griežtų monetinių priemonių kovai su tos krizės padariniais. Lenkai varo visais frontais nuoseklią defliacijos politiką: numuša urmo ir smulkmenų prekybos kainas[281], mažina pinigų apyvartą[282], žymiai sumažino valstybės išlaidas[283], tačiau nuo 1933/1934 m. nebepajėgė nugalėti biudžeto defecitų[284]. Sumenkėjęs prekybos balansas veikia mokėjimų balansą, tuo labiau, kad emigrantai nebesiuntė iš U. S. A. pinigų, Vokietija nebemokėjo indėlių, o valstybinių skolų mokėjimas užsieniui vis tebeslėgė kraštą. Lenkija imasi energingų kovos priemonių su tais visais naujai iškilusiais sunkumais: 1933 m. ji prisideda prie aukso bloko, retkarčiais pareiškia savo griežtą nusistatymą laikyti zloto paritetą ir saugoti valiutinių transakcijų laisvę, įgyvendina 30% aukso padengimą ne tik notoms, bet ir einamosioms sąskaitoms. Tos visos priemonės laikė zlotą ir apsaugojo Lenkijos Banko aukso atsargą iki 1935 m. gegužės mėnesio.

1935 m. gegužės mėnesyje, nuo to laiko, kai mirė Pilsudskis, Lenkija nebetenka svarbaus akstino tikėti šviesesne savo ekonomikos ateitimi: nuo to laiko prasideda aukso tezaurizavimas ir ima mažėti Lenkijos Banko aukso atsarga[285]. Tuo pačiu metu mažėjo indėliai kredito bankuose[286]: lenkai kratėsi savo zloto. Dabar lenkai turėjo du keliu: pinigų devaliuacija arba devizų kontrolė. Vieno ir antro kelio pavyzdžių pasaulyje buvo pakankamai. Lenkai pasirenka devizų kontrolę. Devizų kontrolė, bent oficiališkai, atlaiko pinigų pastovumą ir įgyvendina, tariamai laikinus devizų apyvartos sumažinimus. Tie daugiau išoriniai, negu esminiai devizų kontrolės požymiai paskatino ir lenkus pasirinkti ne devaliuaciją, bet devizų kontrolę. 1936 m. balandžio 27 d. sustabdomas laisvas zloto keitimas auksu ar devizomis ir zloto likimą imasi į savo rankas valstybės organai: devizų pre-

---

[281] Nuo 1930—1936 m. urmo kainų indeksas krito nuo 98 iki 59; smulkmenų nuo 117 iki 71.

[282] 1929 m. — 1495,5 mil. zl., 1936 m. — 958 mil. zl.

[283] 1929—30 — 3010 mil. zl., 1931—37 — 2267 mil. zl.

[284] 1933—34 — 372 mil., 1934—35 — 76 mil., 1935—36 — 168 mil. zl.

[285] Lenkijos Bankas turėjo aukso: 1935 m. liepos m. — 510,9 mil. zl., 1936 m. liepos m. — 365,6 mil. zl.

[286] Akciniuose privatiniuose bankuose buvo depozitų: 1935 m. balandžio m. — 622 mil. zl. 1936 m. balandžio m. — 486 mil. zl.

kyba sumonopolinama, privatinė aukso prekyba uždraudžiama, kapitalų judėjimas reglamentuojamas, užsienio skolos nemokamos užsieniui, bet sudedamos Lenkijos Banke.

Pradėję vieną kartą kontroliuoti visus savo valiutos žygius ir lenkai, kaip ir kitos valstybės, turėjo tą kontrolę vis aštrinti. Pirmiausia, tiesioginė devizų kontrolės pasėka buvo importo kontrolė, kuri buvo paskelbta jau gegužės 8 d. To paties mėnesio 14 d. finansų ministeris pareikalauja, kad eksportininkai atiduotų gaunamas devizas jo nurodytoms įstaigoms. Birželio 26 d. sustabdo savo skolų bei procentų mokėjimą ir pati valstybė. Tų visų priemonių globoje zlotas bent teoretiškai tebesilaiko aukso pariteto, tuo tarpu ne oficiališkoje, t. v. juodoje biržoje zlotas yra jau nebetekęs žymios savo pariteto dalies. Kai nustojo užsieniams mokėti, tai tąją sumą, kurią turėjo mokėti, padidėjo Lenkijos Banko devizų portfelis ir aukso atsarga[287]. Kai 1936 m. rugsėjo mėnesio pabaigoje prasidėjo aukso bloko valiutų katastrofos, kilo ir Lenkijos visuomenėje zloto likimu susirūpinimas, tačiau devizų kontrolės replės jau taip stipriai laikė suspaudusios zlotą, kad jokia devaliuacija nebebuvo reikalinga.

Čekoslovakija. — Devizų kontrolės ir devaliuacijos keliais nuėjo Lenkijos kaimynai čekoslovakai. Sukrėsti vokiečių markės ir anglų svaro katastrofos, čekoslovakai dar 1931 m. rugsėjo 26 d. įgyvendina devizų kontrolę, kuri vėlyvesniais dekretais dar vis stiprinama. Pagyvenę beveik tris metus devizų kontrolės sistemoje, čekoslovakai, visai netikėtai ne tik užsieniui, bet ir paties krašto gyventojams, 1934 m. vasario 17 d. griebiasi devalvacijos priemonių. Nei pinigų rinka, nei valiutos padėtis, nei notų banko aukso stovis nevertė čekoslovakams amputuoti kroną[288]. Prieš tą operaciją griežtai protestavo ir notų banko valdytojas Pospiešil palikdamas savo vietą. Devaliuoti kroną sugundino čekoslovakus Roosevelt'o pavyzdys ir noras praplėsti savo devaliuacijos atpigintoms prekėms pasaulio rinkas.

Devaliuacija nėra valiutos, nei ūkio sanacijos žygių užbaiga, ji yra paprastai tik tų žygių pradžia. Jei nesiimama tolimesnių valiutos ir ūkio sanacijos žygių, tuomet tenka pradėti vėl visas darbas iš pradžios, atseit, daryti naują infliaciją. Taip buvo ir su čekoslovakais. 1934 m. vasario 17 d. numušę savo kronos vertę iki 0,03715 g aukso, čekoslovakai, pasinaudodami

---

[287] Devizos (mil. zlotų). Auksas

1936.VIII.31	14,6	366,6
1937.VIII.31	32,0	429,4.

[288] 1933 m. išvežimas pašoko nuo 386,6 mil. kč. iki 586,9 mil. kč. Kč. notos 1933 m. spalių m. stovėjo aukščiau pariteto; aukso fondas per visus 1933 m. stovėjo beveik vienodu lygiu 1707—1709 mil. kč.

gera aukslo bloko pakrikimo proga, vėl devaliuoja savo kroną. Ir dabartinis notų banko, valdytojas Engliš protestuoja prieš devaliuaciją, tačiau laimi, norintieji visos tautos sąskaiton pasipelnyti, įmonininkai[289]. 1936 m. spalių 8 d. priimamas įstatymas, kuris leidžia numušti kroną iki naujo pariteto, kurio ribos nustatomos tarp 0,03221 ir 0,03021 g aukso. Spalių 9 d. nustatomas kč. paritetas 0,03121 g. To pariteto su labai nedideliais svyravimais ir verčiama laikytis, sunkiais devizų kontrolės retežiais supančiuota, čekų krona.

Jungtinės Amerikos Valstybės. — Visai naujų pinigų tvarkymui kelių pradėjo ieškoti per paskutinį dešimtmetį U.S.A., kur ūkio krizė buvo prasidėjusi dar prieš žinomą 1929 m. rudens Wall-Street katastrofą[290]. Tiesa, 1929 m. krizės užuomazgas pasireiškė U. S. A. dar tiktai žemės ūkio srityje: žemės ūkio produktų kainos krito, žemės ūkis ėmė nebesirentuoti. Nuo 1930 m. žemės ūkio padėtis sunkėja, ūkininkų nepasitenkinimas auga. Ūkių praskolinimas pasidaro labai didelis[291]. Skolininkai nebepajėgia mokėti ir skolų procentų. Ūkiai eina į varžytynes. Ūkininkai ne tik boikotuoja varžytynes, bet ir aktingai joms priešinasi. Ūkininkai, bei jų patarėjai, ieško išeities iš susidariusios padėties. Vienintelis išganymas jiems rodosi dolerio vertės numušimas. Jie skolinosi pigiais doleriais aukštų kainų laikais, dabar, žemų kainų laikais, jie prašo atpiginti pabrangusius dolerius. Dolerio atpiginimas pasidaro svarbiausias ūkininkų reikalavimas. Dabar ūkininkai tik ieško priemonių priversti valdžią atpiginti dolerį. Jie mėgina nemokėti mokesčių, neleisti vežti produktų į miestus, tačiau greitai susigriebia ir perkelia kovą į prezidento rinkimų dirvą. Prezidento Hoover'io niekas ir ginti nemėgino. Eilinio amerikiečio akyse jis buvo atėjusios krizės

---

[289] Pramonininkai mano bent laikinai atpiginti gamybą ir palengvinti sau konkurenciją su naujai nuvertintų valiutų kraštais. Ir čekai, prancūzų pavyzdžiu, kad pasaldintų kronos devaliuciją platesniems gyventojų sluoksniams, rūpinasi vengti žodžių devaliuacija, nuvertinimas ir geriau vartoja žodžius „pritaikymas", „suderinimas".

[290] Wall Street (Sienos gatvė), New Yorko gatvė, kurioje ar arti kurios yra svarbiausios U.S.A. biržos. Wall Sreet yra svarbiausia U.S.A. pinigų rinka. 1929 m. New Yorko Federal Reserve Banko valdytojas Strong, norėdamas išjudinti stingstantį U.S.A. ūkio gyvenimą, išmetė į rinką apie 2 milijardus dolerių, dažniausia supirkinėdamas procentinius popierius. Deja, tie pinigai nuėjo ne į kūrybinį tautos ūkį, bet į biržos spekuliaciją. Pastebėję kylančių vertybių kursų duodamus pelnus, subėgo į U.S.A. viso pasaulio kapitalai ir sudarė apie 10 milijardų dolerių biržos apyvartos sumą, kuri labai iškėlė (net 300%) vertybinių popierių kainas. Ta spekuliacija, kaip paprastai, tokiais atvėjais, baigėsi spalių m. staigiu dideliu kursų kritimu, kuri sudarė milijardinius nuostolius ne tik U.S.A., bet ir viso pasaulio ūkiui ir davė pirmą smarkų akstiną pasaulinei krizei.

[291] 1933 m. kovo mėnesyje ilgo termino skolų buvo 8500 mil. dolerių.

kaltininkas. Naujas, demokratų partijos kandidatas Roosvelt, gerai pažįstąs ne tik Amerikos ūkio padėtį, bet ir pačių amerikiečių psichologiją, pažada valstybinės paramos skolininkams, bedarbiams ir taip vadinamiems didžiojo karo veteranams ir todėl didele balsų dauguma 1932 m. pabaigoje laimi rinkimus. Drauge su Roosevelt'o laimėjimu skolininkai nugali savo kreditorius, ūkininkai kapitalistus ir infliacinės doktrinos — sveiką pinigų mokslą.

Naujas prezidentas turi pradėti savo pareigas 1932 m. kovo 4 d., tačiau jau kur kas anksčiau įvyksta tikra žemės ūkio katastrofa. Ūkininkams nuraminti ūkių varžytynės sustabdomos, agrarinių skolų mokėjimas atidedamas. Bet už tat ūkininkų bankai, kurių aktyvai „įšąla", nebemoka savo skolų[292]. Bankai pradeda vienas po kito žlugti.

Kai bankai pradėjo uždarinėti savo kasų langelius, žmonės skubinasi iš dar veikiančių bankų atsiimti savo indėlius. Toks bendras indėlių ėmimas paskubina ir dar veikusių bankų žlugimą. Tuo paču metu auksas bėga iš Amerikos bankų[293]. Dolerio kursas slenka žemyn[294]. Valstybės skelbia vis naujus bankų naudai moratoriumus. Naujojo prezidento priesaikos išvakarėse, būtent, kovo 3 d., jau 37 U. S. A. valstybėse (iš 48) veikia bankų moratoriumai. Tas geriausia rodo, kokį sunkų palikimą gavo iš savo pirmtakūno Hoover'io prezidentas Roosevelt'as. Jam gyvenimas pastatė tokius uždavinius, kurie prašoka vieno žmogaus pajėgas. Ką tokioje padėtyje daryti, nežinojo ir patsai Roosevelt'as. „Reikia bankinių operacijų, visų kreditų operacijų ir visų investicijų griežtos priežiūros. Reikia nustoti spekuliuoti svetimais pinigais. Reikia sukurti tinkamą ir sveiką valiutą", kalbėjo Roosevelt'as savo programinėje, priesaikos dieną, kalboje.

Bet gyvenimas nelaukė. Jis prispyrė ir Roosvelt'ą jau nebe žodžiais, bet darbais aiškiau pasisakyti, ir tai pasisakyti savo rinkikų naudai. Roosevelt'as aukojo dolerį. 1933 m. kovo 6 d. Roosevelt'as, nurodydamas aukso bėgimą bei jo atsargų mažėjimą, krizės išsiplėtojimą ir ekonominio atoslūgio reikalą, paskelbia 3 dienoms bankines atostogas ir embargo auksui. Tuo pačiu metu, sunku pasakyti kuriais sumetimais, iždo sekretorius Woodin paskelbia, kad U. S. A. nepašalina aukso paritetą, tačiau patsai prezidentas netiesioginiai dementuoja savo ministerio pareiškimą, kai kovo 9 d. paskelbia prailginąs neribotam laikui aukso embargo. Ta pačią kovo 9 dieną Roosevelt'as prašo kongreso išleisti bankų priežiūros įstatymą ir sukurti papildomus pi-

---

[292] „Aktyvai įšąla", atseit, nebegalima laiku atgauti paskolintų pinigų.
[293] 1933 m. sausio m.—4266 mil. dol., 1933 m. kovo mėn.—3995 mil. dol.
[294] 1933 m. kovo mėnesyje doleris nebetenka 1,07% savo vertės.

nigus, tačiau dar nieko nekalba apie dolerio nuvertinimą. Atrodo, kad ir pačiam prezidentui dar nebuvo visai aišku, kurių priemonių teks imtis ūkio sanacijai. Jis vis dar ieško tokių tinkamų priemonių. Vienas dalykas, be abejo, Roosevelt'ui buvo aiškus: skolininkai reikalavo pigių pinigų ir tokius pinigus reikėjo sukurti, tačiau, ar tie pigūs pinigai bus nuvertintas doleris, ar tvarkomasis doleris, ar kokie norint nauji papildomieji pinigai, tai buvo klausimas, kurį dar reikėjo išspręsti.

Dabar visi skubinasi pas prezidentą su savo patarimais. Mokyti ekonomistai, apspitę prezidentą, su pasididžiavimu amerikiečių vadinami smagenų trustu, daugiausia Yale universiteto profesoriaus Irving'o Frisher'io mokiniai, su panieka žiūrėdami į senosios Europos sukurtą aukso paritetą, siūlo Roosevelt'ui įgyvendinti prekinį dolerį, būtent, tokį dolerį, kurio pirkimo galia būtų susieta su prekių kaina. Amerikos mokslo pažangos draugija siūlo elektrinį dolerį, kurio vertė būtų susieta su tam tikru elektros jėgos kiekiu. Doleris būtų vertas ne 1,5046 g aukso, bet, sakysim, 40 kilowat-valandų. Pagaliau, tretieji siūlo tiesiog popierinę valiutą, kurios piniginis vienetas nebūtų susietas su jokiomis vertybėmis. Tokia valiuta būtų tikras kelias į infliaciją ir per ją į pinigų atpiginimą.

Nors visi Roosevelt'o rinkikai buvo vieningi, kad dolerio vertė turi būti numušta, tai dar liko klausimas, kiek tojį vertė turi būti numušta. Čia pasiūlymai irgi buvo skaitlingi, bet taip pat įvairūs ir labai jau neaiškūs. Patsai prezidentas sakėsi norįs tokių dolerių, kokiais skolininkai buvo gavę savo paskolas. Posakis irgi labai jau neaiškus. Vienas dalykas buvo aiškus, būtent, kad U. S. A. imasi tvarkyti naujais pagrindais savo pinigus.

Jau tuojau po karo, kai auksas plaukė į U. S. A. plačiais skolų grąžinimo kanalais ir tenai buvo užtvenkiamas aukštomis muitų sienomis, amerikiečiai buvo susirūpinę taip tvarkyti savo krašto pinigus, kad tas aukso antplūdis neįneštų suirutės į krašto ūkį. Tačiau, šiuo atveju, buvo daugiau tvarkomi kreditai, negu pinigai, kurių sistema, nei juridiškai, nei faktiškai nebuvo liečiama. Dabar teko jau eiti kitu keliu, kai Roosevelt'as pasiryžo kovoti su krize, veikdamas prekių lygį. Taigi visi puola ieškoti tų kelių, kuriais turi eiti prezidentas. U. S. A. pradeda gyventi ne „tvarkomojo", bet „ieškomojo ūkio" periodą.

Tuo tarpu bankams suteiktas moratoriumas buvo pamažu atšaukiamas, aukso embargo švelninamas, nes buvo leidžiama išvežti auksą prekybos reikalams, bet visas auksas, laikomas krašte tezaurizavimo reikalams, buvo rekvizuotas. Kiekvienam asmeniui buvo palikta aukso iki 100 $ vertės. Tačiau balandžio 20 d. atstatomas visu griežtumu aukso embargo. Doleris tuojau ne-

betenka 4,45% savo vertės, nes U. S. A. devizų vertė nebebuvo susieta su auksu. Kai už savo devizas U. S. A. nebedavė aukso, devizų kaina parėjo pasiūlų ir paklausų. Kai Roosevelt'as pradėjo reformuoti U. S. A. pinigų sistemą, ne tik niekas nebeklausinėjo dolerinių devizų, bet ir tie, kurie jas turėjo, rūpinosi jų nusikratyti. Tokių devizų buvo labai daug pasaulyje, nes visi laikė dolerius tikrais, pastoviais pinigais ir jais rūpinosi paversti savo piniginius kapitalus.

1933 m. gegužės 12 d. kongresas duoda vykdomajai valdžiai įgaliavimą numušti dolerį 50%. Tačiau, Roosevelt'as dar 7 mėnesius ieško to lygio, kuriuo būtų galima nuvertinti dolerį. Visi U. S. A. prezidento svyravimai monetiniais klausimais labai jau ryškiai pasirodė Londono Tarptautinės Ekonominės Konferencijos metu. Toji konferencija buvo sušaukta kovai su vis labiau įsigalinčia ūkio krize, kurios visą sunkumą parodė tokios, tariamai, tvirtos valiutos žlugimas, kaip doleris. U. S. A. delegacija, kuri, be abejo, turėjo turėti prezidento Roosevelt'o instrukcijas, birželio 17 d. pareiškia, kad U. S. A. prisideda prie tarptautinio valiutoms stabilizuoti susitarimo. Tuojau, sekančią dieną, vienas atsakingųjų U. S. A. delegatų M. Harrison buvo atšauktas. Pakeitęs Harrisoną, Moley duoda naują sutikimą prisidėti prie pasaulio monetinės pacifikacijos. Tas Moley'o žygis buvo irgi padarytas ne be Washington'o žinios, tačiau ir Moley prezidentas Roosevelt'as dezavuavo.

Tiktai 1933 m. liepos 2 d. Roosevelt'o raštas U. S. A. delegacijai Londone jau tartum aiškiau nurodo tuos kelius, kuriais mano eiti U. S. A. monetinė politika. Tame rašte tarp kitko skaitome: „Labai senus fetišus ir taip vadinamų tarptautinių bankininkų veikimą reikia pakeisti pastangomis sukurti tautines devizas ir duoti toms devizoms pastovią pirkimo galią, kuri žymiai nesikeičia santykiuose su pirmojo būtinumo gaminiais ir su moderninės civilizacijos reikmenėmis. ... U. S. A. ieško tokio dolerio, kuris ir praėjus vienai žmonių kartai, tebeturėtų tą pačią pirkimo galią ir tą pačią skoloms mokėti vertę, kokį mes jam norime duoti artimiausioje ateityje". Tokia prezidento monetinės politikos programa, atvirai pareiškusi panieką „aukso fetišistams", kuriais buvo beveik visi Londono Konferencijos dalyviai, pasmerkė ir visą Londono Konferenciją. „Taip vadinamiems tarptautiniams bankininkams, kurių veikimą turėjo pakeisti pastangos sukurti tautines devizas", atseit, devizas nepriklausomas tarptautinio aukso, nieko kito nebeliko, kaip tik skubiai, tylomis išsiskirstyti. Tas išdidus Roosevelt'o pamokslas senajai Europai vis dėlto parodė pasauliui, kad Amerika nori laisvo nuo aukso saitų dolerio, kuris rodytų didžiausio palankumo visiems skolininkams.

Tokį U. S. A. nusistatymą patvirtina Roosevelt'as savo 1933 m. spalių 22 d. kalboje, kurioje tarp kitko pasakė: „Kai mes atstatysime kainų lygį, mes stengsimės sukurti ir išlaikyti tokį dolerį, kuris dar nepakeis skolos mokėjimams savo vertės ir būsimos kartos gyvenimo metu. Mes tęsime savo kelią į tvarkomąją valiutą". Tam tikslui atsiekti buvo reikalinga nuvertinti dolerį, tačiau tas doleris nelabai norėjo duotis tiek nuvertinamas, kiek reikėjo Roosevelt'ui[295]. Doleris buvo sprogdinamas iš vidaus: jo žlugimo norėjo visuomenė, kongresas, administracija ir net patsai prezidentas. Doleris sugniužo ne pasyvaus mokėjimų balanso ir nė jo varomo iš krašto aukso parblokštas, bet laisvų jo šeimininkų susitarimu pakirstas.

Kai doleris ir viešų prezidento pareiškimų skatinamas nesiskubino smukti, ir prasiskolinę ūkininkai vėl ėmė organizuoti streikus, tai teko imtis griežtesnių technikinių pinigų nuvertinimo priemonių. 1933 m. spalių 25 d. Federacijos vyriausybė pareiškė, kad ji perka amerikoniškos kilmės auksą, mokėdama už unciją 31,36 dol., tuo tarpu pagal senąjį paritetą reikėjo mokėti tik 20,67 dol. Pakeldamas aukso kainą doleriais, Roosevelt'as automatiškai numušė dolerio kainą auksu. Tuo būdu dolerio vertė buvo numušta 34%. Dabar beveik kasdien 10 val. rytmetį valdžia pranešdavo dolerio kainą, kuri kasdien pamažu vis buvo keliama, atseit, auksas vis ėjo brangyn, o doleris pigyn. Gruodžio pradžioje aukso uncija jau kainavo 34,01 dol. Tačiau tokia kaina buvo mokama tik už Amerikos kasyklų auksą, tad užjūrio auksas buvo doleriais pigiau kainuojamas, arba kitais žodžiais, doleris palyginti su užsienio auksu buvo brangesnis, negu palyginti su krašto gamybos auksu.

Tokia padėtis dar nebuvo tinkama įgyvendinti nuoseklią tvarkomąją valiutą. Reikėjo tarptautinėje rinkoje pakelti aukso kainą santykyje su doleriu ir todėl pirkti auksą ir pardavinėti dolerius užsienio biržose. Pagaliau tai ir pradėta daryti. Dabar doleris nebetenka 36% savo vertės, tačiau U. S. A. visuomenė dar vis nepatenkinta. Jai atrodo, kad dolerio nuvertinimas dar permažas ir, kas svarbiausia, tik laikinas, nepastovus. Roosevelt'as, visuomet taip paklusnus viešai nuomonei, pradeda rūpintis įstatymų keliu patvirtinti dolerio nuvertinimą. 1934 m. sausio 15 d. Roosevelt'as siunčia kongresui raštą, kuriame prašo sukurti „tokį dolerį, kuris būtų laiduotas tam tikru aukso kiekiu, kurio dydis būtų laikas nuo laiko nustatomas". Dolerio aukso kiekis galėtų svyruoti tarp 50 ir 40% senojo dolerio ver-

[295] Doleris nebeteko savo pariteto (%%): 1933 m. liepos m. — 28,18%, 1933 m. gruodžio m. — 36,15%, 1934 m. liepos m. — 40,66%, 1934 m. gruodžio m. — 40,54%.

tės. Kongresas duoda prezidentui prašomus įgaliavimus 1934 m. sausio 30 d. aktu. Doleris tuo būdu užima vidurį tarp tvarkomosios ir pastoviosios valiutos. Lankstusis doleris virsta puslanksčiu.

Gavęs kongreso įgaliojimus, prezidentas jau sekančią dieną nustato dolerio saitus su auksu. 1934 m. sausio 31 d. prezidentas paskelbia kad doleris turi 0,8886706 g aukso[296]. Naujas doleris neteko 40,94% senosios vertės ir kainavo 59,06 senuosius centus. Tas naujasis paritetas atitiko kainą 35 doleriams už aukso unciją. Prezidentas pasiliko sau teisę nuvertinti dolerį iki 50% jo senosios vertės ir tą kartkartėmis primindavo atsakingi. U. S. A. iždo vyrai. Tokie iždo sekretoriaus pareiškimai buvo ne tik grąsinimas anglų svarui nesileisti žemyn, nes tuojau ir doleris imtų smukti, bet ir prasiskolinusių ūkininkų raminimas, kad doleris gali būti dar ir daugiau atpigintas. Juridiškai dolerio pastovumas buvo netvirtas, tačiau, faktiškai per 4 metus išlakyti saitai su auksu, turėjo žymiai sutvirtintą pastovumą.

Jei prezidentas Roosevelt'as po 10 mėnesių įvairių mėginimų, vis dėlto galutinai turėjo „kapituliuoti prieš auksą", atsisakyti prekių dolerio svajonių, susieti naują dolerį su auksu, tai vis dėlto dar nėra visai aiškiai išspręstas klausimas, kokių padarinių turėjo tos visos dolerio operacijos U. S. A. tautos ūkiui. Neabejotinai, kad nuo 1933 m. U. S. A. ūkio padėtis pagerėjo, bet ar tas pagerėjimas pareina vien dolerio nuvertinimo, tai dar didelis klausimas. Jeigu ir reikėjo dolerį nuvertinti, jei tas doleris ir buvo perbrangus pokarinei Amerikai pinigas, tai vis dėlto neatrodo, kad būtų turėję bet kurios prasmės tie visi Roosevelt'o ir jo padėjėjų dešimties mėnesių dolerio kankinimai.

Faktiškai stabilizuotas doleris, laikosi tvirtai savo aukso saitų, nors protarpiais ir rodo kilimo tendencijų. Tas tendencijas tuojau numalšindavo 1934 m. sausio 30 d. sukurtas stabilizacijos fondas, kurio uždaviniai buvo tie patys, ką ir Anglijos išlyginamojo fondo. Fondas turėjo 2 milijardų dolerių kapitalą, kuris buvo gautas apskaičiavus naujais doleriais Federal Reserve Bankų auksą. Kai doleris rodė noro kilti, fondas tuojau mesdavo į rinką dolerius, atseit, didindavo dolerio pasiūlus. Parduodamas dolerius, fondas gauna devizas, kurias nieko nelaukdamas, paverčia auksu.

Nusistovėjęs doleris duoda saugią prieglaudą Europos kapitalams, kuriuos politinės, socialinės ir ekonominės senojo pasaulio audros grąsina paversti niekais. Europos kapitalai išplaukdami į U. S. A. virsta auksu. Tas naujas auksas vis di-

[296] Senasis turėjo 1,5046 g.

dina iždo aukso sandėlių fondus[297]. Jei kada doleris parodydavo norą apleisti U. S. A. žemes, iždas mielu noru palengvindavo tą kelionę[298]. 1936 m. spalių 13 d. ir lapkričio 23 d. aukso transfero sutartys[299], manyta, pradės traukti iš U. S. A. auksą, tačiau priešingai, tos sutartys pritraukė naujo aukso į U. S. A. iždo sandėlius. Pastovus doleris ir toliau vilioja pas save pasaulio auksą. Kai 1936 m. lapkričio 4 d. Roosevelt'as buvo antrą kartą išrinktas prezidentu, kongresas prailgino jo įgaliavimus tvarkyti pinigų reikalus iki 1939 m. birželio 30 d.[300].

Toli gražu ne tokiu pasisekimu, kaip su aukso politika, gali pasididžiuoti Roosevelt'as savo sidabro kainos gelbėjimu. Jo rinkikų tarpe, palyginti, skaitlingi buvo ir „sidabrininkai". Patsai Roosevelt, asmeniškai, neatrodo, kad būtų labai jau rodęs ypatingo palankumo sidabro kainų kėlimui. Be abejo, kad jis norėjo sidabro kainą pakelti, bet tiktai tiek, kiek ir visų kitų prekių kainas. Iš pradžių 1934 m. gegužės 22 d. Roosevelt paskelbia, kad iždas perka sidabrą kaina viena uncija 50 centų. Tas Roosevelt'o aktas tų pačių metų birželio 19 d. virto įstatymu, kuris įsako supirkinėti vidaus ir užsienio sidabrą tol, kol jo kaina pasieks 129 centų arba jo atsarga sudarys $^1/_4$ U.S.A. brangiųjų metalų fondo. Tas įstatymas neįgyvendino U.S.A. bimetalizmo, nes ne tik nesukūrė aukso ir sidabro monetų, bet ir nenustatė aukso ir sidabro vertės santykio, kas yra būtina bimetalizme. 1934 m. rugpiūčio 9 d. buvo paskelbta sidabro nacionalizacija: per tris mėnesius visi sidabro laikytojai turėjo atiduoti savo sidabrą valstybei, kaina uncija 50 c., kai rinkos kaina buvo 46 c. Amerikos sidabro gamintojai gaudavo visą laiką kur kas didesnes kainas[301]. Tokia sidabro kainų politika padėjo ne tik Amerikos

[297] U.S.A. iždas yra viso krašte esamo aukso savininkas: 1933 m. balandžio 5 d. rekvizuota visas privatinėse rankose esamas auksas, 1933 m. spalių 25 d. sumonopolinta visas kasyklose gaunamas auksas ir 1934 m. sausio 30 d. paskelbtas iždo nuosavybė visas Federal Reserve bankų auksas. 1936 m. gruodžio m. iždas turėjo 11258 mil. dolerių aukso, 1937 m., be naujai pagaminto ir atėjusio iš Europos aukso, dar ėmė smarkiai plaukti į U.S.A. Japonijos auksas. Tai karo su kinais rezultatai. 1937 m. gruodžio 17 d. buvo atplaukę iš Japonijos 240 mil. dolerių aukso. Europa turi padėjusi Jungt. Amerikos Valstybėse trumpam laikui 2.164.072.000 $ ir ilgam laikui 1.466.746.000 $, kurie visi yra paversti aukso lydiniais. (Duomenys iš 1937 m. spalių 3 d.).

[298] Auksas per kelias dienas ėjo iš Amerikos: 1934 m. balandžio, rugpiūčio bei rugsėjo mėn. 1935 m. kovo mėn., 1936 vasario m., 1937 m. lapkričio m.

[299] 1936 m. spalių 13 d. su Prancūzija ir Anglija ir lapkričio 23 d. su Belgija, Šveicarija, Olandija. Pagal tą sutartį atsiskaitoma už pirktas devizas auksu.

[300] Jei neminėti jau vieno anksčiau (1936 m. sausio 12 d.) buvusio vieneriems metams prailginimo.

[301] Iždas mokėdavo jiems nuo 1933 m. gruodžio 21 d. 64,64 c. už unciją;

sidabro gamintojams, bet ir pasaulio sidabro spekuliantams. Nuo 1935 m. rugpiūčio m. U.S.A. iždas pradeda mažinti sidabro pirkimą tarptautinėse rinkose, ir, pagaliau, tų pačių metų gruodžio m. beveik visai sustoja pirkęs sidabrą užsienio rinkose. U.S.A. pasirašo sidabro sutartis su tais kraštais, kurie gamina sidabrą ir perka jį sutarta kaina[302]. Sidabro kainų normavimui buvo sudaryta ir 1933 m. Londono ūkio konferencijos metu sidabro konvencija, kuri nuo 1938 m. sausio 1 d. buvo panaikinta. Tos visos priemonės padidino U.S.A. sidabro atsargas, davė nemažų pelnų „sidabrininkams", kainavo didelių pinigų iždui, tačiau nei pakėlė sidabro kainos iki lygio uncija 129 centai, nei pakėlė sidabro atsargos iki $^1/_4$ brangiųjų metalų fondo. Pagaliau, ką darys U.S.A. su tuo supirktu sidabru, tur būt, ir pačioje Amerikoje dar niekas nieko tikro negali pasakyti.

V o k i e t i j a. — Kaip U.S.A., taip ir Vokietija aukavo savo valiutą krašto ūkio reikalams, tačiau „tą auką" vykdė visai kitoniškomis priemonėmis. Kai 1931 m. gegužės 11 d. uždarė savo kasos langelius pasaulinio masto bankas Vienos „Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe", pagauna Austrijos gyventojus panika, kuri greitu laiku persimeta į Vokietiją. Įvairios įmonės viena po kitos bankrutuoja. Žmonės puola bankus, reikalaudami savo indėlių. Užsienio kapitalistai, sudėję savo pinigus vokiečių bankuose, matydami Vokietijos padėtį, pareikalauja savo kapitalų. Vokiečių bankai, sudėję savo trumpo termino indėlius į ilgalaikius kreditus, nepajėgia grąžinti svetimų pinigų. Vienas didžiųjų vokiečių bankų Darmstädter und Nationalbank[303] birželio 13 d. sustabdo savo mokėjimus. Jo pėdomis paseka Dresden Bank ir taip bankrotas ima belstis į iki šiol stiprias Vokietijos D-Bankų duris. Nebeišmananti kas dabar daryti Reicho vyriausybė uždaro dviem dienom visas kredito įmones, blokuoja kapitalus ir įgyvendina griežtus devizų suvaržymus. Markė išbraukiama iš laisvųjų pinigų skaičiaus.

Tuo metu, kai buvo uždarytos Reich'o sienos Vokietijoje esantiems užsienio kapitalams, užsieninės trumpalaikės vokiečių skolos prašoko 13 milijardų markių ir ilgalaikės siekė beveik 11 milijardų markių[304]. Su trumpalaikių skolų kreditoriais Vo-

nuo 1935 m. 1 balandžio — 71,11 c., vėliau — 77,57 c. Ta kaina nuo 1938 m. sausio 1 d. buvo numušta iki 64,64 c.

[302] Sutartis su Meksika 1936 m. sausio 7 d., su Kanada 1936 m. kovo 4 d., su Kinais 1936 m. birželio 18 d.

[303] Trumpai vadinamas Danat Bank, priklausė t. v. D-Bankų rūšiai. D-Bankais vokiečiai vadino savo didžiuosius bankus, nes jų vardo pirmoji raidė buvo D, būtent: Deutsche Bank, Direction der Diskontgesellschaft, Dresdener Bank, Darmstädter und Nationalbank. Vėliau prie D-Bankų buvo priskaitomi dar du didieji bankai, Handelsgesellschaft ir Privat und Commerz Bank.

[304] Čia neįsaitomos politinės Reicho skolos, kurių svarbiausios buvo reparacijos.

kietija daro kasmet tam tikras sutartis, vadinamas „Stillhalteabkommen", atseit, ramiai laikyti susitarimai. Tuose „Stillhalteabkommen'uose" vokiečiai dažniausiai išsidera įvairių lengvatų: skolos ar mokamų nuošimčių sumažinimo, arba net ir naujų papildomų kreditų. Dėl ilgo termino skolų nedaryta jokių susitarimų. Reichas visai savarankiškai birželio 9 d. paskelbia tų skolų mokėjimų transfero moratoriumą[305], tačiau tas moratoriumas nepalietė Dawes'o ir Young'o paskolų[306]. Be to, 1933 m. liepos 1 d. buvo išmokėta 50% priklausomų mokėjimų ir už kitas paskolas. Ta suma vėliau buvo sumažinta iki 30%. Pagaliau, 1934 m. birželio 14 d. buvo sustabdyti bet kurie užsienio paskolų mokėjimai. Nuo to laiko vokiečių kreditoriai galėjo gauti savo skolų mokėjimus tik per clearingo įstaigas, kai kreditorių kraštas pirko vokiečių prekes[307]. Tokiomis sąlygomis užsienis buvo verčiamas, kad atgautų savo pinigus, kuo daugiausia pirkti Vokietijoje. Vokiečiai ne tik pasilaikė svetimus kapitalus, bet ir žymiai praplėtė savo eksportą.

Tokia politika davė Vokietijai didelių laimėjimų, kuriuos turėjo apmokėti užsienio kapitalistai ir dalinai vokiečių markė. Juridiškai markė visą laiką stovėjo paritetu, faktiškai jos vertė buvo labai jau kritusi. Notų ir biloninių pinigų apyvarta nedaug tepadidėjo, tačiau aukso ir devizų atsarga beveik visai ištirpo[308]. Tokią savo užsieninių mokėjimų priemonių padėtį vo-

[305] Priklausantieji už tokias paskolas procentai ar sumos mokėjimai turėjo būti įmokami į tam tikrą Reichsbanko sąskaitą. Reichsbankas tokias įmokėtas sumas ne „transferuodavo", neperkeldavo užsienio kreditoriams.

[306] Paskolų, kurios buvo duotos vokiečiams Dawes'o (1924 m.) ir Youngo (1930 m.) reparacinių planų priėmimo proga.

[307] Clearing'as tarptautinėje prekyboje yra tarpvalstybinių mokėjimų išlyginimas be devizų tarpininkavimo. Clearing'e užsieninių prekių importininkas sumoka prekių kainą ne tiesioginai tų prekių tiekėjui, bet savo krašto clearingo įstaigai, kuri tokiu būdu surinktais pinigais, apmoka savo krašto eksportininkus, kurie išvežė prekes į tą kraštą, iš kurio buvo gautos tos prekės, už kurias buvo įnešti į clearingo sąskaitą pinigai.

[308]

pabaiga Metų	Notos	Notos ir monetos	Auksas	Auksas ir sidabras
	milijonais reichsmarkių			
1932	3442,8	5467	802,2	917,9
1933	3499,2	5517	391,6	399,6
1934	3765,3	5746	78,8	83,2
1935	4121,7	6184	83,9	89,2
1936	4686,3	6645	66,4	71,9
1937	5492,9	7298	70,6	76,3

kiečiai sumaniai panaudojo pateisinti svetimų kapitalų blokavimui ir devizų suvaržymui. Aukso ir devizų fondų tuštėjimas palengvino vokiečiams ir „Stillhalteabkommen'ų" sudarymą. Dažnai keliama įtarimų, kad vokiečiai, be Reichsbanko rodomų aukso ir devizų fondų, dar turi kur nors paslėptas, karo reikalams laikomas, aukso atsargas, tačiau vargu ar tokie įtarimai gali būti rimtai pagrįsti. Vokiečių aukso ir devizų fondai galėjo sutirpti visai paprastu keliu: vokiečiai turėjo ilgesnį laiką pasyvų mokėjimų balansą, nacionalsocializmo atėjimas į valdžią išbaidė iš Vokietijos nemaža kapitalų bei kapitalistų, dideli karo reikalams žaliavos užpirkimai pareikalavo stambių devizų sumų.

Markė, juridiškai nekeisdama aukso standarto, faktiškai turėjo kelias dešimtis oficiališkai pripažintų kursų. Kiekvienas kursas atitikdavo skirtingą blokuotojų markių rūšį. Tos visos markių blokavimo rūšys buvo kuriamos ar tai skoloms teikiamais moratoriumais, ar tai specialiniais valdžios patvarkymais. Taip, 1931 m. liepos m. atsirado „Altguthaben" markės[309], tai blokuoti privatiniai užsienio kreditai, kurie buvo duoti vokiečiams prieš 1931 m. liepos 16 d. Kreditsperrmarkės[310] — tai pinigai, įnešti į Vokiečių bankus „Altguthaben'o" apmokėjimui, o taip pat ir pinigai, gauti iš užsieniečiams priklausomų nekilnojamų Vokietijos turtų pardavimo. 1931 m. lapkričio mėnesį atsirado Effektensperrmarkės[311], kurios buvo kilusios iš vertybinių popierių pardavimo arba amortizavimo. 1932 m. vasario m. gimsta Notensperrmarkės, kurios yra devizos, kilusios iš užsieniečiams priklausančių notų pardavimo. 1933 m. vasario m. atsiranda Registermarkės[312], kurios yra užsienio bankų pinigai, kurie „Stillhaltabkommen'ų sutartimis" įnešami į ypatingą Reichsbanko sąskaitą ir paliekami kol kas gulėti Vokietijoje. 1933 m. birželio mėn. buvo sukurtos Konversionssperrmarkės arba Scripsai. Tai buvo Konversijos Kasos[313] leidžiami bonai, kurie pakeisdavo tam tikras Vokietijoj blokuotų pinigų rūšis. Be tų svarbesniųjų blokuotų markių rūšių yra dar nemaža įvairių antraeilių rūšių, kurių svarbiausios bene bus Reisemarkės, atseit, blokuotos užsienio markės, parduodamos turistams ir šiaip užsienio keleiviams. Tos markės gali būti Vokietijoje suvartotos tik kelionės reikalams. Tačiau kelionės reikalai yra neaiški ir palyginti plati sąvoka, todėl

---

[309] Altguthaben — seniau turėtieji sąskaitoje pinigai.

[310] Kreditsperrmarkė — blokuota kredito markė.

[311] Effektensperrmarkės — blokuotų vertybinių popierių (Effekten) markės.

[312] Registermarkės — registruotos markės.

[313] Konversionskasse für deutsche Auslandsschulden, 1933 m. įsteigta, Reichsbanko žinioje esama įstaiga, kuriai vokiečiai moka savo užsienio skolų palūkanas ir sumas.

tų kelionės reikalų priedanga perkama įvairūs daiktai. Be Reise-markių, tai pačiai antraeilių blokuotų markių rūšiai priklauso Aus-wanderermark ir Askimark. Auswanderermark — tai politinių emigrantų pinigai, pasilikę Vokietijoje[314]. Askimark — tai už-sienio eksportininkų pinigai, kurie jiems priklauso už išvežtas į Vokietiją prekes[315]. Askimarkes užsienio eksportininkas gali arba pats panaudoti prekėms pirkti Vokietijoje, arba parduoti tokiam asmeniui, kuris perka prekes Vokietijoje. Pirkęs aski-markes gali jomis mokėti vokiečiams už prekes.

Bet kurie blokuoti pinigai bus visuomet pigesni, negu lais-vieji. Todėl pilnai suprantama, kad ir įvairių blokuotų markių kainos svyruoja tarp 20—60% markių pariteto. Kainos dydis pareina didesnės ar mažesnės galimybės panaudoti tą markę mo-kėjimams Vokietijai. Visos operacijos su tomis visomis blokuotų markių rūšimis yra nuo 1933 m. rugsėjo m. sukoncentruotos „Konversionskasse" įstaigoje, kuri yra Reichsbanko žinioje. Tiks-lingą blokuotų markių operacijų vykdymą palengvina Reichs-bankui Reich'o valdžia ne tik pačiais devizų įstatymais, bet ir griežtomis, net tiesiog žiauriomis bausmėmis už tų įstatymų ne-silaikymą. Tos žiaurios įstatymdavystės pavyzdžiu gali būti 1936 m. gruodžio 1 d. įstatymas, kuris nustato mirties bausmę tiems vi-siems, kurie slaptai išveža į užsienį, arba tenai laiko savo kapitalus.

S.S.S.R. — S.S.S.R. gyvena savo autarkiniu, atkirstu nuo kito pasaulio ūkio gyvenimu ir todėl bent tiesioginiai nebuvo įtrauk-tos į 1931 m. prasidėjusį pasaulio valiutų sūkurį. 1929 m. notų banko reforma, kuri turėjo sustiprinti jo autonomiją, nesustabdė senosios notų emisijos politikos srovės, kuri ėjo nuolatinio notų didinimo linkme. 1932 m. notų padengimas krinta žemiau nu-statytų 25%. 1932 m. rugsėjo 1 d. notų padengimas besiekia 22,3%. Gosbankas nustoja skelbęs savo balansus ir jų skelbi-mas teatnaujinamas 1933 m. liepos 1 d. padengimas pasiekia įstatyminės normos, nes žymiai padidėjo aukso fondas. S.S.S.R. aukso gamyba nepaprastai pašoko. Vyriausybė pradeda galvoti apie faktiškai pastovius pinigus, tačiau vis dar ieško tinkamo tokiems pinigams ūkiško pariteto, nes buvo įsitikinta, kad 1922 m. paritetas buvo per aukštas S.S.S.R. gyvenimo sąlygoms. Juridiškai rublis turėjo 0,7742 g aukso, bet faktiškai buvo beveik 30 kartų pigesnis[316]. 1935 m. lapkričio 14 d. kuriamas nuo 1936 m. sausio 1 d. turistų rublis, kurio vertė turėjo atitikti 3 prancūzų frankus[317]. 1936 m. kovo 1 d. tas pats turistų rublis įgyvendi-

[314] Auswanderer, išeivis, emigrantas.

[315] Aski, turi reikšti „Ausländer Sonderkonto für Inlandszahlungen", būtent, ypatinga svetimšalių sąskaita vidaus mokėjimams.

[316] Rublis = 5,14 litų, faktiškai apie 20 centų.

[317] Paritetas rublis = 13,1337 frs.

namas finansų ir užsienio prekybos sąskaityboje. Nors senojo rublio paritetas ir nebuvo panaikintas, tačiau naujasis rublis buvo 77,15% pigesnis už senąjį rublį. Tuo pačiu metu buvo dedama didelių pastangų suvienodinti prekių kainas. Kortelių sistema ir svetimšalių krautuvės panaikinamos.

Kai 1936 m. Prancūzija nuvertino savo franką, Sovietai iš pradžių nežinojo, kas daryti, vėliau nusistatę, kad turistinis rublis neseks franko. Naujas turistinio rublio paritetas buvo nustatytas 4,25 frs. Tuo būdu susidarė S.S.S.R. trijų aukštų valiutų sistema: 1. rublis įstatyminis, turįs 0,7742 g. aukso. Tas rublis beturi tik istorinės reikšmės; 2. rublis turistinis, kurio vertė svyruoja tarp 0,187425 ir 0,164475 g. aukso. Tuo rubliu vedama ir visa valstybės sąskaityba; 3. rublis faktiškas, vartojamas privatinėje prekyboje, kurio kursas buvo 5—6 kartus mažesnis, negu turistinio rublio. Tas rublis rodo tikrąją rublio pirkimo galią vidaus rinkoje. Atrodo, kad S.S.S.R. valiuta nėra dar galutinai nusistovėjusi. Paskutiniais laikais labai padidėjusios Gosbanko aukso atsargos skatinte skatina sukurti pastovią pinigų sistemą, kurios notos būtų keičiamos aukso lydiniais[318]. Tuo labiau, kad ir oficiališkų S.S.S.R. sluoksnių pažiūros į auksą ir pinigus, palyginti su 1918—1922 metų pažiūromis, labai jau pasikeitė ir labiau persisunkusios kapitalizmo dvasia, negu Vakarų Europos ekonomistų monetinės teorijos.

I s p a n i j a. — „Revoliucijos griauja pinigus". Tą dėsnį patvirtina ir paskutiniųjų metų Ispanijos istorija. Kai buvo nuversta monarchija, tai kaikurį laiką vargais negalais pezeta vis dar laikosi senosios vertės, būtent, 58% savo tikrosios vertės. 1936 m. prasidėjusi politinė suirutė galutinai palaužia pezetos kojas. Vyriausybė gelbėdama pezetą, turėjo arba mesti į rinką banko aukso atsargą arba ieškoti užsienyje paskolos, tačiau vyriausybė, vokiečių pavyzdžiu, pasirenka valiutos kontrolę. Tos priemonės buvo jau tikrai pavėlintos. Kai pradėjo plačiai kalbėti apie įmonių nacionalizaciją ar socializaciją, visi pradėjo tuo ar kitu būdu pezetų kratytis. 1936 m. liepos 19 d. nacionalistų sukilimo išvakarėse pezeta beturėjo 37% savo tikrosios vertės. Prasidėjęs pilietinis karas privertė vyriausybę griebtis dar įvairių naujų priemonių pezetos kursui palaikyti. Pagaliau, rugpiūčio 1 d. Ispanijos Bankas nustoja skelbęs savo balansus. Dabar prasideda nekontroliuojamas Ispanijos Banko aukso eikvojimas ir niekuo nevaržomas notų spausdinimas. Vyriausybė nustoja rūpintis pezetos likimu.

---

[318] 1937 m. gegužės 31 d. balansas (pirmas paskelbtas nuo 1936 m. liepos 1 d.) rodo notų 8020 mil. rub., aukso 1906 mil. rub., devizų 156 mil. rub.

Jei apskritai yra teisingas posakis, kad pinigai — tai veidrodis, kuriame visuomet teisingai galima pamatyti visą ekonominę bei politinę krašto padėtį, tai tas ypatingai tinka Ispanijai: šalia valstybinės pezetos, 1936 m. lapkričio 13 d. atsiranda nacionalistinė pezeta, kuri buvo ne kas kita, kaip tik senoji pezeta, generolo Franco valdžios antspauduota. Valencijos vyriausybė 1937 m. sausio 4 d. dekretu paskelbia nelaikanti generolo Franco antspauduotas notas pinigais ir neduosianti toms notoms išpirkti Ispanijos Banko aukso. Dekretas be reikšmės, nes vargu ar daug liko iš senojo Ispanijos Banko aukso fondo.

Vengrija, Jugoslavija, Rumunija ir Bulgarija juridiškai savo pinigų nenuvertino, bet įgyvendino griežtą devizų kontrolę. Nors pinigų ir nenuvertino, tai negalima sakyti, kad jie šiandien stovėtų paritetu. Tų visų valstybių notų bankai daro stambius 30—50% primokėjimus, pirkdami užsienio valiutas. Tai jau yra faktiškas, oficiališkai pripažintas, nors ir paslėptas, pinigų nuvertinimas. Jugoslavija, Italijos pavyzdžiu, sukūrė dar ir turistų čekius.

Mūsų svarstomasis pinigų istorijos periodas yra, palyginti, labai trumpas, nes jis apima vos septynius metus, tačiau tie septyni metai buvo ne tik pasaulio pinigams, bet ir pasaulio ūkiui tas pats, kas senovės Egiptui septynios liesosios karvės, kurios prarijo septynias riebiąsias karves. Septynerius metus, t. y., 1924—1931 m. beveik visos pasaulio tautos sunkiu darbu ir didžiausiomis viešojo ir privataus ūkio aukomis kūrė tvirtas auksu pagrįstas valiutas, kurias turėjo sugriauti sekantieji septyneri metai. Kaip tie veiksniai, kurie šiame periode griovė pasaulio pinigus, buvo taip įvairūs, kaip dar niekuomet nėra buvę pasaulio istorijoje, taip lygiai ir tos priemonės, kuriomis mėginta palaikyti griūvančius valiutų rūmus, buvo labai dažnai pasauliui visai naujos, dar iki šiol nevartotos. Jei paskirų kraštų pinigai, kaip buvo minėta, rodo tų kraštų ekonominę bei politinę padėtį, tai teisingai galime pastatyti klausimą, kokį vaizdą dabartiniu metu rodo mums viso pasaulio pinigai? Atsakymas trumpas — „Ginkluota taika".

7. TRUMPA PINIGŲ TEORIJŲ APŽVALGA NUO AMERIKOS ATRADIMO IKI MŪSŲ DIENŲ

XV a. pabaiga ir XVI a. pradžia prasideda nauja Europos ūkio, finansų ir pinigų istorija. Tų didelių ekonominių, finansinių ir monetinių atmainų priežasčių tenka ieškoti Amerikos ir naujųjų kelių į Rytų Indiją atradime, galutiname kryžiaus karų pralaimėjime ir negirdėtame iki tol, labai staigiame brangiųjų me-

talų gamybos padidėjime. Negirdėtas ir staigus brangiųjų metalų prieauglis turėjo sukrėsti jau nusistovėjusią pinigų santvarką. Tie monetiniai sukrėtimai turėjo sukelti ir teoretines pinigų klausimais diskusijas.

Tarp visų XVI a. pinigų teoretikų neabejotinai pirmoji vieta tenka Mikalojui Kopernikui[319]. Pinigus laiko Kopernikas labai svarbiu teigiamu ekonominės krašto raidos veiksniu. Bet pinigų klausimais Kopernikas dažnai yra ne tiek ekonomistas, kiek politikas, jam daugiau rūpi konkretūs pinigų reformos klausimai, negu atitrauktos pinigų vertės problemos. Kopernikas nominalistinę pinigų teoriją laiko jau galutinai likviduota ir todėl neįrodinėja, kad pinigų vertė pareina jų substancijos, nes tas jam yra visai aišku. Jis daro tik išvadą iš substancinės pinigų vertės teorijos, kad bet kuris pakeitimas brangiųjų metalų svorio monetose, keičia ir pačių monetų vertę. Blogi pinigai pasunkina bet kurias prekybines transakcijas su užsieniais, sudarydami svyruojančias prekių kainas, ardo krašto vidaus rinką ir tuo būdu marina prekybą, o drauge su ja ir gyventojų darbo iniciatyvą. Apskritai, blogi pinigai stumia visą kraštą į pražūties bedugnę. Nuo pinigų kokybės pareina paties krašto likimas. Pokarinės infliacijos padariniai kaip tik patvirtino šiuos didžiojo mokslininko žodžius. Kopernikas kur kas giliau ir kiek kitokišku būdu, negu Oresme, pamatuoja ir Greshamo dėsnį. Auksakaliai ir visi tie, kurie nusivokia brangiųjų metalų reikalais, mano Kopernikas, renka senąsias geras monetas, kurias sutirpdę pardavinėja lydiniais ir gauna iš nesusipratusios liaudies maišytomis monetomis, atseit, blogomis ir geromis, didesnį grynojo sidabro kiekį, negu buvo vertas parduodamasis lydinys. Kai nebelieka senųjų gerųjų monetų, tuomet renka geresniąsias monetas, kol pasilieka krašte krūvos pačių blogųjų monetų. Kopernikas pirmasis nušviečia didelę blogosios ir gerosios monetos dėsnio svarbą monetinei politikai ir nurodė, kad tas dėsnis veikia ne tik tuo atveju, kai monetos gaminamos iš vieno metalo, bet ir tuomet, kai jos gaminamos iš dviejų skirtingų metalų, kitais žodžiais Kopernikas nurodė, kad blogosios ir gerosios monetos dėsnis veikia ir bimetalinėje sistemoje[320]. Tas dėsnis

---

[319] Kopernikas, astronomijos „reformatorius" (1473—1543), Varmijos (Rytprūsių) kanauninkas, parašė du veikalu pinigų klausimais: „de estimatione monete" 1519 (pavadintas karališkų prūsų seimo protokoluose Modus cudendi monetam) ir „monete cudende ratio" (1526).

[320] Prof. Jan Dmochowski savo nuodugnioje studijoje apie Koperniką, kuri yra kaip įvadas į veikalą „Mikolaja Kopernika rozprawy o monecie i inne pisma ekonomiczne oraz J. L. Deciusza traktat o biciu monety", reikalauja, kad „blogosios ir gerosios monetos dėsnis būtų pavadintas Koperniko vardu, nes jisai pirmasis konkretiškai ir keliais atvejais ne tik tą dėsnį formulavo, bet ir pavaizdavo istorijos pavyzdžiais.

įgija pas Koperniką didžiausios reikšmės, jis virsta pagrindu to monetinės reformos nuostato, pagal kurį neužtenka pradėti gaminti geras monetas, bet reikia dar išimti iš apyvartos blogąsias monetas.

Tiesa, Kopernikas ne tiek nustatinėja naujus monetinius dėsnius, kiek stengiasi jau žinomus principus griežčiau, teisingiau formuluoti ir pritaikyti konkretiems gyvenimo reikalams. Be to, Kopernikas perkelia tuos, seniau žinomus, dėsnius iš morališkai etinės srities į grynai ekonominę dirvą, kitais žodžiais, tuos etiškai moralinius dėsnius suekonomina. Kopernikas nesirūpina, kokiais etiškai teisiniais nuostatais turi būti tvarkomi monetiniai reikalai; jam daugiau rūpi parodyti, kokių ekonominių padarinių turi tie ar kiti monetiniai reiškiniai. Jis pirmasis aiškiai parodė tas dideles dinamines monetinių veiksnių jėgas, kurios tam tikromis sąlygomis gali turėti lemiamos reikšmės krašto likimui. Kopernikas savo studijų gilumu, savo minčių griežtu formulavimu, savo mokėjimu pritaikyti atitrauktus dėsnius konkretaus gyvenimo reikalams, savo sugebėjimu nustatyti aiškią sieną tarp etikos ir ekonomikos ir, pagaliau, kas svarbiausia, savo pažiūrų teisingumu toli pralenkė visus anksty vesniuosius monetinių klausimų tyrinėtojus. Jo monetiniai veikalai ne tik sudaro senesniųjų ir naujųjų laikų monetinių studijų sieną, bet tiesiog atidarė duris į naujuosius laikus ir aiškiai nurodė tuos kelius, kuriais ilgus metus ėjo ekonominė žmonijos mintis, rišdama painius monetinius klausimus.

Koperniko autoritetas daug prisidėjo substancinei pinigų teorijai laimėti teorijoje ir gyvenime. Tačiau, tai teorijai suduoda smūgį kaip tik brangieji metalai, kurių teises ir garbę ši teorija taip atsidėjusiai gynė. Per visą šešioliktąjį amžių gausiai plaukę į Europą brangieji metalai, neberanda karų nualintoje Europoje tinkamų rinkų ir susigrūdę ypatingai miestuose pradėjo veikti prekių kainas. Dideli brangiųjų metalų pasiūlai pakelia prekių kainas. Prasideda žinoma XVI a. pabaigos ir XVII a. pradžios „kainų revoliucija". Kai prekių kainos negirdėtai pakilo, žmonės, jau visai praktiškais sumetimais, susirūpina tuo reiškiniu ir pradeda ieškoti jo priežasčių. Vieni kaltino pirklius, kurie be jokio pagrindo, visai dirbtinai kelią kainas, kiti valdovus, kurie pabloginę monetas ir tuo pakėlę prekių kainas. Tie netikėti monetiniai reiškiniai ne tik atgaivina jau nutilusius substancialistų ir nominalistų ginčus, bet ir duoda progos iškilti naujai pinigų vertės teorijai, kuri žinoma kvantitetinės arba kiekybinės teorijos vardu. Tarp šių trijų srovių prasideda pinigų vertės klausimais ginčai, kurie su mažais taikos protarpiais tęsiasi iki mūsų dienų. Žinoma, tos

visos senosios teorijos amžių eigoje nekartą keitė savo vardus ir įgijo įvairių naujų išsišakojimų, taikėsi ekonominėms, politinėms ir idėjinėms žmonių gyvenimo sąlygoms, tačiau savo esmės nepakeitė.

Kvantitetinės pinigų teorijos kilmė, paprastai, siejama su stambaus masto rašytojo, politiko, teisininko ir mokslo vyro Jono Bodin'o (1530—1596) vardu. Bodin susirūpina kainų kilimu ir pinigų atpigimu ir tuo reikalu 1568 m. išleidžia studiją, kurioje nurodo penkias to reiškinio priežastis, kurių svarbiausią taip nusako: „Svarbiausioji ir beveik vienintelė priežastis (kurios iki šioliai niekas nepalietė) yra aukso ir sidabro gausumas, kuris šiandien yra šioje valstybėje didesnis, negu buvo prieš 400 metų"[321]. Bodin'as neformuluoja aiškiai kiekybinės teorijos dėsnį, pagal kurį pinigų vertė didėja atvirkščia proporcija pinigų kiekiui, o prekių kainos keičiasi proporcingai pinigų kiekiui, arba, kitais žodžiais, juo daugiau yra pinigų, juo mažesnė yra jų vertė, ir tuo pačiu, juo labiau kyla prekių kainos. Bodin'as nori tik įrodyti, kad pinigų kiekio padidėjimas sudaro prekių kainų kilimą, atseit, Bodin'ui jau buvo aiškūs pinigų kiekio ir prekių kainų saitai.

Bodin'as jau senai buvo laikomas kvantitetinės teorijos kūrėju, tačiau paskutiniais laikais kai kurie ekonomistai[322], mėgina nuplėšti jam tą garbės vainiką, nurodinėdami, kad ir prieš Bodin'ą buvusi jau žinoma kvantitetinė pinigų teorija ir kad Bodin'as nenustatęs priežastingumo saitų tarp pinigų kiekio ir prekių kainų. Tiesa, neaiškias kvantitetinės teorijos užuomazgas galime rasti pas Ksenofontą, Oresme'ą, Koperniką ir pas kai kuruos kitus mažiau žinomus rašytojus, tačiau Bodin'as pirmasis aiškiai iškelia pinigų kiekio ir prekių kainų saitus ir savo visoje studijoje stengiasi nustatyti tarp tų dviejų dalykų priežas-

---

[321] Bodin'o studija vadinasi „La reponse de maistre Jean Bodin Advocat en la cour au paradoxe de monsieur de Malestroit, touchant l'encherissement de toutes choses et le moyen d'y remedier. A Paris 1568". Tas darbas buvo atsakymas į Malestroict'o, veikalą kuriam karalius buvo pavedęs išnagrinėti kainų kilimo priežastis. Malestroict'o veikalas pavadintas „Les Paradoxes du seigneur de Malestroict, conseiller du Roy et Maistre ordinaire de ses comptes, sur le faict des Mônoyes, presenter à sa Majesté, au mois de Mars M. D. LXVI. A. Paris 1566". Malestroict pavadino savo veikalą, Paradoxes (paradoksai), nes manė, iškeliąs tokias mintis, kurios nustebins visuomenę. Jis kainų pakilimo priežasčių ieško monetų bloginime, tačiau monetos buvo pablogintos tik 30%, kai kainos pašoko 200%. Be to, ir pačios monetos nuo 1560 m. jau visai nebuvo bloginamos, tačiau kainos vis dar kilo. Malestroict'o ir Bodin'o raštai naujai atspausdinti knygoje „Êcritis notables sur la monnaie XVI siële de Coperniea Davanzatti (Collection des principaux économistes) Paris 1934".

[322] Harsin, Pose.

tingumo santykius. Tad vargu ar galima pagrįstai ginčyti Bodin'o teisės į kvantitetinės pinigų teorijos pamatų kūrėjus.

Gali būti, kad visai nepriklausomai nuo Bodin'o iškėlė kvantitetinės pinigų teorijos mintis italas, florentietis Bernardas Davanzatti-Bostichi (1529—1606)[323]. Paskutiniais laikais italų mokslininkai buvo mėginę įrodyti, kad Davanzatti pirmasis aiškiai formulavęs kiekybinės teorijos dėsnį ir todėl turįs teisės būti pastatytas Bodin'o vietoje, tačiau įtikinančių įrodymų tokiai pažiūrai nepajėgė patiekti. Davanzatti paskaita ne tik laiko atžvilgiu yra 20 m. vėlesnė už Bodin'o studiją, bet ir savo turiniu toli gražu atsilieka nuo aiškių Bodin'o įrodinėjimų. Šiaip Davanzatti paliečia beveik visus pagrindinius pinigų klausimus: monetų medžiagą, pinigų nusakymą, pinigų vertės keitimus ir visų tokių keitimų padarinius, vertės problemą, t. y., Gresham'o dėsnį ir, pagaliau, pinigų apyvartą, prilygindamas pinigus kraujui ir todėl smerkdamas tuos valdovus, kurie tą reikalingą krašto ūkio organizmui kraują laiko uždarę savo iždinėse. Jei ką galima prikišti Davanzatti, tai nebent tik tai, kad jis paprastai iškelia klausimus, bet jų nenagrinėja, nurodo mintis, bet jų neplėtoja.

Šalia Bodin'o ir Davauzatti drąsiai galima pastatyti didžiausią tų laikų Ispanijos ekonomistą jezuitą Juan de Mariana (1536—1623)[324], nors jis ir nagrinėja, palyginti, siaurą temą: pinigų vertės keitimą. Mariana savo pažiūromis visai moderniškas ekonomistas. Kai Pilypo III laikais ėmė visiems kas kart labiau aiškėti ekonominis bei politinis Ispanijos pakrikimas, karalius mėgina taisyti krašto padėtį monetų bloginimu. Tasai karaliaus žygis sukėlė žmonių didelį pasipiktinimą, nes jis dar labiau pasunkino gyvenimą. Žmonių sąjūdis paskatino Marianą imtis plunksnos. Savo veikale „de monetae mutatione" Mariana pirmiausia nustato tris tezes: 1. karalius nėra savo valdinių turtų šeimininkas; 2. karalius negali apkrauti mokesčiais savo valdinius be jų pačių sutikimo ir 3. karalius neturi teisės bloginti monetų svorį bei kokybę. Trečioji tezė yra aiški pirmųjų dviejų tezių išvada. Karalius gali keisti monetų formą, bet ne jų medžiagą. Bloginti monetas yra tas pats ką ir pasisavinti valdinių turto dalį.

---

[323] Davanzatti buvo Neapolio pinigų kalyklos viršininkas. 1588 m. jis išleido Lezione della Monete. Tai buvo paskaita, skaityta Florencijos Akademijoje.

[324] Mariana, aristokratas kaip ir jo viršininkas Ignacas de Loyola, galingo, drąsaus ir savarankiško proto vyras, parašė 1609 m. pinigų klausimais veikalą „De monetae mutatione disputatio", kurį vėliau išleido ir ispanų kalba. Už tą veikalą jis buvo patrauktas atsakomybėn ir uždarytas vienuolyno kalėjime. Apskritai, tų laikų ekonomistai dažnai apmoka savo įsitikinimus kalėjimo sienomis.

Mariana rūpestingai skiria dviejų rūšių monetų vertę: vidujinę, atitinkančią monetų kokybę bei svorį ir išorinę arba įstatyminę, kurią nustato valdovas. Tinkamai sutvarkytoje valstybėje, tos dvi vertės visumet vieną kitą pilnai atitinka. Tačiau Mariana pripažįsta, kad už monetų kaldinimą gali būti imamas tam tikras mažas atlyginimas, kuris sudaro nedidelį kainos skirtumą tarp brangiųjų metalų lydinio ir iš to lydinio pagamintų monetų. Taip iš tikrųjų ir buvo daroma naujausiais laikais, kai buvo kalamos pilnavertės monetos. Mariana visai jau moderniškai nusako pinigus, kaipo ekonominio žmonių santykiavimo tarpininkus, kurie drauge yra ir vertės matu ir todėl turi būti pastovūs. Nepastovios vertės pinigų padarinius Mariana pavaizduoja gausiais Ispanijos istorijos pavyzdžiais ir labai rimtais argumentais įrodinėja, delko neturi būti bloginami pinigai. „Labai svarbu, sako Mariana, baigdamas XII savo knygos skyrių, kad valdovas nesipelnytų iš monetų gamybos". Pagaliau, paskutiniajame XIII savo knygos skyriuje, Mariana nurodo, kuriuo būdu valdovas gali išsiversti ir neblogindamas savo krašto monetų. Marianos nuomone, jis turi: 1. sumažinti savo rūmų išlaidas, 2. suvaržyti savo duosnumą, 3. atsisakyti karingos, mūsų dienų terminu imperialistinės, politikos, 4. įgyvendinti griežtą administracijos kontrolę, 5. reikalauti iš valdininkų atlyginti iždui padarytus iždui nuostolius, 6. apkrauti mokesčiais liuksuso dalykus ir turtingųjų vartojimą. Pilnai suprantama, kad tokie pasiūlymai turėjo sukelti audrą karaliaus rūmuose, juo labiau, kad ir patsai veikalo tonas buvo ne tik gyvas, bet vietomis net ir griežtas. Nestebėtina, kad autorius kalėjimo sienose turėjo atgailauti dėl savo drąsių, nors ir labai gilių, rimtai pamatuotų minčių. Tačiau anų laikų visuomenė, kaip ir vėlyvesnės žmonių kartos, pasiliko kitos apie Marianą nuomonės, negu karaliaus rūmai ir Romos Kūrija.

XVI a. anglai beveik nieko naujo nėra davę pinigų klausimais. Jei kas būtų verta paminėti, tai nebent kanclerio Tomo Morus'o (1480—1535) žinomą veikalą „Utopija" (1516). Morus, kaip ir visų laikų socialistai, rodo didelį metaliniams pinigams nepalankumą. Brangieji metalai kuria žmonių nelygybę. Jei tų metalų nebūtų, beveik visai išnyktų pasaulyje skurdas ir nusikaltimai. „Utopija" nori pašalinti brangiuosius metalus ir pataria juos vartoti tik paniekos vertiems reikalams: kaldinti kalinių pančius ir gaminti nelabai jau pagarboje laikomus namų apyvokos indus. Brangieji metalai „Utopijoje" daug mažiau vertinami, negu geležis, kuri žmogui lygiai reikalinga, kaip ugnis ir vanduo. Auksas paliekamas tik santykiams palaikyti su kitomis tautomis. Jis, pasirodo, ypatingai reikalingas karo metu,

kuomet auksu samdomi svetimšaliai kariai ir perkami sąjungininkai.

Vokiečiai, kaip ir anglai, negali pasididžiuoti XVI a. rimtesniais ekonomikos veikalais. Tiesa, buvo išleisti pinigų bloginimo klausimu trys pamfletinio pobūdžio rašiniai, kuriais pasikeitė Saksonijos valdovų dvi šakos: Ernestiniečiai ir Albertiniečiai. Ernestiniečiai grynai sofistiniais argumentais įrodinėja pinigų bloginimo naudingumą, kai Albertiniečiai atstovauja sveiką ūkio politiką, tvirtus pinigus, ne egoistinius valdovo interesus, bet plačios visuomenės gerovę.

XVII a. tai didžiausio merkantilistinių idėjų įsigalėjimo laikas[325]. Tos idėjos randa atbalsio ir tų laikų ekonomistuose. Vienas žymiausių prancūzų merkantilistinių rašytojų Antanas Montchrėtien (1775—1621)[326], poetas ir ekonomistas, skelbia, kad brangiųjų metalų gausumas sudaro tautos turtus, tačiau tuo pačiu metu iškelia ir priešingumus tarp tų metalų gausumo ir tikrojo turtingumo, jisai vadina auksą ir sidabrą „dideliais ir ištikimais draugais", bet tuojau šaukia: „iš tikrųjų, mes turime daugiau aukso ir sidabro, negu mūsų tėvai, tačiau mes nesame laimingesni ir turtingesni, negu jie". Jokių savarankiškų minčių Montchretien neiškėlė. Jis smerkia monetų bloginimą ir laikosi kvantitetinės teorijos Bodin'o prasme. Kitas merkantilizmo rašytojas Scipion de Gramont[327], nors ir neturi plačių Montchretien'o pažiūrų, tačiau yra daug savarankesnis ir nuoseklesnis, negu Montchretien. Gramont bene bus pirmasis nurodęs, kad pinigų vertė pareina žmonių pasitikėjimo pinigais, žmonių pažiūros į pinigus. Tuo būdu Gramont pirmasis iškėlė tą mintį, kurią mūsų laikais išplėtojo ir pagilino psichologinė pinigų vertės teorija. Patsai Gramont savo iškeltos minties toliau nebevysto, bet pra-

---

[325] Merkantilizmas(iš lot. mercator pirklys, pirkliška ūkio politika), ne labai tinkamas Ad. Smith'o nukaltas XVI—XVIII Europos tautinių valstybių ūkio politikos pavadinimas. Merkantilizmas yra ne tiek aiški doktrina, kiek tam tikras sąjūdis. To sąjūdžio keliami ir valstybės vyrų įgyvendinami šūkiai sudaro merkantilizmo branduolį. Naujai gimusi, centralizuota tautinė valstybė, pakeitusi natūraliu ūkiu pagrįstą feodalizmą, buvo labai reikalinga pinigų (samdinių kariuomenė, valdininkai), todėl buvo pradėta, gal būt kiek perdėtai, vertinti pinigai ir tuos pinigus į kraštą traukiančią eksporto prekybą ir eksporto gamybą. Eksporto prekybai bei gamybai padidinti buvo kuriamos įvairios įmonės, tiesiami keliai, kasami kanalai, draudžiamas žaliavos ir brangiųjų metalų išvežimas, sunkinamas svetimų prekių įvežimas, steigiamos prekybos bendrovės, remiamas gyventojų skaičiaus didėjimas. Tos visos priemonės turėjo sukurti aktyvų prekybos balansą. Beveik kiekvieno krašto merkantilizmas turėjo saviškus bruožus.

[326] 1616 m. išleido „Traité d'économie politique". Bene bus pirmasis, sukūręs politinės ekonomijos vardą.

[327] 1620 m. parašė veikalą „Le denier royal".

deda dar gi skelbti tiesiog jai priešingas teorijas. Monetų vertė, mano toliau Gramont, nepareina monetų medžiagos, bet formos, atseit, valdovo atvaizdo ar antspaudo. Šiuo atveju Gramont'ą tenka laikyti nominalistu, arba, mūsų dienų prasme, šalininku valstybinės pinigų vertės teorijos, kuri ieško pinigų vertės šaltinio valstybės autoritete.

Daug plačiau ir giliau, negu prancūzai, pinigų problemas XVIII amžiuje nagrinėjo anglai. Čia tenka paminėti ypatingai du vardu: Petty ir Locke. Petty (1623—1687) bus, tur būt, stambiausias anglų ekonomistas iki D. Hume'o, o gal būt ir iki A. Smith laikų[328]. Petty tenka laikyti kūrėju ne tik statistikos mokslo, bet ir to ekonomikos metodo, kuris ieško analogijos tarp socialinio organizmo ir žmogaus kūno. Petty laiko pinigus politinio kūno riebalais. Kaip riebalai patepa raumenų judėjimą, maitina kūną, kai pritrūksta maisto, užpildo kūno įdubimus ir jį pagražina, taip ir pinigai suaktyvina krašto judėjimą, bado metu partraukia iš užsienio maisto, išlygina sąskaitas ir viską pagražina. Priešingai, kai tų riebalų, atseit pinigų, yra perdaug, tai jie pasunkina ūkio organizmo judrumą. Tasai riebalų ir pinigų palyginimas yra ne tik originališkas, bet visai nuoseklus ir apskritai gana teisingas. Pinigai yra tepalas, kuris lengvina mainus, maitina taupmenis, kurios sudaro atsargas sunkiems laikams, ir padeda tinkamai veikti visoms socialinio organizmo dalims.

Nors apskritai ekonominės Petty mintys eina vis dar merkantilizmo vaga, tačiau pinigų klausimais pasitaiko viena kita visai moderniška pažiūra. Pirmiausia, Petty skelbia, kad pinigų gali būti ne tik permaža, bet ir perdaug. Tai jau visai ne merkantilistinė nuomonė. Tikruosius turtus Petty mato ne piniguose, bet darbo ir žemės gaminiuose. Darbas yra tėvas, būtent, aktingas turtų kūrybos veiksnys, žemė yra turtų motina[329]. Darbas šiuo atveju imamas plačiausia prasme, atseit, dabarties ir praeities darbas, įkūnytas kapitale. Tuo būdu Petty gali būti laikomas tėvu moderninės teorijos, kuri skiria tris gamybos veiksnius: žemę, darbą ir kapitalą.

Merkantilizmo ir liberalizmo[330] pasienyje stovi John Locke

---

[328] Savo pažiūras monetiniais klausimais Petty dėsto veikale The political anatomy, 1691 ir Political arithmetick, 1690.

[329] Tokia pažiūra į turtus vadinasi ponofiziokratinė teorija (ponos, graikiškai nuovargis, darbas ir fiziokratinė doktrina, kuri naujų turtų kūrėja laikė vien tik žemę). Ponofiziokratinė teorija jungia darbą bei žemę ir laiko juos naujų turtų gamybos veiksniais.

[330] Liberalizmas (iš lot. liber, laisvas) svarbiausioji beveik viso XIX a. ekonominė srovė, kurios pagrindinės mintys gali būti išreikštos šiais trimis sakiniais: 1. Liberalizmas, tai individualizmas, nes jis mato individua-

(1632—1704)[331], nors atrodo artimesnis esąs merkantilizmui, negu liberalizmui. Locke'as skelbia, kad turtai glūdi pinigų gausume, tačiau tas gausumas turi būti reliatyviškas, atseit, palyginus su kitais kraštais. Pinigus laiko Locke'as geresne preke, nes už juos galima gauti visas kitas prekes. Tuo pačiu metu tas pats Locke'as mano, kad patys pinigai savyje neturi įgimtos vertės. Pinigų vertė remiasi žmonių susitarimu, kurie vartoja juos kaip mainų tarpininkus. Locke'as tvirtina, kad bendra krašto pinigų suma turi atitikti esamą tuo pačiu metu krašte prekių kiekį. Pinigų suma ir prekių kiekis turi nuolatos būti pusiausvyroje. Jei pinigų suma padidėja, kai prekių kiekis pasilieka tas pats, tai automatiškai mažėja kiekvieno paskiro pinigo vertė. Čia jau visai aiškiai išreiškiama kvantitetinė pinigų teorija.

Naują, gilesnį, galima sakyti grynai teoretinį, kvantitetinės teorijos pamatavimą duoda Dovydas Hume (1712—1776)[332]. Kai merkantilistai skelbė, jog valdžia turi dėti visų pastangų, kad pinigai neišplauktų iš krašto, tai Hume'ui atrodo, kad tokios pastangos yra dažniausia bergždžios, nes pinigai šimtais matomų ir nematomų kanalų pasklinda po visą pasaulį ir tuo būdu visai automatiškai išsilygina kiekvieno krašto turimų metalų kiekis. Pinigų kiekio sumažėjimas ir pinigų kiekio padidėjimas yra reliatyviški dalykai, nes jie yra artimai susieti su esamų krašte prekių kiekiu. Kaip pinigų padidėjimas nevisuomet pakelia kainas, taip ir pinigų sumažėjimas nevisuomet numuša kainas. Tas pareina nuo krašto ūkio padėties ir ypatingai nuo prekių rinkos stovio. Hume'as nagrinėja, kaip ir kurias prekių rūšis veikia pinigų kiekio padidėjimas.

Nustatinėdamas pinigų ir prekių santykius Hume'as visai teisingai pastebi, kad tik tos prekės ir tie pinigai, kurie ateina į rinką turi reikšmės prekių kainoms, tuo tarpu esami krašte, bet paslėpti pinigai ar pagamintos, bet dar neparduodamos pre-

---

linėse žmogaus pastangose ne tik svarbiausią, bet ir vienintelį ekonominės pažangos veiksnį; 2. Individualinės žmonių pastangos savaime sukuria tokią natūralinę santvarką, kuri pilnai atitinka pačios gamtos reikalavimus. Žmogaus prievolė yra taikytis tiems gamtos reikalavimams; 3. Valdžia turi ugdyti privačią paskirų asmenų iniciatyvą ir savo įstatymais pašalinti visą kas trukdo tokią iniciatyvą. Garbingiausias vyriausybės uždavinys leisti kiekvienam veikti visuomenėje savo teisių ribose, nekliudyti niekam eiti savo, įstatymų nedraudžiamais, keliais ir ieškoti kuo didžiausių asmeninių pelnų. Todėl liberalai pasisavino šūkį „laisser faire, laisser passer et le monde vat alors de lui même — leiskite veikti, leiskite eiti ir pasaulis eis pats savaime".

[331] Savo monetines pažiūras Locke išdėstė knygoje Some considerations of the consequences of the lowering of interest and raising the value of money. London, 1691.

[332] Ekonomikos klausimus Hume'as daugiausia paliečia veikale „Political discourses".

kes, negali turėti jokios reikšmės kainų kitėjimams. Šiuo atveju pinigai ir prekės visai nesusiduria ir todėl negali turėti jokio tarpusavio veikimo. Pagaliau, Hume'as, pasiremdamas Petty ir Locke'u, įrodinėja, kad vienas ir tas pats pinigas tam tikru laikotarpiu gali ir kelis kartus tarpininkauti mainams ir mokėjimams, būtent, pinigų gali būti ir mažiau krašte, tačiau jei jie greitai eina iš rankų į rankas, jie gali atlikti tokį pat vaidmenį, kaip ir didesnis pinigų kiekis. Tokiais savo išvadžiojimais Hume'as įveda į kvantitetinę pinigų teoriją, pinigų apyvartos greitumo veiksnį. Šiandiena pinigų apyvartos greitumas sudaro esminę kvantitetinės pinigų teorijos dalį. Tuo būdu buvo sukurta kvantitetinės teorijos formula: pinigų kiekis × apyvartos greitis = prekių kiekis × vidutinė kaina. Ta formula rodo, kad kainų lygiui turi reikšmės ne tik pačių prekių ar pačių pinigų kiekis, bet ir pinigų apyvartos greitis.

Su Hume'o vardu, paprastai, siejamas vardas ir jo draugo, vieno didžiausio visų laikų ekonomisto, Ad. Smith'o (1723—1790)[333]. Savo pagrindinį veikalą „Tautos turtų priežasčių ir prigimties tyrinėjimai" Ad. Smith pradeda žodžiais: „Metinis tautos darbas yra ta atsarga, kuri aprūpina tautą visomis būtinomis gyvenimui ir prabangų gėrybėmis, kurias ji kasmet suvartoja ir kurias sudaro arba tiesioginiai tautos darbo gaminiai arba visa tai, kas už tuos gaminius buvo pirkta iš kitų tautų". Tuo savo posakiu Smith'as iškelia dvi idėjas: 1. turtus sudaro prabangų ir būtinos gyvenimui gėrybės, atseit, ne pinigai ir 2. tų visų gėrybių šaltinis yra darbas, atseit, ne žemė, nors faktiškai tolimesnėse savo knygos skiltyse tenka jam ne kartą palaikyti ir žemę tautos turtų šaltiniu. Paskelbęs darbą tautos turtų šaltinių, Smith susirūpina darbo organizacijos sutvarkymu, nes nuo darbo sutvarkymo pareina geresnis ar blogesnis vartotojų aprūpinimas reikalingomis gėrybėmis. Gamybinių darbo jėgų išplėtojimas pareina nuo darbo pasidalinimo, kuris neįmanomas be pinigų. Tautos ūkyje, kuris yra pagrįstas darbo pasidalinimu, kiekvienas paskiras žmogus virsta pirkliu ir visa visuomenė pasidaro prekybos bendrovė. Pinigai visoms civilizuotoms tautoms pasidarė vieninteliu prekybos įrankiu, kurio pagalba visos prekės parduodamos, perkamos arba mainomos. Tie pinigai turi būti aukso, bet ne sidabro. Auksinių monetų gamyba turi būti, nors ir ne brangia kaina, bet vis dėlto apmokama. Monetos turi būti brangesnės, negu atitinkamo svorio aukso lydiniai. Tokiu atveju monetos nebus tirpdomos ir paverčiamos lydiniais,

[333] Svarbiausis Smith'o veikalas, kuriame liečiami ir monetiniai klausimai yra Inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. London, 1776.

arba gabenamos į užsienį, nes paverstos lydiniais arba išgabentos į užsienį jos bus, kaip paprastas metalas, pigiau kainuojamos.

Neatrodo, kad Smith būtų buvęs didelis kvantitetinės pinigų teorijos šalininkas. Jam atrodo, kad brangiųjų metalų kiekio padidėjimas dar tuo pačiu visai jų neatpigina. Tiesa, juo labiau tauta pasidaro turtingesnė, juo brangėja visa gamyba, tačiau tokiu atveju ne pinigai atpigo, bet pabrango gamyba, ne ji yra reikalinga didesnio darbo. Smith sutinka, kad Amerika atradus užplūdęs Europą auksas ir sidabras tikrai buvo atpigęs, tačiau jis neigia, kad ta brangiųjų metalų infliacija, tas jų kainos kritimas, būtų turėjęs teigiamos reikšmės Europos ūkio raidai. Brangiųjų metalų antplūdis ir Europos žemės ūkio bei prekybos pažanga, tai du faktai, kurie vargu beturi tarp savęs kokių ryšių. Brangiųjų metalų antplūdis dėl Amerikos atradimo buvo atsitiktinas faktas; Europos ūkio pažanga, tai padarinys feodalinio režimo griuvimo ir tokios valdžios įsikūrimo, kuri laidavo pramonei jos darbo vaisių neliečiamybę. Savo nuomonei patvirtinti Smith nurodo Ispanijos ir Portugalijos pavyzdžius. Tie du kraštai daugiausia gavo brangiųjų metalų iš naujojo pasaulio, tačiau jų ūkis ne tik nepadarė jokios pažangos, bet dar pateko į didesnes sunkenybes. Tas atsitiko kaip tik dėl to, kad jų politinė santvarka buvo atsilikusi.

Brangiųjų metalų gausumas ir jų pigumas dar visai nerodo krašto turtingumo ir gerovės. Kai brangiųjų metalų yra daug, tai reiškia, kad tų metalų kasyklos yra našios, kai jų yra maža, tai tas parodo, kad kasyklos yra išsekusios. Tarp brangiųjų metalų kiekio ir pramonės stovio, apskritai, nėra jokių ryšių. Jei Smith'as ir sutinka, kad po Amerikos atradimo brangieji metodai buvo atpigę, tai, kiek tas liečia dabartį, Smith'as griežtai neigia nuolatinį pinigų pigimą. Plačiai pasklidusi pažiūra, kad pinigai vis eina pigyn, negali būti paremta nei grūdų, nei kurių kitų prekių kainų duomenimis.

Pinigai yra ūkiškų gėrybių vertės matas ir tų gėrybių apyvartos „didelis ratas", tačiau tas ratas yra labai brangios medžiagos. Tad reikia rūpintis pagaminti tokį prekių apyvartos ratą iš pigesnės medžiagos ir tuo būdu sudaryti tautos ūkiui dideles sutaupas. Tas galima pasiekti, jei aukso ir sidabro monetos pakeičiamos popieriniais pinigais. Pinigų niekuomet negali trūkti, jei tik krašte pakankamai gaminama kitų ūkiškų gėrybių, kurios išeidamos į užsienį visuomet pritrauks į kraštą reikalingą brangiųjų metalų kiekį. Pagaliau, baigiant tenka pridurti, kad nuosekliai atpasakoti monetines Smith'o pažiūras nėra lengvas dalykas, nes jis pinigų klausimams nepaskyrė kurios nors vienos savo knygos dalies, bet susiejo juos su įvairiomis eko-

nominėmis problemomis, kaip darbo pasidalinimas, mainai, vertė, kaina, renta, kapitalas.

Tuo metu kai anglai atsidėję svarstė konkrečias monetines problemas, prancūzų ekonominė mintis ėjo labiau atitrauktais keliais, dėdama pastangų sutvarkyti visuomeninį gyvenimą naujais, gamtos dėsnius atitinkančiais, pagrindais. Toji prancūzų ekonominė srovė paprastai vadinama fiziokratizmu[334]. Monetinė fiziokratų doktrina yra griežta reakcija prieš merkantilizmo teorijas. Fiziokratizmas nustumia nuo sosto brangiuosius metalus, tačiau neturi dar tiek drąsos, kad juos visai prašalintų iš ekonominio gyvenimo. Fiziokratizmas laiko pinigus antrosios rūšies turtais. Tiesa, dar prieš fiziokratus buvo girdimos panašios nuomonės, bet fiziokratai jas griežtai formulavo ir nuosekliai išplėtojo. Fiziokratams pinigai yra tik priemonė perkelti pajamas nuo vieno asmens kitam asmeniui. Pinigų uždavinys būti žmogaus ūkiško veikimo ramsčiu. Pinigai tiesioginiai nedalyvauja turtų kūryboje. Politinė ekonomija atsipalaiduoja nuo pinigų, kurie buvo jai tuo pačiu, kuo statybai laiptai, kurie, pastačius namus, nuimami[335]. Pinigai patys savaime yra tik nevaisingas turtas, atseit, nekuriąs jokių naujų turtų. Pinigai tai tiktai upė, kuria vežamos įvairių rūšių prekės. Pinigai yra tik paprastas ir dar antraeilės rūšies žmonių ekonominio santykiavimo tarpininkas. Fiziokratai smarkiai kritikuoja merkantilistų pažiūrą, kad „už pinigus visuomet galima pardavinėti tam, kuris pats nieko neparduoda". Jie skelbia principą „kiekvienas pirkimas apmokamas tuo, kas buvo gauta iš pardavimo". Tas principas, tai ne kas kita, kaip tik antraip apverstas mūsų dienų tarptautinės prekybos dėsnis: „kas nori parduoti, tas turi ir pats pirkti". Fiziokratams buvo žinomas ir pinigų apyvartos greičio dėsnis, kuriuo pasirėmę jie įrodinėja, kad pinigų kiekis krašte nėra dar krašto gerovės mastas[336].

---

[334] Fiziokratizmas — gamtos valdymas (nuo graikų „fizis", gamta ir „kratein", valdyti). Fiziokratizmas remiasi dviem dėsniais: 1. Žmogus turi gamtos dėsnius pažinti ir jais sekti. Ne tik visai bergždžias, bet ir tiesiog kenksmingas tautos ūkiui darbas kurti įstatymus, leisti taisykles, varyti savarankišką gamtos dėsnių nepriklausomą politiką. Reikia tik leisti veikti patiems gamtos dėsniams ir visas pasaulio ūkis bus gražiausiai sutvarkytas. Iš čia ir kilo fiziokratų mėgiamas šūkis: laisser faire, laisser aller et le monde vat alors de lui même, 2. Antras fiziokratų dėsnis, tai žemės ūkio primatas tautos ekonomikoje. Fiziokratai sako, kad tik viena žemė, tik pati gamta tegali būti turtų šaltinis, nes viena žemė tekuria naujas ūkiškas gėrybes. Kitos visos ūkio gamybos šakos pakeičia žemės sukurtų gėrybių lytis, suteikia joms naujas formas, bet pačios nekuria naujų gėrybių.

[335] Taip maždaug mano fiziokratizmo tėvas ir šulas Quesnay (1694—1774), autorius „Tableau économique".

[336] Tokias pažiūras reiškė Lemercier de La Rivière de Saint-Medard

Kaip ne vienu kitu klausimu, taip ir pinigų reikalais skiriasi bent kiek nuo kitų fiziokratų Turgot (1727—1781)[337]. Turgot savo pinigų moksle yra substancialistas. Auksas ir sidabras, mano Turgot, yra tai dvi prekės, kaip ir visos kitos prekės, tačiau ne taip brangios, kaip kitos prekės. Brangieji metalai patys savaime be jokio žmonių susitarimo ir be jokio įstatymo pasidarė pinigais. Aukso ir sidabro monetų vertė pareina jų metalų vertės santykio su kitomis prekėmis. Apskritai, daiktų vertė pareina nuo jų naudingumo bei retumo. Aukso ir sidabro vartojimas monetiniams tikslams, sako Turgot, pakelia metalų vertę. Popierinių pinigų vertė pareina galimumo juos pakeisti brangiaisiais metalais. Apskritai, fiziokratai žiūrėjo į pinigus indiferentiškai ir todėl, palyginti, mažai, išskyrus gal vieną Turgot, tesisielojo pinigų klausimais.

Naują stiprų akstiną tolimesnei pinigų teorijų raidai duoda anglas Dovydas Ricardo (1772—1823)[338]. Ricardo bus pats svarbiausias kvantitetinės teorijos atstovas. Jo nuomone, jei krašte eina išimtinai metaliniai pinigai, tuomet pinigų vertė pareina bendrų vertės nustatymo dėsnių. Aiškindamas tuos bendrus dėsnius, kurie nustato vertę, Ricardo dviem atvejais iškėlė dvi, nelabai suderinamas, nuomones. Savo 1809 m. darbe Ricardo mano, kad aukso vertė, tuo pačiu, žinoma, ir pinigų vertė, pareina aukso retumo, būtent, aukso pasiūlų didumo ir jo gamybos kaštų. 1817 m. savo žymiausiame veikale „Principles of political economy" sako, kad auksas keičiamas kitais daiktais atitinkamai jų pagaminimui įdėto darbo kiekį. Tai, kas čia sakoma apie auksą, tinka, žinoma, ir sidabrui.

Kiekvienas kraštas turi aukso atitinkamai savo ūkiškų gėrybių gamybai ir kitų kraštų prekyboje dalyvavimui. Jei ir pasitaiko kokie nuo to dėsnio nutolimai, tai jie yra tik laikino pobūdžio. Taip, kai krašte yra tik metaliniai pinigai, tai jų kiekį krašte automatiškai tvarko pati prekyba. Jei kuris kraštas šiokiu atveju turi perdaug pinigų, tai tuojau kyla tenai prekių kainos, prekybos balansas pasidaro pasyvus ir pinigai pradeda plaukti į užsienį ar tai įvežtoms iš užsienio prekėms apmokėti, ar tai įvairių investacijų bei kreditų pavidalu. Todėl visi aukso va-

(1719—1792), autorius veikalo „L'ordre naturel et essentiel des société politiques", 1767.

[337] Turgot darbai, liečiatieji ir monetinius klausimus: Lettre sur le papier-monnaie (1749), Réflexions sur la formation et la distribution des richesse (1766), Valeurs et Monnaie" (1769).

[338] Svarbiausieji Ricardos raštai, kurie užsiima ir pinigų klausimais, bus The high price of bullion (1809), Principles of political economy and taxation (1817). Be to, Ricardo yra dar paskelbęs 1811 ir 1816 m. studijas apie pinigus ir bankus.

liutos kraštai turi tendencijos visai automatiškai lyginti savo prekių kainas. Apskritai, pinigai bėga iš krašto, jei jų yra tenai daugiau negu reikia palyginti su kitais kraštais, priešingai, pinigai plaukia į kraštą, jei jų yra tenai mažiau negu reikia. Visai taip pat automatiškai tvarkosi pinigų apyvartą, kai krašte eina notos, kiekvienu pareikalavimu keičiamos brangiaisiais metalais. Tokiu atveju notų kiekio padidėjimas turės tos pačios reikšmės, ką ir naujų aukso kasyklų atradimas.

Visai jau kitaip dalykai virsta, kai krašte eina auksu laisvai nekeičiami popieriniai pinigai. Tokie pinigai negali būti į užsienį išvežti, nes jie tenai negalioja ir todėl tokių pinigų perteklius automatiškai neišplaukia į užsienį. Jei tokių popierinių pinigų atsiranda krašte daugiau negu reikia, tai krašto pinigų vertė ima smukti (krinta devizų kursas), arba pakyla aukso lydinių kaina palyginti su atitinkamu jau monetomis paversto aukso svoriu. Tas kainos pakilimas bus lygus monetų į užsienį išvežimo kaštams. Devizų kursų kritimas ir aukso lydinių pabrangimas, tai aiškus perdidelės popierinių pinigų emisijos pažymis. Tuo būdu popierinių pinigų vertė eina pagal kvantitetinės teorijos dėsnius.

Jei suvaržoma monetų gamyba, tai galima pakelti jų mainomoji vertė iki bet kurios ribos, būtent, kai monetų yra maža, o mokėti reikia monetomis, tai žmogus yra pasirengęs mokėti bet kurią kaina už monetas, kad tik galėtų jų gauti. Priešingai, kai sumažinama popierinių pinigų gamyba, tai popierinis pinigas geriausiu atveju gali pakilti iki atitinkamos monetos mainomosios vertės, atseit, jei popierinis pinigas pasidarytų brangesnis už monetą, tuomet kiekvienas geriau imtų monetą.

Ricardui atrodo geriausia tokia pinigų sistema, kurioje eina popieriniai pinigai ar notos, tačiau jų vertė yra susieta su auksu, arba kitais žodžiais, leidžiamų į apyvartą popierinių pinigų ar notų kiekis turi būti rikiuojamas pagal mainomąją aukso vertę. Mainomoji aukso vertė turi būti ir popierinių pinigų bei notų mainomosios vertės matu. O kad tie artimi aukso ir popierinių pinigų saitai nenutrūktų, reikia, kad kiekvienu pareikalavimu popieriniai pinigai ir notos būtų keičiami aukso gabalais[339].

Ricardo iškelta mintis, kad auksas keičiamas kitais daiktais atitinkamai jų pagaminimui įdėto darbo kiekį, pasirodė labai gaji. Dabar mokslo žmonės ėmėsi gilinti, plėtoti tą „darbo vertės teoriją". Iš pradžių tasai Ricardo labai atsargus posakis, kad prekės mainomos atitinkamai tą darbą, kuris į tas prekes įdėtas,

[339] Banko notos, padengtos arba apdraustos gulinčiais notų banko sandėliuose brangiaisiais metalais, vadinasi brangiaisiais metalais pagrįsti pinigai.

buvo aiškinamas ta prasme, kad kiekvienos prekės vertė atitinka reikalingą tai prekei pagaminti darbo laiką.

Nuosekliai plėtodamas darbo vertės teoriją, Karolis Marx (1818—1883) pradėjo aiškinti, kad „tą reikalingą prekei pagaminti darbą" nereikia suprasti, kaip faktiškai į kurią nors konkrečią prekę įdėtą darbą, bet kaip to darbo kiekį, kuris esamomis visuomenės gyvenimo sąlygomis yra apskritai reikalingas tokiai prekei pagaminti. Trumpai pasakius, „visuomeniškai" reikalingo darbo kiekis nustato daikto vertę. Tam visuomeniškam darbo kiekiui atstovauja, jį išreiškia arba parodo pinigai, nes tame metale, iš kurio pinigai gaminami arba kuriuo jie pagrįsti, individuališkai įdėtas darbas įgyja visuomeniškumo, visuotinumo pobūdį.

Darbo kiekiu pagrįsta vertės teorija nesuderinama su kvantitetinės teorijos dėsniu, kad prekių kaina nustatoma pinigų kiekio ir prekių kiekio santykiais. Tiek pinigai, tiek prekė ateina į rinką su vidujine, tvirtai nustatyta verte, kuri yra pagrįsta į tuos dalykus įdėto darbo kiekiu. Marx mano, kad tik tiek pinigų išeina į rinką, kiek reikalinga prekių apyvartai. Visi kiti pinigai guli pasislėpę. Nuosekliai eidamas, Marx pasisako už b a n k i n ę t e o r i j ą[340], kuri mano, kad notų vertė nekris, jei bankas leis ir 100% nepadengtas auksu notas, jei tik tos notos yra reikalingos krašto ūkiui. Tokių virš 100% padengimo paleistų notų vertę nustato vertė to aukso, kuris, jei nebūtų paleista notų, būtų reikalingas prekių apyvartai. Priešingai, mano Marx, jei notų paleidžiama daugiau negu reikia kraštui, tai jų vertė turi kristi atitinkamai kvantitetinės teorijos dėsnius, būtent, juo daugiau nereikalingų krašto ūkiui notų, juo mažesnė jų vertė[341].

Tie išvadžiojimai rodo, kad Marx'o nuomone, krašto prekių kainų suma, nustato reikalingų rinkai pinigų kiekį, arba kitais žodžiais, prekių kainos nustato reikalingų apyvartai pinigų sumą. Tuo būdu, jei kainos kyla, reikia daugiau apyvartai pinigų, priešingai, jei kainos krinta, tenka mažinti pinigų apyvartą. Marx'o pažiūromis ne pinigų vertė, arba teisingiau, ne pi-

---

[340] Bankinė teorija (Bankingprinzip, Banking theory) notų emisijos teorija, kuri skelbia, kad pilnai užtenka, jei 1/2 ar 1/3 leidžiamų į apyvartą notų būtų padengta auksu, likusi notų dalis gali būti padengta bankine medžiaga, atseit, prekybiniais vekseliais. Nuo tos bankinės medžiagos ir pati teorija gavo vardą. Bankinė teorija praktiškai jau buvo vykdoma XVIII a., bet teoretiškai nagrinėjama tik XIX a. pradžioje Anglijoje. Pagaliau tai teorijai rimtus pagrindus padėjo Ad. Wagner (1835—1917).

[341] Tokiose krašto ūkiui nereikalingose notose neglūdi tiek darbo, kiek nominališkai tos notos yra vertos. Priešingai, notos reikalingos krašto apyvartai, jau yra krašto uždirbtos tokiu darbu, kuris auksu vertinamas, todel ir tose kraštui reikalingose notose glūdi aukso vertė.

nigų perkamoji galia nustato prekių vertę, būtent, prekių kainų lygį, bet prekių kiekis nustato pinigų vertę.

Taigi susidūrė dvi priešingos teorijos: viena skelbia, kad prekių kainos nustato reikalingą kraštui pinigų kiekį, kita sako, kad, priešingai, esamas apyvartoje pinigų kiekis nustato prekių kainas, atseit, juo daugiau krašte pinigų, juo aukščiau pakyla prekių kainos. John Stuart Mill (1806—1873)[342] mėgina derinti tas dvi priešingas teorijas ir surasti tarp jų vidurinį kelią. Brangiųjų metalų vertė, kaip ir kitų visų prekių vertė, pareina nuo gamybos kaštų. Todėl ir esama artimų saitų tarp brangiųjų metalų gamybos kaštų ir pinigų kiekio ne tik viename kuriame krašte, bet ir visame pasaulyje. Kai aukso gamybos kaštai yra aukšti, tai jo mažiau begaminama. Kai aukso mažiau begaminama, jisai pasidaro brangesnis. Drauge su auksu pabrangsta ir pinigai. Pabrangus pinigams tuojau krinta prekių kainos. Kai prekių kainos krito, krinta tuojau ir aukso gamybos kaštai, nes atpigus prekėms, krinta darbininkų algos ir mažėja visos kitos su aukso gamyba susietos išlaidos. Atpigus aukso gamybai apsimoka eksploatuoti ir mažiau pelningas kasyklas. Tokiu atveju pagaminama daugiau aukso ir todėl padidėja esamo apyvartoje aukso kiekis. Padidėjus aukso kiekiui atpinga jo kaina ir drauge krinta pinigų vertė. Nukritus pinigų vertei, tuojau kyla prekių kainos. Tokia argumentacija Mill nori įrodyti, kad aukso, tuo pačiu, žinoma, ir aukso pinigų, vertė veikia prekių kainas, tačiau savo keliu ir prekių kainos veikia aukso gamybą ir per gamybą ir aukso bei auksinių pinigų vertę.

Mill'io iškeltas mintis ima plėtoti ir gilinti ištisa anglų ekonomistų eilė. Jie mėgina taikyti jo sukurtus dėsnius ir popieriniams pinigams, ypatingai banko notoms. Jiems rūpi nustatyti, kaip veikia notų kiekio kitėjimai prekių kainas, tuo pačiu, žinoma, ir krašto ūkį. Tie visi tyrinėjimai buvo pagrįsti dviem dalykais: 1. aukso valiutoje, kaip įrodė Ricardo, pinigų kiekis automatiškai prisitaiko pinigų paklausams ir tuo būdu sudaro pastovias prekių kainas, 2. Anglijos Bankas, paleisdamas 100% auksu nepadengtas notas, atpigina pinigus ir sukelia ūkio krizes.

Dalis ekonomistų, siedama tuos du faktus, priėjo išvados, kad tik tokiai sumai tegali būti leidžiama notų, kokiai turima aukso. Notos yra ne kas kitas, kaip tik grynas aukso pakaitalas, atseit, notų gali būti krašte tik tokiai sumai, kokiai būtų aukso monetų, jei notos visai nebūtų leidžiamos apyvarton. Notų ban-

---

[342] Mill buvo ne tik ekonomistas, bet ir filosofas. Jo parašyti veikalai sudaro 12 tomų. Svarbiausi ekonominiai raštai bus Essay on some unsettled questions of political economy, London 1844 ir Principles of political economy, 2 vols., London, 1848.

kas, jei nenori griauti prekių kainos ir ardyti krašto ūkį, gali leisti į apyvartą tik 100% auksu padengtas notas. Tokia notų emisijos teorija buvo praminta currency teorija, atseit, pinigų apyvartos teorija[343]. Svarbiausieji Currency teorijos šalininkai buvo Lordas Overstone (1796—1883)[344] ir Mac Culloch (1789—1864)[345].

Priešinga Currency teorijai buvo mums jau žinoma bankinė teorija. Tos teorijos šalininkai neigė, kad notų emisija virš 100% auksinio padengimo tuojau turi pakelti prekių kainas. Jie tik reikalavo, kad tos notos, kurios nėra padengtos auksu, turi būti apdraustos prekybiniais vekseliais. Tų teoretikų argumentacija buvo tokia: notos duodamos už prekybinius vekselius, tuo tarpu prekybiniai vekseliai atstovauja prekes. Kur nėra prekių, ten nėra ir prekybinių vekselių. Kai prekės realizuojamos, tai už jas išduotos notos grįžta atgal į notų banką, nes už tas notas duotas komercinis vekselis turi būti išpirktas. Tuo būdu ir bankinėje teorijoje atlaikomi prekių gamybos ir pinigų kūrybos saitai ir jokiu atveju negriaujama prekių kiekio ir pinigų apyvartos dydžio pusiausvyra. Bankinės teorijos šulai Anglijoje buvo Tooke (1774—1858)[346] ir kiti mažesnės reikšmės ekonomistai, kaip Fullarton, Wilson, Gilbart. Bankinė teorija neturėjo Anglijoje pasisekimo, bet užtat Europos kontinente praktikų ir teoretikų tarpe rado daug pasekėjų.

Antroje XIX a. pusėje ne tiek nagrinėjamos notų emisijos problemos, kiek keliami klausimai susieti su monetų gamybos ir notų padengimo medžiaga. Tas naujas monetines diskusijas ne tiek gal iškėlė, kiek paskatino du įvykiai: 1. sidabro vertės kritimas ir kilusi baimė, kad gali pritrūkti aukso monetiniams reikalams ir 2. 1878 m. Austrijos sidabrinio guldeno vertės kritimas žemiau popierinio guldeno vertės. Pirmasis įvykis sukėlė sidabrininkų arba, gal šiuo atveju teisingiau, bimetalistų sąjūdį. Bimetalistai savo raštais įrodinėjo reikalą grįžti prie dvilypės

---

[343] Currency teorijos pagrinde glūdi mintis, kad pinigų vertė pareina pinigų kiekio, kuris nustato prekių kainas. Auksas currency teorijos šalininkams atrodė aiškus, pastovus dydis. Priešingai, nesusieta labai aukštais ryšiais su auksu notų emisija atrodė priklausanti laisvos žmonių nuožiūros, neturinti jokių tvirtų stabdžių. Currency teorija, tai vyriausybe ir notų banko politika nepasitikėjimo padarinys.

[344] Londono bankininkas, dvasinis tėvas 1844 metų Peel'io akto, kuris patiesė naujus pagrindus Anglijos Banko veikimui. Autorius „Tracts and other Publications on Metallie and Paper Currency" (1858).

[345] Londono Universiteto profesorius, parašė pinigų klausimais „On Metallic and Paper Money and Banks" (1858).

[346] Ekonomistas, parašė pinigų klausimais „Inquiry into the Currency Principle" (1844), „On the Bank Charter Act of 1844" (1844).

arba bimetalinės valiutos. Kad išvengti jau minėtų pinigų istorijoje aukso ir sidabro vertės santykių svyravimo padarinių[347] bimetalistai siūlė nustatyti tą santykį tarptautinėmis sutartimis. Apie XIX a. pabaigą nutilsta ir teoretinės bimetalizmo reikalais diskusijos, nes, kaip pasirodė, aukso trūkumo baimė buvo be pagrindo ir visų valstybių susitarimas dėl aukso ir sidabro vertės santykių neįmanomas[348].

Kai 1878 m. sidabrinis austrų guldenas, kuris buvo kalamas privatine sąskaita, krito žemiau kainos popierinio guldeno, kurio emisija buvo ribota, tai 1879 m. austrai sustabdo laisvą sidabrinio guldeno gamybą ir nuo 1892 m. įgyvendina dar Ricardo siūlytą aukso gabalų valiutą. Tasai sidabrinio guldeno kritimas ir aukso gabalų valiutos įgyvendinimas sukėlė ištisą literatūrą pinigų klausimais. Tos literatūros tarpe, beabejo, svarbiausią vietą užima Knapp'o (1842—1926) kapitalinis veikalas „Staatliche Theorie des Geldes" (1905) — valstybinė pinigų teorija. Tas plačios erudicijos ir gilaus teoretinio galvojimo veikalas dar ir šiandien tebeveikia pinigų teoretikų protus.

Pinigai, mano Knopp'as, yra teisės padaras. Pinigų vertė nepareina medžiagos, iš kurios pinigai pagaminti arba kuria jie yra apdrausti, bet valstybės autoriteto, kuris pasireiškia teisės kūryboje. Pinigai yra tik nominalinis vertės vienetas, atseit, ne realinis, ne pačia savo esme, bet tik išorine valstybės valia. Todėl Knapp'o teorija ir gali būti laikoma nominalistine pinigų teorija. Jei šiandieną pinigai siejami su brangiaisiais metalais, tai tame fakte, Knapp'o nuomone, netenka ieškoti jokių realių saitų, nes dabar esamieji saitai yra ne kas kita, kaip tik istoriškai susidariusių gyvenimo sąlygų padarinys.

Knapp'o mestos mintys patenka į labai derlingą dirvą. Ne tik praktikai mėgina jomis teisinti pinigų infliaciją, bet ir teoretikai, jas pasigavę, kuria naujas pinigų teorijas, kurios turi tikslo iš pagrindų pertvarkyti visą esamą monetinę santvarką. Tie visi teoretikai yra nusistatę prieš auksą ir aukso valiutą, tačiau nevienodomis priemonėmis kovoja prieš tariamą aukso diktatūrą. Vieni jų pasilikdami ištikimi pagrindinėms Knapp'o mintims, žiūrėdami konkrečių gyvenimo sąlygų, arba, kaip jie patys dažnai sako, „įsisenėjusių žmonių prietarų", nešalina auksą iš jo amžiais laikytų monetinių pozicijų, bet nori tik susiaurinti jo teises, siūlydami įgyvendinti aukso gabalų ar aukso devizų va-

[347] Žiūr. IV sk. § 3.

[348] Bimetalistų tarpe matome tokio masto vyrus, kaip Schäffle (1831—1903), Wagner (1835—1917), Lexis (1837—1914), nors, tiesa, šie du paskutinieji vėliau pasitraukė nuo bimetalistų.

liutą. Tu ekonomistų skaičiui priklauso Bendixen (1864 — 1920)[349], Liefman (1874)[350].

Kiti ekonomikos teoretikai, Knopp'o idėjų garbintojai, pasirėmę jo išvadžiojimais apie nominalinę, valstybės autoriteto kuriamą pinigų vertę, toliau plėtodami jo mintis, pradėjo ieškoti tokių monetinės politikos kelių, kurie įgalintų valstybę stabilizuoti pinigų vertę ir palaikyti visuomet pastovias prekių kainas. Tas esą būtų pasiekiama tik pašalinus aukso diktatūrą ir nuosekliai įgyvendinus kvantitetinės pinigų teorijos dėsnius. Beplėtodami kvantitetinės pinigų teorijos reikalavimus, tie ekonomistai nurodo, kad pinigus kuria ne tik notų bankai, leisdami notas, bet ir kredito bankai[351] tiekdami kreditus ir net tam tikrais atvejais įpotekos bankai[352] emituodami paskolos įkaito lakštus. Tokie kredito bankų sukurti pinigai vadinami papildomais pinigais[353], čekiniais[354], žiriniais[355], rašytiniais arba knyginiais pinigais[356]. Papildomieji pinigai patekę į rinką turi pirkimo galios ir todėl veikia prekių kainas.

Jei norima turėti pastovias prekių kainas, reikia tvarkyti ir tų čekinių ar žirinių pinigų gamybą. Tokių pinigų gamyba turi du stabdžiu: pačių bankų likvidumo reikalavimas[357] ir paskolų procentų dydis. Likvidumo reikalavimas neleidžia bankui teikiamais kreditais žymiai prašokti turimų indėlių bei einamųjų sąskaitų[358] sumos, nes atidaryti kreditai gali būti naudojami ne

---

[349] Hamburgo ipotekos banko direktorius, parašė „Das Wesen des Geldes" (1908).

[350] Iki 1933 m. Freiburgo im Br. profesorius, parašęs „Grundsätze der Volkswirtschaftslehre" (1917—1919), „Allgemeine Volkswirtschaftslehre" (1924). Kiti jo stambūs veikalai tiesioginiai neliečia pinigų problemų.

[351] Kredito arba depozitų bankai ima trumpalaikius indėlius bei einamąsias sąskaitas ir teikia trumpo termino paskolas žemės ūkiui, prekybai ir pramonei.

[352] Ipotekos arba ilgalaikio kredito bankai leidžia įkaito paskolos lakštus ir už tuos lakštus gautus gyvus pinigus, arba net ir tuos pačius lakštus, išskolina.

[353] Papildomieji pinigai, nes jie papildo notų bankų leidžiamus ar vyriausybės gaminamus pinigus.

[354] Čekiniai pinigai, nes išrašytais banko vardu atidaryto kredito sąskaita čekiais gali būti vykdomi mokėjimai.

[355] Žiriniai pinigai (nuo graikų „gyros" ratas), nes visi banko klijentai sudaro tartum kokį ratą, kuriame vykdomi įvairūs mokėjimai be gyvų pinigų, bet vien tik nuo vienos sąskaitos nurašymais ir į kitą sąskaitą įrašymais.

[356] Rašytiniai pinigai, nes jie nespausdinami, bet tik rašomi (čekiai); knyginiai pinigai, nes jie pasirodo tik banko knygose (žiriniai pinigai), kai mokamoji suma nuo mokėtojo sąskaitos nurašoma ir įrašoma į gavėjo sąskaitą.

[357] Bankas yra likvidus tuomet, kai jis gali sutartu laiku išpildyti visus savo pasižadėjimus ir įvykdyti visus savo pareikalavimus.

[358] Indėlių tikslas yra taupymas, einamųjų sąskaitų — mokėjimams tarpininkavimas.

tik žiro atsiskaitymams, bet ir pareikalauti gyvais pinigais. Čekinių pinigų kūrybai suvaržyti, vyriausybė gali padidinti kredito bankų laikomą gyvų pinigų atsargą. Bankas, verčiamas laikyti dideles svetimų, sudėtų banke, pinigų sumas gyvais pinigais mažiau begalės tiekti kreditų.

Krašto paskolų procentų dydis yra taip pat nemenkas čekinių pinigų kūrybos stabdis. Kai procentai yra žemi, kyla kreditų paklausai, kuriuos tenkindami bankai kuria čekinius pinigus. Aukšti procentai mažina kreditų paklausus ir tuo pačiu siaurina čekinių pinigų gamybą.

Procentų dydžiui turi lemiamos reikšmės notų banko kredito bei atviros rinkos[359] politika, tad notų bankas, nustatydamas procentus, gali reguliuoti ir čekinių pinigų kūrybą. Notų bankas leisdamas savo notas ir normuodamas papildomų pinigų kūrybą gali tvarkyti prekių kainas ir laikyti savo rankose visą krašto ūkio konjunktūros eigą. Tuo būdu būtų galima sukurti tokį krašto ūkį, kuris visai nežinotų konjunktūrinių svyravimų. O jeigu visų kraštų notų bankai veiktų nurodyta kryptimi, tai jie galėtų lengvai tvarkyti ir tarptautinį kapitalų bei prekių judėjimą. Žinoma, ne visi mūsų dienų pinigų sistemos reformatoriai, siekdami tvirtos vertės pinigų ir pastovių prekių kainų, eina visai vienodais, tais pačiais keliais: vieni labiau, kiti mažiau nusistatę prieš auksą, kaip pinigų pagrindą, vieni iškelia labiau vienus pinigų reformos veiksnius, kiti labiau brangina kitus.

Taip anglas Hawtrey[360] ir amerikietis Kemmerer[361] teikia lemiamos pinigų vertei reikšmės čekiniams pinigams. Metaliniai pinigai ir apskritai gyvi pinigai jiems yra tik viena pinigų rūšis ir tai dar ne pati svarbioji. Cambridge'o mokykla, kurią sukūrė Cambridge'o Universiteto profesorius Marshal (1842—1924)[362] ir kuriai priklauso to universiteto profesoriai Keynes (gim. 1883)[363], Pigou ir Rubertson[364] kelia aikštėn paskolų procentų svarbą pinigų kiekiui ir kainų lygiui. Cambridge'o mokyklai nėra tolimas Lundo universiteto profesorius švedas Wick-

---

[359] Kredito politika notų bankas tvarko pinigų rinką; atviros rinkos politika notų bankas tvarko kapitalų rinką, kur jis perka ir pardavinėja vertybinius popierius.

[360] Autorius veikalų, liečiančių monetines problemas: Currency and Credit (1919), Monetary Reconstruction, Trade and Credit, The Gold Standard (1931). Yra nemaža rašęs ir bendraisiais ekonomikos klausimais.

[361] Žinomas pakrikusių notų bankų sanuotojas.

[362] Skaitlingų veikalų autorius. Čia paminėtini Money, Credit and Commerce (1923) ir Principles Economics (pirmoji laida 1890).

[363] Jo svarbesnieji veikalai: A Treatise on Money, 2 tomai (1930) ir The General Theory of Employment, Interest and Money (1936).

[364] Autorius lietuvių kalbon išverstos knygos „Pinigai".

sell (1851—1926)[365]. Artimais saitais su Cambridge'o mokykla susieti, nors ir einantieji visai savarankiškais keliais, yra Irving Fisher (gim. 1867)[366], Gustav Cassel (gim. 1866)[367] ir Schumpeter[368].

Dauguma minėtų teoretikų, ypatingai Cassel, Fisher Hawtrey, Keynes mano, kad tinkamiausias kelias įgyvendinti tokią ūkio santvarką, kuri nežinotų konjunktūrinių svyravimų, yra tvarkomoji valiuta. Tačiau kokia turėtų būti toji tvarkomoji valiuta, neturi vieningos nuomonės ir patys tokios valiutos šalininkai: vieni tokią valiutą, nors ir labai palaidais saitais, sieja su auksu, kiti nori turėti gryną indeksinę valiutą[369].

Moderninių monetinių teorijų supratimui, gal bus pravartu sustoti bent kiek plačiau ties trimis tų teorijų šulais, būtent, Fisher'iu, Keynes'u ir Cassel'iu.

Fisher'io nuomone, prekių kainų lygį nustato: 1. gyvų pinigų kiekis krašte, 2. gyvų pinigų apyvartos greitis, 3. čekinių pinigų kiekis, 4. čekinių pinigų apyvartos greitis, 5. perkamų bei parduodamų prekių kiekis. Kainos paprastai keičiasi proporcingai pinigų kiekiui, jei apyvartos greitis ir mainų dydis pasilieka tie patys, kaip ir buvę[370]. Jei mainų dydis padidėtų du kartu, o pinigų kiekis ir jų apyvartos greitis pasiliktų seni, kainos turėtų du kartu atpigti. Jei pinigų apyvartos greitis padidėtų du kartu, o mainų dydis ir pinigų kiekis pasiliks kaip ir buvę, tai prekių kainos turės pakilti du kartu. Kainos pasiliktų be pasikeitimo tokiais atvejais: 1. jei pinigų kiekis padidės du kartu, bet drauge jų apyvartos greitis sumažės du kartu, o prekių mainų dydis pasiliks nepasikeitęs ir 2. jei pinigų kiekis du kartu padidėtų padidėjus du kartu mainų dydžiui, bet pasilieka tas pats pinigų apyvartos greitis. Tuo būdu ir du kartu padidėjus pinigų kiekiui krašte, dar nevisuomet du kartu pakyla prekių kainos, nes pinigai tėra tik vienas iš trijų veiksnių, kurie nustato

---

[365] Autorius Geldzins und Güterpreise (1898), Vorlesungen über Nationalökonomie auf Grundlage des Marginalprinzips, 2 tomai (1913 ir 1922).

[366] Buvęs U.S.A. Yale's universiteto profesorius. Autorius skaitlingų pinigų klausimais veikalų, kurių paskutinis yra „Stable Money" (1937). Šiame veikale suglaustai patiektos visos Fisher'io teorijos.

[367] Stockholmo universiteto profesorius. Labai daug rašo ekonominiais, ypatingai monetiniais klausimais. Naujausias veikalas yra bene „Downfall of the Gold Standart" (1936).

[368] Iki 1932 m. Bonno universiteto profesorius, dabar New Yorke. Vienas giliausių vokiečių teorinės ekonomikos atstovų. Didesnio veikalo tiesioginai pinigų klausimais nėra parašęs. Savo gilias monetines studijas spausdino žurnale „Archiv für Sozialwissenschaft".

[369] Indeksinė valiuta sieja pinigų vertę ne su tam tikru aukso svoriu, bet su prekių kainų indeksu.

[370] Pinigų apyvartai didėjant kyla ir kainos.

kainų lygį[371]. Be to, nors prie kitų lygių sąlygų ir padidėtų krašte pinigų kiekis, tai vis dėlto ne iš karto pakyla prekių kainos, nes visuomet yra reikalingas tam tikras laikas, kol rinkos kainos prisitaiko pinigų kiekiui[372].

Tuo būdu visų penkių Fisher'io nurodytų veiksnių kitėjimai keičia ir prekių kainas. Fisher'iui rūpi pašalinti tuos prekių kainų svyravimus, todėl jis ir klausia: kuri yra galutinė ir tikroji kainų nepastovumo priežastis, būtent, kas keičia tuos penkis veiksnius, nuo kurių pareina kainų pastovumas. Tikrąją kainų nepastovumo priežastį Fisher'is mato tame, kad ekonominės vertės vienetu yra dabar svorio vienetas[373]. Taip, senasis doleris buvo svorio vienetas, kuris turėjo gryno aukso 1,5046316 g. Dolerio svoris buvo pastovus, nes visuomet jis turėjo aukso 1,5046316 g, tačiau jo vertė buvo nepastovi, nes pati aukso vertė svyravo. Kai norima turėti pastovias prekių kainas, reikia turėti pastovios vertės, bet nepastovaus svorio dolerį. Negalima laikyti vertės matų svorio saiką.

Patsai gyvenimas verčia žmones nustatyti naują vertės matą. Pagaliau ir visi mūsų dabartiniai matai bei saikai ne iš karto atsirado. Jie nusistovėjo tik pamažu. Ilgio matu, mano Fisher'is, iš pradžių buvęs tautos vado ūgis, vėliau anglai pradeda matuoti ilgį savo karaliaus Henriko I rankos ilgiu ir tik prieš šimtą keliasdešimts metų jau visai moksliškais pagrindais buvo sudaryti dabartiniai ilgio matai. Atrodytų juokinga, sako Fisher'is, jei mes ilgio matu laikytume savo prezidento storį. Prezidentas Taft'as buvo storas, prezidentas Wilson'as buvo plonas. Suprantama, kad ilgio matavimas Taft'o storiu, neatitiktų ilgio matavimą Wilson'o storiu. Taft'o ir Wilson'o storius jau mokame atskirti, bet nemokame skirti Taft'o prezidentavimo laikų 5 $ vertę nuo Wilson'o prezidentavimo laikų 5 $ vertės, nors iš tikrųjų tame tarpe aukso vertė buvo smarkiai sumažėjusi.

Fisher'is nori nustatyti pinigų vertę ne pagal pastovų, bet pagal nuolat keičiamą aukso svorį, kuris turėtų atitikti pasikeitusią aukso vertę. Ne pastovus aukso kiekis piniginiame vienete, bet pastovi aukso vertė, tai Fisher'io idealas. Jei reikalaujame, mano Fisher'is, krautuvėje už 2 $ cukraus, gauname tiek, kiek atitinka to laiko dviejų dolerių vertę. Taip pat, kai reikalaujame pakeisti popierinius dolerius auksu, turime gauti tiek to aukso, kiek atitinka atneštų dolerių vertę. U.S.A. turėtų nuolatos kai-

[371] Be pinigų veikia čia pinigų apyvartos greitis ir mainų kiekis.

[372] Jei garvežiui staiga duodamas smarkus garas, tai jo greitis vis dėlto ne iš karto pašoka nuo 50 iki 80 km valandai. Reikalingas laikas garvežiui įsibėgėti. Panašiai yra ir su prekių kainomis.

[373] Čia turima prieš akis aukso valiuta.

talioti aukso kainą, pagal aukso rinkos kainą, kuri nustatoma palyginti su kitų prekių kainomis. Jei prekių kainos kyla 1%, tai iždas tuojau turi pradėti mokėti už auksą vienu % mažiau, atseit, doleris turi pasidaryti 1% sunkesnis. Vienu procentu pakėlus dolerio svorį, vėl išsilygina aukso ir kitų prekių kainos.

Toksai dolerio aukso kiekio keitimas susiduria su vienu sunkumu, būtent, kaip nustatyti aukso kainų svyravimų dydį. Kol kas dar neturime tikro mato aukso kainų svyravimui matuoti, prisipažįsta ir patsai Fisher'is, tačiau turime sukurti tokį matą, lygindami aukso vertę su kitų prekių kainomis. Tokiam matui sudaryti Fisher'is siūlo surinkti, bent keletą dešimčių būtinų pragyvenimui prekių, kurias, nors ir mažiausiu kiekiu, galima nupirkti už vieną dolerį. Tokias, perkamas už vieną dolerį, prekes Fisher'is siūlo sukrauti (žinoma, grynai atitraukta prasme) į vieną krepšiuką. Tasai prekių krepšiukas ir būtų dolerio vertės pagrindu, žinoma, ne auksinio, bet naujo, prekinio dolerio[374]. Naujas prekinis doleris visuomet turėtų turėti tokią vertę, kad už jį bet kuriuo atveju būtų galima nupirkti tiek ir tokių prekių, kiek ir kokių buvo sukrauta į idėjinį krepšiuką. Aukso dolerio vertė visuomet turi atitikti pastovaus prekinio dolerio vertę. Kai krinta aukso kaina, tai, išlaikyti pastovią aukso dolerio vertę, kuri yra tolygi aukso dolerio pirkimo galiai, vis reikia atitinkamai didinti aukso kiekį dolery, arba kai aukso kaina kyla, tai reikia atitinkamai mažinti aukso kiekį tame pačiame dolery. Kai nebėra pilnaverčių monetų apyvartos, Fisher'io nuomone, nebūtų jau taip sunku įgyvendinti jo svajones, nes kas ateitų keisti popierinį dolerį auksu, tas gautų ne visuomet vienodą pastovų aukso kiekį, bet tik tokį kiekį, kurio vertė atitiktų prekių krepšio kainą, arba, kitais žodžiais, gautų prekinio dolerio pirkimo galią.

Keynes, taip pat, kaip ir Fisher'is, yra giliai įsitikinęs, kad pastovios prekių kainos turi didžiausios reikšmės teigiamai ūkio raidai, tačiau tokių pastovių kainų įgyvendinimo galimybes pamatuoja bent kiek kitoniškais argumentais. Pastovias kainas gali sudaryti pastovi pinigų pirkimo galia, kuri pareina krašto gyvų bei čekinių pinigų kiekio ir tų pinigų apyvartos greitumo. Kas Fisher'iui yra idėjinis prekių krepšys, tas Keynes'ui konsumpcijos vienetas. Konsumpcijos vienetas, tai tam tikrų būtinų gyvenimui prekių kaina, kurią nustato gyvenimo išlaidų indeksas. Notų bankai turi žiūrėti pastovios konsumpcijos vieneto kainos ir taip tvarkyti notų emisiją ir čekinių pinigų gamybą, kad to konsumpcijos vieneto kaina visuomet būtų pastovi, vienoda.

[374] Prekinis doleris būtų ne konkretus pinigas, bet idėjinis matas, kuriuo būtų matuojamas auksinis doleris.

Tuo būdu bus sukurtas ne aukso, bet pirkimo galios paritetas, atseit, piniginis vienetas bus susietas ne su auksu, bet su konsumpcijos vienetu. Keynes norėtų atpalaiduoti pinigus nuo aukso ir stabilizuoti ne devizų kursus, bet prekių kainas. Kraštas, Keynes'o įsitikinimu, turi rūpintis įsigyti ne kuo daugiausia aukso, bet kuo daugiausia kraštui reikalingų pinigų.

Trečiasis indeksinės valiutos šulas Cassel taip pat skelbia, kad piniginio vieneto vertė nepareina nuo aukso, bet nuo pinigų pirkimo galios, kitais žodžiais, nuo pinigų kainos, palyginti su kitų prekių kainomis. Pinigų pirkimo galią nustato krašte esamų pinigų suma. Atpalaidavęs pinigų vertę nuo aukso, Cassel jau visai nuosekliai tvirtina, kad ir devizų vertę nustato tų devizų pirkimo galia, jų kilmės krašte[375]. Kai mes perkame savo krašto pinigais svetimo krašto pinigus, tai mes norime žinoti, kokių prekių ir kokių patarnavimų mes galime gauti už nupirktus pinigus jų kilmės krašte. Kai mes parduodame užsieniui savo pinigus, tai faktiškai mes atiduodame užsieniui tam tikrą savo krašto prekių ar patarnavimų kiekį. Tas dviejų kraštų pinigais gaunamų viename ir antrame krašte prekių ar patarnavimų santykis ir nustato tarpusavio tų dviejų pinigų vertės santykį. Tad ir santykiuose su užsieniu pinigų vertė pareina ne aukso, bet gaunamų prekių bei patarnavimų kiekio, arba, kitais žodžiais, pinigų pirkimo galios, kurią parodo kiekvieno krašto prekių kainų indeksas.

Auksas negali būti pastovus pinigų vertės matas, nes ir jo paties vertė nuolatos svyruoja. Kai pinigų vertė nebus siejama su auksu, tai kiekvienas kraštas galės visai savarankiškai nustatinėti savo pinigų pirkimo galią. Pinigų teorijos dėsnius ir pačių pinigų sąvokos reikalavimus pilnai atitinka tik popierinė valiuta, kuri nėra susieta su brangiaisiais metalais. Pinigai Cassel'iui yra tik atitrauktas, abstraktinis skaičiavimo vienetas, kurio praktiška vertė pareina mokėjimo priemonių kiekio. Dažnai, kai žmonės kalba, kad pasaulio rinkoje prekių kainos kyla, jiems atrodo, kad prekių kainas kelia kažkokia neišvengiama gaivalinė jėga. Toks žmonių įsitikinimas palengvina notų bankams jaustis visai neatsakingiems už savo paleistųjų notų vertę. Faktiškai kiekviena tauta savo sienų ribose gali neleisti kilti prekių kainoms, jei tik mokės ir norės varyti tinkamą notų politiką. Tauta, turinti popierinius pinigus, pati atsako už savo pinigų pirkimo galią. Tie visi sumetimai ir verčia Cassel'į manyti, kad kol nėra stabili-

[375] Jei mes mokame Kaune 2,382 lt. už 1 reichsmarkę, tai ne todėl, kad litas turi gryno aukso 0,150462 g, o markė 0,358422, t. y. apie 2,38 kartų daugiau negu litas, bet todėl, Cassel'io nuomone, kad už markę galima Vokietijoje 2,38 kartus daugiau atitinkamų prekių įsigyti, negu už litą Lietuvoje.

zuota aukso vertė, yra kenksminga krašto gerovei įgyvendinti aukso valiutą, kuri suriša pinigų pirkimo galią su aukso kaina. Jei dar negalima stabilizuoti aukso vertės, tai reikia nepriklausomai nuo aukso stabilizuoti bent prekių kainas. Tą gali visuomet padaryti nuosekli, sąmoninga notų banko politika.

Tam tikrą naujoviškų pinigų teorijų rūšį sudaro taip vadinamųjų laisvųjų pinigų sumanymai. Laisvųjų pinigų, pagrįstų laisvuoju ūkiu, teorijos kūrėju buvo vokietis Silvio Gesell (1862—1930)[376]. Mūsų kapitalistinio ūkio pinigų reikalus, skelbė Gesell, tvarko bankai ir biržos. Turėdami savo rankose pinigų ūkio vadžias, bankų ir biržų žmonės sukūrė pinigų hegemoniją ir pavergė prekes pinigams. Pinigai, virtę dabar pastovios vertės preke, nebemato reikalo patys eiti į rinką ir pasiduoti pasiūlų bei paklausų dėsnio veikimui. Pinigai, nebebūdami patys rinkos objektu, virto rinkos subjektu ir tuo būdu pavergė prekių pardavėjus. Pirmiausia, reikia sulaužyti pinigų hegemoniją mūsų ūkyje. Tam reikalinga atimti pinigų reikalus iš bankų ir biržos veikėjų. Pinigai turi lygiomis teisėmis su kitomis prekėmis įeiti į rinką. Jiems turi būti atimtas pastovumo privalumas, jie turi būti suvartojami, kaip ir kiekviena kita prekė. Kai pinigams bus atimtas pastovumo privalumas, pinigai nebus taupymo objektu. Nebūdami taupymo objektu, negalės duoti žmonėms jokių pelnų, atseit, jokių palūkanų. Tas viskas bus atsiekta, kai tik bus sukurti laisvi pinigai, kurie kiekvieno laikytojo sąskaita, tam tikru, įstatymais nustatytu, laiku nebeteks tam tikros vertės. Tokie žmogaus kišenėje tirpstantieji pinigai[377] privers kiekvieną laikytoją kuo greičiausiai leisti juos į apyvartą. Gesell'iui ir jo pasekėjams atrodė, kad bus pilnai pakankama jų tikslams pasiekti, jei pinigai į metus nebeteks 5%. 1919 metais tapęs Bavarijos Tarybų ministeriu, Gesell mėgina įgyvendinti savo sumanymus, tačiau greitas Tarybų valdžios nuvertimas sutrukdė pasirodyti tirpstantiems pinigams.

Gesell'io pastangos sukurti tirpstančius pinigus davė stiprų akstiną Austrijoje, Šveicarijoje ir net Amerikoje pradėti plačią ir triukšmingą agitaciją už tirpstančius pinigus. Buvo susižavėjęs tirpstančiais pinigais ir pats įvairių naujoviškų pinigų teorijų kūrėjas bei įvairių monetinių eksperimentų siūlytojas Irving Fisher. Savo siūlomus tirpstančius pinigus Fisher buvo praminęs stamped scrip — žymėtas raštas. Tiems žymėtiems raštams turėjo būti

---

[376] Gesell, iš profesijos pirklys, 1919 m. buvo Bavarijos Tarybų Valdžios finansų ministeriu. Savo naujas monetines teorijas Gesell pradėjo skelbti dar 1891 m.

[377] Laisvuosius pinigus prancūzai ir vadina „argent fondant", tirpstantieji pinigai, vokiečiai Schwundgeld — nykstantieji pinigai

kas savaitę lipdomi 2% žyminiai ženklai. Jei toks ženklas neužlipdomas, tai „stamped scrip" nebetenka savo piniginių privalumų. Tuo būdu tie „stamped scrip" būtų apmokami į metus 104%. Fisher mano, kad kiekvienas žmogus, kad išvengtų naujų žyminio ženklo išlaidų, stengsis kuo greičiausiai išleisti tokį gautą „stamped scrip". Greita scrips'ų apyvarta turėtų padidinti prekių bei patarnavimų paklausus, pakelti prekybos apyvartą bei pramonės gamybą ir tuo pačiu, žinoma, padėtų nugalėti gyvenamąją krizę.

Visos naujoviškos pinigų teorijos, neišskiriant ir Knapp'o valstybinių pinigų teorijos, buvo dažnai naudojamos pinigų nuvertinimui bei pinigų infliacijai pateisinti, tačiau niekur dar iki šiol jos nebuvo nuosekliai įgyvendintos.

Neabejotina, kad naujosios pinigų teorijos gali pasididžiuoti nevienu skambiu, pasaulyje plačiai pagarsėjusiu, ekonomistų vardu, tačiau, jei ne rimtesni, tai bent jau lygiai rimti ekonomistai pasilieka ištikimi ilgų metų paties gyvenimo išmėgintai, taip vadinamai ortodoksinei pinigų teorijai, kuri sieja piniginio vieneto vertę su tam tikru aukso svoriu. Aukso valiutos šalininkais yra ne tik didelė dauguma finansų, bankų ir biržos praktikų, net ir tose šalyse, kurios tais ar kitais sumetimais atpalaidavo savo valiutą nuo aukso pagrindo, bet ir ištisa eilė žymių pasaulio ekonomistų bei labai gilių pinigų teoretikų. Manau užteks paminėti bent šiuos plačiai žinomus vardus: Anderson[378], Gregory[379], Lansburgh[380], Laughlin[381], Layton[382], Młynarski[383], Palyi[384], Rist[385].

Nagrinėjant moderninės pinigų teorijos negalima tylomis praeiti pro p s i c h o l o g i n ę pinigų vertės teoriją, kurios autoriumi laikomas Paryžiaus universiteto profesorius Aftalion[386] ir kurios laikosi, tiesa, su tam tikromis restrikcijomis kitas Pary-

---

[378] U.S.A. Chase banko ekonominio skyriaus vedėjas.

[379] Londono Universiteto profesorius.

[380] Vokietijos banko direktorius ir vokiečių žurnalo Die Bank steigėjas bei ilgametis redaktorius.

[381] Chicagos Universiteto profesorius.

[382] Anglų žurnalo „Economist" redaktorius.

[383] Buvęs Lenkijos notų banko pirmininko pavaduotojas, dabartinis Varšuvos aukštosios prekybos mokyklos profesorius.

[384] Buvęs Berlyno Aukštosios Prekybos Mokyklos profesorius.

[385] Paryžiaus Universiteto garbės profesorius, Prancūzijos Banko garbės valdytojas.

[386] Autorius rimtų monetiniais klausimais veikalų: „Monnaie, prix et change" (1927), Monnaie et industrie (1929), L'or et sa distribution mondiale (1932), L'equilibre dans les relations économiques internationales (1937), L'or et la monnaie (1938).

žiaus universiteto profesorius Nogaro[387]. Gyvenimo patyrimas rodo, kad pasitaiko tokių atsitikimų, kai žymiai padidėja pinigų apyvarta ir prekių kiekis pasilieka tas pats, tačiau pinigų vertė nepuola, kaip to būtų galima laukti, pagal kvantitetinės teorijos dėsnius[388]. Tas pats gyvenimas žino ir tokių atsitikimų, kai padidėjus pinigų apyvartai, prekių kainos kur kas labiau pakyla, negu galima būtų laukti, pagal esamą apyvartoje pinigų kiekį. Taip, Vokiečių 1921—1923 m. infliacijos laikais devizų kursai[389] nustatinėjo prekių kainas[390] ir prekių kainos veikė pinigų apyvartą. Prekių kainos augo tokiais stambiais šuoliais, kad ir smarkiai didinama pinigų apyvarta negalėjo aptarnauti prekių mainų. Pinigų vertė kasdien krisdama, reikalavo vis naujų pinigų[391]. Normaliais laikais devizų kursų svyravimai iš pradžių veikia importo bei eksporto prekes, būtent, tas prekes, kurių kainos nustatomos pagal užsienio pinigų vertę ir tik pamažu, iš lėto pradeda veikti vidaus gamybos ir vidaus prekybos prekes.

Didžioji 1921—1923 m. vokiečių infliacija parodė, kad devizų kursai veikė, ir tai dar staiga, ne tik kai kurias prekių rūšis, bet visas prekes, ne tik urmo prekybą, bet ir smulkmenų prekybą. Skaitlingi kiekvienos dienos devizų kursų svyravimai sudaro tuojau atitinkamus urmo ir smulkmenų prekių kainų svyravimus. Tokiais atvejais svyruodavo kainos net ir tokių prekių, kurios šiaip neturi nieko bendra su tarptautine rinka.

Tokie reiškiniai Vokietijoje rodė, kad negalima sieti prekių kainų kilimo su pinigų apyvartos didėjimu, nes pinigų apyvarta kartais nedidėjo per kiaurą dieną[392]. Bendras prekių kainų kilimas būdavo kasdien toks greitas, kad jas taip staiga kelti nebūtų suskubęs joks pinigų apyvartos padidėjimas. Psichologistai pastebi, kad kvantitetinės teorijos šalininkai vokiečių infliacijos reiškiniams išaiškinti šaukiasi pinigų apyvartos greitumo dėsnio pagalbos. Jie saką, kad žmonės, nebetekę pasitikėjimo savo krašto pinigais, kratosi tokių pinigų ir skubinasi pirkti bet kuriuos, dažniausiai turinčius pastovesnę vertę, dalykus. Psichologistų nuomone, bėgimas nuo pinigų prie daiktų, arba, kaip vokiečiai sako „į daiktus", pasidaro toks smarkus, toks intensyvus,

---

[387] Parašęs eilę studijų monetiniais klausimais. Bene svarbiausias tais klausimais jo veikalas yra La monnaie (1935).

[388] Didžiojo karo pradžioje Vokietijoje.

[389] Užsienio pinigų kaina, išreikšta vokiečių markėmis.

[390] Juo brangiau kainavo devizos, juo labiau kilo vokiškų prekių kainos, atseit, kainos pradėjo rikiuotis pagal užsienio pinigų vertę.

[391] Juo pigesnis piniginis vienetas, juo didesnio tokių vienetų kiekis reikalingas yra prekių apyvartai.

[392] Reichsbankas, vokiečių emisijos įstaiga, dirba tik iki pietų.

kad tolimesnė jo raida pasidaro nebeįmanoma. Pinigų kratymasis pasidaro chroniškas ir nebežino jokių intensyvumo laipsnių.

Kada kainos pasiekė negirdėto aukščio, kai markė bebuvo verta tūkstantinės dalies savo senosios vertės, pinigai jau vertėsi tokiu greitumu, kurio padidinti jau jokiu būdu nebebuvo įmanoma. Tad vargu ar galima aiškinti tolimesnį markės vertės kritimą ir prekių kainų kilimą vis didėjančiu pinigų apyvartos greitumu. Faktiškai vis dėlto markė krito iki milijoninės, vėliau iki milijardinės dalies savo senosios prieškarinės vertės. Pinigų apyvartos greitis negali didėti be galo ir be ribų ir todėl juo negalima aiškinti tą begalinį prekių kainų kilimą Vokietijoje. Be to, visuomet yra reikalingas laikas ne tik tam, kad galėtų pasikeisti patsai apyvartos greitis, bet dar ir tam, kad tas pasikeitęs greitis pradėtų veikti prekių kainas. Tuo tarpu Vokietijoje visai staigiai ir tai dar po kelis kartus į dieną devizų kursai keitė prekių kainas.

Pagaliau ir patsai kvantitetinės teorijos skelbiamas apyvartos greitis yra pagrįstas tam tikrais psichologiniais veiksniais, kitais žodžiais, pinigų apyvartos greitis dėl to didėja, kad žmonės pradeda kitaip vertinti pinigus, kad žmonės pradeda nebetikėti pinigais. Tuo būdu tiesioginė kainų kilimo priežastis bus ne kas kitas, kaip tik psichologinis veiksnys, atseit, nepasitikėjimas pinigais, menkas jų vertinimas. Kainos auga ne dėl to, kad auga pinigų apyvartos greitis, bet dėl to, kad žmonės vis mažiau bevertina pinigus, palyginti su prekėmis. Tikroji pirminė kainų kilimo priežastis yra žmonių nusistatymas, būtent, menkas pinigo vertinimas, kai pinigų apyvartos greitis yra tik išorinė, antrinė priežastis. Patsai padidėjęs pinigų apyvartos greitis yra tik žmonių nusistatymo, atseit, psichologinio veiksnio padarinys.

Ta proga nurodoma, kad 1923 m. didžiausios vokiečių infliacijos laikais, vokiečių markė, apskaičiuota pagal tuometinį dolerio kursą, buvo 100% padengta Reichsbanko auksu, bet ir tokį padengimą turėdama ji galvotrūkčiais lėkė į bedugnę. Pinigų apyvartos greitis, mano psichologistai, yra visai nereikalingas veiksnys, kurį kvantitetinės teorijos šalininkai stengiasi įpinti į gyvenimą tam, kad gelbėtų jiems brangią kvantitetinę pinigų teoriją.

Vokiečių pinigų infliacijos anarchijoje vienas faktas pasilieka neginčijamas, tai vidujinis, tiesioginis vokiečių markės kritimas devizų kursų įtakoje. Devizų kursai pasidarė kainų rodikliu, vidujinės pinigų vertės barometru, į kurį buvo nukreiptos visų vokiečių akys. Ne apyvartos greitis, ne pinigų apyvartos padidėjimas sudaro vidujinės pinigų vertės kritimą. Vidaus rinkoje markės vertės kritimas ir vidaus prekių kainų kilimas seka

markės vertės kritimą užsienyje, atseit, markės devizų kritimą. Jei dabar paklausti, nuo kurių veiksnių pareina devizų kursų svyravimai, atseit, krašto pinigų vertės užsienyje kilimas arba kritimas, tai pasirodo, kad čia turi lemiamos reikšmės ne tiek ekonominiai bei politiniai, kiek psichologiniai veiksniai. Tie patys psichologiniai veiksniai turi lemiamos reikšmės ir pinigų pirkimo galiai krašte.

Kai žmonės stebi savo krašto devizų kursų kritimą, jie tuojau numato prekių kainų kilimą. Jau vien tas numatymas savo pinigų vertės kritimo krašte tuojau numuša tų pinigų vertę, nes žmonės tuč tuojau mažiau bevertina savo pinigus, jaučia savo pinigų pablogėjimą ir pasiryžta, kaip pirkėjai, mokėti ar kaip pardavėjai reikalauti didesnių kainų. Psichologistai neginčyja, kad iš pradžių yra reikalingas pinigų apyvartos padidėjimas, kad galėtų pakilti, išsijudinti jau nusistovėjęs prekių kainų lygis. Tačiau, greitu laiku jau ne faktina pinigų apyvarta, bet tik tolimesnės pinigų rinkos raidos numatymas įgyja lemiamos reikšmės prekių kainoms, ypatingai urmo prekyboje. Jau patsai tolimesnio prekių kainų kilimo laukimas kelia prekių kainas. Kai pamažu tasai kainų kilimo nujautimas pasklinda platesniuose gyventojų sluoksniuose, pradeda kilti ir smulkmenų prekybos prekių kainos. Kai, pagaliau, kasdien ir po keletą kartų pradeda smarkiai kilti devizų kursai ir prekių kainos, tai vis labiau mažėja pinigų apyvartos stovio reikšmė. Todėl prekių kainos gali svyruoti visai nepriklausomai ne tik nuo esamų krašte pinigų kiekio, bet ir nuo tų pinigų apyvartos greitumo. Kvantitetinė pinigų teorija, baigia psichologistai, pajėgia visai teisingai išaiškinti monetinių reiškinių daugumą, tačiau pasirodo nepakankama tam tikromis ypatingomis gyvenimo sąlygomis. . . .

V skyrius

LIETUVOS PINIGAI NUO AMERIKOS ATRADIMO IKI MŪSŲ DIENŲ

Šis lietuvių tautos istorijos laikotarpis galima suskirstyti pagal politinės bei ekonominės mūsų krašto padėties kitėjimą trimis laikotarpiais: 1. Lietuva laisva, nuo 1500 iki mūsų nepriklausomybės žlugimo, būtent, iki 1795 m., 2. Lietuva pavergta nuo 1795—1918 m. ir 3. Lietuva nepriklausoma nuo 1918 m.

1. LAISVOSIOS LIETUVOS PINIGAI

Vytautui mirus, pradeda silpnėti mūsų ūkiškas pajėgumas ir todėl ima menkėti ir mūsų monetinė santvarka. Dar paskutiniaisiais Vytauto valdymo laikais, pradėjęs pas mus įsigalėti, anų laikų tarptautinis pinigas, čekų grašis, taip plačiai pasklinda po kraštą, kad žmonės pradeda grašiais skaičiuoti ir mokėti, kaip seniau savo tvirtomis kapomis. Pinigų kalyklos durys užsidaro, nes kraštui pakanka Vytauto kaldintų ir iš Čekų atėjusių bei vis dar ateinančių monetų. Tiktai XV a. pabaigoje, po 60 metų pertraukos, pradėta vėl, kaip ir Vytauto laikais, kalti savi denariukai ar pinigėliai. Atrodo, kad tie nauji denariukai buvo kalti paskutiniaisiais Kazimiero Jogailaičio valdymo metais, būtent, 1491 m. Naujai atidaryta pinigų kalykla dirbo Didžiojo Kunigaikščio Aleksandro viešpatavimo metu (1492—1506) ir dar kurį laiką po jo mirties. Aleksandras atsidėjęs rūpinosi mūsų pinigų kalimo įmonės reikalais ir jos gaminamų pinigų gerumu. Nors ir atrodo, kad Aleksandrui tikrai rūpėjo ūkio ir pinigų reikalai, tačiau jo viešpatavimo metais, pirmą kartą mūsų monetose, pasirodo šalia Vyties ir lenkų erelis.

Toks pirmasis lenkams nusileidimas pinigų reikaluose sužadino lenkuose noro ir drąsos statyti mums ta pačia linkme ir tolimesnių reikalavimų. Taip, 1501 m. Petrakavo seimas nutaria, kad Lietuva ir Lenkija kaldins to paties svorio ir tos pačios vertės monetas, kurios bus žymimos erelio ir Vyties ženklais. Galima spėti, kad lenkai manė, įveldami lietuvius į monetinę

uniją, parengti dirvą iš pradžių ekonominei, o vėliau ir politinei unijai. Be tų galimų ateities politinių sumetimų, lenkai turėjo dar ir tiesioginių ekonominių išskaičiavimų įpainioti mus į Petrakavo sutartį. Mūsų pinigai buvo geresni už lenkiškuosius, mūsų monetų vertė buvo vienu penktadaliu aukštesnė už tos pačios rūšies lenkiškųjų monetų vertę ir todėl lietuviai atsisakinėdavo priiminėti lenkiškas monetas lygiomis su savo lietuviškais pinigais. Tas ne tik įžeisdavo lenkų savymeilę, bet ir trukdydavo jų prekybinius santykius su Lietuva. Monetinė Petrakavo unija nebuvo įgyvendinta, nes D. Kunigaikštis nepatvirtino Petrakavo seimo nutarimų.

Monetos kaltos D. K. Aleksandro laikais buvo žymimos raide *A*, kas jau, be abejo, turėjo reikšti vardą Aleksandras. Jos buvo dviejų rūšių: d e n a r i u k a i, vadinami pinigėliais, ir g r a š i a i. Dešimt denariukų sudarydavo vieną grašį, kuris turėjo gryno sidabro 0,85 g. Iki mūsų laikų bus išlikęs bene tik vienas grašis, kuris turi šalia D. K. vardo, dar įrašą Rex Poloniae — Lenkijos karalius.

Aleksandro įpėdinis Zigmantas, pramintas senuoju (1506—1548), uždaro vėl Vilniaus pinigų kalyklą. Kuriais sumetimais tai buvo padaryta, šiandien sunku kas nors tikro pasakyti. Galimas dalykas, jog Zigmantui atrodė, kad Lietuvoje jau yra pakankamai pinigų, juo labiau, kad paskutiniais laikais vis gausiau plaukė į Lietuvą blogieji lenkų pinigai; gali būti, kad šiuo atveju buvo ir lenkų intrigų, kurie manė, sustabdydami mūsų kalyklą, lengviau įgyvendins Lietuvoje savo blogesnius pinigus. Ši paskutinioji priežastis, atrodo, gana patikėtina, ypatingai prisiminus tuos nuolatinius lietuvių lenkų ginčus pinigų kurso klausimais. Lietuviai labai nenoriai ima lenkiškus pinigus, ypatingai kuomet tie pinigai buvo jiems primetami lygiai su savaisiais. Oficiališko lenkų pinigų kurso nebuvo, tad prekybiniuose santykiuose tarp lietuvių ir lenkų kildavo nuolatiniai ginčai. Tie pikti ginčai, matyti, visiems buvo jau labai įgrisę ir todėl 1508 m. Naugarduko seimas mėgina padaryti galą tiems piniginiams nesusipratimams. Tuo tikslu seimas nustato priverstiną lenkų pinigams kursą Lietuvoje, paskelbdamas, kad už vieną lenkų pusgrašį, vertą penkių lenkiškų denarų, bus mokami tik 4 mūsiškiai denarai. Tas kursas pilnai atitiko lenkų ir mūsų monetų vertę. Lenkai buvo labai nepatenkinti nustatytu jų pinigams kursu, nes toks, jų nuomone, žemas lenkiškų pinigų kursas sunkino jų prekybinius santykius su Lietuva. Be to, tas Naugarduko seimo nutarimas ardė ir politinius lenkų planus: monetinės su Lietuva unijos siekimus.

Lietuviai, iš vienos pusės naudodami palankų sau Naugarduko seimo nutarimą, iš kitos pusės, norėdami galutinai užkirsti

kelią lenkų politinėms intrigoms, prispiria Zigmantą atidaryti Vilniaus kalyklą ir leisti savus lietuviškus pinigus. Tai įvyko 1508 m. Pati kalykla buvo išnuomota Zigmanto faktoriui krikštytam žydui Abraomui Josefovičiui, kuris, pradėdamas darbą, dovanojo mūsų kalyklai 1000 grivinų sidabro. 1509 m. tas pats Josefovičius skiriamas žemiečių iždininku (dabartine prasme, finansų ministru) ir pasilieka toje vietoje iki pat savo mirties (1519 m.). Dabar mūsų kalykla gamina dar ir šiandieną skaitlingai išsilikusius p u s g r a š i u s, būtent, 5 denarų monetas.

Gausiai pasklidę, pusgrašiai ne tik atgaivino, bet dar ir paaštrino ginčą su lenkais monetų keitimo klausimais. Lenkai pradeda vėl reikalauti juridiškai sulyginti mūsų gerų ir jų blogų pinigų kursą. Zigmantas patenkina lenkų reikalavimus. Žmonės, verčiami laikyti lygiais gerus ir blogus pinigus, pradeda smarkiai priešintis ir tiesiog neklausyti Didžiojo Kunigaikščio įsakymų. Tuo tarpu 1529 m. sustabdoma Vilniaus kalykla ir atidaroma nauja pinigų kalykla Tykocine, kuri jau gamina lenkiško tipo Lietuvos monetas. Tas viskas buvo padaryta, greičiausia, tuo tikslu, kad likviduotų monetinius lietuvių lenkų ginčus. Be to, ir patiems lietuviams buvo nuostolinga kaldinti gerus pinigus, kurie apyvartoje turėjo eiti lygiomis su blogais lenkų pinigais. Pagaliau, pagal t. v. Gresham'o dėsnį, mūsų geresnės monetos nebūtų galėjusios atsilaikyti apyvartoje prieš blogesnes lenkų monetas.

Šešerius metus stovi uždaryta Vilniaus kalykla. 1535 m. nustojo kalti Tykocine mūsų pinigus ir vėl atidaroma Vilniaus kalykla. Kuriais sumetimais tai padaryta — nieko nežinome. Gali būti, kad šiuo atveju nulėmė patriotinis mūsų valdžios vyrų nusistatymas. Dabar Vilniaus kalykla gamina ne pusgrašius, bet pačius grašius. Tačiau, jau senkančiais, atseit, 1536 m. Vilniaus kalykla vėl sustabdoma ir stovi uždaryta iki pat 1545 m., kada paskutinis Gediminaitis mūsų soste Zigmantas Augustas įsako ją atidaryti.

Vėliau, tas pats valdovas, uždaręs Krokuvos pinigų kalyklą, paveda Vilniaus kalyklai gaminti ir Lenkijos pinigus. Be to, Zigmantas įsteigia naują Vilniuje kalyklą aukso monetoms gaminti. Vilniaus kalykla veikė iki pat 1570 m.

Liublino seimas buvo nutaręs, kad lietuvių ir lenkų pinigai eina lygiomis, tad lietuviams nebeliko prasmės gaminti savo geresnius pinigus, kurie apyvartoje turėjo susilyginti su blogomis lenkų monetomis. Paskutiniaisiais prieš Vilniaus kalyklos uždarymą laikais nuomavo ją kažikoks žydas Feliksas, kuris beleido smulkias monetas ir dar tas pačias smarkiai gadino. Mūsų visuomenė, gerai suprasdama sveikų pinigų reikšmę krašto ūkio gy-

venimui, pradėjo smarkiai protestuoti prieš tokius Felikso užsimojimus. Didysis Kunigaikštis buvo priverstas atimti iš Felikso pinigų kalimo koncesiją.

Monetos, kurios buvo gaminamos Zigmanto Augusto laikais, buvo, palyginti, įvairios. Smulkiausia tuo metu moneta buvo pusdenaris arba mažesnysis denariukas. Pusdenariai buvo gaminami ne tiek paties krašto ūkio reikalų sumetimais, kiek lenkiškiems pinigams keisti[393]. Be to, kalta denarai ir dvidenariai. Zigmanto Augusto laikais paskleista labai daug pusgrašių, kurių sidabro svoris ir tuo pačiu, žinoma, ir vertė ne visais metais buvo vienodi. Be lietuviško tipo monetų, kalta Zigmanto Augusto laikais ir lenkiško svorio monetos, kurios, reikia spėti, buvo skirtos ne tik Didžiojo Kunigaikščio mokėjimams Lenkijoje, bet ir tam, kad atsiteistų lenkų kariuomenei, kovojančiai mūsų frontuose[394].

Jei neskaityti žydo Felikso paleistųjų sugadintų grašių, tai Zigmanto Augusto laikais kalami mūsų grašiai vis dar buvo vienu penktadaliu geresni už lenkiškuosius grašius. Trijų grašių moneta, žmonių vadinama patreinis arba didka, buvo labai nepastovios vertės. Dažniausia patreiniai turėjo gryno sidabro 2,43 g. Be patreinių, kalta dar tuomet ketvirtokai, keturių grašių monetos. Ketvirtokus kaldino lietuviai tam, kad galėtų lengvai be nuostolių atsilyginti su lenkais, nes ketvirtokas savo verte prilygdavo lenkų penkių grašių monetai.

Apie 1564 m. pradėta pas mus kalti taleriai ir pusaleriai. Tie taleriai arba guldenai turėjo gryno sidabro tik 20,46 g ir todėl tik privalomu kursu buvo laikomi lygiais 30 grašių, nes šiaip 30 grašių turėjo turėti 26,04 g sidabro. Žmonės vadino talerius ne tik auksinais (guldenais), bet ir puskapėmis, atsimindami, kad senoji mūsų kapa turėjo 60 grašių ir todėl 30 grašių pinigas visai nuosekliai praminta puskape[395]. Mūsų taleriai, palyginti su kitomis monetomis, buvo mažiau bloginami ir todėl juos noriau, negu kitas sidabro monetas, ėmė užsienis. Taleriai, kaip seniau Vytauto pinigai, ėjo Vokietijoje, Olandijoje, pasiekdami kartais net tolimos Italijos kraštus. Užsienyje mūsų

---

[393] Lenkijoje ir iš dalies Lietuvoje buvo tuomet labai paplitę sugadinti lenkų grašiai, žinomi „Świdnickie groszy" vardu. Už tokį grašį buvo duodama ne 10 denarų, bet 3½. Tad tam ir buvo reikalingi tie pusdenariai.

[394] Lietuvių buvo su lenkais susitarta, kad mūsų kariuomenei kovojant lenkų žemėse, lenkai ją išlaikydavo; priešingai, kai lenkų kariuomenė ateidavo į mūsų žemes, mes turėdavome ją apmokėti.

[395] Konservatyvūs žemaičiai iki pat Didžiojo karo, senu papročiu, rusų 30 kapeikų vadindavo auksinu, 15 kap. — pusauksiniu. Šiaip kitur Lietuvoje 15 kapeikų vadinta auksinu, nes viena kapeika buvo prilyginama 2 grašiam, tad 15 kapeikų turėjo 30 grašių.

taleriai buvo įgavę net savotišką vardą, juos praminė „Barteles", lietuviškai „barzdočiukai", nes juose buvo iškaltas barzdoto didžiojo kunigaikščio Zigmanto Augusto atvaizdas. Taleriai savo svoriu, savo verte pilnai atitiko anų laikų piniginės apyvartos reikalavimus ir, be to, dar buvo labai gražaus, tikrai moderniško technikinio darbo ir todėl rado sau net užsienyje pamėgdžiotojų, pradėta ir ten gaminti panašios monetos.

Mūsų aukso monetų kalykla gamino dukatus, portugalus ir pusportugalius. Dukatų atsiradimas, jų aukso svoris ir vardo kilmė jau buvo plačiai nušviesta[396]. Portugalai buvo 10 dukatų moneta, kurią kaldino pirmasis Portugalijos karalius Jonas III, arba portugališkai Joao III. Todėl ir jo leidžiamos stambios aukso monetos buvo pramintos portugalais arba joaais. Mūsų dukatai turėjo beveik tiek pat aukso, kaip ir Venecijos dukatai, būtent, 3,50 g[397]. Techniškas mūsų dukatų darbas buvo labai geras. Vargu ar šiandien pajėgtume patys pasigaminti geresnes, gražesnes monetas. Vienoje dukato pusėje buvo didžiojo kunigaikščio atvaizdas, antroje Vytis su Gedimino stulpais. Dukatai ir portugalai savo išorine išvaizda buvo labiausiai lietuviški tų laikų pinigai.

XVI a. gausiai plaukiąs iš Amerikos sidabras turėjo, palyginti su auksu, nebetekti savo senosios vertės. Kai 1544 m. aukso ir sidabro vertės santykis buvo dar 1:11, tai jau 1572 m. pasidarė $1:14^1/_2$. Atitinkamai tokį sidabro atpigimą ir už mūsų dukatą buvo duodama kas kart didesnė grašių suma. Kai sidabras pradėjo pigti, mūsų gerus dukatus įvairiais būdais pradėjo vilioti pas save užsienis. Krašte dukatas buvo pasidaręs retas pinigas.

Zigmanto Augusto valdymo metais, kaip ir Vytauto laikais, buvo pasirodžiusios kontrasignuotos monetos, atseit, užsienio monetos, kurios buvo atžymimos Gedimino stulpais. Kontrasignuotų monetų atsiradimas yra artimai susietas su šeimyniniais paskutiniųjų Gediminaičių santykiais. Zigmantas Senis 1518 m. vedė italę Boną Sforzą, Milano ir Bari kunigaikščio Jono Sforzos dukterį. Zigmanto Augusto santykiai su motina niekuomet nebuvo artimi, tačiau jie labai pablogėjo po Zigmanto Augusto žmonos, Barboros Radvilaitės-Goštautienės, mirties, nes sūnus įtarė motiną, kad ji nunuodijus jo žmoną. Bona nutaria persikelti

---

[396] Žiūr. II sk. 2.

[397] Venecijos dukatai vidutiniškai turėdavo aukso apie 3,53 g. Dukatas aniems laikams buvo tikrai stambi moneta. Tiesa, mūsų 50 litų moneta turėtų turėti 7,5231 g gryno aukso, būtent, daugiau kaip du kartu, negu mūsų dukatas, tačiau nereikia užmiršti, kokia didelė buvo XVI a. aukso pirkimo galia.

į savo kunigaikštiją Bari ir tenai išsivežti visus savo, Lenkijoje ir Lietuvoje prisigrobtuosius, turtus. Kurios vertės turtus iš tikrųjų išsivežė ši moteris, sunku šiandieną ir pasakyti. Tų laikų kronininkai rašo, kad 500 arklių vežė Bonos turtus[398]. Istorikas Narbutas mano, kad Bona bus išsivežusi 200 mil. auksinų. Atrodo, kad Bonos išvežtos sumos bus kur kas didesnės. Bona mažą išvežtų pinigų dalį, 430.000 dukatų[399], paskolino Ispanijos karaliui Pilypui II.

1557 m. Bona, kaip pamatuotai spėjama, nunuodyta, pasimirė. Zigmantas Augustas, kaip vienintelis sūnus, visų motinos turtų paveldėtojas, pareikalavo iš Pilypo II grąžinti motinos paskolintus pinigus. Pilypas visaip išsisukinėjo ir tik 1564 m. grąžino dalį paskolintų pinigų[400]. Kai Pilypo grąžinamos sumos atėjo į kraštą, buvo daug nemokėtos kariuomenei algos. Kariuomenė reikalavo skubaus algų išmokėjimo, tad nebuvo laiko perkaldinti gautas monetas. Tuomet monetos buvo atžymėtos Gedimino stulpais ir išmokėta kariuomenei algos. Tokiu būdu antrą kartą atsirado mūsų istorijoje kontrasignuotos monetos.

Mūsų tautos istorikas Narbutas baigia savo istoriją Zigmanto Augusto mirtimi, laužydamas, kaip pats sakosi, savo plunksną ties paskutiniojo Jogailaičio kapu. Narbuto pėdomis buvo nuėję ir kiti mūsų senesnieji istorikai. Mirus paskutiniajam mūsų soste Gediminaičiui, drauge su juo nenuėjo į kapus lietuvių tauta, todėl tenka kalbėti ir apie tolimesnį lietuvių tautos gyvenimą ir tuo gyvenimu pagrįstus pinigus.

Kai po Liublino unijos 1570 m. paskutinį kartą rakino mūsų senos istorinės pinigų kalyklos duris, be abejo, nemanė, jog, vos 10 metų praslinkus, teks vėl pajudinti berūdijantieji kalyklos užraktai ir vėl atsilieps Vilniuje pinigų mašinų aidai. Tiesa, tos mašinos dabar kala jau ne savarankiškus, skirtingus nuo kitų kraštų, Lietuvos pinigus, bet bendros su Lenkija piniginės sistemos monetas.

Dešimtį metų po Liublino unijos negamino jokių pinigų ir todėl mūsų senieji, palyginti, geri pinigai, turėjo eiti lygiomis su blogesnėmis lenkų monetomis. Gresham'o dėsniui veikiant, mūsų monetos plaukė į užsienius, kur jos buvo brangiau vertinamos, negu savo gimtajame krašte. Daug tų mūsų gerų monetų

---

[398] Tie išvežami turtai taip, matyti, paveikė anų laikų žmonių vaizduotę, jog lenkas, norėdamas išreikšti labai didelius turtus, sakydavo Bonos turtai, Neapolio sumos (kunigaikštija Bari buvo Neapolio srityje).

[399] Litais pagal paritetą 10.320.000 lt.

[400] Vėlesniais laikais dar dalį Bonos paskolintų pinigų grąžino Pilypas IV (1621—1665), tačiau didesnioji tų pinigų dalis niekuomet nebuvo grąžinta.

buvo anais laikais sutirpdyta Karaliaučiaus pinigų kalykloje. Krašte pradėjo plisti visokių rūšių svetimieji pinigai, dažnai ir falsifikuoti. Savų, gerų pinigų reikalas darėsi vis labiau aiškesnis. Tokia padėtis paskatina Steponą Batory (1533—1586) 1579 m. atidaryti Vilniaus kalyklą. Stepono Batorio laikų pinigai savo išorine išvaizda ir savo metalo turiniu jau griežtai skiriasi nuo mūsų senųjų monetų. Dabar visus mūsų pinigus puošia ne vienas Vytis su Gedimino stulpais, bet lietuvių vytis ir lenkų erelis, nebėra Gedimino stulpų. Seniau mūsų valstybines emblemas puošė Didžiojo Kunigaikščio mitra, dabar vytį ir erelį gaubia karališkas vainikas.

Tačiau, daug svarbesni buvo vidujinės mūsų pinigų vertės pakitimai. Mes nebetekome savo senosios monetinės sistemos. Lietuvos pinigai visa savo esme virsta lenkiškais ir priklauso lenkų pinigų sistemai. Mūsų grašis nebėra jau vienu penktadaliu geresnis už lenkiškąjį grašį, bet pasidaro jam lygus. Mūsų naujas denariukas nebėra kaip seniau $^1/_{10}$ šio dalis, bet, kaip ir Lenkijoje, $^1/_{18}$ dalis. Mūsų auksinas nebėra jau puskapis, atseit, 30 grašių moneta, bet pasidaro tarptautinis 35 grašių pinigas.

Tais pačiais Batorio laikais pasirodo pas mus pirmą kartą ir šilingo moneta. Šilingas prilygdavo $^1/_3$ grašio ir turėjo gryno sidabro 0,20 g. Be šilingo, kalta dar grašiai, patreiniai, šeštokai ir auksinai. Patreinis turėjo 9 šilingus, nors faktiškai patreinis tiek turėjo sidabro, kiek 10 šilingų. Todėl patreinis buvo labai pageidaujama moneta ne tik krašte, bet ir užsienyje. Šeštokas, viena gražiausių mūsų monetų, buvo lygus dviem patreiniams arba šešiems grašiams. Mūsų auksinas turėjo gryno sidabro 24,37 g ir oficiališkai buvo lygus 35 grašiams, tačiau grynojo sidabro turėjo $1^1/_2$ g daugiau, negu reikalavo jo kursas. Be sidabro monetų, kalta Stepono Batorio laikais ir aukso dukatai.

Mūsų pinigų kalykla dabar veikia iki pat Stepono Batorio mirties, atseit, iki 1586 m. Kai mirė tas didis valdovas, geriau supratęs valstybines mūsų tautos aspiracijas, negu dauguma sulenkėjusių ir silpnabūdžių Gediminaičių, sustoja ir mūsų pinigų kalykla. Mūsų sostą dabar užima siauro proto žmogus, ištikimas jėzuitų mokinys ir visą savo amžių aklas jų politikos įrankis, visai svetimas mums savo auklėjimu, savo šeimos tradicijomis, nors per savo motiną ir surištas su Gedimino gimine, švedas Zigmantas Vaza. Tris metus stovi uždaryta mūsų pinigų kalykla. Pagaliau, veikiausiai asmeninio pelno sumetimais, Zigmantas paleidžia į darbą pinigų kalyklą, kuri veikė be ilgesnių pertraukų ištisus 38 m., atseit, iki 1627 m.

Zigmanto Vazos laikais gaminta net 9 rūšių monetos. Visos jos buvo smulkios, nes tokias gaminti buvo pelningesnis dalykas. Aukso monetos buvo, kaip ir seniau: dukatai, pusportugaliai ir portugalai. Zigmanto Vazos laikais pradėta sistemingai bloginti mūsų sidabro monetos, nors ir palikta joms senieji vardai ir senoji gerų pinigų išvaizda. Mūsų pinigų vertė taip krito, kad jie laikinai buvo pasidarę net blogesni už lenkų pinigus. Tuose pinigų bloginimo žygiuose negarbinga vieta tenka kaž kuriam iš Vokietijos atsibasčiusiam Jakobsonui, kuris, tiesa, brangia kaina išsinuomavo mūsų kalyklą ir, norėdamas atsigriebti, pradėjo begėdiškai bloginti monetas. Jakobsonas taip sugadino mūsų grašį, kad 1623 m. už vieną auksiną, kainavusį seniau 35 grašius, reikėjo mokėti 75 grašius, o 1627 m. jau net 90 grašių. Subruzdusi visuomenė priverčia karalių uždaryti kalyklą ir pašalinti Jakobsoną iš krašto.

Vazos laikais kaltų pinigų tarpe reikia paminėti d v i d e n a r i u s, kurių lenkai neturėjo, todėl tas dvidenaris tam tikra prasme buvo lietuviška moneta. Galimas dalykas, kad lietuviai, jei jau ne kuo kitu, tai bent savo skirtingomis monetomis norėjo pažymėti savo pinigų savistovumą. Tais pačiais Vazos laikais pasirodo dar vienas naujas pinigas, lenkų kilmės paltarokas, p u s a n t r i n i s, nes buvo vertas pusantro grašio. Nei dvidenariai, nei pusantriniai mūsų krašte neprigijo. Šiandien dargi nežinome ir kokiais vardais mūsų žmonės vadino tuos pinigus[401]. Mūsų aukso monetas gadinti nedrįso ir Vaza, nors ir jų auksas nebebuvo tokios geros rūšies, kaip kad senesniais laikais. Tuo metu žydai statydavo auksą mūsų kalyklai taip vadinamais Reino florenais, kurių metalas neperdaug aukštai buvo vertinamas.

Mums ne tik svetimo, bet tiesiog kenksmingo valdovo Vladislovo IV laikais pinigų kalykla stovėjo uždaryta. Ją atidarė tik 1650 m. Jonas Kazimieras. Dabar pradėta gaminti dar blogesni pinigai, negu Zigmanto Vazos laikais. Tokie pinigai tik ardė krašto ūkį. Todėl pradėta rūpintis uždaryti kalyklą, kas ir buvo padaryta 1653 m. Tuo tarpu užeina sunkūs mūsų kraštui laikai: 1655 m. švedai užplūsta Lietuvą, 1658 m. rusai užima Vilnių. Vieni ir kiti plėšia ir terioja kraštą. Kai bendromis su lenkais pastangomis buvo išvaryti švedai, mūsų iždas, apsižiūrėjęs pamatė, kokioje sunkioje padėtyje jis atsidūrė: nuteriotas ir dar žymia dalimi rusų okupuotas kraštas, nepajėgė mokėti jokių mokesčių, tuo tarpu nesumokėtų kariuomenei algų buvo milijonai.

---

[401] Galimas dalykas, kad pusantrinis vadinta dvylekiu, nes dar prieš kokius 70—80 metų žemaičiai rusų pusantros kapeikos monetą vadina dvylekiu.

Mūsų kariuomenė, kad sėkmingiau prispirtų vyriausybę greičiau sumokėti algas, sudaro su stovinčia Lietuvoje lenkų kariuomene sąjunga, žinomą broliškos unijos vardu, ir 1660 m. patiekė mūsų vyriausybei nesumokėtos algos 34 milijonų auksinų sąskaitą. Kai toji, negirdėtai aniems laikams didelė, sąskaita nebuvo apmokėta, trumpu, pačios kariuomenės nustatytu laiku, kariuomenė užima karaliaus ir dvasiškijos dvarus. Vėliau, nesulaukdama reikalaujamų pinigų, kariuomenė puola ir bajorų sodybas. Prasideda baisus, atrodė galutinis, jau ir be to priešų nuterioto krašto draskymas.

Tuo tarpu vyriausybė suko sau galvas, iš kur gauti pinigų, kaip paveikti kariuomenę, kad nustotų žudyti kraštą ir sumažintų reikalaujamą pinigų sumą. Niekur negaudama paskolų, vyriausybė nutaria pati pasigaminti pinigų. Vilnius vis dar tebebuvo užimtas rusų, tad nutarta kalti pinigai Lietuvių Brastoje.

Kaip tik tuo pačiu laiku pasipainioja tūlas perėjūnas, italas Titus Livius Boratini, kuris sakėsi sužinojęs sunkią mūsų iždo padėtį ir norįs padėti vyriausybei. Jis siūlosi Lietuvai gaminti pinigus. Vyriausybė jo pasiūlymą priima. Netoli Brastos vis dar tebebuvo rusai, todėl Boratini kuria savo įmonę Varšuvos apylinkėse. Čia ir gimė 1660 ir 1661 m. tie mūsų mažaverčiai šilingai, vadinami nuo Boratini pavardės — boratinkomis[402]. Vyriausybė tuojau suprato, kad tokių šilingų senuoju kursu niekas neims ir todėl nustato jiems priverstiną kursą, drauge įsakydama, kad „kiekvienas tuo kursu turi tuos šilingus imti, varyti ir kai reikalas pasitaiko, išleisti".

Kai nauji pinigai pateko į žmonių rankas, krašte kilo tikra audra. Niekas neima boratinkų, niekas neklauso valdžios įsakymų. Kariuomenė irgi atsisako priimti boratinkas ir ima iš naujo terioti ponų ir kunigų dvarus. Dabar kariuomenė reikalauja steigti lietuvišką pinigų kalyklą ir lietuviškais pinigais grąžinti jai priklausančią skolą. Seimas, nebežinodamas kas daryti, pritaria tam kariuomenės reikalavimui. Valdžia pradeda rūpintis steigti naują kalyklą ir gaminti naujus pinigus. Kaip tik tuo tarpu įvyksta faktas, kuris ne tik labai pasunkina mūsų vyriausybės padėtį, bet drauge ir smarkiai sujudina visuomenę: sukilę kariai sukapoja kardais mūsų žemiečių iždininką Vincą Gosievskį. Sunkias žemiečių iždininko prievoles pasiima Vilniaus vyskupas Jurgis Bialozoras.

Bialozoro pastangomis ir visos visuomenės aukomis buvo paleista mūsų pinigų kalykla Olyvoje ties Dancigu. Kai rusai

---

[402] Mūsų žmonės boratinkas vadindavo greičiausia berlinkomis. Žemaičiai dar prieš kokius 60—70 m. rusų $7^1/_2$ kapeikas vadindavo berlinka.

buvo išvaryti iš Kauno, tai Olyvos kalykla buvo perkelta į Kauną[403]. Pagaliau ir kariuomenė nusileidžia vyriausybei, 1663 m. birželio 3 d. sudarydama su vyriausybe t. v. Šeduvos sutartį.

Boratini, remdamasis savo senąja sutartimi, vėl atsiranda Lietuvoje ir pradeda gaminti monetas, kurių nei kraštas, nei užsienis nenori imti. Kai neberandama kito kelio nusikratyti Boratinio ir jo gaminamų pinigų, tai 1666 m. uždaroma Vilniaus kalykla. Šį kartą ji buvo uždaryta jau ilgiems amžiams, nes iki šiol dar nepradėjo veikti.

Krašte buvo pakankamai savų pablogintų, kritusios vertės monetų. Tuo pačiu metu dar ir užsienis mums brukte bruko įvairaus tipo falsifikuotus pinigus. Tokie pinigai turėjo pakelti prekių kainas ir žmones pradėjo slėgti didelis visų dalykų brangumas. Valdžia nesirūpina taisyti pinigus, bet įvairiomis policinėmis priemonėmis imasi nustatinėti prekių kainas ir pinigų kursą. Boratini vis dar tebesukinėjasi po kraštą ir 1678 m. kelia seime iždui bylą, reikalaudamas nuostolių atlyginimo dėl sutarties nutraukimo ir Vilniaus kalyklos uždarymo. Seimas duoda leidimą atidaryti kalyklą, tačiau tam griežtai pasipriešina ne tik vyriausybė, bet ir pati visuomenė, niekas nebenori boratinkų. Taip Vilniaus kalykla ir nebuvo atidaryta.

Jono Kazimiero laikais kalta visos mūsų monetų rūšys, tačiau daugiausia gaminta varinių šilingų[404]. Kai kurios monetos turėjo karaliaus inicialus I.C.R., kurie turėjo reikšti Joannes Casimirus Rex, tačiau žmonės skaitydavo tas raides „initium calamitatis regni", pradžia valstybės nelaimių. Tenka pastebėti, kad Jono Kazimiero laikais kalti šeštokai turi vienoje pusėje karaliaus atvaizdą, antroje pusėje vien tiktai Vytį, be lenkų erelio. Tais pačiais laikais Boratini buvo paleidęs į kraštą monetas, vadinamas o r t a i s[405]. Nors mūsų sidabro pinigų sistema buvo jau stipriai pairusi, tačiau vis dar ir Jono Kazimiero laikais tvirtai stovėjo mūsų dukatas. Dukato technika tebėra aukšta. Dukatas turi iš vienos pusės laurais apipintą karaliaus atvaizdą, iš kitos pusės tokiu pat vainiku apsuptą vytį. Monetos pažymėtos raidėmis T. L. B. — Titus Livius Boratini.

Jei Boratini sugadino mūsų smulkiąsias monetas, tai kitas atėjūnas Torno pilietis Andrius Tympf pradėjo kėsintis prieš

---

[403] Tai bus jau antroji Kauno pinigų kalykla, nes viena jau, tur būt, veikė Vytauto laikais.

[404] Batorio šilingas, kurs turėjo 0,20 g sidabro, jau buvo amžinai paleidotas.

[405] Mūsų ortas buvo Dancigo orto pamėgdžiojimas. Vokietijoje ir Skandinavijoje ort reikšdavo $^1/_4$ dalį bet kurio pagrindinio saiko ar mato. Pinigų ortas iš pradžių turėjo būti $^1/_4$ guldeno, vėliau bebuvo tik $^1/_5$.

mūsų auksiną. Tympfo paleistieji auksinai turėjo labai maža sidabro ir mūsų žmonių buvo vadinami t i m p o m i s. Vėlesniais laikais, užėję nauji švedų karai ir Augusto II su Leščinskiu varžytynės dėl sosto, nesudarė patogių sąlygų pinigų gamybai. Tiesa, Augusto šalininkai buvo įkūrę Gardine kalyklą, kur dirbo blogus patreinius ir šeštokus, papuoštus Augusto atvaizdais. Tai buvo paskutiniosios D. Lietuvos Kunigaikštystės savarankiškos monetos.

Jau nuo XVII a. pradėjusi pas mus reikštis pinigų anarchija, visai įsigali XVIII a. Tų laikų karaliai ir apskritai valdantieji sluoksniai liovėsi besirūpinę krašto ūkio reikalais ir pradėjo žiūrėti vien asmeninės savo ir savo giminių naudos. Pro mūsų niekieno nebesaugojamas sienas laisvai ėjo ne tik įvairūs pasaulio avantiūristai, bet plaukė ir niekam tikę įvairių šalių pinigai. Tame pinigų mišinyje niekas nebegali susigraibyti. Dar blogiau virto, kai ir mūsų pačių valdžia ėmė skirstyti savo pinigus senaisiais arba, kaip tuomet sakyta, „moneta bona", gerais pinigais ir dabartiniais, arba anų laikų terminu, „moneta currens", dabar einantieji pinigai. Kai buvo daromos sutartys, vis vien ar tai „senaisiais" ar tai „dabartiniais" pinigais, tekdavo dar žiūrėti ir monetų kalimo metų, nes ir ta pati pinigų rūšis buvo kalama įvairios vertės įvairiais metais. Visas mažesnes sumas buvo leidžiama mokėti šilingais, nors būtų buvę ir kitaip susitarta. Stambios sumos buvo dažnai apskaičiuojamos ir mokamos dukatais. Smulkūs mūsų pinigai tiek buvo nebetekę savo vertės, kad jie jau nebeskaičiuota, bet tiesiog sverta. Seniau, palyginti, geri šilingai, dabar jau nebeina atskiromis monetomis, bet dešimties auksinų vertės pokais. Svetimšaliai keliautojai nusiskundžia, kad pas mus, išmainius vieną aukso monetą, negaunama nei vieno sidabrinio pinigo, bet priverstinai turima imti tiek variokų, kad jiems panešti reikia samdyti nešiką.

Toji pinigų anarchija virsta tikra krašto katastrofa, kai prūsų karalius Friedrich'as II 1756 m. užima Saksoniją ir tenai Leipcigo mieste pagauna respublikos pinigų gaminimo prietaisus. Friedrich'as paveda savo trims faktoriams Efraimui, Izaokui ir Icikui pagautomis mašinomis padirbinėti mūsų monetas. Kad žmonės negalėtų pažinti falsifikuotų monetų, jos buvo žymimos ta pačia data, kaip ir tos pačios rūšies respublikos monetos, atseit, 1753 m. Kai Friedrich'as II turėjo apleisti Saksoniją, tai jis vis dėlto pasiėmė ir respublikos monetų mašinas, kurias pastatęs Breslau mieste liepė Efraimui ir toliau padirbinėti mūsų monetas. Iš pradžių Efraimo monetos savo medžiaga nedaug kuo tesiskyrė nuo tikrųjų, bet juo toliau, juo mažiau jose bebuvo sidabro. Pirkliai milijonais gabendavo Efraimo monetas į Lie-

tuvą ir Lenkiją ir leisdavo jas čia į apyvartą. Kiek tokių falsifikuotų monetų buvo paleista respublikoje į apyvartą, sunku tikrai pasakyti, nes neturima aiškių duomenų. Šiaip rimti istorikai spėja, jog paleistų į apyvartą falsifikuotų pinigų suma svyruoja tarp 85—400 mil. auksinų. Žmonės praminė tas monetas svarbiausio Friedrich'o įrankio Efraimo vardu e f r a i m k o m i s, žemaičių tarme, praimkomis. Vokiečiai dažnai vadina efraimkas visai nekaltu vardu „Kriegsmünzen" (karo monetos), nes jomis buvusios apmokamos prūsų septynerių metų karo išlaidos.

Tačiau ir tais liūdnais mūsų istorijos laikais atsirado rimtų ekonomistų, kurie gerai suprato, kad kitaip vargu bejmanoma kovoti su tokiais prūsų darbais, kaip tik išėmus iš apyvartos visas senas monetas ir davus kraštui naujus gerus pinigus. Buvo net siūlyta, Anglijos pavyzdžiu, įgyvendinti aukso valiutą. 1764 m. respublikos seimas skiria komisiją, kuriai paveda pagaminti pinigų reformos sumanymą. Tos komisijos pasiūlymu pinigų gamybos teisė vėl buvo grąžinta karaliui, kuris pasižadėjo duoti kraštui tokius pinigus, „už kuriuos geresnių nebus galima rasti ir visoje Europoje". Deja, ir šiuo atveju mūsų paskutinis karalius, žmogus be vyriško būdo ir reikiamos energijos, nors rodęs nekartą ir gerų norų, neturėjo laimės. Karaliaus gal ir gerus pasiryžimus sugriovė pasirinktas peraukštas pinigų paritetas, atseit, perdidelė mūsų ūkio sąlygoms naujojo piniginio vieneto vertė. Naujųjų pinigų pagrindu turėjo būti Olandų guldenas (florenas), tais laikais labai plačiai pasaulyje vartojamas pinigas. Į vieną olandų guldeną turėjo eiti $16^3/_4$ mūsų auksinų. Kiekvienas bet kurios svetimos valstybės pinigas, kuris būtų blogesnės rūšies, negu mūsų naujasis auksinas, turėjo būti valdžios organų atimamas, konfiskuojamas ir sutirpdomas. Mūsų senieji, blogi pinigai, patekę vieną kartą į iždo kasas, daugiau į žmones nebuvo leidžiami, bet tirpdomi. Mokesčiai turėjo būti mokami naujais pinigais. Kas mokėjo senaisiais pinigais, tas turėjo mokėti tiek kartų daugiau, kiek atnešti senieji pinigai buvo blogesni už geruosius. Skolos taip pat turėjo būti grąžinamos naujaisiais pinigais.

Tik dviem metams praėjus, kaip buvo įvesti nauji pinigai, būtent, 1768 m., seimas turėjo progos įsitikinti, kad žmonės nelabai noriai ima naujuosius pinigus ir kad tie nauji geri pinigai bėga iš krašto į užsienį. Matyti, tie pinigai buvo geriau vertinami užsienyje, negu krašte. Tokiam, tikrai nepaprastam, reiškiniui suprasti, reikia prisiminti, kad rusai ir prūsai jau buvo galutinai nusistatę mus pražudyti ir dėjo visų pastangų per savo apmokamus ir neapmokamus agentus silpninti mūsų ekonominį pajėgumą, kas geriausia pasiekiama pakirtus žmonių pasitikėjimą

savaisiais pinigais. 1775 m. uždraudžiama išvežti pinigai į užsienį. Kadangi neturėjome jokios sienų apsaugos, tai ir šis uždraudimas pasiliko vien tušti žodžiai[406]. Pagaliau, 1786 m. pati valdžia, matydama nebeatlaikysianti pinigų pariteto, numuša jų vertę iki 1717 m. pinigų vertės lygio. 1794 m. buvo dar kartą mėginta pakelti pinigų vertė, tačiau nieko nelaimėta.

Tais pačiais, taip sunkiais mūsų bendros su lenkais respublikos laikais, paskiri žmonės, geriau nusimaną ekonominiais reikalais, pradėjo galvoti apie popierinius pinigus ar banko notas. Dar 1775 m. Augustas Sulkowski pareiškė seime: „Užsienyje, kai nebegalima gauti paskolos, kuriama popieriniai pinigai, kurie eina, kaip ir monetos". Ta proga Sulkowski'o plačiau išdėstytas popierinių pinigų sumanymas, nesukėlė seime jokių diskusijų[407].

Bent kiek didesnio seime susidomėjimo rado kun. Ossovskio sumanymas. Ossovskis reikalauja parduoti visas valstybines žemes, bet kadangi visų valstybinių žemių negalima parduoti vienu kartu, tad Ossovskis siūlo išleisti popierinius pinigus, apdraustus valstybinėmis žemėmis. Kai bus pardavinėjami dvarai, tai gautais pinigais tuojau bus išperkami popieriniai pinigai. Tais popieriniais pinigais būtų galima mokėti visi mokesčiai. Kas moka iždui ne monetomis, bet popieriniais pinigais, tas gauna dar $^1/_2\%$ nuolaidos nuo mokamos sumos. Tokia nuolaida, mano Ossovskis, taip pakels popierinių pinigų paklausus, kad niekas ir norėti nebenorės popierinius pinigus keisti monetomis. Kai iš valstybinių žemių pardavinėjimo susidarys iždė stambesnė pinigų atsarga, tuomet ne tik sustabdoma naujų popierinių pinigų emisija, bet ir nustatytomis sumomis išperkami bei sunaikinami seniau paleisti popieriniai pinigai[408]. Gal būt, kad Ossovskio sumanymas mūsų dienų protu bei patyrimu turi ir silpnesnių pusių, tačiau aniems laikams buvo tai rimtas užsimojimas sanuoti mūsų senosios respublikos pinigų sistemą.

Bent kiek kitos rūšies popierinių pinigų projektą patiekė Varšuvos bankininkas Kapostas, kuris siūlė įsteigti valstybinį banką ir paleisti 40 mil. auksinų popierinių pinigų. Kiekvienas pilietis moka bent pusę mokesčių sumos monetomis, likusią dalį gali duoti ir popieriniais pinigais. Tuo būdu iždo gaunamos mo-

---

[406] 1776 m. turėjome tik 3928 kareivius ir 1172 karininkus. Ir tai buvo po pirmojo padalinimo, kada dar dideli dabartinės Rusijos plotai priklausė mūsų valstybei.

[407] Tiesa, vienas seimo atstovas, tur būt ironiškai, pastebėjo, kad čia niekas nesipriešins popierinių pinigų gamybai, nes šiaip jau iždas iš niekur nebegauna jokių paskolų.

[408] Ossovskio minčių branduolys yra paimtas iš prancūzų revoliucijos sukurtų „mandats territoriaux".

netos sudarytų reikalingą popierinių pinigų apdraudimą, kuriuo būtų galima ateityje keisti pačius popierinius pinigus. Monetinė atsarga, Kaposto nuomone, būsianti tiek didelė, kad jos užteksią ne tik popieriniams pinigams keisti, bet ir lombardui steigti. Visus išmokėjimus virš 10 auksinų iždas daro taip pat pusiau monetomis ir notomis. Kapostas taip tikėjo savo pinigais, kad manė juos būsią galima paleisti vienu procentu virš pari, atseit, 100 auksinių popierinių pinigų po 101 auksiną.

Lietuvos ir Lenkijos anų laikų bajorija nebuvo dar tiek valstybiškai ir ūkiškai subrendusi, kad būtų pajėgusi suprasti popierinių pinigų ar notų emisijos politikos bei technikos dėsnius. Tiktai Respublikos žlugimo išvakarėse griebtasi paskubomis vykdyti seniau iškeltus sumanymus. Tačiau, dar ir dabar ne iš karto pradedama leisti popieriniai pinigai. 1794 m. iždas leidžia 4% paskolos lakštus, kurių išpirkimo terminas nebuvo nustatytas. Tais pačiais 1794 m. birželio 8 d. kariuomenių vadas generolas Kościuška, pasitaręs su Kapostu, įsako paleisti popierinius pinigus, kuriais buvo išperkami valstybės paskolos lakštai. Iš pradžių buvo nusistatyta paleisti ne daugiau 60 mil. auksinų. Kiek faktiškai buvo paleista, sunku pasakyti: istorikų nurodomoji suma svyruoja tarp 10 ir 20 mil. auksinų. Lietuvoje, sakoma, tebuvę paleista apie 200.000 auksinų, nes čia ne tik paprasti žmonės spyrėsi imti neregėtus popierinius pinigus, bet ir patys iždininkai kai kuriose vietose nenorėjo tikėti, kad gali būti popieriniai pinigai. Geriau buvę Lenkijoje, kur notos iš karto ėjo beveik lygiomis su monetomis, tačiau rusams ir prūsams stipriai pasistūmus į priekį, popierinių pinigų vertė pradėjo pulti. Žmonės nustojo tikėję savo valstybės pastovumu ir savo šalies nepriklausomybe. Dabar popierinių pinigų kursui išlaikyti valdžia griebiasi griežtų policinių priemonių, tačiau teigiamų rezultatų nesusilaukia. Nepamirštos buvo ir ekonominės priemonės. Dar 1794 m. buvo parduota už 10 mil. auksinų valstybinių žemių, kad tuo būdu išimtų iš apyvartos popierinius pinigus. Popierinių pinigų paklausas pakelti buvo duodama valstybinių dvarų pirkėjams 5% nuolaida, jei jie moka popieriniais pinigais. Deja, nei policinės, nei ekonominės priemonės nebepajėgė atlaikyti popierinių pinigų vertę. Vis labiau platesnius gyventojų sluoksnius pagauna mintis, kad valstybė jau gyvena paskutiniąsias savo dienas. Dabar visi pradeda vengti merdėjančios valstybės popierinių pinigų. Pagaliau, ateina nelaimingas Maciejovicų mūšis (1794 m. spalių 10 d.), kuris palaidoja Respublikos nepriklausomybę ir drauge su ja ir jos pirmuosius popierinius pinigus.

2. PAVERGTOS LIETUVOS PINIGAI

Nebetekę savo tautinio ūkio, turėjome drauge su juo nebetekti ir to ūkio vainiko, savųjų pinigų. Senieji mūsų pinigai laikėsi dar kurį laiką žmonėse, kol buvo pakeisti naujais, jau okupantų gamintais pinigais. Tačiau kur kas ilgiau, negu apyvartoje, išsilaikė mūsų senieji pinigai žmonių kalboje ir mūsų sodiečių skaičiavimo papročiuose. 1825 m. caras Nikalojus I uždraudė oficiališkai skaičiuoti mūsų senais pinigais, tačiau žmonės davė mūsų senų monetų vardus naujoms okupantų monetoms.

Kad geriau supratus naują, įsigyvenusią mūsų krašte, pinigų sistemą, reikia pažvelgti bent kiek atgal į monetinės rusų sistemos praeitį. XVII ir XVIII a. jau veikė Rusijoje metalinė pinigų sistema. Apyvartoje buvo daugiausia vario monetų, rečiau pasitaikydavo sidabriniai pinigai ir tik retkarčiais pasitaikydavo viena kita aukso moneta. Rusija gyveno visai užsidariusi nuo kitų tautų, todėl ir nesunku buvo krašto viduje, kol monetų gaminta neperdaugiausiai, suteikti brangesnę kainą ir menkos vertės monetoms. Kai tokių menkos vertės monetų atsirasdavo daugiau, negu buvo reikalinga būtiniems mokėjimams, tų monetų vertė tuojau krisdavo, prekių kainos pakildavo. Aukštų kainų suerzinti gyventojai, tuojau keldavo maištus. Didžiausias tokių maištų žinomas „varinio maišto" vardu, įvyko 1662 m., po to, kai 5 metus buvo leidžiamos išimtinai tik vario monetos. Ir šis maištas buvo labai žiauriomis, kruvinomis priemonėmis numalšintas, tačiau valdžia buvo tiek įbauginta įnirtusių žmonių, kad ne tik nustojo bent laikinai gaminti naujus varinius pinigus, bet dar ir dalį senųjų pakeitė sidabro monetomis.

Pirmuosius rusų piniginės sistemos pagrindus kuria Petras Didysis, nes iki jo monetos buvo gaminamos be jokios sistemos ir be jokių įstatymų. Petras Didysis pirmasis iškėlė Rusijoje ir teisėtosios mokėjimo priemonės sąvoką. Tačiau tas pats Petras žymiai pablogino rusų sidabro rublį. Petro Didžiojo įpėdiniai kaldina beveik vien vario monetas[409].

Labai padidėjusi stambių varinių pinigų apyvarta padarė sunkiai beįmanomą bet kurį žmonių ekonominį santykiavimą. Ieškota priemonių, kaip išbristi iš susidariusios padėties ir pagaliau nusistatyta, prancūzų pavyzdžiu, sukurti „asignacijas", kurios būtų tų varinių pinigų pakaitalu. 1768 m. asignacijos paleidžiamos į apyvartą. Tos asignacijos nebuvo tikra prasme popieriniai pinigai, o buvo tik vario monetų surogatas, pakaitalas. Jos

[409] Petras pagamino varinių monetų 4,3 mil. rublių; Kotryna I (1682—1727) — 22 mil., Kotryna II (1763—1796) — 80 mil. rub.

iš pradžių neturėjo jokio savarankiško kurso, nes buvo susietos su variniu rubliu.

1810 m. įgyvendinama sidabro valiuta, kurios vienetas buvo sidabro rublis. 1812 m. prancūzų karas sutrukdo pradėtą pinigų reformą ir priverčia labai stambiomis sumomis leisti asignacijas. Dabar asignacijos virsta savarankiška, jokio metalo nepriklausoma, mokėjimo priemonė. Taip atsiranda Rusijoje paralelinė valiuta, atseit, viena šalia kitos sidabro ir popierinė valiuta. Asignacijų kainą nustatinėja valdžia savo įsakymais. Nežiūrint valdžios dedamų pastangų sulaikyti asignacijų vertės kritimo, jų kursas vis dėlto smarkiai smuko. 1817 m. asignacijų rublis beveik buvo vertas tik $25^1/_6$ metalinių kapeikų.

Nuolatiniai pinigų vertės svyravimai sudarydavo didelių krašto ūkiui sunkumų ir todėl valdžia nutaria išpirkti asignacijų dalį ir tuo būdu pakelti jų kursą[410]. Kai bus pakilusi asignacijų vertė, tuomet ketinta jų kursą stabilizuoti. Asignacijoms išpirkti buvo paimta labai sunkiomis sąlygomis užsienio paskola. Skolintais pinigais buvo išpirkta 240 mil. rub. asignacijų, tačiau tų asignacijų tiek buvo paleista, kad ir sumažinus 240 mil. rub. jų apyvartą, jų kursas nė kiek nepakilo. Pastebėjęs tokį reiškinį, sumanus finansų ministeris Kankrin pasirenka kitą kelią Rusijos pinigams gydyti. Jis nebemėgina kelti esamą asignacijų kursą, bet tik rūpinasi tą kursą stabilizuoti. 1839 m. tai jam pasiseka padaryti. Dabar Kankrin pats numuša asignacijų vertę, atseit, devalvuoja asignacijas, nustatydamas, kad vienas sidabro rublis yra vertas $3^1/_2$ asignacijų rublių. Žmonės nepasitiki ir stabilizuotoms asignacijoms. Todėl valdžia nutaria paleisti kitos rūšies popierinius pinigus. 1840 m. atidaroma depozitų kasa, kuri ėmė į depozitą auksą bei sidabrą ir už juos duodavo popierinius pinigus, vadinamus d e p o z i t i n i a i s b i l i e t a i s. Depozitiniai bilietai kiekvienu pareikalavimu buvo keičiami sidabro monetomis.

Žmonės greitai pradėjo pasitikėti depozitiniais bilietais ir retai juos keisdavo monetomis. Tą pastebi valdžia ir paskelbia, kad ji keičia asignacijas depozitiniais bilietais kursu: $3^1/_2$ asignacijų rubliai — lygūs vienam depozitiniam, arba, kaip jis dažnai vadinta, kreditiniam rubliui. Asignacijų keitimas taip padidino depozitinių rublių apyvartą, kad jų metalinis padengimas nukrito iki $^1/_6$ visų paleistųjų depozitinių rublių sumos. Nors depozitinių arba kreditinių rublių padengimas ir krito šešis kartus, tačiau jau įprastu žmonių pasitikėjimu jų kursas laikosi pastovus iki

---

[410] Kvantitetinė pinigų teorija: juo mažesnė pinigų apyvarta, juo brangesnė pinigų kaina.

pat 1854 m. Prasidėjęs Krymo karas pareikalauja labai didelės depozitinių pinigų emisijos ir todėl jų kursas pradėjo kristi. Tiesa, iš pradžių depozitinių pinigų kurso kritimas nebuvo didelis, jis siekė vos tik 10%, nes pamažu kylanti krašto gerovė reikalavo vis didesnės pinigų apyvartos ir todėl pakėlė depozitinių bilietų paklausus. Krašto ūkio sąlygų sukelti nauji pinigų paklausai ir neleido depozitinių bilietų kursui tiek nukristi, kiek to buvo galima laukti pagal padidėjusią depozitinių bilietų sumą.

Valdžia, matydama tokį nedidelį depozitinių bilietų kurso kritimą, mėgina vėl juos keisti monetomis. Žmonės tuojau tokiu smarkumu puolė keisti depozitinius bilietus, kad greitu laiku iždui pritrūko brangiųjų metalų ir teko sustabdyti pradėtą depozitinių bilietų keitimą. 1877 m. turkų karas dar labiau padidina depozitinių rublių apyvartą. Jų suma prašoka vieną milijardą. Pagal taip padidėjusią apyvartą krinta ir depozitinio rublio vertė, jis tekainuoja 63,1 kapeikos. 1881 m. nutariama per 8 metus kasmet imti iš apyvartos po 50 mil. rub. depozitinių bilietų ir tuo būdu sumažinus jų apyvartą, pakelti jų kainą. Ir šiuo atveju išpirkimo operacija teko sustabdyti, nes iždui vėl pritrūko brangiųjų metalų.

Tų įvairių liūdnų patyrimų pamokinti, rusai pasirenka kitą savo valiutos sanavimo kelią: jie pirm negu imtis bet kurių keitimo operacijų, stengiasi sudaryti tvirtą brangiųjų metalų fondą. Sumanus finansų ministeris Vitte (1893—1903) sustabdo užsienio spekuliaciją depozitiniais rubliais ir tuomet juos stabilizuoja. 1895 m. nustatoma faktinasis depozitinių rublių kursas: vienas aukso rublis lygus $1^1/_2$ depozitinio rublio. 1897 m. numušama vienu trečdaliu auksinio rublio vertė ir tuo būdu sulyginamas depozitinis ir auksinis rublis, arba, kitais žodžiais, padaroma aukso rublio devaliuacija.

Platesnioji visuomenė beveik visai nepastebėjo tos visos painios operacijos ir tik staiga sužinojo, kad už senąją 5 rub. aukso monetą galima gauti 7 rub. 50 kap., už 10 rub. monetą — 15 rub. naujomis aukso monetomis. Aukso monetų laikytojai atrodė pralobę. Taip pat turėjo pagrindo džiaugtis ir skaitlingi depozitinių bilietų laikytojai, nes jų depozitinis rublis susilygino su aukso rubliu. Taip buvo įgyvendinta Rusijoje aukso valiuta. Depozitinių ar kreditinių rublių vietą užima Valstybinio banko leidžiamos notos (bilietai). Notos iki 600 mil. per pusę padengiamos auksu, kas viršiau 600 mil., tas turi būti visu 100% padengta auksu. Notos kiekvienu pareikalavimu keičiamos aukso monetomis ar aukso lydiniais. 1895/97 metų reformos rusų rublis iki pat Didžiojo karo nebuvo nutraukęs savo saitų su auksu.

Karui prasidėjus, kaip ir kituose kariaujančiuose kraštuose, buvo sustabdytas notų keitimas aukso monetomis ar lydiniais. Kai 1915 m. rudenį rusai apleido Lietuvos teritoriją, rublis vis dar buvo vertas 83 kapeikų.

Dabar užplūsta Lietuvos žemes nauji okupantai—vokiečiai— ir atneša mums savus pinigus — m a r k e s. Kaip tik buvo aptvarkyta militarinė krašto administracija, vokiečiai tuojau pradeda traukti iš žmonių rusų rublius, keisdami juos savomis markėmis. Surinktus rublius vokiečiai meta į neutralių valstybių biržas. Parduodami didelėmis partijomis rusų rublius, vokiečiai ne tik įsigyja reikalingos užsienio valiutos, bet ir didina pasaulio pinigų rinkose rusų rublių pasiūlus, mažina rublių vertę ir tuo būdu kenkia rusų interesams. Nenorėdami ilgainiui keisti rusų rublius savo markėmis ir tuo būdu didinti ir taip jau pašokusią markių apyvartą, vokiečiai steigia 1916 m. bal. 17 d. prie Ostbanko für Handel und Gewerbe taip vadinamą „Darlehnskasse Ost" — Rytų paskolų kasą, kuri leido popierinius pinigus, iš pradžių ostrublius, vėliau ostmarkes. Darlehnkasse leidžiami popieriniai pinigai buvo paskelbti vienintelė teisėta mokėjimo priemonė Rytų okuputuose kraštuose ir vienas obosto rublis buvo prilygintas 2 vokiečių markėms ir 1 rusų rubliui.

1917.III.30 d. Darlehnskasse Ost buvo atskirta nuo Ostbank für Handel und Gewerbe, padaryta savarankišku juridiniu asmeniu, kuris leido popierinius pinigus ir vykdė iždo operacijas. Ta proga Darlehnskasse buvo perkelta iš Poznaniaus į Kauną. Ji buvo Vyriausiojo Rytų vado žinioje ir priežiūroje. Vyriausias Vadas kasos veikimą prižiūrėjo ir kontroliavo per savo skirtą trijų asmenų kuratoriumą, kuris skirdavo kasos valdybą. Kasa turėjo teisę visame Vyriausio Rytų Vado valdomajame plote steigti skyrius. Kasa teikė paskolas ne ilgesniam kaip 3 mėnesių laikui. Paskolos galėjo būti laiduojamos: 1. rusų notomis, 2. vokiečių notomis, paskolos lakštais, Reich'o bei paskirų vokiečių valstybių iždo vekseliais, kurių terminas ne ilgesnis kaip vieneri metai, 3. kitais vertybės popieriais, kuriuos kuratoriumas pripažins patikimais, 4. brangiaisiais metalais ir 5. negreit gendančiomis prekėmis.

Vokiečių karo vadovybei bei viešosios teisės įmonėms paskolų teikimas buvo sutvarkytas bent kiek kitu, savotišku būdu. Reich'o kancleris grafas v. Hertling padarė pareiškimą Reichstage (parlamente), kad Vokietija laikys ostmarkę lygia vienai markei. Darlehnskasse Ost darė ir kitas bankines operacijas. Darlehnskasse Ost 1918 m. sausio 1 d. buvo paleidusi apyvarton 315 mil. markių.

3. NEPRIKLAUSOMOS LIETUVOS PINIGAI

Dviejų didžiųjų valstybių militariniuose bei ekonominiuose griuvėsiuose sunaikinta ir nuteriota Lietuva vėl pasiskelbia nepriklausoma valstybe. Lietuvos griuvėsiai buvo palyginti didesni, negu kai kurių kitų tiesioginiai kariavusių kraštų: arklių sumažėjo 38%, galvijų 47%, kiaulių 14%, avių 30%, neapdirbtos žemės sudarė 35%; laike karo buvo sunaikinta 1200 kaimų su 14.270 ūkiais, 2000 vienkiemių ir 50 miestelių, viso 57.080 trobesių; karas išnaikino taip pat 21 mil. kietmeterių miško.

Tokiuose krašto griuvėsiuose statyti ekonominio šalies gyvenimo rūmus, sukurti savus gerus, tvirtus pinigus ir dar tą visą padaryti be žymesnės svetimos pagalbos buvo nelengvas uždavinys ir bet kuriai kultūringai tautai. Mes, lietuviai, be medžiaginių sunkumų tame krašto ūkio kūrybos darbe turėjome ir grynai intelektualinio pobūdžio kliūčių: mums trūko teoretiškai išsilavinusių, praktiškai patyrusių ekonomistų. Valstybiniai ūkiškam darbui pasirengimo trūkumais ir tenka aiškinti pirmųjų mūsų nepriklausomybės metų vieningos ūkio politikos nebuvimą, tuos, palyginti, dažnus ir griežtus ūkio politikos svyravimus bei jos staigius šuolius.

Tie visi medžiaginiai ir dvasiniai sunkumai turėjo pasireikšti ir mūsų pokarinėje pinigų raidoje. Pirmiausia, keturis pirmuosius nepriklausomybės metus mes neturėjome savarankiškų pinigų, bet vartojome vokiečių dar okupacijos metais išleistus ar vėliau leidžiamus popierinius pinigus. Nuolatinis tų pinigų vertės kritimas rodė, žinoma, ne mūsų besikuriančio ūkio smukimą, bet ekonominę bei politinę buvusių okupantų padėtį.

Nuo 1918 m. vasario 16 d., t. y. nuo nepriklausomybės paskelbimo, mes turėjome keturių rūšių pinigus: 1. rusų rublius, 2. vokiečių markes, 3. ostpinigius ir pagaliau 4. savuosius litus. Be to, pokariniais laikais buvo gana plačiai paplitę po kraštą U.S.A. doleriai.

1. Rusų rubliai. — Rusų rublių buvo net keturios rūšys. Žmonės ne visas tų rublių rūšis vienodai vertino, tačiau savo esme jie visi buvo lygiai blogi. Žmonės labiausia vertino caro rublius, nes dažnai tikėjo spekuliacijos sumetimais leidžiamiems gandams, kad bolševikai būsią nugalėti, caro sostas atstatytas ir grąžinta, jei jau ne visa, tai bent dalinė senojo caristinio rublio vertė. Nemaža buvo ir mūsų krašte naivių žmonių, kurie rimtai patikėjo tiems, spekuliantų leidžiamiems, gandams.

Kitos nuomonės rusų rublio vertės klausimu buvo mūsų laikinoji vyriausybė, kuri jau 1919 m. vasario 4 d. išleidžia įsakymą, suvaržantį rusų rublio ėjimą Lietuvos žemėse. Tas įsa-

kymas vėliau tampa įstatymu, kuris paskelbtas 1919 m. balandžio 4 d. Buvo uždrausta įvežti į Lietuvą ir vartoti valstybės įstaigose, bankuose ir prekyboje rusų popierinius pinigus, vadinamus „kerenkomis" (20 ir 40 rb.)[411]. Be finansų ministerijos leidimo buvo uždrausta įvežti ir išvežti rusų caro ir „dūmos" popierinius pinigus virš 1000 rub. vienam žmogui[412]. Tačiau tas pats įstatymas sako, kad valstybės įstaigos, finansų ministerijai leidus, gali imti rusų „caro ir dūmos" popierinius pinigus finansų ministerijos nustatytu kursu.

Kai bolševikai galutinai likvidavo t. v. baltųjų armijas ir paskutinis gen. Vrangelis apleido Rusijos žemes, rusų rublis pasirodė tuo, kuo jis iš tikrųjų jau ir anksčiau buvo, būtent, bevertis popierio gabalas. Ne geresnio likimo susilaukė ir pačių bolševikų leidžiami rubliai. Bolševikai, gal ne tiek sąmoningai, norėdami likviduoti pinigus, kiek neišvengiamo reikalo verčiami, leido savo rublius tokiomis astronominėmis sumomis, kad jie greitu laiku nebeteko bet kurios vertės.

2. Vokiečių markė. — Vokiečiai visą laiką stengėsi kuo mažiausia paleisti savo markių okupuotuose kraštuose. Jie nenorėjo didele emisija sunkinti savo notų banko padėties, bijojo, kad okupuotuose kraštuose paleistosios markės nepatektų kuriuo nors būdu į neutralių valstybių biržas, kur jos būtų galėjusios didinti markių pasiūlus ir mažinti jų kursą. Pagaliau, karui pasibaigus, vokiečiai buvo susirūpinę, kad prieškarinės emisijos markės nepatektų į Belgiją, kur jos turėjo būti išperkamos beveik aukso paritetu. Mūsų žmonės labiau pasitikėjo tikrosiomis vokiečių markėmis, negu juridiškai niekuo nelaiduotais ir materiališkai labai menkai apdraustais ostpinigiais. Galų gale visos markių rūšys, kaip ir rusų rubliai, virto beverčiais popieriais.

3. Ostpinigiai. — Ostpinigių įsigalėjimas nepriklausomoje Lietuvoje yra artimai susietas su vokiečių duotomis Lietuvai paskolomis. Kai buvo sudarytas pirmas Lietuvos ministerių kabinetas, žmonės laukė savo valiutos ir nebenorėjo imti obosto pinigų. Okupacinė valdžia prašė mūsų vyriausybės išleisti atsišaukimą į tautą, kad ostpinigiai laikinai pasilieka teisėta mokėjimo priemonė. Ta proga mūsų vyriausybė prašo Vokiečių

---

[411] Taip pramintos nuo Kerenskio, kuris 1917 m. po nuvertimo caro, nuo kovo mėnesio iki gegužės, buvo teisingumo ministeriu, nuo gegužės m. dar karo ir laivyno ministeriu, nuo liepos mėn. dar ministeris pirmininkas, nuo rugsėjo — vyriausias vadas ir diktatorius. Kerenskio laikais paleisti „iždo ženklai" buvo mažo formato, menko popieriaus ir blogų dažų. Liaudis jo laikais paleistus popierinius pinigus vadino su panieka „Kerenkomis".

[412] Po caro nuvertimo išleisti po 1000 rub. popieriniai pinigai su Rusijos „dūmos" (parlamento) atvaizdu.

suteikti paskolą. Vokiečiai sutiko ir 1918 m. gruodžio pradžioje buvo sudaryta 10 mil. markių paskolos sutartis. Paskola buvo duota iš 5%. Darlehnskasse pasižadėjo nedidinti notų emisijos be Lietuvos vyriausybės žinios, tačiau šiuo reikalu mūsų vyriausybė nebuvo informuojama. Iš vėliau paaiškėjusių duomenų matyti, kad 1918 m. gruodžio 30 d. buvo paleista 415 mil. m., 1921 m. sausio 1 d. 727,7 mil. m. arba tuometinių dolerių kursu litais 110 mil., 1922 m. sausio 1 d. 1419,9 mil. m. arba tuometinių dolerių kursu litais 68,7 mil., 1922 spalių 1 d. 3.500 mil. m. arba tuometinių dolerių kursu litais 17 mil.[413].

Tokiu būdu, jau duodama mums pirmąją 10 mil. ostmarkių paskolą, vokiečių Darlehnskasse Ost sutvirtino pagrindus ilgiau pasilikti Lietuvoje.

Antroji 100 mil. markių paskola galutinai sutvirtino Darlehnskasse Ost Lietuvos notų banko pozicijoje. Ta paskola turi mums ne vien tik istorinės, bet dar nemaža ir gyvenimiškos reikšmės. Vokiečiai pasiūlė mūsų vyriausybei pirkti išsimokėtinai įvairius jų Lietuvoje padarytus įrengimus bei šiaip įvairias reikmenis. Mūsų vyriausybė pareiškė negalinti tų dalykų pirkti, kol neturinti kariuomenės ir policijos. Tam reikalui reikią pinigų, tad tegul vokiečiai juos paskolina. Po įvairių derybų 1918 m. gruodžio 30 d. Berlyne buvo pasirašyta 100 mil. ostmarkių paskolos sutartis. Šios sutarties § 1 skelbia, kad Darlehnskasse Ost duoda Lietuvos valstybei paskolos iki 100 mil. markių[414]. Kreditas apmokamas iš 5%. Procentai mokami metų ketvirčiais. Paskola laiduojama visu Lietuvos valstybės turtu ir valstybės pajamomis. Antrame paragrafe numatyta, kad Lietuvos vyriausybė duoda Darlehnskasse Ost trimėnesinius vokiečių ar obosto markėmis[415] išrašytus iždo vekselius. Iždo vekseliai negali būti mažesni kaip 1 mil. markių. Trečiame paragrafe, be kitų daugiau formalinio pobūdžio nuostatų, yra vienas politiniu atžvilgiu svarbus posakis, būtent, Darlehnskasse Ost pasilieka sau teisę prieš kiekvienos paskolos dalies išmokėjimą prašyti Vokiečių civilinės administracijos Lietuvoje viršininko sutikimo. Labai reikšmingas ir svarbus yra § 6: Lietuvos vyriausybės prašymu, Darlehnskasse Ost leidžia ir toliau savo pinigus, kurie

---

[413] Lentelė rodo kaip didėjo ostmarkių skaičius ir kaip tuo pačiu metu mažėjo tų markių vertė. Matome, kad tą dieną, kada pradėjo veikti Lietuvos Bankas (spalių 1 d. buvo šventė, tai faktiškai Lietuvos Bankas pirmą kartą atidarė savo langelius spalių 2 d.) buvo apyvartoje ostmarkių tik už 17 mil. lt.

[414] Dabartiniais litais bus apie 123 mil.

[415] Vyriausias Rytų fronto vadas buvo tituluojamas Oberbefehlshaber des Ostens ir todėl jo valdžios srityse einamieji pinigai buvo dažnai vadinami obostai.

turi Lietuvoje teisėtų mokėjimo priemonių privalumus. Kai bus įsteigtas Lietuvos Emisijos bankas, tai, Lietuvos vyriausybės laidavimu, tas bankas, ar kuri kita tam reikalui skirta įstaiga, išperka iš žmonių obostus ir atiduoda juos Darlehnskasse Ost. Darlehnskasse Ost duoda pristačiusiai ostpinigius įstaigai atitinkamai sumai arba Reich'o ar Prūsijos iždo vekselių, arba Vokietijos didžiųjų bankų vertybių, už kurias atsakomybę prisiima Darlehnskasse Ost. Kai bus grąžinti pirmieji 100 mil. markių obosto pinigų, tai Darlehnskasse Ost duoda ne minėtas Vokietijos vertybes, bet pagal sutarties § 2 užstatytus Lietuvos iždo vekselius. Tuo būdu laikoma likviduota 100 mil. markių paskola.

100 mil. paskolos sutartis yra daugiau politinio pobūdžio, kaip rodo sutarties § 3 nuostatas, kad Darlehnskasse Ost palieka sau teisę, prieš kiekvienos paskolos dalies išmokėjimą, prašyti vokiečių administracijos Lietuvoje sutikimo. Ta teise vokiečiai faktiškai ir naudojosi. 5% paskola, jei prisiminsime mūsų anų laikų politinę bei ekonominę padėtį, turime pripažinti, buvo pigi paskola. Pagaliau, vokiečiai nepareikalavo duodamai paskolai apdrausti jokio konkretaus turto ar pajamų šaltinio įkeitimo.

Visas sutarties sunkumas glūdi jos 6 §, kuris suteikia Darlehnskasse Ost nemokamą emisijos teisę Lietuvoje[416]. Nors paragrafo pavadinimas kalba apie paskolos grąžinimo būdą, tačiau faktiškai tas paragrafas nustato obosto pinigų išpirkimo kelius, kai bus įsteigtas savas notų bankas. Notų bankas išpirkęs iš žmonių ostus savo, auksu pagrįstais, litais, pats būtų gavęs iš Darlehnskasse Ost už pristatytus ostus smunkančios vertės vokiškas vertybes, kuriomis neįmanoma padengti leidžiamus litus. Be to, dar gautas vertybes nebūtų galima be Reichsbanko sutikimo parduoti už Lietuvos sienų. Toks notų apdraudimas, kuris negali būti laisvai realizuojamas, tai joks apdraudimas.

Paskola buvo duota dviem metams. Kai atėjo mokėjimo terminas, Lietuva pasiūlė Vokietijai derybas tiek paskolos likvidavimo reikalu, tiek kitais daugiau ar mažiau su paskola susijusiais klausimais. Įvykusios derybos nedavė jokių rezultatų. Todėl Lietuva imasi pati viena be jokios sutarties savarankiškai likviduoti ostų pinigus. 1922 m. rugpiūčio mėn. 11 d. Steigiamasis Seimas priėmė Lietuvos Banko įstatymą, kuriuo Lietuvos Bankui buvo duota išimtina teisė leisti notas. Lietuvos Bankui teko ištraukti iš krašto obosto pinigus ir tai jis atliko nežiūrėdamas paskolos sutarties § 6. Išpirkti obostai buvo tuojau pardavinėjami per bankus Berlyno biržoje ir už juos gauti U.S.A. do-

[416] Notų emisija visuomet yra labai pelningas dalykas ir notų emisijos pelne, paprastai, dalyvauja valstybė.

leriai iš dalies pakeičiami auksu, o iš dalies tiesiog naudojami naujų notų emisijai padengti. Pagaliau 1923 m. gegužės 31 d. pasirašoma Berlyne sutartis, kuri likviduoja karo nuostolius ir Obostus. Seimas ratifikuoja tą sutartį 1924 m. liepos m. 31 d. Ta sutartimi Lietuva nubraukia karo nuostolius ir obostų emisijos pelną, vokiečiai atsisako reikalauti skolų gražinimo ir karo metų padarytų Lietuvoje įrengimų atlyginimo.

Labai galimas dalykas, kad vokiečių padarytoji mūsų kraštui žala buvo žymiai didesnė, negu vokiečių piniginiai reikalavimai į mus, tačiau vargu ar buvusiomis sąlygomis buvo galima laimėti ką nors geresnio. Vokiečiai pagal Versalio taikos sutartį neturėjo teisės niekam mokėti jokių atlyginimų, kol bus sumokėtos reparacijos. 1921 m. III.29—IV.5, Londono konferencija nustatė 132 milijardus aukso markių reparacijų. Lietuva būtų turėjusi laukti, kol ta astronominė suma bus sumokėta. 1923 m. Dawes'o planas nustato vokiečių metinius mokėjimus 2,5 milijardo aukso markių, tačiau nenustato bendros reparacijų sumos. Tad kas galėjo pasakyti, kiek būtume turėję laukti, kol būtume atgavę savo skolą. Pagaliau, jei vokiečiai pajėgė atsisakyti mokėti bet kurias reparacijas didžiosioms valstybėms, tai jau daugiau abejotinas dalykas, kad jie būtų ką nors mokėję tokiam silpnam kreditoriui, kaip Lietuva.

4. L i t a i — Ketvirtoji mūsų pinigų rūšis yra ir šiandieną laimingai tebegyvenantieji litai, kurie buvo sukurti Steigiamojo Seimo 1922 m. rugpiūčio 3 d. įstatymu. Patsai lito įstatymas yra visai trumpas, turi tiktai 5 straipsnius, būtent:

1. Lietuvos Respublikos pinigų sistema paremta auksu. Piniginis vienetas yra litas. Litas turi 0,150462 g gryno aukso. Litą sudaro 100 centų.

2. Lietuvos piniginio vieneto įvedimo dieną skelbia Finansų, Prekybos ir Pramonės Ministeris.

3. Esamieji apyvartoje Lietuvos mokamieji ženklai — ostmarkės, ostrubliai, taip pat kursuojančios Lietuvoje vokiečių valstybės markės keičiami į litus per 3 mėnesius nuo piniginio vieneto įvedimo dienos Finansų, Prekybos ir Pramonės Ministerio kiekvieną savaitę ar dažniau nustatomu kursu[417].

4. Įvedus litą visi aktai, dokumentai, skolų ir pasižadėjimų raštai, depozitai, įvairios sutartys, apmokėjimai ir atsiskaitymai daromi litais. Anksčiau sudaryti ostmarkėmis, ostrubliais, arba kitais piniginiais vienetais dokumentai ir aktai, vienai pusei rei-

[417] Faktiškai, ėjusieji pas mus pinigai buvo keičiami atitinkamai markės santykio su doleriu Berlyno biržoje. Tas santykis keitėsi ne tik kasdien, bet dažnai ir kas valandą. Ministerio nustatinėjimas pinigų kurso buvo tiesiog neįmanomas dalykas.

kalaujant pildomi litais įmokėjimo termino dienos kursu; kitų pinigų dienos kursui nustatyti Finansų, Prekybos ir Pramonės Ministeris leidžia instrukcijas.

5. Šį įstatymą vykdo Finansų, Prekybos ir Pramonės Ministeris.

Steigiamajame Seime buvo kilę ginčų dviem klausimais: piniginio vieneto bei jo padalos pavadinimo klausimu ir to paties piniginio vieneto pariteto klausimu. Įstatymo projektas piniginį vienetą buvo pavadinęs m u š t i n i s[418] ir jo $^1/_{100}$ dalį a u k s i n a s. Seimas sukūrė mūsų piniginiam vienetui naują vardą l i t a s ir jo padalą pavadino c e n t u.

Antras klausimas, kuris sukėlė Seime ginčų, buvo piniginio vieneto klausimas. Seimo ekonominė komisija iš pradžių siūlė lito paritetą 0,300924 g, atseit, du kartu didesnį negu dabartinio mūsų lito paritetas[419]. Toks paritetas, atrodo, būtų buvęs per aukštas mūsų neturtingam ir karo nuteriotam kraštui, tačiau jis buvo radęs karštų rėmėjų kai kurių Seimo narių tarpe. Pagaliau, sveikas protas, gyvenimo patyrimas ir ekonomikos dėsnių nuvokimas paėmė viršų ir pati ekonominė komisija trečiuoju skaitymu jau siūlo dabartinį lito paritetą 0,150462 g gryno aukso[420].

Ne kartą buvo iškelta priekaištų, kad lito sukūrimas buvęs pavėluotas, kad nepriklausoma valstybė turėjusi iš pat pradžių turėti ir savo tautiškus pinigus. Bet kai lito įgyvendinimo klausimas sprendžiamas šaltu ekonomisto protu, palikus nuošaliai visus asmeninės neapykantos ar partinės priklausomybės sumetimus, tai tenka sutikti, kad pirmaisiais trimis mūsų nepriklausomybės metais vargu begalėjome sukurti savo tvirtą, rimtą valiutą. Tuo metu nebuvo savo valiutai kurti reikalingų nei ekonominių, nei politinių sąlygų. Mes netik neturėjome jokių aukso ar užsienio valiutos atsargų, kuriomis būtų buvę galima apdrausti leidžiamas notas, bet dar iš visų pusių buvome apsupti atvirų priešų ir labai abejotinos vertės draugų. Tokiomis sąlygomis mūsų pinigai vargu ar būtų turėję žmonėse ir to minimalinio pasitikėjimo, be kurio negali veikti jokia valiuta[421].

Tiesa, ir mes galėjome, kaip latviai, sukurti grynai popierinius pinigus, tais pinigais ne tik grynai ekonominėmis, bet ir ad-

---

[418] Muštiniais XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje pas mus buvo vadinami taleriai.

[419] Toksai paritetas būtų priartinęs litą latvių latui, kuris turėjo gryno aukso 0,2903226 g.

[420] Latviai, pasirinkę beveik du kartu didesnį paritetą negu mes, jau turėjo nuvertinti savo latą, kai mūsų litas pasiliko toks, kaip ir buvęs.

[421] Nepalyginti geresnėmis ekonominėmis bei politinėmis sąlygomis buvo 1922 m. pabaigoje sukurta litų valiuta, tačiau jai labai sunkiai teko kovoti dėl pasitikėjimo platesniuose gyventojų sluoksniuose.

ministracinėmis priemonėmis išrinkti krašte esamą užsienio valiutą ir vėliau leisti tiems pinigams žlugti, kaip žlugo latvių rubliai. Jei neminėti žymiai geresnės politinės latvių padėties, tai ir ekonominė padėtis mūsų ir latvių toli gražu nebuvo vienoda. Latviai neturėjo žmonių rankose tokio pavojingo savo rublio konkurento, kokiu buvo pas mus plačiai krašte pasklidęs doleris, kurį vargu ar būtume pajėgę išvilioti iš žmonių rankų savaisiais popieriniais pinigais. Pagaliau, jei tie doleriai ir būtų buvę išvilioti, tai gal būtų pelnęs iždas, tačiau nukentėjęs kraštas.

Tiesa, kraštas nukentėjo nuo puolančios vertės obostų, tačiau tas pats kraštas turėjo ir tokios naudos, kurios nebūtų turėjęs, jei būtų laikinai įgyvendinta savoji popierinė valiuta. Pirmiausia, mūsų vyriausybė, neturėdama savo pinigų spaustuvės, įprato taupiai šeimininkauti žmonių pinigais. Be to, turėdami užsienio valiutą, galėjome visai nesivaržyti savo pirkimais užsienyje, nes ne mūsų dalykas buvo laikyti vokiečių valiutos paritetą. Pagaliau, jei žlunganti vokiečių markė vieniems padarė nuostolių, tai kitiems davė negirdėtai geros progos pasipelnyti be jokios mūsų kraštui žalos. Jei ne visi mokėjo ar norėjo tokia proga pasinaudoti, tai jau jų dalykas. Negalima pasakyti, kad ir fiskas nebūtų pasipelnęs be jokių žmonių skriaudos vokiečių markės kritimu[422].

Jei pirmaisiais trejais metais galima pateisinti savo valiutos neturėjimą, tai jau 1921 m. pabaigoje, atrodo, reikėjo susirūpinti savosios valiutos kūrimu. Mūsų politinė padėtis buvo jau bent kiek pagėrėjusi: su Maskva susitarta, bermontininkai likviduoti, lenkų frontas aprimo. Ir pačios ekonominės sąlygos, tartum, skatino įgyvendinti savąją valiutą: vokiečių markė, nors dar ir nedideliais šuoliais krisdama, vis dėlto jau žymiai buvo kritusi, mes turėjome pirmosioms notoms apdrausti iš Maskvos gautą karo nuostoliams atlyginti 3 mil. rub. aukso fondą. Siunčiamais iš Amerikos lietuvių doleriais ir gaunamais už išvežamas prekes užsienio pinigais galėjome sudaryti notoms keisti valiutos atsargą. Mūsų biudžetas tvarkėsi, prekybos balansas pradėjo aktyvėti.

Jei ir tokiomis sąlygomis mūsų politikos vyrai vis dar delsė su savo valiutos įgyvendinimu, tai čia nebuvo blogos valios, o per didelis pasitikėjimas vokiečių ūkišku pajėgumu bei tuo pajėgumu pagrįsta marke ir stoka pasitikėjimo savo tautos ir savo pačių jėgomis bei sugebėjimais.

Mūsų piniginio vieneto, gimusio 1922 m. rugpiūčio 3 d., įgyvendinimas pavedamas Lietuvos Bankui, kurio įstatymas Sei-

[422] Užteks priminti vien tik lengvą įvairių skolų likvidavimą nukritusios vertės markėmis.

mo priimtas 1922 m. rugpiūčio 11 d. Tų pačių metų rugsėjo 27 d. įvyko steigiamasis Lietuvos Banko akcininkų susirinkimas. Spalių 2 d. pirmasis Nepriklausomos Lietuvos notų bankas pirmą kartą atidarė savo kasos langus. Tą dieną ir tenka baigti Lietuvos pinigų istoriją, nes mūsų pastovusis litas dar nepriklauso istorijai, bet gyvenimui.

II DALIS

PINIGŲ TEORIJA

I skyrius

PINIGŲ ESMĖ IR FUNKCIJOS

1. PINIGŲ APIBRĖŽIMAS

Dažnai pasitaiko, kad žodis, kuris nuolat ir kasdien vartojamas, atstovauja nelengvai nustatomai mokslo sąvokai, kad daiktas, kuris atrodo visai paprastas, gana sunkiai duodasi metodiškai nusakomas. Taip yra ir su pinigais bei jų apibrėžimu.

Mes visi kasdieniniu patyrimu gerai žinome, kas tai yra pinigai, tačiau ne kiekvienas iš mūsų sugebės duoti tikrai mokslišką pinigų apibrėžimą. Nesunku ir įspėti, iš kur kyla sunkumai moksliškai apibrėžti pinigus. Pinigai pasireikšdavo žmonių istorijoje labai įvairiomis formomis, ne visuomet atlikdavo vienodas ir tas pačias funkcijas ir, pagaliau, šių dienų painaus gyvenimo sąlygomis pinigai atrodo virtę ne tik ekonominio, bet ir kultūrinio bei politinio gyvenimo pagrindu. Tasai nepastovus, nuolatos gyvenimui besitaikąs, tačiau drauge ir pats tą gyvenimą veikiąs, pinigų vaidmuo ir sudaro didžiausią sunkumą pinigas apibrėžti. Juk ne be pagrindo, jau nuo senai pinigai laikomi tokiu dalyku, kuris ne tik sunkiai nusakomas, bet ir kuris turi labai įvairius, nevienodus apibrėžimus. Ne tik kiekvienas ekonomikos metodas turi savotišką pinigų sąvoką, bet dar ir to paties ekonomikos metodo šalininkai dažnai patiekia įvairius pinigų apibrėžimus. Pinigų apibrėžimo sunkumai bei įvairumai ir davė kai kuriems ekonomistams pagrindo visai atsisakyti nuo moksliško pinigų apibrėžimo. Tie ekonomistai pinigais laiko visa tai, kuo paprastai galima įsigyti gėrybių ir apmokėti skolos pasižadėjimus.

Pinigų apibrėžimas turi remtis pinigų esmės pažinimu. Pinigų esmę geriausiai galime pažinti nustatę jų funkcijas. Juk nebe reikalo jau senovės filosofai sakydavo, kad „operatio se-

quitur naturam", veikimas, daikto funkcijos seka jo prigimtį ir tuo pačiu, žinoma, parodo daikto esmę. Jei norėtume pinigus apibrėžti aplenkdami jų funkcijas, pasirėmę vien tik pinigų medžiaga arba, kaip sakoma monetiniu terminu, pinigų substancija, tuojau susidurtume su beveik nenugalimais sunkumais.

Pirmiausia, pati pinigų medžiaga įvairiais laikais buvo labai įvairi, todėl sunku pasakyti, pagal kurio laiko pinigų medžiagą tektų pinigus apibrėžti. Pagaliau, jei sustoti ir ties dabartinių pinigų medžiaga (monetų metalais ar notų popieriumi), tai ir šiuo atveju, žiūrėdami vien medžiagos, vargu ar suprastume pinigų esmę. Monetos gali būti vartojamos ne vien pinigų reikalams, bet taip pat jos gali būti auksakalių žaliava, muziejų eksponatai, dantų lopymo medžiaga, net ir žmonių pasipuošimo objektu. Popieriniai pinigai ir bankų notos irgi nevisuomet tetarnauja piniginiams reikalams. Kai popieriniai pinigai ar banko notos išimamos iš apyvartos, tai nors jų medžiaga ir nieko nepasikeistų, jau nebėra pinigais. Tas pats atsitinka su notomis ir popieriniais pinigais ir didelės infliacijos metu, kada jie faktinai netenka savo pinigų privalumų. Tuo būdu pati viena nei monetų, nei popierinių pinigų medžiaga negali padėti nustatyti pinigų esmės, kuria turi remtis pinigų apibrėžimas. Todėl pinigams apibrėžti tenka sustoti ties pinigų funkcijomis.

Pinigų istorija rodo, kad bet kuris daiktas gali būti pinigais, jei jis visuomenės ūkyje atlieka tam tikras funkcijas. Todėl kyla klausimas, kokios yra tos funkcijos, kurios gali paversti įvairius daiktus pinigais. Toms funkcijoms nustatyti galima pasirinkti du keliu. Pirmuoju keliu eidami imame konkrečius dabarties pinigus, nagrinėjame visas jų atliekamas tautos ūkyje funkcijas ir nustatome, kurios funkcijos pavertė tam tikrą medžiagą pinigais, arba kitais žodžiais, nustatome, kurios funkcijos yra esminės pinigams. Antruoju keliu eidami imame visą, dinamikos stovyje esantį, atseit, veikiantį ūkio organizmą ir ieškome tame organizme tų sąnarių arba organizmo dalių, kurios eina mainų įrankio funkcijas, nes istorijos faktai aiškiai rodo, kad kokios rūšies bebūtų pinigai, jie visuomet neabejotinai atlikdavo mainų priemonės funkcijas. Kai tuo keliu nustatomas mainų funkcijų subjektas, tai galima ir toliau ieškoti, kokias dar kitas funkcijas eina tas mainų subjektas.

Pinigų funkcijoms nustatyti gal bus tinkamesnis antrasis metodas, kuris nustato funkcijas, žiūrėdamas viso ūkio organizmo veikimo. Žinoma, tenka vėliau pasinaudoti ir pirmuoju metodu, kuris nagrinėja konkrečių dabarties pinigų funkcijas, tačiau tas metodas bus tik pirmojo metodo studijų išdavų patikrinimas.

Norint įsigilinti į tautos ūkio dinamiką, pirmiausia reikia prisiminti keletą ekonomikos teorijos dėsnių. Ekonomikos teorija skirsto tautos ūkio gėrybes į dvi dideles grupes: vienos gėrybės tenkina tiesioginius žmonių reikmenis — tai vartojamosios gėrybės; antroji gėrybių rūšis naudojama kitoms gėrybėms gaminti, ar jau pagamintas gėrybes vartojimui patiekti, gaminamosios gėrybės. Tos gėrybės, kurios naudojamos naujoms gėrybėms gaminti, vadinasi gamybos priemonės; tos gėrybės, kurios naudojamos jau pagamintiems daiktams patiekti vartojimui, bus transporto priemonės. Produkcijos ir transporto priemonės atsirado tuo momentu, kai žmogus pradėjo gaminti ūkiškas gėrybes ir kol žmogus tokias gėrybes gamins, kokia bebūtų pasaulio ūkio santvarka (natūrali, kapitalistinė ar komunistinė), tos produkcijos ir transporto priemonės bus reikalingos, nes jų būtinumas yra pagrįstas pačiu žmogaus ūkininkavimo faktu.

Dabartinėje kapitalistinėje ūkio santvarkoje, kuri remiasi asmens laisve, privatine nuosavybe ir darbo pasidalinimu, be tokių transporto priemonių, kuriomis perkeliami daiktai iš vienos vietos į kitą, yra dar ir tokių transporto priemonių, kuriomis perkeliama daiktų nuosavybė nuo vieno asmens kitam asmeniui. Šiuo paskutiniuoju atveju galima kalbėti apie tarpasmeninį ekonominį susisiekimą ir apie tokio susisiekimo priemones. Mūsų ūkio santvarkoje, kur veikia darbo pasidalinimas, kiekvienas žmogus tesigamina tiesioginiai jam reikalingų dalykų tik mažų mažiausią dalelę, beveik visą, kas reikalinga vartojimui ar tolimesnei gamybai, jam patiekia kiti žmonės. Tų visų daiktų patiekimas įvyksta tarpasmeninio ekonominio susisiekimo keliu, kai tų daiktų nuosavybė perkeliama nuo vieno asmens kitam asmeniui. Tarpasmeninis ekonominis susisiekimas gali būti pavadintas ir tarpasmeniniu ekonominiu santykiavimu. Pagaliau, mūsų dabartinėje ūkio santvarkoje, kur be darbo pasidalinimo ir privatinės nuosavybės veikia dar ir asmens laisvė, nuosavybės perkėlimas įvyksta ne prievarta, kaip buvo baudžiavos ar vergijos laikais, bet laisvo susitarimo keliu.

Kyla klausimas, kokiomis ūkiškomis priemonėmis mūsų ūkio santvarkoje perkeliama nuosavybė nuo vieno asmens kitam asmeniui, arba kitais žodžiais, koks yra tas tarpasmeninio ekonominio susisiekimo įrankis, kurio neturėjo natūralinis ūkis, kai nebuvo darbo pasidalinimo ir kiekvienas pasigamindavo patsai viską, kas jam buvo reikalinga; koks yra tas įrankis, kurio neturės tariamai būsimoji komunistinė ūkio santvarka, jei tokia kada pasaulyje įsigalėtų, nes nebebus privatinės nuosavybės ir todėl nebus reikalo daiktų nuosavybes perkeldinėti nuo vieno

asmens kitam asmeniui; koks, pagaliau, yra tas įrankis, kuris nevisuomet buvo reikalingas vergijos ar baudžiavos laikais, nes tuomet nebuvo asmens laisvės ir todėl nuosavybė dažnai buvo perkeliama prievartos keliu. Šie klausimai nesunkiai išsprendžiami, jei tik imsime ieškoti tų ekonominių priemonių, kuriomis nuo vieno asmens kitam perkeliama nuosavybė. Toji priemonė, tas įrankis arba tarpininkas yra ne kas kitas, kaip tik pinigai. Kapitalistinėje ūkio santvarkoje neišvengiamas yra tarpasmeninis ekonominis santykiavimas ir todėl toje santvarkoje būtinai yra reikalingi pinigai. Ūkininkaująs žmogus daiktus kilnoti erdvėje vartoja technikines transporto priemones, o perkelti nuosavybę kitam asmeniui imasi tam tikros ūkiškos priemonės, kuri vadinasi pinigai.

Be pinigų, mainų ar ekonominio santykiavimo tarpininku gali būti vadinamas ir pirklys. Pirklys ekonominiame žmonių susisiekime eina, tartum, geležinkelio mazgo stoties pareigas, nes jo asmenyje koncentruojasi pasiūlai ir paklausai, arba kitais žodžiais, pirklys tarpininkauja pirkimui ir pardavimui. Turtų perkėlimo procese panašus vaidmuo ir pinigų, nes ir pinigams tarpininkaujant įsigyjama kitų reikalingų daiktų. Tuo būdu ir piniguose tam tikra prasme susiduria pasiūlai ir paklausai. Todėl pinigai ir gali būti vadinami daiktiniais žmonių ekonominio susisiekimo tarpininkais, kai pirklys bus asmeniniu tokio susisiekimo tarpininku. Tačiau tarp asmeninio ir daiktinio ekonominio susisiekimo tarpininko, kitaip sakant, tarp pirklio ir pinigų, be pačios prigimties skirtumų, yra dar ir funkcijų skirtumas, nes pirklys visuomet tarpininkauja dvišaliam turtų perkėlimui, tuo tarpu pinigai dažnai tarpininkauja ir vienašaliam turtų perkėlimui, pvz., kaip įvyksta mokesčių mokėjime. Visa kas buvo pasakyta rodo, kad p i n i g ų f u n k c i j a mūsų ūkio organizme y r a t a r p i n i n k a u t i t a r p a s m e n i n i a m e k o n o m i n i a m ž m o n i ų s u s i s i e k i m u i, arba, gal teisingiau, ekonominiam žmonių santykiavimui.

Nustačius pinigų funkciją, iškyla dar kitas klausimas, būtent, kurie konkretūs daiktai atlieka tarpasmeninio ekonominio tarpininkavimo funkcijas, arba, kitais žodžiais, kurie konkretūs daiktai yra pinigai. Apskritai, galima būtų pasakyti, kad kiekvienas daiktas, kuris ne atsitiktinai, ne vieną kitą kartą, bet p a s t o v i a i, nuolatos eina ekonominio tarpininkavimo funkcijas, yra pinigai. Šiuo atveju tenka iškelti svarbą žodžių „pastoviai, nuolatos", nes tik tokie daiktai telaikomi pinigais, kurių tiesioginė, pastovi, nuolatinė funkcija yra tarpininkauti tarpasmeniniam ekonominiam žmonių susisiekimui, nes šiaip atsitiktinai, vieną kitą kartą bet kuris daiktas gali eiti ekonominio tarpininko pareigas.

Jei trumpai suglaustume visas išvadas, kurių prieita beieškant mokslinio pinigų apibrėžimo, tai tektų pasakyti, kad pastovusis ekonominio žmonių santykiavimo tarpininkas vadinasi pinigai[1]. Tarpininkauti ekonominiam santykiavimui be realių, konkrečių daiktų gali ir nurašymai nuo vienos banko sąskaitos ir įrašymai į kitą sąskaitą. Tokiu nurašinėjimu sukuriami pinigai, vadinamieji žiriniai pinigai, nėra jokis konkretus daiktas. Žiriniai pinigai nesudaro savarankiškos pinigų rūšies, kuri būtų nepriklausoma teisėtų krašto mokėjimo priemonių, bet yra tik tų teisėtų mokėjimo priemonių pasireiškimas bankų knygose. Tai pačiai pinigų rūšiai priklauso ir pinigų perlaidos.

Žmonės kasdieniniame gyvenime, paprastai, pinigais laiko tik konkrečius daiktus, todėl reikia patikrinti, ar duotasis pinigų apibrėžimas tinka tiems visiems konkretiems daiktams, kuriuos žmonės laiko pinigais ir ar kartais tas apibrėžimas netiks ir tokiems daiktams, kurie apskritai nelaikomi pinigais. Konkretūs daiktai, kurie iš dalies pastoviai, iš dalies rečiau ar dažniau ir, pagaliau, iš dalies tik atsitiktinai eina pinigų funkcijas, yra: 1. monetos, 2. valstybiniai ir bankiniai popieriniai pinigai, 3. notos, 4. čekiai, 5. vekseliai, 6. procentiniai popieriai bei jų kuponai[2], 7. iždo orderiai, 8. žyminiai ir pašto ženklai, banderolės ir kiti jiems panašūs daiktai.

Monetos, ypač pilnavertės monetos, laikomos pačia tikriausia pinigų lytimi. Pati istorija rodo, kaip atsiradus monetai, pinigai atsiskyrė ne tik nuo kitų daiktų, nuo prekių, bet ir nuo tos medžiagos, iš kurios jie yra pagaminti. Pinigas monetos pavidalu virsta savarankišku daiktu. Monetos, kurios atitinkamos valdžios įsakymų yra išimtos iš apyvartos, kurios sudaro tik muziejų eksponatus, arba susidėvėjusios pagal įstatymais nustatytas normas, nebėra pinigai.

Senesnieji, ir tai, palyginti, neskaitlingi, teoretikai t. v. substancialistai, ginčijo popierinių pinigų pilnas pinigines teises. Tie teoretikai visai teisingai manė, kad pinigas, tarpininkaudamas ekonominiam žmonių susisiekimui, turi būti ir vertės matu. Būdamas vertės matu, galvojo tie teoretikai, pinigas ir pats turi turėti vertę, nes kitaip jis negalėtų būti vertės matu. Popieriniai pinigai, kaip medžiaga, neturi savyje tos vertės, kurią jis

[1] Toks pinigų apibrėžimas, Helferich'o sukurtas, yra tuo geras, kad jis neužbėga už akių jokiai pinigų teorijai. Jis pagauna per pinigų funkcijas pačią pinigų esmę ir todėl lengvai gali būti taikomas bet kuriai pinigų teorijai.

[2] Kuponas (iš pranc. couper, kirpti), atkarpa, vertybinių popierių atkarpa, kurią įteikus gaunami procentai ar dividendas; procentų ar dividendo lapo, kuris eina priedu prie vertybinio popierio, atkarpa.

turi ekonominiame susisiekime, tad popieriniai pinigai nėra tikra žodžio prasme pinigai. Popieriniai pinigai yra daugiausia tik pinigų surogatai, atseit, pinigų pakaitalai. Netenka abejoti, kad kiekvienas pinigas turi turėti vertę, nes kitaip jis negalėtų tarpininkauti ekonominiam susisiekimui. Būtina tokio tarpininkavimo sąlyga yra kartu būti ir vertės matu. Tiesa, popieriniai pinigai neturi substancinės, atseit, savo medžiagos vertės, tačiau turi einamų funkcijų vertę, kuri yra bet kurios vertės pagrindu. (Ties funkcijų vertės problema teks vėliau plačiau sustoti.) Pagaliau, ir biloninių monetų medžiaga neturi tos vertės, kurią įgyja ekonominiame gyvenime, tačiau bilono pinigams neginčijamos pinigų teisės.

Panašiais sumetimais substancialistai laikė pinigų surogatais ir bankų notas. Notos, esančios tik dokumentai, kuriais galima reikalauti iš banko tam tikrų įstatymais nustatytų vertybių: monetų, brangiųjų metalų lydinių ar devizų.

Mūsų laikais nebėra pasaulyje pilnaverčių monetų apyvartos, todėl tektų daryti išvadą, kad dabar pasaulis gyvena be tikrųjų pinigų ir verčiasi vien tik pinigų surogatais. Popieriniai pinigai ir notos mūsų laikais yra, paprastai, ne tik teisėtos, bet ir privalomos mokėjimo priemonės, kurių imti niekas negali atsisakyti. Monetos, popieriniai pinigai ir notos vadinasi kartais solutariniai pinigai[3], atseit, tokie pinigai, kuriais galutinai apmokama skola. Pagaliau, pilnavertės monetos ir popieriniai pinigai jokios įstaigos privalomai nebekeičiami kitos rūšies pinigais, todėl jie vadinasi definityviniai arba galutinieji pinigai. Monetų popierinių pinigų ir notų vieninteli tiesioginis uždavinys yra pastoviai tarpininkauti ekonominiam žmonių susisiekimui, todėl jie ir vadinasi gyvieji arba grynieji pinigai.

Kiek kitos rūšies pinigai yra čekiai ir vekseliai. Tiesa, ir jie pastoviai tarpininkauja žmonių ekonominiam susisiekimui, tačiau tas tarpininkavimas nėra jų vienintelis tiesioginis uždavinys, todėl nei čekiai, nei vekseliai nevadinami grynaisiais, arba gyvaisiais pinigais. Čekis yra tam tikros juridinės formos įsakymas bankininkui išmokėti čekyje išrašytą sumą nurodytam asmeniui arba čekio padavėjui. Asmuo, duodąs įsakymą, turi turėti banke einamąją sąskaitą. Vekselis yra griežtos juridinės formos skolos dokumentas. Griežta juridinė vekselio forma palengvina skolos išieškojimą pagal vekselį. Vekselis skiriasi nuo kitų skolos dokumentų savo abstraktine forma, kuri nereikalauja nurodyti skolos pagrindo. Čekiai ir vekseliai savo indosamen-

[3] Iš lot. solvo, moku.

tais arba, kaip pas mus sakoma, žirais[4] pasidaro lengvai perkeliamais dokumentais. Grynai techniškų požiūriu čekis ir vekselis nemažiau tinka mokėjimams, kaip notos ir popieriniai pinigai, tačiau jie skiriasi nuo notų ir popierinių pinigų tuo, kad jie yra vardiniai dokumentai[5]. Čekio ir vekselio veikimo sritis yra, paprastai, ribota tam tikrų paskirų asmenų ratu, nes, kad imtų čekį ar vekselį teisėtų mokėjimo priemonių vietoje, reikia ne tik žinoti pasirašiusius vekselyje asmenis, bet ir tais asmenimis pasitikėti. Pasitikėjimą turinčių asmenų pasirašyti čekiai ir vekseliai, gali iki jų terminui sueisiant eiti iš rankų į rankas ir tuo būdu atstoti gyvus pinigus. Tačiau vekseliai ir čekiai yra individualiniai dokumentai, kurie vieni kitų neatstoja, tuo tarpu grynieji arba gyvieji pinigai vieni kitus atstoja. Gyvieji pinigai perleidžiami be jokių įsirašymų, kai vekseliai ir čekiai tokiais atvejais turi būti indosuojami. Jei notų bankas nebepajėgtų kada iškeisti savo notas kitomis vertybėmis, tai notų laikytojai negali kreipti savo ieškinio į tuos asmenis, iš kurių buvo gavę tas notas, tuo tarpu čekių ir vekselių laikytojai kaip tik turi tas teises. Pagaliau, vekseliu ir čekiu, teisine prasme, ne tiek mokama, kiek duodama mokėjimo sąskaita, būtent, vekseliu ir čekiu, kaip pasakytų Romos teisininkai, vykdoma ne „solutio", ne mokėjimas, bet „datio in solutionem" ar „solutionis causa", davimas mokėjimo sąskaita arba iš priežasties mokėjimo. Skola apmokėta vekseliu ar čekiu tik tuomet bus likviduota, kai vekselis ar čekis bus realizuotas. Tuo būdu, vekselis ir čekis, tartum, turi du veidus: 1. čekis yra įsakymas išmokėti nurodomą sumą, o vekselis yra skolos dokumentas, 2. čekis ir vekselis yra mokėjimo priemonės.

Vekseliai, čekiai, žiro atsiskaitymai, pinigų perlaidos vadinasi bankiniai, rašytiniai, čekiniai, žiriniai, privatiniai pinigai, tuo tarpu monetos, notos, popieriniai pinigai yra gyvieji, grynieji, valiutiniai, soliutariniai ir valstybiniai pinigai. Jau patsai toks didelis pavadinimų skaičius rodo, kad tų pinigų rūšių terminologija nėra dar galutinai nusistovėjusi.

Pinigais mes laikome pastovius ekonominio žmonių susisiekimo tarpininkus. Procentiniai popieriai bei jų kuponai, iždo orderiai, žyminiai ir pašto ženklai, banderolės ir kiti jiems pana-

---

[4] Žiro vardas, atrodo, čia nelabai tinkamai vartojamas. Žiro, žiro operacija, žiriniai pinigai, kaip jau buvo nurodyta, turi kitą prasmę. Jei čia vartojamas žiro, tai ne bent ta prasme, kad visi pasirašiusieji vekselį asmens sudaro tartum kokį ratą, kurio visi nariai yra atsakingi už vekselio sumą.

[5] Tiesa, čekis gali būti išrašytas „padavėjo" vardu, tačiau tas „padavėjas", jei nori vartoti čekį tolimesniems mokėjimams, turi įsirašyti čekyje, turi tą čekį indosuoti.

šūs dalykai tik atsitiktinai, tik ypatingais atsitikimais tėra vartojami kaip mokėjimo priemonė, todėl nėra pagrindo juos laikyti pinigais.

2. PINIGŲ FUNKCIJOS

Naujesnieji pinigų teoretikai nebenagrinėja ištisai visas pinigų funkcijas vienoje savo veikalų vietoje, bet tas visas problemas, kurios iškyla ryšy su pinigų funkcijomis, svarsto drauge su kitais, dažniausia, ne tiek pinigų teorijos, kiek pinigų politikos klausimais. Tais atvejais, kada griežtai neskiriamos pinigų teorijos ir pinigų politikos sritys, bet svarstomi atskiri pinigų politikos klausimai paskirų pinigų problemų šviesoje, bus nuoseklu patiesti bendrus pamatus tolimesniam pinigų teorijos bei pinigų politikos nagrinėjimui aiškiai nustatant tas visas funkcijas, kurias atlieka pinigai žmonių visuomenėje.

Pagrindinė, galima sakyti vienintelė, pinigų funkcija, kaip aukščiau buvo nurodyta[6], yra būti pastoviu tarpasmeninio ekonominio susisiekimo arba santykiavimo tarpininku. Jei vis dėlto kalbama ne apie vieną pinigų funkciją, bet apie keletą, tai tik dėl to, kad ta pagrindinė ekonominio tarpininkavimo funkcija tolimesnės, gilesnės analizės keliu suskaldoma dar keliomis funkcijomis. Tokių, jei taip galima pasakyti, išvestinių pinigų funkcijų galima nurodyti 5, būtent: 1. mainų įrankis, 2. mokėjimo priemonė, 3. kapitalų judėjimo tarpininkas, 4. vertės matas ir 5. taupymo priemonė. Pirmąsias tris pinigų funkcijas (mainų įrankis, mokėjimo priemonė ir kapitalų judėjimo tarpininkas), tenka laikyti pirmaeilėmis funkcijomis, dvi gi paskutiniosios funkcijos, atseit, vertės matas ir taupymo priemonė, bus ne tiek savarankiškos pinigų funkcijos, kiek pirmųjų trijų pinigų funkcijų padariniai, arba gal teisingiau, būtina pirmųjų trijų funkcijų veikimo sąlyga.

Atrodo, kad mainai, arba reikalas palengvinti mainus, sukūrė pinigus. Todėl ir pinigai pirmiausia, tur būt, bus pasireiškę kaip mainų įrankis. Pagaliau ir dabartinėje ūkio santvarkoje pinigai dažniausia ekonominiame gyvenime vartojami kaip mainų įrankis. Ta prasme visai teisingai mainų įrankio funkcija laikoma svarbiausia pinigų funkcija, tačiau viena mainų įrankio funkcija dar neapima visos pinigų sąvokos, nes tarpasmeninio ekonominio susisiekimo funkcija yra kur kas platesnė sąvoka, negu mainų įrankio sąvoka. Be mainų, į tarpasmeninį ekonominį susisiekimą, dar įeina ne tik visi mokėjimai, bet ir įvairių formų kapitalų perkėlimai, nes tiek mokėdami, tiek kapitalus perkel-

[6] Žiūr. II d. 1 sk. 1.

dami, žmonės ekonomiškai santykiauja, ūkiškai susisiekia su kitais žmonėmis.

Tuo būdu tik trys pinigų funkcijos, būtent, mainų įrankis, mokėjimo priemonė ir kapitalų judėjimo tarpininkas apima pilną tarpasmeninio ekonominio santykiavimo tarpininko sąvoką. Kitos dvi pinigų funkcijos, t. y. vertės matas ir taupymo priemonė, tiesioginiai į tarpasmeninio ekonominio susisiekimo tarpininko sąvoką neįeina, bet yra tos sąvokos realizavimo padariniai, yra būtinos ekonominio susisiekimo tarpininko veikimo sąlygos[7].

1. Pinigai — mainų įrankis. — Mainydami mes, paprastai, duodame vieną daiktą už kitą. Kai į šį paprastą ūkišką procesą įsiterpia pinigai, tuomet atsiranda savo rūšies dvilypis veiksmas — pirkimas ir pardavimas. Tarpininkaudami mainams, pinigai teikia didelių patogumų ekonominiam gyvenimui. Tie visi patogumai juo labiau ryškėja, kai prisimenama Afrikos tyrinėtojų aprašomus natūralinių mainų sunkumus, kai nebuvo galima rasti dviejų žmonių, kurie turėtų tokių daiktų, kurių vienas iš kito pageidautų, o jei, pagaliau, tokie žmonės ir būdavo surandami, tai jų turimi daiktai dar rečiau tebūdavo vienodos, lygios vertės.

Paprasti mainai buvo dar pakenčiami primityviškame natūraliniame ūky, kai kiekvienas gamino beveik viską, kas jo gyvenimui buvo reikalinga, tačiau juo labiau visuomenės ūkis vystėsi bei plėtojosi, juo labiau ūkiški santykiai komplikavosi, juo labiau ėmė įsigalėti privatinė nuosavybė ir darbo pasidalinimas, juo vis mažiau buvo įmanomi natūraliniai, arba tiesioginiai be pinigų tarpininkavimo mainai.

Pinigai, kaip tik įėjo į ekonominio gyvenimo procesą, tuojau nutraukė varžančius tolimesnę teigiamą ūkio raidą individualinės gamybos ir individualinio vartojimo pančius. Pinigų ūkyje tuojau pradėta gaminti ne tas, kas sau pačiam reikalinga, bet kaip tik tas, kas kitų pageidaujama, kam galima rasti tinkamą rinką. Pinigai kūrė dirvą, kurioje galėjo tikslingai bei tvarkingai plėtotis gėrybių produkcijos procesas, nes kol kiekvienas gamino tik tai, kas jam pačiam reikalinga, tol negalima buvo kalbėti apie didesnį, planingą stambesnės gamybos išvystymą. Ta prasme pinigus, kurie atrišo gamybą nuo individualinių gaminančio žmogaus reikalų, galima prilyginti transporto priemonėms, kurios atpalaidavo produkciją nuo gamybos vietos reikalams.

---

[7] Nemaža rimtų ekonomistų laiko vertės mato funkciją pagrindine pinigų funkcija. Toks nusistatymas pareina nuo duoto pinigų apibrėžimo. Kas laiko pinigus tarpasmeninio ekonominio susisiekimo tarpininku, tas nuosekliai vertės mato funkciją turi laikyti tik būtina to tarpininko veikimo sąlyga.

Pinigai kaip mainų įrankis visuomenės ūkį teigiamai veikia dviem kryptim: gamybos specializacijos ir gamybos organizacijos. Specializacija leidžia kiekvienam gaminti ne tik tai, kas jam pačiam reikalinga, bet ir tai, kas labiau atitinka tiek paties gamintojo gabumus, tiek vietos gamybos sąlygas. Nemažesnės reikšmės pinigai kaip mainų įrankis turi ir gamybos organizacijai. Mūsų dienų turtų gamyba remiasi ne tik turtų pasidalinimu, bet ir laisvu darbo sujungimu. Šiandieną tik pinigų, kaip mainų įrankio, pagalba galima laisvai sujungti gamtą, kapitalą ir darbą vienam ilgam gamybos procesui, kurio pavienių stadijų darbo rezultatai dar nėra užbaigti, vartojimui tinkami gaminiai[8]. Pinigų pagalba laisvos sutarties keliu galima sujungti vienam gamybos procesui tokias darbo jėgas, kurių seniau ir didžiausias despotas nebūtų pajėgęs sujungti.

Žinoma, laisva sutartis dar nereiškia absoliutinės, visiškos asmens nepriklausomybės. Tiesa, mūsų kapitalistinė santvarka atleido žmogų nuo teisinės kitam žmogui priklausomybės, kokia buvo vergijos ar baudžiavos laikais, bet už tat kapitalistinė tvarka kur kas labiau pavergė paskirą žmogų visuomeninio gyvenimo ir darbo rinkos sąlygoms. Šiandieną nebeatitinka tikrenybę sena patarlė, kad kiekvienas pats yra savo laimės kalvis, nes dabar, dažniausia, paskiro žmogaus laimę kala visuomeninis gyvenimas ir darbo rinka. Seniau nuolat buvo skundžiamasi dėl darbo prievolės, dabar visur skundžiamasi dėl didelio nedarbo. Seniau visur buvo keliama aikštėn darbo prievolė, šiandien skelbiama teisė į darbą. Mūsų ūkio santvarkoje žmogus nebėra kito žmogaus siekimams įrankis, bet pats sau tikslas, žmogus yra juridiškai laisvas, tačiau ūkio srityje toji juridinė laisvė yra labai reliatyvi. Pagaliau, paskutiniais laikais pradeda aiškėti, kad ir tos reliatyviškos laisvės ribos kas kart labiau siaurėja, kad žmogus vis labiau pančiojamas, vis daugiau varžomas paties ūkio gyvenimo sąlygų[9].

Pinigai, mainų įrankiai, patys būdami ūkio sąlygų padariniai pradėjo pamažu vis labiau veikti tas pačias ūkio sąlygas, kol, pagaliau, ilgesnės raidos rezultate, sukūrė tokias sąlygas, kuriose pinigų, kaipo mainų įrankio, vartojimas nebepriklauso

---

[8] Taip cukraus gamyba turi daug darbo stadijų: runkelių sodinimas, kaupimas, surinkimas, melaso padarymas ir pagaliau cukraus gaminimas. Darbo procesas ilgas. Jį sudaro nemaža darbo stadijų, tačiau tik darbo proceso pabaigoje gaunamas vartoti tinkamas gaminys. Kiekviena darbo stadija apmokama pinigais.

[9] Netenka čia minėti totalinių valstybių, kur tos laisvės ir pėdsakų nebeliko, bet ir demokratinėse valstybėse vis labiau siaurėja ūkiška žmogaus laisvė.

vieno ar kito asmens nuožiūros ar net ištisos visuomenės pasirinkimo, bet virto neišvengiamu paties gyvenimo būtinumu.

Kapitalistinėje ūkio santvarkoje pinigai, kaip mainų įrankis, visų žmonių ieškomi, visų žmonių pageidaujami, nes visi žino, kad už pinigus galima gauti visų dalykų, kurie tik reikalingi gyvenimui. „Pecuniam habens, habet omnem rem, quam habere vult" — pinigų turįs turi kiekvieną daiktą, kurį tik nori turėti — skelbdavo Romos teisininkai. Tą Romos teisininkų posakį klasinė politinė ekonomija[10] pavertė ekonomikos dėsniu. Deja, gyvenimo patyrimas parodė, kad tasai klasinės ekonomikos dėsnis, kaip ir nemaža kitų tos srovės dėsnių, nėra absoliuti tiesa, bet turi, palyginti, tik labai reliatyvišką vertę. Juk dar visai netolimi tie pokariniai laikai, kada už pinigus kai kuriuose kraštuose[11] nevisuomet buvo galima gauti ir reikalingiausių dalykų. Tokiais atvejais grįžta natūralinių mainų laikai, kada prekes galima gauti tik už prekes. Kai šiandien visi kraštai ne tik muitais, bet ir įvairiais kontingentais bei licencijomis varžo prekių įvežimą, tai visai priešingai, infliacijos laikais vien tik tam tikrais leidimais tebuvo galima išvežti prekes iš krašto. Infliacijos laikais žmonės ieško ne pinigų, bet prekių, nes infliacija sugriauja pinigų vertę, sunaikina jų pirkimo galią. Pinigai, nebetekę vertės bei ja pagrįstos pirkimo galios, nebėra žmonių pageidaujamas dalykas. Ir pinigų vertė, kaip ir visų kitų daiktų kaina, pareina rinkos pasiūlų ir paklausų santykių.

Valdžios ne kartą mėgina įvairiomis įstatyminėmis bei administracinėmis priemonėmis tvarkyti pinigų rinkos pasiūlų bei paklausų dėsnius. Mėginta nustatinėti pinigų kursai, prekių kainos, drausta laikyti ir vartoti užsienio mokėjimo priemones ar aukso lydinius. Tie visi žygiai tik tais atvejais teturi teigiamų padarinių, jei jie atitinka konkrečias gyvenimo sąlygas. Kiekvienai monetinei valdžios politikai tinka posakis: „Valdžia gali norėti, kas jai patinka, tačiau, jei valdžia nori, kad jos valia virstų gyvenimo tikrove, ji gali norėti tik to, ką leidžia rinka". Jei valdžios pasirinktos priemonės neatitinka krašto ūkio sąlygų, tai jokios įstatyminės ar administracinės priemonės ne tik nieko nepajėgs nuveikti, bet dar ims trukdyti pinigų, kaip mainų įrankio, veikimą ir tuo, žinoma, kenkti teigiamai krašto ūkio raidai[12].

---

[10] Smith'o ir Ricardo sukurta ekonomikos kryptis.

[11] Rusija, Austrija, Vokietija.

[12] Kapitalistinė ūkio santvarka remiasi trimis šulais: asmens laisvė, privatinė nuosavybė ir darbo pasidalinimas. Kai įvairiais įstatymais bei administracijos patvarkymais pradedama griauti tų trijų šulų pamatus, tai toks darbas turi neigiamai veikti viso krašto ūkio padėtį, o drauge su juo ir pi-

2. Pinigai — mokėjimo priemonė. — Antroji pinigų funkcija, kuri tiesioginiai įeina į tarpasmeninio ekonominio santykiavimo arba susisiekimo sąvoką, yra mokėjimo priemonė. Pinigai atlieka mokėjimo priemonės funkcijas vis vien, ar tas mokėjimas yra prievarta užkrautas, ar laisvu noru prisiimtas, ar, pagaliau, mokama tokiu atveju, kad negalima atsiteisti kitais reikalaujamais daiktais.

Pirmosios dvi pinigų funkcijos, mainų įrankio ir mokėjimo priemonė yra labai artimai viena su kita susijusios, nes visais laikais mokėjimai buvo daromi kaip tik tais daiktais, kurie drauge yra ir mainų įrankiai. Jei mokėjimai vykdomi tais pačiais daiktais, kurie yra ir mainų tarpininkais, tai mokėtojas lengviau gali įsigyti mokėjimams reikalingų daiktų ir mokesčio gavėjas lengviau sunaudoja tuos daiktus bet kuriems savo reikalams tenkinti. Tais sumetimais visi mokėjimai dabar ir vykdomi tais daiktais, kurie yra ir mainų įrankiai, būtent, pinigais. Jei kada mokėjimams ir nevartojami pinigai, tai, paprastai, tik tais atvejais, kada mokėjimai daromi laisvu noru. Taip daiktais duodamos dovanos, sudaromi testamento aktai, skiriamos dukterims dalys arba kraičiai[13]. Jei įstatymai kartais numato privalomus mokėjimus ar patarnavimus, tai jie, paprastai, gali būti pakeisti gyvais pinigais. Jei čia yra kokių išimčių, tai nebent karo metu daromos rekvizicijos, kurios dažniausiai nepakeičiamos pinigais.

Šiaip visi mokesčiai renkami pinigais, nes tik pinigais tegalima teisingai išdėstyti mokesčių naštą paskiriems mokėtojams. Pinigais mokama, nes jais galima įsigyti visų reikalingų dalykų, arba kitais žodžiais, pinigais mokama, nes pinigai yra drauge mainų įrankis, tačiau, savo keliu pinigai imami mainuose taip pat dėl to, kad jie yra ir mokėjimo priemonė. Žmonės ima popierinius valstybės pinigus vien dėl to, kad tais pinigais galima mokėti valstybinėms įstaigoms bei įmonėms. Tuo būdu šios dvi pinigų funkcijos, mokėjimo priemonė ir mainų įrankis, yra labai artimai viena su kita susietos, viena antrą veikia, viena kitai duoda reikalingos paramos.

3. Pinigai — kapitalų judėjimo tarpininkas. — Trečioji pagrindinė pinigų funkcija yra tarpininkavimas kapitalus mobilizuoti. Kapitalai mobilizuojami, kai keičiami jų

---

nigų rinką. Labai rimti mokslo vyrai mano, kad mūsų gyvenamoji krizė taip ilgai užsitęsė ir taip įsigalėjo todėl, kad ji virto „metakrize", atseit, viršekrize, ne tiek dėl kurių nors ekonominių veiksmų, kiek dėl netikusių valdžios vyrų bei šiaip jau politikų žygių. Atrodo, neabejotina, kad bendras visų kraštų muitų sienų sumažinimas tuojau atgaivintų suvargusį pasaulį.

[13] Mūsų laikais ir mergaičių kraičiuose vis didesnės reikšmės įgyja pinigai. Tai vis labiau įsigalinčio kapitalizmo požymis.

savininkai arba jų esimo ir veikimo vieta. Pati kapitalo sąvoka dar nėra galutinai nusistovėjusi. Seniau iki pat XIX a. kapitalas buvo piniginiai turtai, įdėti į paskolas. Vėliau kapitalo sąvoka buvo praplėsta. Kapitalas ėmė reikšti ir gamybos priemones, nes ir jos, kaip ir paskolos, didino piniginius turtus. K. Marx'as kapitalą nusakė, kaip „Mehrwert heckender Wert", atseit, kaip vertybė gimdanti viršvertę. Jei bent kiek pakeisti Marx'o terminologiją ir jo tai terminologijai teikiamą prasmę, galima pasakyti, kad kapitalas yra vertybė gimdanti naujas vertybes. Patsai kapitalas tame naujų vertybių gimdymo procese, tartum, iš pradžių žūsta, arba gal teisingiau, pakeičia savo pirmykščią išvaizdą tam, kad atgimęs turėtų didesnę vertę[14]. Ta kapitalų atsigimimo arba reprodukcijos galia turi būti įtraukiama į kapitalo apibrėžimą. Ta prasme kapitalas bus reproduktyvinio vartojimo ūkiškos gėrybės. Tuo tarpu pinigai yra vien tik tarpasmeninio ekonominio susisiekimo tarpininkas, arba, jei antru atveju panaudoti griežtas K. Marx'o apibrėžimo sąvokas, pinigai bus pačios natūralinės prekės, pasireiškiančios vienu vieningu arba beveik vieningu pavidalu.

Reproduktyvinio vartojimo gėrybių savininkas gali perleisti tų gėrybių vartojimą kitam asmeniui, pasitikėdamas, kad jisai, vartodamas tas gėrybes, jas reprodukuos, gaus didesnę vertę ir gražins su kaupu jam perleistas gėrybes jų savininkui. Pasitikėjimas, kad perleistos vartojimui reproduktyvinės gėrybės bus sutartu laiku grąžintos, davė ir vardą tokiam gėrybių perleidimui, būtent, kreditas[15]. Jei šiandien pati kredito sąvoka yra, palyginti, aiški, tai jo apibrėžimas nėra galutinai nusistovėjęs, ypatingai, jei palyginti teisininkų ir ekonomistų teikiamus kredito apibrėžimus. Kai ekonomistas apibrėždamas kreditą kalba apie vartojimo perleidimą, tai teisininkas tuojau nurodo, kad skolinamoji piniginė gėrybė perleidžiama skolininkui nuosavybės teisėmis. Tuose dviejuose kredito apibrėžimuose nėra esminio skirtumo, nes ekonomistui vartojimo perleidimas bus ne kas kita, kaip tik laikinis pačios gėrybės atidavimas. Teisininkai mato kredito esmę tame vėlyvesniame gautų sumų grąžinime. Kaip pirklys, parduodamas į kreditą prekes, tuojau atiduoda pačias prekes, bet atlyginimą už prekes gauna tik vėlesniu laiku, taip ir kreditorius atiduoda pinigus, pasitikėdamas juos atgauti ateityje. Tokiame juridiniame kredito apibrėžime teisingai nurodoma pačios kredito operacijos eiga, bet ne paties kredito esmė.

Juridinį kredito apibrėžimą suekonomino Boehm-Bawerk

---

[14] Piniginis kapitalas virsta įmone, triobėsiais, mašinomis ir įvairiais kitais gamybos įrankiais.

[15] Iš lotynų žodžių credere, tikėti, pasitikėti.

(1851—1914)[16], kuriam kreditas yra mainai dabarties gėrybių ateities gėrybėmis. Kadangi ateities gėrybės, atseit, laukiamos gėrybės, paprastai, mažiau vertinamos negu dabarties, t. y. jau rankoje turimos gėrybės, tai tuo vertės skirtumu Boehm-Bawerk ir pagrindžia savo žinomą palūkanų teoriją. Bet ir Boehm-Bawerk'o teorija ne tiek apibrėžia kreditą, kiek duoda jo eigos aprašymą.

Kai kreditas apibrėžiamas kaip reproduktyvinių gėrybių vartojimo perleidimas, tai tokiam apibrėžimui galima užmesti tai, kad jis praleidžia konsumptyvinį (vartojamąjį), atseit, vien pragyvenimo reikalams imamą kreditą. Ta proga tenka nurodyti, kad ekonominis kredito tiekimas, arba kreditas ūkiška prasme, tėra tik tais atvejais, kai kapitalas perleidžiamas kitam asmeniui gamybos reikalams. Juk ir pačioje kapitalo sąvokoje jau glūdi tolimesnės gamybos sąvoka[17]. Sumetimai, kuriais teikiamas kreditas ne tolimesnei gamybai, bet tiesioginiam vartojimui, yra aiškiai ne ekonominio pobūdžio, vis vien kas bebūtų tokio kredito ėmėjas. Vartojimo kreditą teikdamas, kreditorius gali vadovautis geraširdingumu, palankumu, visuomenės gerove, patriotizmu arba net ir asmeninio pelno troškimu. Tie visi sumetimai vargu ar daug bendro turi su ūkiškumo dėsniais. Bet kai neigiamas vartojamojo kredito ūkiškumo pagrindas, tai dar tuo pačiu neginčijama tokio kredito, bent tam tikrais atvejais, naudingumas bei reikalingumas.

Pasiaiškinus dėl kapitalo ir kredito sąvokų, tenka sustoti ties pinigų reikšme kapitalų mobilizacijai, kuri, paprastai, pasireiškia kredito operacijose. Pinigų, kaip kapitalų mobilizacijos tarpininko, svarba ryškiai pasirodo, jei palyginti dabartinius kreditoriaus ir skolininko santykius su ta padėtimi, kurioje kreditorius ir skolininkas buvo natūralinio ūkio santvarkoje, kada nebuvo kapitalų mobilizacijos tarpininko. Natūralinio ūkio sąlygomis kreditoriui ne visuomet lengva surasti tokį žmogų, kuriam kaip tik būtų reikalinga skolintis tokių daiktų, kuriuos turi kreditorius. Jei, pagaliau, ir pasiseka kam paskolinti turimus daiktus, tai priimdamas juos atgal, kreditorius turėtų žiūrėti, jei tie patys daiktai grąžinami, kad jie nebūtų blogesniame stovyje, kaip buvo paskolinti, arba, jei grąžinami kiti, bet paskolintus daiktus atstojantieji daiktai, tai tektų susirūpinti, kad jie būtų lygios vertės, kaip ir paskolintieji.

Visai kitaip kapitalai yra perkeliami pinigams tarpininkau-

---

[16] Vienos Universiteto profesorius, vienas steigėjų austriškos ekonominės mokyklos, autorius pagarsėjusio veikalo „Kapital und Kapitalismus", 2 t. (1884—1889).

[17] Vertybė gimdanti naujas vertybes.

jant. Skolininkas, gavęs piniginį kapitalą, gali be jokio vargo jį sunaudoti bet kuriems tikslams, nes už pinigus normalinėmis sąlygomis galima įsigyti visų medžiaginių gėrybių. Tas pinigų realizavimo lengvumas padeda ir kreditoriui rasti pinigų reikalingą skolininką. Pagaliau, ir atgaudamas paskolą, kreditorius, normalinėmis sąlygomis, gauna tos pačios vertės gėrybes, ką buvo davęs, nes normalinėmis sąlygomis pinigų vertė yra palyginti pastovi. Tais visais sumetimais mūsų ūkio santvarkoje, kai kapitalai mobilizuojami ta ar kita paskolos forma, tai tas vykdoma pinigams tarpininkaujant. Pinigai, tarpininkaudami kapitalus perkelti, atlieka tą patį vaidmenį kapitalų rinkoje, ką ir eidami mainų įrankio funkcijas prekių rinkoje.

Pinigai nebegali tinkamai atlikti kapitalo mobilizacijos funkcijų, kai jų vertė svyruoja, kai jų kursas pasidaro nepastovus. Kai pinigų vertė svyruoja, tai nei kreditorius, nei skolininkas nežino, kokia gali būti reali, tikroji paskolinto kapitalo vertė paskolos grąžinimo metu. Jau senai pastebėta, kad pinigai, netekę vieną kartą pastovios vertės, pradėję svyruoti, paprastai, rodo palinkimo kristi, vis labiau mažinti savo vertę[18] ir todėl žmonės vengia skolinti savo pinigus, nebenori taupyti savo užsidarbius ar pajamas, nes paskolinę ar sudėję kredito įmonėse vienas vertybes, vėliau begauna mažesnės realinės vertės gėrybes. Žmonės, bijodami savo piniginių gėrybių vertės mažėjimo, pradeda kratytis pinigų ir rūpinasi už juos įsigyti bet kurių, šiaip tiesioginiai jiems ir nereikalingų, dalykų. O kur nėra taupymo, tenai negali būti ir kapitalo, kur nėra kapitalo, tenai neturi ko veikti ir kapitalų mobilizacijos tarpininkas, pinigai.

Mainų įrankio, mokėjimo priemonės ir kapitalų mobilizacijos tarpininko funkcijos yra labai artimai viena su kita susietos. Žmogus skolina kitiems savo pinigus, arba pats ima paskolas, nes žino, kad už pinigus gali įsigyti įvairių dalykų ir atlikti visus mokėjimus. Savo keliu, kapitalo tarpininko funkcija veikia mainų įrankio ir mokėjimo priemonės funkciją. Žmogus savo ūkiško veikimo rezultatus taupo, kapitalizuoja, nes žino, kad kapitalų rinkoje visuomet ras norinčių jo kapitalizuotas sutaupas skolinti ir mokėti už jas palūkanas. Skolininkas pajėgia mokėti palūkanas, nes jis pelnosi vartodamas paskolintus pinigus mainams ir mokėjimams.

4. Pinigai — vertės matas. — Mainų įrankis, mokėjimo priemonė ir kapitalų mobilizacijos tarpininkas — tai trys

---

[18] Jei šiuo atveju esama išimčių, tai nebent tais atvejais, kai sukuriama tvarkomoji valiuta, kuri laikosi sumania vyriausybės ir notų banko politika, tvirta krašto padėtimi ir stambiomis notų banko aukso atsargomis. Bendra taisyklė pasiliks, kad pinigai pradėję svyruoti rodo tendencijos kristi.

pirmaeilės pinigų, kaipo pastovaus tarpasmeninio ekonominio susisiekimo tarpininko, funkcijos. Ketvirtoji pinigų funkcija, pinigai — vertės matas, kaip jau buvo minėta, yra tik logiška pirmųjų trijų funkcijų išvada, nes vertės matavimas, kainos nustatymas yra tik būtina tarpasmeninio ekonominio susisiekimo sąlyga, tačiau pati tiesioginiai neįeina į tarpasmeninio ekonominio susisiekimo sąvoką. Kai vertė nustatoma, tai dar tuo pačiu su niekuo ūkiškai nesantykiaujama.

Prieš kalbėdami apie vertės mato funkciją, tenka, nors ir visai paviršutiniškai, išsiaiškinti pačios vertės sąvoką[19]. Vertė nėra koks objektingas, pačiame daikte glūdįs daikto privalumas. Vertė nėra daiktui pagaminti įdėto laiko ar pinigų kiekis. Vertė yra subjektyvi, paties žmogaus daiktui tiekiama, jei taip galima pasakyti, grynai išorinė daikto savybė. Ji remiasi žmogaus santykiu su išoriniu pasauliu, arba konkrečiau, žmogaus santykiu su vertinamuoju daiktu. Vertė yra žmogaus nuomonė apie vertinamojo daikto naudingumą pačiam žmogui arba ištisai visuomenei. Bet kuris daiktas turės paskiram žmogui ar visai visuomenei vertės, jei jis galės patenkinti jų reikmenis ir jei tam daiktui įsigyti reikalinga darbo. Daiktai ir labai naudingi, bet laisvai gaunami neribotu kiekiu, žinoma, neturi ekonominės vertės[20].

Jei daiktas gali patenkinti kurią nors žmogaus reikmenį, vis vien ar tas reikmuo bus įsivaizduotas ar tikras[21], subjektyvus ar objektyvus, ir jeigu tuo pačiu metu to daikto įsigijimas yra susietas su darbu, tai tik tuomet galime kalbėti apie daikto vertę. Daikto naudingumas, tai bus daugiau subjektyvinis veiksnys, kai daiktui pasigaminti reikalingas darbo kiekis bus daugiau objektyvus vertės veiksnys. Tie abu veiksniai drauge nulemia daikto vertę.

Juo daugiau įvairių daiktų mainų tikslais patenka į rinką, juo didesnis atsiranda reikalas nustatyti tų daiktų vertę. Lengviausiai nustatoma tų įvairių įvairiausių daiktų vertė, jei išskiriama vienas ar keli daiktai ir nustatoma jų vertė palyginti su visais kitais daiktais. Žinodami to vieno daikto vertės santykį

---

[19] Vertės klausimas yra labai painі ir sunki ne tik ekonomikos, bet ir filosofijos problėma. Mokslas žino nemaža įvairių, net tiesiog diametrališkai viena kitai priešingų, vertės teorijų. Stengiausi kiek galima prieinamiau nušviesti vertės sąvoką taip, kaip pats ją suprantu ir kiek tai yra reikalinga pinigams kaip vertės matui suprasti. Vengiau įsileisti į mokslinius vertės teorijų nagrinėjimus.

[20] Akmens anglys, kol žmonės nemokėjo jų naudoti, buvo neigiama vertybė, nes anglių žemė menkai tetiko žemės ūkiui (pvz., Dąbrowo rajonas Lenkijoje).

[21] Žmonės moka brangius pinigus už įvairius talismanus, nors tie talismanai negali patenkinti jokios tikros, objektingos reikmens.

su kitais daiktais, lengvai galime nustatyti įvairių daiktų tarpusavio vertės santykius[22]. Vienu kuriuo daiktu matuodami visus kitus daiktus, nustatome tų daiktų tarpusavio vertę. Tas daiktas, kuriuo matuojame visas prekes, vadinasi pinigai. Tas būdas, kuriuo nustatome daiktų vertę, vadinasi vertės matavimas; tas gi daiktas, kuriuo mes matuojame įvairių daiktų vertę, atseit, pinigai, vadinasi vertės matas; vertės matu arba pinigais išreikšta daiktų vertė vadinasi k a i n a.

Vertės matavimas yra tam tikrų dydžių lyginimas, ta pačia prasme, kaip elgiamės ilgį, plotį ar svorį matuodami, nebent tik tuo skirtumu, kad ilgį ar svorį matuodami, mes darome išorinį objektingą veiksmą, tačiau, matuodami daiktų vertę, tiesioginiai jokio išorinio žygio nedarome, tik sprendžiame daiktų tarpusavio vertės santykį. Kai mes nustatinėjame daiktų vertės santykius, mums nesvarbu, ar daiktai patenka į rinką jau turėdami kokį vidujinį tarpusavio vertės santykį, ar tas vertės santykis yra tik prekių apyvartos rinkoje padarinys. Mums turi svarbos tas faktas, kad mes tik rinkoje nustatome daiktų tarpusavio vertės santykius[23].

Daiktų tarpusavio vertės santykių nustatymas būtų lengvesnis žygis, jei žmogus gyventų izoliuotas nuo visuomenės ir ta visuomenė neveiktų visus jo vertės sprendimus. Kai žmonės gyvena vienodomis ūkiškomis bei visuomeninėmis sąlygomis, turi jei ne visai vienodus, tai palyginti artimus dvasinius ir medžiaginius reikmenis, tai nelabai jau skiriasi vieni nuo kitų ir jų vertės sprendimai. Dar labiau suvienodina paskirų žmonių daromus daiktų vertinimo sprendimus vienodas auklėjimas, vienodi įpročiai, vienodos pažiūros[24]. Tuo būdu pamažu susidaro visuomenėje tokie paskirų daiktų vertinimai, su kuriais pavienis žmogus susiduria, tartum, su tam tikru objektingu, jo asmens nusistatymo nepriklausomu, visiems privalomu vertės sprendimu. Taigi iš pradžių savo kilme žymia dalimi subjektingas daiktų vertinimas pamažu virsta objektingu, paskiro žmogaus nebepriklausomu, pačios visuomenės nusistatymu.

Vertės sprendimų suobjektyvėjimas ryškiai pasirodo pirkimo bei pardavimo procese, kai paklausų bei pasiūlų padarinius, atseit, perkamų ir parduodamų daiktų vertę, nustato visuo-

---

[22] Jei pasirinktą vertės matą pavadinsime ir kitas dvi prekes a ir b, tai jei už a reikia duoti 2 m, už b — 4 m, tai aišku, kad a ir b gali būti ir tarpusavy lyginami: b bus du kartu brangesnis už a.

[23] Brangus istorinis meno kūrinys, kuris, apskritai, neparduodamas, neturi ir tikra prasme kainos.

[24] Tik tuo būdu tegalima išaiškinti tą vertę, kurią teikia filatelistai seniems pašto ženklams.

meninis tų daiktų vertinimas. Net ir kiekviename konkrečiame pirkimo pardavimo akte, daikto vertę nustato ne tik faktiški mainų dalyviai, atseit, pirkėjas ir pardavėjas, bet ir visi galimi perkamojo daikto pirkėjai ir pardavėjai, nes niekas brangiau nemoka, negu gali kitur nusipirkti, ir niekas pigiau savo prekes neatiduoda, negu gali iš kitų pirkėjų gauti.

Bendras visų ūkiškų gėrybių privalumas yra vertė, išreikšta pinigais arba kaina, kuri įgalina mus tas gėrybes lyginti, matuoti ir vertinti. Todėl mes ir kalbame apie pinigus kaip vertės matą, nes pinigais išreikšta vertė, atseit kaina, matuojame įvairias ūkiškas gėrybes.

Ta prasme nustatyta pinigų, kaip vertės mato, sąvoka gali susilaukti, ir faktiškai susilaukia, kai kurių priekaištų. Pirmiausia šitokiai vertės mato sąvokai prikišama, kad vertė, būdama grynai subjektyvus žmogaus sprendimas, negali būti matuojama, nes matuoti galima tik objektyvų, realų daiktą. Jau buvo nurodyta, kad vertė nėra jau taip grynai subjektyvus paskiro žmogaus sprendimas, nes be daiktui pagaminti reikalingo darbo veiksnio, dar ir pačios visuomenės nusistatymas suobjektyvina net ir šiaip subjektyvų paskirų asmenų sprendimą. Tačiau, kas šiuo atveju yra svarbiausia, vertė pasireiškia mainomųjų daiktų tarpusavio santykiais, kurie išreiškiami skaičiais. Tokie įvairių daiktų skaičiais išreikšti santykiai yra konkretus, objektyvus dalykas, kuris, kaip visi turintieji tam tikrą dydį dalykai, gali būti ir matuojami.

Toliau, gali būti prikišama, kad vertės matas turi būti pastovus, nes bet kuris matavimas nepastoviu matu neturi jokios nei teoretinės, nei praktinės reikšmės. Tuo tarpu visos ūkiškos gėrybės, neišskiriant ir pinigų, neturi absoliučiai pastovios vertės. Čia tenka pasakyti, kad vertės mato funkcijos bus pilnai atliktos, jei pasiseka vien tam tikru laiku nustatyti vertės mato ir matuojamojo daikto vertės santykį. Tam tikro laiko vertės santykiui nustatyti nebūtinai jau yra reikalingas absoliučiai pastovus matas[25].

Pagaliau, gali būti padarytas priekaištas, kad bet kuris matas turi turėti bent tuos privalumus, kuriuos matuoja kituose daiktuose. Taip, pav., ilgio matas turi turėti bent ilgį, svorio matas — svorį, talpos matas — talpą. Lygiai taip pat ir vertės matas pinigai turi patys savyje turėti vertę, nes neturėdami tos vertės, negali matuoti ir kitų daiktų vertę. Tuo tarpu popieriniai pinigai neturi patys savyje jokios vertės, tad kokiu būdu jie gali būti vertės matais? Tenka sutikti, kad popieriniai pinigai

[25] Vertei matuoti ne ką tekenkia, kad 1938 m. U. S. A. doleris yra beveik du kartu pigesnis už 1930 m. tą patį dolerį.

neturi substancinės vertės, bet vertę jie, be abejo, turi ir toji vertė yra jų einamųjų funkcijų vertė, būtent, ir popieriniai pinigai yra mainų įrankis ir mokėjimo priemonė ir tos jų funkcijos teikia jiems vertę. Pagaliau, nesunku prieiti išvados, kad visi daiktai, net ir tie, kuriems tariamai teikia vertės pati jų substancija, faktiškai semia savo vertę ne iš savo substancijos, bet iš tų funkcijų, kurias jie atlieka[26]. Tad ir popierinių pinigų funkcijos teikia jiems realią vertę, kuri padaro juos tinkamais vertės matais.

Pinigų vertės mato funkcija, nors ji ir laikoma išvestine, antraeile pinigų funkcija[27], turi labai didelės reikšmės ūkio gyvenimui ir tai ypatingai šiais atvejais: 1. Kai nustatomas kraštui reikalingas pinigų kiekis, nes nuo pinigų vertės pareina didesni ar mažesni pinigų paklausai[28]; 2. Kai nustatomas paskiro asmens ūkiškas pajėgumas. Jei pinigais nebūtų galima matuoti daiktų vertės, tai kiekvieną kartą norint nustatyti kokio nors asmens turtingumą, tektų išskaičiuoti ne tik visus jam priklausomus daiktus, bet ir tų daiktų rūšis bei privalumus; 3. Kai sudaroma paskiro ūkio ar paskiros įmonės pelno ir nuostolių sąskaita ir pagal tokios sąskaitos duomenis nustatomas tolimesnis tos įmonės veikimo planas[29]. Tikslus pelno ir nuostolių apskaičiavimas turi didelės svarbos ne tik paskiriems privatiniams ūkiams, bet ir visam tautos ūkiui. Pelningumas, tai pagrindinis mūsų ūkio santvarkos organizacijos pradmuo. Normalėmis sąlygomis įmonės nuostoliai rodo, kad, arba įmonė blogai vedama, arba ji yra visai nereikalinga tautos ūkiui. Įmonės pelningumas, tai geriausias įmonės esimo bei jos veikimo pateisinimas. Kapitalistiniame ūkyje, kuris laikosi asmens laisve, privatine nuosavybe ir darbo pasidalinimu, kapitalas ir darbas plaukia į tas vietas, kur galima pelningai dirbti. Pelningos kapitalui ir darbui yra kaip tik tos vietos, kur jie yra reikalingi. Todėl galų gale pinigai, kaip vertės matas, nurodo kapitalo ir darbo reikalingas vietas; 4. Pinigų, kaip vertės mato, funkcijos reikšmę labai ryškiai pasirodo, kai

---

[26] Paties aukso vertė pareina ne jo substancijos, bet jo funkcijų. Auksas tarnauja įvairioms pažiboms, jis tenkina žmogaus garbės troškimą, galios, didybės ir tuštumo jausmus. Tai vis yra tos aukso funkcijos, kurios teikia žmonių akyse auksui vertę.

[27] Ji laikoma išvestine, antraeile funkcija ne dėl to, kad ji turėtų mažiau svarbos negu kitos pinigų funkcijos, bet vien dėl to, kad ji tiesioginiai neįeina į pinigų, kaipo tarpasmeninio ekonominio susisiekimo tarpininko, sąvoką.

[28] Juo mažesnė pinigų vertė, juo didesnė tokių pinigų suma yra reikalinga krašto apyvartai. Juo brangesni yra pinigai, juo mažesniu jų kiekiu gali išsiversti kraštas. Pinigų vertė yra pinigų paklausų barometras. Jei pinigų vertė krinta, tuojau mažinama jų apyvarta, priešingai, kai pinigų vertė kyla, tuojau didinamas krašto pinigų kiekis.

[29] Pelno ir nuostolių sąskaita geriausia parodo, kas yra įmonėje keistina ir kokis turi būti tolimesnio darbo planas.

reikia sudaryti prekybos, mokėjimų ir tautos ūkio balansus. Tuos visus balansus tik tuo atveju tegalima sudaryti, jei pinigais išreiškiama įvežamų ir išvežamų prekių, daromų ir gaunamų tarptautinių mokėjimų ir visos tautos turtų bei metinių pajamų vertė; 5. Tik vertės mato pagalba galima palyginti įvairių metų krašto prekybos, mokėjimų ir ūkio balansus ir tuo būdu nustatyti tikrąjį krašto ūkio barometrą, kuris parodo, ar krašto ūkis kyla, ar smunka[30]; 6. Vertės matas parodo, kokiai sumai kurių prekių išvežama ir įvežama ir tuo palengvina nustatyti tinkamas krašto ūkio politikos gaires[31]; 7. Vertės matas, įgalindamas sudaryti prekybos balansą, palengvina nustatyti įvairių kraštų tarpusavio ekonominę, tuo pačiu, žinoma, ir politinę priklausomybę.

Visus nurodytus teigiamus pinigų kaip vertės mato privalumus bent kiek aptemdo reliatyviškas to mato pastovumas. Metrinės sistemos matai yra pastovūs, objektingi, kai vertės matas dažnai rodo didesnius ar mažesnius svyravimus. Seniau, dar prieš Didįjį karą, žmonės, paprastai, buvo linkę laikyti ir pinigus griežtai pastoviomis vertybėmis. Čia buvo tam tikra žmonių sąmonės iliuzija sudaryta to fakto, kad visos prekės perkamos ir parduodamos už pinigus. Pinigai, tartum, stovėdami to prekių sūkurio centre, atrodė esą pastovūs, kaip seniau atrodė žmonėms stovinti vietoje žemė. Didžiojo karo bei pokarinio ūkio gyvenimo sąlygos sugriovė ir plačiose žmonių miniose tą pinigų pastovumo iliuziją.

5. Pinigai — taupymo priemonė. — Pagaliau, paskutinioji pinigų funkcija yra taupymo priemonė, arba, kaip dažnai ši funkcija vadinama, kapitalų saugojimo bei transporto priemonė. Beveik galima pasakyti, kad tie patys sumetimai, kurie brangiuosius metalus susiejo su pinigais, padarė ir pačius pinigus taupymo priemone. Žmogus taupo ateičiai, ateities reikalai nežinomi, tad taupoma tokiais daiktais, kuriais galima patenkinti įvairiausi reikalai. Tam kaip tik ir tinka pinigai, kurie yra tarpasmeninio ekonominio susisiekimo tarpininkais, už kuriuos galima gauti visas ūkiškas gėrybes bei visus ūkiškus patarnavimus.

Kaip visos kitos pinigų funkcijos, taip ir taupymo priemonė išgyveno nemažas evoliucijos atmainas. Primityviškoje taupymo stadijoje žmogus slepia savo sutaupas nuo kitų žmonių ir tuo būdu ištraukia savo pinigus iš krašto apyvartos. Taip seniau

---

[30] Tautos ūkio balansas rodo ekonominį tautos pajėgumą, kuris nustatomas pagal tautos turtus ir metines jos pajamas.

[31] Prekybos balansas tarp kitko, pvz., gali parodyti, kuriai sumai įvežama fabrikatų, kuriuos būtų galima krašte pagaminti, kuriai sumai išvežame žaliavos, kurią būtų galima krašte apdirbti.

elgdavosi ne tik privatiniai asmens, bet ir tokios viešojo pobūdžio organizacijos, kaip valstybė ir bažnyčia. Valstybė, kurdama karo fondus, laikydavo ištisais dešimtmečiais stambius kapitalus be darbo. Jau nepalyginti aukštesnė yra viešojo ūkio taupymo sistema tais atvejais, kai brangieji krašto metalai koncentruojami notų bankų sandėliuose. Čia sukrautos tautos sutaupos ne tik apdraudžia ir saugoja banko leidžiamųjų notų vertę, bet ir išlygina mokėjimo balansų saldo. Notų bankų taupymas, tai jau organizuotas, planingas viso tautos ūkio taupymas.

Paskutiniais laikais pradedama smerkti ir tariamai perdėtą aukso koncentravimą notų bankų sandėliuose. Tą daro ypatingai politikai ir ekonomistai tų kraštų, kurie turi maža aukso, nes jį išeikvojo ginklavimosi reikalams. Čia reikalaujama grąžinti užsienio notų bankų auksą tarptautiniam ūkiui, nes bankų požemiuose tas aukas sterilizuojamas[32]. Ta proga nurodoma, kad notų bankas gali turėti tik tiek aukso, kiek neišvengiamai reikalinga notų pastovumui laiduoti ir mokėjimų balanso saldui išlyginti[33]. Šiandien nemaža ekonomistų yra susirūpinę ieškoti naujų monetinės politikos kelių, kurie leistų tautos ūkiui išeiti, jei jau nevisai be aukso, tai bent mažesniais aukso ištekliais.

Kapitalizmas, kurio siekimas yra kuo daugiausia pelnyti, kurio dvasia yra skaičiavimo dvasia, duoda ir pinigams taupyti ne tik naują kryptį, bet ir naują prasmę. Kapitalizmas nurodė, kad ne tam reikia taupyti, kad pinigai gulėtų be darbo, laukdami pasislėpę „juodosios dienos", bet tam, kad planingai, organizuotai paleisti į darbą kurti naujas ūkiškas gėrybes. Kapitalizmas ne tik ieško pelno, bet ir visą apskaičiuodamas sugeba surasti naujus to pelno šaltinius. Tezaurizuoti pinigai yra bent laikinai mirę tautos ūkiui; jie neduoda pelnų nei pačiam taupytojui, nei visuomenei. Visai kitaip yra, kai sutaupyti pinigai eina į ekonominį krašto kūrybos darbą, kai taupymo keliu jie virsta gimdančiais naujas vertybes kapitalais.

Tačiau ir tas organizuotas kūrybinis taupymas turi savo teoretinių priešininkų, kurie visai teisingai nurodinėja, kad tikrasis bei svarbiausias ekonominės kūrybos akstinas yra prekių paklausai, arba, kitais žodžiais, pinigais maitinamas prekių vartojimas. Taupymo priešininkai, paskelbę tą visai teisingą dėsnį, daro sunkiai pateisinamą ir krašto ūkiui žalingą išvadą, būtent, kad pinigų taupymas, kuris varžo asmeninį vartojimą, esą ma-

[32] Iš lotynų sterilis — bergždžias. Sterilizavimas, tai neproduktingas, nieko kraštui neduodąs, aukso laikymas.

[33] Šiuo atveju užmirštama, arba gal tik norima užmiršti, kad auksas koncentruojamas, kaip prieš Didįjį karą, taip ir dabar, numatomo karo reikalams.

žina prekių paklausus ir tuo pačiu jau trukdo teigiamą krašto ūkio raidą. Tačiau taupymas ne tik nesiaurina vartojimą, bet dar jį tvarkydamas palaiko ir tuo būdu virsta smarkiu ūkiškos gamybos veiksniu. Taupymo keliu sukurti kapitalai, per kredito įmones ar kuriuo kitu būdu paleisti į krašto gamybos darbą, duoda uždarbio ne tik darbininkų minioms, bet ir kitiems tuo ar kitu būdu dalyvaujantiems gamyboje žmonėms. Tie visi asmens, suvartodami gautą uždarbį, kelia ūkiškų gėrybių paklausus, kurie veikia tolimesnę prekių gamybą.

Ekonominiu atžvilgiu taupymas paskiram žmogui visuomet yra naudingas dalykas[34]. Sutaupytų kapitalų naudojimas ne visuomet visuomenės atžvilgiu gali būti teigiamai vertinamas. Kai taupant sudaryti kapitalai tiek pakelia gamybos įmonių pajėgumą, tiek išvysto pačią ūkiškų gėrybių gamybą, kad pagamintos prekės prašoka dar galimas pinigais apmokėti žmonių reikmenis[35], tuomet tokie kapitalai pasidaro, bent mūsų gyvenamoje santvarkoje, kenksmingais krašto veiksniais[36].

Juo labiau įsigali pasaulyje kapitalizmo dvasia, juo labiau taupymo funkcija susilieja su kapitalų mobilizacijos funkcija, nes juo daugiau taupoma, juo labiau didėja mobilizacijai skiriami kapitalai. Kapitalistinė santvarka jungia labai artimais saitais taupymą ir kreditą. Kai tik kur pasirodo kapitalizmo rūmuose plyšiai, tuojau taupymas virsta tezaurizavimu, kuris vengia bet kurių kredito operacijų. Dabartinio ūkio sąlygomis tik mokanti taupyti tauta gali būti turtinga ir tuo pačiu kultūringa ir laisva, nes tik tenai, kur taupoma, atsiranda kapitalų, veikia pigus kreditas, didėja vartojimas, auga gamyba ir, apskritai, kyla ūkiška gerovė, kuri yra tautos kultūros, civilizacijos ir politinės galios pagrindas. Kiekvienas krašto pilietis turi būti giliai įsitikinęs, kad dabartinė ūkio santvarka, kuri remiasi asmens laisve, privatine nuosavybe ir darbo pasidalinimu, neįmanoma be finansinio kapitalo.

Jei šiandien dar galutinai nenusistovėjo nei paties kapitalo esmės, nei jo kilmės teorijos, tai vis dėlto neabejotinai tų visų teorijų branduolį sudaro taupymo teorijos. Neabejotina, kad

---

[34] Žinoma, taupymas gali būti kenksmingas ir paskiram žmogui, kai jis daro žalos sveikatai, socialinei padėčiai ar šeimyniniams ryšiams, tačiau toji žala nebus ekonominė žala.

[35] Žmonių reikmenys yra tokios didelės, kad jų ribas sunku ir nustatyti, tačiau visų esamų reikmenų patenkinimui neužtenka pinigų. Įmonės tik tiek turi gaminti prekių, kiek kraštas ar užsienis pajėgia tų prekių įpirkti. Jei įmonės pagamina daugiau, tuomet jų gamyba prašoka galimas pinigais apmokėti reikmenis.

[36] Pagaminti įmonių dirbiniai guli sandėliuose, įdėtas kapitalas žūva, įmonės mažina gamybą, didėja nedarbas, aštrėja ūkio krizė.

tarp taupmenų ir kapitalo esama labai artimų ryšių. Kur netaupoma, tenai ne tik nekuriama naujų kapitalų, bet ir griaunami seniau sudarytieji piniginiai turtai. Šį posakį geriausiai gali patvirtinti pokarinė U.S.A. politika. Tauta, būdama galingiausia savo ūkio gamyba, turtingiausia savo žemės turtais, pradėjo skelbti žodžiu ir darbu, kad taupumas yra ekonominės depresijos priežastis. Taupumas stabdąs platesnius produkcijos užsimojimus, atseit, silpninąs gamybą, pakertąs vartojimo pajėgumą. Tautos gerovė reikalaujanti didinti žmonių išlaidumą, nes jis pakeliąs žemės ūkio ir pramonės gaminių paklausus. Pagal tokias savo teorijas, amerikiečiai kuria vartojimo kreditus, remia vis labiau įsibėgėjančius mainus.

Tokių doktrinų ir jomis pagrįstos politikos padarinių neteko ilgai laukti. Greitu laiku kilusi žiauri, istorijoje dar nebuvusi, ūkiška Amerikos krizė yra, be abejo, tiesioginis padarinys tos savotiškos, griaunančios finansinius kapitalus, ūkiškos politikos padarinys. Ne kas kitas, kaip tik asmuo, labai dažnai savo žodžiais ir žygiais skatinęs amerikiečių „išlaidumo politiką", prezidentas Roosevelt, pamatęs baisius tos politikos padarinius, stojo žodžiu ir darbu į kovą su taupumo priešais. Savo kalboje 1935 m. gegužės 23 d. kongrese prieš pasiūlytas infliacinio pobūdžio tariamiems Didžiojo karo dalyviams pensijas[37]. Roosevelt'as visu griežtumu pasmerkė tvirtinimą, kad vien išlaidų padidinimas atgaivins krašto ūkį ir grąžins pražudytus „prosperty" iliuzijas ir pavadino tokį tvirtinimą nepamatuota ir kenksminga tautos ir valstybės ūkiui ekonomine klaida. Liūdni patyrimai išmokė Roosevelt'ą tos tiesos, kurią nuo amžių, tartum, susitariusios, skelbė senojo Europos pasaulio literatūra, politika, moralė, net ir pati tikyba.

Tačiau, kaip bebūtų kilnios skelbiamos idėjos, jos niekuomet nepajėgs sukurti platesnių gyventojų sluoksnių noro ir drąsos taupyti, jei tie žmonių sluoksniai neturės pasitikėjimo savo krašto pinigais ir savo krašto ūkiškomis institucijomis. Kur tokio pasitikėjimo nėra, tenai žmonės vengia taupyti savo krašto pinigus. Krašto taupmenys paverčiamos svetimo krašto pinigais, kurie laikomi užsienio kredito įmonėse. Toks elgesys yra tikras savo tautai ir valstybei nusikaltimas, aiškus ekonominis savo krašto išdavimas. Jei žmonės nebepasitiki jokio krašto pinigais ir kredito įmonėmis, arba jei įvairūs administraciniai ir teisiniai suvaržymai neduoda galimybės įsigyti svetimų kraštų pinigų, tuomet žmonės stengiasi paversti savo

[37] Karo dalyviais laikė save ir tie, kurie buvo mobilizuoti, tačiau ne tik karo, bet ir pačios Europos matyti nematė. Tokių „dalyvių" buvo dauguma ir tokie daugiausia kėlė triukšmą.

taupmenis įvairiais kilnojamais ir nekilnojamais turtais. Kai toks taupmenų keitimas daiktais pagauna plačiausius gyventojų sluoksnius, tuomet turi kilti prekių kainos, kristi pinigų perkamoji galia. Pakilusios prekių kainos didina importą, mažina eksportą, supasyvina prekybos ir mokėjimų balansus, kas sukelia ne tik grynai monetinių, bet ir apskritai ekonominių viso krašto ūkio sukrėtimų. Svarbiausias kiekvieno krašto valiutos ramstis yra ne aukso atsarga, ne užsienio devizų fondai, pagaliau, ir ne geras vekselių portfelis, bet savo krašto žmonių pasitikėjimas savo pinigais.

Su pinigų taupymo funkcija artimai yra susieta kapitalų transporto funkcija. Žmogus taupydamas saugo pinigus laiko atžvilgiu, tuo tarpu nešiodamas savo pinigus su savim iš vienos vietos į kitą, žmogus saugo tuos pinigus erdvės atžvilgiu. Gyvieji pinigai kaip kapitalų transporto priemonės mūsų laikais nebeturi didesnės reikšmės. Tas funkcijas dabar atlieka ne gyvieji pinigai, bet bankinės perlaidos, įvairios rūšies kelionės čekiai[38], kredito laiškai[39] ir akredityvai[40].

---

[38] Kelionės čekiai arba cirkuliariniai čekiai vadinasi U. S. A. ir Anglijoje atsiradę čekiai, kurių tikslas yra palengvinti žmonėms keliones. Tokius čekius duoda bankai. Jie gali būti įvairaus dydžio, tačiau jų sumos yra visuomet apskritos ir eina dažniausia dešimtimis (10, 20, 30 ir t.t.). Kelionės čekius galima realizuoti ne tik bankuose, bet ir įvairiuose kelionės biuruose, o net ir paprastose krautuvėse. Kai bankas tokį kelionės čekį duoda, tai asmuo, perkąs tokį čekį, turi banko tarnautojo akivaizdoje pasirašyti čekį, ir kai kelionėje čekis realizuojamas, tai čekio savininkas antrą kartą pasirašo čekį. Abiejų parašų sulyginimas yra įrodymas, kad čekį parduoda tas pats asmuo, kurio vardu čekis buvo išrašytas. Nuo 1930 m. birželio 1 d. Vokietijos paštai duoda taip pat kelionės čekių sąsiuvinius, kurių bendra suma negali viršyti 2.500 RM.

[39] Kredito laiškai arba kelionės kredito laiškai yra užsienio kelionėse vartojama bankinė pinigų perlaida. Keliautojas, nusipirkęs savo krašte tokį kredito laišką, neima su savim grynų pinigų, bet, kai jam prireikia lėšų, eina į kredito laiške nurodytą banką ir patiekdamas kredito laišką, prašo išmokėti jam reikalingą sumą. Bendra išmokėtų pinigų suma negali prašokti kredito laiške nurodytos sumos. Kredito laiškai yra dviejų rūšių: specialiniai ir cirkuliariniai arba universaliniai kredito laiškai. Specialiniuose kredito laiškuose nurodomi tie bankai, į kuriuos gali kreiptis keliautojas. Duodamas specialinį kredito laišką, bankas paima iš keliautojo tiek parašų, kiek jis nurodo vietų, kuriose jis ketina imti pinigus. Gautus parašus, drauge su atitinkamais pranešimais, bankas siunčia tiems bankams, kuriuose klientas turi gauti pinigus. Bankai lygina atsiųstus parašų pavyzdžius su atėjusio pasiimti pinigus keliautojo parašu ir nustatę parašų tapatybę išmoka prašomą sumą. Bankas, išmokėdamas pinigus atžymi kredito laiške, kiek išmokėjo ir išmokėtą sumą praneša kredito laišką išrašiusiam bankui. Bankas, kuris išmoka laiške nurodytos sumos likučius, atima iš kliento patį laišką ir grąžina bankui. Universaliniuose kredito laiškuose nenurodomos vietos, kur keliautojas gali atsiimti savo pinigus. Jis gauna sąrašą tų bankų, su kuriais bendradarbiauja bankas išrašęs kredito laišką.

Išnagrinėję visas penkias pinigų funkcijas, kuriomis jie tarpininkauja tarpasmeniniam ekonominiam žmonių susisiekimui, galime pastebėti, kad pinigai savo visomis funkcijomis veikia ekonominį krašto gyvenimą. Tokia pinigų reikšmė ekonominiam gyvenimui davė pagrindo ieškoti piniguose visų kapitalistinio ūkio krizių priežasčių ir aiškinti konjunktūrinę ūkio raidą vien monetiniais veiksniais. Tuo būdu yra kilusi taip vadinama monetarinė krizių teorija.

Vis vien kaip mes vertintume pinigų veikimą ūkio gyvenimui, mes visuomet galime sau įsivaizduoti ir tokius pinigus, kurie vien tik tarpininkauja tarpasmeniniam ekonominiam žmonių susisiekimui, tačiau nedaro jokios įtakos pačiam ūkio gyvenimui. Tokie vien protinės abstrakcijos keliu sukurti arba įsivaizduoti pinigai vadinasi n e u t r a l ū s p i n i g a i, kurie prekių pasiūlų ir paklausų rungtynėse pasilieka neutralūs, neveikią pasiūlų bei paklausų eigos. Ta prasme neutralūs pinigai ir apibrėžiami kaip „pinigai, kurie neturi jokios savarankiškos įtakos produkcijos eigai", arba „pinigai, kurie neturi savarankiškos įtakos produkcijai ir prekių kainoms". Pati neutralių pinigų sąvoka jau, palyginti, senai buvo žinoma ekonomistams, bet tai neutralių pinigų sąvokai bus davęs pavadinimą bei platesnį pamatavimą buvęs Vienos, o dabar Londono universiteto profesorius Hayek. Nominalistinė Knapp'o pinigų teorijos srovė, kuri laiko pinigus valstybės padariniu, taip pat sieja pinigų teoriją su pinigų neutralumo klausimais.

Jei kainos, kurios parodo mainomųjų prekių tarpusavio vertės santykius, taip stovės ir mūsų kapitalistinio ūkio santvarkoje, mano neutralių pinigų teorijos skelbėjai, kaip kad jos stovėtų natūralaus, bepiniginio ūkio sąlygose, tuomet pinigai ekonominio susisiekimo tarpininkai bus tikrai neutralūs[41]. Jei pinigai sudaro bet kurių nukrypimų nuo natūralinių mainų prekių kainų santykių, tai jie jau nebėra neutralūs. Pinigų neutralumui atlaikyti reiktų, kad nebūtų kuriama jokių naujų pinigų, kai nepagaminama

---

Šiuo atveju tiems bankams nesiunčiami jokie pranešimai, jokie parašų pavyzdžiai. Bankai lygina keliautojo parašą su jo parašu kredito laiške ir reikalauja asmens dokumentų.

[40] Asmeniniai akredityvai (skirtini nuo prekybinių akredityvų) yra vieno banko raštu duoti kitam bankui įgaliojimai atidaryti kreditą tam tikram asmeniui, iki tam tikros sumos įgaliojimą duodančio banko sąskaita ir atsakomybe.

[41] Jei naturaliniame ūkyje tarpusavio vertės santykis būtų: 1 arklys = 2 karvės = 10 avių, tai ir kapitalistiniame ūkyje toks santykis turi pasilikti, nebent įvyktų tokie pasikeitimai, kurie įmanomi ir natūraliniame ūkyje. (Padidėtų arklių skaičius, ar sumažėtų karvių skaičius ir t.t.). Pinigai neturi turėti prekių kainų santykių kitėjimui jokios reikšmės.

naujų prekių. Tokiu atveju pinigų pirkimo galia turėtų būti visada pastovi ko ir nori moderninės indeksinės valiutos šalininkai. Neutralūs pinigai ir indeksiniai pinigai yra dvi, palyginti, artimai susietos sąvokos, nors jos nėra griežtai identiškos. Neutralių pinigų teoretikai daro indeksinei valiutai visus tuos pačius užmetimus, kuriuos daro jai ir senoji ortodoksinė pinigų mokykla[42]. Iš savo pusės indeksinės valiutos šalininkai prikiša (be abejonės ir pamatuotai), neutralių pinigų teoretikams jų nerealumą. Tokia pinigų santvarka, kuri visai neveiktų ūkio gyvenimo, visuomet pasiliks idealas, kurio galima siekti, tačiau vargu ar kada galima tikrai pasiekti. Todėl negali būti neutralių pinigų sistemos, bet yra tik pinigų neutralumo problema.

Pagaliau, ir pati pinigų neutralumo problema gali būti svarstoma ir sprendžiama tik abstrakcijos keliu sukurtoje, nerealioje ūkio santvarkoje, kuri leistų pačiam ūkiui plėtotis aiškiai pastoviais etapais. Neutralių pinigų problema turi todėl ne tiek realinės, kiek grynai teoretinės reikšmės, nes neutralių pinigų problemoje, tartum, kokioje prizmėje šviesos spinduliai susikoncentruoja, lūžta ir naujomis spalvomis pasirodo visos moderninės pinigų teorijos.

Neutralių pinigų teorija susiduria su vargu nugalimomis sunkenybėmis kapitalų kūrybos problemoje. Piniginis kapitalas visa savo esme nėra pasyvus, nėra neutralus dalykas, bet labai aktyvus ūkio kūrybos veiksnys, kuris turi didelės įtakos ne tik pačiai krašto gamybai, bet ir tos gamybos kuriamų produktų kainoms. Neutralaus kapitalo sąvoka būtų logikos kalba „contradictio in adjecto", arba populiariškai, apskritimo kvadratūros problema. Kas norėtų neutralizuoti kapitalų veikimą prekių kainoms, tas turėtų ne tik įvesti į ūkio gyvenimą nuolatinę notų bankų intervenciją pinigų ir kapitalų rinkoje, bet, kas svarbiausia, įkinkyti ir visą valstybinį aparatą į krašto ūkio tvarkymo darbą. Kapitalų veikimo neutralizavimas, atrodo, jokiu būdu nebūtų ūkio pažangos veiksnys. Geriausiu atveju kapitalų neutralizavimas galėtų sukurti ūkio stagnacijos stovį[43]. Jei izoliacijos keliu ir protinės

---

[42] Ortodoksinė pinigų mokykla, paprastai, vadinama ta ekonomistų srovė, kuri laikosi aukso valiutos. Svarbesnieji, indeksinei valiutai daromi, užmetimai bene bus šieji: vienomis monetarinėmis priemonėmis neįmanoma tvarkyti viso ekonominio gyvenimo; sunku parinkti tokias prekes, kurias reikėtų įtraukti į kainų indeksą, pagal kurį rikiuojasi pinigų vertė, nes ne visos prekės yra visiems vienodai svarbios; ne tik statistinių metodų įvairumas, bet ir įvairių kraštų įvairios gyvenimo sąlygos vargu ar leidžia sudaryti vieną bei vienodą prekių kainų indeksą.

[43] Prekių kainų svyravimas yra svarbus ūkio pažangos veiksnys, kuris nustato įmonių veikimo planą ir nurodo kapitalo judėjimo kelius.

abstrakcijos priemonėmis mes ir galime įsivaizduoti pinigų neutralumo stovį, kuriame, tartum prizmėje spinduliai, koncentruojamos visos pinigų teorijos problemos, tai toks stovis bus vien tik idėjinis mūsų proto kūrinys, tuo tarpu konkretūs gyvenimo pinigai visomis savo funkcijomis, net visais savo pasireiškimais veikia ne tik žmonijos ūkį, bet ir visą pasaulio kultūros bei civilizacijos raidą.

Jei natūralinis ūkis, kuris žino tik tiesioginius mainus ir gali išeiti be konkrečių pinigų, tai mūsų kapitalistinis ūkis, kuris, kaip jau buvo kelis kartus minėta, laikosi darbo pasidalinimu, privatine nuosavybe ir laisvu kiekvieno asmens apsisprendimu, virto tiesiog nebeįmanomas be konkrečių pinigų. Kapitalistinei ūkio santvarkai pinigai yra ne tik naudingas, bet tiesiog ir būtinas dalykas, kuris lemia teigiamą ekonominę bei kultūrinę pasaulio raidą.

Kiekvienas, kas sugeba skaityti mūsų ūkio, mūsų kultūros bei civilizacijos, mūsų politikos gyvenimo lapus, tas negalės nepastebėti, kad žmogus tik pinigų padedamas galėjo pilnai ir nuosekliai išvystyti darbo pasidalinimą bei darbo sujungimą, be kurių neįmanoma ta nuostabi XIX a. pasaulio ūkio, medžiaginės technikos bei dvasinės kultūros pažanga, kad tik piniginėmis priemonėmis galėjo žmogus, nevaržydamas asmens laisvės ir privatinės nuosavybės teisių, sukurti ir tobulai išvystyti tas galingas ne tik savo dydžiu, bet ir savo technikos pajėgumu mūsų dienų gamybos įmones, kad tik pinigai įgalino žmogų suburti, didžiausius kapitalus ir jų pagalbą nuveikti tokius kolosališkus susisiekimo darbus kaip St. Gothardo bei Simplono tuneliai, Suezo ar Panamos kanalai, kad tik pinigais sumobilizavęs didelius turtus žmogus pajėgė sukurti tokias žmonijos ūkio gerovei ir kultūros pažangai tarnaujančias įmones, kaip galingos elektros stotys, gazo fabrikai, vandentiekiai ir kanalizacijos; kad žmogus, tik pinigus vartodamas, pajėgia tikslingai apskaičiuoti ūkišką paskirų įmonių pajėgumą ir tuo būdu tikslingai sutvarkyti visą krašto gamybą, kuri, atitikdama realius, gyvybinius krašto reikalus, kurtų ekonominę krašto gerovę, kuri yra tautos kultūros bei civilizacijos, tautos nepriklausomybės bei jos politinės galios šaltinis.

Pinigai taip yra suaugę, taip yra susieti su visa dabartine ūkio santvarka, su visais kultūros bei civilizacijos laimėjimais, kad jei jie kada ir bus pašalinti iš civilizuoto bei kultūringo pasaulio gyvenimo, tai tik drauge su mūsų ūkio santvarka, drauge su mūsų kultūros bei civilizacijos institucijomis. Pinigai, žengdami į kapus, nusineš su savim tuos, pinigais neįvertinamus, žmo-

nijos turtus ir jos kultūros bei civilizacijos pagrindus: asmens laisvę ir privatinę nuosavybę.

Kai nurodoma pinigų svarba ekonominei pasaulio gerovei, technikinei civilizacijai bei dvasinei kultūrai, tai dar tuo nemanoma pateisinti visų, pinigais pagrįstų, ūkio, civilizacijos bei kultūros reiškinių, neketinama paskelbti mūsų gyvenamos ūkio, kultūros bei civilizacijos santvarkos amžina, metafizine, absoliučia kategorija. Pažinę praeities žmonijos gyvenimo faktus, stebėdami dabarties žmonių žygius, galima lengvai įsitikinti, kad kiekviena ūkio santvarka, kiekviena kultūros bei civilizacijos institucija yra vien tik laikinas ilgos istorinės žmonijos raidos padarinys, yra, kaip sakoma, nemetafizinė, bet istorinė kategorija. Juk nebereikalo Goethe's Mephistofel'is sako: „Alles was entsteht ist wert das es zu Grunde geht" — (visa, kas atsiranda, yra verta to, kad žūtų), arba mūsų dienų anarchistai vieno savo kūrėjo Bakunin'o (1814—1876), lūpomis sako: „Разрушать это значить строить" (griauti tai reiškia statyti).

Kas negyvena vien atitrauktomis idėjomis, bet moka stebėti ir vertinti konkrečius gyvenimo reiškinius, tas mato ir tamsiąsias mūsų ūkio ir mūsų civilizacijos sritis, kuriose, nuolatos besikartodamos, pasireiškia sunkios medžiaginės ir dvasinės krizės, grąsindamos griuvėsiais paversti visą mūsų civilizaciją ir kultūrą, tas negali užmerkti akių nelygiam ir neteisingam pasaulio turtų bei gėrybių paskirstymui ir tą paskirstymą lydinčiam milijonų žmonių nedarbui, kuris savo žiauriais padariniais ne tik prilygsta, bet dar gal ir prašoka senovinę darbo prievartą.

Jei mes stebėdami gyvenimo faktus, negalime neigti didelės teigiamos ekonominės, kultūrinės ir politinės pinigų reikšmės, tai vis dėlto turime stengtis suprasti ir tas visas kovas, amžiais vedamas prieš pinigus ir jais pagrįstą ūkio bei kultūros santvarką, rūpintis įsigilinti į visus mūsų ūkio bei kultūros institucijoms daromus priekaištus ir siūlomus sumanymus reformuoti ar net visai pašalinti mūsų ekonominę bei kultūrinę santvarką. Gal būt ir mes, bevartydami tų, paprastai, nerealių žmonijos ateities gyvenimo sumanymų lapus, laikinai užmiršę žiaurios realybės faktus, pasinersime tose svajonėse, lyg mūsų jaunųjų dienų pasakų pasaulyje, ieškosime savo suvargusiai sielai, savo neramiai dvasiai nors trumpo poilsio bei ramaus sapno ir pagyvensime tą laimingą nuolatinių pramogų ir puotų gyvenimą, kur kietas darbas virs maloniu žaislu, kur ir patsai jūrų vanduo, jei tikėti didžiajam socializmo korifėjui Fourrier, virs saldžiu limonadu, kur nematoma, žmonijai palanki likimo ranka, patieks tiek gardžiais valgiais kupinų lėkščių, kiek gamta bus pakvietusi į šį pasaulį svečių. Pagyvenę tais gražiais ateities žmonijos perspektyvų

idealais, kuriuos nuolatos griauja konkrečios žiaurios realybės faktai, grįžę vėl į kasdieninį gyvenimą, prisiminkime, kad tie visi gražūs žmonijos ateities sapnai vis dar priklauso tai idealų rūšiai, kuriai priklauso, bent tuo tarpu, lengviausiai įgyvendinama tarptautinė esperanto kalba, bet, dėja, dar ir iki tos kalbos bent kiek platesniu mastu įgyvendinimo žmonija, tur būt, dar turi gerą gyvenimo galą.

II skyrius

PINIGŲ SISTEMOS

1. EKONOMINIAI IR KULTŪRINIAI PINIGŲ SISTEMOS PAGRINDAI

Pinigų sistema yra planingas, vieninga mintimi pagrįstas, pinigų sutvarkymas. Kiekvieno krašto pinigų sistema yra krašto pinigų konstitucija, kurią, kaip ir kitų krašto gyvenimo sričių santvarką, nustato krašto įstatymai. Jei bet kurie teisės aktai turi atitikti ekonomines ir kultūrines to krašto gyvenimo sąlygas, tai ypatingai tenka pasakyti apie tuos teisės aktus, kurie tvarko pinigus, nes pinigai ne tik yra labai artimais saitais susieti su krašto ūkiu ir kultūra, bet dar ir patys yra pasaulio ūkio bei kultūros padariniai. Jei teisinė pinigų santvarka neatitinka krašto ūkio bei kultūros gyvenimo sąlygas, tai bergždžias būtų dalykas laukti tikslingo ir ekonominei krašto gerovei teigiamo pinigų mechanizmo veikimo.

Kapitalistinis ūkis ir jo sukurta kultūra remiasi trimis šulais: asmens laisve, privatine nuosavybe ir darbo pasidalinimu, — todėl visai teisingai toji ūkio santvarka gali būti praminta laisvų mainų arba laisvos rinkos ūkio santvarka, kurioje viešpatauja laisvos konkurencijos rungtynės ir niekuo nevaržomas pelno siekimas[44]. Laisvos mainų rinkos ūkio reikalavimus atitiks tie pinigai, kurie: 1. turės, palyginti, pastovią vertę, kuri gyvenime bus drauge ir pastovi pirkimo galia, 2. bus krašto ir užsienio pageidaujami, nes kitaip negalės tinkamai atlikti ekonominio susisiekimo tarpininko funkcijų, 3. bus patogūs žmonėms vartoti ir laikyti.

---

[44] Totalinės valstybės, ir šiaip jas pamėgdžioją kraštai, ima varžyti konkurencines rungtynes ir niekuo nevaržomus pelno siekimus. Deja, negalima pasakyti, kad tos priemonės būtų pagreitinusios ūkio krizės galą arba, apskritai, teigiamai paveikusios krašto ūkį.

Kuri pinigų sistema turi tuos visus tris nurodytus privalumus, tai klausimas, kuris yra visos teoretinės pinigų kurso dalies ašis, visų pinigų teorijų branduolys. Tokios pinigų sistemos didesniu ar mažesniu pasisekimu ieškojimas yra ir visų monetinių studijų objektas bei tikslas. Tačiau, jau grynai didaktiniais sumetimais, kiekviena studija turi iš karto tenkintis nustačiusi, kad kasdieninis viso pasaulio gyvenimas ir žymiai didesnė pinigų teoretikų dalis tampresniais ar laisvesniais ryšiais sieja pinigines sistemas su brangiaisiais metalais, ypatingai su auksu[45]. Auksas ir šiandien tebeviešpatauja tarptautinėse pinigų pozicijose, kaip tik dėl tų pačių privalumų, dėl kurių jis ir gilioje senovėje pasidarė pinigais. Be aukso mėginama mūsų laikais, tiesa, tuo tarpu tik grynai teoretiškai, sieti pinigus su krašto prekėmis arba net ir su tautos suverenumo galia[46].

Konkretiškai mūsų laikais auksas pasirodo pinigų sistemose ar kaip tiesioginė mainų, mokėjimo ir kapitalų mobilizacijos priemonė lydiniuose, ar kaip netiesioginė tų visų funkcijų priemonė bankų notose, kurių vertę auksas laiduoja, arba, kaip sakoma, dengia. Iki pat Didžiojo karo auksas, kaip tiesioginė mokėjimo bei mainų priemonė ėjo ne tik lydiniais, bet ir monetomis, ypatingai krašto vidaus rinkoje. Aukso lydiniai visais laikais buvo vartojami tarptautinėje rinkoje stambiems atsiskaitymams. Tarptautiniai mainai eina prekėmis bei patarnavimais ir tiktai tų prekių bei patarnavimų mainų saldas padengiamas aukso lydiniais. Šiuo atvėju, tie aukso lydiniai atstoja negautas prekes ar nesulauktus patarnavimus. Jei be aukso lydinių tarptautinėje prekyboje atsiskaitoma dar ir devizomis, tai tos devizos tėra vien aukso pakaitalai, kaip tokiu atvėju ir pats auksas yra prekių pakaitalas.

Mūsų laikais krašto vidaus rinkoje aukso monetos pranyko ir tai atsitiko ne kuriais nors grynai ekonominiais išskaičiavimais, kiek daugiausia grynai psichologiniais sumetimais. Dabartinės neaiškios tarptautinės padėties laikais, kai nėra nei politinės pacifikacijos, nei ekonominės stabilizacijos, aukso monetos būtų slepiamos, tezaurizuojamos ir tuo būdu būtų trukdoma krašto ūkiui reikalingų kapitalų kūryba.

Jei auksas kaip piniginis metalas nugalėjo kitus metalus, tai tas parėjo ne tiek nuo paties aukso, kaip metalo privalumų, kiek nuo susidėjusių ekonominių gyvenimo sąlygų. Todėl aukso

---

[45] Nedaug ką čia tepakeitė ir tas faktas, kad nemaža valstybių atpalaidavo piniginį savo valiutos vienetą nuo aukso pariteto. Tarptautinių atsiskaitymų saldas dengiamas auksu, krašto viduje ir atpalaiduoti nuo aukso pinigai ne tik orientuojami į auksą, bet ir tuo auksu matuojami.

[46] Indeksinė valiuta ir Knapp'o nominalizmas.

laimėjimas nėra absoliutus, bet tik reliatyvus. Jei negalima pasakyti, kuri valdymo forma yra geriausia, tai dar mažiau tegalima nustatyti, kuris metalas geriausiai tinka visoms pinigų sistemoms. Kaip skirtinga ūkio lytis reikalauja skirtingos politinės konstitucijos, taip ir skirtingos ūkio sąlygos turi turėti ir kitoniškais metalais pagrįstas pinigų sistemas. Monetinio metalo pasirinkimas pareina, pirmiausia, nuo ekonominio bei kultūrinio tautos lygio, atseit, juo aukštesnis yra krašto ekonominis bei kultūrinis lygis, juo brangesnis metalas vartojamas monetiniams reikalams. Tą dėsnį patvirtina ir patsai žmonijos gyvenimas, kai sidabras išspaudė primityviškesnių gyvenimo sąlygų piniginę medžiagą (geležį bei varį), kai vėliau, dar smarkiau pakilus krašto gerovei, sidabro vietą užima auksas.

To ar kito metalo naudojimas monetiniams tikslams ne tiek pareina nuo ekstensyvaus, kiek nuo intensyvaus kultūros lygio. Kai sodžius tebegyveno dar natūralaus ūkio sąlygose, bet miestai jau buvo persisunkę judria kapitalistine dvasia, tai atitinkamai miestų ūkio kultūros lygį įsigali krašte aukso monetos, nes sodžius atitinkamai savo gyvenimo sąlygas dar nėra reikalingas jokių monetų. Kai kapitalistinė dvasia bei pinigų ūkis pradėjo įsigalėti sodžiuje, tai iš pradžių toms kapitalizmo užuomazgoms tinkamiausiu pinigu buvo sidabro pinigai.

Be ūkio ir kultūros lygio, tą ar kitą metalą vartoti monetiniams tikslams turi dar svarbos 1. pasaulinė brangiųjų metalų gamyba, 2. paskirų brangiųjų metalų savybės, o senesniais laikais dar ir 3. krašto teritorijos dydis.

Metalų gamybos dydis ir platesnio ar siauresnio masto metalų vartojimo monetiniams reikalams saitus ryškiai rodo paralelinė metalų gamybos ir pinigų raidos eiga. Be metalų gamybos monetiniam metalui pasirinkti turi reikšmės ir metalų savybės. Pinigų istorijoje galima pastebėti, kad kai XIX a. viduryje padidėjo aukso gamyba ir atitinkamai krito aukso vertė, tai auksas pasidaro prieinamesnis platesniesiems gyventojų sluoksniams ir todėl aukso pinigai plačiau paplinta pasaulyje, kai beveik tuo pačiu metu atpigusio sidabro vartojimas ne tik nesiplatino, bet dargi siaurėjo, nes atpigusiu sidabru buvo labai nepatogu vykdyti stambesnius mokėjimus. Auksas ir atpigęs dar vis, palyginti, ir nedideliu svoriu atstoja dideles sumas, kai ir dideliais atpigusio sidabro gabalais tegalima vykdyti, palyginti, nedidelius mokėjimus. Atpigęs auksas sudaro sau platesniuose gyventojų sluoksniuose paklausus ir tuo stabdo savo vertės krimą, kai, priešingai, sidabras, pigdamas, siaurina savo rinkas ir tuo pačiu vis labiau muša savo kainą. Tuo ir tenka aiškinti tas reiškinys, kad ir didesnis aukso prieauglis nenumuša jo kai-

nos tiek, kiek buvo galima laukti, tuo tarpu sidabro ir mažesnis prieauglis kur kas daugiau atpigino sidabrą, negu galima buvo spėti, pagal proporcingai padidėjusią sidabro gamybą.

Seniau turėjo reikšmės pinigų rūšiai ir krašto teritorijos dydis: juo didesnė yra krašto teritorija, juo didesniais plotais, ilgesniais keliais tenka važinėti, juo patogiau yra turėti brangesnio, lengviau perkeliamo metalo pinigai. Bet mūsų laikais, kada krašto viduje nebedaromi stambesni mokėjimai brangiaisiais metalais, šis veiksnys nebeteko savo reikšmės.

Auksas dabar pasirodo ne vien kaip tiesioginė mokėjimo ir mainų priemonė lydinių pavidalu, bet ir kaip toki pat netiesioginė priemonė banko notomis, kurios atstoja aukso lydinius ir yra tais lydiniais padengtos. Lydiniai vartojami tarptautiniams atsiskaitymams, krašto vidaus piniginėje apyvartoje eina notos, kurių vertė juridiškai arba bent faktiškai laiduojama auksu[47]. Dar ir tais laikais, kai krašto vidaus apyvartoje šalia notų ėjo ir pilnavertės monetos, notos jau buvo nugalėjusios monetas. Tokį notų laimėjimą tenka aiškinti didesniais, palyginti su monetomis, notų vartojimo patogumais. Auksas, nors ir brangus metalas, bet drauge yra ir palyginti sunkus daiktas, todėl didesnių sumų mokėjimas auksu, ypatingai kuomet tuos mokėjimus tenka vykdyti tolimesnėse vietose, sudaro didesnius pinigų perkėlimo nepatogumus.

Jei kur ir eina visai tikra prasme popieriniai pinigai, atseit, nei juridiškai, nei faktiškai nesusieti su auksu, tai ir tokie pinigai, bent ta prasme, kaip ir visos kitos prekės, turi palaikyti ryšius su auksu, nes visus tarptautinių mainų bei mokėjimų saldus, likviduojama ne tais popieriniais pinigais, bet metalų lydiniais. Tuo būdu aukso vertė, nors ir aplinkiniais keliais, nustato popierinių pinigų kainą.

Be notų ir popierinių pinigų mūsų laikais eina ir nepilnavertės arba b i l o n o m o n e t o s, kurios yra ribotos, teisėtos mokėjimo priemonės, t. y., kiekvienas jas privalo imti tik iki tam tikros sumos. Bilonas turi būti keičiamas pilnaverčiais pinigais, nes tik tokiu būdu gali būti atlaikyta jų lygi vertė su pilnaverčiais pinigais.

---

[47] Notų vertė juridiškai auksu laiduojama, aukso valiutoje, kurios piniginis vienetas siejamas su tam tikru aukso kiekiu; faktiškai notų vertė laiduojama auksu tvarkomoje valiutoje, kurios piniginio vieneto vertė tiesioginiai ar netiesioginiai orientuojama į auksą, atseit, nustatoma pagal to piniginio vieneto aukso pirkimo galią. Piniginio vieneto aukso pirkimo galia netiesioginiai orientuojama į auksą, kai faktinas piniginio vieneto santykis su auksu nustatomas kitos valiutos vieneto tarpininkavimu. Taip sterlingo bloko valiutos nustato savo piniginių vienetų santykius su auksu per anglų svarą.

Krašto įstatymai, tvarkydami krašto pinigų sumą, nustato ir paskirų piniginių pasireiškimų lytis, bei tų lyčių vertę. Paskirų lyčių vertė, ypatingai mažiausio ir stambiausio pinigo vertė pareina nuo kiekvieno krašto ūkio bei kultūros lygio. Kai anglų mažiausia moneta $^1/_4$ penny turi apie 3 mūsų centus, tai mes turime ir vieno cento monetą; mūsų stambiausias pinigas yra 1000 litų, U.S.A. turi 1000 $.

Iki Didžiojo karo stengtasi ir, palyginti, smulkias monetas gaminti iš sidabro, greičiausia tuo tikslu, kad sudarytų didesnį tomis monetomis pasitikėjimą. Šiandien sidabro vietą vis labiau užima kiti, tvirtesni, kietesni metalai, kaip nikelis, varis, aliuminijus ir vario aliuminijus. Žymiai atpigus sidabrui, padirbinėti sidabrines bilono monetas, net iš monetinio sidabro, pasidarė pelningas darbas, tad pradėta gaminti monetas iš sunkiai tirpdomų metalų, kurie paskirų žmonių pastangomis mažose dirbtuvėlėse neįmanoma paversti monetomis.

Kai dar XVIII a. daugelis kraštų turėjo skaitlingus įvairios vertės piniginius ženklus, tai mūsų laikais rūpinamasi išeiti, palyginti, su nedideliu piniginių ženklų skaičiumi, kuris būtų taip sutvarkytas, kad patogiai ir lengvai būtų galima išreikšti įvairias pinigų sumas. Tie piniginiai ženklai savo išorine išvaizda, atseit, dydžiu, gamybos technika, spalva, aiškiais stambiais įrašais turi būti lengvai vieni nuo kitų atskiriami. Monetos gaminamos su įkarpytais kraštais, arba dar geriau, su įrašais kraštuose, kad ne tik pasunkinus monetų padirbinėjimą, bet ir apsaugojus jas nuo kandimų, skutinėjimų ar piaustymų. Piniginių ženklų gamybos technika, paprastai, nepamiršta ir tautinių sumetimų, nes pinigai, patekdami į plačiausių žmonių sluoksnių rankas, pasidaro gerais tautinės minties skleidėjais. Šalia tautinės minties sumetimų turi stovėti ir grožio, meno, estetikos reikalavimai, nes pinigai turi tinkamai atstovauti tautos suverenumą ir tautos garbę. Tie įvairūs kiekvieno krašto piniginiai ženklai, atstodami vieni kitus tam tikru skaičiaus santykiu, turi sudaryti vieningą krašto pinigų sistemą.

2. VIDINIS PINIGŲ SISTEMOS SUTVARKYMAS

Pinigų sistema, kaip jau buvo sakyta, yra planingas, vieninga mintimi pagrįstas, piniginių lyčių sutvarkymas. Kai kalbama apie įvairias pinigines formas, pinigų lytis, tai turima prieš akis konkrečius, tam tikrais kiekiais matuojamus ekonominio santykiavimo tarpininkus. Kai įvairios tų tarpininkų lytys (formos) tvarkomos vieninga mintimi, tai ir ta pati mintis turi būti pagrįsta konkrečiais piniginių lyčių duomenimis. Juk neįmanoma

piniginių lyčių tvarkyti visai svetimomis pinigams sąvokomis, kaip grožis, gardumas, sveikatingumas ir k. Tad kyla klausimas, kas sudaro pagrindą pinigų sistematikai.

Pirmiausia, pinigai, kaip tarpasmeninio ekonominio santykiavimo tarpininkas, kurio veikimo būtina sąlyga yra vertės matavimas, turi būti kiekybiškai išreikšta. Bet kuris kiekis gali būti išreikštas tik vienetais, taigi vienetais išreiškiami ir pinigai. Kaip matų ir saikų sistemoje ilgis išreiškiamas metru, svoris gramu ar kilogramu, taip ir pinigai turi atitinkamą vienetą. Pinigų kiekio vienetas vadinasi bendrų vardu p i n i g ų v i e n e t a s, arba p i n i g ų s k a i č i a v i m o v i e n e t a s, arba, pagaliau, v e r t ė s v i e n e t a s. Pinigų vienetas ne tik pats yra pagrįstas tam tikra vertės sąvoka, bet ir pagal to piniginio vieneto vertę matuojame kitų daiktų vertę, nustatome kitų daiktų kainą.

Taigi tvarkant įvairias pinigines lytis, pirmiausia vadovaujamasi piniginio vieneto sąvoka. Pinigų vienetas gali turėti įvairius pavadinimus ir įvairų, nevienodą dydį. Taip mūsų krašto pinigų vienetas vadinasi litas, latvių — latas, vokiečių — markė, U.S.A. — doleris, anglų — svaras ir t.t.

Piniginio vieneto dydis, jo vertė, jo kaina mūsų laikais siejama su auksu. Piniginio vieneto ir aukso saitai gali būti nustatomi įstatymais ar valdžios įsakymais, vien faktiškai sudaromi atitinkamų krašto organų arba pagaliau, visai automatiškai nusistatyti rinkoje pasiūlų ir paklausų dėsniui veikiant. Taip, mūsų piniginio vieneto santykis su auksu nustatomas įstatymais: mūsų litas turi aukso 0,150462 g, atseit, mūsų litas yra tiek vertas, kiek vertas yra aukso gabalėlis, svorio 0,150462 g. U.S.A. dolerio vertė yra nustatyta prezidento aktu 0,8886706 g. Anglų svaras, prancūzų frankas ir apskritai mūsų dienų daugumos kraštų piniginis vienetas turi, palyginti su auksu, tokią vertę, kurią jam teikia krašto notų bankų ar iždo organų intervencija pinigų bei kapitalų rinkoje. Pagaliau, gali būti ir tokių piniginių vienetų, kurių santykis su auksu nustatomas pačios pinigų rinkos visai automatiškai pagal pasiūlų bei paklausų dėsnį. Tokiu būdu šiandien Europos rinkoje nustatoma S.S.S.R. červonco vertė, arba Afrikoje einančio Marijos Terezijos talerio kaina.

Kaip svorio ar ilgio vienetai didinami ar mažinami įgija vėl naujus pavadinimus, sukuria naujus vienetus, taip lygiai ir pagrindinis kiekvieno krašto vienetas, skaldomas ar didinamas įgauna naują vardą ir naują vertę. Piniginio vieneto skaldymas ar didinimas, paprastai, daromas dešimtainės sistemos pagrindais: litas = 100 centų, markė = 100 pf. ir t.t. Anglai, senų tradicijų sumetimais, vis dar tebedalina savo svarą į 20 šilingų, šilingą į 12 pensų. Dešimtainė sistema palengvina pinigų skaičiavimą, tuo pačiu, žinoma, ir pinigų vartojimą.

Kiekvieno krašto piniginio vieneto skaldymas bei daugini= mas pasirodo konkrečiai vartojamų monetų ir notų įvairume.

Piniginio vieneto vertė mūsų dienų piniginėje santvarkoje, kaip aukščiau buvo nurodyta, paprastai pareina nuo tam tikro aukso kiekio. To aukso kiekio nustatymas artimai yra susietas su vartojamąja svorio sistema. Mūsų laikais beveik visame pa= saulyje įsigalėjo metrinė matų sistema. Anglai, kaip skaldydami savo piniginį vienetą, taip ir sverdami monetinį metalą, vis dar tebesilaiko savo senų istorinių tradicijų. Anglų brangiųjų me= talų svaras, vadinamas troy pfund, turi 373,242 g, dalinamas į 12 uncijų (oz), uncija į 20 pennyweights (dwt), pennyweight į 24 grenus. Viduramžiais ir naujaisiais laikais, plačiai Europos kontinente įsigalėjęs monetinio metalo svėrimo vienetas buvo Kölno svaras, arba, kaip jis paprastai vadinasi, Kölno markė, kuri turėjo 233,85555 g. Pagal Kölno markės svorį gaminta ir mūsų senosios Didžiosios Kunigaikštystės monetos. Kölno mar= kė iki pat 1859 m. sudarė ir vokiečių piniginės sistemos pagrindą. Aukso Kölno markė buvo dalinama į 24 karatus, karatas į 12 grenų. Tokios padalos pagrindais ir šiandieną dažnai nustatomas aukso grynumas[48]. Sidabro Kölno markė buvo dalijama į 16 lotų, lotas į 18 grenų.

Pagal monetinio metalo svorio vienetą nustatomas vienetas vadinasi m o n e t ų p ė d a. Taigi monetų pėda bus tas vienetas, kuris gaunamas padalinus metalo svorio vienetą pinigų vieneto svoriu. Mūsų pinigų sistemoje svorio vienetas yra kilogramas, pi= nigų vienetas litas turi 0,150462 g; tad vienas kilogramas pada= lytas 0,150462, duos 6646,196. Tuo būdu mūsų monetų pėda bus 6646,196. Kai žinoma bet kurios pinigų sistemos monetų pėda, tai užtenka metalų svorio vienetą padalyti pėdos skaičiumi ir gausime tos sistemos piniginio vieneto dydį[49].

Pinigų sistema, kurios vienetas yra susietas su tam tikru brangiųjų metalų kiekiu, turi, paprastai, vieną p a g r i n d i n ę m o n e t ą, pagal kurios vertę rikiuojasi visų kitų piniginių ženk= lų vertė. Pagrindinė moneta, vis vien ar ji bus faktiška ar idėjinė, yra tokio metalo, su kuriuo yra susietas piniginis vienetas, kitais žodžiais, pagrindinė moneta yra iš to metalo, kuris yra padėtas pinigų sistemos pagrindan. Pagrindinė moneta gali būti ta pati, ką ir piniginio vieneto moneta. Taip anglų pagrindinė moneta „sovereign'as" yra lygi vienam svarui, S.S.S.R. červonco mone= ta lygi piniginiam S.S.S.R. vienetui červoncui, bet dažniausia pagrindinė moneta yra didesnė už piniginį vienetą. Mūsų pagrin=

[48] 14 karatų auksas reiškia auksas turįs iš 24 karatų svorio 14 karatų gryno aukso.

[49] 1 kg: 6646,196 = 0,150462 g.

dinė moneta yra 50 litų aukso moneta, vokiečių pagrindinė moneta 10 markių aukso moneta. Tuo būdu monetų pėda parodo, kiek turi brangiojo metalo pagrindinė sistemos moneta ir visos kitos antraeilės to paties metalo monetos.

Gryni brangieji metalai nėra kieti. Todėl, kad monetos greitai nesusidėvėtų, jų medžiaga sudaroma iš brangiųjų ir pigesniųjų metalų mišinio. Paprastojo metalo priemaiša monetose vadinasi ligatūra. Brangiojo metalo kiekis monetose vadinasi grynasis monetos turinys[50]. Grynasis monetos turinys tai monetos brangiojo metalo netto svoris, arba monetos svoris be ligatūros. Grynasis monetos turinys drauge su ligatūra sudaro monetos brutto svorį. Brutto svoris senąja monetine terminologija buvo vadinamas „Schrott". Grynojo turinio ir brutto svorio santykis monetoje vadinasi grynumas[51], kuris senąja kalyklų terminologija buvo vadinamas „Korn"[52]. Mūsų 50 litų aukso monetos grynumas bus 7,5231 g ir 8,3592 g.

Aukso monetų gamybai įstatymai reikalauja imti $^{900}/_{1000}$ aukso ir $^{100}/_{1000}$ pigaus metalo, dažniausia, vario. Ir čia anglų įstatymai sudaro iš bendros taisyklės išimtį. Anglų aukso moneta sovereign'as ir pusė sovereigno turi gryno aukso $^{11}/_{12}$ ir ligatūros $^{1}/_{12}$ dalį. Toks metalų mišinys, iš kurio gaminamos monetos, vadinasi monetų metalas, monetinis auksas ar monetinis sidabras. Anglai monetinį metalą vadina standartu, arba standartiniu auksu, standartiniu sidabru[53]. Sidabro monetų metalas neturi nusistovėjusio standarto. Mūsų 1936 m. birželio 3 d. monetų įstatymas nustato: vieno ir dviejų litų monetoms 50% gryno sidabro, penkių ir dešimties litų — 75%; anglų ir vokiečių 50%, prancūzų 68%.

Paskirose monetose ne visuomet galima pasiekti absoliutaus, įstatymais nustatyto brutto svorio ir grynojo turinio. Todėl įstatymai numato svorio svyravimo ribas, kuriose monetų svarumas ir grynojo turinio dydis gali skirtis nuo įstatymais nustatytų normų. Mūsų monetų įstatymo § 9 sako: Kaldinamose monetose leidžiamas toks jų svorio ir grynumo svyravimas: 1. aukso monetoje ligi $^{25}/_{10000}$ svorio ir ligi $^{2}/_{1000}$ grynumo, 2. sidabro 2,5 ar 10 litų monetose ligi $^{10}/_{10.000}$ svorio ir ligi $^{5}/_{1000}$ grynumo, 3. sidabro 1 lito monetoje ligi $^{10}/_{1000}$ svorio ir ligi $^{7}/_{1000}$ grynumo,

---

[50] Vok. Feingehalt; angl. fineness, standard.

[51] Vok. Feinheit.

[52] Viduramžiais vokiečių meisteriai dirbo įvairių kraštų monetų kalyklose ir todėl jų vartojama terminologija buvo įgijusi tarptautinio pobūdžio.

[53] Žodis „standard" anglų kalboj turi daug prasmių. Jis gali reikšti: tikrasis svoris, grynasis monetos turinys, monetų pėda, valiuta, tvirta valiuta, normali kaina, taisyklė, pavyzdys, matas, norma, vėliava.

4. vario aliuminijaus ir bronzos monetose ligi $^{20}/_{1000}$ svorio ir $^{9}/_{1000}$ grynumo. Tasai įstatymų leidžiamas monetų svarumo ir grynumo svyravimas vadinasi r e m e d i u m[54]. Remedium yra leistinas tik paskirose monetose, bet ne visame lydinyje, iš kurio gaminamos monetos. Lydinyje turi būti absoliučiai pilna ir tikra brangiojo metalo ir ligatūros proporcija. Todėl, jei vienose monetose pasirodo svorio ar grynumo trūkumas, tai kitose turi būti perteklius.

Panašiai kaip remediumo ribos, nustatomos ir esamų apyvartoje aukso monetų susidėvėjimo normos. Sidabro ir dar pigesnio metalo monetoms susidėvėjimo normos nėra griežtai nustatomos. Tokios monetos nebeimamos tais atvėjais, kai jos yra sugadintos arba kai jų paviršiaus formos yra visiškai nudilusios. Mūsų monetų įstatymo § 17 sako: Aukso monetos, kurios dėl vartojimo yra nustojusios daugiau kaip $^{5}/_{1000}$ savo svorio išimamos iš apyvartos, atlyginant už jas 5,98 litus už kiekvieną gramą jų tikrojo svorio. Panašiai elgiasi ir anglų fiskas. Anglai nepriima iždo kasose susidėvėjusių monetų. Kasa, gavusi tokią susidėvėjusią monetą, pažymi ją tam tikru antspaudu ir grąžina įteikėjui. Monetos laikytojas gali sunaudoti tokią monetą kaip metalo medžiagą. Anglų politika, negalima sakyti, kad būtų buvusi labai tikslinga. Seniau, dar prieš Didįjį karą, kai skaitlingos aukso monetos buvo apyvartoje, susidėvėjusios monetos vengdavo iždo kasų, laikydavosi provincijos užkampiuose, kol jau visai sudildavo. Tokia padėtis nekartą buvo privertusi pačius anglus išleisti laikinus įstatymus, kuriais vienu kartu iždo lėšomis buvo išrenkamos visos sudilusios monetos ir pakeičiamos naujais pinigais. Kitose visose šalyse monetų susidėvėjimo nuostolius prisiima iždas. Kai tokios monetos patenka į iždo kasas, jos nebeleidžiamos į apyvartą, bet atiduodamos į kalyklą, kur pagaminamos naujos monetos. Tasai monetų svoris, kuris dar teikia monetoms mokėjimo priemonės teisių, vadinasi a p y v a r t o s s v o r i s.

3. VALIUTA

Visų piniginių sistemų centrinė sąvoka yra valiuta. Valiutos sąvoka yra siauresnė negu pinigų sistemos sąvoka. Valiuta sudaro piniginės sistemos branduolį, tačiau gali būti piniginės sistemos ir be valiutos[55], arba piniginė sistema ir su dviem va-

[54] Remedium, vaistas, priemonė, kai kuriose kalbose remedium vadinasi pakenčiamumas, atseit, toks monetos svorio ar grynumo trūkumas dar yra pakenčiamas.

[55] Nepriklausomoje Abisinijoje ėjusieji Marijos Terezijos taleriai sudarydavo tam tikrą pinigų sistemą, bet ne valiutą. Panašiai yra ir su kinų prekybos monetoms.

liutomis[56]. Aiškus, griežtas valiutos apibrėžimas nėra lengvas dalykas, nes žodis valiuta, įvairiais atvėjais vartojamas, įgavo nevienodą, labai neaiškią prasmę. Valiuta šiandien gal ne tiek apibrėžiama, kiek aprašoma.

Visais tais atvėjais, kai kalbama apie valiutą, tame žodyje glūdi dvi pagrindinės sąvokos. Pirmiausia, tokiais atvėjais turima prieš akis konkrečius pinigus, kurie faktiškai ėjo ar dar tebeeina kurioje nors šalyje. Kai minima valiuta, tai neturima galvoje atitrauktų, abstraktinių pinigų, ta prasme, kaip sakoma: „pinigai neigiamai veikia žmonių dorą", „už pinigus jis parduos ir savo tikrąjį tėvą". Nors valiutos sąvokoje ir glūdi konkretūs pinigai, bet jie dar nerodo konkrečių piniginių formų, realių piniginių lyčių. Kai sakoma Lietuvos valiuta, tai nemanoma nei apie 10, nei apie 100 litų notos, nei apie 50 c. ar 5 litų monetas. Todėl, kai kalbama apie valiutą, turima galvoje konkreti pinigų sistema, drauge jungiant visus išorinius tos sistemos piniginių formų pasireiškimus į vieną vienumą[57]. Kai nurodoma tos ar kitos valiutos gerumas, tvirtumas, pastovumas, tai keliami aikštėn gerieji tos valiutos privalumai, tačiau nieko nepasakoma apie išorinius tos pinigų sistemos lyčių savumus. Valiuta gali būti tvirta, pastovi, gera, atitinkanti krašto ūkio bei visuomenės gyvenimo sąlygas, tačiau išorinės tos valiutos formos gali būti visai netikusios: blogai pagamintos, netinkamo didumo monetos, ar visai neestetiškos, nepatogios vartoti, greitai susidėvinčios notos.

Jei valiuta yra susieta su konkrečiais krašto pinigais, tai dar negalima daryti išvados, kad visi konkretūs krašto pinigai yra susieti su valiutos sąvoka. Konkretūs pinigai, pirmiausia, reiškia gyvi pinigai. Todėl visos tos mokėjimo priemonės, kurias sudaro žmonių tarpusavio atsiskaitymas, kaip žiro pinigai, čekiai, perlaidos, trumpai, visi vadinami bankiniai arba rašytiniai pinigai neįeina į valiutos sąvoką[58].

Tuo būdu valiutos sąvoka, pirmiausia, ribojama gyvais krašto pinigais. Kai sakoma konkretūs, gyvi krašto pinigai, tai dar nereiškia visi konkretūs, krašto einantieji gyvi pinigai, bet tiktai krašto pinigai, atseit, tie pinigai, kurie yra sankcionuoti krašto valdžios, kuriems krašto valdžia suteikė pinigų teises.

---

[56] Kraštai, kurie turi paralelines valiutas, turi vieną pinigų sistemą, bet dvi valiutas. Rusija iki monetinės 1894—97 m. reformos turėjo popierinę ir sidabrinę valiutą, bet vieną dviem valiutoms pagrįstą pinigų sistemą.

[57] Kai sakoma „5000 litų valiutos", tai neturima galvoje 5000 litų, sudarytų notomis vien po 10, 50 ar 100 litų. Šiuo atvėju svarbu žodžiai „litų valiutos", kuriais turi būti išmokėta nurodoma suma.

[58] Bankinius arba rašytinius pinigus tik tuo atvėju būtų galima laikyti valiuta, jei visi krašto gyventojai turėtų bankuose savo einamąsias sąskaitas ir per tas sąskaitas darytų visus tarpusavio atsiskaitymus.

Valiutoje visuomet susiduria du veiksniu: medžiaga ir dvasia, būtent, medžiaga, iš kurios pinigai yra pagaminti ar kuria jie keičiami ir žmogaus mintis bei valia, pasireiškianti krašto įstatymais, kurie paverčia pinigų medžiagą teisėtais mokėjimo ženklais. Ta prasme nėra valiutos tenai, kur patys krašto įpročiai be jokios įstatymų sankcijos, įgyvendina kurias nors mokėjimo priemones, nors tos priemonės ir būtų gyvi pinigai[59]. Žmonių įpročiais, bet ne įstatymų sankcija įsigyvenę pinigai vadinasi f a k u l t a t y v i n i a i p i n i g a i. Tokių pinigų ėmimas nėra privalomas, tačiau, jei juos kas priėmė, tas turi laikyti savo skolą likviduota.

Taip pat nebus krašto valiuta ir krašte įsigalėję užsienio gyvi pinigai, nors šiaip žmonės tais pinigais ne tik skaičiuotų mokamas sumas, bet ir matuotų daiktų vertę. Paprastai, užsienio pinigai virsta krašto pinigų skaičiavimo bei daiktų vertinimo priemonėmis, kai infliacijos parblokšta, valdžia paleidžia iš savo rankų monopolinio pinigų tvarkymo vadžias. Žinoma, užsienio pinigai gali virsti ir krašto valiuta, jei krašto valdžia paskelbs juos teisėtomis mokėjimo priemonėmis[60].

Nėra valiuta ir tie aukso svorio vienetai, kuriais infliacijos metu kai kurių kraštų įstatymai liepė skaičiuoti, kai vis dar buvo tebemokama senaisiais kritusios vertės pinigais[61]. Taigi galima sakyti, kad valiuta yra konkretūs, gyvi, krašto įstatymų sankcionuoti, pinigai. Tačiau ir tokia valiutos sąvoka yra dar perplati; ją tenka dar siaurinti.

Kai iki Didžiojo karo, šalia pilnaverčių monetų, ėjo dar ir auksu keičiamos notos, tai ir tos notos buvo konkretūs, gyvi ir krašto valdžios sankcionuoti pinigai, nes ir notos buvo teisėtomis mokėjimo priemonėmis, tačiau tos notos nebuvo valiuta, nes notas buvo galima atsisakyti imti ir reikalauti mokėjimo monetomis. Notos nebuvo privalomi mokėjimo ženklai. Be to, notos kiekvienu pareikalavimu buvo keičiamos monetomis, kai pilnavertės monetos nebegalima buvo reikalauti pakeisti kitais krašto pinigais, nes tokios monetos buvo krašto valiutos reiškėjos, arba kitais žodžiais, buvo valiutos pinigai. Tad valiutos pinigai bus tik tie konkretūs gyvi krašto įstatymų sankcionuoti pinigai, kurie yra visiems privalomi mokamieji ženklai ir kurie

---

[59] Abisinijoje ėjusius Marijos Terezijos talerius negalima pavadinti Abisinijos valiuta.

[60] Vokiečių šalutinės valiutos pinigai, ostmarkės ir ostrubliai, mūsų valdžios sutikimu nuo 1918 m. gruodžio 30 d. iki 1922 m. spalio 1 d. buvo kartu ir mūsų valiuta.

[61] 1922 m. latviai ir 1923 m. lenkai turėjo idėjinius aukso pinigus. Latviai turėjo latą, lenkai — zlotą, kurie buvo lygūs aukso frankui. Tačiau visus mokėjimus latviai darė savo rubliais, lenkai savo markėmis. Latvių valiuta buvo ne latai, bet rubliai, kaip ir lenkų ne zlotai, bet markės.

nebekeičiami jokiais kitais krašto pinigais[62]. Privalomai nebekeičiami pinigai vadinasi definityviniai arba galutinieji pinigai, kai visi kiti pinigai vadinasi keičiamieji pinigai.

Panašiai, kaip su notomis, tuo atvėju, kai eina pilnavertės monetos, yra ir su kurantiniais pinigais bei prekybos monetomis: jie yra teisėti, bet ne privalomieji mokamieji ženklai, jie yra keičiamieji, bet ne definityviniai pinigai. Kurantiniai pinigai yra demonetizuojami valiutiniai pinigai, kurie, nors jau ir keičiami naujais privalomais mokomaisiais ženklais, tačiau dar kurį laiką eina krašte, kaip teisėtos mokėjimo priemonės[63].

Prekybos pinigai, nors jie būtų ir teisėtos valdžios gaminami, nėra privalomos mokėjimo priemonės, bet ilgų metų papročiu įsigyvenę ir visų imami pinigai, kurie yra skiriami prekybos, ypač užsienio prekybos, reikalams[64].

Nustatę valiutos pinigus, kaip konkrečius, gyvus, krašto įstatymų sankcionuotus pinigus, kurie yra visiems privalomos mokėjimo priemonės ir kurie nebekeičiami jokiais kitais krašto pinigais, susiduriame dar su vienu neaiškumu, kurį sudaro biloniniai pinigai. Biloniniai pinigai yra taip pat konkretūs, gyvi, krašto įstatymais sankcionuoti pinigai, tačiau jie yra privalomieji mokamieji ženklai tik iki tam tikros sumos. Biloniniai pinigai skiriami smulkiems mokėjimams, tačiau jais galima atsiteisti bet kurią sumą ir privatiniams asmenims, jei tik jie sutinka priimti biloninius pinigus. Bilonas virš tam tikros įstatymais nustatytos normos virsta fakultatyviniais pinigais. Mūsų monetų įstatymo

---

[62] Mūsų dabartiniai litai privalomai nebekeičiami jokiais kitais krašto pinigais, tat jie yra valiutos pinigai. Tiesa, jie keičiami užsienio valiuta ar aukso gabalais, bet tos vertybės nėra krašto pinigai.

[63] Visų buvusių valiutinių pinigų neįmanoma vieną dieną išimti iš apyvartos, todėl jie paliekami krašte dar tam tikrą laiką teisėtomis, bet neprivalomomis mokėjimo priemonėmis. Lietuvoje ostų pinigai buvo dar teisėtos, bet ne privalomos mokėjimo priemonės nuo 1922 m. spalio 1 d. iki 1923 m. sausio 1 d. Kartais buvusieji valiutos pinigai paliekami krašte eiti ir ilgesnį laiką. Tai daroma ne vien praktiškais ekonominiais sumetimais, bet ir tautiškai idėjiniais išskaičiavimais. Senasis tautiškas vokiečių pinigas taleris ėjo Vokietijoje kaipo kurantinė moneta nuo 1873 m. iki pat 1907 m.

Kurantiniai pinigai labai dažnai laikomi valiutinių pinigų sinonimais, būtent, sakoma, kad kurantiniai pinigai yra tas pats, kaip valiutiniai pinigai. Tačiau, gal būti bus teisingiau, kurantiniams pinigams teikti tą prasmę, kuri čia jiems buvo duota.

[64] Prekybos pinigai yra ir plačiai Afrikoje vartojamas sidabrinis Marijos Terezijos taleris, kurį gamino Austrijos pinigų kalykla su Marijos Terezijos mirimo data, atseit, 1780 m. Prekybos moneta buvo virtęs XIX a. ir senovinis dukatas Austro Vengrijoje, Olandijoje ir Rusijoje (iki 1894 m.). Prekybos pinigu tenka laikyti ir sidabrinį Meksikos talerį, plačiai pasklidusį „tael" vardu Kinijoje.

str. 13 sako: Monetos turi būti priimamos mokėjimams tokiomis sumomis: 1. aukso monetos neaprėžtomis sumomis, 2. sidabro 10 litų monetomis ligi 600 litų, 3. sidabro 5 litų monetomis ligi 400 litų, 4. sidabro 2 litų monetomis ligi 300 litų, 5. sidabro 1 lito monetomis ligi 200 litų, 6. vario aliuminijaus ir bronzos monetomis ligi 15 litų. Str. 14 sako: Valstybės iždo kasos turi priimti mokėjimams visas monetas neaprėžtomis sumomis.

Bilonai nėra galutini, definityviniai pinigai, nes jie yra keičiami valiutos monetomis, arba kur tokių valiutos monetų nėra, tai jas atstojančiomis valiutos notomis. Taip ir mūsų monetų įstatymo str. 15 skelbia: Valstybės Iždo pinigų keičiamosios kasos turi keisti monetas kitais valstybės mokamaisiais ženklais, duodamos litą už litą, jei pristatoma keisti: vario aliuminijaus ar bronzos monetų ne mažiau kaip 50 litų sumai, o sidabro nemažiau kaip 500 litų sumai.

Turint galvoje aukščiau paminėtus samprotavimus, galima pasakyti, kad valiutos pinigai yra konkretūs, gyvi, krašto įstatymų sankcionuoti pinigai, kurie yra neribota suma visiems privalomos mokėjimo priemonės ir kurie nebekeičiami privalomai jokiais kitais krašto pinigais.

Kai jau paaiškėjo valiutos bei valiutos pinigų savoka, tai tenka nustatyti įvairias valiutų rūšis. Seniau visų prisiimama ir šiandieną dar plačiai vartojama valiutų klasifikacija yra suskirstymas valiutų tokiomis, kurių piniginio vieneto vertė yra juridiškai susieta su tam tikru brangiųjų metalų kiekiu[65], ir tokiomis, kurių piniginis vienetas krašto įstatymais nėra siejamas su bet kurio metalo kiekiu[66]. Pirmoji valiutos rūšis vadinasi tvirta valiuta, antroji — palaida valiuta. Piniginis tvirtos valiutos vienetas yra įkabintas į brangiuosius metalus, tartum, kokiu inkaru, kuris neleidžia tam piniginiam vienetui nutraukti saitų su auksu. Tvirtos valiutos vertė bei pirkimo galia normaliomis sąlygomis rikiuojasi pagal brangiųjų metalų vertę bei pirkimo galią.

Jei piniginis vienetas yra susietas su vienu kuriuo metalu, tuomet turime monometalinę valiutą. Jei tas vienas metalas bus auksas, tai bus aukso valiuta, jei sidabras, — tai sidabro valiuta. Jei piniginis vienetas yra susietas su auksu ir sidabru drauge, tuomet turėsime bimetalinę va-

---

[65] Litas turi 0,150462 g aukso, atseit, litas yra vertas tiek, kiek verti yra 0,150462 g aukso.

[66] Geriausias pavyzdys, tai popieriniai pinigai, vis vien ar jie bus valstybiniai popieriniai pinigai, kaip karo meto anglų „currency notes", ar bankiniai popieriniai pinigai, kaip dabartinės Anglijos Banko notos.

liutą. Bimetalinė valiuta yra viena valiuta, kuri tartum stovi dviem kojom: viena koja auksinė, antra — sidabrinė.

Palaidos valiutos pinigai gali būti popieriniai ar metaliniai, tas faktiškai nesudaro didesnio skirtumo. Svarbiausias dinaminis palaidos valiutos požymis yra tas, kad jos piniginio vieneto vertė nesirikiuoja pagal brangiųjų metalų vertę[67]. Palaidos valiutos pinigų vertę gali nustatinėti pinigų rinkos paklausai ir pasiūlai, vyriausybės ar notų banko intervencijos žygiai pinigų bei kapitalų rinkose ir, pagaliau, įvairūs politiniai, ekonominiai ir ypatingai psichologiniai veiksniai.

Mūsų laikais gyvenama nauja valiutinė santvarka, arba, gal bus teisingiau pasakius, nauja netvarka, iškėlė ir naujos valiutų klasifikacijos reikalą. Dabar valiutos suskirstomos atviromis arba laisvomis ir blokuotomis arba suvaržytomis. Jei senesnioji klasifikacija tvirtomis ir palaidomis valiutomis buvo pagrįsta pinigų statika, tai naujoji klasifikacija atviromis ir blokuotomis valiutomis yra labiau susieta su pinigų dinamika. Atvira valiuta yra monometalinė valiuta, atseit, vieno metalo valiuta. Tas vienas metalas yra auksas. Pagrindinis atviros valiutos požymis yra ne tik jos piniginio vieneto saitai su auksu, bet ir laisvas, monetų pėdos santykiu[68], piniginių ženklų keitimas aukso gabalais arba net ir devizomis, jei tik tos devizos gali būti tiesioginiai pakeistos aukso gabalais[69].

Aukso valiuta gali būti keturių rūšių: 1. aukso valiuta su išimtina pilnaverčių aukso monetų apyvarta, 2. aukso valiuta su apyvarta monetų ir notų, kurios keičiamos aukso monetomis, 3. aukso valiuta su apyvarta notų, kurios keičiamos aukso gabalais ir 4. aukso valiuta su apyvarta notų, kurios keičiamos devizomis.

1. Aukso monetų valiuta. — Aukso valiutoje su išimtina aukso monetų apyvarta, šalia smulkaus bilono, eina tik aukso monetos. Tokioje valiutoje turi būti: 1. laisvas, arba privatine sąskaita monetų kalimas, nes kitaip monetų vertė gali pasidaryti aukštesnė už aukso medžiagą, 2. laisvas monetų tirpdymas, kad monetų kaina nekristų žemiau už savo medžiagos vertę, 3. laisvas aukso įvežimas, kad krašte nebūtų auksas brangesnis negu užsienyje, 4. laisvas aukso išvežimas, kad krašte auksas nebūtų pigesnis, negu užsienyje. Tos rūšies aukso valiutoje kraštas aprūpinamas pinigais beveik visai automatiškai. Krašto

[67] Čia gali būti ryškus pavyzdys XIX a. vidurio sidabrinis olandų guldenas. Žiūr. IV sk. 2 ir 3.

[68] Mūsų valiutoje 6646,196 litai už 1 kg.

[69] Tuo norima nurodyti, kad atvira valiuta gali būti ir aukso devizų valiuta.

pinigų apyvarta priklauso pagaminamo ir ateinančio į kraštą už prekes bei patarnavimus aukso kiekio. Jokia intervencija pinigų rinkai tvarkyti nei valdžios organų, nei notų bankų nėra reikalinga. Tokios valiutos didžiausias trūkumas, tai elastingumo stoka, kitais žodžiais, sunkumas suderinti dažniausia laikino pobūdžio pinigų paklausus su pinigų pasiūlais. Tiesa, pinigų pasiūlai ir paklausai turėtų patys visai automatiškai derintis, tačiau įvairūs ekonominiai politiniai ir psichologiniai veiksniai kartais suardo pinigų pasiūlų bei paklausų harmoniją. Kai reikalaujama 100% padengti auksu notas, tai tokia sistema ekonomikos požiūriu niekuo nesiskirs nuo šios aukso valiutos.

2. Aukso monetų ir auksu pagrįstų notų valiuta. — Antroji aukso valiutos rūšis yra valiuta su dalinai aukso monetų ir dalinai su auksu pagrįstų notų apyvarta. Ir ši valiutos rūšis reikalauja: 1. laisvo arba privatine sąskaita aukso monetų kalimo, 2. laisvo monetų tirpdymo, 3. laisvo aukso įvežimo bei išvežimo, 4. laisvo notų keitimo monetomis ir monetų bei aukso gabalų notomis, 5. tam tikro procento notų padengimo auksu[71]. Turima notoms padengti aukso atsarga turi laiduoti notų keitimą auksu. To paties tikslo siekia ir nustatoma maksimalinė leistinųjų notų suma arba taip vadinamas notų kontingentavimas[72]. Ši valiutos rūšis jau nebe taip automatiškai, kaip pirmoji rūšis, aprūpina kraštą pinigais. Čia pasilieka nemaža dirva valdžios organų ir notų bankų intenvencijai pinigų rinkoje. Notų bankas gali čia laisvai mažinti notų apyvartą, o taip pat ją didinti, tačiau tik turimo aukso ar nustatyto kontingento ribose.

3. Aukso gabalų valiuta. — Trečioji aukso valiutos rūšis yra valiuta su vienų notų apyvarta, tačiau notos keičiamos aukso gabalais. Tokioje aukso valiutoje: 1. aukso monetų nėra, 2. krašte eina auksu padengtos notos, 3. notų bankas keičia savo notas aukso gabalais pagal monetos pėdą, 4. bankas nustatyta kaina, kuri atitinka monetų pėdą, perka už notas auksą, 5. laisvas aukso išvežimas bei įvežimas. Tos visos priemonės palaiko notų ir aukso saitus. Aukso atsarga laikoma ne vidaus apyvartai, bet užsienio mokėjimų saldui išlyginti. Šiuo atveju aukso atsarga gali būti prilyginta armijai, kuri nenaudojama

---

[70] Anglijoj veikusi nuo 1844—1928 m. notų padengimo sistema, žinoma „currency" sistemos vardu; praktiškai beveik niekuo nesiskyrė nuo aprašytos aukso valiutos.

[71] Aukso padengimo dydis įvairiuose kraštuose svyruoja 20—40%. Tokia notų padengimo sistema vadinasi bankinė sistema.

[72] Notų kontingentavimą nuo 1800—1928 m. turėjo Prancūzijos notų bankas.

krašto vidaus tvarkai palaikyti, bet tik nuo užsienio priešų apsiginti. Tokia aukso valiutos rūšis turi jau ir savo vardą. Ji vadinasi aukso gabalų valiuta.

4. Aukso devizų valiuta. — Aukso valiuta su vienų notų apyvarta, tačiau notos dengiamos ir keičiamos ne pačiu auksu, bet tik aukso devizomis[73]. Tokia aukso valiutos rūšis vadinasi aukso devizų valiuta. Toje valiutoje: 1. notų bankas keičia savo notas aukso devizomis ir perka devizas aukso pariteto ar pasaulinės rinkos kaina, 2. laisvai įvežamos į kraštą ir laisvai išvežamos devizos, 3. piniginis vienetas juridiškai yra susietas su auksu, tačiau tie saitai faktiškai palaikomi per devizas, atseit, devizoms tarpininkaujant. Buvo tikėtasi, kad aukso devizų valiuta: 1. sumažins monetinę aukso reikšmę, 2. palengvins sukurti aukso valiutą tiems kraštams, kurie neturi ir negali įsigyti aukso. Aukso devizų valiuta buvo palankiai sutikta po Didžiojo karo, tačiau jau nuo 1927 m. pradedama ją kritiškai vertinti ir ta proga visai teisingai buvo nurodinėjama: 1. kad laikomos užsienyje notoms padengti devizos, tai teikiamos labai patogiomis sąlygomis užsieniui paskolos; 2. gulinčios užsienyje devizos didina be pagrindo užsieninio krašto pinigų apyvartą[74]; 3. valiutiniai depozitai, kai jie atšaukiami, sudaro transfero sunkumus, kurie veikia mokėjimus vykdančio, mokėjimams tarpininkaujančio ir mokėjimus gaunančio krašto pinigų rinką[75]; 4. devizos duoda teisę į auksą, todėl ir aukso devizų valiutoje galutinai atsiskaitoma auksu, nes devizos tik tarpininkauja tarp krašto pinigų ir aukso; 5. devizos nėra visai tinkamas notų padengimas, nes: a) devizų padengimas yra labai silpnas, nes faktiškai tomis pačiomis devizomis gali padengti savo notas daugelis kraštų[76]; b) užsienio valiuta, vartojama notoms padengti, gali kristi,

---

[73] Atseit, tokiomis devizomis, kurių piniginis vienetas ne tik yra susietas su auksu, bet ir už kurias galima gauti aukso.

[74] Krašte galėjo visai nepadidėti prekių apyvarta, kai atėję iš užsienio depozitai padidino pinigų apyvartą. Didesnė, negu faktiškai reikalinga, pinigų apyvarta mažina pinigų pirkimo galią.

[75] Mokėjimą vykdantis kraštas nebetenka depozitų, mokėjimams tarpininkaujantis kraštas turi dažnai ir tai staiga išmesti į rinką didesnį savo pinigų kiekį, mokėjimus gaunantis kraštas susilaukia staigaus savo pinigų apyvartos prieauglio.

[76] Kai laikomasi vieno trečdalio notų padengimo principo, tai gali lengvai susidaryti tokia padėtis, kad vienas kraštas gavęs, sakykime, 1000 litų devizų, tuojau paleidžia 3000 litų vertės savo pinigų, tie pinigai, patekę į antrąjį kraštą, duoda teisės paleisti vėl tris kartus daugiau pinigų, atseit, 9000 litų, tie 9000 litų patekę į trečiąjį kraštą jau gali pagimdyti 27 000 litų pinigų ir t.t. Faktiškai tie visi pinigai buvo padengti tais pirmaisiais 1000 litų, nes jie vieni testovi tų visų emisijų pagrinde. Tokia padėtis davė pagrindo kalbėti apie apverstą viršūne į apačią emisijos piramidę.

kas ne tik sumažintų notų padengimą, bet ir padarytų žalos tam bankui, kuris dengė savo notas devizomis; c) valiutiniai depozitai užsienyje gali „įšalti" ir tai gali atsitikti kaip tik tuo metu, kada reikia keisti notas užsienio valiuta; 6. kai notos dengiamos devizomis, už kurias tikimasi, reikalui esant, gauti aukso, tai krašto valiuta priklauso svetimo aukso[77].

Gryna aukso devizų valiuta vargu ar kur buvo įgyvendinta, ji, paprastai, buvo siejama su aukso gabalų valiuta, būtent, notos buvo keičiamos devizomis, tačiau padengiamos ne vien devizomis, bet tam tikru procentu ir aukso gabalais. Tokios dviejų rūšių aukso valiutos sintezės pavyzdį duoda ir Lietuvos valiuta iki 1931 m. Lietuvos Banko įstatymo pakeitimo[78].

Sidabro valiuta, kuri šiandien, jau galima sakyti, priklauso istorijai, niekuomet nebuvo sukūrusi tiek išsišakojimų, kaip aukso valiuta. Be monometalinių valiutų, auksinės ir sidabrinės, gali būti ir faktiškai yra buvusi valiuta, pagrįsta lygiomis teisėmis dviem metalais, būtent, auksu ir sidabru. Tokia dvilypė valiuta vadinasi b i m e t a l i n ė v a l i u t a, atseit, dviejų metalų valiuta. Bimetalinėje valiutoje piniginio vieneto vertė nustatoma tam tikru dviejų metalų, būtent, aukso ir sidabro kiekiu proporcingai tų metalų juridiškai nustatomai vertei[79].

Nuo bimetalinės valiutos tenka skirti p a r a l e l i n ė v a l i u t a. Tiesa, ir paralelinėje valiutoje gali būti du metalai, arba vienas metalas ir popieris, tačiau paralelinėje valiutoje kiekvieno metalo, arba metalo ir popierio pinigai sudaro savarankiškas valiutas, bet ne vieną dviem metalais pagrįstą valiutą. Paralelinėje valiutoje automatiškai vieni pinigai kitų neatstoja, nes jų vertės santykius nustato rinka, kai bimetalinėje valiutoje tas vertės santykis nustatomas įstatymais. Paralelinė valiuta faktiškai yra dvi savarankiškos tame pačiame krašte veikiančios valiutos. Todėl ir sutartyse, kur eidavo paralelinė valiuta, tekdavo nurodinėti, kuriais pinigais turi būti atsiteisiama. Bimetalinėje valiutoje pagrindiniai dviejų rūšių pinigai sudaro vieną vienumą, vieną valiutą[80]. Pagal įstatymais nustatytą abiejų metalų vertės santykį, nustatomas abiejų metalų pilnaverčių monetų svarumas ir grynumas.

Bimetalinė valiuta gali gerai veikti, kol įstatymais nustatytas metalų vertės santykis pilnai atitinka metalų rinkos kai-

---

[77] Kai kraštas, kurio devizomis dengiamos notos, atsisako aukso valiutos ar uždeda auksui embargo, tai ir patsai notų padengimas pasidaro problematiškas.

[78] Vyr. Žin. 348.

[79] Piniginis vienetas turi tiek ir tiek aukso, arba tiek ir tiek sidabro.

[80] Atseit, pilnaverčiai aukso ir sidabro pinigai sudaro vieną valiutą.

nas. Įstatymų nustatytas metalų vertės santykis, kaip parodė naujausių laikų gyvenimo patyrimas, greitai nutolsta nuo pasaulinės metalų rinkos kainų. Paprastai, tas metalas, kuris, palyginti su antruoju valiutos metalu, buvo įstatymų brangiau įkainuotas ir todėl monetų kalyklos imamas brangesne kaina, negu yra dienos kursu vertinamas rinkoje, plaukia, piliečių gabenamas, į kalyklas, kur paverčiamas monetomis. Bimetalinėje valiutoje iš abiejų valiutos metalų monetų gaminimas yra laisvas, arba, kaip sakoma, daromas privatine sąskaita, todėl žmonės gali pasirinkti savo nuožiūra, kurį metalą gabenti į kalyklas. Gausiai kalamos atpigusio metalo monetos užplukdo krašto pinigų rinką. Antrąjį valiutos metalą, kuris, palyginti su pirmuoju, yra rinkoje pabrangęs, niekas nebeneša į kalyklas, kur įstatymų nuostatais jis yra pigiau kainuojamas. Pagaliau, to pabrangusio rinkoje metalo ir seniau nukaltos monetos pradeda žūti apyvartoje: jos plaukia į užsienį, kur jos, kaip metalo medžiaga, brangiau vertinamos, negu kaip monetos krašte, arba čia pat, krašte, tirpsta auksakalių puoduose ir virsta metalų dirbiniais, nes rinkoje tokių monetų medžiaga yra brangesnė, negu normalinė, įstatyminė jų vertė. Taigi pradeda veikti vadinamas Gresham'o dėsnis.

Jei norima krašte išlaikyti abiejų metalų pinigų pusiausvyrą, tenka tuojau šauktis įstatymo pagalbos, būtent, uždrausti laisvai kaldinti atpigusio metalo monetas. Tokiu atveju laisvai, pačių piliečių noru, tebekalama tik brangesniojo metalo monetos. Atpigusiojo metalo monetomis savo nuožiūra aprūpina kraštą valdžia. Taip atsiranda savotiška bimetalizmo rūšis, vadinama šlubuojanti valiuta. Ir šlubuojančioje valiutoje abiejų valiutos metalų pinigai laikomi pilnaverčiais pinigais, kuriuos kiekvienas turi imti neribotu kiekiu ir kuriais kiekvienas savo pasirinkimu gali apmokėti bet kurią skolą. Tiesa, atpigusio metalo monetos pagal metalų rinkos kainas nebegali būti laikomos pilnavertėmis monetomis, nes jų metalo kaina yra mažesnė, negu jų įstatyminė, nominalinė vertė, tačiau įstatymas joms pripažįsta pilnaverčių monetų teises.

Su bimetalizmu turi panašumo ir gali būti laikomas viena bimetalizmo rūšių simmetalizmas. Simmetalizmas yra aukso ir sidabro gabalų valiuta, kurioje nebūtų nei aukso, nei sidabro pilnaverčių monetų, bet eitų vien notos, kurios būtų tam tikru, įstatymais nustatomu, procentu padengiamos aukso ir sidabro lydiniais. Notos pristatomos keisti metalo gabalais, būtų taip pat keičiamos tam tikra įstatymais nustatoma proporcija aukso ir sidabro gabalais. Jei ir galima notas dengti dviem metalais, būtent, auksu ir sidabru, tai notų keitimas abiem metalais sudarytų sunkenybių dėl nepastovių aukso bei sidabro vertės

santykių. Simmetalizmas niekur dar nebuvo ištisai įgyvendintas, nors nuo 1934 m. U.S.A. ir dengia savo notas 30% auksu ir 10% sidabru. Savo visa esme simmetalizmas bus tas pats bimetalizmas, tik pritaikytas tokiai pinigų sistemai, kurioje visai nėra pilnaverčių monetų, tik eina auksu ir sidabru padengtos ir tais dviem metalais keičiamos notos. Teoretinio simmetalizmo kūrėju yra žinomas Cambridge'o Universiteto profesorius Alfred Marshall.

Antroji, didelė moderninių valiutų rūšis, šalia atvirų arba laisvųjų valiutų, bus blokuotosios arba varžomos valiutos. Blokuotąsias arba varžomas valiutas sudaro kelios valiutų rūšys, kurioms yra bendra tai, kad jų piniginiai ženklai laisvai nekeičiami pagal monetos pėdą metalo gabalais ar monetomis.

Blokuotąsias valiutas galima iš pradžių suskirstyti dviem rūšimis: 1. kontroliuojamoji valiuta ir 2. tvarkomoji valiuta. Piniginis kontroliuojamosios valiutos vienetas yra susietas su brangiaisiais metalais, faktiškai dabartiniu metu su auksu. Pinigai keičiami pagal monetinę pėdą devizomis ar aukso gabalais, tačiau ne kiekvienu notų laikytojo pareikalavimu. Pinigų keitimas devizomis ar aukso gabalais yra reikalingas atitinkamos instancijos sutikimo. Visi esamieji krašte ir ateiną į kraštą brangiųjų metalų gabalai bei devizos ne tik draudžiama išvežti be tam tikrų organų sutikimo, bet dar reikalaujama atiduoti notų bankui ar įstatymų nurodytoms valdžios įstaigoms[81].

Tvarkomoji valiuta nėra juridiškai susieta su brangiaisiais metalais ir todėl tos valiutos piniginiai ženklai negali būti keičiami brangiaisiais metalais pagal monetos pėdą. Tvarkomoji valiuta savo vardą gavo nuo vyriausybės ar notų banko valiutos tvarkymo žygių, kuriais nustatoma tokios valiutos vieneto vertė. Tvarkomoji valiuta gali turėti tokius pat brangiųjų metalų bei devizų suvaržymus, kaip ir kontroliuojamoji valiuta, bet gali tokių suvaržymų ir neturėti. Tvarkomoji valiuta gali būti suskirstyta dviem rūšimis: 1. palaidi valiuta ir 2. indeksinė valiuta.

Palaidi valiuta nėra juridiškai siejama nei su brangiaisiais metalais, nei su bet kuriomis kitomis ūkiškomis vertybėmis. Palaidžios valiutos vieneto vertė pareina, jeigu ne rinkos pasiūlų ir paklausų, tai valdžios organų ar notų bankų intenvencijos pinigų rinkoje. Kol tokia tvarkomoji palaidi valiuta iš tikrųjų yra dar tvarkoma, tai jos piniginio vieneto vertė, nors ir nėra

[81] Kontroliuojamos valiutos sunkumai bei ekonominiai padariniai buvo jau nurodyti. Žiūr. 1 d. sk. IV § 6.

griežtai juridiškai susieta su brangiaisiais metalais, tačiau vis dėlto rikiuojasi pagal tų metalų vertę, arba teisingiau, pagal aukso vertę. Ta prasme ir sakoma, kad tvarkomoji palaidi valiuta orientuojasi į auksą. Tvarkomoji palaidi valiuta, nebūdama susieta su auksu, gali lengvai, pagal vyriausybės ar notų banko organų nuožiūrą, keisti ne tik savo piniginių ženklų apyvartą, bet ir savo piniginio vieneto vertę. Ta patogi galimybė tvarkyti pinigų apyvartą bei pinigų vieneto vertę dažnai paskatina tvarkomosios valiutos kraštus didinti pinigų apyvartą ir mažinti piniginio vieneto vertę, arba kitais žodžiais, varyti pinigų infliacijos bei devalvacijos politiką. Kol dar tokios infliacijos vadžias laiko savo rankose valdžios ar notų banko organai, tai kalbama apie kontroliuojamąją infliaciją. Kontroliuojamoji infliacija kuria dirbtiną pirkimo galią, atseit, tokią pirkimo galią, kuri nėra tautos darbu uždirbta. Kontroliuojamoji infliacija tam tikrose siaurose ribose yra įmanoma ir atviroje valiutoje, tačiau čia ji turi du stiprius stabdžius: vieną aukso stabdį, kurį sudaro reikalingas leidžiamoms notoms padengti aukso kiekis ir antrą grynai ekonominį stabdį, kuriuo yra diskontui patiekiamų komercinių vekselių suma. Kiekviena infliacija yra tautos ūkio narkotikas, kurį pradėjus vartoti ne tik sunku sustoti, bet dar tenka vis nuolatos didinti ir teikiamas dozas. Tad ir kontroliuojamoji infliacija lengvai išsigimsta į progresinę infliaciją, kuri greitu laiku išmuša iš valdžios ir notų banko organų, palyginti, silpnas infliacijos kontroliavimo vadžias.

Antroji tvarkomosios valiutos rūšis yra indeksinė valiuta. Piniginis indeksinės valiutos vienetas nėra siejamas su brangiaisiais metalais, bet su prekių kainų indeksais, arba, kitais žodžiais, su pinigų pirkimo galia. Indeksinės valiutos šulais tenka laikyti Irwing'ą Fisher'į, John'ą Maynard Keynes'ą ir Gustavą Cassel'į[82]. Indeksinės valiutos skelbėjams dar nėra galutinai aišku, kurių gėrybių ar patarnavimų kainos turėtų būti pasirenkamos pinigų vertei tvarkyti: vidaus prekių, ar išvežamų bei įvežamų prekių kainos, ar darbo algos kainos ir jei pasirenkama darbo algos kainos, tai lieka dar išspręsti, kurias, būtent, darbininkų algas. Teoretiškai prekių kainų indeksui, paprastai, siūloma pasirinkti krašto prekių kainos, tačiau dar pasilieka visai neaišku, kurios krašto prekės turėtų būti imamos indeksui sudaryti. Sakoma, kad reikia pasirinkti indeksui sudaryti būtinas gyvenimui prekes, bet juk pati būtinų gyvenimui prekių sąvoka yra, palyginti, reliatyvi, neaiški, nepastovi, pareinanti nuo įvairių ekonominio bei kultūrinio gyvenimo sąlygų. Tuo būdu prekių kainų indekso

[82] Tų vyrų teorijos buvo plačiau išdėstytos I d. skyr. IV § 7.

sudarymas pareis nuo kiekvieno krašto vyriausybės nuožiūros, nes vieno visam pasauliui būtinų prekių kainų indekso sudarymas nėra įmanomas dalykas.

Praktiškai indeksinės valiutos šalininkai remia dažnai infliacionistines tendencijas ir infliacionistų argumentais pamatuoja savo teorijas. Pagaliau, indeksinės valiutos teoretikai klaidingai mano, kad visi mūsų ūkio negalavimai pareina vien nuo monetinių veiksnių ir todėl vien pinigų politika galima esą pašalinti visus neigiamus pasaulio ūkio konjunktūros padarinius.

Dar sunkiau būtų teigiamai vertinti laisvus arba tirpstančius pinigus, kuriuos sugalvojo Silvio Gesell[83]. Tirpstantieji pinigai jau pačia savo idėja yra griežtai priešingi pačiai pinigų sąvokai. Pinigai kaip tik dėl to ir yra pinigais, atseit, pirkimo galios įkūnytojais bei laikytojais, kad jie pajėgia, kiek tai galima mūsų nepastoviomis gyvenimo sąlygomis, išlaikyti ir ateičiai pastovias vertybes. Pinigai, kurie periodiškai nebetenka savo vertės, nėra pinigai, nėra pirkimo galios įkūnytojais, bet vien tik organizuota apgavystė. Jei kada iš tikrųjų platesniu mastu būtų įgyvendinti tirpstantieji pinigai, tai žmonės, kaip infliacijos metu, kada pinigai ne tik jau kasdien, bet ir kas valandą tikrai tirpsta, tuojau mestų naudotis pinigais, imtųsi tiesioginių mainų, patys sau sukurtų, jei jau ne konkrečius, tai tikrai idėjinius pastovius vertės matus ir pradėtų juos vartoti mainų sutartyse. Tirpstančiųjų pinigų idėja, jei ji kada būtų įgyvendinta, turėtų neišvengiamai suardyti visą krašto ūkį[84].

---

[83] Žiūr. I d. skyr. IV § 7.

[84] Nemanau, kad būtų bet kurios prasmės aiškinti ar vertinti anglų majoro Douglas'o „tautos rentos" teorijas, kurios plėtoja iki kraštutinumo ribų Keynes'o „papildomosios pirkimo galios" mintis. Douglas'o teorijas išpopuliarino Alberta Valstybės Kanadoje pranašas Aberharts, kuris savo „Socialinio kredito" svajonėmis, žadėjo be jokio atsiteisimo dalyti pinigus ir 1935 m. laimėjo savo valstybėje rinkimus. Nedaug aukščiau pinigų teorijos požiūriu stovi ir žinomo U.S.A. radio kunigo Coughlin'o monetinės doktrinos, nors jos ir randa pritarimo tam tikruose U.S.A. gyventojų sluoksniuose. Sakoma, tomis doktrinomis susidomėjęs ir didis naujoviškų monetinių doktrinų mėgėjas bei pinigų eksperimentatorius prezidentas Roosevelt'as. Šalia katalikų kunigo Coughlin'o tenka pastatyti ir evangelikų kunigą Russel. Atrodo, kad tų dviejų kunigų teorijoms rodęs didelį palankumą ir nužudytasis U.S.A. senatorius, Luisianos gubernatorius Long.

III Skyrius

PINIGAI IR VALSTYBĖ

Pinigus sukūrė ne valstybė ir ne teisė, bet paties ūkiškojo gyvenimo sąlygos. Tačiau, ūkio sąlygų sukurti pinigai įsigalėjo ir išplėtojo visą savo pajėgumą tik valstybėje ir valstybės įstatymų nustatytoje santvarkoje. Todėl pagrįstai sakoma, kad ūkis pinigus kuria, o valstybė juos tvarko.

Šiandieną valstybės globojanti ranka viešosios ir privatinės teisės nuostatais tvarko visą ekonominį krašto gyvenimą ir todėl kreipia ypatingo dėmesio viso ekonominio gyvenimo pagrindui — pinigams. Ta didelė valstybės reikšmė pinigams ir pinigų valstybei ir verčia plačiau panagrinėti valstybės ir pinigų santykius.

1. PINIGAI IR VALSTYBĖS SUVERENITETAS

Du veiksniai pasireiškia piniguose: gamtos medžiaga ir žmogaus dvasia, kuri pasirodo proto ir valios veiksmais. Tie veiksmai gali būti privatinių asmenų ir viešosios teisės kolektyvo — valstybės. Privatinių žmonių veiksmus matome privatiniuose piniguose, kurie nesudaro jokios savarankiškos valiutos. Privatiniai pinigai gyvuoja ir veikia valiutinių pinigų pagrindu. Tokiais pinigais bus visi rašytiniai (čekiniai, bankiniai) pinigai, atseit, žiro atsiskaitymai, čekiai, vekseliai, perlaidos. Kartais privatiniais pinigais laikomi ne tik visi fakultatyviniai pinigai, bet ir užsienio mokėjimo ženklai, kai jie vartojami be krašto valdžios sankcionavimo. Ta prasme privatiniai pinigai nesupultų su rašytiniais pinigais.

Nors privatinių pinigų atsiradime pati valstybė tiesioginiai ir nedalyvauja, tačiau savo įstatymais tiesioginiai ir netiesioginiai tvarko privatinių pinigų kūrybą bei veikimą. Valstybė tiesioginiai tvarko privatinių pinigų kūrybą, leisdama bankinių operacijų, čekių bei vekselių įstatymus. Valstybė netiesioginiai tvarko privatinius pinigus: 1. kai nustato bankams privalomas indėlių bei einamųjų sąskaitų atsargas, kurios turi būti laikomos gyvais

pinigais banko kasoje ar einamąja sąskaita notų banke[85] ir 2) kai rūpinasi pakelti krašto diskonto procentus[86]. Nors valstybė savo įstatymais ir tvarko privatinius pinigus, tačiau jiems neduoda ne tik privalomų, bet ir teisėtų mokėjimo priemonių privalumų. Privatiniai pinigai tėra tik fakultatyviniai pinigai.

Visai kiti valstybės santykiai yra su tais pinigais, kurių kūrybą bei veikimą ji ne tik tvarko, bet tiesiog tvirtina, sankcionuoja. Tokie pinigai vadinasi valstybiniai pinigai, vis vien, ar tie pinigai bus privalomos ar tik teisėtos mokėjimo priemonės, ar jie bus valiutiniai pinigai ar tik bilonas. Ta prasme valstybiniais pinigais bus ne tik pilnavertės ir biloninės monetos, ne tik banko notos, bet ir valstybiniai bei bankiniai popieriniai pinigai.

Valstybė, tvarkydama savo pinigų reikalus, nustato: 1. pinigų valiutą, 2. piniginio vieneto vardą, 3. jo vertę ar saitus su tam tikru metalo kiekiu[87], 4. piniginio vieneto padalinimus[88], 5. pagrindinę monetą, pagal kurią rikiuojasi visos kitos valiutinės monetos, 6. monetų svarumo ir grynumo svyravimus, 7. visų piniginių ženklų medžiagą, formą, gamybos, leidimo ir apyvartos tvarką.

Piniginius valstybės ženklus gaminti ir leisti į apyvartą yra monopolinė valstybės teisė, kuri seniau buvo vadinama m o n e t ų r e g a l i j a. Monopolinė piniginių ženklų gamybos teisė dar nereiškia galios teikti bet kuriems daiktams piniginių privalumų, visai savarankiškai nustatinėti pinigų vertę, tvarkyti savo nuožiūra paleistųjų pinigų apyvartą. Valstybė vien savo įstatymais, pati viena negali paversti kurio nors dalyko pastoviu tarpasmeninio žmonių santykiavimo tarpininku. Pinigais liks tik tie daiktai, kurie faktiškai bus žmonių vartojami kaip ekonominio santykiavimo tarpininkas. Todėl ne vien nuo valstybės, bet ir nuo visuomenės pareina, kurie daiktai gyvenime pasidaro pinigais.

Žinoma, kai valstybė paskelbia kokį daiktą teisėta mokėjimo priemone, ji jau tuo pačiu smarkiai veikia visuomenės nusistatymą laikyti tokį daiktą ekonominio susisiekimo tarpininku. Tasai psichologinis veiksmas nevisuomet dar reiškia nusisekusią prievartą. Jei visuomenė nevartoja valstybės nustatytos mokėjimo priemonės ekonominiam susisiekimui tarpininkauti, valstybė

---

[85] Juo didesnė nustatoma toji atsarga, juo mažiau bankas beturi išskaičiavimo atidarinėti einamąsias sąskaitas tiems asmenims, kurie nėra įnešę pinigų. Tokia atsarga yra pirmasis privatinių pinigų kūrybos stabdis.

[86] Juo aukštesni diskonto procentai, juo mažiau žmonės beturi išskaičiavimo imti bankuose kreditus ir tais kreditais kurti privatinius pinigus.

[87] Litas turi 0,150462 g.

[88] Litą sudaro 100 centų.

yra bejėgė priversti tą visuomenę klausyti jos įsakymų[89]. Valstybė, gal būt, ne tiek nustato, kokie daiktai turi būti pinigais, kiek savo įstatymais paskelbia, kokie daiktai visuomenės vartojami ekonominio susisiekimo tarpininkais. Todėl, palyginti, teisingai kalbama apie teisinį, bet ne ekonominį valstybės pinigų monopolį.

Valstybė, turėdama monopolinę teisę gaminti ir leisti į apyvartą piniginius ženklus, gali arba pati naudotis ta teise arba pavesti ją kitam juridiniam asmeniui. Paprastai, pati valstybė gamina visų rūšių monetas. Monetos gali būti gaminamos valstybės sąskaita arba privatinių asmenų sąskaita. Savo sąskaita valstybė, paprastai, gamina bilono monetas. Biloninių monetų gamyba iždui duoda žymių pelnų, nes nominalinė tokių monetų kaina yra kur kas didesnė, negu jų realinė vertė. Pagamintas bilono monetas iždas, paprastai, atiduoda nominaline kaina krašto notų bankui, kuris tų biloninių monetų paleidžia į apyvartą tiek, kiek reikalauja krašto gyvenimo sąlygos. Nereikalingos kraštui monetos guli banko sandėliuose ir yra rodomos banko balanso aktyvo pozicijose. Valstybė pati tiesioginiai neleidžia biloninių monetų į apyvartą, nes prievolę tvarkyti krašto pinigų apyvartą valstybė yra pavedusi notų bankui. Jei krašte veiktų dvi savarankiškos emisijos įstaigos, tai nuoseklus pinigų apyvartos tvarkymas vargu ar būtų įmanomas[90].

Reikalingų kraštui biloninių pinigų kiekis nustatomas ne tiek atitrauktos teorijos dėsniais, kiek paties gyvenimo patyrimu. Įvairūs kraštai šiuo atveju laikosi įvairių nuostatų. Anglija ir U.S.A. nustato iš karto bendrą kraštui reikalingą biloninių pinigų sumą. Kiti kraštai skiria tam tikrą tų pinigų kiekį kiekvieno gyventojo galvai. Kiek kurio krašto gyventojui skiriama biloninių pinigų, pareina nuo ekonominių bei kultūrinių kiekvieno krašto sąlygų. Mūsų 1936 m. birželio 3 d. monetų įstatymo str. 11 sako: „monetų leidžiama išleisti apyvartai: 1. vario aliuminijaus ir bronzos monetų ligi 4 litų vienam gyventojui, 2. sidabro monetų ligi 12 litų vienam gyventojui. Paskutiniais laikais kai kurios valstybės pradėjo nustatinėti leidžiamų biloninių pinigų sumą ne tiek jau bendrais krašto ūkio reikalų sumetimais, kiek grynai fiskaliniais išskaičiavimais[91]. Todėl dabar

---

[89] Tas ypatingai aiškiai pasireiškia smarkiai įsibėgėjusios progresinės infliacijos metu.

[90] Dažniausiai tik karo metu paraleliškai veikia kelios emisijos įstaigos. Nors tas ir pateisinama karo sąlygomis, tačiau beveik visuomet liūdnai baigiasi krašto valiutai. Dargi U.S.A., kur nuo seno buvo įsigalėjusi decentralizuota pinigų emisija, šiandieną pinigų politikos tvarkymą sukoncentravo vienoje įstaigoje.

[91] Fiskalinis, nuo fiskas (lot. fiscus), iždas, reiškia — žiūrįs vien

dažnai galima pastebėti notų banko balansuose stambesnes, be jokio darbo gulinčias, biloninių pinigų sumas. Panašiais nuostatais gaminamos ir šlubuojančios valiutos atpigusio metalo monetos, ir čia įstatymai nustato gaminamųjų monetų sumą.

Pilnavertės arba valiutos monetos kalamos, paprastai, privatine sąskaita, arba kitais žodžiais, kiekvienam atnešusiam valiutos metalo gabalą pinigų kalykla duoda atitinkamą valiutos monetų sumą. Privatine sąskaita monetų gaminimas vadinasi dar laisvas kalimas. Laisvas kalimas visai automatiškai nustato kraštui reikalingą valiutos pinigų sumą. Valiutos monetų vertė turi atitikti jų medžiagos kainą, nes kitaip nutrūktų piniginio vieneto ir aukso saitai, todėl ir už tokių monetų pagaminimą anglo-saksų kraštai neima jokio atlyginimo, kai Europos kontinento valstybės sulaiko iždo naudai tik labai menkutę atnešto aukso dalelę. Laisvas kalimas iš pradžių vien papročio keliu įsigyveno Anglijoje ir tik vėliau, 1606 m., buvo patvirtintas įstatymu. Kitos valstybės greitu laiku pasekė Anglijos pėdomis.

Valstybių sąjungoje monetas gali kalti centrinė valdžia, arba ir paskiros junginį sudarančios valstybės[92]. Savo teisę gaminti monetas valstybė gali atiduoti ne tik kitai valstybei, bet ir privatinei įmonei, žinoma, griežtoje fisko organų priežiūroje[93].

Be laisvo kalimo yra dar ir kitas būdas paversti turimus brangiuosius metalus pinigais. Taip dar prieš pusketvirto šimto metų žiro arba atsiskaitymo bankai[94] kiekvienam atnešusiam sidabro gabalą įrašydavo į sąskaitą atitinkamą sumą, kuri buvo naudojama žiro atsiskaitymams. Vėliau atsiradę notų bankai[95] pasisavino žiro bankų praktiką, tik pakeisdami ją ta prasme, kad už atneštus metalo gabalus ne tik atitinkama suma gali būti

---

iždo reikalų. Fiskalizmas yra tokia politika, kuri siekia vien iždo interesų. Juo didesnė biloninių pinigų suma nustatoma, juo daugiau iždas gauna iš notų banko pinigų. Ką notų bankas turi daryti su gautais bilono pinigais, tai jau jo dalykas.

[92] Šveicarijoje gamina monetas tik federacijos valdžia, kai prieškarinėje Vokietijoje turėjo tą teisę ir paskiros Reicho valstybės.

[93] Lotynų monetų unijoje Šveicarijai pagamindavo valiutos monetas kiti Unijos kraštai; U.S.A. veikė, be valstybės, dar ir privatinė monetų kalykla.

[94] Žiro, žiriniai arba atsiskaitymo bankai, tai buvo kredito įmonės, kurios versdavosi žiriniais pinigais. Pirmasis toks bankas atsirado 1587 m. Venecijoje, vardu Banco di Rialto, 1619 m. įsikūrė antras toks bankas, pavadintas Banco del Giro. Vėlesniais laikais tokie bankai atsirado ir kituose miestuose. Labiausiai žinomi žiro bankai buvo Milane, Amsterdame ir Hamburge.

[95] Pirmasis atsirado Anglijos Bankas 1694 m.

įtraukta į einamąją sąskaitą, bet ir tuojau išmokėta banko notomis[96].

Kur eina auksu padengtos notos, tenai beveik taip pat automatiškai, kaip ir pilnaverčių monetų šalyse, atitinkamai pinigų ir aukso rinkos santykius gali gimti ir mirti pinigai. Jei pinigai pasidaro rinkoje brangesni, negu auksas, kuriuo jie yra padengti, žmonės neša į notų banką auksą; priešingai, kai pinigai, palyginti su auksu, rinkoje atpinga, žmonės keičia banke savo notas aukso gabalais. Toks automatiškas valiutos monetų bei notų gaminimas tėra įmanomas tik atviroje arba laisvoje valiutoje. Blokuotoje valiutoje auksas perkamas už notas, tačiau notos laisvai nebekeičiamos auksu. Blokuotoje tvarkomoje valiutoje notos automatiškai virsta bankiniais popieriniais pinigais. Be aukso, notų banke gimdo pinigus ir prekybiniai vekseliai, kurie rodo rinkos pinigų paklausus ir kuriais, paprastai, padengiama didelė leidžiamų notų dalis.

Notas leidžiantieji bankai gali būti grynai valstybinės kredito įmonės ir privatinės akcinės bendrovės, kurioms valstybė suteikė teisės leisti notas. Žymių ekonomistų nuomonė ir iš dalies paties gyvenimo patyrimas rodo, kad valstybiniai notų bankai, gamindami pinigus, ne tiek vadovaujasi krašto ūkio reikalais, kiek fisko interesais. Tokia politika turi sudaryti infliacijos pavojų. Ta prasme pasisakė prieš valstybinius notų bankus tarptautinė 1922 m. ekonominė konferencija, kuri manė, kad notų bankai turi veikti griežtoje vyriausybės priežiūroje, tačiau būti savarankiškomis autonominėmis akcinėmis bendrovėmis. Genujos konferencijos nustatytomis gairėmis veikė visa ekonominė ir finansinė Tautų Sąjungos politika[97]. Tačiau, paskutiniais laikais socialistinių ir autoritetinių idėjų įtakoje ne tik žymiai sustiprėjo vyriausybės vaidmuo notų bankų gyvenime, bet ir pradėjo reikštis notų bankų valstybinimo tendencijos[98].

Kuri notų bankų sistema, valstybinė ar akcinė, yra tinkamesnė ir duoda daugiau pinigų pastovumui garantijų, sunku būtų grynai teoretiškai nustatyti. Tenka ir šiuo atveju žiūrėti konkrečių, ekonominių, kultūrinių ir politinių kiekvieno krašto gyvenimo sąlygų. Tačiau, reikia pastebėti, kad patsai gyvenimo patyrimas rodo, jog visos siūlomos priemonės apsaugoti pinigų

---

[96] Nota yra banko skolos pasižadėjimas išmokėti notos pristatytojui įstatymu nustatytas vertybes.

[97] Tautų Sąjunga, tarpininkaudama paskoloms gauti, visuomet statydavo sąlygą nuvalstybinti ir suakcinti krašto notų banką. Tuo būdu buvo suakcinti Rumunijos, Bulgarijos, Jugoslavijos, Estijos notų bankai.

[98] Kanadoj įkurtas valstybinis notų bankas, Danijoje suvalstybintas, Italijoje visos notų banko akcijos išpirktos iš privatinių rankų.

gamybą nuo panaudojimo iždo reikalams su tautos ūkio žala neduoda didesnių teigiamų rezultatų. Sunkiais krašto gyvenimo laikais, kada iždui duodami visi piliečių turtai, aukojama tam iždui ir sveikos notų emisijos politikos pagrindai. Normaliais laikais ir patys valstybės organai, ilgų amžių patyrimu, jau gerai žino, kad pinigų gamybos tikslas neturi būti tiesioginis iždo pajamų šaltinis, kad pinigų gerumo, atseit pastovumui išlaikyti, tenka nekartą ir pačiam iždui pakelti ir didesnių medžiaginių aukų.

Valstybinius popierinius pinigus, kurie juridiškai nepadengiami ir nekeičiami brangiaisiais metalais, arba kitais žodžiais, kurie yra definityviniais valiutiniais pinigais, paprastai, leidžia ne valstybės bankas, bet tam tikra iždo įstaiga[99]. Valstybė savo pinigų teises gali perleisti ne tik savo krašto juridiniam asmeniui, bet ir svetimai valstybei[100]. Pagaliau, kiekviena valstybė gali suteikti svetimo krašto pinigams ne tik teisėtų, bet ir privalomų priemonių teises[101]. Normaliomis sąlygomis užsienio pinigai laikomi fakultatyvinėmis mokėjimo priemonėmis, tačiau savo suverenumo teisėmis, kiekviena valstybė turi teisės uždrausti ir fakultatyviškai vartoti savo krašte užsieninius mokėjimo ženklus. Toksai draudimas ypatingu griežtumu vykdomas kontroliuojamoje valiutoje.

Vis vien ar pati valstybė vykdo savo monopolines pinigų gaminimo ir leidimo teises, ar ji yra tas teises pavedusi vykdyti kam kitam, valstybė atsidėjusi žiūri, kad niekas kitas be jos pačios ar be jos įgaliavimo negamintų piniginių ženklų. Valstybė seka ir griežtai baudžia pinigų padirbėjus. Po 1926 m. padirbinėjimo prancūzų frankų Vengruose[102], beveik visų kraštų notų bankų valdytojai padavė Tautų Sąjungai pareiškimus, kad jų kraštų vyriausybės lygiu rūpestingumu seka ir lygiu griežtumu baudžia savų ir užsienio pinigų padirbėjus.

---

[99] Kai notų bankas nustoja savo notas keitęs pagal monetos pėdą brangiaisiais metalais, tai jo notos nevirsta dar valstybiniais popieriniais pinigais, bet pasidaro bankiniais popieriniais pinigais.

[100] Lietuva 1918 m. buvo pavedusi Vokietijos valdiškai įstaigai Darlehnskasse Ost gaminti savo pinigus, taip vadinamus ostus.

[101] Taip buvo Lotynų monetų unijos kraštuose.

[102] Prancūzijos notų banko 1000 fr. notos buvo slaptai gaminamos Budapešto valdiškoje grafikos įstaigoje. Tų notų padirbime bei platinime dalyvavo žymūs savo kilme ir savo padėtimi Vengrijos vyrai.

2. TEISINĖS VALSTYBINIO PINIGŲ SUVERENITETO PASĖKOS

Pinigų suverenumo teisės uždeda valstybei ir atitinkamas prievoles. Valstybė ne tik turi aprūpinti kraštą reikalinga pinigų suma, bet ir žiūrėti, kad pinigai visuomet turėtų tą vertę, kuri yra įstatymais nustatyta ir kuria buvo tie pinigai paleisti į apyvartą. Ne tik seniau, bet dar ir dabar keliamas klausimas, ar toji prievolė laikyti nustatytą pinigų vertę yra privatinės ar viešosios teisės pobūdžio. Jei toji prievolė būtų privatinės teisės, tuomet pilietis, turėjęs dėl pinigų kritimo nuostolių, galėtų kelti fiskui civilinį ieškinį. Priešingai, jei prievolė laikyti pinigų vertę yra viešosios teisės pobūdžio, tai ir kritus pinigų vertei žmogus negali reikšti jokių pretenzijų fiskui. Šalininkai civilinės atsakomybės nurodinėja, kad paleistieji biloniniai pinigai yra ne kas kitas, kaip valstybės paimta iš visuomenės paskola, kurią valstybė turi kiekvienu atveju grąžinti visuomenei. Dėl pilnaverčių, arba valiutos monetų, negali kilti jokių nesusipratimų, nes jų nominalinė vertė pilnai atitinka realinę jų medžiagos vertę. Valiutos monetos pačia savo esme yra susietos su valiutos piniginio vieneto paritetu ir todėl jokiu atveju negali nuo jo nuslysti.

Viešosios teisės atsakomybės šalininkai sako, kad žmonės, imdami pinigus, gauna ne tiek tam tikros vertės daiktus, kiek teisėtas ar privalomas savo krašto mokėjimo priemones ir todėl tuo atveju, kai pinigų vertė krinta, jei tik tie pinigai pasilieka teisėta mokėjimo priemonė, vis vien kokia bebūtų jų vertė, niekas negali reikšti bet kurių pretenzijų valstybės iždui. Be to, nurodoma, kad, jei kiekvienas turi prievolės imti privalomas mokėjimo priemones, tai vėl, iš kitos pusės, turi teisės, mokėdamas kitiems, nusikratyti gautų mokėjimo priemonių. Niekas neturi prievolės laikyti, taupyti gautus pinigus ir todėl negali vėliau skųstis turėtais dėl pinigų kritimo nuostoliais, jei laiku nepasinaudojo savo teise išleisti gautus pinigus. Tiesa, ir viešosios teisės atsakomybės šalininkai pripažįsta, kad valstybė neteisėtai elgtųsi, jei demonetizuodama vienus pinigus, nepakeistų juos kitais, naujais pinigais. Žinoma, šiuo atveju neteikiama svarbos, kokiu kursu bus pakeisti senieji nusmukusios vertės pinigai naujais, gerais piniginiais ženklais.

Mūsų laikais, kada įsigalėjo popierinių pinigų bei notų apyvarta, kur kas didesnės reikšmės turi atsakomybės klausimas už paleistųjų popierinių pinigų ir notų vertės pastovumą, negu už biloninių monetų kainą. Iki pat Didžiojo karo nemaža tiek ekonomistų teoretikų, tiek praktikų laikėsi civilinės atsakomybės pažiūros, būtent, valstybė yra atsakinga už savo monetų bei popierinių pinigų vertę, notų bankai už savo notas. Deja, didžioji

pokarinė infliacija, numušusi visų valstybių pinigų vertę ir net niekais pavertusi kai kurių kraštų mokėjimo priemones, turėjo pakeisti ir ekonomistų bei teisininkų pažiūras svarstomosios valstybės ir notų bankų atsakomybės klausimu. Dabar paties gyvenimo sukurtomis sąlygomis ima viršų ta pažiūra, kuri skelbė, kad valstybės prievolė laikyti pinigų vertę yra viešosios, bet ne privatinės teisės pobūdžio ir todėl pinigų laikytojai neturi teisės kelti vyriausybei ieškinio dėl nuostolių, kilusių iš pinigų vertės kritimo, vis vien dėl kurių priežasčių būtų įvykęs tas vertės kritimas. Šiuo atveju teorija turėjo prisitaikyti gyvenimui, nes faktiškai joks iždas, joks notų bankas nebūtų pajėgęs atlyginti dėl pinigų vertės kritimo sudarytų nuostolių. Pagaliau, patsai pinigų vertės kritimas, paprastai, yra ne kas kita, kaip tik paslėptas pačios valstybės ar jo žinioje esamo notų banko bankrotas. Neabejotina, kad, jei nusmunka ar visai žlunga notų vertė, tai netenka ieškoti kaltės pačiame notų banke ar jo vadovybės klaidose, bet vien valstybės politikoje, kuriai atsispirti yra bejėgis bet kuris notų bankas, vis vien kokia bebūtų jo teisinė padėtis valstybėje. Todėl jei kas keltų ieškinį dėl notų vertės kritimo notų bankui, tai notų bankas galėtų tokį pat ieškinį kelti valstybei dėl valstybės politikos jam sudarytų nuostolių. Kai 1923 m. pavirto niekais vokiečių markė, tai Reichsbanko notų laikytojai, susibūrę į vieną sąjungą, mėgino kelti Reichsbankui bylas dėl nuostolių atlyginimo Vokietijos teismuose. Deja, visose instancijose byla buvo išspręsta Reichsbanko naudai. Kai dabar, nuo 1931 m., užplūdo pasaulį didelė devalvacijos arba pinigų nuvertinimo banga, tai jau niekas niekur ir nemėgino kelti bet kokią bylą notų bankui ar valstybės iždui.

Jei ne teorijoje, tai bent gyvenimo praktikoje pasirodė painesnis klausimas, kas yra atsakingas už svetimo krašto pinigų vertės kritimą, kai krašto valdžia buvo suteikusi tiems pinigams priverstinos mokėjimo priemonės teises. Kas turi atlyginti padarytus žmonėms nuostolius dėl tokių pinigų vertės kritimo: toji valdžia, kuri tokius pinigus gamino ir leido į apyvartą, ar toji valdžia, kuri leido tokiems pinigams kursuoti savo krašte.

Lotynų Monetų Unijoje, be aukso monetų, ėjo ir penkių frankų sidabrinė pilnavertė valiutos moneta. Sidabro kainai kritus, pakrikus bimetalizmui ir atsiradus šlubuojančiai valiutai, tos penkių frankų monetos, nors juridiškai ir buvo laikomos valiutos monetomis, kurias kiekvienas turėjo imti neribotu kiekiu, tačiau faktiškai toli gražu nebeturėjo tiek sidabro, kiek buvo verti penki frankai. Kai Lotynų Monetų Unija suiro, šveicarai turėjo didelei sumai tokių faktiškai nebetekusių savo pilnos vertės penkių frankų monetų, kurios buvo pagamintos ki-

tuose Lotynų Unijos kraštuose. Penkių frankų monetos tiek faktiškai tebuvo vertos, kiek buvo verta jų nupuolusios vertės medžiaga, atpigęs sidabras. Todėl kilo klausimas, kas turi pakelti atpigusio penkių frankų monetų sidabro nuostolius: ar šveicarai, kurie leido tiems penkiems frankams savo krašte kursuoti, ar tie kraštai, kurie buvo nukaldinę tas monetas.

Panašų reikalą turėjo ir Lietuva, kur iki 1922 m. spalių 1 d. ėjo ostų pinigai, kuriuos gamino vokiečių valdžios žinioje esanti Darlehnskasse Ost. Ostpinigiai, būdami tik šalutinė vokiečių pinigų valiuta, drauge su vokiečių marke jau 1922 m. buvo nebetekę beveik visos savo vertės. Todėl kilo klausimo, kas yra atsakingas už padarytus dėl ostų vertės kritimo nuostolius: vokiečiai, kurie ostus gamino ir leido į apyvartą, ar Lietuvos valdžia, kuri suteikė ostams privalomų mokėjimo ženklų privalumus[103].

Ta proga tenka prisiminti dėsnį, kad bet kuris daiktas gali juridiškai virsti pinigu, jei jis krašto valdžios paskelbiamas privaloma ar bent teisėta mokėjimo priemone. Ta prasme Lotynų Monetų Unijos monetos, vis vien kur jos buvo gaminamos, ar keno jos buvo leidžiamos į apyvartą, buvo Šveicarijos pinigai, nes šveicarų valdžia tokiais juos laikė arba teisingiau tokiais juos paskelbė. Todėl jei galima kalbėti apie atsakomybę už krašto gyventojų nuostolius, įvykusius dėl sidabro kainos kritimo, tai toji atsakomybė tenka šveicarų valdžiai, kuri Lotynų Monetų Unijos monetas paskelbė ir savo krašto pinigais.

Jei pripažinti šveicarų valdžios atsakomybę krašto gyventojams, tai dar kyla klausimas, ar pati šveicarų valdžia negali savo ruožtu ieškoti nuostolių atlyginimo iš kitų Lotynų Unijos kraštų, kurių sidabro monetos Unijos nuostatais suplaukė į Šveicariją. Tos monetos ypatingai gausiai plaukė į Šveicariją karo metu ir pokarinės infliacijos laikais, nes perėjusios sieną jos tuojau įgydavo kur kas didesnę vertę, negu savo kilmės krašte[104].

[103] Neminiu čia plačiau įdomaus Vokietijos ir Austro-Vengrijos ginčo dėl Austro-Vengrijos talerio Vokiečių žemėse likvidavimo. Austrų taleris pasiliko Reiche ir po 1873 m. monetinės reformos, kaipo teisėta mokėjimo priemonė, kurios vertė buvo nustatyta lygi 3 markėms. Pačioje Austrijoje įsigalėjo popierinė valiuta ir todėl visi jos taleriai atsidūrė Vokietijoje. Talerio medžiaga buvo verta maždaug 1,10 mk. Austrija, įgyvendinusi 1890 m. pinigų reformą, visai nebesirūpino savo senojo talerio likimu, juo labiau, kad jos gyventojų rankose beveik ir nebuvo talerių. Priešingai, Vokietija turėjo tokių talerių apie 26 mil. Kilo klausimas, kas turi tuos talerius išpirkti ir pakelti jų medžiagos kainos kritimo nuostolius. Pagaliau, 1892 m. vasario 20 d. sutartimi ginčas buvo ta prasme išspręstas, kad Austrija prisiėmė išpirkti $8^2/_3$ mil. talerių kursu $2^1/_2$ markės, nors, kaip atrodo, kad austrai neturėjo jokios prievolės išpirkinėti tų pinigų, kuriems savo noru vokiečiai buvo suteikę valiutos pinigų teises. Matyt, čia nulėmė principas „Keno galia, to ir valia".

[104] Šveicarų frankas buvo kur kas mažiau kritęs, negu kitų Unijos kraštų pinigai.

Atrodo, kad savo laisvu noru įėję į Uniją, šveicarai turėjo pakelti ir visus dėl tos Unijos nuostatų padarytus nuostolius, nebent šiuo klausimu būtų buvęs koks nors atskiras susitarimas. Šveicarų laimei, jie galėjo remtis 1885 m. lapkričio 6 d. Unijos sutarties pratęsimo likvidacijos klauzule. Tąja klauzule pasiremdami, šveicarai privertė 1921 m. gruodžio 9 d. sutartimi Belgiją, Italiją ir Prancūziją išpirkti aukso kursu penkių frankų monetų 166 mil. sumai iš 262 mil. penkių frankų monetų sumos, esamos apyvartoje. Apsistota prie 166 mil. fr., nes turėta pagrindo manyti, kad tokiai sumai buvo suplaukę į Šveicariją penkių frankų monetų ne ekonominiais, bet grynai spekuliatyviniais kurso pakėlimo sumetimais. Visas pelnas dėl penkių frankų monetų išpirkimo atiteko šveicarų iždui, bet ne paskiriems penkių frankų turėtojams.

Ne taip jau sėkmingai pasisekė likviduoti ostų bylą Lietuvai. Vokiečiai tvirtino, kad pasibaigus okupacijai, ostai ėję mūsų krašte laisvu mūsų valdžios noru bei sutikimu, ką rodanti 1918 m. gruodžio 30 d. 100 mil. markių paskolos sutartis. Todėl „volenti non fit injuria", atseit, „ko pats norėjai, tuo nesiskųsk". Be to, vokiečiai visai teisingai nurodinėjo, kad Versalės taikos sutartimi, jie neturi teisės niekam mokėti jokių nuostolių atlyginimo, kol bus sumokėtos ta sutartimi nustatytos reparacijos. Laukti, kol tos reparacijos bus sumokėtos, tai reiškė tiek pat, ką nieko negauti.

Priešingai, lietuviai įrodinėjo, kad žymi tų osto dalis buvo paleista dar okupacijos metu prievartos keliu, kai už realias mūsų krašto gėrybes vokiečiai davė jokiomis vertybėmis neapdraustus, smunkančios vertės popierinius pinigus. Be to, vokiečiai esą sąmoningai, grynai politiniais sumetimais sunaikinę savo pinigų, drauge, žinoma, ir mūsų ostų vertę, todėl jie esą atsakingi ir už žmonėms padarytus nuostolius. Lietuviai reiškė noro kelti vokiečiams bylą Haagos Tarptautiniam Tribunole, ko, žinoma, vokiečiai visai nesibijojo, žinodami, kad ir Haagos Tribunolas turės atsižiūrėti Versalės sutarties nuostatų. Pagaliau, tasai faktiškai bergždžias ginčas buvo likviduotas 1923 m. gegužės 31 d. Berlyno sutartimi.

IV skyrius

TARPTAUTINIAI VALIUTINIAI SANTYKIAI

1. VALIUTŲ PARITETAI IR PINIGŲ KURSŲ SVYRAVIMAI

Valiutą, kaip jau buvo aiškinta, sudaro du veiksniai: medžiaga ir dvasia. Tie veiksniai gali būti suprantami siauresne ir platesne prasme. Siauresne prasme medžiaga bus tos gėrybės, iš kurių pinigai gaminami arba kuriomis jie padengiami; dvasia — žmogaus proto bei valios galia. Platesne prasme medžiaga bus krašto ūkio sąlygos, dvasia — krašto įstatymai. Platesne prasme paimti valiutos veiksmai bus nevienodi įvairiuose kraštuose, todėl turi būti ir įvairios valiutos. Pasaulinio ūkio laikais atskiri kraštai ūkiškai vieni su kitais santykiauja, bet neturi vieno bendro ekonominio santykiavimo tarpininko, arba kitais žodžiais, neturi tarptautinių pinigų, todėl kiekvienas kraštas yra verčiamas vartoti savąją valiutą.

Kai ekonominiuose tarpusavio santykiuose paskiri kraštai vartoja savąsias valiutas, todėl kyla neišvengiamas reikalas tų valiutų tarpusavio vertės santykius nustatyti. Toksai dviejų valiutų vertės santykis vadinasi iš lotynų žodžio „par" (lygus), p a r i t e t a s. Toji palyginamoji dviejų valiutų vertė arba paritetas nustatomas monetų pėdos ir grynojo monetos turinio pagalba. Dalykas bus aiškesnis panaudojant konkretų pavyzdį. Lietuvos ir Vokietijos piniginiai vienetai yra susieti su tam tikru aukso kiekiu. Taip, iš vieno kg aukso gaminama 6646,196 lt., nes vienas litas turi 0,150462 g; iš vieno kg aukso padaroma 2790 mk, nes viena markė turi 0,358422 g. Tuo būdu susidaro paritetas: vienas kg aukso = 2790 mk = 6646,196 lt. arba 1 markė = 2,3821 lt. Todėl markės ir lito paritetas bus 1 mk = 2,3821 lt.[105].

---

[105] Žodis paritetas vartojamas, kaip jau teko nurodyti, įvairiomis prasmėmis. Be dviejų valiutų piniginių vienetų pariteto, dar gali būti vieno piniginio vieneto santykis: 1. su brangiaisiais metalais, 2. su prekių kainomis (pirkimo galios paritetas), 3. su krašto ūkio sąlygomis (ūkio paritetas). Todėl paritetas gali turėti net 4 atskiras prasmes.

Teoretiškai monetų pėdos ir grynojo metalo turinio pagalba nesunku yra nustatyti paritetas, tačiau kai keičiama vieno krašto pinigai kito krašto pinigais, griežtai nesilaikoma pariteto duomenų. Todėl kyla klausimas, kokia yra priežastis tų nukrypimų nuo pariteto tarptautiniuose ekonominiuose santykiuose. Dargi buvusios aukso monetos, kai jos būdavo keičiamos kito krašto monetomis, būdavo pigiau kainuojamos, negu reikalavo paritetas. Tokių monetų kainą mažindavo ne tik susidėvėjimas (nes užsienio monetos buvo perkamos svoriu), bet ir išlaidos perkaldinti svetimas monetas savomis, pagaliau, procentų nuostoliai, kol perkamos svetimos monetos bus perkaldintos krašto pinigais ar parduotos kitam jų reikalaujančiam asmeniui.

Panašiai yra ir su notų keitimu. Ir čia įskaitoma į mokamą kainą procentų nuostoliai, keičiančio banko komisija arba uždarbis ir, pagaliau, tos visos išlaidos, kurios yra susijusios su perkamų užsieninių notų iškeitimu savo pinigais ar kuriais kitais reikalingais užsienio pinigais. Dar didesni nuo pariteto nukrypimai gali būti tais atvėjais, kai keičiami užsienio pinigais čekiai, vekseliai, perlaidos[106]. Šiuo atvėju, be jau nurodytų veiksnių, pasireiškia ir individualus tų dokumentų vertinimas. Juk ir krašto viduje išrašyti toje pačioje valiutoje įvairių asmenų vekseliai, čekiai nevienodai vertinami, jei nevienodas yra juos pasirašiusiais asmenimis pasitikėjimas. Tuo būdu šalia metalo pariteto susidaro kitas paritetas, būtent, rinkos paritetas, kuris vadinasi kurso paritetas arba tiesiog k u r s a s. Todėl kursas bus toji kaina, kuria užsienio pinigai perkami ar parduodami, išreikšta savo krašto valiuta.

Kaip krašto viduje turi didelės ekonominės reikšmės pinigų vertės pastovumas, taip lygiai svarbus yra ir tarptautiniuose ūkio santykiuose kursų tvirtumas. Kiekvienas kursų svyravimas, paprastai, veikia ir vidaus rinkos prekių kainas. Todėl valiutos kursų nepastovumas griauja prekių kainų kalkuliaciją, be kurios neįmanomas sekmingas krašto ūkio veikimas. Smarkių valiutos kursų svyravimų metu rimto, kūrybinio ūkiško darbo vietą užima neproduktingos, grynai spekuliatyvinės operacijos. Pinigai, kaipo vertės matas, tautiniuose ir tarptautiniuose santykiuose, turi būti pastovūs, nes nepastovus matas nebėra matu.

Jei rinkos paritetas gali būti ir faktiškai esti tarp bet kurios rūšies valiutų, nes visos valiutos turi rinkos kainas, atseit, gali būti perkamos ir parduodamos, tai metalo paritetas gali būti tik tarp tvirtų, su metalu susietų valiutų. Tiesioginis paritetas gali būti tik dviejų to paties metalo valiutų, būtent, tarp dviejų aukso ar dvie-

---

[106] Perlaidos, ypatingai į U.S.A. daromos telegrafinės perlaidos (taip vadinami kabeliai), gali būti biržos sutarčių objektu.

jų sidabro valiutų. Netiesioginis paritetas gali būti ir tarp dviejų įvairaus metalo valiutų, atseit, tarp sidabro ir aukso valiutų. Kai norima nustatyti tokių dviejų skirtingo metalo valiutų paritetus, tai reikia pirmiau išaiškinti tų dviejų metalų tarpusavio vertės santykį ir jau pagal tų vertės santykį sudaryti dviejų valiutų paritetą. Šiuo atveju paritetas nustatomas iš pačių metalų vertės santykio, todėl ir patsai paritetas gali būti pavadintas netiesioginiu paritetu.

Tiktai tos valiutos gali turėti paritetus, kurių piniginiai vienetai yra susieti su tam tikru brangiųjų metalų kiekiu, nes kaip tik pagal to metalo kiekį, atseit, pagal monetų pėdą ir jų grynąjį turinį ir nustatomas paritetas. Todėl paritetą gali turėti laisvos arba atviros valiutos ir blokuotoji kontroliuojamoji valiuta, bet pariteto neturi tvarkomoji valiuta ir, žinoma, juo labiau palaidi valiuta.

Mūsų laikais, kai didžiausioji pasaulio valiutų dalis nutraukė saitus su auksu, didesnės svarbos tarptautiniams atsiskaitymams įgyja kurso paritetai, negu metalo paritetai. Pagal kurso paritetus dabar vertinamos tarptautinių mokėjimų priemonės.

Kai sakoma, kad tarptautiniai mokėjimai vykdomi prekėmis, tai tuo dar nenorima pasakyti, jog dabar pasaulis verčiasi natūraliniais mainais. Prekės atsiskaitymų rinkoje, atseit pinigų rinkoje, virsta devizomis, kitais žodžiais, prekėms tarptautinio atsiskaitymo procese atstovauja devizos. Kiekvieno krašto išvežama prekė sukuria devizą, kuri galutiname tarp įvairių kraštų atsiskaityme atstovauja tai išvežtai prekei, kurį ją buvo sukūrusi. Iki pat Didžiojo karo deviza reiškė užsienio valiuta išrašytą ir užsienyje mokamą vekselį, nes tuomet visos prekes tarptautinėje prekyboje buvo apmokamos tokiais vekseliais[107]. Tuomet, apskritai, ir visas tarptautinis atsiskaitymas daugiausia ėjo tokiais vekseliais. Pokariniais laikais dėl pairusio tarptautinio pasitikėjimo vekselis nebeteko tarptautiniuose atsiskaitymuose senosios reikšmės ir todėl pati devizų sąvoka įgavo daug platesnę prasmę[108]. Dažniausia tarptautinėje rinkoje šiandieną vartojamos devizos yra čekiai ir pašto bei telegrafo perlaidos.

Paprastai, kiekvienas kraštas turi savo dispozicijoje tiek devizų, kiek gauna už savo išvežtas prekes, už išvežtus kapitalus ar teikiamus užsieniui bet kuriuos kitus patarnavimus. Jei kuriam kraštui tame tarptautiniame atsiskaityme pritrūksta devizų, arba kitais žodžiais, jei kuris kraštas daugiau turi užsieniui mo-

---

[107] Todėl tais laikais vekselių kursas reiškė tą patį, ką ir devizų kursas.

[108] Dabar devizomis laikoma, kaip jau buvo minėta, ne vien vekseliai, bet ir čekiai, pašto bei telegrafo perlaidos, o net ir svetimos notos.

kėti, negu patsai iš to užsienio gauti, tuomet tų devizų trūkumą, arba atsiskaitymų saldą turi padengti savo auksu. Jei nebūtų devizų, tai visas prekes, visus patarnavimus tektų apmokėti auksu, kurio nuolatinis iš vieno krašto į kitą kraštą transportavimas daug brangiau kainuotų, negu, palyginti, pigus devizų siuntinėjimas. Tuo būdu devizos atstovauja prekes ir pavaduoja auksą.

Paskutiniais laikais tie kraštai, kurie turi kontroliuojamąsias valiutas, sukūrė naują atsiskaitymo būdą, taip vadinamus tarptautinius prekinius „clearingus", kai užsienio prekių importininkas sumoka prekių kainą ne tiesioginiai tų prekių užsienio tiekėjui, bet savo krašto clearingo įstaigai, kuri surinktais tokiu būdu pinigais apmoka savo krašto eksportininkus, išvežusius prekes į tą kraštą, iš kurio buvo įvežtos tos prekės, už kurias buvo įnešti pinigai į Clearing'o sąskaitą[109].

Kol devizos atstovauja faktiškai išvežtas prekes, tol atsiskaitymas devizomis gali eiti visiškai sklandžiai. Dalykai žymiai pablogėja, kai pradedama kurti devizas nepagrįstas jokių prekių išvežimu, arba kitais žodžiais, kai vykdomi vienašališki tarptautiniai mokėjimai. Tokiais atvėjais susidaro jau minėti sunkumai, žinomi transfero problemos vardu. Prieš Didįjį karą nežinota transfero sunkumų, nes beveik visos tarptautinio atsiskaitymo devizos buvo pagrįstos prekių išvežimu. Jei kam trūko devizų, tai tas mokėjo aukso lydiniais. Po Didžiojo karo tiek vienašališki reparacijų mokėjimai, tiek aukso devizų valiutos sukūrimas iškėlė transfero problemą. Paskutiniais laikais, kai išnyko vienašališki mokėjimai, kai aukso devizų valiutą pakeitė aukso gabalų, kontroliuojamoji ar tvarkomoji valiuta, pasaulio pinigų rinka nebejaučia tų transfero sudaromų sukrėtimų, kuriuos ji turėjo išgyventi pokariniais laikais. Jei dabar nebejaučiama transfero sunkumų, tai iš to dar negalima daryti išvados, kad dabar jau visai sklandžiai eina visi tarptautiniai mokėjimai. Deja, ir dabar visus tarptautinius mokėjimus labai trukdo ne tik įvairių įvairiausi pinigų, kapitalų ir prekių judėjimo suvaržymai, bet ir devizų kursų nepastovumas, nes atvirų laisvų valiutų, kurių piniginis vienetas būtų tvirtais saitais surištas su auksu, beveik nebeliko pasaulyje.

Devizos tarptautinėje pinigų rinkoje yra savo rūšies prekė ir todėl devizų kursas, kaip ir kitų prekių kaina, priklauso pasiūlų ir paklausų santykio. Jei yra koks skirtumas tarp prekių kainų ir devizų kursų, tai svarbiausia tas, kad prekių pasiūlus ir paklausus, paprastai, nustato ekonominiai veiksniai, tuo tarpu devizų kursams turi didelės reikšmės ne vien ekonominiai, bet ir

[109] Plačiau apie clearingą bei jo vykdymo sunkumus žiūr. I d. IV sk. § 6.

psichologiniai veiksniai. Tų visų psichologinių veiksnių svarbiausias bus pasitikėjimas politine padėtimi bei ekonominiu pajėgumu to krašto, kurio devizos perkamos ar parduodamos. Jei nebetikima krašto politine padėtimi ar jo ekonominiu pajėgumu, tuomet kratomasi to krašto pinigų, kurie, išėję į pasaulio rinką, virtę tenai devizomis, didina tų devizų pasiūlus ir, žinoma, tuo pačiu jau mažina jų kainą, arba kaip sakoma, muša jų kursą. Priešingai, pasitikėjimas krašto padėtimi didina to krašto devizų paklausus ir kelia jų kursą.

Dvi priežastys mūsų laikais iškėlė ir sustiprino psichologinių veiksnių reikšmę devizų rinkoje. Pirmiausia devizos nebeteko savo saitų su prekėmis ir su auksu. Šiandien dažnai devizos perkamos ne tam, kad užsimokėti už pirktas prekes, arba parduodamos ne dėlto, kad jos buvo gautos už išvežtas iš krašto prekes, bet jos perkamos dėl to, kad norima turimus piniginius kapitalus paversti saugesnėmis, tikresnėmis vertybėmis, arba devizos parduodamos dėl to, kad pradėta nebetikėti jų gerumu, jų vertės pastovumu. Antroji priežastis, kuri sustiprino psichologinių veiksnių reikšmę, tai laisvos atviros aukso valiutos žlugimas, atseit, pinigų ir aukso saitų nutraukimas. Laisvėje, atviroje aukso valiutoje devizų kursų svyravimas eina, palyginti, labai siaurose ribose. Tos ribos vadinasi a u k s o p u n k t a i. Aukso valiutos piniginis vienetas yra tartum kokiu inkaru įkabintas į aukso dugną ir todėl rinkos pasiūlų ir paklausų banga gali jį svaidyti tik tam tikrose, aukso punktų nurodomose, ribose. Jei devizų kursų svyravimai pradeda eiti toliau už aukso punktų nurodomų sienų, tuomet devizų vietoje atsistoja pats tikrasis devizų ponas, kurį jos tik pavadavo, būtent, auksas arba trūksta inkaro retežis, atseit, devizų ir aukso saitai, devizos atsipalaiduoja nuo aukso ir virsta palaidi valiuta. Aukso punktų veikimą geriausiai matysime iš pavyzdžio. Turiu mokėti skolą Vokietijoje. Galiu atsiteisti pirktomis Kaune devizomis arba pirktu Kaune aukso lydiniu, kurį, nugabenęs į Vokietiją, parduodu markėmis ir sumoku skolą. Svarstau, skaičiuoju, kas bus man pigiau: auksas ar devizos. Pasirodo pigiau devizomis. Perku Kauno banke čekį ir siunčiu į Vokietiją. Pasirodo, vokiečių markė yra pigesnė litais Kaune, negu auksu Berlyne. Mūsų litas stovi aukščiau aukso punkto, kitaip sakant, prašoko aukštutinį aukso punktą. Antra galimybė: apskaičiavus devizų ir aukso kainą, įskaičius į aukso kainą jo pervežimo iš Kauno į Berlyną išlaidas, pridėjus dar įpakavimo bei draudimo pinigus ir dar priskaičius procentų netekimo nuostolius už aukso kelionės laiką, pasirodo, kad man nesusidaro jokio skirtumo, ar pirkti ir siųsti į Berlyną čekį, ar pirkti ir siųsti aukso gabalą. Tokiu atvėju sakoma, kad

litas stovi aukso punkte, atseit, išeina lygiomis, ar pirkti ir siųsti devizas ar auksą. Trečioji galimybė: pasirodo mokėti auksu man pigiau. Nešu savo litus į Lietuvos Banką, gaunu aukso gabalą, mokėdamas po vieną litą už kiekvienus 0,150462 g (arba 6646,196 lt. už kg aukso), pirktą auksą gabenu į Berlyną, parduodu tenai, gaudamas už kiekvienus 0,358422 g vieną markę ir atsiteisiu skolą. Dabar sakoma, kad litas nusileido žemiau aukso punkto, litas stovi žemiau žemutinio aukso punkto, nes geriau yra pirkti markes auksu, negu litais. Priešingai, markė stovi Kaune aukščiau aukso punktų, nes litais ji yra Kaune brangesnė negu auksu. Ketvirtoji galimybė: turiu dar šiokį tokį, tiesa, labai menką išskaičiavimą pirkti Kaune litais vokiečių devizas. Tokiu atveju sakoma, kad litas artinasi prie žemutinio aukso punkto.

Galima tą patį atvaizduoti ir priešinga operacija. Turiu gauti pinigų iš Vokietijos. Galiu paimti markių čekį ir parduoti jį Kaune, arba gautas markes pakeisti Berlyne auksų, kursu 1 m = 0,358422 g. ir atgabentą auksą Kaune pakeisti litais kursu 0,150462 g = 1 lt. Jei vokiečių devizos pigios Kaune, tai man apsimoka gabenti į Kauną auksą, nes litas stovi aukščiau aukso punkto, markė Kaune žemiau aukso punkto. Priešingai, jei devizos Kaune yra brangios, atseit, jei už devizas gausiu Kaune daugiau litų, negu už atgabentą atitinkamos vertės auksą, tuomet litas stovi žemiau aukso punkto, markė Kaune aukščiau aukso punkto. Trumpai suglaudus, kas buvo aiškinama apie aukso punktus, galima pasakyti: žemutinis aukso punktas bus tuomet, kai man patogiau savo krašte pinigais pirkti auksą ir juo atsiteisti užsieniui, aukštutinis aukso punktas bus tuomet, kai man pelningiau pirkti devizas ir mokėti užsieniui devizomis.

Kai skaičiuojama, kas pelningiau pirkti auksas ar devizos ir mokėti auksu ar devizomis, tai žiūrima ne tik devizų rinkos kainų, bet ir aukso įpakavimo, pervežimo bei apdraudimo išlaidų ir procentų netekimo nuostolių. Pirkdamas auksą sumoku notų bankui gyvus pinigus, tuo tarpu pirktas auksas, kol nueis į paskirtą vietą, neduoda man jokio pelno — tad turiu procentų nuostolių[110]. Visi veiksniai, kurie pabrangina aukso mokėjimą, nėra visiems kraštams ir visiems laikams vienodi, todėl ir aukso punktai nėra pastovus dydis. Aukso gabenimo išlaidos iš Lietuvos į U.S.A. bus daug didesnės, negu į Vokietiją, todėl ir lito aukso punktai su doleriu bus platesni, negu su vokiečių marke. Karo pavojaus laikais transporto draudimas žymiai pabrangsta,

[110] Prancūzijos notų bankas 1936 m. vasarą, kad praplėstų aukso punktų veikimo ribas, arba, populiariška kalba, kad pabrangintų auksą ir sumažintų jojo pirkimą, reikalavo, kad auksui pirkti pinigai būtų jau diena anksčiau įnešami į banko kasas.

todėl tokiais laikais prasiplečia ir aukso punktai, nes tuomet mielu noru mokoma už devizas ir brangiau, kad tik išvengtų aukso siuntimo. Pagaliau aukso punktų ribos gali pareiti ir nuo individualinių mokėtojo sąlygų. Vienas bankas gali turėti gulintį užsienyje, jau seniau pirktą, auksą, tuo tarpu kitas turi siųsti auksą iš krašto. Be abejo, kad pirmajam bankui bus kartais patogiau mokėti auksu, negu devizomis, tuo tarpu antrasis bankas turės dar išskaičiavimo mokėti devizomis.

Labai suprantamas dalykas, kad aukso punktų vaidmuo teturi reikšmės tiktai labai stambiems mokėjimams, kuriuos vykdo iždas ar stambūs bankai. Smulkesniems mokėtojams visuomet yra išskaičiavimo naudotis devizomis. Aukso punktų veikimas, kaip jau tų punktų pats pavadinimas rodo, tėra įmanomas tik aukso valiutoje, vis vien ar tai bus grynai aukso valiuta su aukso monetų apyvarta, ar tai bus aukso gabalų valiuta, ar tai pagaliau aukso devizų valiuta[111]. Be to, tikras ir aiškus aukso punktų veikimas tėra galimas tik atviroje, laisvoje valiutoje, nes kontroliuojamos, nors ir aukso valiutos, punktai pareina nuo kontroliuojamosios instancijos nuožiūros, būtent, pareina nuo to, kuriomis sąlygomis ir kokia kaina ji duoda devizas ir auksą.

Palaidų, atseit, nesusietų su brangiaisiais metalais valiutų devizų kursai gali turėti labai plačias svyravimo ribas. Jei tokių devizų kursų kilimas yra, paprastai, varžomas pačios ekonominės bei politinės krašto padėties[112], tai jų kritimas, tam tikrais atvėjais, kaip parodė vokiečių ir sovietų valiutų likimas, gali pasiekti beveik nulį.

Dažnai manoma, kad devizų kursai pareina nuo krašto notų banko turimo aukso. Ryškūs gyvenimo pavyzdžiai rodo tokios nuomonės klaidingumą: nors diktatoriaus Primo de Riveros (1923—1930) laikais Ispanijos pezeta buvo 70% padengta auksu, bet jos devizos rodė nuolatinę kritimo tendenciją, tuo tarpu vokiečių markė dabartiniu metu tėra nedaug ką 1% viršiaus padeng-

---

[111] Aukso devizų valiutoje aukso punktai veiks netiesioginiai, atseit, per devizas, kurios gali būti pakeistos auksu.

[112] Devizos, paprastai, negali turėti pasaulio rinkoje didesnių paklausų, negu leidžia krašto ekonominė ir politinė padėtis. Žmonės perka kurio nors krašto devizas arba dėl to, kad turi tam kraštui mokėti arba dėl to, kad pasitiki to krašto padėtimi ir nori savo piniginius kapitalus paversti to krašto devizomis. Tie abu sumetimai turi savo ribas. Mokėjimai negali būti begaliniai. Jei laikinis pasitikėjimas traukia į kraštą svetimus pinigus, kurie neturi krašte ekonominių šaknų, tai pats kraštas pradeda tokiais pinigais kratytis. Tokie klajokliai kapitalai tiek staigiai ateidami, tiek staigiai, pastebėję kurį nors pavojų, išbėgdami yra kraštui labai pavojingi. Atėję jie sudaro infliacijos pavojų, išbėgdami — jie ištraukia staiga iš krašto apyvartos stambias sumas ir kuria defliacijos reiškinius. Prieš tokius kapitalus dabartiniu metu griežtai kovojama U.S.A., Šveicarijoje ir Olandijoje.

ta auksu, bet vokiečių laisvosios devizos stovi beveik paritetu. Palaidžių valiutų kursai pareina ne tik nuo pasiūlų ir paklausų santykio, bet ir sumanios tiek pačios vyriausybės, tiek notų banko politikos, kuri turi sugebėti veikti pinigų pasiūlus bei paklausus.

Devizų kursai, arba gal teisingiau, devizų pasiūlai ir paklausai yra artimai siejami su krašto mokėjimų balansu, kuriame koncentruojasi tie visi ekonominiai veiksniai, kurie vienu ar kitu būdu susiduria su devizų kursais. Ties devizų ir mokėjimų balanso santykiu tenka dabar sustoti.

Mokėjimų balansas parodo, kiek kraštas turi mokėti užsieniui ir kiek pats turi iš užsienio gauti, kitais žodžiais, mokėjimų balansas pasako, kiek kraštas turi turėti užsienio mokėjimo priemonių ir kiek užsienis turi turėti krašto mokėjimo priemonių. Toks mokėjimų balanso apibrėžimas jau sako, kad devizų pasiūlai ir paklausai pareina nuo mokėjimų balanso, o tuo pačiu ir devizų kursai, arba kaip dabar dažnai sakoma, intervaliutiniai ar tarpvaliutiniai kursai[113]. Taip aiškina devizų kursų sudarymą taip vadinama mokėjimų balanso teorija, kuri iki pat Didžiojo karo išvakarių, galima sakyti, buvo viešpataujanti devizų kursų teorija, nors ir šiandieną netrūksta labai rimtų jos šalininkų.

Priešinga mokėjimų balanso teorijai yra infliacijos arba pirkimo galios teorija, kuri, galima sakyti, apverčia kojomis aukštyn mokėjimų balanso teorijos tvirtinimus. Pirkimo galios teorijos šalininkai mano, kad krašto prekių kainos nustato devizų kursus, devizų kursai nustato mokėjimų balansą[114]. Aukso valiutos kraštuose, sako mokėjimų balanso teorijos atstovai, kai prekių kainos yra aukštos, plaukia į užsienį ne brangiosios prekės, bet, palyginti, pigus notų banko paritetu už notas duodamas auksas, kitaip sakant, kai prekės brangios, tai užsienis gabena į kraštą prekes ir gauna auksą. Be to, ir pats auksas, palyginti su prekėmis, pigiai kainuojamas, ieško užsienyje, įvairių investicijų pavidalu, pelningesnių veikimo šaltinių. Sumažėjęs krašte aukso kiekis, pabrangina pinigus, atpigina prekes, atpigusios prekės įgalina pakelti eksportą, padidėjęs eksportas kuria didesnį devizų kiekį, pašokęs devizų kiekis tuojau padidina devizų pasiūlus, padidėję devizų pasiūlai tuojau turi numušti devizų kursus, devizų kursų stovis nulemia mokėjimų balanso dydį.

---

[113] Tokiu būdu susidarytų šie saitai: mokėjimų balansas, devizų pasiūlai bei paklausai ir devizų kursai. Mokėjimų balansas nustato devizų pasiūlus bei paklausus; devizų pasiūlai bei paklausai nustato devizų kursus.

[114] Gauname tokį priežastingumo retėžį: prekių kainos, devizų kursai ir mokėjimų balansas.

Panašiai esą, mano pirkimo galios teoretikai, ir palaidose valiutose, net ir tais atvėjais, kai tokių palaidų valiutų kraštai nepadengia savo prekybos balanso saldą aukso išvežimu. Tokie kraštai aukso vietoje siunčia į užsienį savo notas arba ima užsienyje paskolas ir tuo būdu išlygina pasyvų prekybos balansą.

Aukštos kainos ir aukšti devizų kursai duoda pasyvų prekybos balansą. Priešingai, kai krašto prekės yra pigios, tuomet atpinga ir devizos, nes kiekvienas užsienio pirklys yra pasirengęs ir brangiau savo pinigais mokėti už krašto valiutą, jei žino, kad krašte galės pigiai nusipirkti reikalingų prekių[115]. Todėl devizų kursai pareina nuo prekių kainų vidaus rinkoje, nuo devizų kurso pareina mokėjimų balansas[116].

Žinoma, pirkimo galios teorija tik tuo atvėju galėtų atitikti gyvenimo faktus, kai nebūtų jokių tiek kapitalų judėjimo, tiek prekių mainų suvaržymų. Tačiau ir pilnos tarptautinio ūkio laisvės šviesoje vis dėlto pirkimo galios teorija sukelia kai kurių rimtų abejonių. Apskritai, nelengva būtų įrodyti, kad nuo krašto vidaus prekių kainų pareina devizų kursai[117]. Toliau pirkimo galios teorija lyg ir užmiršta, kad devizų paklausai atsiranda nevien iš prekybinių sutarčių. Juk galima taip pat ieškoti pirkti devizų tik atsiteisti užsieniui už senas skolas, arba spekuliuoti užsienio valiuta, arba sudėti savo piniginius kapitalus užsienio valiutoje. Be to, devizų kursai pareina ir nuo krašto diskonto politikos. Jei krašte yra aukšti procentai, tai tas, kuris turi parduoti užsienyje mokamus vekselius, dažnai susilaikys nuo pardavimo, kad neturėtų didesnių procentų nuostolių[118], priešingai, kas turi pinigus, tas mielu noru pirks aukštais procentais vekselius. Devizų kursams turi didelės reikšmės ir kiti kredito veiksniai, būtent, kieno vardu yra išrašytos devizos, kas

---

[115] Mintis bus aiškesnė, jei paimsime pavyzdį. Lietuvoje, sakysime, žemės ūkio gaminiai yra pigesni 50% negu Vokietijoje. Vokiečių pirklys gali už litus mokėti markėmis ir 25% virš lito pariteto, t. y. brangiau, negu reikalauja markės ir lito aukso santykis, nes ir tokiais pabrangintais litais pirktas prekes įvežęs į Vokietiją vis dar uždirbs 25% (Žinoma, čia reikia dar numesti transporto ir muitų išlaidas). Kai užsienio pirklys mokės už litus 25% virš jų vertės, tai Lietuvoje bus brangus litas, bet pigios devizos.

[116] Krašto valiuta brangi, užsienio devizos pigios — tai aktyvus mokėjimų balansas. Užsienis savo pigiomis devizomis turi kraštui daugiau mokėti, negu kraštas užsieniui mokėdamas savo brangiomis devizomis.

[117] Anglų deviza kainuoja pas mus £=29 lt. Ar galima daryti išvados, net ir pilnos ekonominės laisvės režime, kad Anglijoje galima visuomet tą patį nupirkti už £, ką pas mus už 29 litus?

[118] Juo aukštesni yra procentai, juo didesnė suma atskaitoma diskontuojant nuo mokamosios vekselio sumos. Diskontas yra savotiškos rūšies nesuėjusio termino vekselio pirkimas. Kai aukšti procentai, daugiau pelno pirkėjas, bet už tat turi didesnių nuostolių pardavėjas.

yra devizų mokėtojas. Pirmos rūšies firmų ar bankų vekseliai ar čekiai bus kitaip vertinami, negu devizos antraeilių, mažai žinomų ar abejotinos vertės prekybos, pramonės ar kredito įmonių. Pagaliau, didelės reikšmės devizų kursams turi ir bendra ekonominė bei politinė devizų kilmės krašto padėtis ir to krašto vedama valiutos politika.

Apskritai, tenka labai paabejoti, ar galima tuos visus gyvenimo reiškinius, kurie veikia devizų kursus, suvesti į vieną vardiklį, nustatyti vieną aiškų, devizų kursus nustatantį veiksnį, kaip tai mėgina padaryti mokėjimų balanso ir pirkimo galios teorijos. Gal būt, kad ir šiuo atvėju, kaip dažnai ekonominiame gyvenime, pasireiškia ištisa įvairių veiksnių grandinė, kurioje beveik negalima nustatyti aiškių priežasčių ir aiškių pasėkų, nes visi grandinę sudarantieji veiksniai veikia vieni kitus.

Pirkimo galios teorija dažnai laikoma nauja visai moderninė devizų kursų teorija, kai mokėjimų balanso teorija atrodo senas prieškarinių laikų kūrinys. Deja, iš tikrųjų taip nėra. Pirkimo galios teorijos kūrėju tenka laikyti kaip tik D. Ricardo. Pagaliau, atrodo, kad pati gyvenimo eiga atsistoja ne pirkimo galios, bet mokėjimų balanso teorijos pusėje. Todėl tenka palikti pačiam gyvenimui išspręsti, kuri teorija eina su gyvenimu ir kurią teoriją jau pralenkė gyvenimas.

2. DEVIZŲ KURSŲ TVARKYMAS

Grynos aukso valiutos ir aukso gabalų valiutos kraštai, kurie laisvai, kiekvienu pareikalavimu keičia savo notas aukso monetomis ar aukso lydiniais, kurie jokiais pančiais nevaržo tarptautinį ekonominį santykiavimą, neturi reikalo sielotis ir savo valiutos tvarkymu. Tokių kraštų valiuta tvarkytųsi visai automatiškai pagal jau minėtus D. Ricardo dėsnius, kuriuos pasisavino infliacinė arba pirkimo galios teorija.

Nurodytomis sąlygomis kiekvienas kraštas turi tiek aukso, kiek jis gamina ūkiškų gėrybių ir kiek jis dalyvauja kitų aukso valiutos kraštų prekyboje. Jei kuris kraštas turi per daug aukso, tuo pačiu, žinoma, ir perdaug pinigų, tai tuojau kyla tenai prekių kainos, prekybos balansas pasidaro pasyvus ir auksas bėga į svetimus kraštus ar tai įvežamoms prekėms apmokėti ar tai įvairioms užsienyje investicijomis bei kreditams. Tuo būdu visi aukso valiutos kraštai pilnos ekonominės laisvės sąlygomis visai automatiškai lygina savo prekių, tuo pačiu, žinoma, ir savo devizų kainas, nes toje Ricardo teorijoje devizos visuomet seka prekes, atstovauja prekes.

Deja, tokių idealių, pilnos ekonominės laisvės kraštų visame pasaulyje nėra ir, be to, ne visų devizų kilmė yra susieta su prekybos veiksmais. Devizos, kaip jau buvo pastebėta, gali būti naudojamos seniau padarytoms skoloms apmokėti, kapitalams investuoti, trumpalaikiams kreditams ir pagaliau spekuliacijai. Todėl ir grynos aukso valiutos kraštų devizos visai jau taip automatiškai nesitvarko. Dar mažiau belieka to automatinio tvarkymosi, kai įgyvendinama ne grynai aukso valiuta, bet aukso gabalų ir ypatingai aukso devizų valiuta.

Mūsų laikais ir bet kurios rūšies laisvos aukso valiutos kraštuose devizų kursams sudaryti turi didelės reikšmės vyriausybės ir notų bankų politika. Jau patsai krašto viduje ir užsienyje didesnis ar mažesnis pasitikėjimas vyriausybe turi didelės reikšmės devizų kursams, kaip tai parodė ir visai neseni 1936 ir 1937 metų įvykiai Prancūzijoje. Pagaliau, vyriausybė ir tiesioginėmis priemonėmis gali veikti devizų kursų nustatymą. Nuo vyriausybės politikos pareina krašto mokėjimų balansas, kuris, kaip rodo kasdieninio gyvenimo patyrimas, turi didžiausios reikšmės devizų kursams sudaryti, nors infliacinės arba pirkimo galios teorijos atstovai ir skelbia priešingas nuomones[119]. Pasyvus mokėjimų balansas traukia iš notų banko sandėlių aukso bei devizų atsargas ir keldamas devizų pasiūlus, mažina jų kursus.

Notų bankai veikia devizų kursus savo kreditų ir valiutos politika. Pakeldami diskonto procentus notų bankai gali traukti į kraštą kapitalus[120], mažindami eksportinių kreditų procentus gali padidinti devizų kiekį krašte. Savo valiutos politika notų bankai veikia devizų kursus, kai brangiau, negu leidžia paritetas ar biržos kursas, mokėdami vilioja devizas į kraštą, arba kai aukščiau pariteto ar biržos kurso pardavinėdami sulaiko devizas krašte. Notų bankai gali teikti įvairių lengvatų užsienio tratomis[121] ir tuo būdu didinti jų skaičių krašte. Devizų kursams, žinoma, didesnės reikšmės turi didieji pasaulio notų bankai, kurie savo politika gali veikti ne tik devizų kursus, bet ir pačią aukso kainą[122].

---

[119] Mūsų laikais muitų politika, prekių įvežimo licencijos, kontingentavimai ir pagaliau įvairūs valiutų tvarkymai bei varžymai turi labai didelės reikšmės mokėjimų balansui.

[120] Žinoma, tik tuo atveju pakelti diskonto procentai gali pritraukti į kraštą kapitalus, jei kapitalistai pasitiki krašto padėtimi. Visi kapitalistai nori ne tik gerai valgyti, bet ir ramiai miegoti.

[121] Trata — įsakytinis vekselis. Pirklių kalba — įsakytinis paties pirklio vardu išrašytas ir jo akceptuotas vekselis.

[122] Ne tik pirmaisiais keleriais metais po Didžiojo karo, bet ir dabar aukso kainai turi didelės reikšmės U.S.A. mokama už aukso kaina. 1937 m. vasarą pasklidę gandai, kad U.S.A. mažiau bemokės už aukso unciją (dabar

Jei laisvoje, atviroje aukso valiutoje vyriausybės ir notų banko politika turi didelės reikšmės devizų kursams, tai blokuotoje valiutoje, vis vien ar tai bus tvarkomoji ar kontroliuojamoji valiuta, devizų kursų likimas beveik išimtinai pareina nuo vyriausybės nusistatymo ir notų banko politikos. Šiuo atveju tenka skirti dviejų rūšių blokuotąją valiutą: pastoviai blokuotąją valiutą, kuri su valstybiniu užsienio prekybos monopoliu sudaro vieningo ūkio plano dalį, ir laikinai blokuotąją valiutą, kuri yra tik laikino ir tai tik dalino ūkio gyvenimo suvaržymo reiškinys.

Pastoviai blokuotąją valiutą turi S.S.S.R. Laikinai blokuotąją valiutą turi dabar visas pasaulis, išskyrus, ir tai tik su tam tikru rezervu, Šveicariją, Olandiją, U.S.A. Laikinai blokuota valiuta atsiranda, kai pakrinka mokėjimų balansas, kuris gręsia ne tik ištuštinti notų bankų sandėlius, bet ir galutinai sugriauti pačią krašto valiutą. Mokėjimų balansas pakrinka, kai užsienis staiga atsiima seniau duotus kreditus ir sustabdo naujų kreditų tiekimą, kai stipriai pablogėja prekybos balansas, kai dėl vienų ar kitų priežasčių užsienis ne tik nebemoka paskolintų kapitalų procentų, bet nebegrąžina sutartu laiku ir pačių kapitalų. Tokiais atvėjais įgyvendinama arba tvarkomoji arba kontroliuojamoji valiuta. Tvarkomoji valiuta, paprastai, orientuojama į auksą ir todėl jos devizų svyravimo ribos nėra jau taip didelės. Laikinos tvarkomosios valiutos tikslas yra palengvinti sudaryti tokias ūkio sąlygas, kuriomis būtų galima išlyginti mokėjimų balansą.

Tikslu nuolat rikiuoti valiutą aukso kryptimi ir devizų kursų svyravimus išlaikyti tinkamose krašto ūkiui ribose, sudaromi intervencijos arba, kaip jie kartais vadinami, i š l y g i n a m i e j i f o n d a i, kurių pagalba normuojami devizų kursai. Intervencijos fondai yra dažniausia vyriausybės žinioje. Fondų žinioje esami kapitalai, fondų daromi intervencijos žygiai pinigų rinkoje ir fondų tolimesni sumanymai, dažniausia, neskelbiami, kad neduotų spekuliantams galimybės orientuotis esamoje krašto valiutos padėtyje. Paprastai sutartinai su intervencijos fondu veikia ir notų bankas. Kai nepasitikima intervencijos fondo pajėgumu ir bijoma, kad devizų kursai gali kristi žemiau norimų ribų, arba kitais žodžiais, kai esama pavojaus, kad tvarkomoji valiuta gali virsti visai palaidi valiuta, tai šalia valiutos tvarkymo įvedama dar ir valiutos kontrolė[123].

Kontroliuojamosios valiutos devizų politika, paprastai, sie-

---

moka 35 $) tuojau sukėlė aukso rinkoje paniką. 1925 m. Anglija nutraukia prekybinius ryšius su S.S.S.R. ir Anglijos Bankas atsisakė pirkti S.S.S.R. devizas. Tokios politikos padarinys buvo S.S.S.R. devizų 15—30% atpigimas.

[123] Taip padarė 1931 metais Danija, Graikija, 1935 metais Belgija, 1936 metais Prancūzija, Latvija.

jama su prekybos politika, atseit, nurodoma, kurioms įvežamoms prekėms apmokėti bus duodamos devizos, arba net tiesiog įvedama importo licencijų sistema. Techniniam devizų kontrolės įgyvendinimui, pirmiausia, reikia pagauti visas krašte esamas ir naujai į kraštą ateinančias devizas. Šiuo atvėju devizoms priskiriami visi tuo ar kitu būdu užsienio kredito įmonėse laikomi pinigai, užsienio notos bei monetos ir visi turimi užsienyje ar krašte aukso lydiniai. Sidabro lydiniais domisi tik neturtingesniųjų kraštų valiutos kontrolės įstaigos. Užsienio vertybiniai popieriai labai retai kur tereikalaujama atiduoti devizų komisijai. Daugiausia, jei įsakoma vertybinius popierius įregistruoti, kad devizų komisijai būtų žinomi užsienyje investuoti krašto kapitalai. Tikslingas devizų kontrolės įgyvendinimas reikalauja tinkamai, pagal įvairių reikalų svarbumą, paskirstyti turimas devizas. Tie reikalai, dažniausia, rūšiuojami sekančiu būdu: 1. reikalingų kraštui prekių importas, 2. reikalai susiję su užsienio prekyba, 3. kelionės, 4. užsienių paskolų procentų bei užsieninių investicijų dividendų mokėjimas, 5. užsienių skolų grąžinimas.

Pagaliau, kas nori nuosekliai įgyvendinti devizų kontrolę, tas turi imtis ištisos eilės kitų ekonominių ir net grynai administracinių priemonių, kurių tikslas padėti laikyti valiutos pastovumą ir neleisti užsienio rinkose devizų kursui perdaug nutolti nuo pinigų vieneto įstatyminio pariteto, nes kitaip užsienis vertintų krašto pinigus ne pagal oficiališkąjį krašto kursą, bet pagal užsienio rinkų devizų kursus. Tuo tikslu įvairiomis ūkiškomis bei administracinėmis priemonėmis rūpinamasi neleisti kilti vidaus rinkoje prekių kainoms, griežtai kontroliuojamas pinigų išvežimas bei įvežimas, suvaržomas užsieniui priklausomų turtų bei valstybinių popierių pardavimas bei iš pardavimo gautų pinigų išvežimas. Trumpai pasakius, imamasi ištisos eilės įvairių priemonių sudrausti tuos visus žygius, kurie ir netiesioginiu būdu gali pabloginti mokėjimų balansą.

Devizų kontrolė, galima sakyti, beveik automatiškai veda prie devizų prekinio clearingo. Kai vienas kraštas suvaržo devizų laisvę, tai tas, be abejo, skatina ir kitus kraštus imtis prieš jį tokių pat priemonių. Vargu bet kuris kraštas lengva širdimi sutiks, kad jo kapitalai taip įstrigtų užsienyje, kad ne tik nebeduotų procentų, bet ir patys nebegalėtų grįžti. Tokiam kapitalų užsienyje „įšalimui" pašalinti daromos clearingo sutartys. Tokio clearingo mintis pirmą kartą kilo 1931 m. lapkričio mėnesį Pragos tarptautinėje devizų konferencijoje, kur austrai pasiūlė tarptautinį visų valstybių clearingą, kurio saldai būtų išlyginami Tarptautinių Mokėjimų Banko Bazelyje. Toksai bendras tarp-

tautinis clearingas pasirodė neįmanomas, todėl reikėjo pasitenkinti dvišalėmis clearingo sutartimis.

Jei pasaulis nenori pašalinti tą taip svarbų teigiamai pasaulio ūkio raidai veiksnį — tarptautinį darbo pasidalinimą ir kurti tautinius autarkinius ūkius, tai visos clearingo sutartys bus tik laikinos pairusio tarptautinio ūkio priemonės. Šiaip ar taip, devizų clearingas yra neabejotinai didelis šuolis atgal ekonominėje pasaulio raidoje.

Devizų kursų svyravimai ir dėl tų svyravimų sudaromi tarptautiniam ekonominiam santykiavimui sunkumai, jau seniai iškėlė vieno tarptautinio pinigo idėją. Ta proga buvo nurodoma, kad seniau ir paskiros šalys turėjusios po kelias valiutas, tačiau sugebėjusios sukurti vieningą valiutą. Todėl lygiai tą patį galįs dabar padaryti ir visas pasaulis. Vieno tarptautinio pinigo idėja buvo sužavėjusi ir Napoleoną III. 1870—71 m. karas, Napoleono sosto žlugimas, sustiprėjęs paskirų tautų nacionalizmas, nusilpnėjęs tautų solidarumo jausmas ilgesniam laikui buvo palaidoję ir vieno pinigo idėją. Apie XIX a. pabaigą vėl pradedama kelti vieno tarptautinio pinigo klausimas, kuris tai nuslūgdamas, tai vėl iškildamas, susilaukė naujos Didžiojo karo sukurtos pasaulio santvarkos. 1929 m. kilusi ūkio krizė dar labiau išjudino tarptautinių pinigų reikalą. 1932 m. Berlyno bankininkas Hans Fürstenberg[124] patiekia Tautų Sąjungai remti Draugijos susirinkime Genevoje tarptautinį pinigų projektą. Vieną centrinę viso pasaulio notų emisijos įstaigą siūlo ir žinomas lenkų ekonomistas Ipolitas Gliwic[125].

Tarptautinių pinigų idėja atrodo gražus sumanymas, tačiau jį įgyvendinti yra nelengvas dalykas. Pagaliau ir įgyvendinus tokį sumanymą dar būtų sunku laukti iš jo teigiamų rezultatų. Žinoma, tarpvalstybinėmis sutartimis gal būt ir būtų galima sukurti vieną notų emisijos institutą ir vieną pasaulinę valiutą. Toks pasaulinis notų institutas patektų, be abejo, jei ne į vienos, tai jau tikrai į kelių didžiųjų valstybių rankas. Tuo būdu ūkiškas, vėliau, žinoma, ir politiškas visų mažesniųjų valstybių likimas būtų paliktas didžiųjų valstybių nuožiūrai. Vargu šiandien, dėl gana problematiškos vieno tarptautinio pinigo naudos, sutiktų mažesniosios valstybės laisvu noru atiduoti savo likimą didžiųjų valstybių nuožiūrai. Tarptautinės valiutos sunkumai, neabejotinai, bent tiek pat, sveria, kiek ir vieno pasaulinio pinigo patogumai. Kai kurie pasaulinės valiutos šalininkai norėtų sukurti tarp-

---

[124] Vieno didžiųjų Berlino bankų „Handelsgesellschaft" dalininkas.

[125] Varšuvos laisvojo universiteto tarptautinės prekybos politikos profesorius. Gimęs 1878 m. Savo sumanymą išdėstė 1935 m. žurnale „Ruch prawniczy, ekonomiczny i sociologiczny".

tautinę valiutą šalia esamų tautinių pinigų. Tos rūšies tarptautinė valiuta nepašalins devizų kursų svyravimų ir visų su tais svyravimais susietų nepatogumų. Pagaliau, ir vienos pasaulio valiutos sukūrimas vargu ar pašalintų paskirų kraštų devizų kursų svyravimus, nes tie svyravimai dažnai pareina ne tiek nuo pinigų rūšies, kiek nuo paskirų kraštų ekonominės bei politinės padėties arba net ir nuo paskirų kraštų mokėjimų balanso[126].

Kol bus pasaulyje skirtini savarankiški tautiniai ūkiai, tvarkomi suvereninių valdžių, tol, tur būt, bus savarankiškos devizos, kurių kursai svyruos pagal paskirų kraštų ūkio bei politikos padėtį. Mūsų kredito ūkio laikais patsai tarptautinis pinigas nebeturi tos reikšmės, kurią jis būtų galėjęs turėti dar pinigų ūkio amžiais. Dabar net tuos patogumus, kuriuos galėtų, be abejo, duoti tarptautinės notos įvairiems keliautojams bei turistams gali lengvai atsverti keliautojų čekai bei kredito laiškai. Pagaliau, tokios tarptautinės notos lengvai gali pasidaryti, kaip šiandien auksas, ne ekonominio tarpininkavimo, bet tezaurizavimo priemonėmis. Mūsų dienų finansų pasaulis ne tiek besirūpina vienu tarptautiniu pinigu, kiek pastovių, tvirtų piniginių sistemų atstatymu.

[126] Juk dabar krašto vidaus rinkoje, kur veikia viena valiuta, ne visų žmonių vekseliai ar čekiai vienodai vertinami. Reikia manyti, kad tas pats būtų ir tarptautinėje rinkoje, nors tenai veiktų ir viena tarptautinė valiuta.

V skyrius

PINIGŲ VERTĖ

1. PINIGŲ PAKLAUSAI

Pinigų paklausų problema yra daug painesnė, negu visų kitų rinkos gėrybių, nes pinigų paklausai turi tokių ypatingų savotiškumų, kurių nežino kitų gėrybių paklausai. Pirmiausia, pinigų paklausai yra labai reliatyvus dalykas, nes bet kuris pinigų kiekis gali atlikti rinkoje ekonominio santykiavimo tarpininko pareigas. Jei pinigų yra maža, tai jie pabrangsta ir mažiau bereikia jų duoti už kiekvieną perkamą daiktą, jei pinigų atsiranda daug, tai jie atpinga ir už kiekvieną perkamą daiktą tenka mokėti brangesnę kainą. Nors teoretiškai bet kuris pinigų kiekis gali aptarnauti rinką, tačiau iš to nereikia daryti išvadas, kad su kiekviena pinigų suma gali lygiai gerai veikti tautos ūkio organizmas. Kai kalbama apie pinigų paklausus, tai turima prieš akis tokį pinigų pareikalavimą, kuris yra reikalingas tinkamam ūkio organizmo veikimui.

Toliau, pinigų paklausai turi būti realūs, kitų prekių pasiūlų sukelti. Kai prekių pasiūlai padidėja, tuojau kyla pinigų paklausai, nes padidėjusi prekių apyvarta reikalauja ir didesnės pinigų sumos. Kraštuose, kur yra atvira laisva valiuta, padidėję prekių pasiūlai atpigina prekes ir pakelia krašto pinigų vertę. Atpigusios prekių kainos skatina prekių eksportą, kuris sukelia aukso importą. Aukso paklausai kelia aukso gamybą, juo labiau, kad atpigus gyvenimui apsimoka eksploatuoti ir šiaip mažiau pelningas kasyklas. Priešingai, kai mažėja prekių pasiūlai, krinta pinigų vertė, brangsta gyvenimas, smunka ir aukso gamyba, nes nebėra išskaičiavimo naudoti mažiau beapsimokančias kasyklas.

Žmonės dažnai kalba apie pinigų trūkumą, atseit, apie esamus pinigų paklausus, kai iš tikrųjų trūksta ne pinigų, bet kapitalų. Pinigai yra tik ekonominio santykiavimo tarpininkai, tuo tarpu kūrybinis kapitalas yra kondensuotas žmogaus darbas. Taigi kalbant apie pinigų paklausus tenka griežtai skirti tas dvi sąvokas: pinigai ir kapitalas. Neturtingas kraštas yra reikalingas

mažos pinigų apyvartos, bet už tai didelių kapitalų, kurie įgalintų eksploatuoti krašto turtus.

Kartais keliamas klausimas, ar galima apskritai kalbėti apie pinigų paklausus. Juk kiekvieno žmogaus reikalai nežino ribų, tiems reikalams tenkinti reikia pinigų, tad ir pinigų paklausai negali turėti jokių aiškiai nustatytų kiekybinių ribų, pinigų paklausai, sakoma, taip, kaip ir žmonių reikalai, nežino galo. Be abejonės, tokia psichologine prasme galima kalbėti apie neribotus pinigų paklausus, tačiau, tokie grynai psichologiniai pinigų paklausai neturi nieko bendro su realiais, faktiškais, pačios rinkos pinigų paklausais. Tiesa, ir pati rinka nuolatos turi jausti pinigų trūkumą ir rodyti norą duoti už pinigus kitas ūkiškas gėrybes. Jei rinka nejaustų pinigų trūkumo ir nebūtų pasirengusi už pinigus duoti kitų gėrybių, tai pinigai tuojau pasidarytų jau ne pinigai, atseit, už juos nebūtų galima gauti kitų reikalingų dalykų.

Paskiras žmogus labai klysta manydamas, kad juo daugiau jis gauna pinigų, juo daugiau jis galės patenkinti savo reikalų. Jis, paprastai, užmiršta susirūpinti, ar jam tenkanti pinigų suma padidino ar sumažino bendrą krašto pinigų apyvartą. Jei paskiro žmogaus piniginės pajamos padidėjo vien dėl to, kad padidėjo krašto pinigų apyvarta, kai tuo pačiu metu realios tautos pajamos, atseit, vartojamosios ūkio gėrybės, pasiliko tos pačios, tai tokio žmogaus turtingumas naujais pinigais nepadidės. Toks žmogus savo naujai gautais pinigais nepatenkins naujų reikalų, nes jau bus smukusi piniginio vieneto pirkimo galia[127]. Juk mūsų išgyventais infliacijos metais žmonės turėjo užtektinai pinigų, bet, deja, tie pinigai tuomet jau nebebuvo pinigai.

Dažnai kai žmonės kalba apie pinigų trūkumą, tai turi galvoje vien gyvus pinigus, kurie reikalingi įvairiems daiktams ar patarnavimams pirkti. Mūsų prasme pinigų paklausai nesiejami su gyvais pinigais, bet apskritai su mokėjimo priemonėmis, arba kitais žodžiais, nedaroma jokių skirtumų tarp gyvų ir bankinių pinigų.

Svarstant pinigų paklausus, neturima prieš akis kai kuriomis metų dienomis ar kai kuriais metų laikais padidėjusių pinigų paklausų. Taip, kiekvieno mėnesio pabaiga, taip vadinamas biržos ultimo[128], kai sueina nuomų ir algų mokėjimai, biržos atsi-

---

[127] Šiuo atvėju tas „vienas žmogus" imamas viso pinigų vertės pigimo ir prekių kainų kilimo procesui pavaizduoti. Žinoma, vieno kito atskiro žmogaus padidėjusios piniginės pajamos, kai tuo pačiu metu nepadidėjo realinės tautos pajamos dar nenumuš pinigų vertės ir nepakels prekių kainų.

[128] Ultimo, iš lotynų ultimus, paskutinis, šiuo atvėju paskutinė mėnesio diena. Tai dienai daromi terminines biržos sutartys, t. y., tokios sutartys,

skaitymai ir k. žymiai pakelia pinigų paklausus. Dar daugiau pareikalauja pinigų bertainių ultimo, ypatingai paskutiniojo metų bertainio ultimo. Taip pat žymiai pakelia agrariniuose kraštuose pinigų paklausus derliaus realizavimo laikas. Jei vieni metų laikai daugiau yra reikalingi pinigų, tai kiti mažiau jų tereikalauja. Paskiri ūkiai turi daug kreipti dėmesio tiems periodiniams pinigų paklausų didėjimams, nes kitaip lengvai gali nebeištesėti savo pasižadėjimų, tuo tarpu pinigų teorija, nagrinėdama pinigų paklausų reikalą, turi imti visų metų prekių pasiūlais išlygintus, rinkos sudaromus pinigų paklausus.

Pinigų paklausų teorija yra artimai susieta su tokiu ūkiškomis gėrybėmis visuomenės aprūpinimu, kuris yra organizuotas rinkos pagrindais[129]. Tokia rinkos pagrindais organizuota visuomenė yra ūkiška visuomenė, kurią mes, paprastai, vadiname tautos ūkiu. Todėl kalbant apie pinigų paklausus, visuomet turima galvoje tautos ūkio pinigų paklausai. Pinigai yra vienintelė ūkio gėrybė, kuri yra neįmanoma be organizuotos ūkio visuomenės[130]. Pinigų paklausai gali būti tik visuomeniški paklausai. Tautos ūkio pinigų paklausai nėra visų krašto ūkių paklausų suma. Paskirų krašto ūkių pinigų paklausai ir tautos ūkio pinigų paklausai yra dvi griežtai skirtingos, o gal net ir priešingos sąvokos[131].

Kai kalbama apie pinigų paklausus, tai turima galvoje ne pinigus, kaip tezaurizavimo objektą[132], bet pinigus, kaip ekonominio santykiavimo tarpininkus. Visuomenės ūkis yra reikalingas pinigų, nes pinigai yra ekonominio santykiavimo tarpininkai, bet tuo pačiu laiku jis yra reikalingas ne bet kokių ekonominio santykiavimo tarpininkų, bet tam tikros pirkimo galios, tam tik-

---

kurios realizuojamos mėnesio pabaigoje. Kai kurios biržos daro operacijas ir „per medio", atseit, vidurinei mėnesio dienai.

[129] Natūraliame ūkyje, kur tiesioginiai be jokio pinigų tarpininkavimo mainomos ūkiškos gėrybės, ar komunistinėje santvarkoje, kur viskas turėtų būti bendra nuosavybė, nėra vietos nei pinigams, nei pinigų paklausams. Pinigų paklausų problema yra susieta su tokia ūkio santvarka, kurioje perkama rinkoje ir rinkoje parduodama. Rinka yra šiuo atžvilgiu toji vieta, kur susiduria paklausai ir pasiūlai.

[130] Robinsonui, gyvenančiam vienišu ar net su savo draugu Penktadieniu, auksas ir pinigai neturėjo jokios reikšmės.

[131] Kiekvienas paskiras tautos ūkis turi, paprastai, labai daug ir realių, konkrečių reikalų. Jei tuos visus paskirų ūkių realius reikalus patenkinti, tai reiktų paleisti labai jau daug pinigų. Todėl galima klausti, kas bus uždirbęs tuos naujus pinigus, nes didėjant pinigų apyvartai, turi didėti ir prekių pasiūlai, nes priešingu atveju turėtų atpigti pinigų vertė, pakilti prekių kainos, gimti infliacija su visais jos liūdnais padariniais. Ta prasme paskirų ūkių pinigų paklausai yra priešingi tautos ūkio pinigų paklausams.

[132] Pinigai, kaip tezaurizavimo objekto paklausai, žinoma, neturi ribų, kaip neturi ribų ir žmogaus aukso alkis.

ros vertės ekonominio santykiavimo tarpininkų[133]. Todėl kalbant apie pinigų paklausus, reikia turėti galvoje aiškios vertės pinigus, nes nuo pinigų vertės pareina pinigų paklausų dydis. Ta prasme ir sakoma, kad visuomenės ūkis reikalauja pinigų dėl jų vertės mato privalumo. Savo keliu nuo pinigų vertės pastovumo pareina prekių kainų pastovumas. Tuo būdu ir prekių kainų pastovumas virsta svarbiu, pinigų paklausų dydį nustatančiu, veiksniu. Tokia prekių kainų pastovumo reikšmė pasidarys dar ryškesnė, jei prisiminsime, kad pagal prekių kainų svyravimus sprendžiame ir apie pačių pinigų pirkimo galią arba jų vertę. Pinigų vertė yra pinigų paklausų barometras, nes kai pinigų vertė krinta ir prekių kainos kyla, tenka mažinti pinigų apyvartą, ir priešingai, kai pinigų vertė kyla ir prekių kainos krinta, reikia didinti pinigų apyvartą.

Pinigų vertė ir prekių kainos yra du labai artimais saitais susieti dalykai. Pinigai ir prekės palaiko nuolatinį tarpusavio kontaktą. Prekės čia suprantama platesne prasme, t. y. ne vien įvairios medžiaginės gėrybės, bet taip pat ir įvairūs patarnavimai, kurių kaina veikia pinigų vertę ir tuo pačiu pinigų paklausus. Tačiau reikia čia pat pastebėti, kad pinigų paklausams turi reikšmės ne visos prekės apskritai, bet tik vartojamosios gėrybės[134] ir tik tokios, kurios rinkoje susiduria su pinigais[135]. Tų vartojamųjų gėrybių visuma, kuri patenka į rinką, vadinasi realinės tautos pajamos arba socialinis produktas, tuo tarpu pinigai, su kuriais susiduria vartojamosios gėrybės, vadinasi piniginės tautos pajamos. Tiek realinių pajamų visuma, tiek piniginių pajamų visuma nėra paskirų ūkių realinių ir piniginių pajamų suma. Sakysim, paskirų ūkių atžvilgiu realinėmis pajamomis laikomi ir tokie asmeninio pobūdžio patarnavimai, kurie nekuria jokių medžiaginių turtų, kaip, pvz., menininkų bei artistų darbai, gydytojų rūpinimasis ligoniais, advokatų patarimai, namų ruošos darbai. Tie visi patarnavimai nedidina realinių tautos pajamų, bet tik jau esamas realines pajamas perkelia iš vieno ūkio į kitą ūkį. Panašiai yra ir su piniginėmis tautos pajamomis. Ir jos gali taip pat nekurti naujos pirkimo galios, bet tik perkelti jau esamą pirkimo galią nuo vieno asmens kitam asmeniui. Juk dažnai

---

[133] Kur menkos vertės pinigų reikia milijardų, ten geros vertės pinigų užtenka milijonų.

[134] Pinigų paklausų didumui neturi jokios reikšmės stovinčių fabrikų, nedirbančių įmonių ar uoste be darbo stovinčių laivų skaičius.

[135] Fabrikų plytos, mašinų plienas, laivų medžiaga, tai vis buvusios vartojamosios gėrybės, kurios jau buvo susidūrusios su pinigais. Darbas, kuris plytas pavertė pastatais, geležies gabalus mašinomis, buvo jau apmokėtas pinigais.

pasitaiko, kad kapitalai naudojami ne ūkiškai kūrybai, bet vartojamoms ar suvartojamoms gėrybėms pirkti[136].

Tuo būdu pinigų paklausai pareina ne nuo visų patenkančių į rinką prekių, bet tik realinių tautos pajamų. Jei tokiu būdu atsiradę paklausai patenkinami, tuomet piniginio vieneto pirkimo galia nepasikeičia ir todėl pasilieka tas pats kainų lygis. Bet jei tie paklausai nepatenkinami, tai piniginio vieneto pirkimo galia kyla ir prekių kainų lygis krinta, ir priešingai, jei piniginių tautos pajamų atsiranda daugiau, negu reikalauja realinės tautos pajamos, tuomet piniginio vieneto vertė krinta ir kainų lygis kyla.

Pinigų paklausus rišant su realėmis tautos pajamomis, gali kartais kilti įtarimas, kad norima paneigti tokius svarbius pinigų paklausams veiksnius, kaip krašto gyventojų skaičius, tirštumas, transporto greitumas. Juk juo didesnis yra gyventojų skaičius ir tirščiau jie gyvena, juo greičiau tarpusavy susisiekia bei intensyviau gyvena ir tuo pačiu reikalauja daugiau pinigų apyvartai. Tai neabejotinai yra tiesa, tačiau tiesa ir tai, kad juo didesnis gyventojų skaičius, jų tirštumas ir transporto greitis, juo didesnės yra ir realinės tautos pajamos, kurios ir nulemia pinigų paklausų didumą.

Realines tautos pajamas laikant lemiamu pinigų paklausams veiksniu, susiduriame dar su vienu sunkumu, kurį iškelia pinigų apyvartos greitumas. Pinigų apyvartos greitis visuomet pareina nuo prekių apyvartos greitumo. Padidėjęs prekių apyvartos greitis nepadidina realinių tautos pajamų, todėl nesudaro ir naujų pinigų paklausų. Pagreitėjus prekių ir pinigų apyvartai, prekės ir pinigai įgyja daugiau pereinamųjų pozicijų, tačiau, kaip pereinamosios sumos[137] nepraturtina banko, taip lygiai tos pereinamosios pozicijos nedidina pačios savaime ir pinigų paklausų. Nors patsai pinigų apyvartos greitis ir neveikia pinigų paklausų, tačiau jis turi didelės reikšmės pinigų paklausams ir pasiūlams suderinti, atseit, kai padidėja realinės tautos pajamos, dar nevisuomet tuojau turi padidėti pinigų paklausai, nes juos gali atstoti pinigų apyvartos greitis.

Padidėjus realinėms ūkiškoms pajamoms, tuojau patenka į rinką ir naujos prekės, būtent, atitinkamai padidėjus realinėms pajamoms padidėja ir rinkos vartojamosios gėrybės. Tokios patekusios į rinką naujos gėrybės gali priversti ir esamus rinkoje pinigus prisitaikyti jų sudarytiems pinigų paklausams, pagreiti-

---

[136] Todėl nebe reikalo sakoma, kad žmogus „valgo savo kapitalą", atseit, naikina kasdieniniam gyvenimui savo turtų substanciją.

[137] Pinigai, kurie nepriklauso bankui, bet tik pereina per banko knygas ir kasas, kaip perlaidos, gauti pinigai už inkasuotus vekselius ir k.

nant jų apyvartą. Pagreitėjusi prekių apyvarta, privertusi ir pačius pinigus greičiau eiti iš rankų į rankas, pašalina naujų pinigų reikalą. Tą abstraktišką teorijos dėsnį padarys aiškesniu gyvenimo pavyzdys. Sakysim, tautos ūkis turėjo 10 mil. litų. Tie 10 milijonai apsiversdavo per metus 12 kartų, atseit, padarydavo 120 milijonų mainų apyvartos. Sakysim, du kartu padidėjo realinės tautos pajamos, tačiau nepasikeitė nei realinių pajamų rūšis, nei tų pajamų kiekybinis tarpusavio santykis[138]. Jei seniau pinigai apsiversdavo į metus 12 kartų, tai dabar turės apsisukti 24 kartus, nes vieton buvusių dvylikos mėnesinių rinkų, atsirado 24 dvisavaitinės rinkos. Šioje dvisavaitinėje rinkoje yra tiek pat prekių, kiek seniau buvo mėnesinėje rinkoje. Rinkoje esamų prekių kiekis nepasikeitė, tik dažnesnė pasidarė pati rinka. Todėl ta pati pinigų suma, kuri seniau aptarnaudavo rinką, visai gerai gali ją aptarnauti ir dabar, nes rinkos prekių kiekis nepadidėjo. Padidėjęs pinigų apyvartos greitis įgalina esamus krašte 10 milionų litų aptarnauti ir naujas rinkas.

Jei padidėjus realinėms pajamoms, tuo pačiu metu būtų atėjusios į rinką ir naujos gėrybės, tuomet, aišku, apyvartai nebūtų užtekę esamų 10 milijonų, arba, teisingiau pasakius, esami apyvartoje pinigai, jei jų kiekis nebūtų padidintas, būtų turėję du kartu pabrangti. Bet jeigu pasilieka senoji rinka, tik iš mėnesinės virtusi dvisavaitine, o tuo pačiu laiku krašto pinigų kiekis padidinamas, tai prekių kainos turėtų kilti, nes pinigų pirkimo galia būtų kritusi. Ta prasme pinigų apyvartos greitis yra priemonė pritaikyti pinigų pasiūlus pinigų paklausams. Patsai pinigų apyvartos greitis, kol tebėra tos pačios realinės pajamos, neveikia pinigų paklausas, tačiau padidėjusios tam tikru laiku realinės pajamos, atvarydamos greitesniais tarpais į rinką ūkiškas gėrybes, gali priversti pinigus greičiau suktis ir tuo būdu nekelti pinigų paklausų, kurių kitais atvejais nepatenkinus, turėtų pakilti pinigų pirkimo galia ir kristi prekių kainų lygis. Todėl ne be reikalo sakoma, kad kiekviena prekė nori kuo greičiausiai apleisti rinką, tuo tarpu kiekvienas pinigas nori kuo ilgiausiai pasilikti rinkoje.

2. PINIGŲ PASIŪLAI

Pinigų pasiūlai turi atitikti realines tautos pajamas ir jų sukurtą rinkos prekių kiekį. Realinės tautos pajamos nėra pastovus dydis, todėl ir pinigų pasiūlai negali būti visuomet vienodi, jei, žinoma, nenorima sudaryti pinigų pirkimo galios, tuo pačiu

[138] Atseit, visos realinių pajamų rūšys (arba visos vartojamųjų prekių rūšys) lygiai du kartu padidėjo.

ir prekių kainų svyravimų. Jau buvo pastebėta, kad pinigai stengiasi visuomet pasilikti rinkoje ir pakartotinai tarpininkauti prekių apyvartai, kai, priešingai, prekės rodo palinkimą kuo greičiausiai palikti rinką. Prekių kiekis negali nuolat didėti, nes tam didėjimui stato ribas ne tik realinės tautos pajamos, bet ir rinkos kainos. Labai padidėjęs prekių kiekis tiek numuštų prekių kainas, kad niekas nebenorėtų ir nebepajėgtų siųsti prekes į rinką.

Visai kitaip, negu su prekėmis, yra su pinigais. Paskirų ūkių pinigų troškimas bei reikalas nežino jokių ribų. Tie visi ūkiai, pinigų reikalo spiriami, žiūrėdami ne viso krašto, bet tik vien savo interesų, gali gaminti privatinius pinigus ir tuo būdu didinti pinigų pasiūlus ir tais visais atvejais, kai nepadidėjęs socialinis produktas nesudarė jokių naujų pinigų paklausų.

Svarstant pinigų pasiūlus, turima galvoje ne vien valstybinius ar privatinius pinigus, bet ir abstrakčią sumą, kurią rinka laiko pinigais. Tokia abstraktiška suma bus pirkimai į skolą, kai skoloms laiduoti neduodama vekselių. Juk ir tais atvejais, kai perkama į skolą, pirkėjas išeina į rinką, kaip pinigų siūlytojas. Pirkimą į skolą galima laikyti viena privatinių pinigų rūšimi. Privatiniai pinigai sudaro nepalyginti didesnę pinigų pasiūlų dalį, negu pajėgia sudaryti visos teisėtos mokėjimo priemonės, atseit, visi valstybiniai pinigai. Pinigų pasiūlų dydį nustato ne tik absoliutus valstybinių ir privatinių pinigų kiekis, kuris išeina į rinką, bet ir tas faktas, kaip dažnai esamieji apyvartoje pinigai tarpininkauja rinkoje prekių bei patarnavimų mainams. Jau buvo minėta, kaip ir padidėjusias realias pajamas gali aptarnauti tas pats pinigų kiekis pagreitindamas savo apyvartą. Tokiais atvejais naujų pinigų pasiūlus atstoja pagreitinta tų pačių pinigų apyvarta.

Tuo būdu pinigų pasiūlams turi svarbos trys dalykai: 1. brangiųjų metalų monetos ir brangiaisiais metalais padengtų pinigų kiekis, 2. visų kitų rūšių pinigų kiekis, 3. faktinųjų ir idėjinių pinigų[139] apyvartos greitis.

Kai pasikeičia realios tautos pajamos ir jų kuriamos rinkos prekės[140], turi keistis ir aukso bei auksu padengtų pinigų kiekis, nes kitaip turėtų pasikeisti pinigų pirkimo galia, pinigų vertė. Jei sumažėja realios pajamos — pinigai pinga, jei jos padidėja — pinigai brangsta, žinoma, prie sąlygos, kad pinigų kiekis vienu ir antru atveju pasilieka tas pats. Kai krašte eina aukso monetos, tai pinigams atpigus, tos monetos tirpsta auksakalio puode ar plaukia į užsienį; priešingai, pinigams pabrangus, aukso dir-

[139] Idėjiniai pinigai, atseit, ne medžiaginiai pinigai, bus šiuo atveju žiro pinigai ir pirkimai į skolą.

[140] Irwing'o Fisher'io vadinamas „prekybos volumas".

biniai virsta monetomis ir aukso monetos ar aukso gabalai iš užsienio plaukia į kraštą. Kai nėra aukso monetų ir jų vietą užima auksu padengtos notos, tai, jei sumažėja realinės tautos pajamos ir pinigai atpigo, notų bankas kelia diskonto procentus ir mažina duodamas paskolas[141]. Pagaliau, tokiu atveju ir pačios notos automatiškai grįžta į banką, nes žmonės keičia notas auksu, kuris eina pas auksakalius ar plaukia į užsienį, kur jis brangiau yra vertinamas. Priešingai, kai padidėja realinės tautos pajamos ir kyla pinigų vertė, notų bankas mažina diskonto procentus, didina kreditus, daugina notų apyvartą. Be to, ir patsai auksas plaukia į notų banką, nes jis tenai geriau kainuojamas, negu rinkoje. Tokiu būdu krašte išsilygina monetinio ir nemonetinio aukso kaina. Vienodu monetinio ir nemonetinio aukso kainų lygiu yra pagrįsta visa aukso valiutos sistema.

Deja, gyvenime nevisuomet taip sklandžiai dalykai eina, kaip atrodo grynoje teorijoje. Juk gali aukso ar auksu padengtų pinigų kiekis keistis, atseit, didėti ar mažėti ir tuo atveju, kai realinės tautos pajamos pasilieka tos pačios. Tokiam atsitikimui išaiškinti reikia pirma išspręsti du klausimus: 1. ar gali susidaryti tokios gamybos sąlygos, kuriomis pelningiau būtų gaminti auksą, negu kitas gėrybes ir 2. ar negali pradėti trūkti aukso ir tuo būdu susidaryti nuolatinis kainų kritimas, kas turėtų sudaryti nepaliaujančią ūkio krizę.

Pirmas klausimas savo esme yra smarkiai pašokusių aukso pasiūlų ir tuo pačiu, žinoma, pinigų pertekliaus klausimas. Kasmetinis naujo aukso prieauglis, palyginti su esama pasaulio aukso atsarga, yra tiek nežymus, kad jis nepajėgia pakeisti, bent staigiu ir didesniu mastu, jau amžiais susidariusias aukso atsargos kainas. Be to, pačios dėl aukso gausumo pabrangusios gyvenimo sąlygos stabdančiai veiktų aukso gamybą. Kai gyvenimas brangus ir auksas palyginti su gyvenimui reikalingais daiktais pigus, tai tiesiog neapsimoka eksploatuoti mažesnio našumo kasyklas.

Painesnis gali būti antrasis klausimas, būtent, ar negali pradėti trūkti aukso. Toks reiškinys turėtų pabranginti auksą ir numušti visų gėrybių kainas. Aukso mažėjimo pavojų skelbė ne tik aukso valiutai nepalankūs teoretikai, bet ir patsai Tautų Sąjungos finansų komitetas, ypatingai to komiteto sudaryta aukso reikalams komisija. Tiesa, mūsų gyvenamoji krizė labai pabran-

---

[141] Notų bankas, keldamas diskonto procentus pabrangina pinigus, ir tuo būdu netiesioginiai mažina jų apyvartą, nes pakilus procentams dalis žmonių susilaikys nuo skolinimo pinigų. Tas pats bankas, mažindamas duodamas paskolas jau tiesioginiai siaurina notų emisiją ir sumažino pinigų apyvartą. Paskolų tiekimas yra svarbiausias kanalas, kuriuo eina pinigai iš banko į kraštą.

gino auksą ir atpigino žaliavas, o drauge su jomis ir pragyvenimą, ir todėl paskatino didesniu intensyvumu imtis aukso gamybos. Pabrangus auksui, aukso produkcija pasidarė labai pelningas verslas[142]. Apskritai, negalima užginčyti, kad paskutiniųjų metų eilė duoda vis didesnį aukso prieauglį. Stovėdami ir prieš tokį aiškų faktą, pesimistai nenusileidžia ir tvirtina, kad auksas greitu laiku turėsiąs dar labiau pabrangti, nes Afrikos kasyklų, kurios duoda virš 40% viso aukso prieauglio, darbininkai negrai, vis didėjant jų kultūriniam lygiui, pradėsią reikalauti žymiai didesnio atlyginimo ir tuo pabranginsią aukso gamybą. Jeigu jau ir iš tikrųjų auksas turėtų labai pabrangti, arba net labai žymiai sumažėtų jo gamyba, tai ir šiuo atveju nėra ko labai nusigąsti. Tuomet pasaulis arba susitartų taupiau auksą vartoti ir pavestų kokiai tarptautinei įstaigai leisti aukso certifikatus, kurie eitų lygiomis su auksu, nes būtų auksu keičiami[143]; arba auksą pakeistų sidabru ir įgyvendintų, jei jau ne sidabrinę, tai bent bimetalinę ar simmetalinę valiutą.

Dažnai skelbiama, kad tvarkomosios ar kontroliuojamos valiutos įgyvendinimas galįs sumažinti aukso paklausus. Deja, gyvenimo faktai griauja tas gražias viltis. Tos valiutos nesumažino, bet dar padidino aukso paklausus, nes tie visi, kurie seniau tezaurizavo aukso valiutos notomis, dabar pradėjo tezaurizuoti aukso gabalais ar užsilikusiomis aukso monetomis. Ir patys notų bankai pakeitė savo užsienio valiutos fondus aukso atsargomis. Be to, kaip aukso valiutoje, taip ir tvarkomoje bei kontroliuojamoje valiutose mokėjimo balansų saldai padengiami aukso lydiniais. Jei atviroje, laisvoje aukso valiutoje lemiamos reikšmės turi objektingi ekonominiai ar gamtiniai veiksniai, kurių pirmoje vietoje tenka pažymėti aukso pasiūlai, tai tvarkomojoje bei kontroliuojamoje valiutoje svarbiausias pinigų pasiūlų veiksnys yra subjektyvaus pobūdžio, būtent, vyriausybės ir notų banko politika.

Tvarkomojoje valiutoje vyriausybė savo ūkio, finansų, pinigų bei bankų politika nustato perkamąją piniginio vieneto galią ir jo kurso paritetą su kitų kraštų valiutomis. Vyriausybė, laisvai tvarkydama pinigų vertę, tuo pačiu jau savo nuožiūra nustatinėja ir pinigų pasiūlus. Žinoma, ir tvarkomojoje valiutoje vyriausybė turi rikiuoti pinigų pasiūlus pagal realinių tautos pajamų dydį, jei nenori paversti savo pinigų beverčiais popieriaus galiais.

---

[142] 1929 m. pagaminta 609,179 kg, o 1936 m. — 1.097.429 kg.

[143] Tokie certifikatai galėtų būti, kaip šiandieną notos, tik kokiu trečdaliu padengtos auksu.

Kontroliuojamoji valiuta duoda vyriausybei mažesnės laisvės pinigų pasiūlų reikalais, nes kontroliuojamoji valiuta dar galutinai nenutraukia saitų su auksu. Kontroliuojamoje valiutoje valdžia ne tik suvaržo laisvą mokėjimų balanso plėtotę, bet ir sustabdo jau susidariusių mokėjimų balanso pozicijų vykdymą. Vyriausybė, savo nuožiūra mokėdama ar leisdama mokėti užsieniui, gali viduje išeiti, kaip rodo Vokietijos pavyzdys, minimaliniu aukso kiekiu. Tuo būdu kontroliuojamoji valiuta, atpalaiduodama pinigus nuo mokėjimų balanso saitų, atpalaiduoja pinigų pasiūlus nuo aukso pasiūlų. Tiek tvarkomojoje, tiek kontroliuojamoje valiutoje, notų bankas yra tik vyriausybės devizų politikos įrankis. Notų bankas savo devizų ir savo kredito politika vykdo tiktai vyriausybės nusistatymą.

Be aukso ir į auksą orientuotų valiutinių pinigų, yra dar, kaip jau nekartą buvo nurodyta, ištisa eilė medžiaginių ir idėjinių pinigų. Tenka susirūpinti ir tokių pinigų pasiūlais. Aukso valiutos ir iš dalies į auksą orientuotos valiutos pinigų pasiūlus riboja pati gamta, būtent, aukso pasiūlai. Kitų visų pinigų rūšių pasiūlus turi riboti laisva, sąmoninga žmogaus valia. Bendri, bet kurios rūšies pinigų pasiūlų, dėsniai skelbia, kad pinigų turi visuomet trūkti, nes kai jų netrūksta, jie jau nebėra pinigais. Pinigai neturi nutraukti saitų su realinėmis tautos pajamomis, kitais žodžiais, visuomet turi būti ryšys tarp pinigų pasiūlų ir rinkos prekių pasiūlų. Pinigai yra tik įvairių gėrybių mainų tarpininkais, nes iš tikrųjų ne pinigais, bet prekėmis bei patarnavimais perkame prekes ir patarnavimus[144]. Jei už pinigų nugaros stovi ne prekės ir ne ūkiški patarnavimai, bet vien tuščia vieta, tuomet kuriama dirbtina, fiktyvi pirkimo galia, kurią rinkoje nesutinka naujos realinės tautos pajamos. Ši dirbtina fiktyvi pirkimo galia mažina pinigų vertę ir kelia prekių kainas. Tiesa, prekių kainos kyla ne iš karto, ne staiga ir ne visų prekių vienodai. Padidintas pinigų kiekis reikalauja laiko įsibėgėti. Prekių kainos nekyla visai automatiškai, bet tik padidėjusioms piniginėms pajamoms tarpininkaujant, kitais žodžiais, tie žmonės, kuriems atiteko toji dirbtina pirkimo galia, turi ją išnešti į rinką[145]. Pagaliau, ir ne visų prekių kainos vienodai kyla. Kurių prekių kainos pakils, tas pareina nuo to, kokius reikalus turi tų gyventojų sluoksniai, kuriems teko toji dirbtina, fiktyvi pirkimo galia.

Juo smarkiau prekių kainos kyla, juo labiau didėja pinigų pasiūlai. Niekas nebelaiko pinigų, nes pinigų laikymas pasidaro nuostolingas. Visos kasos tuštinamos, visi pinigai eina į rinką.

---

[144] Negalėčiau pirkti, jei pats nebūčiau pardavęs prekių ar darbo.

[145] Nauji pinigai arba naujos piniginės pajamos turi susidurti su esamomis rinkoje realiomis tautos pajamomis.

Nepaprastai padidėję pinigų pasiūlai griauja pasitikėjimą pinigais. Prekės pradeda vengti pinigų, ir pinigai, ieškodami prekių, padidina savo veikimą, arba, kaip sakoma, prasideda „sustiprintas padidėjusios pinigų apyvartos veikimas".

Tų pinigų tarpe, kurių faktini pasiūlai pareina beveik išimtinai nuo žmogaus valios, pirmoje vietoje yra biloniniai pinigai. Teisingai iš anksto nustatyti biloninių pinigų pasiūlų dydį nėra jau taip lengvas dalykas. Jei notų banko aktyvo pozicijose ilgesnį laiką pasirodo stambesnė bilonų suma, tai reikia spėti, kad bilono buvo paleista perdaug, kad jo paklausai yra mažesni, negu pasiūlai. Bilonas, paprastai, užpildo kasdieninės kasos atsargas, kurios pakeičia valiutos pinigus, todėl ir jo apyvarta yra skubesnė, greitesnė. Bilonas yra vietinis, lokalinis pinigas, tarnaująs daugiausia konsumpcijos reikalams.

Kita rūšis pinigų, kurių pasiūlai priklauso žmogaus valios, yra popieriniai pinigai. Popieriniai pinigai mūsų laikais pasirodo dažniausiai kaip tvarkomoji, besiorientuojanti į auksą, valiuta. Kai tokia tvarkomoji valiuta nebesiorientuoja į auksą, ji virsta visai palaidi valiuta. Juo mažiau tokios palaidžios valiutos pasiūlai bederinami realinėms tautos pajamoms, juo smarkiau pasireiškia rinkoje infliacijos padariniai.

Dar labiau, negu valstybinių pinigų pasiūlai, pareina nuo žmogaus valios privatinių pinigų pasiūlai. Pirmoji tokių privatinių pinigų rūšis bus vekselis. Juo greičiau vekselis eina iš rankų į rankas, juo labiau jis didina pinigų pasiūlus ir tuo pačiu kelia prekių kainas, nebent tuo pačiu metu būdu padidėjusi ir prekių apyvarta. Tokią padidėjusią prekių apyvartą, paprastai, rodo tikri prekybiniai vekseliai. Todėl tokie vekseliai yra pageidaujami ir notų banko. Prekybiniai vekseliai rodo notų bankui esamus pinigų paklausus, kurie turi būti patenkinti notų emisija.

Antroji privatinių pinigų rūšis bus čekiai. Žmogus išrašąs čekį turi turėti banke einamąją sąskaitą. Tokia sąskaita gali atsirasti dviem būdais: arba bankas leido kreditą, arba pinigai buvo įnešti į banką. Bankas gali leisti ir faktiškai leidžia kreditus kur kas didesnei sumai, negu pats yra gavęs indėlių ir einamųjų sąskaitų. Bankai žino, kad visi jų klientai nepareikalaus vieną dieną visų jiems atidaromų kreditų. Jei čekiai išrašomi faktiškai įneštų į banką pinigų sąskaita, tuomet, bent tokie faktiškai turimi banke pinigai, gali būti čekio piniginių pasiūlų stabdžiu. Tačiau nereikia paleisti iš akių, kad tas pats gyvas pinigas, eidamas per rankas, gali pereiti per įvairias vieno arba net ir daugelio bankų sąskaitas ir tuo būdu duoti pagrindo keletą kartų už save didesnei čekių sumai. Dar blogiau, kai bankų teikiamų kreditų sąskaita išrašomi čekiai. Beveik vienintelis če-

kiais varomų pinigų pasiūlų stabdys yra įstatymais nustatoma gyvų pinigų banko kasoje ar notų banko einamoje sąskaitoje laikoma atsarga. Toji atsarga turi siekti tam tikro procento banke laikomų einamųjų sąskaitų bei indėlių sumos[146].

Jei čekį pristačius bankui faktiškai imami gyvi pinigai, tai bankas turi būti pasirengęs tokį čekį apmokėti ir todėl laikyti, ypatingai neramesniais laikais, dar didesnę, negu įstatymai reikalauja, gyvų pinigų atsargą. Banke gulintieji ir laukiantieji čekio pinigai tuomet neišeina į rinką, mažina pinigų pasiūlus ir tuo būdu bent iš dalies atsveria čekio sudaromus pinigų pasiūlus. Toji bankų baimė, kad gali prireikti gyvais pinigais apmokėti čekį, žymiai mažėja, kai skaitlingi, besiverčią čekiais, klientai laiko pastoviai bankų einamose sąskaitose savo pinigus. Tokiais atvejais bankams netenka mokėti gyvais pinigais, užtenka iš vienos sąskaitos į kitą tik nurašinėti ir įrašinėti čekiais įsakomas sumas. Tai jau bus paprasta žiro operacija. Žiriniai pinigai, paprastai, turtinguose, kapitalistiniuose kraštuose sudaro nemažo pavojaus pinigų pasiūlų ir realinių tautos pajamų pusiausvyrai. Žirinių pinigų infliacija veikia krašto ūkį visai tokiu pat būdu, kaip ir gyvų pinigų infliacija. Tačiau, tautos ūkio laimei žiriniai pinigai, paprastai, eina dar siauresniame žmonių rate, negu vekseliai ir čekiai ir todėl neturi platesnės dirvos kurti pinigų infliaciją.

Pagaliau, privatiniais pinigais gali būti laikomos ir tos visos abstraktiškos gėrybės, kurias rinka laiko pinigų pasiūlais. Tokiomis abstraktiškomis vertybėmis tenka laikyti bevekselinis kreditas, kuris rinkoje atstoja gyvus pinigus. Toks bevekselinis kreditas kai kuriose, ypatingai agrarinėse šalyse, sudaro didesnius pinigų pasiūlus, negu bankiniai arba rašytiniai pinigai. Kredito pinigų pasiūlų stabdžiais bus ne tik kreditą teikiančių asmenų ekonominė padėtis, bet ir kreditą gaunančiais asmenimis pasitikėjimas[147]. Ypatinga bevekselinio vartojamojo kredito rūšis yra pirkimas išsimokėtinai. Tos rūšies kredito vartojamasis pobūdis bei mokėjimo ratomis lengvatos lengvai gali sudaryti didesnių pavojų pinigų pasiūlų ir realinių tautos pajamų pusiausvyrai[148].

Pagaliau, trečiasis su pinigų pasiūlų klausimu susijęs veiks-

---

[146] Mūsų įstatymai tereikalauja laikyti gyvais pinigais banko kasoje ar einamąja sąskaita notų banke 15% neterminių indėlių sumos.

[147] Nė vienas pirklys negali didelės savo prekių dalies išparduoti bevekseliniu kreditu. Bevekselinis kreditas gali būti duodamas tik paskiriems asmenims.

[148] Patyrusių ekonomistų nuomone, sunkiai paskutiniąjai (1929 m.) U.S.A. ekonominei krizei turėjęs didelės reikšmės labai plačiu mastu išvystytas vartojamasis kreditas, kuris U.S.A. praktikuojamas mokant ratomis (instalment system).

nys yra pinigų apyvartos greitis. Pinigų apyvartos greitis, arba, gal teisingiau, pinigų tūnojimo, pinigų nedarbo laikas tarp dviejų tos pačios pinigų sumos įvykdytų mainų, yra nevienodas skirtingu laiku ir įvairiuose kraštuose. Pinigų apyvartos greitis turi svarbos visų pinigų rūšims, būtent, ne tik valstybiniams, bet drauge ir bankiniams (rašytiniams) bei abstraktiniams pinigams. Todėl visos vertybės, kurios sudaro pinigų pasiūlus, turi būti ir pinigų apyvartos greitumo nagrinėjimo objektas. Pinigų apyvartos greitumo padidėjimas pakelia tam tikram periode ir formalinį[149] pinigų pirkimo pajėgumą. Galimybės padidinti pinigų apyvartos greitį nėra jau taip didelės ir skaitlingos, kaip dažnai manoma. Pinigų apyvartos greitis turi savo ribas. Nei stambūs mokėjimai, kurie daromi tam tikrais terminais, negali būti suskaldomi smulkiomis sumomis, kurias būtų galima sumokėti pakarčiui tais pačiais piniginiais ženklais, nei tų asmenų skaičius, kurie tam tikrais terminais turi gauti įmokėjimus negali būti savališkai sumažintas. Žinoma, tam tikrose ribose galima padidinti pinigų apyvartos greitį, pvz., trumpesniais terminais algas mokant, mokesčius ratomis išdėstant ir k., tačiau įsigyvenę mokėjimo papročiai bei krašto įstatymai ir čia sudaro sunkiai pajudinamą stabdį.

Visas pinigų pasiūlų problemos branduolys yra reikalas pinigus padaryti rinkos tarnais, bet ne rinkos viešpačiais. Jei pinigai pasidaro rinkos viešpačiais, jie lengvai virsta žalingais tautos ūkio kenkėjais. O jie virsta rinkos viešpačiais, kai savo svyruojančia verte nuolatos keičia prekių kainas ir įneša nepastovumą bei netvarką į visą krašto ūkio gyvenimą. Todėl kiekvienas žymesnis ir pastovesnis pinigų pasiūlų svyravimas, kuris verčia svyruoti ir pinigų vertę, turi sukelti didesnį visuomenės susirūpinimą, vis vien ar tai būtų dirbtinis pinigų pasiūlų padidėjimas arba infliacija, ar tai būtų dirbtinis pinigų pasiūlų sumažėjimas arba defliacija.

3. PINIGŲ PASIŪLŲ IR PINIGŲ PAKLAUSŲ IŠDAVA — PINIGŲ VERTĖ

Pinigų vertė arba pinigų pirkimo galia pareina nuo pinigų pasiūlų ir paklausų santykių tam tikrame ūkio periode. Pinigų paklausai, paprastai, supuola su atėjusių į rinką prekių pasiūlais. Todėl nuosekliai galima pasakyti, kad pinigų vertė par-

[149] Pinigų apyvartos greitis pakelia tik formalinį pinigų pirkimo pajėgumą, atseit, ne esminį, nemedžiaginį, ne tą, kuris glūdi pačiuose piniguose, bet tik tą, kuris pareina nuo susidariusių gyvenimo sąlygų.

eina nuo piniginių ir realinių tautos ūkio pajamų santykio. Kai pasilieka tos pačios realinės tautos pajamos, tai kiekvienas piniginių pajamų pasikeitimas veikia tiesiogine proporcija prekių kainas ir, priešingai, atvirkščia proporcija pinigų vertę, būtent, jei sumažėja piniginių pajamų suma, mažėja prekių kainos, didėja pinigų vertė, jei padidėja piniginių pajamų suma — tai didėja prekių kainos ir mažėja pinigų vertė. Žinoma, nereikia manyti, kad pasikeitus piniginių pajamų sumai, tuojau pasikeičia visų paskirų prekių kainos. Kainų pasikeitimas paliečia bendrą krašto prekių kainų lygį. Ta prasme nustatytas pinigų vertės dėsnis galioja visų rūšių valiutoms.

Tačiau ir šiuo atveju yra viena išimtis aukso valiutoje: čia ne valiutos pinigų (notų, bilono) kiekis daugiau negu kitose valiutose priklauso nuo valiutos pinigų sumos[150]. Tuo būdu aukso valiutoje ilgesnio laiko prekių kainų lygio svyravimai yra susieti ne bendrai su pinigų kiekiu, bet su valiutos pinigų suma. Atviroje aukso valiutoje, kurioje aukso lydiniai laisvai pakeičiami aukso monetomis ir aukso monetos vėl laisvai virsta lydiniais, prekių kainas veikia ne tik monetos, bet ir visi jau esantieji rinkoje ar pasirengę išeiti į rinką aukso lydiniai. Tokioje valiutoje auksas laisvai keliauja po visą pasaulį iš vieno krašto į kitą, todėl ir prekių kainos normalėmis sąlygomis įvairiuose kraštuose išsilygina, nes kiekvienas kraštas automatiškai gauna jam priklausomą aukso kiekį. Tas faktas palengvina suprasti, kodėl ištisais amžiais visuose kraštuose aukso pinigų vertės raida eina paraleliškai su aukso gamybos kraštais. Aukso pinigų vertės raidą siedami su aukso gamyba dar tuo pačiu visai nenutraukiama pinigų vertės ir realinių tautos pajamų saitų. Kai padidėja realinės tautos pajamos, atpinga gyvenimas, didėja aukso gamyba, priešingai, kai sumažėja realinės tautos pajamos, brangsta gyvenimas, mažėja aukso gamyba. Tuo būdu atstatomi realinių pajamų ir aukso kainos bei tuo auksu pagrįstų pinigų vertės saitai.

Teorija, kuri sieja pinigų vertę su realinėmis tautos pajamomis arba, kitais žodžiais, pinigų vertę laiko pinigų paklausų ir pasiūlų išdava[151], vadinasi k v a n t i t e t i n ė arba k i e k y b i n ė p i n i g ų v e r t ė s t e o r i j a, nes ji yra pagrįsta realinių pajamų ir pinigų kiekių santykiais. Kitos pinigų vertės teorijos yra: 1. substancialistinė arba metalistinė, 2. nominalistinė, 3. psi-

[150] Notų, bilono tik tiek tegalima paleisti, kiek galima iškeisti aukso monetomis, todėl nuo aukso monetų sumos priklauso kitų pinigų kiekis. Tokių automatiškų saitų tarp valiutinių ir nevaliutinių pinigų nėra kitose valiutose.

[151] Realinės tautos pajamos sudaro pinigų paklausus, todėl posakis, kad pinigų pasiūlų ir realinių tautos pajamų santykio išdava yra pinigų vertė, bus tas pats, ką pasakyti, jog pinigų pasiūlų ir pinigų paklausų išdava.

chologinė ir 4. indeksinė, nors pastaroji ir laiko pinigų pasiūlus ir paklausus pinigų vertės pagrindu (kiek skirtinga prasme negu kvantitetinė teorija).

Substancialistas užmeta kvantitetinei teorijai, kad ji, aiškindama pinigų vertę, jau ateina su pinigų vertės sąvoka, nes aiškina pinigų vertę piniginių pajamų pagalba. Piniginės pajamos be pačių pinigų vertės neturėtų jokio masto, pagaliau ir jokios prasmės. Mainomoji pinigų vertė negali būti aiškinama pačiais pinigais. Pinigų vertė glūdi pinigų medžiagoje, kuri yra pinigų nepriklausoma. Tiesa, reikia sutikti su substancinės teorijos atstovais, kad pinigai savo kilmės momentais turi turėti medžiagos vertę, nes kitaip niekas už juos neduotų jokių turtų. Gimstantieji pinigai nėra dar tinkamai paruošti ekonominio santykiavimo tarpininkų funkcijoms. Tuo metu jie tebėra vartojamoji gėrybė, kuri tik atsitiktinai tarpininkauja mainams. Tiktai pamažu, kai pinigai pradeda išimtinai tarnauti ekonominiam santykiavimui tarpininkauti, atsiranda mainomoji pinigų vertė, kuri skiriasi nuo vartojamosios pinigų medžiagos vertės.

Tikrieji substancialistai griežtai tvirtina, kad visais laikais pinigų vertė priklauso nuo pinigų medžiagos. Pinigai, kurių medžiaga nieko neverta, neturėtų jokios prasmės. Su tokiais pinigais žmogus negalėtų susieti jokios vertės sąvokos. Pinigai tik tokiu atveju gali atlikti vertės mato funkcijas, jei patys turi vertę. Tiesa, pinigai turi turėti vertę, bet ta vertė nebūtinai jau turi būti medžiagos vertė. Pilnai užtenka, jei pinigai turi funkcijų vertę. Geriausias to įrodymas yra popieriniai pinigai, kurie yra definityviniai pinigai ir todėl privalomai visai nekeičiami brangiaisiais metalais. Kas turi tokius pinigus, visai nemano, kad jis turi vien tik prekėms gauti pakvietimą, bet sieja juos su tikra, gyva vertės sąvoka. Tiesa, popierinių pinigų vertė yra funkcijų vertė, bet ar ne kiekviena vertė yra tam tikra prasme funkcijų vertė? Jei ir metaliniai pinigai nebetektų vieną dieną savo metalo vertės, jie liktų vis vien pinigais, ir jei būtų paleisti apyvarton atitinkamu realines pajamas kiekiu, pasilaikytų ir tą pačią senąją vertę.

Nominalistai mano, kad pinigai turi valdžios nustatytą vertę. Nominalistams įstatymas yra pačių pinigų bei jų vertės šaltinis. „Pinigai yra teisinės santvarkos kūrinys", taip skamba pagrindinė mintis svarbiausio naujųjų laikų nominalizmo šalininko Georg'o Friedricho Knapp'o veikale „Die Staatliche Geldtheorie". Pinigai yra nominalistams tik nominalinis vertės vienetas, atseit, ne realinis, ne pačia savo esme, bet tik valstybės valia. Pinigų saitai su brangiaisiais metalais esą vien istoriškai susidariusių sąlygų padarinys. Tik praeities gyvenimo sąlygos padarė, kad

piniginis vienetas turi tam tikrą liaudies požiūriu savarankišką vertę. Valstybė priima tą istoriškai susidariusią piniginio vieneto vertę, tačiau pati jokiu būdu nėra tos vertės rišama.

Pinigai yra rinkos priemonė, tuo tarpu rinka nėra suvaržyta jokiomis valstybės sienomis. Pinigų esmę, pinigų vertę nustato rinka, visai nežiūrėdama valstybės organų nusistatymo. „Valstybė gali norėti kas jai patinka, bet jei valstybė nori, kad jos valia virstų gyvenimo tikrove, tai pinigų reikalais ji turi norėti tik to, ką leidžia rinka", teisingai pastebi Palyi.

Psichologinė pinigų vertės teorija sieja pinigų vertę ne su realinėmis tautos pajamomis, bet su psichologiniais žmonių veiksniais. Psichologiniai veiksniai negali tiesioginiai veikti pačios pinigų pirkimo galios, pačios pinigų vertės. Tie veiksniai tiesioginiai pasiekia tik tuos dalykus, kuriuos kvantitetinė pinigų teorija laiko tiesiogine pinigų vertės bei prekių kainų svyravimo priežastimi, būtent, pinigų bei prekių pasiūlus ir pinigų apyvartos greitį. Ekonomistai stengiasi ekonominius gyvenimo reiškinius aiškinti ekonominėmis priežastimis ir todėl nemato reikalo, kaip tai daro psichologistai, siekti psichologinių priežasčių, nors visai nemano ginčyti didelės psichologinių veiksnių reikšmės ekonominiam gyvenimui.

Indeksinė teorija sieja piniginio vieneto vertę su to vieneto prekių pirkimo galia, tačiau pasilieka neaišku, su kurių prekių pirkimo galia. Jei ir sakoma „su būtinų gyvenimui prekių pirkimo galia", tai tuo neaiškumai dar neprašalinami, nes ir būtinų gyvenimui prekių sąvoka yra reliatyvi ir palyginti neaiški. Sudarymas kainų indekso, pagal kurį turėtų rikiuotis pinigų pirkimo galia, turėtų pareiti nuo kiekvieno krašto vyriausybės nuožiūros, nes sukurti vieną visam pasauliui prekių indeksą nėra įmanomas dalykas. Apskritai, tas prekių indeksas yra indeksinės teorijos Achill'o kulnis.

Visi kvantitetinės teorijos priešininkai nurodinėja, kad nesą vienos kvantitetinės pinigų teorijos, bet esančios tik daugiskaitoje „kvantitetinės teorijos". Neabejotina, kad šiuo atveju pasakoma tam tikros tiesos, tačiau pamirštama, kad tos visos kvantitetinės teorijos turi vieną branduolį, vieną teoretiškai ir praktiškai tvirtą ašį. Tiesa, ne visos kvantitetinės teorijos duoda vieną ir tą patį savo bendrojo branduolio, bendrosios ašies pamatavimą. Kvantitetinė teorija, kuri sieja pinigų vertę su tautos realinėmis ir piniginėmis pajamomis, vadinasi k v a n t i t e t i n ė p a j a m ų t e o r i j a.

Kvantitetinė pinigų teorija, kaip ir kiekviena kita teorija, turi ne tik savo priešininkų, bet ir savo didesnių ar mažesnių trūkumų. Prieš kvantitetinę teoriją pasisakė tokio masto substan-

cialistai, kaip Chicagos Universiteto profesorius Laughlin ir U.S.A. Chase banko ekonominio skyriaus vedėjas Anderson. Be substancialistų, pasisakė prieš kvantitetinę teoriją ir tokie psichologistų šulai, kaip Paryžiaus Universiteto profesoriai Aftalion ir iš dalies Nogaro. Negalima laikyti dideliais kvantitetinės teorijos šalininkais ir tokių „mokėjimų balanso teorijos skelbėjų", kaip Freiburgo im Breisgau Universiteto profesorius Diehl, arba žinomas pinigų ir bankų teoretikas, buvęs žurnalo „Die Bank" redaktorius, Alfredas Lansburgh'as. Moderninio nominalizmo tėvas Knapp'as buvo irgi pasisakęs prieš kvantitetinę pinigų teoriją, tačiau jo mokiniai bei pasekėjai, paties gyvenimo faktų verčiami, mažiau ar daugiau nuosekliai pasisavino kvantitetinės teorijos pagrindus. Senesniųjų teoretikų tarpe griežtai pasisakė prieš kvantitetinę teoriją profesorius Knies (1821—1898)[152]. K. Marx neigė galimumą taikyti kvantitetinę teoriją aukso valiutai.

Neabejotina, kad kvantitetinė teorija yra, kaip sako Paryžiaus Universiteto profesorius Oualid, „pirmasis moderninių monetinių reiškinių aiškinimo raktas", tačiau reikia pripažinti, kad kol kas tas raktas dar nevisai tinkamai atidaro kai kurias sunkesnes monetinio gyvenimo paslaptis, nors visos kitos pinigų vertės teorijos patiekia dar blogesnius toms paslaptims aiškinti raktus. Visi kvantitetinės teorijos šalininkai sutinka, kad visų piniginių reiškinių ašis yra pinigų vertės problema. Tos problemos sprendimui geriausiai tinka pasiūlų ir paklausų dėsnis, kurio pritaikymas monetiniams reiškiniams ir sudaro kvantitetinę arba kiekybinę pinigų teoriją.

Trumpai suglaudus visą, kas buvo sakyta, kvantitetinės teorijos branduolį, kuris nesukelia tos teorijos šalininkų tarpe bent didesnių ginčų, galima išreikšti šiais posakiais: Tikrus, efektyviškus, pinigais kuriamus, prekių paklausus rinkoje sudaro kandidatai į pirkėjus. Paklausai bus juo didesni, juo skaitlingesni bus tie kandidatai į pirkėjus ir juo daugiau jie turės pinigų. Juo didesni bus prekių paklausai, juo aukštesnė bus prekių kaina, atseit, prekių vertė išreikšta pinigais. Priešingai, paklausų kritimas numuša prekių kainas. Tuo būdu esamieji rinkoje pinigai veikia prekių kainas. Prekių kainos yra tiesioginiai proporcingos rinkos pinigų kiekiui. Jei pinigų rinkoje padaugėja, kai prekių kiekis pasilieka tas pats, tai už kiekvieną piniginį vienetą begalima nupirkti mažesnį prekių kiekį. Tai reiškia, kad pinigų vertė yra kritusi. Ta prasme reikia suprasti kvantitetinės teorijos dėsnį, kad „pinigų vertė yra atvirkščiai porporcinga pinigų kiekiui", būtent, juo daugiau pinigų, kai prekių kiekis pasilieka tas pats, juo mažesnė tų pinigų vertė.

---

[152] Drauge su Roscher'iu ir Hildebrand'u istorinės mokyklos kūrėjas.

LITERATŪRA

Aftalion A.: L'Équilibre dans les relations économiques internationales. Paris, 1937.

Aftalion A.: L'or et la monnaie. Paris, 1938.

Aftalion A.: L'or et sa distribution mondiale. Paris, 1932.

Aftalion A.: Monnaie, prix et change. Paris, 1927.

Argentarius: Das Kapital. Berlin.

Argentarius: Das Wesen des Geldes. Berlin, 1923.

Argentarius: Pinigai, valiuta, notų bankas. Vertė Lišauskas. Kaunas, 1931.

Avižonytė B.: Clearingas ir kompensacijos užsienio prekyboje. (Ekonomika, 1936 m.).

Bark E.: Zagadnienie szybkości obiegu pieniądza w współczesnej ekonomice. Poznań, 1935.

Baudin L.: La monnaie. Paris, 1938.

Baudin L.: La monnaie et la formation des prix. Paris, 1936.

Bendixen F.: Dar Wesen des Geldes. 4 Aufl. München und Leipzig, 1926.

Block H.: Die Marxsche Geldtheorie. Jena, 1926.

Boehm-Bawerk: Kapital und Kapitalzins. 3 Bd. Jena, 1921.

Brzeski T.: Polityka pieniężna. Warszawa, 1932.

Brzeski T.: Ustrój pieniężny. Warszawa, 1927.

Budge S.: Lehre vom Geld. I Band: Theorie des Geldes. I Halbband: Wesen und Wert des Geldes. Jena, 1931. II Halbband: Bankkredit und Valuta. Jena, 1933.

Budrys Dz.: Prof. Irving Fisher'io 100% pinigai ir bankų rezervai. (Ekonomika, 1936).

Büscher G.: Die Inflation und ihre Lehren. Zürich, 1926.

Cassel G.: Die Krise im Weltgeldsystem. Berlin, 1933.

Christen Th.: Das Geldwesen ein dynamisches System. 2 Aufl. Bern, Leipzig, Wien.

Dalberg R.: Deutsche Währungs- und Kreditpolitik 1923—1926. Berlin, 1926.

Dobretsberger J.: Neue Wege des Geldwesen und Zahlungsverkehrs. Berlin, 1934.

Dobužinskis M.: Apie Vytauto ženklą (Praeitis II t.).
Egner E.: Der lateinische Münzbund seit dem Kriege. Leipzig, 1925.
Egner E.: Versuch einer autonomen Lehre der Währungspolitik. Leipzig, 1928.
Écrits notables su la monnaie XVIe siècle de Copernic a Davanzati. Paris, 1934.
Feilen J. F.: Die Umlaufsgeschwindigkeit des Geldes. Berlin-Leipzig, 1923.
Fisher Irwing: Feste Währung. Deutsch von Speyerer. Leipzig, 1937.
Förster W.: Theorie der Währungsentwertung. Jena, 1936.
Forstmann A.: Volk- Recht- Wirtschaft in Dritten Reich. Berlin, 1933.
Frayssinet P.: La politique monétaire de la France (1924—1928). Paris, 1928.
Friedensburg F.: Münzkunde und Geldgeschichte der Einzelstaaten. München-Berlin, 1926.
Gumowski M.: Mennica Wileńska w XVI i XVII wieku. Warszawa, 1921.
Gumowski M.: Moneta w starożytności. Odbitka z „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologicznych". Tom XII i XIII.
Gumowski M.: Numizmatyka litewska wieków średnich. Kraków, 1920.
Gumowski M.: Podręcznik numizmatyki polskiej. Kraków, 1914.
Gonnard R.: Histoire des doctrines monétaires dans ses rapports avec l'histoire des monnaies. Tome I. Paris, 1935. Tome II. Paris, 1936.
Gonnard R.: Précis d'économie monétaire. Paris, 1930.
Gregory T. E.: Das Silberproblem. Uebersetzt und ergänzt von Arzet. Berlin, 1932.
Gutmann F.: Währungsideen und Währungsgestaltung in der Gegenwart. Jena, 1928.
Hahn A.: Geld und Kredit. Gesammelte Aufsätze. Neue Folge. Tübingen, 1929.
Hahn A.: Geld und Kredit. Gesammelte Aufsätze. Tübingen, 1926.
Halm G.: Geld- Kredit- Banken. München Leipzig, 1935.
Hawtrey R. G.: Währung und Kredit. Deutsch von Oppenheimer L. Jena, 1926.
Havas F.: Grundgedanken zu einer Theorie der Störungsfreien Geldschöpfung. Jena, 1936.

Helfferich K.: Das Geld. VI Auflage. Leipzig, 1923.
Höhne: Geld und Ware. Jena, 1933.
Kehl P.: Verantwortlichkeit des Geldes. Berlin, 1935.
Keynes J. M.: Allgemeine Theorie der Beschäftigung, des Zinses und des Geldes. Ins deutsche übersetzt von Fritz Waeger. München und Leipzig, 1936.
Keynes J. M.: A Treatise on Money. 2 vol. London, 1930.
Keynes J. M.: Réflexions sur le franc et sur quelques autres sujets. Traduit par Lelu. Paris.
Kleinschmitt E.: Dollarsturz im Spiel der hohen Politik. Hamburg.
Knapowski R.: Dualizm w teorji ilościowej pieniądza. Poznań, 1929.
Knapp G. F.: Staatliche Theorie des Geldes. 2 Aufl. München-Leipzig, 1918.
Knies C.: Geld und Credit. Das Geld. Berlin, 1873. Der Kredit. Berlin, 1876.
Kopernika M.: Rozprawy o monecie i inne pisma ekonomiczne, opracował Jan Dmochowski. Warszawa.
Kroll G.: Neutrales Geld und Kapitalbildung. Berlin, 1935.
Krzyżanowski A. Nauka o pieniądzu i kredycie. Kraków.
Lenormant F.: La monnaie dans l'antiquité. 3 t. Paris, 1897.
La politique monétaire de divers pays d'Europe. Conférençes Organisées par la Société des Anciens Élèves et Élèves de l'École libre des Sciences politiques. Paris, 1928.
Les doctrines monétaires a l'épreuve des faits. Conférençes organisées par le Société des Anciens Élèves et Élèves de l'École libre des Sciences politiques. Paris, 1932.
Luschin von Ebengreuth: Allgemeine Münzkunde und Geldgeschichte des Mittelalters und der neueren Zeit. München-Berlin, 1926.
Mabille de Poncheville: Essai sur les théories monétaires contemporaines. Paris, 1934.
Machlup: Die neuen Währungen in Europa. Stuttgart, 1927.
Мануиловъ: Ученіе о денгахъ. 5 изд. Москва, 1918.
Młynarski F.: Funkcjonowanie złotej waluty. Warszawa, 1932.
Młynarski F.: Złoto i banki biletowe. Warszawa, 1928.
Moulton H. G.: Principles of Money and Banking. Chicago.
Mühlenfels: Zur Kritik der Freigeldwährung. St. Gallen, 1933.
Muhs K.: Die Entthronung des Geldes. Berlin, 1932.
Nogaro B.: La monnaie et les phénomènes monétaires contemporains. Paris, 1935.

Oberlender L.: Stein K. Rittermann .... Przewroty walutowe i gospodarcze po Wielkiej Wojnie. Kraków, 1928.
Oualid W.: Leçons sur la monnaie et les problèmes monétaires. Paris, 1927.
Poincaré: La restauration financière de la France. Paris, 1928.
Полѣновъ: Монетный вопрос. Москва, 1900.
Quittner und Palyi: Handwörterbuch des Bankwesens. Berlin, 1933.
Reisch R.: Exportförderung durch aktive Währungspolitik. Wien, 1935.
Rimka A.: Apie pinigų devalvaciją ir nuvertinimus (Ekonomika, 1936).
Rist Ch.: Essais sur quelques problèmes économiques et monétaires. Paris, 1933.
Rist Ch.: Histoire des Doctrines relatives au Crédit et à la Monnaie. Paris, 1938.
Robertson D. H.: Pinigai. Vertė K. Lukša. Kaunas, 1938.
Schacht H.: Die Stabilisierung der Mark. Berlin-Leipzig, 1927.
Schmölders G.: Frankreichs Aufstieg zur Weltkapitalmacht. Berlin, 1933.
Schweizer: Die neue Goldwährung. Basel, 1929.
Sédillot: Le drame des monnaies. Paris, 1937.
Serbenta L.: Pinigo politikos bruožai. (Ekonomika, 1936).
Steinemann E.: Das moderne Geldwesen. Zürich, 1937.
Святловскій В. В.: Происхожденіе денег и денежных знаков. Москва — Петроград, 1923.
Swoboda O.: Arbitrage. XVII Aufl. Berlin-Leipzig, 1928.
Tomanek F.: Handel towarowy i pieniężny, jego organizacja i technika. VII wyd. Lwów-Warszawa, 1935.
Travaux du congrès des économistes de langue française 1933. Paris, 1933.
Travaux du congrès des économistes de langue française 1935. Paris, 1935.
Vecchio Del. G.: Grundlinien der Geldtheorie. Uebersetzt und eingeleitet von Weinberger. Tübingen, 1930.
Vigreux P. B.: Le change manuel. La thésaurisation des lingots et monnaies d'or. Paris, 1934.
Wegner H.: Silber. Leipzig, 1936.
Wicksell K.: Vorlesungen über Nationalökonomie. II B. Geld und Kredit. Jena, 1928.
Zawadzki: Teorja pieniądza w Średniowieczu. Ekonomista t. III. 1933.
Zolotas: L'étalon — or en théeorie et en pratique. Paris, 1933.

DALYKŲ RODYKLĖ

Kur knygoje yra liečiama Lietuva, dalykų rodyklė yra sudaryta atskirai (taip pat alfabeto tvarka).

* žymimos išnašos.

a. LIETUVA

Auksinai 222, 225, 226, 230, 232, 242

Barteles 223
Berlyno sutartis 304
Berlinka 227*
Boratinka 227
Broliškoji Unija 227

Centas 242

Darlehnskasse Ost 236, 239, 240, 303
Denaras 52, 65, 220, 222
Denariukas 219, 220, 225
Didka 222
Dukatas 223, 224, 225, 226, 228, 229
Dvidenaris 66, 222, 226
Dvylekis 226*

Efraimka 230

Florenas 230

Gardino kalykla 229
Gedimino stulpai 63, 67, 68, 225
Gintaras 52
Grašis 65, 67, 220, 225, 226,
  čekų 57, 58, 60, 219
  lenkų 58
  kapos 58
Grivinas 55, 58
Guldenas 222, 230

Kailiai 54
Karaliaučiaus kalykla 225
Karbovancas 56
Kapa 53, 56, 57, 58, 59
Kauno kalykla 228
Kerenkos 238
Ketvirtokai 222
Krokuvos kalykla 221

Lenkų pinigai 220, 221
Lenkų erelis 225
Lietuvos Bankas 239*, 243, 290
„Lit" 52, 53, 59
Litavicus 53, 59
Litas *241* ir sek., 281, 282, 285*, 286, 297
Liucires Ititius 53, 59
Liublino seimas 221, 224

Maciejovicų mūšis 232
Markė (vokiečių) 236—238
Moneta bona 229
Moneta currens 229
Monetos: arabų 53, 54; Bizantijos 54; kryžių 67; su raide „K" 65 ir sek.; kontrasignuotos 68, 223; kryžiuočių 54; raitelio 67; Romos 52; skandinavų 54; totorių 67; vokiečių 54
Muštinis 242

Naugarduko Seimas 220

Olyvos kalykla 227, 228
Ortai 228
Ostpinigiai *238*, 303, 304

Paskolos (iš vokiečių) 239, 240
Patreinis 222, 225, 229
Pečat 65
Petrakovo seimas 219, 220
Pinigėliai 60 ir sek., 219, 220
Popieriniai pinigai 231, 232
  Sulkowskio projektas 231
  Ossovskio projektas 231
  Kapostos projektas 231, 232
Portugalai 223, 226
Pusantrinis 226
Pusdenaris 222
Pusgrašiai 65, 221, 222
Puskapis 222, 225
Pusportugaliai 223, 226
Pustaleris 222

Rublis 56, 59, 233—236 (rusų), 237
Rusų kapos 59

Sidabro lazdelės 55
Siklas 57

Šeduvos sutartis 228
Šeštokas 225, 228, 229
Šilingas 225, 227, 228, 229

Taleris 222, 223
Timpa 229
Tykocino kalykla 221
Vilniaus kalykla 60, 220, 221, 224, 225, 228

b. BENDROJI DALYKŲ RODYKLĖ

Aes 26, 28
Agadiro krizė 102, 104
Agio 103*, 113
Akceptas 38, 101
Akcija 100*, 103*
Akredityvas 268*
Altguthaben markės 187
Amatai 23
Anglija 36, 37, 79*, 80, 81 (bimetalinės valiutos įvedimas), 84 (aukso valiutos įvedimas), 88, 92*, 93, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 110, 121, 123 (pokarinė stabilizacija), 149 (svaro nuvertinimas), 280, 286*
Anglijos Bankas 82, 102, 103, 104, 108, 124, 150, 151, 156, 298*. Žiūr. taip pat Anglija
Arabija 70
Arbitražas 170*
Asignacija 233, 234
Askimark 188
Audiniai (pinigai) 21
Auksas
  gamyba *69—79*, 80
  vertės santykis su sidabru 74 ir sek ; 80, 90
  koncentracija notų bankuose 265
  kaina (U.S.A.) 182, 183, 184
  kaip piniginis metalas 275 ir sek.
  monetos 282, 287
  sterilizavimas 265
  paklausai 320
  pasiūlai 327
Aukso blokas 160
Aukso punktai 309—311
Aukso standartas 149
Aukso valiuta, žiūr. valiuta
Auksinas 42 (žiūr. taip pat Lietuva)
Australija 88, 103, 154
Austrija (taip pat Austro-Vengrija) 71, 85, 97, 98, 105, 108, 112, 122, 139 (pokarinė stabilizacija), 150, 185
Auswanderermark 188

Babilonija 25, 26, 74
Bankai (klasifikacija) 208*, žiūr. Notų bankai
Bankinė teorija 204*
Bankinė sistema 288*
Bankų atostogos (U.S.A) 179
Bankų notos 32
Bankiniai pinigai 283 (žiūr. pinigai)
Bezantas 40
Belgija 90, 91, 94, 116, 117, 122, 128 (pokarinė stabilizacija), 129, 160 (belgos devaliuacija), 304, 316*

Bielbroker 101*, 102
Bilonas, 19, *85**, 91, 144, *277*, 285, 287, *297*
Bimetalizmas 69, 73, 81, 88, 90, 91, 95. 97, 98, 184, 207, 286, *290*, 291
Birža *100**, 101, 103, 168* (sutartys), 177 (juodoji)
Bizantija 40, 53, 70
Blokuota valiuta, žiūr. valiuta
Blokuotos markės (Vokietijoj) 187, 188
Bonai 109, 142
Brakteatai 38
Brazilija 72, 73
Briuselio konferencija 114, 120
Bulgarija 91, 147, 190

Cambridge mokykla 209, 210
Chartalinė pinigų atsiradimo teorija 12
Clearing *186**, 308, 317
Corpus Iuris Civilis 44
Corpus Iuris Canonici 44, 45, 46
Currency teorija *206**
Currency notes 108, 110, 124, 286*
Currency sistema 288*

Čekis 100*, 103*, 250, 251, 307, 330, 331
Čekiniai pinigai 283 (žiūr. pinigai)
Čekija 71
Čekoslovakija 122, 142, 177
Červoncas 146

Danija 96, 107, 126, 154, 158, 299*, 316*
Danat Bank 185*
Darbo pasidalinimas 8, 20
Darlehnskasse Ost 109, 236, 239, 240, 303
Darmstädter und Nationalbank 185
Dawes planas 128, 138, 186
D-Bankai 185*
Defliacija 33, *121, 154**, 332 (pinigų defliacija atskirose valstybėse, žiūr. atskiras valstybes)
Demonetizacija 84, 121, *122, 133* (pinigų demonetizacija atskirose valstybėse, žiūr. atskiras valstybes)
Denaras 35, 36, 52
Deniers 87*
Depozitai, žiūr. indėliai, einamosios sąskaitos
Depozitų bankai 208*
Depozitiniai bilietai 234, 235
Devaliuacija 83, 121, *122, 127** (pinigų devaliuacija atskirose valstybėse, žiūr. atskiras valstybes)
Deviza 100*, 101, 103*, 121, 187, 289, 307*
Devizų kursai 203, 216, 217, 308 ir sek.
mokėjimų balanso teorija 312
pirkimo galios teorija 312 ir sek.
tvarkymas 314 ir sek.
Devizų fondas 142*
Devizų išlyginimo fondai, žiūr. atskiras valstybes
Devizų suvaržymai, žiūr. atskiras valstybes
Disagio 103*
Diskontas 109, 313*
Diskonto procentai 296*, 315*, 327
Dividendas 100*, 118*, 249*
Doleris (vardo kilmė) 42
Dresdener Bank 185
Dukatas 41
Dūmos pinigai 238

Effektensperrmarkės 187
Egiptas 26, 154
Einamoji sąskaita 208*
Elektron 23, 27
Embargo 102*, 113, 123, 172, 179
Emisija, notų 240*
Emisijos piramidė 289*
Estija 122, 154, 158, 299*
Evoliucionistinė pinigų atsiradimo teorija 12, 13

Feodalizmas 45
Finansavimas 103*
Fiskas 297*
Fiskalizmas 298*
Fiziokratizmas 201*
Florinas 41
Frankai 35
Funduotos paskolos 169*

Galvijai (pinigai) 22
Gamyba 253, 254
Gamybos priemonės 247
Genujos konferencija 120, 121, 299

Geros ir blogos monetos dėsnis, žiūr. Gresham'o dėsnis
Germanai 35
Gėrybės 246, 247
Gintaras 52
Gold Standard Act 124
Golddiskontbank 137
Gosbank 146, 147, 188
Graikija 26, 30, 32, 74, 91, 92, 93, 147, 316*
Grašis 36, 57 (žiūr. Lietuva)
Grenas 14
Gresham'o dėsnis *50*, 83, 86, 87, 88, 94, 191, 194, 291
Grivinas 55
Guldenas 41, 42, 86, 96 (žiūr. Lietuva)
Guldengroschen 42
Gvinėja 82, 84

Heraldika 67

Įkaito lakštai 103*, 208*
Imperiolas 146
Imperializmas (ūkio) 154
Indėliai 108, 208*
Indeksai (prekių kainų) 123
Indeksinė valiuta, žiūr. valiuta
Indeksinė pinigų vertės teorija, žiūr. Pinigų vertės teorijos
Indija 70, 88, 90, 91, 98, 99, 103, 154
Indukcija 12
Infliacija 32, 33, *51**, 83, 108, 109, 111, 115 ir sek. (pokarinė), 117 ir sek. (padariniai), 169*, 215, 216, 217, 246, 255, 293 (kontroliuojamoji), 297*, 321, 332 (taip pat žiūr. atskiras valstybes)
Intervencija 125*, 143
Investacija 172
Irakas 154
Ispanija 71, 91, 106*, 148 (pokarinė stabilizacija) 189, 311
Istorinis materializmas 4
Išlyginamieji fondai 316 (taip pat žiūr. atskiras valstybes)
Italija 40, 90, 92, 105, 108, 112, 117, 122 (pokarinė stabilizacija), 173 (liros nuvertinimas), 299*, 304
Iždo bonai 109*, 110, 111, 162, 169*
Iždo vekseliai 109*, 110, 111

Young'o planas 138, 139, 186

Japonija 88, 98, 106
Jugoslavija 91, 147, 190, 299*

Kabelis 100*, 306*
Kailiai (pinigai) 22
Kaina 261
Kainų revoliucija 192
Kanada 103, 299*
Kanonistai 47, 51
Kapa 56 (žiūr. Lietuva)
Kapitalas 22, jo rūšys 89*, *256 ir sek.*, 266, 270
  tarptautinis bėgiojimas 123, 126, 150, 152, 161, 162, 164, 165, 171, 172, 173, 311*
Kapitalų rinka *100**, 102, 103*, 125*
Karatas 14
Karo skolos 150 (žiūr. Reparacijos)
Karolio Didžiojo reforma 36
Kasos bonai 142
Kasos sutartys 168*
Kaurio kiaukutai 21
Kelionės čekis 268*
Kerenkos 238
Kiaukutai 21
Kiekybinė pinigų vertės teorija, žiūr. Pinigų vertės teorijos
Kinija 79*, 88
Kipper und Wipper 82 ir sek.
Kölno markė 36, 280
Konsolidacija 169*
Kontroliuojamoji valiuta, žiūr. valiuta
Konsumpcijos vienetas 212
Konversija 153*
Konversijos kasa 187, 188
Kotiravimas 137*
Kreditas *257 ir sek.*, 331
Kreditavimas 103*
Kredito laiškai 268*
Kredito bankai 208*
Kreditinis rublis 234, 235
Kreditsperrmarkės 187
Krona (vardo kilmė) 33
Kugildi 22
Kuponas 249*

Kursas 101*, *306* ir sek., taip pat žiūr. Devizų kursai
Kvantitetinė pinigų vertės teorija, žiūr. Pinigų vertės teorijos

Laisvieji pinigai 171*, 214
Latvija 122, 154, 159, 316*
Legistai 51
Lenkija 122, 175 ir sek.
Libra 28
Liberalizmas 197*
Ligatūra 281
Likurgo įstatymai 26
Likvidingumas 208*
Lira 28, 36
Livre 28, 87*
Lydija 27, 28, 31
Londono konferencija 115*, 159, 181, 241
Londono Birža 100, 101, 102
Lotynų Monetų Unija 91 ir sek., 112, 113, 125, 298*, 302, 303, 304
Lozanos konferencija 139

Mainų teorija 13—17
Mandats territoriaux 136*
Markė 36
Medio 168*, 322*
Meksika 72, 73, 79*, 97, 99
Merkantilizmas 196*, 197
Metalizmas 43 ir sek.
Mokėjimų balansas 122*, 313, 315, 316, 317, 329
Mokėjimų teorija 17, 18
Mokėjimų balanso teorija 312
Monometalizmas 87 (žiūr. pinigai)
Moneta: anarchija 38, 39; apyvartos svoris 282; anglosaksų 37; bilonai 277; bloginimas 32, 33, 37, 38, 47; frankų 34; Florencijos 40; Graikijos 30; germanų 34, 35; grynumas 281; grynasis turinys 281; kalimas privatine sąskaita 298; ligatūra 281; Lydijos 27; metalas 281; pagrindinė 280; pėda 280; pilnavertės 298; regalija 296; remedium 282; schrott 281; sistema 34; valiutos 92, 298; vardas 30, Venecijos 41
Moratoriumas 101, 102, 139, 179, 180, 186

Naujoji Zelandija 154
Neutralūs pinigai 269 ir sek.
New Yorko Birža 100, 101
Nominalizmas 43 ir sek., 191, 197, 207, 275, 286, 333, *334*, 336
Nominalinis atlyginimas 119*
Norvegija 96, 107, 122, 154, 158
Notensperrmarkės 187
Notos 250, 277, 284; *299**
Notų emisija
  bankinė teorija 204*, 206, 288*
  currency teorija 206*, 288*
  decentralizuota 297*
  kontingentavimas 108, 288*
  piramidė 289*
Notų bankai 208, 209, 265, 298, 299 (organizacijos formos), 300*
Numizmatika 59
Nuvertinimas (pinigų), žiūr. devaliuacija

Obligacija 100*, 103*
Obolos 26
Olandija 93, 96, 97, 106, 107, 122, 126 (pokarinė stabilizacija), 159, 172 (guldeno nuvertinimas), 316
Ortodoksinė pinigų mokykla 270*
Österreichische Credit-Anstalt 150, 185
oz 37, 124

Pajamos 323, 324, 325
Pajus 100*
Palestina 154
Paralelinė valiuta 38, 69, 85, 86
Paritetas 58, *95**, 121*, 122, 154, 213, *305 ir sek.*
Paskutinis naudingumas 12
Paskolos 169*; karo 110, 111, 112, 113
Pecunia 22
Pėda (monetų) 280
Pensas 36, 37
Perlaida 100*, 101, 103*, 249, 268, 289*, 306*, 307
Pfenigas 36
Pietų Afrika 73, 154
Pirkimo galios teorija 166, *312*

Pinigų rinka 100*, 102, 125*
Pinigai
apibrėžimas 248
apyvartos greitis 210, 217, 326, 332
defliacija (žiūr.)
demonetizacija (žiūr.)
devaliuacija (žiūr.)
infliacija (žiūr.)
įtaka prekių kainoms 208, 210, 211, 216
kursas, žiūr. devizų kursai ir kapitalistinė santvarka 271—273
paklausai 109, *320 ir sek.*
pasiūlai 109, *325 ir sek.*
redefliacija 121*
refliacija 121*
revaliuacija 121*, 123
stabilizacija, žiūr. atskiras valstybes
Pinigų funkcijos 246, *248 ir sek., 252 ir sek.*
tarpasmeninio santykiavimo tarpininkas 252, *248 ir sek.*
mainų įrankis 252, *253—255*
mokėjimų priemonė 252, 256
kapitalų judėjimo tarpininkas 252, *256—259*
vertės matas 252, *259—264*
taupymo priemonė 252, *264—268*
kapitalo transporto priemonė *268*
Pinigų kilmės teorijos
chartalinė 12
evoliucionistinė 12, 13
mainų 13—17
mokėjimų 17—18
psichologinė 12
racionalistinė 11
sakralinė 18—19
subjektyvinė 12
Pinigų rūšys
bankiniai 251, 283, 295
blokuoti 187, 188
čekiniai 208, 209, 212, 251, 283, 295
definityviniai 250, 285, 300
gyvieji 250, 251, 283
knyginiai 208
laisvieji 171*, 214
neutralūs 269 ir sek.
nykstantieji 214*
papildomieji 179, 208
popieriniai 32, 108, 109, 110, 111, 112, 115, 249, 250, 262, 286*, 299, 300, 334
privatiniai 251, 295, 330
rašytiniai 208, 295
surogatai 250
soliutariniai 250, 251
tarptautiniai 318
tirpstantieji 171*, 214*, 294
valstybiniai 251, 296
valiutiniai 251, 300
žiriniai 208, 249, 251, 331
Pinigų vertės teorijos
indeksinė *211—214*, 270, 333, 335
kvantitetinė 192, 193, 198, 199, 200, 202, 208, 216, 217, 333, 334, 335, 336
psichologinė 196, *215—218*, 333, *335*
substancinė 191, 192, 202, 249, 333, *334*
valstybinė 197, *207*
nominalizmas (žiūr.)
Pinigų sistema (žiūr. Valiuta)
apibrėžimas 274, 278
vienetas *279 ir sek.*, 286, 287
ir valiuta 282, 283
Poids de marc 28, 36
Polnische Landesdarlehnskasse 109, 143*
Popierinė valiuta, žiūr. valiuta
Popieriniai pinigai, žiūr. pinigų rūšys
Portugalija 71, 88, 148, 154, 157
Prancūzija 37, 86 ir sek., 90, 91, 92, 93, 95, 97, 105, 112, 116, 117, 122, 131 (pokarinė stabilizacija), 159, 161 (franko nuvertinimas), 300*, 304, 316*
Prancūzijos Bankas 105, 131, 132, 133, 164, 168, 310*
Prekybos balansas 264*
Prekinis doleris 212
Prekių krepšiukas 212
Psichologinė pinigų vertės teorija, žiūr. Pinigų vertės teorijos

Racionalizmas 11
Racionalistinė pinigų atsiradimo teorija 11
Realas 42*

Realinis atlyginimas 119*
Redefliacija 121*
Refliacija 121*
Reguliavimo fondai (žiūr. atskiras valstybes)
Registermarkės 187
Reichsbankas 104, 109, 110, 128*, 136, 138
Reisemarkės 187
Remedium 282
Remonetizacija 77
Renta 169*
Rentų palaikymo fondas (Prancūzijos) 169
Rentenbank 136
Rentinės markės 136, 137
Reparacijos 105*, 117, 128, 134*, 137, 138, 139, 150
Restrikcija 137*
Revaliuacija *121*, 123
Revaliorizacija 77, 78
Roma 26, 28, 30, 31, 32, 34, 35, 52, 70, 74
Rublis 28, 56, 233, 234, 235
Rumunija 91, 148, 190, 299*
Rupia 22
Rusija, žiūr. SSSR

Saint-Germain sutartis 139
Sakralinė teorija 18, 19
Scholastikai 51*
Scripsai 187
Schrott 281
Seifas 172*
Sfragistika 61*
Sidabras
demonetizacija 84, 85, 91
gamyba 69—79, 80, 98
nacionalizacija (U.S.A.) 78, 184
vertės santykis su auksu 74 ir sek., 80, 90
Sidabrinė valiuta, žiūr. valiuta
Sidabrininkai 97, 98, 99, 185
Simetalizmas 291
Skandinavijos Monetų Unija 96, 107
Skatikas 22
Société Général 109, 117
Socialinis produktas 323
Solidus 35, 36
Sous 87*
Sovereign 84
Sparta 26
Spekuliacija 131, 178*
Sraigių kaušai (pinigai) 21
SSSR 92*, 73, 97, 98, 105, 108, 111, 122, 146, 147 (pokarinė infliacija), 188, 189, 233, 234, 235, 316
Stamped scrip 214
Standartas 149
Sterlingas 37, 84
Sterlingo blokas 154
Stillhalteabkommen 186, 187
Substancializmas 43 ir sek., 191, 192, 202
Surogatas 250
Suomija 91, 122, 128, 154
Suverenas 84
Svaras 28, 36, 37, 84

Šilingas 36, 82
Šlubuojanti valiuta 95, 291
Švedija 96, 106, 107, 122, 124, 154, 157
Šveicarija 90, 91, 92, 106, 121, 124, 159, 169, 298*, 303, 304, 316

Talantas 22, 26
Taleris 42, 86
Taupymas 264 ir sek.
Tautos ūkio balansas 264*
Tautų Sąjunga 299, 300, 327
Tarptautinių Mokėjimų bankas 125, 139, 317
Termino sutartys 168*
Tezaurizacija 108, 176, 265, 266, 322
Tirpstantieji pinigai 171*, 214
Trata 315*
Transferas 152*, 184, 186
„Trijų susitarimas" 164
Troy svaras 36, 37
Turistų lira 175*
Turistinis rublis 189
Tvarkomoji valiuta, žiūr. valiuta

Ultimo 168*, 321*
Uncija 37, 124
Uncialis 42
U.S.A. 73, 77, 78, 79, 88, 90, 93, 97, 98, 99, 100, 101, 113, 114, 116, 155,

159, 161, 165, 178 (dolerio nuvertinimas), 267, 291, 298*, 315*, 316, 331*

Valiuta
apibrėžimas 282 ir sek., *286*
aukso 84, 90, 215, 286, 333
aukso devizų 120, 124*, *289—290*
aukso gabalų 124, 203, *288—289*
aukso monetų *287—288*
aukso monetų ir auksu pagrįstų notų *288*
atvira 287
bimetalizmas (žiūr.)
blokuota 174*, 287, *292*, 299, 316
indeksinė 171*, 210, 270, 275, 292, *293*
kontroliuojama 174*, *292*, 316, 328, 329
laisva 287, 320
monometalinė 90, 286, 287
palaida 286, 287, *292*
paralelinė 38, 69, 85, 97, 234, *290*
pasaulinė 318
popierinė *92**, 97, 143
sidabro 73, 77, 86, 97, 234, 286
simetalizmas 291
suvaržyta 287
šalutinė 143*, 284*
šlubuojanti 95, 291
tvarkomoji 155, 174*, 210, *211—214*, *292*, 316, 328, 329
tvirta 286
Valiutos pinigai 92*
Valiutos monetos 92*, 94
Valiutos metalas 94*
Valiutinė mokėjimo priemonė 82*, 84
Valstybinė pinigų vertės teorija, žiūr. Pinigų vertės teorijos
Varinis maištas 233
Vekselis 39, 100*, 101, 103*, 109, 250, 251, 330
Vekselių portfelis 142*
Venezuela 91
Vengrija 71, 122, 140, 190, 303*
Vergai (pinigai) 23
Vertė 8, 9, *260—261*
Vertybės popieriai 100*, 101, 118*
Versalės sutartis 105*, 114, 241, 304
Vokietija 35, 37, 41, 71, 72, 75, 85 ir sek., 90, 93, 95, 96, 98, 104, 108, 110, 111, 122, 134 (pokarinė stabilizacija), 150, 185, 298*, 303*

Wall Street 178*
Washingtono sutartis 128

Zecchinas 41

Žiras 250*
Žiro bankai 298*
Žiriniai pinigai 208, 249, 251, 331

PAVARDŽIŲ RODYKLĖ

(* žymimos išnašos)

Aberharts 294*
Aftalion 215, 336
Albertas Didysis 46
Aleksandras, D. L. K. 219, 220
Aleksandras Didysis 30
Algirdas 63
Anderson 215, 336
Aristotelis 17, 26, 43, 44, 46
Atahualpa 72*
Augustas II, D. L. K. 229

Babelon E. 28
Bachman 171
Bakunin 272
Basanavičius J. 59, 61
Batory Steponas 225
Baudouin 167*
Beck A. 11
Bendixen 208
Bialozorovas J. 227
Biel G. 51
Blum L. 163, 168
Boehm-Bawerk 257, 258
Bodin J. 193, 194, 196
Bona 223, 224
Bonnet 168
Boratini 227, 228
Brandes 11
Bryan 98
Buridanus 48 ir sek.

Calonne 87
Chamberlain N. 156
Chautemps 168
Cassel G. 107, 158, 210, *213—214*, 293
Coughlin 294*

Čackis T. 59

Dante 6
Darwin 14, 16
Daukantas S. 59
Davanzatti B. 194
Dawes Ch. G. 128*
Diehl 336
Dionyzius 26
Dmochovski J. 191*
Douglas 194*
Doumergue 162
Duns Scotus 48
Dürer 42

Efraimas 229
Einaudi L. 5
Engliš 178

Fannos 29
Fisher Irving 180, *210—212*, 214, 215, 293, 326*
Fourrier 272
Franco 190
Franqui 129
Fridrichas Didysis 3
Fridrichas II 229
Fugger J. 4
Fullarton 206
Fürstenberg H. 318

Gessell S. *214*, 294
Giges 27, 28
Gilbart 206
Gliwic I. 318
Goethe 272
Gonnard 79*
Gosievskis Vincas 227
Gramont S. 196, 197
Gregory 215

Gresham T. 50*
Guagnini 55
Gumowski 62, 64

Harrison 181
Harsin 193*
Hayek 269
Havenstein V. 104
Hawtrey 209, 210
Helferich 249
Henrichas iš Gando 48, 50*
Henrikas I 211
Henrikas II 37
Herodotas 27, 28
Herriot 131
Hertling 236
Hildebrand 13*, 336*
Hindenburg 139
Hitler A. 9, 135
Homeras 23
Hoover 139, 178, 179
Hume D. 197, *198*, 199

Icikas 229
Izaokas 229
Izidorius iš Sevill'os 47

Young O. 138*

Jakobson 228
Jansen 129
Jogaila 56, 57, 60, 64, 65, 67
Jonas Kazimieras 226, 228
Jonas III 223
Jozefovičius A. 221

Kamienecki W. 13*, 68
Kankrin 234
Kapostas 231, 232
Karolis Didysis 36
Karolis V 4
Kazimieras Jogailaitis 219
Keynes J. M. 153, 210, *212*, 293, 294*
Kęstutis 66
Kemmerer 209
Klotz 112
Knapp G. F. 12, 19, *207*, 215, 269, 334, 336
Knies 336
Kopernikas M. 51 ir sek., *191—192*, 193
Korigaila 66
Koributas 66
Konstantinas Didysis 70
Kosciuška 232
Kotryna I 233*
Kotryna II 233*
Kraft 42
Kranach 42
Krzyžanowski A. 18
Ksenofontas 193
Kulišer J. 18, 19

Layton 215
Landsburgh 215, 336
Laughlin 215, 336
Laum B. 18, 19, 29
Lelevel J. 59
Leščinskis 229
Lexis 207*
Lewinsohn R. 4
Liefman 208
Liudvikas IX 40
Locke 11, *197*, 198
Loyola Ignas 194*
Long 294*
Lucius Itius 53

Mac Culboch 206
Mac Kinley 98
Macleod 50*
Malestroict 193*
Manuilov 56*
Mariana 194, 195
Marshal A. 209, 292
Marx K. 4, 9, 16, 145*, *204*, 257, 336
Menger K. 12
Mickevičius Ad. 60
Midas 8
Mill J. St. 205
Mithradat 6
Młynarski 215
Moley 181
Montchrétien A. 196
Montecucolli 3
Morgentau 169*
Morus T. 195
Mussolini 129, 130, 175

Napoleonas III 318
Narbutas T. 59, 223, 224
Nikalojus I 233
Nogaro *215*, 336

Oresme 48 ir sek., 191, 193
Ossovskis 136, 231
Oualid 336
Overston 206

Palyi 215
Pedro II 45
Petty 197
Petras Didysis 146, 233
Phidon 28
Pigou 209
Pilypas II (Makedonijos) 4
Pilypas II 224
Pilypas III 194
Pilsudskis J. 144, 176
Pipinas 36
Pizzaras 72*
Plutarchas 26
Poincaré 131, 133
Polluks J. 28
Pose 193*
Pospiešil 177
Primo de Rivera 311

Quesnay 201*

Rašin 142, 143
Ricardo D. *202*, 203, 205, 207, 255*, 314
Ridgeway W. 12
Rist 167*, 215
Robertson 209
Roosevelt 74*, 78, 177, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 267, 294*
Roscher 336*
Russel 294*

Salazar O. 157
Salustius 6
Savigny F. K. 15
Schacht H. 105*, 135, 136, 137
Schäffle 207*
Schumpeter 210
Schurtz H. 12
Seipel 139
Simmel G. 5, 12
Simon J. 156, 169*
Smith A. 196*, 197, *199*, 200, 255*
Sombart W. 4, 71
Sulkowski A. 231
Stammler R. 4
Stanley 16, 22
Strong 178*
Stryjkowski 55

Taft 211
Theodebertas 35
Tympf A. 228, 229
Tomas iš Akvino 46, 47, 48
Tooke 206
Totoraitis 61
Turgot 21, 202

Ulpianus 26

Vaclovas IV 60
Vecchio, Del. G. 5
Vytautas 56, 57, 64, 65, 66, 67, 68, 219
Viktorija 23
Virgilius 6
Vissering 120
Vitte 235
Vladislovas IV 226
Vladimiras 63
Vrangelis 238

Wagner 204*, 207*
Weber M. 17, 18
Wicksell 209
Wilson 206,
Wilson (U.S.A. prezidentas) 211
Woodin 179

Zigmantas (imper.) 42
Zigmantas Augustas 221, 222, 223, 224
Zigmantas Senis 223
Zigmantas Vaza 225, 226

KLAIDŲ ATITAISYMAS

PASTEBĖTOS ŠIOS SVARBESNĖS KOREKTŪROS KLAIDOS:

	atspausta:	turi būti:
6 p. 4 eil. iš apač.	Mithradato	Mithridato
18 „ 19 „ „ virš.	Gold	Geld
22 „ 1 „ „ apač.	Livinstono	Livingstono
40 „ 21 „ „ „	griežtai	greitai
58 „ 2 „ „ virš.	— — — — —	buvo
62 „ 2 „ „ apač.	— — — — —	Tado Daugirdo
69 „ 4 „ „ virš.	medžiagą	medžiaga
91 „ 3 „ „ apač.	15 c. 30 c. 75 c. 1 lt. 50 c.	11 c. 22 c. 56 c. 112 c.
118 „ 18 „ „ „	kapitalams	kapitalistams
123 „ 16 „ „ „	mokėjo	norėjo
131 „ 6 „ „ virš.	politiniai	ekonominiai
131 „ 9 „ „ „	politikus	ekonomistus
138 „ 22 „ „ apač.	sporto	maudyklų
148 „ 6 „ „ virš.	3,2 centų	3,2 šv. centų
150 „ 19 „ „ „	kraštai	kaštai
151 „ 18 „ „ apač.	nesumažinusi	sumažinusi
152 „ 3 „ „ „	visų	visą
159 „ 9 „ „ virš.	— — — — —	latviai
160 „ 4 „ „ apač.	— — — — —	ar
163 „ 11 „ „ virš.	— — — — —	gaivinantį
163 „ 12 „ „ „	cout	coup
166 „ 3 „ „ „	franko	svaro
167 „ 23 „ „ „	kitų	kai tų
169 „ 3 „ „ „	— — — — —	prancūzų
171 „ 24 „ „ „	akcininkas	akcininkams
177 „ 10 „ „ apač.	infliaciją	devaliuaciją
185 „ 2 „ „ „	neįsaitomos	neįskaitomos
188 „ 15 „ „ „	— — — — —	kai
197 „ 8 „ „ virš.	XVIII	XVII
206 „ 11 „ „ apač.	aukštais	ankštais
207 „ 25 „ „ „	Knopp'as	Knapp'as
208 „ 3 „ „ virš.	„	„
209 „ 15 „ „ apač.	Rubertson	Robertson

Atspausta:						Turi būti:
213	p.	6	eil.	iš virš.	pinigų	prekių
225	„	17	„	„ „	šio	grašio
243	„	21	„	„ „	jokių	jokios
254	„	7	„	„ „	turtų	darbo
261	„	7	„	„ apač.	— — — — —	m
263	„	15	„	„ „	reikšmę	reikšmė
279	„	6	„	„ virš.	išreikšta	išreikšti
283	„	14	„	„ „	notos	notas
283	„	12	„	„ apač.	krašto	krašte
288	„	11	„	„ virš.	— — — — —	70.
300	„	7	„	„ „	gerumo	gerumui
300	„	17	„	„ „	— — — — —	mokėjimo
305	„	7	„	„ „	veiksmai	veiksniai
307	„	5	„	„ „	tų	tą
315	„	16	„	„ apač.	tratomis	tratoms
320	„	10	„	„ virš.	išvadas	išvados

TURINYS

pusl.

AUTORIAUS ŽODIS V

ĮVADAS

Pinigai istoriko, politiko, teisininko ir ekonomisto akimis 3

I DALIS

PINIGŲ ISTORIJA

I skyrius

Pirmykščiai pinigai

1. Pinigų kilmės teorijos 11
2. Pirmykščiai daiktiniai pinigai 19
3. Pirmykščiai metaliniai pinigai 23
4. Pirmykštės monetos 27

II skyrius

Vakarų Europos pinigų raida iki Amerikos atradimo

1. Viduramžių valdovų monetos ir monetinė politika . 34
2. Viduramžių miestų pinigų politika 39
3. Viduramžių pinigų teorijos 43

III skyrius

Lietuvos pinigai iki Amerikos atradimo

1. Pirmykščiai lietuvių pinigai 52
2. Pirmieji metaliniai lietuvių pinigai 55
3. Pirmosios Lietuvos monetos 59

pusl.

IV skyrius

Vakarų Europos piniginių sistemų istorija nuo Amerikos atradimo iki mūsų laikų

1. Medžiagų pinigams gamyba ir tų medžiagų tarpusavio vertės santykiai 69
2. Vakarų Europos pinigai nuo Amerikos atradimo iki XIX a. vidurio 79
3. Vakarų Europos pinigai nuo XIX a. vidurio iki Didžiojo karo 89
4. Pinigai Didžiojo karo metu 99
5. Pinigai nuo Didžiojo karo iki valiutinės 1931 m. anarchijos 114
6. Pinigai nuo valiutinės 1931 m. anarchijos iki 1938 m. . 149
7. Trumpa pinigų teorijų apžvalga nuo Amerikos atradimo iki mūsų dienų 190

V skyrius

Lietuvos pinigai nuo Amerikos atradimo iki mūsų dienų

1. Laisvosios Lietuvos pinigai 219
2. Pavergtos Lietuvos pinigai 233
3. Nepriklausomos Lietuvos pinigai 237

II DALIS

PINIGŲ TEORIJA

I skyrius

Pinigų esmė ir funkcijos

1. Pinigų apibrėžimas 245
2. Pinigų funkcijos 252

II skyrius

Pinigų sistemos

1. Ekonominiai ir kultūriniai pinigų sistemos pagrindai . 274
2. Vidinis pinigų sistemos sutvarkymas 278
3. Valiuta 282

pusl.

III skyrius

Pinigai ir valstybė

1. Pinigai ir valstybės suverenitetas 295
2. Teisinės valstybinio pinigų suvereniteto pasėkos . . 301

IV skyrius

Tarptautiniai valiutiniai santykiai

1. Valiutų paritetai ir pinigų kursų svyravimai . . . 305
2. Devizų kursų tvarkymas 314

V skyrius

Pinigų vertė

1. Pinigų paklausai 320
2. Pinigų pasiūlai 325
3. Pinigų pasiūlų ir pinigų paklausų išdava — pinigų vertė 332

LITERATŪRA 337

DALYKŲ RODYKLĖ

a. Lietuva 341
b. Bendroji dalykų rodyklė 342

PAVARDŽIŲ RODYKLĖ 349